ISTORIE
CONTEMPORANĂ

ANGELO MITCHIEVICI

UMBRELE PARADISULUI

Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică

Institutul de Investigare
a Crimelor Comunismului
și Memoria Exilului Românesc

Konrad
Adenauer
Stiftung

HUMANITAS

Angelo Mitchievici (n. 5 noiembrie 1972, Drăgăşani) este lector universitar la Facultatea de Litere a Universităţii „Ovidius“ din Constanţa, unde ţine cursuri de literatură comparată, şi director al departamentului „Ideologie şi cultură“ din cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc. În anul 2008 a obţinut doctoratul în filologie la Universitatea din Bucureşti, cu teza „Decadenţă şi decadentism în contextul modernităţii româneşti (sfârşitul secolului XIX, prima jumătate a secolului XX)“.
Este membru al USR şi UCIN din 2010, membru RAAS (Romanian Association for American Studies), cronicar de film şi redactor asociat al revistei *România literară*, redactor al revistei *Ex Ponto. Text, imagine, metatext.*
A colaborat la revistele *România literară*, *Dilemateca*, *Dilema Veche*, *22*, *Bucureştiul cultural*, *Lettre Internationale*, *Idei în Dialog*, *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, *Cuvântul*, *Observator cultural*, *Observator* (München), *Transilvanian Review*, *Cultura*, *Luceafărul*, *Convorbiri literare*, *Apostrof*, *Caietele Echinox*, *Euresis*, *Transilvania*, *Steaua*, *Orizont*, *Interval*, *Vineri*, *Verso*, *Ex Ponto*, *Tomis*, *Vatra*, *Litere nouă*, *Alecart*.
Este autor al volumelor *Decadenţă şi decadentism în contextul modernităţii româneşti şi europene* (2011), *Cinema* (volum de povestiri, 2009), *Mateiu I. Caragiale – fizionomii decadente* (2007) şi coautor al volumelor *Noul cinema românesc. De la tovarăşul Ceauşescu la domnul Lăzărescu* (2011), *Teodoreanu reloaded* (2011), *Explorări în comunismul românesc* (vol. I, II, III, 2004, 2005, 2008), *O lume dispărută, patru istorii personale urmate de un dialog cu Horia-Roman Patapievici* (2004), *În căutarea comunismului pierdut* (2001). Este prezent în volumele colective *Dincolo de propagandă: Un instrumentar istorico-politic al filmului românesc* (2011), *Anatomia resentimentului* (2010), *Spiritul critic la Cercul literar de la Sibiu* (2009), *T(z)ara noastră. Stereotipii şi prejudecăţi* (2007), *Literaturi şi culturi locale* (2007), *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional* (2006), *Balkan Cultural Identities* (2006), *40238 Tescani* (2000), *Ferestre '98* (1998).
Premii: premiul revistei *Cuvântul* pe anul 2005 pentru *Explorări în comunismul românesc* (vol. II), premiul pentru debut al revistei *Observator cultural* pe anul 2007 pentru *Mateiu I. Caragiale – fizionomii decadente*, Premiul „Ion Cantacuzino“ pe anul 2008 al Uniunii Cineaştilor din România, Asociaţia Criticilor de Film, pentru profesionalismul întregii activităţii publicistice, Premiul „Cartea anului 2009“ al USR, Filiala Dobrogea, pentru volumul *Cinema* (povestiri) (2009).

ANGELO MITCHIEVICI

UMBRELE PARADISULUI

Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică

Prefață de
VLADIMIR TISMĂNEANU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană“ este coordonată de
Cristian Vasile şi Vladimir Tismăneanu

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci

Tipărit la R.A. Monitorul Oficial

ISBN 978-973-50-3353-8
Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Naţională a României

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

„[...] les voyageurs, pour lesquelles est ouvert
L'empire familier des ténèbres futures."

Baudelaire, *Le Voyage*

„Revoluția rusă este experiența cea mai bogată de la revoluția franceză. O Românie viitoare care n-a învățat nimic din «cazul» rusesc nu poate fi decât o construcție fictivă."

Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*

„Închipuiți-vă pasiunile republicane (căci, repet, sub împăratul Rusiei domnește o egalitate fictivă) fierbând în liniștea despotismului. Este o combinație înspăimântătoare, mai cu seamă prin viitorul pe care-l prevestește lumii! Rusia este un cazan cu apă clocotită, bine astupat, dar așezat pe un foc ce se întețește tot mai mult: mi-e teamă de explozie."

Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia*

„La ora asta, acela care cunoaște U.R.S.S. trebuie să strige constructorilor socialismului: «Pericolul e în voi!»"

Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși*

„Deocamdată noi doar ne cramponăm de statutul nostru de mare putere, făcând toate eforturile ca vecinii să nu observe prea repede acest lucru. Ne-ar putea ajuta extraordinar de mult în această privință absoluta ignoranță europeană în tot ce privește Rusia. Cel puțin, până în prezent această ignoranță nu lasă urme de îndoială, motiv pentru care nu avem de ce ne întrista; din contra, vom fi foarte dezavantajați dacă vecinii noștri ne vor privi mai îndeaproape și mai atent. Faptul că ei nu ne-au înțeles deloc până acum a reprezentat marea noastră forță. Dar tocmai aici e aici, că acum, vai, se pare că ei și încep să ne înțeleagă mai bine ca înainte; iar acest lucru e foarte periculos."

F.M. Dostoievski, *Jurnal de scriitor*

„Proiectul comunist este de la început total. El vizează în extindere revoluția mondială și în cuprindere o mutație radicală a societății, a culturii, a înseși ființei umane."

Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea „Șoah"-ului*

„Eu spun, afirm, jur și voi dovedi că Rusia nu *este*."

Ceadaev

Farmecul pervers al utopiei

de Vladimir Tismăneanu

Angelo Mitchievici a scris o carte deopotrivă istorică şi psihologică, o investigaţie de o superbă erudiţie şi de o nu mai puţin admirabilă intensitate morală. Fin analist al meandrelor comunismului românesc, cunoscător subtil al relaţiei dintre intelectuali şi totalitarism în veacul numit de Hannah Arendt al furtunilor ideologice, Angelo Mitchievici realizează în *Umbrele paradisului* un adevărat tur de forţă, o arheologie a avatarurilor fascinaţiei exercitate de U.R.S.S. asupra atâtor personalităţi culturale şi politice din România şi Franţa. De la Romain Rolland şi Henri Barbusse la Panait Istrati, Alexandru Sahia, Geo Bogza, Zaharia Stancu, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu şi Tudor Arghezi, descoperim în cartea lui Angelo Mitchievici o veritabilă panoramă a orbirii umane, a angajamentelor şi fervorilor puse în slujba unei iluzii. Într-adevăr, nimeni nu este mai orb decât cel care refuză să vadă. Ceea ce am numit cândva frenezia supunerii este tratată aici cu minuţioasă, aş spune chirurgicală rigoare. Universitar de aleasă ţinută, prozator, critic de film şi istoric al ideilor, Angelo Mitchievici nu scrie un rechizitoriu al unei pasiuni care azi, cu beneficiul distanţei, ne apare drept penibilă, absurdă, ridicolă. Şi totuşi, să nu uităm, în anii '30, cum spunea François Furet, comunismul şi fascismul aveau un viitor. Erau amândouă religii politice incandescente, generau angajamente existenţiale. Aceste lucruri sunt spuse cu maximă claritate de Arthur Koestler în memoriile sale. Autorul marelui roman metafizico-politic *Întuneric la amiază* a fost el însuşi unul dintre cei magnetizaţi de promisiunea soteriologică a sovietismului. Ruptura sa cu bolşevismul a intervenit abia după procesele-spectacol de la Moscova şi, mai ales, după infamul pact Ribbentrop-Molotov din august 1939.

Pelerinajele către Mecca sovietică au început imediat după luarea puterii de către bolşevici în noiembrie 1917. Şocată şi traumatizată de hecatombele Primului Război Mondial, stânga internaţională – şi nu doar ea – proiecta în Patria Sovietelor aşteptări febrile născute din disperare, angoasă, debusolare

şi revoltă împotriva civilizaţiei burgheze considerate decadentă, chiar muribundă. O civilizaţie acuzată de mediocritate, filistinism, duplicitate, cabotinaj, lipsă de suflet, cinism şi câte altele. Trebuie spus că nu toată lumea a căzut în această capcană, nu toată lumea s-a lăsat sedusă de mirajul sovietic. Printre primii care au descoperit contrastul stupefiant dintre pretenţiile umaniste ale noului sistem, în fapt o mitocraţie partocratică (spre a dezvolta un concept propus de istoricul Martin Malia) purtând veşmintele unei fictive „dictaturi a proletariatului“, au fost anarhiştii americani Emma Goldman şi Alexander Berkman (amândoi expulzaţi de bolşevici). Tot astfel, marele filozof Bertrand Russell observa, după scurte întâlniri cu Lenin şi Troţki la Moscova, că exista un abis între teoria şi practica bolşevismului.

Ispita comunistă, care includea romantizarea U.R.S.S. şi negarea, conştientă ori nu, a crimelor dictaturii leniniste, se întemeia, asemenea celei naţional-socialiste mai târziu, pe convingerea că Paradisul poate fi construit *hic et nunc*, în această lume. În ochii celor care îl venerau, comunismul reprezenta un proiect emancipator absolut. Convinşi că Stalin era garantul acestei întreprinderi eroice, intelectualii îndrăgostiţi de comunism au închis ochii în faţa unor expresii incontestabile ale barbariei totalitare. Plimbaţi cu mare pompă pe banii diverselor agenţii specializate, aceşti „excursionişti în Paradis“ au acceptat să ascundă realităţi de o înspăimântătoare atrocitate. Unul dintre cei care au minţit cu bună (adică rea) ştiinţă a fost Walter Duranty, corespondentul la Moscova al cotidianului *New York Times*. Spre deosebire de Malcolm Muggeridge, jurnalistul britanic care avea să fie expulzat pentru că a informat lumea despre Marea Foamete din Ucraina soldată cu peste trei milioane de morţi, Duranty a servit publicului american toate legendele staliniste drept adevăruri factuale. În cazul său, oportunismul cras se combina cu şantajul exercitat, se pare, de NKVD. În alte cazuri însă, adoraţia pentru Stalin şi U.R.S.S. ţinea de credinţă. Era vorba de ceea ce Eric Voegelin defineşte drept imanentizarea eshatonului. Uniunea Sovietică era acea *another country* pe care şi-o doreau intelectualii alienaţi ai Occidentului, aventurieri sau nu, fanatici sau doar naivi, idealişti sau maniaci ai ascetismului voluntarist leninist, de la André Malraux şi Heinrich Mann la Georg Lukács şi Ludwig Wittgenstein. Se întâlneau în această mitizare trei dimensiuni ale credinţei utopice: mitul, magia, miracolul (reiau aici o idee a istoricului american Fritz Stern, autorul unui celebru eseu intitulat „National-Socialism as Temptation“).

Revelaţiile despre U.R.S.S. au fost contracarate ca efect deşteptător de ascensiunea fascismului. Născut din proiectul Luminilor, universalismul marxist intra în coliziune cu particularismul obsesional al fascismului. Mitologia comunistă conţinea în chiar inima ei această respingere a exclu-

sivismului rasist, a proclamării insolente de către nazişti a unui plan de organizare a lumii în stăpâni (rasa superioară) şi sclavi (rasele inferioare). Comunismul, cum scria Malraux în *La condition humaine*, promitea tocmai demnitatea umană, deci contrariul umilinţei. În momentul în care, mai întâi Boris Souvarine, apoi Ignazio Silone, Victor Serge, Panait Istrati, Anton Ciliga, Manès Sperber, Arthur Koestler şi nu foarte mulţi alţii au denunţat marea minciună, *la grande supercherie*, aparatele propagandistice comuniste i-au anatemizat drept aliaţi „obiectivi“ ai fascismului.

Angelo Mitchievici explorează cu luminoasă putere explicativă circumstanţele în care a fost posibilă trădarea cărturarilor, care au fost acele „icoane“ sovietice graţie cărora cele mai abjecte abdicări apăreau drept tot atâtea triumfuri. Ura de sine se contopea în aceste prosternări cu dispreţul pentru „lumea veche“, pentru „orânduirea cea crudă şi nedreaptă“ pe care zeiţa Istoriei o condamnase definitiv şi irevocabil la pieire. Angelo Mitchievici nu este politolog, dar are o sensibilitate cum rar mi-a fost dat să întâlnesc în raport cu încarnările politice ale pulsiunilor, emoţiilor, patimilor, sentimentelor şi resentimentelor umane. În această carte el reuşeşte să surprindă, coerent şi persuasiv, modul în care fascinaţia exercitată de U.R.S.S. a depăşit cadrele unei intoxicări ideologice pasagere pentru a deveni matricea altor asemenea patologii ale distrugerii spiritului critic. Iată ce-mi scria recent Angelo: „Cei care încearcă să reconfigureze o nouă stângă comunistă ar trebui să reflecteze la această beţie colectivă a utopiei. Am sentimentul că utopia nu şi-a consumat deplin combustibilul şi aici se află naivitatea celor care cred că fenomenul comunist este înmormântat definitiv şi că asistăm la disecţia unui cadavru. În opinia mea, este vorba de hibernare, şi nu de deces. În postumitatea comunismului se pregăteşte ceva, un mutant al lui.“

Într-adevăr, nu putem înţelege viziunea „progresistă“ care a stat la baza comunismului românesc (şi nu doar la noi) fără a demistifica eroizarea şi romantizarea U.R.S.S. ca încarnare a Utopiei colectiviste şi egalitariste, ca pământul făgăduinţei. Nu întâmplător, monasticul, asceticul Sahia a iubit U.R.S.S. precum misticii îl iubeau pe Dumnezeu. Călătorii aceştia cădeau în adevărate transe religioase, se închinau, făceau mătănii, erau gata de penitenţă în speranţa că vor fi admişi în comunitatea virtuoşilor, a noilor sfinţi al cărei simbol maxim sacrosanct, în egală măsură mobilizator şi terifiant, era Stalin, marele pontif a ceea ce Czesław Miłosz a numit „noua Credinţă“.

Washington, DC
20 aprilie 2011

Părinţilor mei, Radu şi Ioana Mitchievici
Soţiei mele, Cristina Mitchievici

Cuvânt înainte al autorului

Această carte are un dublu punct de plecare: o călătorie şi o altă carte. Pe data de 4 iunie 2005, datorită unei burse de o lună oferite de Oficiul Național al Burselor de Studii în Străinătate, plecam spre Moscova. Experiența trecerii am trăit-o atunci când am schimbat ecartamentul căii ferate în Ucraina şi când peisajul două zile şi două nopți a fost acelaşi, mesteceni şi nesfârşite lande apărând în deschiderile lizierei care proteja teritoriul de privirea curioasă a călătorilor. Am avut pentru prima oară noțiunea unui spațiu vast şi monoton, călătorind în vagonul imens dotat la capătul lui cu un samovar. Am recitit în timpul călătoriei romanul *Maestrul şi Margareta*, al lui Bulgakov. Este mai bun decât orice ghid turistic. Am stat la un cămin studențesc, o clădire foarte mare, laolaltă cu studenți din toate colțurile lumii. Nu voi uita tancul Armatei Roşii pe care l-am văzut în curtea unei mânăstiri, simbol al eliberării de sub ocupația nazistă, nici arhitectura monumentală a Universității Lomonosov, nici spațiile incredibil de largi, nici frumusețea muzeelor, Galeria Tretiakov şi Ermitajul, nici arhitectura nesovietică, nici casa lui Bulgakov, nici corul dumnezeiesc pe care l-am auzit într-o biserică din Sankt-Petersburg sau icoana Maicii Domnului, de a cărei privire înotând în lacrimă nu am putut să mă desprind în singurul moment de extaz pe care l-am cunoscut. Pot înțelege fascinația pe care a avut-o Rusia asupra călătorului occidental ca acumulare a tuturor contradicțiilor, ca incarnare a unor paradoxuri irezolvabile, ca atracție a extremelor.

Două lucruri mi-au atras atenția, dar nu imediat. Nu am văzut nici un loc unde se putea xeroxa ceva, de fapt, părea să nu existe nimic de felul unui fotocopiator în Moscova, cel puțin nu la vedere. În al doilea rând, ceea ce lipseau erau internet café-urile. Am găsit unul singur, într-un gang în care m-am rătăcit, însă era vorba de un club de noapte, unde exista şi posibilitatea de a accesa internetul, un club care avea o uşă blindată, din fier masiv. Era Moscova o insulă plutind izolată, departe de orice țărm?

Nimic din ceea ce poate fi socotit occidental nu lipsea din Moscova sau din Sankt-Petersburg, numai că în el se strecura ceva indicibil, ceva care era numai rusesc. Nu ştiu să definesc acel ceva, dar ştiu că este un melanj de măreţie şi abjecţie şi că acolo se află substanţa numinoasă a miturilor ruseşti.

Casa în care a locuit temporar Bulgakov era îngrijită de o fundaţie, se pare că autorităţile nu îl îndrăgesc pe Bulgakov. A scris cu o ironie necruţătoare nu doar despre sovietici, ci şi despre „sufletul rus". Indiferent de cecitatea programată a autorităţilor, sute de tineri înnegreau cu tot felul de inscripţii pereţii care duceau spre apartamentul locuit cândva de Bulgakov. Acestea reuneau punctele de vedere în versuri, în proză sau pictografice ale unor sinucigaşi, satanişti, poeţi, beţivi, nebuni sau îndrăgostiţi. Vecinii îşi reuneau nemulţumirea şi forţele şi la câteva luni văruiau aceşti pereţi murdari de poezie rupestră. Nici lor nu le plăcea Bulgakov. Dar pereţii se umpleau din nou, într-un tumult care nu poate fi „civilizat". O libertate maximă – poţi cumpăra alcool şi poţi bea pe stradă netulburat, în văzul tuturor – este asociată aici cu nişte constrângeri la fel de stranii. Intrarea în Biblioteca de Stat „V.I. Lenin", aproape militarizată, sau paza de la gurile de metrou bulversează reperele pe care le iei vizitând o ţară occidentală nu atât prin măsurile ca atare, ci prin sentimentul pe care ţi-l inculcă aceste măsuri, că nu de protecţia ta este vorba, ci de controlul asupra ta. Din acest punct de vedere, nimic nu seamănă cu Rusia! Am avut permanent impresia că o uriaşă forţă zace în adâncurile ei, care, aşa cum spunea Bakunin, este deopotrivă creatoare şi distructivă.

Cel de-al doilea punct de plecare se află în proiectul *Explorări în comunismul românesc*, proiect iniţiat şi desfăşurat împreună cu Paul Cernat, Ion Manolescu şi Ioan Stanomir. Cercetarea care a condus la scrierea celor trei volume s-a întins dincolo de coordonatele stabilite iniţial. Căutând un continent, am descoperit alte şi alte teritorii neexplorate. Încetul cu încetul am trasat o hartă, adăugând pe ea noi repere şi, la un moment dat, am decis că ea nu trebuie să rămână doar într-un sertar alături de busola şi compasul scriitorului, ci că poate fi scoasă la lumină.

Autorul rămâne profund îndatorat profesorului Vladimir Tismăneanu, ca prim cititor al acestei cărţi, dar mai ales ca ghid suplimentar care i-a semnalat sensuri şi repere noi care ar fi trecut altfel neobservate.

Mulţumesc domnului Gabriel Liiceanu pentru generozitatea de a pune la dispoziţia acestei cărţi o editură prestigioasă, Editura Humanitas, o editură care constituie în sine o carte de vizită, sperând că volumul meu o va onora la rândul ei.

Mulțumesc doamnei Lidia Bodea, care s-a îngrijit ca această carte să parcurgă drumul dificil de la manuscris până la tipărirea ei.

Mulțumesc tuturor celor care au luat parte la redactarea volumului sau care l-au susținut, dintre care îi menționez aici pe prietenii mei Ioan Stanomir, Cristian Bogdan Iacob, Adrian Tudurachi. Cartea este mai bună şi datorită lor.

Introducere

Apariția U.R.S.S. în locul Rusiei țariste presupune nu numai o schimbare de paradigmă politică, ci și un alt raport care se creează între „continentul U.R.S.S.“, ca noutate absolută, și țările europene, raport evidențiat la nivelul relatărilor de călătorie. Experiența deplasării în U.R.S.S. impune un alt mod de a călători, înlocuind vechea paradigmă viatică corespunzătoare *mutatis mutandis* unei *l'art de voyager*, tipul de călătorie din epoca clasică sau al călătoriei romantice, cu alte tipuri de călătorie, *călătoria statistică*, *călătoria-hagialâc*, *călătoria-delegație*, ale cărei repere sunt circumscrise unui proiect ideologic vast, vizând modelarea și modificarea realității în spiritul utopiei sovietice. De asemenea, nu trebuie uitat ceea ce Adrien Pasquali ne reamintește, „[...] că fiecărei epoci, fiecărei călătorii și, prin urmare, fiecărei relatări de călătorie îi este asociată o viziune a lumii, localistă sau globală“[1].

Cu alte cuvinte, scriitorii care călătoresc în U.R.S.S. ne pun la dispoziție mai mult decât relatarea experienței lor viatice, ne așază în față o lume, viziunea lor despre ea, o lume care reprezintă o provocare în sine tocmai prin faptul că la rândul ei reprezintă materializarea unui proiect fabulos, la confiniile cu utopia.

Mi-am propus să realizez o radiografie a acestei noi tipologii și în paralel cu o fenomenologie a experienței vilegiaturistice, articulând un demers comparatistic care-i vizează pe scriitorii francezi și români călători în U.R.S.S. Nu numai modalitățile de a călători se cuvin reanalizate în noul context pe care-l presupune Uniunea Sovietică, dar și unele instanțe precum călătorul-turist căruia îi incumbă sarcini noi și care întâmpină atât provocări noi, cât și noțiuni precum cea de „traseu turistic“ sau „obiective turistice“. Călătoria în U.R.S.S. aduce în prim-plan o întreagă paradigmă conceptuală, iar prin comparație cu călătoria clasică, iluministă sau romantică, noul tip de călătorie își relevă particularitățile. Noile obiective turistice – cele clasice

au rămas în vigoare, însă țin de o ordine a secundarului – informează asupra unei entități geopolitice necunoscute până atunci care se ridică la dimensiunea unei utopii materializate. Negocierea imaginii U.R.S.S. este racordată direct la succesul/insuccesul revoluției bolșevice, atât partizanatul, cât și ostilitatea configurează modele, o formularistică proprie, de la chestionarul tipizat din publicistica franceză „pledoarie-rechizitoriu", „Ce que j'ai vu..." (Ce am văzut...), la inducția sovietică a unui conformism atitudinal mergând până la sugestii de modelare a encomionului, în orice caz a configurării unei retorici specifice. Încercarea de a modela un anumit tipar al receptării, al relatării de călătorie, cu privire la datele lumii noi se poate concretiza într-o *artă de a călători* în U.R.S.S., decelabilă și în replica gidiană din *Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.* Între călătorul occidental, de orice naționalitate ar fi el, și U.R.S.S. se află o importantă instanță de mediere, INTURIST, care asigură scenariul și regia acestor călătorii și care evocă o tradiție prohibitivă și fabulatorie având în centrul ei un complex potemkinist. Experiența viatică oscilează între doi poli, cel al realității și cel al ficțiunii, polarizare care definește nu numai situația ambiguă a călătorului-scriitor sau invers, ci și o constantă mentalitară ce solicită o corectă situare în context.

Am preferat un demers comparatistic mai complex decât o analiză doar a cazului românesc din mai multe motive: 1. În relatările de călătorie ale scriitorilor români, modelul de referință supus unei deconstrucții ideologice îl constituie relatările similare ale călătorilor francezi (André Gide, André Beucler, Marc Chadourne, Henri Béraud, Georges Duhamel etc.). 2. Există teme și experiențe similare care țin de un background cultural comun scriitorilor români și francezi, explicabil prin mediul formativ și caracterul exemplar pe care l-au constituit cultura și civilizația franceză pentru România. 3. Raporturile speciale care se instituie între Franța și Rusia pe baza afinităților revoluționare – Revoluția Franceză și Revoluția din Octombrie sunt privite de Martin Malia drept cele două repere fundamentale ale secolelor XIX și XX[2] – și rolul, adeseori negativ, pe care Rusia îl joacă pentru România pe parcursul formării sale ca stat modern după model occidental, dar cu o componentă de cultură și civilizație franceză consistentă impune o perspectivă comparatistă asupra U.R.S.S. 4. Rolul internațional de intercesor jucat de Panait Istrati atât între U.R.S.S. și România, cât și între Franța și U.R.S.S., precum și cartea sa de călătorie constituie repere fundamentale pentru analiza regimului totalitar sovietic. 5. Ocupația sovietică și colonizarea ideologică a României, căreia i-a fost impus un regim totalitar, au marcat indelebil societatea românească și au edificat o civilizație și o cultură comuniste.

Am prezentat în capitolul „De ce scriitorii români şi francezi?“ raportul dintre „comunităţile imaginate“[3] (Benedict Anderson) şi o serie de *lieux de mémoire* (Pierre Nora), pentru că, înainte de orice, aceste călătorii sunt anticipate imaginar şi modelate mentalitar-ideologic, genuinul experienţei fiind dirijat adesea de lectură, „afirmativ“ sau „negativ“, de unde şi rolul exponenţial pe care-l joacă călătorul-scriitor, cel mai apt să opereze un transfer oportun dinspre realitatea primară a experienţei spre cea mediată, retrospectivă a relatării, dinspre realitate spre ficţiune, transfer care trece prin hiperrealismul/simulacrul sovietic definibil în termenii lui Jean Baudrillard din *Simulacres et simulation* (1981) şi care-şi găseşte expresia în potemkiniada sovietică. De asemenea, alegerea scriitorului ca martor ocular şi semnatar al unei relatări de călătorie implică o aparentă incompatibilitate între spunerea adevărului şi stilistica punerii sale în pagină sau, mai simplu, între adevăr şi scriitură. Reprezintă scriitura o formă de falsificare deliberată a adevărului în cazul unui scriitor, o deformare a realităţii? Şi da, şi nu. Ceea ce decupează un scriitor din ceea ce vede reprezintă în acelaşi timp viziunea sa asupra lumii pe care o vizitează, dar şi o esenţializare, o alegere a faptului ilustrativ, o punere în ecuaţie a propriei sensibilităţi. Nu întâmplător genul reportajului este adesea folosit de scriitori care încearcă să sublinieze veracitatea relatării lor. Utilizarea unor termeni precum a „constata“ sau expresii precum „ceea ce am văzut“ fac parte din acelaşi reflex de apărare în faţa scriiturii şi de legitimare a relatării de călătorie ca discurs demistificator. Dacă Marchizul de Custine asocia cartea sa cu o „oglindă vorbitoare“, nu departe de perspectiva stendhaliană a romanului ca „oglindă plimbată de-a lungul unui drum“, cu atât mai mult scriitorii care călătoresc în U.R.S.S. şi cărora le este solicitată o depoziţie în calitate de „martori“ ai apărării sau ai acuzării într-un contencios ideologic adună „probe“ „pro“ sau „contra“ pentru a-şi valida discursul. O altă modalitate de a sublinia verismul experienţei viatice face apel la ecuaţiile statistice, la informaţia „ştiinţifică“ preluată din surse sigure, „oficiale“, garantate, cu scopul de a reduce propria subiectivitate la un minimum acceptabil. Într-un fel, condiţia scriitorului şi a scriiturii face adesea obiectul unei *mise en abîme* în aceste relatări de călătorie în Uniunea Sovietică, unde scriitorul este chemat pentru a depune mărturie, obiectivitatea sa devenind o „qualité maîtresse“. Nu există un scriitor complet lipsit de bagaj cultural, nu există ingenuitate absolută în faţa unei experienţe viatice, nu există individ fără memorie, astfel încât, inevitabil, experienţa viatică a unui scriitor intersectează propria sa lume, lecturile sale, sensibilitatea sa, prejudecăţile şi, nu în ultimul rând, opţiunile sale ideologice. Relatarea de călătorie constituie

astfel locul geometric al acestor interacţiuni intime, ceea ce nu anulează calitatea sa de document, dar nu reduce experienţa sa viatică doar la o fişă de parcurs. Într-un fel, relatarea de călătorie se transformă într-o fabulă în care se află închise două enigme: scriitorul, cu opţiunile sale ideologice, şi o *imago mundi*.

Am încercat o analiză pe cinci paliere care se completează reciproc: istoric, tipologic, topologic, antropologic şi estetic. Liantul acestor niveluri de lectură rămâne istoria ideilor, fără de care este practic imposibil să citim complexitatea fenomenului totalitar aşa cum se relevă acesta din perspectiva relatărilor de călătorie în U.R.S.S. Din punct de vedere istoric, atât pentru spaţiul românesc, cât şi pentru spaţiul francez se impun o serie de decupaje; în cazul francez le-am urmărit pe cele realizate de Fred Kupferman în *Au Pays de Soviets*, din intervalul 1917–1939; pentru cazul românesc am ales trei momente: a) cel al declanşării Revoluţiei din Octombrie, pentru care ilustrativi sunt „martorii apocalipsei", ofiţeri ai armatei regale (Voicu Niţescu), diplomaţi care se retrag din faţa tăvălugului revoluţionar (Constantin Constante), b) perioada interbelică, în care, din cauza ruperii relaţiilor diplomatice cu Rusia Sovietică pentru o lungă perioadă şi a declanşării războiului, vizitarea organizată a U.R.S.S. a fost posibilă într-un scurt interval şi într-o mică măsură (Alexandru Sahia, I. Manu, Panait Istrati, M.Gh. Bujor), c) perioada postbelică, în care se creează o nouă paradigmă viatică privitoare la U.R.S.S., călătoria-*hagialâc*, şi care se poate structura în alte trei etape: a) faza de tatonare dintre 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947, o perioadă de tranzit care permite recuperarea unor *missing link*s ale relaţiilor cu U.R.S.S. şi sub raport viatic; b) faza de sovietizare deplină până în 1960 şi în care se regăsesc cu relatări de călătorie majoritatea scriitorilor canonici, şi c) perioada de după 1960, în siajul modelului, o fază de descreştere a interesului pentru U.R.S.S., care precedă ruptura protocolului viatic ca probă de fidelitate ideologică. Fenomenul capătă amploare prin prezenţa unor scriitori de talia lui Tudor Arghezi, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Geo Bogza, Cezar Petrescu, Petru Dumitriu, Zaharia Stancu, Demostene Botez, A.E. Baconsky, Victor Eftimiu, dar şi a mai puţin cunoscuţilor Teodorescu-Branişte, Scarlat Callimachi, Ion Pas. În câteva cazuri, am apelat la o sferă semantică mai largă a cuvântului „scriitor", pentru a-i include pe Petru Groza, Mitiţă Constantinescu, Petre Nemoianu, Andrei Tudor etc. 1) În cazul fiecărei perioade am analizat câteva repere, sub raport *istoric*: pentru momentul 1917, anterioara recapitulare justificativă a lui Radu Rosetti din *Nici într-un chip cu Rusia* şi memoriile colonelului Averescu etc., pentru perioada interbelică, rediscutarea experienţei U.R.S.S.

în cadrul grupului „Criterion“ (polemica Mircea Eliade–Miron Radu Paraschivescu/Alexandru Sahia, poziția lui Nae Ionescu, conferințele „Criterion“ pe tema unor personaje litigioase precum Lenin etc.). La aceasta am adăugat o încercare de analiză a cazului de apostazie al lui Panait Istrati din *Vers l'autre flamme* şi modalitatea în care se raportează Emil Cioran, în *Schimbarea la față a României*, la Revoluția Bolşevică, fapt care ne oferă şi o vulgată a sufletului rus. Am ales să refac chiar şi schematic rolul jucat de cele două instituții promovaționale în relație directă cu călătoriile în U.R.S.S., *Amicii U.R.S.S.*, în perioada interbelică, şi *A.R.L.U.S.*, în perioada postbelică. 2) Sub raport *tipologic* am urmărit definirea noii tipologii viatice, prezentate mai sus, cu apariția unor noi tipuri de călătorie şi de călători la care contribuie metodologic instituții precum INTURIST, A.U.S., Amicii U.R.S.S., A.R.L.U.S., VOKS, de la stabilirea unui traseu cu repere „turistice“ noi la rolul jucat de călător ca raportor european adeseori în raport cu propria agendă politico-ideologică. 3) Criteriul *topologic* încearcă să aprecieze rolul spațiului în configurarea identitară şi noile repere turistice: colhozul/sovhozul model, şcoala sovietică, stațiunile miciuriniste/laboratoarele ştiinței sovietice, marile obiective industriale, „cetățile de foc“, locuința-cazarmă, muzeele antireligioase, puşcăria model, arhitectura sovietică şi cazul particular al Metropolitanului, fețele urbane ale medaliei, Moscova şi Leningrad, personajele exponențiale Lenin şi Stalin, sărbătorile sovietice – parada, dar şi o serie de rituri de trecere legate de experiența frontierei relevabile cu ocazia „primei impresii“ în U.R.S.S., precum şi ceremonialul despărțirii de U.R.S.S. 4) Noua umanitate presupune un excurs *antropologic* filmat atât din perspectiva tradiției şi a vulgatei bunului rus, cât din perspectiva ideologică a proiectului de inginerie socială sovietică menit să conducă la edificarea omului nou, *Homo sovieticus* sau *homocus*, cum îl defineşte Alexandr Zinoviev în cartea sa *Homo sovieticus*[4]. În consecință, am urmărit avatarurile imponderabilelor sufletului rus (dimensiunea contrastivă a sufletului rus, mistica inocenței, tradiția nebuniei întru credință etc.), eroul muncii, cu ipostazele sale, stahanovistul, udarnikul, noul puritanism modelat sportiv, recuperarea muzeală a burgheziei, moda şi cosmetica în raport cu noul tipar sovietic al feminității etc. 5) Ultimul nivel, cel *estetic*, răspunde acestui tip de călător care este scriitorul, de la afinitățile sale culturale la relația acestuia cu puterea în contextul unui regim totalitar. Realismul socialist, romantismul revoluționar, formalismul, instituția criticii şi „linia“ ideologică, autocritica (*samokritica*), clasicii literaturii ruse (Gorki, Ostrovski, Dostoievski, Maiakovski ş.a.), dar şi scriitorii revoluționari constituie tot atâtea repere în funcție de care

scriitorii români şi francezi îşi definesc atât spaţiul libertăţii lor interioare, cât şi pe cel al angajării lor circumstanţiale. În concluzie, am încercat în câteva cazuri să urmăresc tradiţia pe care o instituie călătoriile-hagialâc în istoria literaturii române postbelice, cu alte cuvinte, care este mesajul, relevanţa lor pentru cititorul de azi şi felul în care criticii literari s-au raportat la ele. Nu este însă vorba de un studiu exhaustiv, cel puţin în ceea ce priveşte bogata literatură franceză, însă cazurile investigate sunt revelatoare, acoperind un întreg spectru al experienţelor viatice.

PARTEA ÎNTÂI

1
De ce călătorii români şi francezi?

Un demers comparatist scoate mai bine în evidenţă relaţiile şi formatul călătoriei în U.R.S.S., însă termenii comparaţiei nu sunt aleşi la întâmplare, pentru că atât Franţa, cât şi România au o relaţie specială cu Rusia şi cu avatarul ei, Uniunea Sovietică, iar raporturile dintre Franţa şi România au, de asemenea, o lungă tradiţie cu momente definitorii şi care acompaniază edificarea unui stat modern. Altfel spus, Franţa a constituit pentru România un model exemplar, iar o bună parte a intelectualităţii româneşti, cu o contribuţie culturală şi ştiinţifică importantă, şi-a desăvârşit educaţia în Franţa. Modelul cultural francez şi tipul francez de civilizaţie constituiseră un reper în edificarea României moderne. Prima constituţie românească o copiază pe cea belgiană, iar aportul lui Napoleon al III-lea la configurarea unui climat politic favorabil României a fost esenţial. Pentru generaţia de la 1848, Franţa reprezintă reperul inconturnabil, efortul instituţional al României, ca şi împrumutul monden au în vedere instituţiile franceze, de la Academie la şcolile de belle arte sau grupările artistice mai puţin convenţionale (şcoala de la Barbizon) şi moda de la Paris. Paul Morand numise Bucureştiul „micul Paris"[5], flatându-i, aşa cum numai francezii ştiu să o facă, pe românii întorşi cu faţa către Franţa. Românii aveau la rândul lor un Arc de Triumf, iar spre sfârşitul secolului XIX îşi face loc moda romanelor franţuzeşti şi a vodevilurilor, bonjuriştii sunt ironizaţi, iar Vasile Alecsandri oferă în comediile sale de moravuri chiar un tip al franţuzitei de mahala, coana Chiriţa. Nu mai puţin, curentul modern în poezie, simbolismul francez şi cel belgian, este cel care emancipează o nouă generaţie modernă de poeţi, iar Art Nouveau vine pe filieră franceză mai mult decât pe cea vieneză. Mai toate revistele franceze îşi găsesc corespondentul revuistic românesc, *La Revue Bleue* devine *Revista albastră*, *Vers et prose* devine *Versuri şi proză*, *L'Illustration* devine *Ilustraţiunea* sau *Ilustraţiunea română* etc., pentru a nu mai vorbi de ziarele care apar direct în franceză,

cum este *L'Indépendance Roumaine*. Când membrii asociației artistice „Ileana“ își propun să invite o serie de personalități culturale să conferențieze în România, acestea sunt fără excepție franceze, iar singurul invitat care va veni, scriitorul Joséphin Péladan, va fi primit cu mare pompă. În *Teze și antiteze*, Camil Petrescu optează pentru metoda lui Marcel Proust, pe care o consideră cea mai avansată din punct de vedere teoretic, susținând că metoda lui André Gide era deja depășită, așa cum G. Călinescu, cel mai reprezentativ critic al perioadei interbelice, propunea balzacianismul ca reper inconturnabil în evoluția romanului. Femeile încep să poarte pantaloni, o îndrăzneală pariziană care pe unele le costă scump, cum i s-a întâmplat coanei Mița Biciclista. Dintre curentele picturii moderne impresionismul și postimpresionismul pe filieră franceză prind cel mai bine și mai repede, Ștefan Luchian constituind un exemplu în acest sens, însă și ceea ce este sensibilitate simbolistă în pictura românească își are o importantă sursă în mediul artistic francez. Jules Verne flatează orgoliul național când scrie *Castelul din Carpați*, pe când romanul lui Bram Stoker rămâne mult timp necunoscut. Primele reviste de artă și mondene sunt scrise în parte în franceză, *high-life*-ul bucureștean, ca și cel din provincie, privește cu invidie spre Paris. Benjamin Fondane se autoexclude din cultura română și vrea să transforme România într-o provincie a culturii franceze, Cioran se mulțumește cu exilul parizian și își va scrie toate cărțile în franceză. Eugen Ionescu devine la rândul său parizian și „dramaturg francez“, Brâncuși își are atelierul în Paris, iar Mircea Eliade va rămâne o perioadă bună în acest centru cultural înainte de a pleca în America. Loialitatea României se îndreaptă spre Franța chiar și atunci când Franța este în altă parte. Cu toate acestea, în perioada interbelică numai două cărți ale scriitorilor francezi care călătoresc în U.R.S.S. vor fi traduse, a lui André Gide, *Întoarcerea din U.R.S.S.*, și a lui Henri Béraud, *Ce am văzut la Moscova*. Faptul se explică prin tensiunea dintre România și U.R.S.S. confirmată și de nereluarea relațiilor diplomatice întrerupte în 1917 de către Lenin pentru aproape două decenii. Autoritatea lui Gide, respectul unanim pe care elitele i-l acordă scriitorului în România, dar și nota de mefiență care transpare la fiecare capitol al cărții sale îi ușurează apariția. În cazul lui Béraud, lucrurile sunt mai simple, pentru că scriitorul francez, al cărui principal roman era tradus în română, avea o clară poziție antisovietică. Situația se prezintă altfel după 1944, în noul context politic, într-o Românie care a pierdut războiul și care se află sub ocupație sovietică, fără nici un alt sprijin extern. Scriitorul român care voiajează în U.R.S.S. se află pe de o parte sub influența mediului formativ al culturii și civilizației

franceze cu care are afinităţi structurale şi de care-l leagă o întreagă tradiţie culturală şi, pe de altă parte, sub presiunea unui context politic care-i condiţionează opţiunile şi atitudinea publică. Nu întâmplător, o parte dintre aceşti scriitori vor încerca să deconstruiască polemic perspectiva critică a scriitorului francez asupra U.R.S.S., constituind astfel o bază de plecare pentru relatările propriilor experienţe viatice. Mai mult, scriitorii francezi furnizează acum exemplul negativ, de raportare deficientă, eronată, la U.R.S.S., dar chiar şi aşa se simte puterea modelului cultural francez care a contribuit la formarea scriitorilor români şi de care aceştia trebuie acum să se delimiteze. Pentru scriitori precum G. Călinescu, unul dintre teoreticienii şi practicienii modelului balzacian în arta romanului, reconversia trebuie să fie cu atât mai acrobatică şi se poate sesiza la acesta deferenţa faţă de mari scriitori precum Gide, cu care intră în polemică, desigur, una de la care scriitorul român nu aştepta un răspuns pe care oricum lui Gide nu i-ar fi trecut prin minte să-l dea. Dacă există în istoria României suficiente motive pentru a păstra o distanţă prudentă faţă de Rusia, există, în schimb, serioase motive de apropiere între Franţa şi Rusia pornind de la un numitor comun fundamental pentru ambele ţări: revoluţia.

Francezii sunt cu atât mai apropiaţi de Revoluţia bolşevică din Octombrie 1917, cu cât văd în ea o continuare a tradiţiei revoluţionare, o prelungire a Revoluţiei Franceze sau, mai precis, o împlinire a ei pornind de la depăşirea momentului iacobin. Există atât o puternică afinitate electivă în baza pasiunilor revoluţionare, cât şi o atracţie reciprocă, de fapt, un amestec de fascinaţie şi repulsie, o potrivire de caracter, fapt care scoate mai bine în evidenţă atât asemănările, cât şi diferenţele. Acest fapt este marcat şi de schimburile culturale, de interesul pe care aristocraţii ruşi îl arată culturii franceze, a doua limbă maternă pentru elite constituind-o limba franceză, acelaşi rol pe care limba franceză l-a jucat mult timp şi pentru elitele româneşti. O parte din personalul auxiliar, din secretarii aristocraţilor ruşi este, deloc surprinzător, de origine franceză, iar la începutul secolului XIX, cu ajutorul lui Diaghilev, Leon Bakst, Nijinski, baletul rus cucereşte Parisul şi, în felul acesta, şi Europa, fiind în curând urmat de valul romancierilor ruşi, Dostoievski, Tolstoi, Turgheniev, şi de marii cineaşti, Eisenstein, Pudovkin etc. Deloc întâmplător, odată declanşată revoluţia, în ciuda adversităţii şi oprobriului pe care-l stârnesc bolşevicii în frunte cu Lenin, se găsesc francezi devotaţi cauzei revoluţionare, pe care o sprijină direct. Este cazul călătorilor pelerini care se pun în slujba revoluţiei bolşevice. Oricum, francezii sunt de departe cei care aduc cele mai numeroase consemnări ale călătoriilor în Uniunea Sovietică şi cei care constituie principalul cap de pod al U.R.S.S. în Europa. Acest fapt nu înseamnă numaidecât

o atitudine confirmativă, există un puternic rapel polemic la ceea ce se întâmplă în Uniunea Sovietică, iar confruntările aduc pe tapet tocmai diferența de potențial pe care o creează apariția formulei bolșevice, însă, dincolo de opțiunile ideologice ale fiecărui călător în U.R.S.S., există un puternic interes pentru experimentul revoluționar sovietic. O serie de exemple în acest sens sunt edificatoare.

Anatole de Monzie trece în revistă opiniile pe care le au despre Rusia oamenii de cultură şi oamenii politici francezi. Micului dicționar de buzunar cu expresii memorabile Anatole de Monzie îi va adăuga micul său manual al Rusiei noi.[6] Sunt trecute în revistă o serie de reflecții şi opinii „pro" sau „contra" care poartă semnături prestigioase. Când Diderot îi propune Ecaterinei a II-a reforme, ea îi răspunde astfel: „cu marile principii faci cărți frumoase şi treabă de mântuială". În consecință, Diderot afirmă despre Rusia că este „un colos cu picioare de lut"[7] („*C'est un colosse aux pieds d'argile.*") Fraza va deveni memorabilă, nu o dată utilizată pentru a aminti fragilitatea interioară a autoritarismului dezvoltat în granițele imperiului. Jean-Jacques Rousseau crede că ruşii, ca subiecți ai unui stat civilizat, trebuie inventați şi că imitația nu poate suplini civilizația. Voltaire îi dedică un panegiric lui Petru cel Mare. Condillac îi recomandă aceluiaşi țar adoptarea unor libertăți constituționale şi practicarea unui exercițiu democratic al acestor libertăți. Napoleon I afirmă pur şi simplu că „în cincizeci de ani Europa va fi republicană sau cazacă". Joseph de Maistre deplânge nihilismul, Michelet condamnă țarismul din dragoste pentru Polonia şi pentru adevăr, iar Madame de Staël dezavuează despotismul rusesc. Rusia îi atrage pe scriitorii francezi, ei se vor mişca fascinați în jurul ei ca nişte fluturi atraşi de flacără.

Joseph Douillet, consulul belgian la Rostov pe Don, publică o carte, *Moscou sans voile. Neuf ans de travail au pays des Soviets* (*Moscova fără perdea. Nouă ani de muncă în Țara Sovietelor*, 1928), care va servi drept reper pentru un talentat scriitor şi desenator, Georges Prosper Remi, *nom de plume* Hergé. Cine nu-şi aminteşte de celebrul personaj de bandă desenată, reporterul Tintin, care-şi face apariția în suplimentul ziarului belgian *Le Vingtième Siècle* şi apoi în publicația *Cœurs Vaillants*, şi de aventurile sale în Uniunea Sovietică: *Les Aventures de Tintin reporter du „Petite Vingtième" au pays des Soviets* (*Aventurile lui Tintin, reporter al Petite Vingtième în Țara Sovietelor*)? Deşi nu a avut ocazia să vadă U.R.S.S., Hergé a utilizat judicios experiența sovietică a consulului belgian, oferind, cu personajul său inteligent şi plin de umor, prilejul unei demistificări considerabile. Este timpul călătoriilor şi al probatoriilor în ceea ce privea Țara Sovietelor, iar desenatorul o afirma tranşant: „Reporterul era marele călător

al epocii, pentru că atunci trăiam în febra călătorilor care parcurgeau lumea, cum era Kessel. Am dorit să fac din Tintin un reporter de ziar care voia să călătorească. Iar pentru prima călătorie mi s-a părut foarte important, am ales acea ţară de unde ajungeau la noi ecouri terifiante şi, adesea, contradictorii, Rusia sovietelor."[8]

Scriitorului francez îi place să se privească în oglinda vechiului regim, aşa cum a fost el „conservat" în Rusia Sovietică. Pentru aceasta este necesară consultarea bibliotecilor şi vizitarea muzeelor sau a vechilor palate transformate în muzeu, dintre care poate cel mai prestigios este Palatul de Iarnă al ţarului. Vizitarea Palatului de Iarnă îi provoacă emoţie călătorului francez, spre exemplu, lui Édourad Herriot, când vizitează apartamentele lui Nicolae al II-lea, care „ne iubea ţara". Despre România, acelaşi afirmase tranşant: „România nu este o ţară, România este o profesie." Rusia este o oglindă a vechiului regim francez, pe care francezii se duc să-l reîntâlnească emoţionaţi – uitând probabil că acest regim a fost pus între paranteze de către bolşevism –, o ţară plină de ecouri ale culturii franceze. Absorbit de consultarea bibliotecii, călătorul pare să uite de sfârşitul tragic al ţarului, sensibilul colecţionar de ediţii din clasicii francezi, sau poate că amnezia temporară este o probă de delicateţe diplomatică. Ediţiile franceze din Molière, Racine, Corneille, Balzac, George Sand, Rousseau, Alphonse Daudet îi produc, de asemenea, o puternică emoţie. Pe o masă se află o cutie muzicală care, pusă în funcţiune, cântă... *La Marseillaise*. Herriot este copleşit. În contrapondere cu aceste cabinete învăluite în nostalgia lui *l'ancien régime*, se află expuse pogromurile de la Rostov din 1920 săvârşite de trupele lui Denikin, de la Kiev săvârşite de trupele lui Wrangel, de pogromurile ordonate de Petliura la Aleksandrovsk, în 1919, cât şi cazurile unor martiri revoluţionari. Concluzia cu privire la „lepra vechiului regim" este una singură: *Revoluţia s-a impus cu puterea fatalităţii*. Mai mult, Herriot subliniază acest sentiment vechi îmbrăcat în haine noi, orgoliul, pe filiera profeţiilor dostoievskiene despre Rusia viitorului care va schimba faţa lumii aneantizând Germania şi chiar Franţa. „Rusia nouă înţelege să dea o lecţie lumii întregi şi, în mod special, Europei."[9] Iată rostul cărţilor şi scriitorilor cu profeţiile lor.

2
Francezi şi români în Ţara Sovietelor

Fred Kupferman, în *Au pays de Soviets*[10], face o analiză detaliată a valurilor succesive de călători francezi în U.R.S.S. din perioada interbelică. Kupferman evidenţiază câteva puncte de articulaţie privitoare atât la interesul pentru Uniunea Sovietică, cât şi la strategiile adoptate de simpatizanţi sau contestatari. Kupferman menţionează patru perioade – 1917–1927, 1927–1933, 1933–1937, 1937–1939 – care corespund edificării, grandorii şi decăderii mitului comunist în Franţa interbelică. Este vorba şi de interesul public conjugat cu cel politic şi intelectual pentru Rusia Sovietică, dar şi de ceea ce ţine în cele din urmă de modă, nu mai puţin importantă pentru întreţinerea acestui interes faţă de U.R.S.S. Mai există aici şi o temă decadentă, pe care sfârşitul secolului al XIX-lea a evidenţiat-o cu prisosinţă, şi anume tema decăderii imperiilor din lipsă de vitalitate, din sterilitate după o perioadă de glorie, de înflorire a lor prin intervenţia unei barbarii, uneori fertilă în promisiuni. Angoasa creată de iminenţa acestei apocalipse moderne prezidează de altfel scrierea celebrului op al lui Oswald Spengler, *Declinul Occidentului*. Prin urmare, dacă Occidentul se află în declin, vitalismul revoluţionar putea părea o împlinire a profeţiilor apocalipsei decadente ocultând şi o soteriologie vizavi de pretinsa oboseală a civilizaţiei apusene.[11] Kupferman reia această temă pe un alt palier, cel al alternanţei extremelor în reacţiile Franţei faţă de Rusia. Cei doi poli ai abordărilor se recunosc uşor, este vorba fie de o Rusie paradiziacă, fie de una infernală, fie de rusofilie, fie de rusofobie, media acestor atitudini extreme pare inacceptabilă.

Acestor perioade le corespund şi diferite niveluri de interes din partea publicului şi a intelectualilor francezi pentru Uniunea Sovietică, influenţate într-o bună măsură, pe lângă schimbările care au loc în U.R.S.S., şi de evenimentele internaţionale. Ascensiunea la putere a lui Hitler în 1933 şi pericolul pe care-l exercită o Germanie nazistă tot mai puternică sunt în

măsură să orienteze atenţia şi fidelităţile spre U.R.S.S. şi să amplifice curtarea sa diplomatică în vederea unei alianţe menite să ofere o contrapondere la relansarea tot mai agresivă a Germaniei. În nici una dintre aceste perioade nu lipsesc cele două atitudini esenţiale de respingere sau de acceptare, *pro* sau *contra*, a noului regim sau a imaginii pe care Rusia o exportă în Occident, imaginea construită abil cu mijloacele unui enorm aparat propagandistic, Departamentul de Agitaţie şi Propagandă (*Agitprop*). Fie că este vorba de entuziasm sau măsură critică, fie că se pot decela cu uşurinţă *parti pris*-urile unora, ca şi *qui pro quo*-urile dramei sovietice, fie că naivitatea unora este la fel de autentică precum comoditatea şi conformismul sau compromisul altora, fie că se poate spune „da" sau „nu", fie că se speră că va fi mai bine, fie că nu poate fi decât din ce în ce mai rău etc. devine necesar să te poziţionezi într-un fel. Fred Kupferman subliniază corect ceea ce va deveni o trăsătură fundamentală a călătoriilor în U.R.S.S., fie că este vorba de scriitorii francezi, fie că este vorba despre cei români: valoarea lor testimonială. Călătoria nu se mai poate disocia de contextul politic şi dobândeşte în acest fel şi valoarea iniţiatică a unui angajament ideologic. În orice caz, îi incumbă călătorului misiunea de a pronunţa adevărul despre U.R.S.S., frivolităţile acordate ca dispensă turistului sau călătorului romantic au dispărut. Călătorul participă la un moment revelator, la o serie de evenimente iniţiatice, începând cu intrarea sa pe teritoriul Uniunii Sovietice, moment care îi marchează pe toţi aceşti călători până la a configura un *topos* al primei impresii, al traversării unei frontiere care separă nu doar două ţări, ci în mod tot mai clar două lumi, două continente. Oricum, călătorii, fie ei români sau francezi, ai perioadei interbelice sesizează alteritatea, experimentul unic pe care-l reprezintă U.R.S.S., indiferent de afinităţile politice sau de cele elective.

> Călătorii francezi, la întoarcerea dintr-o escapadă în ţinutul literalmente cel mai străin, au impresia că au primit cheile Rusiei. În realitate, călătoria îi clarifică faţă de ei înşişi, le revelează frica sau atracţia pe care au resimţit-o departe de reperele familiare. Statisticile şi anecdotele au rolul de a ascunde această nelinişte şi de a justifica expediţia. Dar de ce toţi călătorii se transformă inevitabil în martori? La plecare, atracţia pe care o exercită Ţara Sovietelor se aseamănă mai curând cu un vertij. La întoarcere, ce rămâne din impulsul iniţial?[12]

Prima perioadă, care ar corespunde instalării noului regim, este o perioadă a tuturor exceselor, a tuturor improvizaţiilor prin care Lenin împinge Rusia către dezastru, către un faliment total, pentru a o putea apoi controla mai bine. Perioadă de tatonare şi de pionierat, aceasta este şi perioada pelerinilor misionari şi a călătoriei ca aventură într-o ţară a revoluţiei bolşevice,

perioada „comunismului de război". Acest pelerinaj nu este caracteristic numai perioadei de început a noului regim, aşa cum precizează Kupferman. El va continua în toată perioada interbelică, până la îngheţarea, din nou, a relaţiilor cu U.R.S.S. din cauza pactului cu Germania nazistă, pactul Ribbentrop-Molotov, şi va însemna acelaşi lucru pentru călătorii români de după 1945, cu câteva importante diferenţe. Pelerinajul constituie un model de călătorie pentru fidelii U.R.S.S., fie că aceştia sunt înscrişi în Partidul Comunist Francez, fie că, mai târziu, sunt înscrişi în A.U.S. sau în altă organizaţie prosovietică. De obicei, ei fac mai mult de o călătorie, revin pe acelaşi traseu sau pe un altul foarte apropiat; Rusia Sovietică nu poate fi colindată romantic, la întâmplare, dar impulsul acestor călători are ceva romantic, idealist, generos. *Pelerinajul* reprezintă o călătorie iniţiatică, o călătorie menită să sublinieze profunzimea unei adeziuni, să indice *calea*, direcţia ce trebuie urmată. Ea vizează centrul (Moscova, Kremlinul), cel care conferă prestigiul sacralităţii, şi îi va corespunde după 1945, cu câteva notabile excepţii interbelice (Panait Istrati), un alt tip de călătorie cu care se evidenţiază scriitorii români: *hagialâcul*. Trebuie spus că există şi în tradiţia rusă o formă de călătorie sacră, o formă de pelerinaj realizată atât de credincioşi, cât mai ales de o serie de peregrini care îşi asumă condiţia de perpetuitate viatică ca pe o formă de devoţiune. Ei purtau numele de *nebuni întru credinţă* (*iurodivîi*), iar motivul pelerinajelor lor era dobândirea sfinţeniei. Aceşti cerşetori rătăcitori fac un drum către locurile sfinte de la Moscova la Kiev, de la Kiev la Solovki, aşa cum Moscova, cu toate noile „obiective turistice", şcoli model, uzine model, închisori model, colhozuri model, va deveni locul predilect de pelerinaj al pelerinilor politici. În *Ivan the Fool. Russian Folk Belief*, Andrei Siniavski analizează acest fenomen la scara culturii şi civilizaţiei sovietice, subliniind rolul mai degrabă ambiguu pe care aceşti credincioşi vaganţi îl joacă pentru puterea politică. „Aceste călătorii sau pelerinaje erau odinioară nişte fenomene de masă de o atât de mare amploare, dar în acelaşi timp spontane şi iraţionale, încât Moscova şi Biserica Ortodoxă, oricât de mult simpatizau cu cerşetorii rătăcitori, au fost obligate să ia măsuri restrictive. S-a creat impresia că dacă le-ar fi fost permis credinţei populare să se fi practicat şi ruşilor să călătorească oriunde poftesc, Statul rus s-ar fi dezintegrat."[13] De asemenea, important pentru fenomenologia călătoriilor ulterioare în U.R.S.S. este faptul că aceşti pelerini nu ezitau să afirme adevărul incomod şi evident indezirabil pentru autorităţi, adesea sub forma imprecaţiilor. Nu erau legaţi de biserică instituţional, ci printr-o puternică legătură spirituală. În plus, se credea că ei posedă forţe miraculoase graţie sfinţeniei lor şi erau priviţi cu

evlavie de către populație, care le respecta misiunea.[14] Călătoria de acest tip nu se va reflecta direct în cele realizate de către călătorii români şi francezi, însă ca orizont viatic ea oferă un reper cultural important. În această accepție sunt tratați călătorii micii *„colonie française“* precum Pierre Pascal, colonie constituită spontan în zorii Revoluției. Pelerinii se instalează la Moscova şi încearcă să contribuie prin efortul lor la edificarea noii lumi. Pentru o bună parte din ei entuziasmul nu va dura.

În *Croire plutôt que voir? Voyages en Union soviétique*[15], Rachel Mazuy analizează, la rândul său, diferitele tipuri de angajamente viatice. Într-un articol publicat în revista *Politix*, el oferă şi o clasificare a călătoriilor, fără a o structura după un anumit criteriu.

– călătoria cu plată şi ghid, în care fiecare călător este luat în primire de către INTURISTUL nou-creat;
– călătoria „pe gratis“, deseori cu ghid şi ea, dar mai personalizată decât prima;
– călătoria economică şi comercială, care încetul cu încetul s-a adaptat noilor condiții create de Revoluție;
– misiunea politică a unui lider politic sau a unui membru al guvernului francez, fie semioficială, precum cele două călătorii ale lui Herriot (în 1922 şi în 1933), care modifică politica franceză față de Soviete, fie îndelung pregătită, precum călătoria lui Pierre Cot, ministrul aerului, în 1933;
– în fine, călătoria grupurilor de comunişti sau simpatizanți, delegații invitate de Republica Sovietelor, cele mai importante, cel puțin cantitativ.[16]

Se poate observa că doar primele două au de-a face cu o întreprindere propriu-zis turistică, însă intervenția noului organism creat, INTURIST, schimbă considerabil natura voiajului, stabilind un itinerariu clar delimitat, înscris pe o serie de coordonate precise. Călătoriile în scop comercial au un grad de formalizare cu atât mai accentuat, cu cât partenerii economici nu sunt particulari, ci reprezentanți ai statului sovietic. Cât despre misiunile politice, ele ocupă probabil capitolul cel mai important pentru oficialitățile sovietice, de aceea lui Herriot îi va fi oferit un spectacol excepțional al bunăstării sovietice în contextul hecatombei umane generate de înfometarea deliberată a populației rurale din Ucraina în vederea colectivizării forțate. Cât despre călătoria-delegație, ea va fi similară celei la care participă scriitorii români după 1944, cu diferența că participării benevole a comuniştilor francezi şi a simpatizanților bolşevismului îi corespunde, în cazul românilor, obligativitatea de a parafa viatic angajamentul ideologic luat de bunăvoie sau în mod oportunist. Spre deosebire de Rachel Mazuy, interesul nostru se focalizează asupra scriitorilor ca heralzi ai lumii noi sau, dimpotrivă, ca reticenți critici ai lumii sovietice.

După 1945, toți scriitorii, ziariștii, savanții, clericii, muncitorii, trimiși prin intermediul A.R.L.U.S. sau în delegație oficială vor face o călătorie-tip, călătoria-*hagialâc*, care corespunde doar în parte călătoriei-pelerinaj a scriitorilor și oamenilor de cultură francezi. Există atât asemănări, cât și diferențe notabile între pelerinajul francezilor și hagialâcul românilor. În anumite cazuri, ambele tipuri de călătorie servesc unei confirmări ideologice, politice și, mergând chiar mai departe, formării unor agenți de influență în sprijinul intereselor sovietice. Hagialâcurile scriitorilor români au această valoare confirmativă a adeziunii lor la noul regim, asemenea unui contract de fidelitate sau a unuia de vasalitate. Sunt și cazuri în care o reală afinitate, un *credo* revoluționar constituie baza călătoriei și există printre francezi misionari animați astfel. Este posibil ca Sahia să fi plecat animat de un astfel de *credo* într-un real pelerinaj. Un pelerin discută în termenii credinței sale, vede ceea ce îi comandă această credință și se conformează comandamentelor ei. Această credință pe care o pune în joc pelerinajul primilor misionari viatici trebuie disociat de spiritul sectar care-i animă pe călătorii ulteriori care se pun nu atât în slujba revoluției, cât a U.R.S.S., ca entitate edificată politic. Spiritul sectar devine vizibil ori de câte ori cineva contestă fundamentele noii gnoze. În termenii unei apostazii este privită mărturia defavorabilă a unui Panait Istrati, care făcea parte din cercul restrâns al sacerdoților, iar excomunicarea sa va fi exemplară. Întrebuințarea cu valoare metaforic-simbolică a unui limbaj împrumutat din registrul liturgic este adecvată pentru un anumit tip de experiență pe care-l dictează călătoria în Uniunea Sovietică.

În *Political Pilgrims*, referindu-se în primul rând la intelectualii americani și britanici, în contextul intelectual occidental, Paul Hollander face distincția dintre *peregrinii politici* (*political pilgrims*) și *tovarășii de drum* (*fellow travelers*). „Și unii, și alții împărtășesc o atitudine critică față de societățile occidentale și o simpatie față de «socialism». [...] Oricum, «tovarăș de drum» avea un sens mai limitat: el se referea la simpatizanții comuniștilor și ai Sovietelor din anii 1930 și 1940 care nu au făcut nici un angajament formal și au rămas în afara Partidului Comunist din diverse motive. Serviciile lor erau căutate cu înfrigurare de către partid și de Uniunea Sovietică din moment ce neutralitatea lor simbolică părea să le sporească și credibilitatea, și valoarea propagandei. [...] Având în vedere toate acestea, perspectiva tovarășilor de drum prezenta ușoare modificări sau variații față de linia oficială sau de versiunea ei atenuată."[17] În opinia lui Paul Hollander, deși nu sunt în mod deschis angajați politic, *tovarășii de drum* păstrează linia partidului, furnizând alibiul neutralității. Fără a fi

foarte clar ceea ce îi face diferiți de *peregrinii politici*, poate doar o mai accentuată implicare a acestora din urmă în jocul politic, merită adusă în discuție şi o altă întrebuințare a sintagmei în contextul politic al instaurării regimurilor politice de tip bolşevic. *Tovarăşii de drum* servesc temporar intereselor Partidului Comunist, poate fi vorba de partide, grupări, agenți de influență, conducători ai unor instituții, personalități culturale şi/sau politice etc., constituind de multe ori alibiul democratic al acestora, ca ulterior să fie eliminați când aportul lor a devenit inutil. Revoluționarii de profesie nu se confundă niciodată cu aceşti tovarăşi de drum care nu intră niciodată în cercul inițiatic, însă tocmai în calitatea lor de tovarăşi de drum ei servesc mai bine cauza. Dintre ei se vor recruta cei mai mulți „amici" ai U.R.S.S. care furnizează relatări de călătorie conforme cu ceea ce oficialii de la Moscova doresc să se ştie.

Explicația pe care Paul Hollander o oferă atracției pe care regimurile comuniste o suscită asupra intelectualilor occidentali se asociază unei duble teme: justiția socială (*social justice*) şi căutarea „întregului" (*wholeness*), a totalității, „sensul identității şi al comunității, al rostului şi al scopului în viață".[18] Această căutare a unui sens menit să topească contradicțiile şi inadvertențele unei societăți în mişcare pe fondul crizei anilor '30 în America şi în contextul mult mai larg al secularizării corozive traduse weberian prin *dezvrăjire* (*disenchantment*) îşi găseşte aplicația în utopie. Iar U.R.S.S. oferă înainte de toate promisiunea unei materializări a utopiei, oferă materia primă din care sunt croite reveriile şi fantasmele intelectualilor occidentali. Într-un fel, turismul real sau imaginar al acestor intelectuali peregrini se întâlneşte cu tradiția edificărilor utopice de la Platon la Campanella şi Thomas Morus, de la Thelema rabelais-iană la Rousseau şi *le bon sauvage* sau la recluzionismul romantic în edenuri terestre etc. Paul Hollander revendică proiectul utopic ca proiect al unei modernități incipiente în Renaştere, cu coordonate trasate mult mai ferm de Iluminism şi reconfigurate de Revoluția Franceză. Sociologul subliniază acele trăsături utopice care privilegiază tipul de experiment sovietic: 1) edificarea unei societăți-panaceu, unde sunt rectificate ultimele iregularități, frustrări, inadvertențe, 2) soluția este generală, menită să modifice umanitatea în ansamblul ei, 3) această soluție comportă o importantă dimensiune „ştiințifică". Proiectul utopic este alcătuit în datele celui mai sever raționalism, care-l separă de mit şi ale cărui scopuri adaptează un comportament religios camuflat de o aparentă laicizare.

O deschidere o avem în romanul rusesc, şi în special în cele ale lui Dostoievski, unde experiențele-limită ating tangențial experiențele de

mare combustie religioasă. Un alt registru de data aceasta recuperabil în registrul emoțional al călătorului, îl constituie climatul revoluționar, menit să regăsească un ecou atât pentru „misionarul“ francez, cât şi pentru cel american. Călătorul-pelerin este totodată cel care deține secretul electiunii, vizionarul capabil să înțeleagă semnificația transformărilor care au loc în U.R.S.S. Pelerinajul presupune şi o vocație mărturisitoare în favoarea U.R.S.S., înseamnă beatificarea a tot ceea ce se petrece în U.R.S.S. În plus, drumul la Mecca roşie devine cu necesitate semnul distinctiv al inițiatului, acest drum îi separă pe credincioşii autentici, pe aceşti *hagi* ideologici, de necredincioşi, de mefienți sau răuvoitori. Desigur că nu toți pelerinii se ridică la cota de transfigurare pe care o solicită experiența călătoriei în Țara Sovietelor. Importantă rămâne mărturisirea ca gest de adeziune şi recunoaştere a adevărului întrupat pe care-l reprezintă U.R.S.S.

Lenin şi Troțki, adulați mai târziu, trec în perioada imediat următoare Tratatului de la Brest-Litovsk drept inamici ai Franței, sunt demonizați şi vituperați de toată presa franceză. În scurt timp însă, Rusia aflată în criză trezeşte interesul francezilor, care merg în pelerinaj nu pentru a aduce o mărturie, ci pentru a da o mână de ajutor, alături de Crucea Roşie internațională, de Misiunea Nansen şi alte asociații cu scop filantropic printre care şi quakerii americani. Nu există instituții care să asigure primirea turiştilor, mai mult, noțiunea de „turist“ a fost temporar suspendată, iar călătorul trebuie să îşi asume o serie de riscuri din partea ambelor tabere. La nivel politico-diplomatic, relațiile dintre Franța şi Rusia bolşevică sunt încordate. Obstacolul moral îl reprezintă retragerea inopinată din război a Rusiei, care încalcă astfel tratatele semnate şi pacea de la Brest-Litovsk[19], pe 15 decembrie 1917, când bolşevicii semnează un armistițiu cu Germania. Tratativele de pace încep pe 22 decembrie, pe 18 februarie armistițiul este anulat şi sunt reluate ostilitățile, pe 19 februarie, Consiliul Comisarilor Poporului capitulează şi pe 3 martie Sokolnikov, Cicerin şi Karahan acceptă condițiile tratatului de pace, semnând fără să le discute. Noua conducere sovietică refuză să plătească datoriile pe care Rusia țaristă le contractase şi, în plus, naționalizează bunurile franceze, fără a oferi nici o indemnizație. Edouard Herriot poartă o discuție diplomatică cu Kamenev, care sfârşeşte prin a-l convinge pe francez că Lenin a făcut tot posibilul pentru a rămâne alături de aliatul francez, dar că liderul maxim a preluat situația dezastruoasă de la vechiul regim intrat în disoluție. Ziaristul Geo London, călătorind la Moscova, abordează şi el cu comisarul Cicerin chestiunea spinoasă a datoriilor către Franța. Ruşii sunt plini de curtoazie, amânând cu grație rezolvarea diferendului şi dând satisfacție, măgulindu-i

pe aceşti vizitatori erijaţi în diplomaţi. În întâlnirile cu autorităţile, călătorii francezi nu încetează de a solicita plata datoriilor către Franţa. Situaţia este cel puţin stranie din moment ce chestiunile diplomatice pot fi dezbătute într-un cadru informal cu aceşti călători erijaţi în ambasadori. Într-un anume fel, noua putere instalată la Moscova le recunoaşte indirect această calitate, călătorul francez a devenit principalul element de legătură între Uniunea Sovietică şi Franţa, cu care aceasta doreşte să reia cât mai curând relaţiile diplomatice. Ziariştii, reprezentanţii unor importante cotidiene, scriitorii care au o audienţă importantă devin atât purtători de cuvânt ai Franţei, cât şi curieri diplomatici, angajaţi să poarte un dialog diplomatic. Contribuţia adusă de ei la formarea unei imagini despre U.R.S.S. este considerată esenţială. Relaţia dintre cele două ţări se detensionează în timp, astfel încât, în 1924, relaţiile diplomatice sunt reluate, în bună măsură contribuind la aceasta atât vizitele făcute de pelerinii-misionari, cât mai ales vizitele unor notabilităţi care acreditează regimul garantând cu uşurinţă normalizarea situaţiei din Rusia sovietică, un fel de raportori europeni *mutatis mutandis*. Trebuie spus că Franţa se află printre ultimele ţări care recunosc legitimitatea noului stat, cu excepţia României, care reia relaţiile diplomatice cu U.R.S.S. abia în 1934, prin urmare, la 10 ani de la data la care Franţa îşi reconsideră poziţia faţă de U.R.S.S. Chiar dacă „democratizarea" noului regim reprezintă unul dintre efectele programatice ale unei strategii de prezentare-cosmetizare a noilor realităţi, ea obţine girul onorabilităţii burgheze într-o ecuaţie specific franceză. Primului val al „misionarilor", precum doctoriţa Madeline Pelletier sau normalistul Pierre Pascal, dar şi Cachin şi Frossard, reprezentanţi ai noului Partid Comunist Francez, recent înfiinţat, care se duc să dea o mână de ajutor, să respire atmosfera ideală a noii ordini şi de la care nu parvin imediat relatări de călătorie, îi urmează un al doilea val, un val „burghez", ca o posibilă consecinţă a adoptării la propunerea lui Lenin a N.E.P.-ului (Noua Politică Economică), la 21 februarie 1921, la al X-lea Congres al Partidului. Ceea ce părea o relaxare a regimului proaspăt instaurat şi în mod eronat a trecut probabil drept un semnal de revenire la raţiuni de ordin „burghez" constituia de fapt o soluţie disperată, în măsură să pună capăt disoluţiei noului regim şi foametei.[20] În calitate de om politic, primarul Lyonului, Edouard Herriot, face o vizită în Rusia Sovietică. Vizita sa are o consecinţă deosebit de importantă, reluarea relaţiilor cu Rusia, urmând ca, în octombrie 1924, Uniunea Sovietică să fie recunoscută oficial de Franţa. Herriot publica o serie de reportaje în *Le Petit Parisien*, reunite apoi în cartea sa, *La Russie nouvelle* (1922), remarcabil exemplu de adeziune în pofida unor

rezerve legate de încălcarea unor drepturi fundamentale în Rusia Sovietică. Deşi le semnalează conştiincios, în mod straniu, Herriot iniţiază discuţiile pentru reluarea relaţiilor cu Rusia. Poate că aceste inadvertenţe nu i se par extraordinare în context rusesc, fac parte dintr-o tradiţie ai cărei martori, precum marchizul de Custine, erau frecventaţi cu moderaţie. Ludovic-Oscar Frossard, secretarul general al Partidului Comunist Francez, operase o deschidere similară în vara anului 1920, când, alături de Marcel Cachin, a susţinut la congresul socialiştilor de la Tours acceptarea condiţiilor Moscovei în baza mărturiei lor. Propunerea fiind acceptată, delegaţii socialişti francezi se deplasează la Moscova, în 1921, alături de comunişti, anarhişti şi alţi simpatizanţi cu ocazia a două congrese: al *Internaţionalei Comuniste* şi al *Internaţionalei Sindicale Roşii*.

De menţionat că şi această periodizare are trei etape, prima a mărturiilor apocalipsei revoluţionare, a francezilor naturalizaţi, dizlocaţi de evenimentele din 1917–1918, ostili noului regim, precum Serge de Chessin şi Pierre Gilliard, Robert Vaucher şi Gabriel Domergue sau Ludovic Nadeau. În ciuda adversităţii pe care francezii o resimt faţă de Rusia bolşevică, ostilitate motivată deplin şi orchestrată copios de presă, se aud şi primele voci *pro*, chiar dacă nu au încă forţa proceselor de susţinere de mai târziu. O altă etapă poate fi decelată de prezenţa primilor călători, care iau pulsul revoluţionar după încetarea războiului civil, într-o perioadă ceva mai stabilă. Aceştia vor fi ori călătorii porniţi în căutarea aventurii, a unei misiuni de vocaţie umanistă, ori, dimpotrivă, primii călători oficiali, cei care refac contactele rupte brutal de Revoluţia din Octombrie, precum Ludovic-Oscar Frossard, Marcel Cachin, André Morizet sau Edouard Herriot. Reluarea relaţiilor diplomatice, în 1924, duce la stabilizarea situaţiei şi la edificarea unui cadru de vizitare formal, „turistic", pe baza paşaportului şi cu respectarea unor acorduri privitoare la relaţiile bilaterale care face ca aventura să fie înlocuită cu stabilitatea şi moderaţia unei societăţi controlate, echilibrate, cu direcţii clare de dezvoltare, aşa cum o vor confirma şi planurile cincinale (*piatiletka*). După 1924, anul morţii lui Lenin, acest mod de a călători devine o stare de fapt, iar călătorii relatează cu pasiune despre *ce au văzut*... aşa cum sună şi titlul unei cărţi de impact din epocă, aparţinându-i lui Henri Béraud (*Ce que j'ai vu à Moscou*). Relatarea-mărturie de tipul *ce am văzut*... devine un model. Pentru România, anul 1924 înregistrează momentul scoaterii din legalitate a P.C.d.R. după evenimentele de la Tatar-Bunar, în care fuseseră amestecaţi agenţi sovietici, fapt care reprezenta un semnal destul de clar pentru U.R.S.S. De la călătorii inopinaţi care au fost Constantin Constante şi ofiţerul Voicu Niţescu, în perioada

declanşării revoluţiei bolşevice, primul ca diplomat, al doilea ca militar, nu mai există nici o menţiune a unei călătorii în U.R.S.S. O încercare de a le relua are loc târziu, după reluarea relaţiilor diplomatice cu U.R.S.S., în 1934, însă aceste călătorii nu au fost încurajate de statul român, mai ales în cazul unor membri simpatizanţi ai PCR şi PCUS. Remarcabilă în acest interval rămâne călătoria lui Sahia, singura cu care comuniştii români se vor lăuda, iar nebăgată de seamă trece călătoria lui I. Manu, un călător lipsit de agendă politică, un observator detaşat şi înzestrat cu un bun-simţ care face preţioasă relatarea sa de călătorie.

Scriitorii francezi se grupează în funcţie de afinităţi şi de sensibilitatea ideologică, pentru a traversa experienţa viatică. Froissard şi Cachin merg împreună în Rusia Sovietică în vara anului 1920. La fel Georges Duhamel şi Luc Durtain în 1927. Ultimul va face echipă zece ani mai târziu, în 1937 cu Charles Vildrac. Le urmează în scurt timp lui Duhamel şi Durtain o altă pereche, André Beucler şi Alfred Fabre-Luce. Panait Istrati îl găseşte pe Nikos Kazantzakis, cu care călătoreşte, iar călătoria pune bazele unei trainice prietenii, care se va vedea pusă la încercare în momentul reconsiderărilor critice istratiene. Louis Aragon vine însoţit de Elsa Triolet, pe care n-o va uita în poemele sale de dragoste, însă dragostea şi revoluţia reprezintă cocteilul perfect al acestor entuziaşti. Există însă şi o succesiune polemică a acestor călătorii, o depoziţie este contracarată de o alta, unii merg să confirme, alţii le urmează doar ca să infirme. Fabre-Luce îl contrazice pe Duhamel, care prezentase o imagine relativ pozitivă a Uniunii Sovietice, cu o critică edulcorată, redusă la anecdota exotică, aşa cum Paul Vaillant Couturier, trimis din partea ziarului *L'Humanité*, contracarează depoziţia lui Henri Béraud, care călătorea în 1925 pe cheltuiala cotidianului *Journal*, a cărui orientare ideologică o exprima. Barbusse şi toată presa de stânga îl atacă violent pe Panait Istrati din cauză că făcuse în *Spovedanie pentru învinşi* o serie de aluzii la tipul de revoluţionari de genul lui Barbusse, care, ascunzând adevărul, periclitează cauza revoluţiei. Minerul Kleber Legay, edificat asupra condiţiilor mizere, precare, din minele sovietice, primeşte în 1933 un răspuns de la uvrierul Fernand Grenier, din partea A.U.S., care-l acuză de contrafacerea depoziţiei sale livrată inamicilor U.R.S.S. Alături de scriitori, călătoresc oameni politici, economişti, ingineri ca Jules Moloch, medici, ziarişti ca Louise Weiss, fondatoarea ziarului *L'Europe nouvelle*, iar în anii de glorie ai propagandei în favoarea sau defavoarea U.R.S.S. cei care-şi oferă „serviciile“ şi mărturia sunt chiar muncitori precum Yvon, Legay etc.

În a doua perioadă, între 1927 şi 1933, creşte exponenţial interesul acordat Sovietelor în concordanţă şi cu noua lor dinamică, cea a reformelor

staliniste, printre care desființarea N.E.P.-ului[21] şi industrializarea în regim de urgență, prin care linia leninistă se încheie pentru a face loc stalinismului pur şi dur. A dispărut ceea ce exalta gustul pentru aventură, un farmec al imprecisului, lentoarea, plăcerea conversației, a balivernelor, toate trăsături care se identificau cu vechea Rusie țaristă pe care o caută cu obstinație o parte dintre scriitorii francezi. Societatea este pe deplin prizoniera dictaturii staliniste care se consolidează acum cu primele planuri cincinale. Uniunea Sovietică trăieşte febra (re)organizării, a ecuațiilor statistice, a planului cincinal, ceea ce va fi numit *mistică a planului*. Din acest moment, călătoria se acordă cu ingineria socială stalinistă şi cu viziunea pe care o propagandă eficientă o propune despre Uniunea Sovietică. Rusia revoluționară a dispărut, ca şi comunismul de război, cu eroii săi cu sete de ideal. Partidul a învățat să socializeze şi beneficiază de două instituții tampon sau filtru, *VOKS* (Asociația pentru Strângerea Relațiilor cu Străinătatea) şi *INTURIST*. Cele două organisme fac oficiile de gazdă, asigurând primirea străinilor, francezi sau de orice altă naționalitate, şi adaptându-se încetul cu încetul la turismul de masă şi la acei *călători în trecere* (*étrangers de passage*) cum îi numeşte Charles Vildrac. VOKS-ul se ocupă mai ales de relațiile cu vizitatorii pretențioşi, reprezentați de scriitori, intelectuali, notabilități, abătând în mod agreabil atenția de la politica stalinistă făcută în forță asupra unor chestiuni de ordin teoretic, cultural.

Următoarea perioadă reprezintă apogeul investițiilor sentimentale în U.R.S.S., pe fondul amenințărilor ridicate de escaladarea unor noi conflicte, declanşarea războiului civil din Spania şi mai ales a venirii la putere a lui Hitler, devenit cancelar în 1933. Totodată, momentul reține o efervescență extraordinară în lumea scriitorilor, este momentul adeziunilor publice la cauza Sovietelor devenite portstindardul democrației, *spiritul misionar* al primei perioade fiind înlocuit, în opinia lui Kupferman, de un *spirit al prozelitismului* intelectualilor.[22] Romain Rolland devine preşedintele A.U.S. (L'Association des Amis de l'Union Sovietique), iar tema apărării culturii capătă un caracter mobilizator, noi membri se înscriu A.E.A.R. (L'Association des Ecrivains et des Artistes Revolutionnaires), la Moscova sosesc André Gide şi André Marlaux, la *Mutualité*, „Congresul Internațional pentru apărarea culturii de la Paris“ din iunie 1935, se regăsesc personalități sensibile la ideea că U.R.S.S. este un posibil apărător al valorilor civilizației occidentale etc. Aşa cum remarcă judicios Kupferman: „Călătoria în U.R.S.S. îşi schimbă sensul. *Nu mai vii ca să te informezi, ci, mai degrabă, ca să te împărtăşeşti cu masele* (s.n.).“[23] Această cuminecare proletară face parte din economia simbolică a călătoriei-hagialâc, altceva decât pelerinajul anahoreților revoluției în desfăşurare. A scrie împotriva U.R.S.S. în această

perioadă înseamnă a lupta împotriva curentului, e un act de curaj şi sfidare pe care, spre exemplu, şi-l asumă un scriitor precum Louis Ferdinand Céline, pe care stânga ar fi dorit să-l recupereze în 1932 şi care în urma călătoriei sale în Țara Sovietelor publică un pamflet-rechizitoriu extrem de coroziv intitulat *Mea culpa* (1936) şi situat în prelungirea tematică a primelor două romane, *Călătorie la capătul nopții* şi *Moarte pe credit*. Însă vindicta celiniană a fost explicată prin afinitatea profund marcată a scriitorului cu extrema dreaptă.

Acestei perioade de entuziasm îi urmează una de declin, începând cu sfârşitul anului 1936 şi începutul anului 1937 până în 1939. Încântării şi efervescenței declarațiilor de solidaritate le succedă plictiseala şi dezinteresul. Moda a trecut, iar partizanii intră într-o activitate rutinieră birocratică. Aici nu este vorba despre prestația sovietică, ci despre transformarea Rusiei într-un obiect de interes monden. Odată consumate energiile care fac să pulseze luminile rampei, obiectul pasiunilor revoluționare şi al angajamentelor fierbinți intră într-un con de umbră. Era mai puțin scăzut însă interesul politic al Franței față de U.R.S.S.? Ne putem întreba cât de profunde sau superficiale sunt toate aceste adeziuni, ce preț plătesc clipei, unde începe demersul analitic – dacă începe – şi ce pondere are de fapt moda în acest proces al suprapunerii afectelor. Privind înapoi cu ironie, cea mai mare parte a acestor adeziuni se plasează într-un ridicol țipător, cauționând un regim la fel de distructiv şi inuman ca şi cel al Germaniei naziste. Spre deosebire de Germania nazistă, care face reclamă programului decantărilor rasiste, U.R.S.S. face tot posibilul pentru a ascunde operațiunile genocidare. U.R.S.S. avea în curând să încheie un pact cu inamicul fascist vaticinat răsunător de intelectualul francez cu sensibilități de stânga. În mai puțin de 20 de ani de la decapitarea Imperiului Rus şi instaurarea prin forță şi teroare a noului regim, intelectualul francez devine unul dintre susținătorii dictaturii proletariatului, travestită în umanism superior de tip sovietic. Din păcate, nu a existat o serioasă reconsiderare a semnificației şi a implicațiilor acestor adeziuni, practic a votului de încredere pe care-l acordă intelectualii totalitarismului de stânga, „cu față umană", astfel încât greşeala poate fi repetată la nesfârşit. Intervalul dintre 1935 şi 1939 este şi perioada în care reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. dă câteva roade anemice în România, printre care şi intrarea în legalitate a asociației înființate de Petre Constantinescu-Iaşi[24], „Amicii U.R.S.S.", perioadă în care se încearcă crearea unor societăți care să facă posibile schimburile culturale între cele două țări, cum era şi firesc. Ca şi în cazul Franței, Pactul Ribbentrop-Molotov şi, în plus, ulterior lui, cererea ultimativă adresată României de a ceda

Basarabia şi Bucovina de Nord au pus capăt scurtei relaţii diplomatice cu Uniunea Sovietică.

Dincolo de aceste decupaje temporale, ceea ce a contat întotdeauna a fost mărturia unei personalităţi culturale, în special aceea a unui scriitor de notorietate naţională, dacă nu mondială. André Gide a dat o lovitură puternică credibilităţii regimului prin *Întoarcerea din U.R.S.S.*, carte publicată în 1935, la şase ani după călătoria revelatoare a lui Panait Istrati, transformat în *victimă sacrificială* (Réne Girard), în care îşi expune rezervele cu privire la derapajele autoritariste ale regimului din Uniunea Sovietică. Perpetuarea unor inegalităţi flagrante între diferite straturi sociale, izolarea mediatică a poporului rus, presiunea exercitată de propagandă pentru consolidarea unei false imagini a Occidentului, cu inexactităţi grosolane, şi mai ales controlul strâns, despotic, exercitat asupra mediului cultural îl fac pe Gide să-şi manifeste îngrijorarea pentru destinul celui mai îndrăzneţ proiect politic al secolului XX. În jurul cărţii sale mult aşteptate se declanşează o polemică atât de puternică, care începe cu reacţia dură pe care o au membrii stângii franceze, încât Gide va publica la un an după apariţia acestei cărţi o alta, *Retouches à mon „Retour de l'U.R.S.S.“*, răspunzând atacurilor şi nuanţându-şi mai documentat anumite afirmaţii anterioare. Oricum, această carte constituie un punct de inflexiune pentru dezbaterile ulterioare şi o victorie strategică repurtată de cei care-şi exprimaseră rezervele cu privire la U.R.S.S. Sfârşitul va veni nu în urma unei lente agonii, ci printr-o lovitură de teatru care o reiterează în memoria francezilor pe cea din 1917, când regimul bolşevic încheie o pace separată cu Germania, încălcând tratatele de alianţă şi lăsându-şi aliatul complet descoperit într-o situaţie critică. Pactul Ribbentrop-Molotov va consfinţi jocul dublu făcut de U.R.S.S. şi mai ales afinitatea dintre cele două autoritarisme ideocratice extreme.

Pactul Ribbentrop-Molotov a fost încheiat pe 23 august 1939[25], concomitent cu negocierile dintre Franţa şi Anglia în perspectiva unui conflict cu Germania. Absenţa Rusiei de la Conferinţa din München din 1938 când, prin semnarea unui acord, Germania anexează regiunea sudetă devine semnificativă. Cehia este invadată pe data de 15 martie 1939 de către Germania, Polonia urmează să fie dezmembrată, iar României, în urma ultimatumului din 28 iunie 1940 dat de Uniunea Sovietică îi sunt răpite Basarabia (cuprinzând atât actualul stat Moldova, cât şi mica provincie separatistă transnistreană) şi Bucovina de Nord. Această nouă trădare reduce la tăcere valul de simpatie prosovietic în partea franceză şi pune într-o lumină ridicolă efortul consistent investit în această nouă *querelle*

franceză. Acest fapt are drept consecinţă o tardivă şi oarecum inutilă interdicţie impusă presei comuniste şi diverselor publicaţii care cultivau simpatii sovietice. Deja în ianuarie 1939 fusese interzis *Journal de Moscou*, acum sunt eliminate de pe piaţă şi celelalte publicaţii, *Russie d'Aujourd'hui*, *L'Humanité*, *Ce soir*, *Regards*, iar Partidul Comunist Francez şi organizaţiile afine sunt la rândul lor interzise. Cât despre România, U.R.S.S. se califică încă o dată ca principal inamic, iar alianţa sa cu Germania nazistă se va realiza în principal în vederea recuperării teritoriilor româneşti pierdute în 1940. Pe 1 septembrie 1939 se declanşează cel de-al Doilea Război Mondial, iar Uniunea Sovietică rămâne neutră până pe 22 iunie 1941 când Hitler declanşează Operaţiunea Barbarossa atacând direct statul sovietic şi implicându-l în război.

3
Călători români şi francezi: noi şi ceilalţi

În viziunea radicală şi utopistă asupra lumii pe care o profesează bolşevismul, ecuaţia noi–ceilalţi se cere reconsiderată. Modul cel mai adecvat de a afla concret cum este alcătuit „celălalt“, de a face experienţa alterităţii necesară oricărui proces sistematic de (re)evaluare a propriei identităţi este să călătoreşti. În cazul analizei pe care am propus-o este vorba de o călătorie într-un singur sens, spre continentul U.R.S.S., însă, fiindcă identitatea şi alteritatea se află într-o relaţie dialectică, inevitabil relatările de călătorie reconstruiesc şi sensul unui complex identitar. Sovieticul legat procustian al afirmării unei identităţi tari, prin excludere, asimilată însă unei radieri (*erase*), „Cine nu e cu noi e împotriva noastră“, devine un principiu activ atât în politica privitoare la cadrele partidului, politică ce amendează ca facţionism, deviaţionism, orice formă de gândire liberă şi de diferenţă, cât şi în raportul pe care partidul-stat îl are cu propriii cetăţeni. Acest fapt devine vizibil în relatările călătorilor angajaţi, care trebuie să respecte o serie de comandamente ideologice, şi devine vizibil şi pentru acei călători care au o reală afinitate cu cauza revoluţiei bolşevice. „Noi“ este pus mereu într-o relaţie plină de tensiuni vizibile sau camuflate cu „ceilalţi“, numai că rezolvarea acestei ecuaţii depinde de agenda ideologică şi politică a fiecărui călător în parte, pentru că o călătorie în U.R.S.S. iese din cadrul călătoriilor de plăcere, a vacanţelor vilegiaturistice, a frivolului răgaz vagant pentru a intra într-o zonă a călătoriei profesionale, angajate.

În cartea sa *Noi şi ceilalţi*, Tzvetan Todorov construieşte ceea ce el numeşte o „galerie de portrete“, în fapt o tipologie a călătorului, unde trăsăturile acestuia se configurează sistemic. El deosebeşte 10 categorii, zece tipuri/„portrete“: asimilatorul, profitorul, turistul, impresionistul, asimilatul, exotul, exilatul, alegoristul, deziluzionatul, filozoful. Pe Todorov îl interesează mai puţin aspectul judecăţilor despre alţii, ci măsura în care călătorii sunt relativişti sau universalişti, rasişti sau naţionalişti, primitivi sau

exotişti. Principalul criteriu de clasificare îl constituie forma de interacţiune dintre călător şi cei cu care vine în contact pe parcursul călătoriei sale. „Nu vom mai avea de-a face cu un raport de reprezentare (cum îi gândim pe ceilalţi?), ci de contiguitate şi de existenţă (cum trăim cu ceilalţi?).“ [26]

Asimilatorul exportă, impune valorile societăţii din care face parte, sistemul de gândire, propria epistemă, felul civilizaţiei. Aceasta presupune un raport ierarhic superior/inferior, asimilatorul se oferă pe sine ca model exemplar (acest „sine“ este bineînţeles un construct cultural obţinut prin cumularea tuturor valorilor de cultură şi civilizaţie, ale căror mandatar se simte acest călător) şi intenţionează să opereze acele modificări prin care ceilalţi să semene cu el. Diferenţa celorlalţi are un caracter lacunar şi este calitativ inferioară. Această diferenţă nu apare ca alternativă, ca actualizare a unei posibilităţi, a unui context specific, ci ca lipsă ce se cere completată. Colonizatorul constituie poate cea mai bună aproximare a acestui tip, fie că este vorba despre misionarul creştin din secolul XVI sau de prozelitismul creştin, prin urmare o colonizare religioasă, fie că este vorba de o colonizare sub raportul exportului de civilizaţie europeană, o colonizare economică în secolul XIX, fie că este vorba de o colonizare ideologică, în secolul XX, prin masiva implementare a doctrinei marxist-leniniste în ţările intrate sub sfera de influenţă a U.R.S.S. *Profitorul* se remarcă printr-o excepţională mobilitate în plan social, interesul său este pur economic, urmăreşte avantaje strict pecuniare fără a arăta vreun interes deosebit pentru vreo doctrină. *Turistul* este „un vizitator grăbit“, interesul său se îndreaptă cu precădere spre monumente, şi nu spre oameni, evită contactul uman, implicarea, poate conjuga interesul pentru cultură cu cel pentru natură, are tendinţa de a colecţiona suvenire pe pelicula fotografică. Todorov conferă acestui tip o notă de superficialitate, turistul este cel care modelează lumea vizitată, oferta „turistică“ prin cerere, de obicei a acelui element socotit exotic, prestigios şi comprehensibil pentru el. Turistul orientează economic turismul, nu are timp şi nici răbdare să intre în ceea ce ţine de natura profundă a unui spaţiu geografic, cultural. În aceste condiţii, *Impresionistul* este un fel de turist perfecţionat, rafinat, la rândul său, rămâne unicul subiect al experienţei, însă strategia sa se dovedeşte mai complicată, mai subtilă. În accepţia lui Todorov, complicaţia rezidă în faptul că *impresionistul* îşi alege un cadru adecvat propriilor sale trăiri, un cadru care să-i stimuleze sensibilitatea; călătoria interioară îmbracă astfel forma unei călătorii exterioare, geografice, dar această „geografie“ contează numai în măsura în care devine o expresie a „eului“. „Un singur lucru îi reuneşte pe aceşti călători care pot fi, de altfel, nişte aventurieri sau nişte

contemplativi: îi interesează cu adevărat impresiile pe care aceste țări sau aceste ființe le produc asupra lor, nu țările sau ființele însele."[27]

Asimilatul sau imigrantul caută să se confunde cu nativul, însă, lipsit de solidaritățile organice pe care le implică viața într-un anumit climat de cultură şi civilizație, întâmpină dificultăți de adaptare. *Asimilatul* nu are aceeaşi bază a experienței, condiția sa rămâne cea a unui adaptat, cel puțin într-o fază tranzitorie. În general, asimilatul ştie că nu va părăsi locul pe care l-a ales să se stabilească şi, prin urmare, îşi orientează efortul spre desăvârşirea asemănării sale cu nativul. *Exotul* reprezintă acel tip de călător deschis tuturor experiențelor, prin urmare şi contactului uman, doreşte să interacționeze, face comparații. Pentru *exot* totul se joacă în tensiunea care rezidă din raportul dintre surpriză şi familiaritate, este condiționat de armonia instabilă dintre nici foarte cunoscut şi nici complet străin. Într-un fel, consideră Tzvetan Todorov, el aduce cu sine o „privire naivă", prin aceasta se înțelege o reală disponibilitate pe care exotul o are în a explora lumea în care a intrat fără a-şi abandona bagajul cultural, dar şi fără a-l instrumenta tezist precum asimilatorul, deşi nu lipsesc digresiunile cazuistice. Exotul oscilează permanent între surpriză şi familiaritate, între distanțare şi identificare, ține evidența minusurilor şi a plusurilor după propriul gust. Într-un fel experiența sa viatică e rodul unui paradox „ [...] dacă nu-i cunoaşte destul pe ceilalți, nu-i înțelege încă; dacă îi cunoaşte prea bine, nu-i mai vede".

Exilatul se deosebeşte de asimilat prin libertatea asumată față de orice constrângere teritorială, nu îşi asumă convențiile până la capăt, le împrumută şi uzează de ele, ştie că şederea sa are un caracter temporar, astfel încât există mereu proiecția unui calendar şi a unei ulterioare, posibile reîntoarceri. *Alegoristul* utilizează experiența sa de călătorie ca un pretext pentru a dezbate un subiect intern, un fapt al propriei sale culturi sau civilizații. Acesta poate construi o alegorie pozitivă sau negativă, elogiind sau criticând un fenomen al civilizației sau al culturii celuilalt. „La alegorist imaginea celuilalt nu vine din observație, ci din inversarea trăsăturilor pe care le găseşte la el acasă."[28] Astfel, pe plan simbolic se poate dovedi un *profitor*, în accepția lui Todorov. *Deziluzionatul* face întotdeauna elogiul lui „acasă", călătoria sa subliniază tocmai faptul că ea nu ar fi trebuit, nu ar fi fost necesar să aibă loc. Ea serveşte reîntoarcerii la cele familiare, astfel încât deziluzionatul în străinătate îi frecventează numai pe conaționalii săi sau se izolează făcând apel la tot ceea ce-i reaminteşte de lumea din care a descins. Ultima categorie, *filozoful*, spre deosebire de *asimilator*, nu este în posesia certitudinii superiorității propriei culturi. Tezele sale sunt mai

nuanţate, practica lor se limitează la o dezbatere şi nu ţine de implementarea propriilor idei, a propriei culturi, propriei civilizaţii, propriului sistem. Din observarea diferenţelor decurge stabilirea caracteristicilor lucrurilor sau ale fiinţelor, ale situaţiilor sau ale instituţiilor, filozoful plasează călătoria, unde detaliul, anecdotica, contactul reprezintă doar pretexte, în dimensiunea unei cunoaşteri superioare, universale – fără ca universalismul său să devină un simplu etnocentrism ca în cazul *asimilatorului*. Mai mult, aceste călătorii pot fi nişte călătorii imaginare, călătorii întreprinse cu ajutorul cărţilor. Un alt fapt important, filozoful nu este un om de acţiune, nu posedă nici o agendă politică, civică sau ecologică, de aceea angajamentul său în favoarea unei partide sau a alteia e nul.

Scriitorul român care călătoreşte după 1945 nu este un *asimilator* în termenii lui Tzvetan Todorov, ci un *alegorist*[29], pentru care voiajul constituie un pretext de investigaţie critică a propriei culturi, a propriei identităţi, înzestrat cu un complex al admiraţiei. El se deplasează dinspre margine spre centru, pentru a obţine o mai bună definiţie a umanităţii, dar şi o cunoaştere de sine prin raport cu modelul instituit. Interesant, ceea ce poartă amprenta ficţiunii se converteşte la realitate, eroii traversează pragul dintre lumi pentru a se încânta de *brava lume nouă*.

Există un călător care nu se descentrează niciodată, care face din experienţa alterităţii un instrument de autocentrare polemică. Versiunea sa ar fi *deziluzionatul*, care călătoreşte doar pentru a valida superioritatea propriei culturi. Călătorul român de după 1945 inversează raportul dintre civilizaţie şi barbarie, descoperind o mare cultură şi civilizaţie la Răsărit – Mihail Sadoveanu îşi intitulează simbolic opul *Lumina vine de la Răsărit*. Tot acolo scriitorii întâlnesc o nouă umanitate, umanitatea sovietică, în raport cu care dezvoltă un programatic complex de inferioritate. Acolo unde înainte călătorul plasa barbaria printr-o inversiune spectaculoasă care prinde contururi mistice se află acum civilizaţia cu majuscule. Acest deziluzionat călătoreşte acum pentru a face o critică propriei ţări nu pe baza unei alegorii sau a unei parabole precum cea swiftiană, ci pe baza referinţei directe, minimalizând-o în toate împrejurările în care ea face obiectul unui demers comparatistic.

Un alt tip de călător care trebuie luat în discuţie pentru o mai bună poziţionare faţă de experienţa pe care o au atât scriitorii români, cât şi cei francezi este cel al *exotului* (*l'exote*). Acesta ar reuşi să întreţină diferenţa, menţinând distanţa, aceasta presupunând o atitudine delectabilă, degajată faţă de ceea ce vede, ceea ce simte, ceea ce experimentează. Nici unul dintre aceşti călători nu are o astfel de atitudine, există un *afirmativ* sau *infirmativ*,

pe care atât scriitorii francezi, cât şi scriitorii români o mărturisesc din start. Nu există acel călător jovial, distant cu generozitate, dar şi ironie, precum un Codru-Drăguşanu în secolul trecut, ci un *călător implicat*.[30] A dispărut călătoria de dragul călătoriei, călătoria de plăcere, evazionistă, şi totuşi, chiar şi cu titlul de misiune, dincolo de ingerinţele politice, există la scriitorii francezi o tentă „impresionistă", prezentă mai ales în gustul pentru aventură, împingând pe un plan secundar obligaţia mărturiei. Nu există pur şi simplu un ecart estetic, o neutralitate jovială a călătorului gata să accepte sau să respingă după bunul-plac, ci, încetul cu încetul, relatarea călătoriei se transformă într-o demonstraţie. Aceşti călători sunt încărcaţi cu o misiune care devine extrem de împovărătoare atunci când se decid să fie oneşti faţă de experienţa lor. În cazul scriitorilor români de după 1945 există un *parti pris* şi mai puternic, mai bine evidenţiat, care transformă călătoria acestora într-un *voiaj encomiastic*. Versiunii radicalizate a *alegoristului* îi corespunde în acest caz contrariul. Experienţa o trăise un boier român din secolul XIX, Dinicu Golescu, în călătoria sa prin Europa întreprinsă între 1824 şi 1826 şi consemnată în *Însemnare a călătoriei mele* (1826). Descoperirea civilizaţiei occidentale după un secol de dominaţie fanariotă era menită să creeze un şoc cultural. Dinicu Golescu exprimă acest şoc viatic al modernităţii într-o manieră cadastrală; înainte de a sesiza nuanţele, subtilitatea, fineţea arhitecturii şi a plasticii urbanistice din oraşele italiene, boierul vede mărimea. Clădirile, statuile, oraşele sunt măreţe pentru că sunt mari! Bulversarea scării de percepţie întreţine pentru boierul român şi raportul în sfera culturii, mare/mic, respectiv cultură occidentală/cultură românească, raportare transformată ulterior în obsesie ce va marca generaţii întregi de intelectuali. Acest şoc însă nu mai este deloc genuin la călătorul român în U.R.S.S., familiarizat cu lumea occidentală, socotindu-se parte a ei, „România – Belgia Orientului", „Bucureşti – micul Paris", „Românii, latinii Orientului" etc. Acesta îşi fabrică mirarea, stupefacţia admirativă modelată ulterior discursiv într-un elogiu fără precedent. *Dezabuzatului* îi corespunde exact inversul său, o altă versiune a *alegoristului*, la fel de radicală, pe care aş numi-o a *encomiastului*. Acesta îi stabileşte în mod aprioric experienţei sale un raport tutelar faţă de realitatea cu care se confruntă şi faţă de modelul cultural şi de civilizaţie cu care intră în contact. Astfel că orice eveniment, orice punct de articulaţie al călătoriei sale este menit să sublinieze superioritatea celuilalt, care se erijează în model exemplar pe toate palierele. Sub raport stilistic, în ceea ce-i priveşte pe scriitorii români de după 1945, nu există decât superlativul absolut în relatările lor de călătorie. Nu există nici un resort critic sau

context negativ în raport cu celălalt, în schimb, sub diverse forme, critica este orientată spre sine, devine autocritică, fie sub aspectul unei carenţe şi incomprehensibilităţi, a unei diminuări în raport cu celălalt, fie sub raportul unei dezirabile apropieri prin adoptarea modelului de succes, a modelului prestigios. G. Călinescu, Cezar Petrescu sau Tudor Arghezi sunt radicali în autominimalizare, ceilalţi profesează un discurs încurajator, empatic, pedagogic, în care călătoria şi experienţele în U.R.S.S. iau forma unei metodici *sui generis*. *Encomiastul* vede peste tot superioritatea celuilalt, pe care o verifică în amănunt, în fiecare moment esenţial al experienţei sale de călător. Scriitorul pare că posedă un formular cu rubrici precise pe care le completează după model. Spre deosebire de *asimilat*, el nu-şi propune să rămână, însă se face mandatar al proiectului de cultură şi civilizaţie pe care-l socoteşte exemplar şi faţă de care îşi suspendă orice examen critic. Se poate vorbi despre nişte pseudorelatări de călătorie, ghidate de o perspectivă dirijată, de un conformism politic căreia îi corespunde în spaţiul sovietic agenţia turistic-politică INTURIST. Fiecare dintre aceşti scriitori-călători îşi face hagialâcul la Mecca roşie, pentru a se prosterna pios în faţa centrului simbolic al puterii care emană numinosul. În esenţă, *alegoria* are şi un scop strict politic. Chiar când filozofează, G. Călinescu are în vedere faptul practic al „naturalizării“ grandioasei viziuni sovietice pentru a redimensiona spaţiul meschin al civilizaţiei româneşti. Cu toţii, de altfel, urmăresc prin relevarea acestei dimensiuni alegorice a călătoriei un transfer de legitimitate, adoptarea modelului sovietic. În aceste cazuri, devine interesant ceea ce scapă cadrului encomiastic, uneori referinţe la opere de artă, alteori zone restrânse ale emoţiei artistice unde experienţa nu mai este forjată grosolan, reflecţii asupra peisajului, nişe care câteodată funcţionează şi ca un paravan.

Călătoria, ca şi călătorul, evidenţiază tot ce este mai primejdios în însăşi actul de a te deplasa, de a te confrunta cu realităţi străine. Primejdia este dublă, a călătorului care nu respectă itinerariul recomandat, atitudinea recomandată, discursul recomandat, dar şi a oficialităţilor, care riscă deconspirarea magnificului mecanism teatral ce disimulează tirania. Astfel, relaţia dintre călător şi oficialităţi se instituie într-un climat de suspiciune reciprocă. Este experienţa pe care ne-o împărtăşeşte marchizul Astolphe de Custine. Într-un fel, acest comportament pe care marchizul ni-l recomandă ne întoarce la practica şi strategiile pe care le implicau călătoriile în secolul XVII, călătoriile în perioada clasică, pe care le analizează Normand Doiron. „Tratatele clasice despre «arta de a călători» îndeamnă la prudenţă, cu alte cuvinte la imitarea moravurilor, la respectarea scrupuloasă

a obiceiurilor străine. Se recomandă de obicei călătorului să treacă neobservat, să îşi ascundă adevărata sa identitate faţă de locuitorii ţării pe care o vizitează.“ [31] Călătorul era susceptibil de a trece drept un trădător, iar experienţa sa drept impostură, de unde şi un complex mecanism retoric de probare a loialităţii şi a veridicităţii celor relatate. Profesiunea de credinţă a călătorului era faţă de protectorul său, faţă de virtualităţile unei lumi străine, dar şi faţă de evenimentele narate. „Şi, de la o istorie la alta, călătorii nu se sfiesc să se acuze reciproc de trădare sau impostură. Mulţi dintre ei lasă, de altfel, impresia că îşi scriu povestea cu unicul scop de a scăpa de această acuzaţie, afirmându-şi sus şi tare loialitatea. Din acest punct de vedere, epistola dedicatorie, plasată în fruntea a aproape toate relatările, reprezintă o formulă narativă legată funcţional de genul călătoriilor. Ea oferă o mărturie preliminară a fidelităţii călătorului şi a călătoriei: de fapt, mai puţin demonstraţia îndeajuns de formală a fidelităţii călătorului faţă de prinţul protector, cât asigurarea solemnă garantată de autoritatea celui căruia i se face dedicaţia, a fidelităţii relatării evenimentelor survenite, la locurile parcurse în timpul călătoriei.“[32] *Mutatis mutandis*, pentru o parte dintre călători, proba loialităţii priveşte oficialităţile, autoritatea care-i poate permite călătoria în funcţie de încrederea pe care o are în el. În cazul scriitorilor francezi o bună parte posedă o agendă politică precum Henri Barbusse, Louis Aragon sau Paul Vaillant Couturier, angajaţi faţă de PCF şi oficinele sale. La rândul ei, relatarea lui Henri Béraud reprezintă o formă de angajament, iar Louis Ferdinand Céline îşi manifestă pur şi simplu puternica idiosincrazie în *Mea culpa*. Cât despre scriitorii români care călătoresc după 1945, fidelitatea lor se îndreaptă spre comanditar, regimul comunist proaspăt instalat în România, o marionetă a celui sovietic, relatările lor putând fi convertite în pură acţiune de propagandă prosovietică. Ia naştere aici o nouă *art de voyager*, o *ars apodemica*, chiar dacă nu există un manual propriu-zis care să regleze metodic formula de redactare. Şi de o parte, şi de alta se angajează un joc duplicitar, unul al autorităţilor care ascund, deviază traseul, mediază fiecare luare de contact, oferă doar informaţia convenabilă, modelează teatral realitatea, minţind cu diplomaţie sau chiar lăsând să se întrevadă o ameninţare şi unul al călătorului care fie joacă rolul turistului cuminte şi credul, fie încearcă se depăşească frontiera, să capete o informaţie nemistificată, să sfâşie pânza iluziei. Jocul se arată foarte complicat aşa cum îl prezintă Marchizul de Custine, un joc curtenesc, unde minciuna reprezintă regula, cu condiţia de a fi bine spusă. De altfel, în interpelările sale, Marchizul de Custine se dovedeşte un curtean, în spiritul Renaşterii. Însă loialitatea sa nu se traduce prin a fi loial imaginii

oficiale şi a acorda onorurile cuvenite unei minciuni imperiale, plină de graţie şi rafinament. El este printre primii care edifică o *art de voyager* în Rusia, subliniind mefienţa autorităţilor faţă de călătorii străini şi cordonul sanitar pe care-l organizează în jurul lor. Izolarea Rusiei prin îndepărtarea influenţelor apuse şi menţinerea opiniei publice departe de ceea ce se petrece în Europa ar constitui fundamentul despotismului ţarist. Călătorului francez din perioada interbelică, cititor al lui Custine, îi venea uşor să vadă similitudinile dintre cele două forme de autoritarism şi să sesizeze constantele pe filiera unei tradiţii astfel constituite. „Cu cât văd Rusia mai mult, cu atât îi dau dreptate împăratului că le interzice ruşilor să călătorească şi că face anevoioasă intrarea străinilor în ţara sa. Regimul politic din Rusia nu ar rezista nici douăzeci de ani în faţa unei libere comunicări cu Apusul Europei. Nu vă plecaţi urechea la toate lăudăroşeniile ruşilor, fiindcă ei iau fastul drept eleganţă, luxul drept politeţe, politeţea şi frica drept temeliile societăţii. După mintea lor a fi disciplinat înseamnă a fi civilizat, ei uită că mai există sălbatici cu moravuri foarte blânde, precum şi soldaţi foarte cruzi.“[33]

Custine sesizează aici esenţa oricărei autocraţii, izolarea cât mai eficientă de orice posibilă sursă capabilă să o contamineze cu idei liberale, lipsirea de informaţie şi eliminarea posibilităţii de a face comparaţii. Marile totalitarisme, prin urmare şi cel sovietic, aveau să demonstreze eficienţa asocierii izolării cu un mecanism al propagandei foarte bine pus la punct. Ruşii sunt consideraţi nişte imitatori versatili pentru că preiau eticheta, litera civilizaţiei apusene, dar nu şi spiritul ei liberal, pentru că transformă retorica graţioasă a salonului într-o disciplină a obedienţei. Valori pe care Custine le socoteşte franceze, acesta le regăseşte aici funcţinonând drept paravan pentru un mecanism coercitiv-punitiv. Călătorul străin se confruntă în această ţară cu absenţa experienţei viatice, el călătoreşte într-o ţară a celor care nu au voie să călătorească.

4
Călătorii şi călătorii: călătoria clasică, călătoria romantică

În mod sigur, fapt remarcat nu o dată, taxonomiile[34] nu rezolvă complexitatea unei experienţe de călătorie. O lectură a jurnalelor de călătorie ale scriitorilor din perioada iluministă, ale celor din perioada romantică şi a celor care se înscriu în modernitate relevă certe diferenţe de mentalităţi. Ceea ce se vede se află înscris în sensibilitatea privitorului, în interesul său şi mai puţin în accidentul de voiaj, şi nu totdeauna în ceea ce este catalogat din punct de vedere turistic drept surprinzător. Ceea ce cauţi se află cumva deja acolo, descoperirea împarte teritoriul cu o afinitate, cu un reflex mentalitar care modelează discursul dincolo de orice experienţă propriu-zisă. Coordonatele experienţei viatice, aşa cum reiese ea din relatările călătorilor români din secolul XIX analizate de Liviu Papadima, îşi păstrează valabilitatea în cazul călătoriei din prima jumătate a secolului XX. Nu a dispărut posibilitatea de a descoperi, de a explora, chiar dacă aventura dispare încetul cu încetul din calea civilizaţiei şi a cadastrării turistice tot mai atente a unui teritoriu din ce în ce mai vast. Experienţa primilor călători în Occident, adesea având valoarea descoperirii absolute în absenţa unei tradiţii consolidate a jurnalului de călătorie, se aseamănă cel puţin într-un punct cu experienţa călătorilor români în U.R.S.S., prezentată ca o lume nouă pentru care nu există reperele unei informaţii consolidate în timp. Este valabilă pentru călătoriile românilor de după 1945, dar în mare parte şi pentru cele ale francezilor pe alte coordonate. Papadima face următoarea observaţie: „Călătoria aduce în prim-plan o întreagă paradigmă conceptuală, cuprinzând ideea sinelui şi a celuilalt, identitatea şi alteritatea, îndepărtarea şi proximitatea, centrul şi periferia, firescul şi anormalul. Polarităţile ordonatoare încep acum să interfereze cu cele temporale, interferenţe învestite cu relevanţă axiologică, precum Occidentul şi Orientul, noul şi vechiul, civilizaţia şi barbaria." [35] Scriitorii români trebuie să demonteze prejudecata că la Răsărit se află barbaria, printr-o inversiune spectaculoasă

în care *Ex Occidente Lux* devine *Ex Oriente Lux*, iar paradigma conceptuală este înlocuită cu o paradigmă ideologică care o modelează pe prima, modificând impresiile şi reorientând relatarea de călătorie către temele unei noi agende viatice suprapuse agendei politice. Ce se întâmplă cu ceea ce conferea specificul călătoriei romantice: culoarea locală, geniul locului, exotismul, pitorescul? Acestea aproape dispar în relatările călătorilor români de după 1945, excepţie făcând într-o anumită măsură Geo Bogza cu *Meridiane sovietice* (1956), puternic influenţat de modelul reportajului literar, şi A.E. Baconsky cu *Remember. Jurnal de călătorie* (1968), publicat târziu în raport cu momentul călătoriei. Călătorul romantic tipic, un *impresionist* în tipologia propusă de Tzvetan Todorov, precum şi călătoria romantică tind să dispară ca formulă viatică. Călătoria în U.R.S.S. nu se mai acordă cu dezideratele solipsismului, evazionismului romantic, locul nu se oferă drept un simplu pretext de introspecţie, de potenţare a propriei individualităţi, o fugă în sine, pentru sine. Mai precis, Uniunea Sovietică devine locul privilegiat în care fanteziile de nuanţă utopică se materializează ca proiecte globale. În opinia lui Michel Butor din *Genie du lieu*, literatura romantică de călătorie reprezintă o prelungire a unei lecturi, un derivativ al acesteia şi de aceea există o relaţie aproape simbiotică între lectură şi călătorie, ceea ce imprimă acestor călătorii un caracter livresc. Acest caracter livresc este îndepărtat de relatările de călătorie în U.R.S.S., însă romantismul supravieţuieşte accidental ca romantism revoluţionar cu atitudini de devot la un Panait Istrati, însă el reprezintă mai degrabă o excepţie. De asemenea, la originea călătoriei în U.R.S.S. se află cărţile, călătoria are valoare de experiment şi mărturie în acelaşi timp, are caracter confirmativ sau infirmativ, este menită să contracareze o altă depoziţie, o altă mărturie pozitivă sau negativă. Cartea nu se înscrie într-un orizont al reveriei, ca în călătoria romantică, unde ea chiar deschide posibilitatea voiajului, îl face dezirabil, ci se înscrie într-un deziderat precis, cel al confruntării mărturiilor anterioare, al factologiei, al documentarului, al chestionarului, se constituie într-un „Ce que j'ai vu“ (Ce am văzut), cu sintagma pusă în circulaţie de Henri Béraud. Relaţia dintre fictional şi referenţial se modelează diferit, pentru tipul romantic, „cadrul“, referentul, este un pretext pentru a deborda, pentru a ficţionaliza, prin rapelul geografiei interioare a propriei sensibilităţi. Ficţiunea creează referentul prin facultatea imaginaţiei, rolul cadrului fiind acela de a declanşa imaginaţia. În acest scop, romanticul nu caută trăsăturile specifice cadrului, pitorescul, care conferă apartenenţa la o anumită geografie naţională, ci pe acelea care pot aparţine întregii lumi, universului.

Călătoria reală pare a fi pentru romantic mai puțin importantă decât pregătirile și consecințele ei în planul imaginației.[36]

Pe Sahia sicitatea relatării și pedagogia seacă și mediocră îl despart defintiv de tradiția romantismului revoluționar, a cărui formulă nu va fi reiterată de către scriitorii români postbelici și pentru că toate efuziunile lor sunt contrafăcute, programate, nu fac parte din domeniul trăitului, ci al comenzii ideologice. Întâlnim fervoarea unui autentic romantism revoluționar cu intemperanțele lui justițiare în fulminanta relatare de călătorie a lui Panait Istrati din *Spovedanie pentru învinși*, unde efuziunea aproape că dobândește caracterul unui manifest sau, dimpotrivă, filipica nu mai puțin pasionată de notă apocaliptică la Serge de Chessin, care contemplă decadența imperiului și invazia demonicului cu repertoriul bolșevic. Există însă un fior romantic care străbate o serie de relatări de călătorie și acesta se modelează pe tiparul sensibilităților, afinităților revoluționare, cu precădere la trăiriști autentici precum Panait Istrati. În contrapondere se află relatările de un entuziasm nebun, grosolan contrafăcute ale scriitorilor români de după 1945, sau ale scriitorilor francezi obedienți Moscovei, oferind un tablou statistic al bunăstării și civilizației în U.R.S.S. Există și o serie de relatări moderate în linia unui clasicism de școală veche în care se încearcă o obiectivare maximă a realităților controversate din U.R.S.S.

Ceea ce călătoria clasică transmite tipului de călătorie instituit ulterior ține de o anumită utilizare a cărții, de deschiderea ei enciclopedică către toate domeniile cunoașterii. Normand Doiron sesizează această tensiune spre refacerea unității care caracterizează experiența voiajului clasic. Discursul totalizator vizează o singură lume, menită să reprezinte universaliile, unitatea se regăsește nu la sfârșitul parcursului, deși demonstrația urmărește pas cu pas traseul turistic, ci este postulată de la bun început. „Călătorul clasic va face metodic turul lumii pentru a reuni toate părțile, pentru a perfecționa imaginile, pentru a culege relatările care vor compune cartea și istoria lumii întregi. Această reunire a tuturor părților lumii, a moralei și a discursului, această perfecțiune a artelor, a moralei și a elocvenței reclamă un parcurs.“ [37] Coerența, unitatea și stabilitatea constituie atributele definitorii ale oricărei modalități de manifestare a lumii sovietice într-o deplină armonie a părților. Scriitorii pătrunși de echilibrul clasic vor vedea această armonie ca pe un model al întregului univers. De altfel două modele se confruntă permanent în Țara Sovietelor, două modele cu o coexistență tensionată, comunismul universal și comunismul într-o singură țară. O parte dintre scriitorii francezi urmăresc însă tocmai ceea ce pulverizează această lume, contradicțiile care apar la fiecare pas în proiectul unionist,

omogenizator, rupturile de nivel, excepţiile, deviaţiile, carenţele. Traseul politico-ideologic şi traseul turistic vizează aceleaşi obiective oferite pe de o parte ca obiective turistice, pe de altă parte ca obiective politice. A fi pe linie şi a te înscrie corect în traseu constituie două aspecte ale aceluiaşi fenomen. De altfel, această temă a deviaţiilor de la parcursul politic, „linia" partidului, constituie şi un subiect etern de dezbatere în forurile superioare. Fiecare modificare a „liniei" se impune în mod radical, cu argumentul necesităţii indiscutabile. O mare parte din scriitorii francezi ignoră argumentul statistic, parcursul controlat, înregistrând excepţiile, exagerările, excesele, inadecvările, defazajele, incoerenţele. O parte din aceşti scriitori împing mai departe această atitudine prin a deveni nişte colecţionari de curiozităţi. Parcursul lor este mai degrabă anecdotic, urmărind poanta, fitilul, bizarul de efect monden. În cealaltă extremă se află cei pentru care coerenţa este imuabilă, parcursul se închide perfect, fără asperităţi, fără blocaje sau accidente de traseu. Aceştia adoptă deplin convenţiile relatării, aşa cum o solicită gazdele. Din această perspectivă dirijată, U.R.S.S. întruneşte toate condiţiile pentru a defini un nou universalism şi o viitoare hegemonie mondială. Experienţele şi relatările vilegiaturistice oscilează între universalismul utopiei materializate şi babelul noii lumi ca pulverizare dramatică a celei vechi.

Cu toate acestea, nici romantismul, nici clasicismul relatărilor de călătorie nu mai sunt cele de la origini, nu se mai regăsesc în tiparul iniţial, ci hibridate. Ele sunt de fapt altceva, iar aceste modificări, aceste registre noi de sensibilitate, implicând alte nuanţe, vin să dea o nouă formă jurnalului de călătorie. Putem spune chiar că U.R.S.S. modelează un nou tip de călătorie. Călătoria în U.R.S.S. îşi configurează propriul tipar.

5
Călătoria în Cythera *vs* Călătoria în Utopia

Normand Doiron face o analiză a relației dintre relatările de călătorie și artele de călătorie (*arts de voyager*) care apar în secolele XVI–XVII, codificând experința călătoriei și constituind și primele „îndreptare“ de călătorie. Metodologia voiajului, dar și discursul aferent depind într-o mare măsură de stabilirea traseului, principala opoziție care apare este aceea dintre călătoria propriu-zisă, ca înscriere într-un traseu bine determinat, și călătoria eratică, la întâmplare, cu renunțarea la orice traseu, *vagabondajul*. Între aceste două opțiuni se află un compromis viatic, între traseul determinat și absența lui se află *promenada*, care presupune abaterea intermitentă de la traseu pentru a reveni la el, corespunzătoare fiindu-i o artă a digresiunii. Cei aflați la o *promenadă* nu au venit să constate și să rezolve ecuații statistice sau complicate probleme ideologice, faptul se încadrează într-un ceremonial de o anumită eleganță aristocratic-burgheză. Plimbarea presupune o atingere discretă a lucrurilor și delectarea, or călătoriile în U.R.S.S. rup contractul cu orice căutare a plăcerii și cu orice *dolce farniente*, configurând o *art de voyager* specifică. Modelul de nuanță utopică al călătoriei de plăcere este redat în secolul XVIII francez și rusesc de motivul *călătoriei în Cythera*, ilustrat de pictori precum Watteau, Boucher, Fragonard. Cythera este un fel de Pays de Cocagne a plăcerilor erotice, insulă a zeiței Venus către care se îndreaptă curtenii în alaiuri somptuoase, expresia topologică a unui hedonism care caracterizează viața curtenească a secolului XVIII. Abia în secolul XIX, Baudelaire va transforma Cythera, în spiritul morbid și hiperrafinat al sensibilității decadente, într-o böckliniană insulă a morților. Nici acest *topos* hedonist, nici promenada sau vagabondajul nu corespund lumii noi, care revendică din artele călătoriei precizia desemnării traseului „bien ordonné et réglé“, traseu care devine criteriu viatic. „Pentru că trebuie să te păzești să nu *rătăcești* în loc să călătorești.“ [38] Folosind această tipologie viatică clasică în contextul călătoriei în U.R.S.S.,

constatăm că acolo traseul este unul dat, stabilit dinainte, dar nu de către călător, de către turist, ci de agenția care coordonează călătoria, „excursia“, şi anume de INTURIST. Confiscarea acestei libertăți nu este suficient pusă în discuție, ea reprezintă o premisă extrem de importantă a oricărei călătorii. Posibilitatea de a-ți alege traseul sau de a-l construi după bunul-plac are aceeaşi importanță ca şi schimbarea unghiului perspectival în pictură sau în cinematografie. Decizia de stabilire, de construcție a unui traseu este confiscată de organismul care furnizează serviciile turistice, singurul organism de acest fel. Nu există nici măcar o singură agenție de turism paralelă, prin urmare nu există concurență şi nici alternativă. Astfel, *promenada* capătă un caracter de frivolă evaziune, un caracter aventuros, iar *vagabondajul* este practic imposibil, la confiniile cu delincvența. Ambele se fac remarcate în registrul negativ prin lipsa de scop. Excepțiile confirmă regula, una dintre ele, Panait Istrati, beneficiind de un statut special, poate călători în toată Uniunea Sovietică fără complicații, posedând un permis de liberă trecere dat de A.V. Lunacearski, comisar al poporului pentru instrucțiunea publică, pentru că, până în acel moment, scriitorul făcuse dovada deplinei sale aserviri. Pentru sovietici acest fapt înseamnă o înrolare cu arme şi bagaje în vastul şi complicatul mecanism de propagandă. Potrivit angajamentului şi aşteptărilor, oficialii sovietici puteau foarte bine afirma despre Istrati, după publicarea *Spovedaniei...*, că a „defectat“. Nu i se va ierta „trădarea“, pentru că el are oportunitatea de a ieşi din traseu, are posibilitatea de a se confrunta cu realitatea imediată şi nemediată „Inturistic“. Faptul conține o jumătate de adevăr, Istrati s-a bucurat de o libertate organizată, controlată, însă, spre deosebire de alți călători, a avut acces la o serie de personaje-cheie precum Racovski, exilat la Astrahan, şi la persoane socotite indezirabile de către noua conducere, o întreagă elită revoluționară, în esență troțkişti sau scriitori proscrişi.

Dacă pentru călătorul romantic şi într-o oarecare măsură şi pentru cel clasic-hedonist, tocmai această abandonare a traseului, a prescriptibilului, în favoarea imprevizibilului, a accidentului de parcurs, conferă substanță demersului viatic, pentru călătorul responsabil prin U.R.S.S., vagabondajul constituie o expresie peiorativă a călătoriei. Cu toate acestea, pentru cel care călătoreşte în U.R.S.S., abaterea de la traseu face aventura. *Călătoria-promenadă* este înlocuită de o *călătorie detectivistică*, prin explorarea interstițiilor, a abaterilor, a accidentului de parcurs înglobând atâtea şanse pentru călător da a trage cu ochiul în culise. Acest joc de-a v-ați ascunselea oferă călătorului mefient sarea şi piperul călătoriei, imprevizibilul aventurii. Abia când intră într-un magazin şi descoperă o coadă imensă de oameni

care aşteaptă resemnaţi apariţia mărfii, nu articole de lux, ci alimente de bază, Gide face pasul într-un univers paralel cu cel prezentat de INTURIST. Care dintre cele două „realităţi“ concurente este cea veridică? Ce se poate întâmpla dacă această abatere de la traseu nu are loc? Călătoria în U.R.S.S. introduce un nou partener în joc, cenzorul deghizat în agent turistic, în ghid, şi, în consecinţă, manipularea din partea acestor funcţionari viatici, majoritatea agenţi ai GPU. Un călător suspicios răspunde cu o strategie de contracarare care speculează micile breşe, micile devieri de la circuit. Circuitul nu reprezintă aici numai traseul turistic propriu-zis, ci şi contactele umane şi alte forme de mediere. *Artei de a călători* din secolul XVII i se substituie aici o altă artă, *arta de a investiga* – în paralel cu arta „gazdei“, o *artă de a supraveghea*, de a ascunde –, vizând obligaţia de a depune *mărturie* în favoarea sau contra Sovietelor. Desigur, U.R.S.S. solicită nu un examen detaliat şi onest, ci elogiul prefacerilor revoluţionare. Pentru scriitorii români de după 1945, retorica encomiastică constituie o obligaţie, un protocol mutual fără de care relatarea de călătorie nu poate apărea. Unii scriitori francezi, precum André Gide, remarcau impunerea unui discurs encomiastic conveţional, discurs care genera stupefacţia şi respingerea scriitorului. *Mutatis mutandis* se poate stabili o corespondenţă la nivel general între stilul naiv al călătorului clasic, „pentru care sobrietatea stilului este un criteriu al adevărului istoric“[39], şi stilul prelucrat naiv al scriitorului român postbelic, menit să asigure veridicitatea surprizei grandioase pe care i-o oferă U.R.S.S. Din acest stil însă fac parte mirarea şi extazul, inocentarea şi cultivarea unui infantilism uimit, exhibarea emoţiilor puternice şi gratitudinea etc., practic o tranzitivitate deplină, o denudare a afectivităţii. Şi unii, şi ceilalţi au drept scop declarat prezentarea unei *historia nuda* sau, în termenii călătorilor români, a unei *constatări*, termen care conotează calificarea birocratic-ideologică a călătorului român.

Dacă pentru călătorul romantic lumea este deja scrisă, pentru cel care vizitează U.R.S.S. ea se scrie sub ochii lui, începând cu primul capitol, care pare să dureze la nesfârşit şi la care călătorul interbelic devine martor: Geneza. Dinamica transformărilor este atât de mare – cum i se sugerează călătorului în repetate rânduri –, încât acesta prinde doar forfota din jurul unui întreg travaliu fondator, din care i se oferă mereu mostre revelatoare. La rândul său, participă la acest elan transformist printr-o nouă agendă turistică. De aici decurge şi un complex proiectiv legat de caracterul voalat utopic al acestor călătorii cu detentă pedagogică; contează ceea ce va fi, cum va fi, prin lectura vizionară a acestui dinamism fabulos. Călătoriile imaginare şi cele reale se găsesc raportate la un model edificator, distanţa

dintre ele este redusă până spre anulare, călătorul fiind invitat să parcurgă cu ochii minții epura futuristă.

Romul Munteanu oferă o clasificare simplă şi operațională a călătoriilor, bazată pe trei repere: intenționalitatea scriitorului, prezența străinului şi specificul traseului străbătut de acesta în voiajul său. Se disting astfel opere în care întâlnim: „a) motivul voiajului imaginar într-un spațiu real (*Scrisorile persane* de Montesquieu), b) motivul voiajului imaginar într-un spațiu imaginar (*Călătoriile lui Gulliver* de Swift) şi c) motivul voiajului real într-un spațiu real (L. Sterne, *Călătoria sentimentală*, D. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*).“ [40] Observăm că a patra componentă a acestei clasificări, *motivul voiajului real într-un spațiu imaginar*, ar apărea ca imposibilă. Cu toate acestea, acest tip de voiaj construit la limită cu paradoxul este cel de care se apropie o călătorie în U.R.S.S., o călătorie în viitor, ca în romanele ştiințifico-fantastice, fără ca aceasta să fie lipsită de ceea ce caracterizează călătoria iluministă, componenta sa utopică.

În mod clar, călătoria în U.R.S.S. adoptă o a patra formulă, derivată din ceea ce înseamnă o *călătorie reală într-un spațiu real*, cu un accent în plus, dat fiind caracterul probant, demonstrativ al acestor voiaje, dar şi noutatea absolută a realității cu care sunt confruntați călătorii străini. Din voiajul imaginar într-un spațiu imaginar se păstrează un reflex vizibil la nivelul unor comparații în calitate de *exemplum*. Tudor Arghezi utilizează ca reper alegoric *Călătoriile lui Gulliver* a lui Jonathan Swift. La fel, G. Călinescu aduce în discuție o călătorie imaginară, livrescă, în lumea cărților, pentru a descoperi o Spanie la fel de livrescă. În general însă, reperul în funcție de care se angajează polemic călătorii se bazează pe tipologia unei *relatări de călătorie reale într-un spațiu real*. Cu toate acestea, există o dimensiune utopică a acestor călătorii reale într-un spațiu real, care decurge din prezentarea într-o lumină extraordinară, de reflex paradiziac, a lumii descoperite, a lumii noi. Remarcabili în această privință sunt în special scriitorii români care prezintă Țara Sovietelor după canonul unor *loci amoeni*. Descrierea fiecărui lucru se face cu mirarea exploratorului inserat într-un Eldorado tropical: grădini miciuriene, laboratoare pavloviene, stațiuni experimentale lîsenkiste, colhozuri în care bunăstarea se revarsă dintr-un corn al abundenței, efortul fiind minim, parcuri de cultură în care copiii cresc feriți de orice influență nefastă, dezvoltându-se armonios şi fără crizele tipice vârstelor, uzine în care producția creşte exponențial datorită unui elan stahanovist etc. Călătoria în U.R.S.S. devine o călătorie în Utopia. Însa convenția pe care o stabilea din start călătoria imaginară într-un spațiu imaginar a căzut, călătoria apare cum nu se poate mai reală, iar călătorul doreşte să ne asigure că tot ceea ce vede este real şi posibil. Efectul acestor călătorii este cum nu se

poate mai straniu, prin participarea la o serie de miracole tangibile, la performanțe care depășesc ordinea firescului, pentru a se înscrie totuși într-un firesc de esență sovietică. Țara Sovietelor apare ca o lume a viitorului, a anticipației, o oază a tehnologiilor de vârf, de o desăvârșită funcționalitate și în care totul a fost ordonat, reglementat. Această lume respiră perfecțiunea proiectelor utopice, iar călătorii benevoli sunt confruntați cu un ideal de umanitate care se impune ca model exemplar. Așadar, aceste călătorii au, la fel cum au și călătoriile imaginare în spații imaginare, un caracter pedagogic.

Pentru a vedea în ce măsură acest tip de călătorie bulversează noile și vechile taxonomii viatice ne este utilă clasificarea propusă de către Adrien Pasquali. În *Le Tour des Horizons. Critiques et récits de voyage*, acesta nu se mai referă direct la tipurile de călătorie, ci la modalitățile actuale ale relatării de călătorie, distingând patru tipuri: a) inversiunea privirii etnografice – o relatare de călătorie care întoarce acea straussiană *regarde eloigné* asupra orașului occidental, asupra propriului oraș, explorând nu *exoticul*, ci *endoticul* (*l'endotique*) sau ceea ce Georges Perec numește *infraordinarul* (*l'infra-ordinaire*); b) călătoria în timp – este vorba de o arheologie viatică, de un rapel istoric și uneori mitologic care surprinde momente de existență în timp, vârste sedimentate; c) călătoria imobilă, „voyage hypnotique" (J. Réda), nu este cea desemnată emblematic de cărți precum *Călătorie în jurul camerei mele*, ci se constituie prin „lecția taoistă a unei meditații a non-acțiunii și a unei identificări hipnotice"[41]; d) lucrul asupra formelor literare, unde relatarea de călătorie pornește de la spațiul înțeles ca spațiu al discursului, de la lumea explorată asemenea unei cărți: „A călători nu înseamnă a parcurge lumea pentru a o vedea cu o privire posibil nouă, a călători înseamnă a verifica un text anterior despre această lume [...][42]. Unde s-ar insera relatările de călătorie în Uniunea Sovietică în această taxonomie. Avem, în cazul relatării experiențelor viatice în U.R.S.S., o călătorie în timp, însă nu cu ajutorul istoriei și nu în trecut, ci cu ajutorul științei și în viitor. Călătoria în U.R.S.S. oferă posibilitatea de a întâlni o lume a viitorului, de aceea experiența viatică este recuperabilă la confiniile cu literatura de anticipație, literatura S.F. și călătoriile spațio-temporale. Și în acest caz funcționează un complex al polarităților interdeterminate, U.R.S.S., țara barbariei, a absolutismului țarist, a unei înapoieri fioroase, devine peste noapte țara cea mai avansată, cea mai experimentală, cea mai futuristă. În ce privește lucrul asupra formelor literare, genul acesta de relatare de călătorie se regăsește cu o deformare specifică la călătorii-scriitori în U.R.S.S.

Viziunea asupra Țării Sovietelor solicită o schimbare de perspectivă, atrage după sine o modificare a privirii asupra lumii în ansamblul ei. În funcție de opțiunile ideologice, relatările de călătorie devin glose de rapel

critic asupra altor relatări de călătorie, metadiscursuri. Apelând un lexic nou, construind un dicționar cu termeni necunoscuți până atunci, călătorul în U.R.S.S. descoperă: stahanovismul, colhozul, sovhozul, samokritica (autocritica), rabkorul, udarnikul, domkomul (comitetul de bloc) etc. Chiar dacă ar cunoaşte limba rusă, nu ar putea înțelege numaidecât aceşti termeni, din cauză că ei configurează o altă realitate, o alteritate bulversantă, un nou dicționar. Explorarea lexicului sovietic constituie explorarea lumii noi, cu propria sa gramatică ideologică. Relatarea de călătorie în U.R.S.S. exclude programatic reflecția de ordin meditativ, fără obiect, zenul şi taoul, ca răgaz şi suspendare a lumii. Decupajele unor momente existențialiste, melancolia contemplativă le putem întâlni la un Gide, însă ele sunt puțin relevante pentru modelul relatării experienței viatice în Țara Sovietelor, care solicită concretețea ecuației statistice, situarea deplină în prezent, în conformitate cu dezideratele propagandei. Acest mic exercițiu de inserție într-o taxonomie subtilă şi nuanțată relevă noutatea acestui tip de călătorie, dar şi o deformare a obiectivului şi a viziunii pe care o presupune programatic realitatea sovietică şi dimensiunea ei utopică.

André Gide ilustrează exemplar acest impuls care-l îmbarcă pe scriitorul francez către Utopia, la bordul unei nave care ridică toate pânzele sus. U.R.S.S. reprezintă astfel ocazia unică a materializării unei utopii, gen literar cu o bogată tradiție. Ceea ce se întâmplă în Țara Sovietelor este pe punctul de a transgresa ficțiunea, devenind realitate. Scriitorii, mai mult decât toți ceilalți, se pregătesc pentru a fi uluiți.

> Era, aşadar, un pământ, unde utopia era pe cale să devină realitate. Imense înfăptuiri ne umpleau inima de dorințí noi. Greul fusese făcut, se părea, şi noi ne aventuram veseli în acest fel de angajament făcut cu utopia în numele tuturor popoarelor necăjite.[43]

Lecția se predă şi este asimilată la fiecare pas, cu fiecare nouă întâlnire, cu fiecare nouă realizare excepțională. Totul are valențe pedagogice şi acest fapt constituie un alt element care apropie modelul călătoriei în U.R.S.S. – aşa cum oficialitățile îl doresc şi-l recomandă fidelilor ei – de călătoriile utopice. Însă ceea ce se vede nu a stagnat în epură decât sub raportul unei desăvârşite ordini funcționaliste, lumea este continuu perfectibilă, în sensul unor performanțe şi mai spectaculoase. Ceea ce ni se prezintă este mai real decât realul, este *hiperreal*, în sensul dat de Baudrillard acestui termen[44], iar pentru a oferi un certificat de realitate minunilor sovietice un nou instrument este pus la dispoziția călătorului străin: statistica.

6
Călătorie şi statistică

Călătoria în Utopia se întâlneşte cu un alt tip de călătorie, ambele făcând corp comun pentru a crea un tipar special, *călătoria statistică.* Călătoria statistică şi călătoria utopică au în comun dezvoltarea unui proiect pe coordonate ştiinţifico-filozofice, diferenţa constând în aceea că o călătorie utopică propune un spaţiu imaginar, un proiect al viitorului, pe când în cazul călătoriei statistice este vorba de un spaţiu real, unde ceea ce apărea drept utopie dobândeşte concreteţe argumentată cu ajutorul cifrelor. Aceste călătorii sunt în bună parte construite nu pe experienţa directă, ci pe cea documentară, ele se servesc ca pretext pentru o călătorie reală, mult mai redusă la nivelul experienţei, al contactului, prin plombarea ulterioară a golurilor cu informaţii care se aglutinează la nivelul unei monografii. O astfel de călătorie o realizează Alexandru Sahia, călătorie reală, din care jumătate s-a petrecut, se pare, în închisoarea de la Lubianka, din cauză că a fost luat drept spion român. Însă un serios aport de informaţie statistică conferă un aspect monografic călătoriei sale, la care contribuie şi aranjarea capitolelor astfel încât să corespundă domeniilor de interes ale cititorului care doreşte să se informeze atât asupra economiei U.R.S.S., cât şi asupra culturii ei. La fel, economistul şi politicianul liberal Mitiţă Constantinescu redactează iniţial un serios studiu economic, publicat sub titlul *Continentul U.R.S.S.*, în 1944 şi 1945, la Editura Cartea Rusă, urmat de cartea de călătorie *Impresii din Uniunea Sovietelor*, în care preia o bună parte din bagajul statistic din studiul propriu-zis. În analiza pe care o face acestei cărţi, definită ca „un amplu tratat despre fericire“ şi „grad zero al propagandei“, Ioan Stanomir este îndreptăţit să discute despre „paradisul statistic“ sovietic, unde statistica devine argumentul definitoriu pentru autentificarea fericirii de care se bucură incontinent cetăţeanul sovietic.[45] Aceste călătorii au în comun cu cele clasice efectul totalizant al discursului, spre deosebire de caracterul dispersiv-digresiv al relatărilor de călătorie din Renaştere sau cele ale romantismului.

Nu poate fi vorba strict de o privire şi de o curiozitate enciclopedică, „care reuneşte respectul pentru antichităţi, cunoaşterea monumentelor şi a locurilor marcate de istorie, gustul pentru splendorile naturii sau pentru peisajele impresionante, în sfârşit, aprecierea pentru istoria naturală“[46]. Pentru scriitorii români şi pentru o parte dintre cei francezi, perspectiva asupra U.R.S.S. se leagă de producţie şi de noul *praxis* social, de ceea ce revendică stabilitatea economică şi politică a regimului expuse adesea printr-o ecuaţie statistică. Există însă o diferenţă care se evidenţiază şi mai bine dacă cercetăm apariţia argumentului statistic[47] în evaluarea peisajului în Franţa la începutul secolului XVIII. Din argument ştiinţific, aceasta devine eveniment turistic, spectacol şi argument politic deopotrivă. De asemenea, modelul statistic se substituie ficţiunii romantice[48], a practicilor ei evazioniste, livreşti. Practic călătoria, ca *proiecţie* livrescă (cod estetic), este înlocuită de călătoria ca statistică-*proiect* (cod ştiinţific). Pentru tipul statistic, emoţia (dacă se manifestă) apare în faţa coeficienţilor, în faţa argumentului factologic de rapel ştiinţific care relevă tocmai capacitatea referentului de a se prezenta în datele unei ficţiuni controlate care stimulează imaginaţia. Călătorul trăieşte un extaz al programării, i se revelă un *paradis statistic*, iar jocul cu cifrele îi extaziază mai ales pe cei care practică jocul cu literele, scriitorii. Pseudoficţiunea nu reprezintă decât un corelat statistic şi ştiinţific al realităţii, o realitate anticipată, dirijată către performanţe ieşite din comun, o întrupare a fabulosului. Caracterului evazionist-livresc al tipului romantic îi corespunde aici nu nota escapistă, libertatea deplină a peregrinului, ci orizontul ştiinţific al ficţiunii dirijate în acord cu proiectul politic şi social. Aceste călătorii au o puternică componentă utopică, numai că utopia apare aici în parte materializată şi numai în parte ca proiect, spre deosebire de epurele utopice clasice. Ceea ce s-a *realizat* ca *proiect* oferă indicii pentru ceea ce se află în stadiul doar de program *realizabil* ca *proiecţie*. Există aici şi o delectare infantilă, reverie a unor posibilităţi magice, în iluzia că totul se poate realiza, că orice linie trasată între două puncte pe o hartă se poate materializa într-o cale ferată, într-un pod de o lungime impresionantă, într-o uriaşă hidrocentrală etc., ca în anumite jocuri pe computer, unde întregi societăţi şi oraşe sunt edificate pas cu pas.

Pentru a evidenţia noul regim revoluţionar, sunt aşezate în faţa turistului argumente de tip statistic, pe care acesta nu le poate verifica. Pare de la sine înţeles sau este socotit ca un fapt aprioric că aceste statistici sunt creditabile. Ele sunt folosite astfel ca argument turistic în măsura în care

această statistică se încarcă de elemente spectaculare, realizări care depășesc orice previziuni, cuceriri științifice, proiecte extraordinare etc. Precum în cărțile lui Jules Verne, un străin privilegiat este luat drept martor al unor realizări tehnologice fără precedent, adesea chiar de cel care le-a conceput, un savant-vizionar care conferă uneori invențiilor sale, precum căpitanul Nemo, și o rezultantă politică. Pe lângă oamenii de știință sovietici de tipul lui Lîsenko sau Miciurin, Stalin constituie modelul de excelență, creatorul noii lumi, ca expresie elocventă a geniul poporului rus. Majoritatea scriitorilor francezi ignoră cu deferență aceste statistici, ca în cazul lui Gide, preferând o experiență umană neintermediată de scolastica revoluționară. Gide își afirmă clar limitele competenței sale, dar în același timp și libertatea de a nu acorda datelor, argumentului statistic, un rol determinant în experiența sa. Scriitorul consideră cu o oarecare detașare, dacă nu chiar cu mefiență aceste argumente statistice mai ales atunci când anumite configurații economice depășesc limita bunului-simț. Însă niciodată el nu se pronunță în calitate de expert. Scriitorii români, în special Zaharia Stancu și Demostene Botez, își întemeiază o bună parte din pledoaria pentru U.R.S.S. pe baza acestui argument de tip statistic, înfățișând nu grafice și indicatori de plan, ci o serie de scenete pedagogice cu realizări sovietice pe care le preiau pur și simplu pe baza unui contract de fidelitate absolut. Scriitori precum Mitiță Constantinescu, Petre Nemoianu, Anatole de Monzie realizează adevărate studii monografice, unde informația statistică joacă rolul central în demonstrație. Statistica are avantajul că nu permite decât contraargumentul altor cifre, ea reprezintă corelatul obiectiv al marilor prefaceri revoluționare, al capacităților plenare cu care este înzestrat omul nou, al supercompetențelor sale etc. În mare măsură, acești indicatori de plan constituie și poetica revoluționară sovietică, cifrele înlocuiesc manifestările efuzive sau devin cauza lor, ele rămân însă în seama vizitatorului copleșit, care-și joacă rolul până la capăt. Procesul depășirii planului corespunde aici unei calificări a procesului extinderii, creșterea producției fiind pusă pe același plan cu lupta împotriva naturii care poate fi transformată, modelată convenabil. În general, atitudinii temperate a omului de știință sovietic îi corespunde intemperanța vizitatorului, condus în fața unor cifre ca expresie condensată a unor miracole controlate științific. Astfel că statistica devine un spectacol în sine pentru că atât realizările, cât și proiectele exprimate cu ajutorul cifrelor și graficelor sunt în esență spectaculoase, au un puternic caracter reprezentativ și prezintă trăsăturile feerice ale unei ficțiuni transpuse în realitate.

În acelaşi timp, ele constituie singura dovadă „palpabilă“ a bunăstării care s-a instalat în Rusia odată cu instaurarea noului regim, o pledoarie pentru succesul revoluției, al schimbării, reluând calificativele edenice ale oricărui început mitic. Realizările sunt asociate marilor figuri ale revoluției, un fel de garanți şi simboluri ale noii prosperități dobândite pentru totdeauna.

7
Cum vorbim despre U.R.S.S.? „Ceea ce am văzut...."

Deşi nu au apărut niciodată o „artă de a călători în U.R.S.S." şi un manual al relatărilor de călătorie în U.R.S.S., ele se pot configura din relatările călătorilor români şi francezi, dar mai ales din relatările călătoriilor-hagialâc ale scriitorilor români. În acest sens, cu valoare de model va rămâne depoziția marchizului de Astolphe de Custine care este poate cea mai citată în contextul experiențelor viatice în U.R.S.S. Cum se predă lecția sovietică de a vedea? Ce tipar retoric este privilegiat? Ce trebuie radiat, evitat, într-o astfel de relatare? Cum trebuie să se comporte călătorul şi care este statutul său, libertățile pe care are voie să şi le ia. Inevitabil, o astfel de relatare de călătorie aduce în discuție un construct cultural important, ospitalitatea. Ospitalitatea defineşte şi un anumit grad de permeabilitate, de permisivitate, dincolo de barajul cutumiar, lingvistic, de civilizație etc. Altfel, vechile manuale privitoare la arta de a călători evocă spațiul vizitat ca pe un spațiu virtual punitiv, făcând din călător un „spion" atent la toți şi la toate pentru a surprinde ceea ce se află dincolo de aparențe. Strategiei sale defensive îi corespund o retorică a suspiciunii şi o artă a camuflajului.

> Va merge adesea până la a-şi schimba numele. Dar până unde poate merge călătorul rămânând totodată acelaşi? Silit să se conformeze, să se transforme, nu riscă oare să se confunde, să-şi piardă individualitatea? În parte numai. Pentru că el aparține deopotrivă şi unuia, şi altuia, reprezintă o ființă ambivalentă al cărei parcurs îl va readuce pe celălalt către sine, dar care neîncetat riscă să treacă în celălalt: să trădeze.[49]

Suspiciunea. Chiar dacă toate clauzele pe care călătorul renascentist este invitat să le ia în seamă nu mai sunt în vigoare, aceste tratate devin utile şi pentru că ne arată cum miza voiajului se deplasează de la călătoria propriu-zisă spre călătorul însuşi, dar şi pentru că introduc o serie de teme

care pot fi reactualizate în contextul călătoriilor în U.R.S.S. În cele din urmă, călătorul este cel care ne livrează întreaga poveste, prin el vedem o lume care ne poate fi complet străină. De ce i se recomandă acestuia să circule sub o identitate de împrumut? De ce i se recomandă prudență? De ce trebuie să disimuleze şi să-şi facă prezența cât mai puțin simțită? Deşi nu utilizează termenul, acestea ar fi precauțiile pe care şi le ia un *spion* pe teritoriul inamic. Putem presupune astfel că acest călător încalcă anumite legi? Sau pur şi simplu prezența unui străin nu este privită cu ochi buni, are un potențial litigios? Ce anume apropie condiția călătorului de condiția spionului? Încetul cu încetul, în ochii oficialităților sovietice călătorul occidental se va transforma într-un posibil spion, dar şi într-un agent de influență. Prezența sa este dorită atât timp cât este una confirmativă. U.R.S.S. are nevoie de legitimitate, prin urmare şi de presa occidentală în sensul larg al termenului. În consecință, atitudinea oficială a U.R.S.S. față de călător va rămâne una ambivalentă, de *suspiciune*: legată de preocuparea de a nu lăsa să se vadă realitatea, şi de *seducție*, implicând în acelaşi timp şi dorința de a-l câştiga de partea sa. La rândul său, călătorul va lua cunoştință de acest climat de suspiciune, semnalat cu insistență de Marchizul de Custine, fie declarându-l un mit contrarevoluționar, burghez, de pe poziția de afiliere la cauza Sovietelor, fie transformându-se într-un detectiv, încercând să citească printre rânduri, să descopere ceea ce se află în spatele perdelei de fum a propagandei, comportându-se pe alocuri asemenea unui spion, care la rândul său are ceva de ascuns pentru că are ceva de descoperit. În acelaşi timp, aceste precauții pot funcționa şi invers, călătorul însuşi înfruntă riscul de a-şi pierde detaşarea, de a fi asimilat, încărcat de valorile celuilalt în loc de a le exporta sau confirma pe ale lui, de a deveni din *asimilator* un *asimilat* fără voie sau fără discernământ. Scriitorii români care călătoresc în U.R.S.S. după 1945 încearcă să demonteze, să deconstruiască la rândul lor acest *topos* al suspiciunii, incriminând aparatul de propagandă al fostului regim antonescian pentru întreținerea unui climat de mefiență şi ostilitate față de U.R.S.S. Explicația venea aproape de la sine, din moment ce România se aflase în război cu Uniunea Sovietică. Oricum ar fi, călătoria deschide o problematică pe care artele de a voiaja o cuantifică la nivelul unei culturi a călătoriei.

O altă dimensiune a apropierii de fenomenul U.R.S.S. ține de evitarea unor clişee, a unor prejudecăți formulate de către occidental sub forma unor avertismente pe care călătorul le încalcă programatic pentru a le demonstra futilitatea. De pildă, recomandarea de a se feri de tot şi de toți şi de a nu vorbi prea tare, avertismentul că va fi supravegheat şi că îi vor fi

arătate realități trucate, manipulate convenabil de către regim. Călătorul credul sau decis să nu vadă nimic le demontează pe rând, situându-și încă o dată experiența dincolo de aceste abrevieri rizibile. Însă experiența sa nu infirmă deplin aceste recomandări, chiar dacă nu le face amplu sesizabile. La un moment dat, când Georges Duhamel tocmai începuse o conversație cu un fost şambelan al curții imperiale ajuns să facă figurație în filme, datorită înfățișării sale de o certă distincție *ancien régime*, dialogul este întrerupt brutal de un individ foarte robust, cu aspect de ofițer, care-l trage după sine pe şambelan. Din păcate, Duhamel reține mai degrabă elementul anecdotic dintr-o scenă kafkiană, situația derizorie a vechii aristocrații supraviețuind prin punerea în scenă a ceea ce cândva era chiar viața lor. Nu putem şti ce i s-a întâmplat fostului şambelan pentru „crima" de a-i fi vorbit unui călător străin în limba lui.

Arta de a fi un bun călător. Relevant rămâne faptul că şi Duhamel, ca şi Gide sau Panait Istrati, ajunge la aceeaşi chestiune privind abordarea unui fenomen complex cu mijloacele specifice scriitorului, şi nu ale sociologului sau ale economistului ori ale teoreticianului. Ca şi Gide, Duhamel refuză o altă atitudine tipică, aceea de exaltare a prefacerilor revoluționare, extazele comandate, însă, global, atitudinea sa este mai degrabă pozitivă.[50] Oricum, Rusia Sovietică reprezintă încă o mare imponderabilă, fapt resimțit de toți, o necunoscută într-o ecuație care implică întreaga umanitate, destinul speciei chiar. Reuşita procesului declanşat odată cu Revoluția din Octombrie ar fi avut un impact colosal asupra unor țări precum Franța, extrem de tentate de ideile socialismului utopic şi încurajate de o primă reuşită a acestuia într-o țară puțin dezvoltată industrial. În consecință, Rusia Sovietică este un foarte bun teren de observație pentru aceşti călători, un vast spațiu experimental. Scriitorul se simte responsabil şi este responsabilizat, îşi asumă o misiune. Călătorul devine în acelaşi timp un subiect sensibil, asupra căruia este proiectată o întreagă problematică.

În primul rând, atitudinea față de U.R.S.S. ia forma *pledoariei* sau a *rechizitoriului*, ambele vin din registrul juridic, ceea ce demonstrează calificarea relatării de călătorie ca proces al noului regim. Călătorul se prezintă la bară fie în calitate de avocat al apărării, fie în calitate de avocat al acuzării. Trebuie demonstrat o dată pentru totdeauna cine are dreptate şi cine nu. Avocații aduc cu sine mărturii, probe, uneori chiar şi martori, pentru a-şi susține punctul de vedere. Anatole de Monzie observă corect atât aceste raporturi „juridice" pe care le instituie călătoria în U.R.S.S., cât şi constituirea relatărilor de călătorie într-un fel de arhivă a unui proces de răsunet menit să restructureze mentalitățile şi legislația însăşi.

> Bolşevismul n-a inspirat decât pledoarii şi rechizitorii, relatări de călătorie *ad limina apostolorum* şi amintiri de emigraţie marcate de o emoţie atât de tragică, încât ar fi aproape greu să îi discut concluziile. O literatură a informaţiilor exacte începe să se constituie: dacă nu este atât de completă încât să mă scutească de un efort personal, ea este totuşi considerabilă pentru a-mi hrăni documentarea şi a-mi susţine scrisul.[51]

Anatole de Monzie indică o soluţie pentru ieşirea din acest tip de discurs *ad limina apostolorum*, printr-o programatică echidistanţă întreţinută cu instrumentele studiului monografic bazat pe document.

Potrivit lui Victor Boret, călătoria nu trebuie să ducă nici la o carte de reportaje, nici la una de economie politică. Rusia Sovietică, „cuve en ebullition", devine noul teritoriu al explorărilor, un teritoriu exotic, plin de promisiuni, misterios, dar şi un loc al utopiei unei umanităţi eliberate de constrângerile civilizaţiei occidentale. Această „barbarie cu chip uman" (Bernard-Henri Lévy) este fie una binecuvântată, asemenea celei din paradisurile verzi din insulele Pacificului pe care le descopereau primii exploratori, fie una agresivă, pregătind o invazie, ameninţând civilizaţia occidentală, în ecuaţia anxietăţilor decadente. În varianta modernizată, Rusia ar pendula între barbarie şi o supercivilizaţie în curs de constituire. Boret subliniază rolul pe care-l joacă U.R.S.S. în imaginaţia francezului, fapt în măsură să modeleze şi atitudinea, şi relatarea călătorului francez. Călătoria se transformă în *explorare*, aşa cum după 1945 călătoriile românilor devin un fel de *vizite de lucru*, sintagmă impusă mai târziu de regimul comunist pentru a descrie vizitele întreprinse de secretarul general, Nicolae Ceauşescu, la diferitele obiective economice. Explorarea include şi o dimensiune utopică, U.R.S.S. reprezintă ţara unei utopii incarnate, o modalitate de a lua contact cu viitorul. Din altă perspectivă, ea constituie o regresie temporală în timpul primelor invazii barbare, bolşevicii jucând rolul cutumiar al barbarului. Unii dintre călătorii francezi tind să distribuie U.R.S.S. în rolul pe care-l jucau cândva regiunile Africii, în parte transformate în colonii, furnizoare de exotismul şi misterul specifice unui teritoriu necunoscut. Însă noul teritoriu, cum judicios apreciază Boret, aşază civilizaţia occidentală în faţa unei provocări care nu mai are de-a face cu negritudinea (semi)sălbatică a Africii negre, ci cu naşterea unei civilizaţii superioare menite să dizolve vechile imperii, începând cu cel rus şi continuând cu democraţiile occidentale construite pe baza economiei de piaţă şi a relaţiilor de tip capitalist. Victor Boret reconfigurează milenarismul finisecular învestit cultural, într-un mit al decadenţei, pe filiera lui Hertzen, cu revitalizarea pe

care urmează s-o aducă barbarii, adică proletarii ridicați pe ruinele civilizațiilor îmbătrânite.

> În fond, în imaginația multora dintre francezi, Rusia Sovietelor a înlocuit, pe hărțile geografice, aceste spații neexplorate care se întindeau, până mai ieri, în inima Asiei și a Africii. Chiar în clipa în care recentele expediții din Tibet sau Ciad ne ofereau pitorescul acestor țări magnifice, distrugând misterul, revoluția rusească a sosit la timp ca să procure reveriilor noastre un nou aliment. Pentru unii, un nou paradis a coborât pe pământ, unde oamenii liberi, buni și supuși muncesc cu bucuria unei credințe noi care mâine va îmbrățișa lumea cu focul său purificator. Pentru ceilalți, este o imensă barbarie, o reiterare, după secole, a năvălirilor tătare. În cele din urmă, pentru toți este o nouă manifestare a acelei Asii anarhice care a distrus Imperiul Roman, lumea civilizată de odinioară, și care, uimitoare coincidență, își reîncepe agresiunea contra vechii civilizații occidentale.[52]

Noua umanitate. Factorul uman, o nouă umanitate promisă de Revoluția din Octombrie, constituie nu numai un obiectiv turistic, cum vom vedea, dar și miezul unei experiențe esențiale, tema principală a relatărilor de călătorie. Dar și acest contact uman poate fi substituibil, printr-o serie de întâlniri convenționale în cadru organizat, de către statistici și personaje model precum stahanoviștii, capete de afiș în noua revoluție a muncii. Abordările monografice înscriu această „nouă“ umanitate printre indicatorii de plan cincinal, *piatiletka*. Problema abordării subiectului U.R.S.S. trece prin acest filtru al umanității sovietice. Ca și André Gide, Georges Duhamel se interesează de OM înainte de orice altă formă de mediere instituțională. Omul se află în centrul călătoriei lui D. Botez, el este proiectul sensibil al noii lumi. U.R.S.S. oferă un etalon de umanitate, o umanitate exemplară.

> Am avut tot timpul sentimentul unei responsabilități față de mine însumi, ca un examen greu în care trebuia să sesizez cea mai înaltă definiție a omului.
> Într-o asemenea călătorie izbutești să te cunoști pe tine.
> Tot ce cunoști, tot ce ai citit despre construirea acelei lumi noi cu capitala la Moscova începe să se sistematizeze, să creeze o imagine concretă, un peisaj cu eroi și realități.[53]

Numai că D. Botez pleacă în căutarea unei lumi noi, în care firesc se pune problema cântăririi din nou a umanității. Scriitorul român pornește de la acest reper constitutiv al călătoriei sale, acesta îi oferă secretul condiției umane în ceea ce are ea mai privilegiat, în ceea ce-i conferă excelența.

Gide începe prin a abhora subtituirea evenimentului real, a contactului direct, uman, față cu fenomenul de absorbție prin cifre a realității și experiențelor în priză directă. Scriitorii-călători români de după 1945 vor

corobora experienţa şi statistica fără dificultate, experienţa fiind confirmativă pentru documentarea prealabilă menită chiar să o excedeze pe aceasta. Gide este impresionat de minunatele păduri din Caucaz de la intrarea în Kahetia, din împrejurimile oraşului Batumi şi de la Bakuriani, fapt care-l face să regrete misiunea pe care o incumbă călătoria sa. Scriitorul face clar diferenţa dintre turist şi călătorul misionar căruia îi revin obligaţii diplomatice:

> Ah! De ce n'am venit ca simplu turist! Sau în naturalist încântat să găsesc acolo o sumă de plante noui, să recunosc pe podişurile înalte „râia Caucazului" din grădina mea... Dar nu aceasta am venit să caut în U.R.S.S. Ceea ce mă interesează este omul, oamenii şi ceea ce se poate face cu dânşii, şi ceea ce s'a făcut cu dânşii. Pădurea care mă atrage acolo, înspăimântător de încâlcită şi unde mă pierd, este aceea a chestiunilor sociale. În Rusia, ele vă solicită, şi vă îndeamnă, şi vă apasă, din toate părţile.[54]

De la început, scriitorul respinge abordările sociologice, ecuaţiile statistice, acoladele sinoptice, teoriile economice, graficele, grafurile, cotele, radicalii, adică o întreagă reţea prin care un fenomen este cuantificat şi raţionalizat în termeni tehnici, abstracţi, specifici fiecărei discipline, de la economie la zootehnie. La rândul său, Boret opune discursului propagandistic al demiurgiei sovietice experienţa contactului direct sau a contemplării naturii în măsură să ofere o înţelepciune ancestrală. „Şi ei vorbesc, dar nu privesc niciodată natura, nu întreabă niciodată cerul şi pământul, n-ascultă niciodată oamenii. Prin urmare, ei au mereu dreptate."[55]

La fel ca scriitorii francezi interesaţi de noua umanitate, călătorii români vorbesc despre U.R.S.S. în termenii acestei noi umanităţi, pe care o descoperă la finele unui conflict militar, în care sovieticul era desemnat drept spoliator şi inamic ireconciliabil. Entuziasmul descoperirii trebuie să fie pe măsura acestei foste inamiciţii. Omul constituie şi pentru ei obiectivul (turistic) principal, a vorbi despre U.R.S.S. înseamnă a vorbi despre această nouă umanitate, a vorbi despre umanismul socialist-sovietic.

Vechi şi nou în U.R.S.S. Lumea lui „acolo" este şi lumea lui „dincolo" (Ioan Petru Culianu), iar vizitarea ei presupune nu doar o simplă transgresare a unei frontiere, ci şi un caracter transcendent, fie o *călătorie ascendentă*, o „călătorie verticală", fie o *călătorie descendentă* (Michel Butor). Familiaritatea desenează de fapt o ocultată hartă a intimităţii, a regăsirilor, prin care „dincolo" poate fi asimilat la limită cu „aici". Călătorii burghezi, francezi şi români, caută ceea ce este familiar în noua lume, ceea ce a rămas de la vechiul regim. În schimb, U.R.S.S. insistă pe ceea ce este „dincolo", pe „diferenţele" fondatoare, pe noutatea absolută. De aceea, călătoria în U.R.S.S. dobândeşte un caracter iniţiatic, este o călătorie în

lumea de *dincolo*, într-o altă dimensiune. Acest fapt impune nu doar un efort de înțelegere de expresie statistică, ci şi captarea inefabilului, a unei viziuni, precum cele pe care le oferă şamanii după periplul lor în lumea spiritelor grație unor metamorfoze spectaculoase. Altfel, experiența se joacă pe coordonatele „burgheze“ ale distincției dintre *familiar* şi *nefamiliar*, învestit uneori ca *straniu*, coordonate în baza cărora şi Tzvetan Todorov va construi tipologia *exotului*. La nivelul discursului, „aici“ înseamnă ceea ce este dat ca nemijlocit accesibil, aflat în sfera cunoaşterii comune, pe când „acolo“ trimite către o lume a mirării, a insolitului, a construcției imaginative. Liviu Papadima mizează pe relevanța deicticelor spațiale: „Se poate lucra, spre a urmări avatarurile în comunicare ale cuplului de deictice spațiale, cu o combinatorie simplă, pornind de la o opoziție de bază, să zicem, între «familiar» şi «nefamiliar», pe cele două niveluri ale discursului, tematic şi rematic, referențial şi expresiv, «ce» şi «cum»: familiarul ca familiar, nefamiliarul ca familiar, familiarul ca nefamiliar şi nefamiliarul ca nefamiliar.“[56] Clasificarea perspectival-atitudinală a lui Liviu Papadima îşi propune să elimine dificultatea încadrărilor taxonomice în contextul tipologiilor şi conceptelor estetice, printr-o punere în ecuația alterității a atitudinilor care pot surveni în contexte specifice. Atenția se deplasează de la modelul estetic-conceptual la gradul de internalizare a experienței viatice, cu accent pe subiect şi subiectivitate şi relația pe care acestea o întrețin cu un anumit model, ceea ce produce şi selecția. Din acest punct de vedere, scriitorii români de după 1945, ale căror relatări de călătorie au un caracter relativ omogen determinat de angajamentul ideologic care acționează ca factor nivelator, prezintă pe de o parte *nefamiliarul* ca *familiar*, pentru a contracara imaginea unei Rusii sovietizate ca stat totalitar al unei violențe normate, şi, pe de altă parte, şi o ordine a fabulosului care rezidă dintr-o tulburare a percepției prin contactul cu o altă dimensiune, adică *familiarul* devine *nefamiliar*.

Francis Affergan oferă propria clasificare privitoare la relatările de călătorie. „Ar fi astfel relatarea metonimică (descoperirea spațială este apropiată, itinerariul este parcurs din aproape în aproape într-o continuitate fără ruptură); relatarea sincromahică (călătoria se derulează pe un itinerariu utopic, dar nu necesar ucronic, tip Robinson); relatarea metaforică (călătoria se bazează pe asemănare, pe diferență, pe operațiunile selective, tip Gulliver); în sfârşit, relatarea de călătorie şi descoperirea „reală“, care ar aparține genului referențial, „pentru că, în acelaşi timp în care am descoperi un discurs narativ, am avea acces la realitate aşa cum este relatată: realul validează prin urmare scriitura“[57]. Utilizând grila lui Francis Affergan,

observăm că pentru călătorii de vocație sau cu contract ideologic relatarea *metonimică*, precum şi cea de descoperire reală, sunt hibridate prin inserturile de reflex utopic, prin faptul că, de la început, experiența decurge dirijat atât sub raportul discursului, cât şi sub raportul asistenței turistice, că experiența este formulată în baza unei adeziuni mutuale, dar nu mai puțin severe cu oficialitățile şi „gustul" lor indicat prin mijloace ce țin de protocolul turistic. Cum nu se poate mai reală, călătoria în U.R.S.S. trebuie să ofere şi un contact cu fabulosul, cu mirificul. Acest paradox plasează nu doar relatările de călătorie encomiastice într-o ordine utopică, dar utopia însăşi devine parte integrantă a orizontului de aşteptare şi la scriitori oneşti precum André Gide sau Henri Béraud. Ultimul se aştepta, cum singur mărturiseşte, la ceva „extraordinar, supraomenesc, un fel de futurism urban şi social"[58]. Orizontul de aşteptare include însă nu doar utopia, ci şi distopia, cele două cunoscute fețe ale medaliei, Paradisul şi Infernul. În orice caz, o experiență de neuitat:

> Pleci în țara aceasta, care pare cea mai depărtată din lume, cu atâtea noțiuni care se bat cap în cap! Eşti la uşile Enigmei. Va fi Icaria ori Paestum? Eldorado sau Gomora? Imaginația se pune pe lucru, curiozitatea îți roade somnul.[59]

O altă abordare specifică atât scriitorilor români, cât şi celor francezi se bazează pe remanența lumii vechi sub auspiciile noului regim. A vorbi despre U.R.S.S. înseamnă a vorbi şi despre această lume veche a aristocrației sau a burgheziei țariste, despre degradarea şi, ultimativ, dispariția ei sau, dimpotrivă, înseamnă a căuta în cotidian conservarea chiar şi parțială a unor reflexe burgheze, un mic comerț stradal, fragmente de ceremonial monden pus în legătură mai ales cu faptul cultural, decența şi civilitatea, cum se întâmplă în relatările de călătorie ale lui G. Călinescu. Spre exemplu, Georges Duhamel nu suprapune din start Rusia profundă cu Rusia bolşevică, menționând că vorbeşte despre ruşi, şi nu despre sovietici, pentru că Rusia înglobează bolşevismul ca pe o realitate de ordin secund. Pentru sovietici, lucrurile stau exact pe dos, înainte de a fi rus, omul nou trebuie să fie mai întâi sovietic sau, mai precis, pentru a fi om, trebuie să fii înainte de toate sovietic. Acest fapt constituie probabil o strategie de a se debarasa de inconvenientul de a vorbi despre bolşevici ca specie aparte, emancipată revoluționar, şi de a face legăturile cu o Rusie mai veche pe care francezii o caută instinctiv printre realizările glorioase ale Revoluției bolşevice din Octombrie şi prin cenuşa Imperiului Rus. În Rusia veche se vorbea în mod curent limba franceză, în Rusia Sovietică se aşteaptă ca francezii să vorbească limba rusă. Scriitorul se referă la această realitate ca

la una indestructibilă, care acceptă serii atributive, dar care nu admite un substitut de ordin ideologic. „Am vorbit în fața unui popor, şi nu în fața unui regim."[60] Este o încercare de distanțare, de obiectivare a scriitorului francez. Cât este însă de eficientă? G. Călinescu încearcă să se/ne asigure de faptul că în Țara Sovietelor nimic nu s-a schimbat, avem un regim cu reflexe burgheze corectate de etica bolşevică şi, chiar dacă forma s-a pierdut, fondul este acolo. Cu o naivitate înduioşătoare, dacă despre naivitate este vorba, călătorul român insistă să vadă în modelul sovietic de societate propria societate, dar adusă la gradul superlativ prin intermediul stalinismului. Dar ceea ce trebuie să remarce programatic călătorul, ceea ce i se livrează de către instituțiile care-l găzduiesc şi-l ghidează printre jaloanele traseului turistic sunt tocmai noutatea şi o poveste de succes.

Gide trece în revistă principalele obiecții care i se aduc relatării sale de călătorie în U.R.S.S. Ele vor fi nuanțate şi completate pe parcurs şi de alți călători apărători ai U.R.S.S. Aceste obiecții constituie şi un mic îndreptar de lectură al călătorului; citite ca recomandări, ele oferă de fapt modalitatea de a te raporta *politically corect* – şi pe gustul autorităților – la realitățile sovietice.

> Mi se reproşa atunci:
> 1. Că abuzurile pe care le semnalam erau excepționale şi nu aveau consecințe (pentru că nu puteau fi negate);
> 2. Că, pentru a găsi motive suficiente de a admira starea actuală, nu trebuia decât să o compari cu starea precedentă, cea de dinaintea cuceririi (vreau să zic, de dinainte de revoluție);
> 3. Că tot ceea ce deplângeam avea rațiunea sa profundă de a fi, pe care n-am putut s-o înțeleg: rău temporar în vederea unui bine mult mai mare.[61]

Într-o primă instanță i se reproşează lui Gide faptul de a fi focalizat excepția *negativă*, şi nu regula, tipicul *pozitive*. Citind ca recomandare această obiecție, se impune călătorului responsabil să elimine orice inadvertență, orice fapt inconvenabil ca pe un *accident de parcurs* lipsit de semnificație în economia simbolică a ansamblului. Cu alte cuvinte, să evite peiorativul de factură exotică al anecdotei compromițătoare pentru perspectiva configurată la nivel global prin tablouri statistice, prin întâlniri exemplare, prin vizitarea unor instituții model. În altă ordine de idei, inadvertențele constituie un acceptabil fond rezidual pe care-l creează motorul gigantic al reformei sovietice. Acest argument-obiecție subliniază în acelaşi timp şi un fapt important, detaliul, oricât de excepțional şi intrigant, nu se califică niciodată ca element reprezentativ. În societatea sovietică, excepția, individul nu contează, ci rezultanta colectivă care împinge societatea către

ideal, rezultantă creată printr-o punere în acord cu programul partidului şi viziunea liderului său. Aşadar, autoritatea nu tolerează din principiu excepţia de la regulă, ordinea individualului şi detaliul neînvestit colectiv.

A doua obiecţie transformată în recomandare oferă noului regim un aprioric avantaj şi duce la anularea oricărui argument critic. Reformele situează U.R.S.S. la o distanţă apreciabilă de Rusia ţaristă, comparaţia va reflecta întotdeauna un avantaj care tinde să crească. Lipseşte însă modelul paralel al unei evoluţii într-un alt climat, ceea ce ar face comparaţia viabilă, echitabilă. Nu ştim cum ar fi evoluat Rusia în acelaşi interval de timp sub un alt regim decât cel bolşevic. Chiar şi un semieşec, cum ar fi campania de alfabetizare în Rusia Sovietică, poate trece drept un succes în condiţiile în care îl raportezi la absenţa acestei reforme în Rusia ţaristă. I se recomandă călătorului să constate diferenţa, foarte adesea pe baze statistice, între vechiul regim şi noul regim, între *dinamica prezentului* (deşi mai tot timpul este invocat viitorul cu perspectivele sale luminoase) şi *trecutul static*, un reper care se îndepărtează tot mai mult, devenind tot mai inconsistent. În acest fapt constă şi viciul acestui argument al superiorităţii apriorice a prezentului faţă de trecut, prezentul este în mişcare, trecutul se schimbă doar în termenii raportării la el, practică instituită de noul regim cu privire la propria evoluţie în timp. În acest demers, călătorul pozitiv va găsi mereu plusul necesar care să justifice orice inconsecvenţă.

A treia obiecţie dobândeşte în acelaşi timp şi statutul unei apoftegme fondatoare de utopie: răul provizoriu în vederea unui bine etern sau, reformulând, răul provizoriu şi parţial în vederea unui bine etern şi global. Această recomandare-obiecţie o reactivează pe prima; excepţia nu contează atât timp cât scopul vizează întotdeauna o colectivitate, umanitatea contează în măsura în care se revendică prin actualizarea ei în unanimitate. În al treilea volum din *Principalele curente ale marxismului*, Leszek Kołakowski demontează acest raţionament al sacrificiului necesar pentru cauză, sacrificiu care se vrea motivat şi compensat prin saltul evolutiv al economiei sovietice imposibil de realizat în contextul unui regim democratic. Filozoful polonez aprecia că rezultate similare s-ar fi putut obţine fără sacrificarea unor generaţii. Unitatea umană, individul, este dispensabilă pentru a face loc colectivităţii, adică umanităţii. În U.R.S.S., această unitate este dizolvată într-un termen atotcuprinzător, *omul*, şi este vorba de o umanitate generică, forjată în retortele *inginerilor de suflete*. Binele nu poate fi atins decât ca atribut al colectivităţii, el nu se reflectă la nivel individual şi nici nu trebuie căutat acolo. Orice sacrificiu, orice accident de parcurs – şi accidentele de parcurs în U.R.S.S. au proporţia milioanelor de victime, a

deportărilor în masă – îşi găsesc justificarea în perspectiva acestui bine ca finalitate globală şi soteriologică. I se recomandă călătorului fidel să citească realitatea prin grandoarea proiectului şi nu prin realizarea efectivă a acestuia. Din această recomandare va decurge şi o altă obiecţie mai subtilă, aceea a lipsei de viziune, viziunea fiind nu atât *proiectul*, cât *proiecţia* lui într-un viitor superlativ. Vizionarismul care i se solicită călătorului presupune capacitate de predicţie, în sensul pe care-l precizează statisticile, şi ignorare a amănuntelor colaterale.

Viteza şi dimensiunea. În *Le Voyage de Moscou*, Georges Duhamel[62] recuză o altă abordare a realităţilor sovietice deja clasicizată la un deceniu de la Revoluţie, în termenii adeziunii sau respingerii, pe motiv că viteza cu care se derulează reformele în U.R.S.S. prin permanenta deplasare a scopurilor este mult prea mare pentru a fixa o direcţie. Acest argument avea să fie utilizat două decenii mai târziu şi de Cezar Petrescu în *Însemnări de călător. Reflecţii de cititor* pentru a disocia realitatea sovietică de criticile aduse de scriitorii-călători francezi ai anilor '20, '30. Cu alte cuvinte, ambii călători folosesc un argument al *saltului* care separă Rusia în două lumi: Rusia trecutului şi cea a prezentului, U.R.S.S. Argumentul se potriveşte excelent cu felul în care Stalin concepe dezvoltarea în salturi a economiei etatizate prin planul cincinal.[63] În termenii adeziunii se vor desfăşura toate călătoriile scriitorilor români de peste două decenii veniţi să confirme un angajament luat înainte. Argumentul în acele cazuri ar fi că la acea vreme U.R.S.S. constituie deja un teren ferm, a unor direcţii bine precizate după ieşirea victorioasă din război.

De asemenea, există forjată vulgata dimensiunii, a vastităţii, a amplitudinii experimentului sovietic care nu este permisiv cu orice analiză externă, care îl face incomprehensibil pentru instrumentarul analitic normal. Dimensiunii proiectului ideologic îi corespunde dimensiunea spaţială şi mai ales un anumit tip de vastitate complanară, a întinderilor nemărginite de câmpie. U.R.S.S. devine astfel depozitara unui capital mitologic de promisiuni, o cartă a tuturor transformărilor, iar unitatea de măsură a proiectului sovietic tinde către relevarea unui gigantism funciar care-şi găseşte corelatul simbolic în arderea etapelor în vederea metamorfozării Rusiei ţariste în Rusia Sovietică. În baza acestui dinamism vertiginos, Georges Duhamel consideră că este riscant a te pronunţa în termenii adeziunii sau ai respingerii a ceva ce depăşeşte instrumentele de măsură europene, căzând într-un fel în capcana pe care o evitase. Rusia este de neînţeles, dimensiunea, amplitudinea fenomenului împiedică generalizările, cuantificările şi judecăţile de predicţie. Rezultă de aici o altă regulă: despre Rusia

nu se poate vorbi în cunoştinţă de cauză decât dacă eşti rus sau mai precis sovietic. Obiectivarea ar consta în asimilarea deplină a perspectivei sovietice cu privire la realitatea pe care o recomandă. Călătoria ar fi practic inutilă, cu câteva numere din *Pravda*, realitatea sovietică s-ar prezenta în concretul ei absolut. De asemenea, modificat ingenios de către scriitori, acest discurs despre Rusia devine unul paradoxal, confirmând incomprehensibilitatea sufletului rus. Scriitorii şi artiştii *soţ-art* au ştiut să transforme acest capital negativ într-unul perfect vandabil ca exotism absurdist în Occident, marşând pe autoderiziunea miturilor şi a figurilor exemplare sovietice fără a le diminua, ci redimensionându-le la scara unui teatru al absurdului care face concurenţă dramaturgiei lui Alfred Jarry, Eugène Ionesco şi Samuel Beckett. Indiferent de costurile pe care le-a implicat scenariul sovietic de modernizare în varianta sa stalinistă, hruşciovistă, brejnevistă etc., filmul apare grandios şi monstruos deopotrivă şi, prin aceasta, extrem de captivant şi vandabil turistic.

Elogiul obligatoriu. Cu totul altele sunt aşteptările sovieticilor din partea turiştilor pe care ei îi găzduiesc. Acest orizont de aşteptare presupune, dacă nu chiar încearcă, să creeze aproape o relaţie contractuală cu vizitatorul occidental. Gide remarcă imediat faptul că protocolul îi dictează obligaţii encomiastice la care nu aderă, pe care le socoteşte inadecvate. I se comandă un discurs elogios în orice împrejurare, pentru că ceea ce i se oferă se înscrie în sfera elogiului condiţionat, şi nu spontan, fapt care-l irită pe scriitor. La tot pasul, scriitorului francez i se oferă, ca şi celui român, o demonstraţie de virtuozitate pe care trebuie s-o aplaude, i se oferă totul cu titlul de model exemplar care trebuie numaidecât urmat şi numaidecât elogiat. Prezentarea obiectivelor turistice din U.R.S.S. unui călător occidental dobândeşte proporţiile unei reprezentaţii, ale unui spectacol. Aceasta, în mod special, îl irită pe călătorul francez. Elogiul obligatoriu cuprinde însă şi o necesară şi simetrică depreciere a virtuţilor franceze, recunoscute doar sub specia modestului. Gide înţelege repede contractul mutual pe care, prin persuasiune, călătorul străin trebuie să-l accepte, elogiul obligatoriu constituind prima sa clauză.

> Admirăm în Rusia un extraordinar avânt către instrucţie, către cultură; dar această instrucţie nu învaţă decât asupra a ceea ce poate conduce spiritul a se felicita de starea prezentă de lucruri şi a gândi: O Rusie!... Ave! Spes unica! Această cultură este întreagă îndreptată în acelaşi sens; ea nu are nimic dezinteresat; ea acumulează, iar spiritul critic (în ciuda marxismului) lipseşte aproape complet. [...] Ceea ce contează pentru ei este de a şti dacă noi îi admirăm destul. Ceea ce le provoacă

teama este ca noi să fim insuficient edificați asupra meritelor lor. Ceea ce-şi doresc de la noi nu e atât să îi învățăm ceva, cât să le facem complimente.[64]

În această paradigmă se înscriu scriitorii români, răspunzând unei comenzi politice şi, prin asta, respectând un protocol al aservirii. De aici şi incontinentele „exerciții de admirație“, în sensul prelucrării optimismului, surprize peste surprize, mirări bine regizate, extaze, entuziasme la fiecare pas, edificări de larg orizont contemplativ, exclamative întâlniri cu realitățile sovietice, intemperanțe aproape juvenile, emoții feciorelnice şi sentimente dilatate enorm. Scriitorii români întineresc sub puterea emoției dificil de controlat, sunt cuprinşi de sfieli adolescentine şi de vaporozități înseninate. Regretul de a nu fi cunoscut la timp miracolul se stinge numai în efervescența proiectării modelului prestigios şi eficient în propria țară, de fapt, şi unul dintre scopurile călătoriei. Pentru că oamenii sovietici zâmbesc, surâd, privesc deschis, îmbrățişează, emană bunătate, căldură sufletească etc. Iar asta recomandă o reacție simpatetică.

În acest sens, Gide reia observațiile Marchizului de Custine, care remarca la ruşi aceeaşi atitudine, amestec de circumspecție, anxietate şi febrilitate cu privire la impresia pe care o lasă vizitatorilor străini. Acest fapt implică şi o *teatralizare* permanentă a propriei imagini, încercarea de a oferi un spectacol strălucitor al unei Rusii Sovietice perfecte, integral solidare cu proiectul de construcție a socialismului. Efectul scontat este uimirea, urmată de admirația amestecată cu un sentiment de religiozitate, dacă nu chiar un extaz complet. Acest traseu al unei receptări dirijate este parcurs până la ultimele detalii de scriitorii români aflați în *vizită de lucru* pentru a descoperi realizările din Uniunea Sovietică. Ruşii recomandă şi încearcă să modeleze un vizitator/cititor mimetic-simpatetic, printr-o perfectă suprapunere a afectelor.

Binele şi răul. Binele şi răul există ca date înscrise într-o formulă umană complexă; decantarea, fără a releva tensiunile creatoare sau distructive dintre cele două dimensiuni, dintre cei doi poli, riscă să rateze complexitatea naturii umane. În *Studiu asupra istoriei*, Arnold Toynbee îşi întemeiază întreaga teorie pe dialectica provocare–răspuns ca fondatoare de cultură şi civilizație, conferind „răului“ şi agenților săi mitologici rolul de catalizator al unei reacții civilizatoare. Pentru realitatea sovietică, acest paradox al prezenței contrariilor cunoaşte însă noi complicații în măsura în care se aşteaptă de la călători nu doar descrierea cu „onestitate“ a realităților sovietice, a noului regim, ci şi o judecată amplă, o adeziune sau un refuz, o delimitare cât mai clară, mai credibilă, mai eficace a binelui de rău. Şi aici călătorul se confruntă cu excepția rusă în stabilirea criteriilor pe baza

cărora poţi discerne binele de rău. Lipseşte un nivel de echilibru, discernământul scriitorului este pus la încercare, asemenea unui detectiv, el se vede pus în situaţia de a corobora cât mai multe date pentru a se apropia mai mult de adevăr şi nu poate avea încredere în nimeni şi mai niciodată în ceea ce îi este arătat. Răul pare să fie doar un produs rezidual, imposibil de evitat, al construcţiei socialismului şi al unei societăţi viabile. Autorităţile scot în evidenţă dimensiunea pozitivă a procesului, minimalizând efectele negative ca inevitabile accidente de parcurs. Aceste accidente însă par tot mai mult să facă parte din metabolismul noului regim, apar sistematic lângă marile realizări, umbresc marile proiecte. Răul pe care proiectul sovietic al unei societăţi a viitorului îl elimină din structura lui pare să fie combustibilul care alimentează în cantităţi tot mai mari însăşi edificarea acestei societăţi paradiziace, un alt paradox sovietic pe care îl evidenţia şi Arthur Koestler în romanul său *Întuneric la amiază*[65]. Călătoria în U.R.S.S. nu poate evita această temă fundamentală a umanităţii pe care regimul sovietic o reactualizează într-un mod dramatic, cu accente eshatologice al unei confruntări finale dintre bine şi rău. Binele şi răul se confruntă în U.R.S.S. la o scară pe care doar cel de-al Doilea Război Mondial o va egala.

Binele şi răul sau, pentru Gide, „foarte binele“ (*l'excellent*) şi „foarte răul“ (*du pire*) nu mai polarizează pur şi simplu, ci par să aibă o relaţie aproape simbiotică, să derive unul din celălalt. Gide surprinde cu fineţea marilor scriitori acest melanj inextricabil, metastatic dintre bine şi rău în corpul unui stat totalitar, fapt pentru care binele ajunge să fie aparent paradoxal un efect secundar al răului generat de un metabolism dereglat, aşa cum uneori suferinţa poate uneori umaniza, sensibiliza, dar şi distruge, dezumaniza, balanţa fiind extrem de fragilă. În sistemele totalitare se poate discuta despre un *complex al polarităţilor interdeterminate* constând într-o permanentă contrabalansare a unui fapt, eveniment sau acţiune pozitivă cu una de efect negativ din care prima decurge, şi invers.[66]

> Există acolo şi bune, şi rele; ar trebui să spun: dintre cele mai bune şi dintre cele mai rele. Ce este mai bun a fost obţinut, adeseori, cu preţul unui imens efort. Efortul n'a obţinut totdeauna şi nici pretutindeni ceeace pretindea să obţină. Câteodată putem gândi: nu încă. Câte odată ce e mai rău întovărăşeşte şi dublează ce e mai bun; s'ar spune, aproape, că răul este o consecinţă. Şi trecem dela luminos la sumbru cu o repeziciune desnădăjduitoare. Se întâmplă deseori ca, după convingerile de mai înainte formate, călătorul să fie sensibil numai la una sau numai la alta. Se întâmplă prea adeseori ca prietenii Rusiei să refuze să vadă răul, sau cel puţin să-l recunoască; aşa fel încât, prea adeseori, adevărul asupra Rusiei este spus cu ură, şi minciuna cu patimă.[67]

Alt fapt care marchează tensiunile şi presiunile este generat şi de defazajele neaşteptate, de rupturile de nivel şi de schimbările brutale. Prin urmare, pentru o receptare cât mai corectă a ceea ce se petrece în U.R.S.S., Gide vede o singură modalitate, cea adoptată şi de Istrati, aceea de a vorbi fără menajamente, chiar cu o anumită severitate, de a spune adevărul, de a evita „să-ţi mărturiseşti rău dragostea", cum o face Sahia, care pentru a salva aparenţele preferă o minciună pioasă.

Comprehensibilitatea. O altă trăsătură-obstacol pentru călătorul occidental ţine, cum am mai văzut, de capacitatea sa de absorbţie, de comprehensiune a noului. Iniţial, rusul se prezintă pe sine sub semnul enigmei, iar călătoria în Rusia presupune o participare la misterii. Marchizul de Custine descrie cu minuţie acest *hybris*, o lipsă de măsură prin supralicitarea nu numai a grandorii proiectului rusesc, dar chiar mai mult, a măreţiei care rezidă în apriorica indescifrabilitate a inefabilul suflet rus. „Ruşii îmi repetă, fără încetare, că trebuie să petreci cel puţin doi ani în Rusia înainte de a-ţi permite să le judeci ţara, care este cel mai greu de definit de pe tot pământul."[68]

Prin urmare, călătorul occidental ar trebui să-şi suspende rapelul critic şi analitic în favoarea participării nemijlocite, a cărei expresie elocventă o constituie adeziunea, convertirea. Relaţia cu miracolul ar trebui să fie una simbiotică, de contopire extatică, de dizolvare în imponderabilele, în abisurile acestui misterios suflet slav generator de paradoxuri irezolvabile. Marchizul de Custine descifrează însă în această lipsă de echilibru cruzimea, în grandoare, tirania[69], un regim discreţionar şi o stare de primitivism înnobilate facil, ipocrit.

> În Rusia, puterea, deşi nemărginită, are o teamă nesfârşită de blam, sau doar de sinceritate. [...] Sunt uimit de excesiva nelinişte a ruşilor cu privire la orice apreciere pe care un străin ar putea-o face la adresa lor, nici că s-ar putea să dea dovadă de mai puţină independenţă. Impresia pe care o ţară trebuie să o producă asupra spiritului unui călător îi preocupă fără încetare... [...] Când nu mai ştim ce să spunem sau ce să credem despre ei şi despre ţara lor, ei sunt triumfători.[70]

Georges Duhamel îşi ia şi el o serie de precauţii în cadrul apropierii de o realitate greu de circumscris. Rusia opune cuantificării un teritoriu vast, o multitudine de naţiuni şi decalaje sociale dificil de surmontat. La acestea se adaugă dezechilibrul pe care-l provoacă Revoluţia din Octombrie, care presupune o serie de reaşezări în altă configuraţie a diferitelor categorii sociale şi mai ales mutaţii brutale, neaşteptate. Cum abordăm un subiect deschis celor mai neaşteptate subiectivităţi şi un dinamism al transformărilor care recomandă permanent reajustarea reperelor?

Problema nu este atât de ordinară/grosolană, sfârşind cu crizele sentimentale, cu miracolele, cu revelaţiile şi cu dragostea la prima vedere. Pentru omul care manifestă o oarecare grijă faţă de om, o călătorie în Rusia este, înainte de toate, o ocazie excepţională de a medita cu folos asupra experienţei sociale, de a-şi cultiva opinia asupra comportamentului şi viitorului speciei.
Asta înseamnă că este imposibil să mergi în Rusia fără să alegi, fără să iei parte la drama care, de zece ani, opune această ţară tuturor celorlalte puteri înrudite? Sau că trebuie, la întoarcerea dintr-o astfel de călătorie, să aderi sau nu la un regim aflat la vârsta tatonărilor, care nu încetează să-şi modifice înfăţişarea şi să-şi schimbe scopul.[71]

Rusia Sovietică se află la început, pe baza acestui argument, sovietele sunt exonerate de excesele şi defazajele flagrante între proiectul iniţial şi consecinţele dezastruoase ale implementării lui. Aceasta constituie şi explicaţia, eschiva diplomatică a scriitorilor sau a observatorilor francezi care servesc cauza sovietică. Aproape toţi scriitorii care nu au o agendă politică se abţin de la a face pronosticuri negative, acceptând posibilitatea unor transformări spectaculoase aparent realizabile prin proiectele îndrăzneţe care se pun în mişcare. Orice pronunţare este amânată, pentru că orice devine posibil cu U.R.S.S., tratată asemenea unui copil genial de la care se aşteaptă necontenit surprize. Acestui capitol de neprevăzut îi corespund stocuri respectabile de uimire. De asemenea, voiajul în U.R.S.S. se constituie într-o ocazie unică de a medita asupra condiţiei umane. Scriitori ca André Gide sau Georges Duhamel, dar şi Alexandru Sahia sau Panait Istrati se consideră martorii unui experiment grandios care are consecinţe incalculabile pentru istoria omenirii, un experiment în care se joacă poate chiar soarta speciei.

8
INTURIST.
Traseul convențional, U.R.S.S., o singură realitate. „Cine nu e cu noi e împotriva noastră.“

INTURIST-ul devine singura interfață a U.R.S.S. cu lumea occidentală, iar turistul devine un obiectiv esențial, el fiind formatorul de opinie destinat să fie transformat într-un agent de influență. INTURIST-ul era acuzat de mediile occidentale că prezintă o realitate cosmetizată a U.R.S.S., că asemenea unui regizor iscusit oferă călătorului un anumit spectacol cu actori talentați, în mare parte agenți G.P.U. De aceea, majoritatea scriitorilor tind să se delimiteze de serviciile acestuia în spiritul legitimării veridicității relatării. Acest rol pe care-l joacă INTURIST-ul face necesară disocierea dintre două instanțe viatice, *turistul* și *exploratorul*. Explorarea, spre deosebire de turism, nu este dirijată, chiar dacă beneficiază de instrumente de orientare și are în vedere teritorii necunoscute. Mai mult, exploratorul, chiar dacă își fixează o serie de repere, nu are traseul fixat până în cele mai mici detalii, putând, în funcție de ceea ce norocul îi scoate în cale, să-și modifice traseul inițial. În afară de aceasta, în cazul turistului există suportul unei agenții care îi asigură prin mijloace specifice informații despre punctele care merită să fie vizitate, o planificare în funcție de timpul avut la dispoziție, ghizi etc. Sahia pretinde că iese benevol din acest cadru turistic renunțând la serviciile INTURIST-ului pentru a se abandona explorării, adică descoperirii pe cont propriu. În cazul turismului, noutatea este una prelucrată „turistic“, inclusă într-un program, chiar și devierile de la rută pot fi organizate, cartografiate, selecționate pe criterii de reprezentativitate și introduse într-un circuit, circuitul turistic. Un traseu turistic include întotdeauna „obiective“ cu un grad înalt de reprezentativitate, locuri sau artefacte care se constituie în simboluri, embleme naționale. Spre exemplu, în U.R.S.S., fiecare traseu turistic prevede vizitarea unui colhoz [*kol*(*ectivnoe*) + *hoz*(*hozeaistov*) = gospodărie colectivă] sau *sovhoz* [*sov*(*ovestkoe*) + *hoz*(*zeaistov*) = gospodărie sovietică]. Cele alese sunt menite să ilustreze eficiența sistemului asociativ al tovărășiilor în agricultură. De asemenea,

un punct important pe agenda „turistică“ a scriitorului îl reprezintă întâlnirea cu tovarăşii scriitori sovietici, bineînțeles cu cei care sunt *pe linie*. În cazul unei explorări nu se exercită un control direct asupra rutei, cu trasarea obiectivelor, pentru că obiectivul nu stă la dispoziția călătorului, ci ține de voia hazardului. O altă diferență dintre cele două este cea dintre *prezentare* şi *descoperire* şi, chiar dacă elementul de noutate poate fi acelaşi, modul în care este atins contează. În cazul explorării intervine neprevăzutul – riscul, şansa, aventura, hazardul. Inițiativa aparține exploratorului şi nu ghidului, ceea ce conduce la descoperirea pe cont propriu şi angajarea directă în relație cu lumea explorată. În cazul turistului, inițiativa îi este confiscată, ea aparține operatorului turistic care oferă o perspectivă atent construită şi omologată asupra realității, o informație selectată. În U.R.S.S., explorarea constituie o acțiune periculoasă pentru autorități, iar turismului i se substituie tot mai mult o amplă demonstrație cu virtuți pedagogice făcută de entități pe care Virgil Ierunca le numea inspirat *comisii de uluire*.

Marchizul de Custine oferă cu anticipație temele în jurul cărora vor broda călătorii francezi şi români. A induce în eroare ar constitui, în opinia lui Custine, principalul deziderat al gazdei în ceea ce-l priveşte pe călătorul străin.

> Dintre călători, cei mai bine văzuți sunt cei care se lasă traşi pe sfoară cu cea mai mare îngăduință şi cât mai multă vreme. Aici politețea nu este decât meşteşugul de a-ți deghiza reciproc dubla teamă pe care o încerci şi pe care o inspiri. Întrevăd în adâncul fiecărui lucru o violență fățarnică, mai rea decât tirania lui Batu, de care Rusia modernă este mai puțin departe decât ruşii ar vrea să ne facă să credem.[72]

Iluzia, în acest caz, face parte din regula jocului, un joc care presupune camuflarea realității şi care îl distribuie pe călătorul străin fie în rolul detectivului, fie în cel al celui dus de nas. Considerațiile marchizului de Custine se regăsesc recondiționate într-un nou context cultural şi politic, ceea ce conferă cărții sale de călătorie semnificația unei tradiții ce se cere analizată.

> Ştiți ce înseamnă să călătoreşti în Rusia? Pentru un nesocotit, înseamnă să se hrănească cu iluzii; dar pentru oricine îşi ține ochii larg deschişi, îmbinând o cât de măruntă putere de observație cu o atitudine independentă, aceasta înseamnă o muncă permanentă, îndârjită şi care constă în a deosebi întruna, cu greutate, două noțiuni ce se luptă într-o gloată. Cele două noțiuni sunt Rusia, aşa cum este, şi Rusia, aşa cum vrea să fie arătată Europei.[73]

Disimularea şi violența operează simultan pentru marchizul de Custine, mizanscenele laborioase presupun şi o politică a imaginii atent construite.

Nu numai că în procesul disimulării ceea ce se dorește a fi ascuns constă în acest strat primitiv, al unei agresivități devenite statutare, dar cele două se presupun, disimularea nu este decât o fațetă, un mod de manifestare a unei agresivități latente. Se recomandă astfel călătorului care dorește să cerceteze în mod serios reflexele mentalitare ale locuitorilor Rusiei să facă un permanent efort prin care să evite pe cât posibil deturnarea programată a atenției de la ceea ce se poate constitui ca experiență directă. Străinul este interpretat ca *oaspete* și ca *intrus* în același timp, el este „cel care întreabă“, iar întrebarea sa are o relevanță oedipiană, zdruncinând o autoritate generică[74]. În general, este privit cu suspiciune, dar i se acordă o serie de onoruri întrucât privirea scrutătoare a străinului trebuie prelucrată și îmblânzită. În context sovietic/rusesc, această ospitalitate este însă virtual punitivă, își are limitele ei, limitele traseului stabilit prin protocol. Această ambiguitate structurală a străinului, oaspete–intrus, devine o cheie de boltă pentru felul în care este privit călătorul occidental în U.R.S.S. El este tratat ca un potențial *inamic*, dar prelucrat cu mijloacele diplomatice în eventualitatea transformării sale într-un *amic* al U.R.S.S. Astfel și apare o instituție-cadru care legiferează *amiciția*; în Franța ea se va numi A.U.S. (Amis de l'Union Soviétique), iar în România *Amicii U.R.S.S.*, asociație creată în vara anului 1934 de Petre Constantinescu-Iași. Marc Chadourne precizează acest lucru în legătură cu agenția INTURIST, singura agenție turistică oficială sovietică, ce asigură un cordon sanitar vizitatorului, limitând orice explorare la un traseu prestabilit, în care informația este curățată convenabil de toate reziduurile problematice.

> Pentru a contracara insuficiențele acestor ciceroni benevoli, cu fiecare zi mai rari, sovieticii au instituit un corp de ghizi brevetați, ortodocși și catehizați în mod corespunzător: INTURIST, agenție de turism și de supraveghere care depinde direct de GPU.
> Este posibil să eviți acest INTURIST? Fiecare călător care aspiră să viziteze U.R.S.S. își va pune această întrebare. Teoretic poate… Practic nu.[75]

Astfel, de-a lungul acestui traseu sunt evitate contactele nemediate și neautorizate cu populația, obiectivele din afara schemei-program, orice ține de accidentalul unei întâmplări semnificative, racursiuri sau devierea de la traseu fără un acord prealabil. În afara INTURIST-ului, turistul se află abandonat, de fapt nu poate supraviețui, nu i se vând alimente, nu găsește locuri de cazare decente, nu mai beneficiază de nici un fel de asistență, se scufundă în mizerie și acceptă riscul producerii unor evenimente neprevăzute. Practic, INTURIST-ul este singurul care deține infrastructura capabilă să ofere cât de cât confort turistului occidental, iar pe măsura trecerii

timpului va fi vorba de un maxim confort la prețuri infinitezimale, cu condiția ca invitatul să accepte colaborativ erzațul de realitate oferit la schimb. Cealaltă Rusie, cea „aşa cum este“, şi nu Rusia *comme il faut*, îi va rămâne inaccesibilă.

În *Political Pilgrims*, Paul Hollander vorbeşte chiar despre „tehnici ale ospitalității“ (*techniques of hospitality*), având două direcții principale: 1. asigurarea unui confort sporit la un preț foarte scăzut în raport cu standardele din propria țară a călătorului şi 2. dezvoltarea unei strategii care să-l facă pe turist să se simtă important, apreciat, adesea tratat ca un demnitar, cu mult peste demnitatea pe care propria țară i-o acordă. În cel de-al doilea caz, atenția exagerată pe care autoritățile i-o acordă joacă un rol important în transformarea sa într-un admirator recunoscător al Sovietelor. I se aranjează întâlnirea cu personaje de rang înalt din administrație, are parte de atenția acestor persoane direct sau prin intermediari. Sunt cazuri în care unii ziarişti francezi precum Geo London stau de vorbă cu oficialități de prim rang discutând chestiuni care în mod normal sunt rezervate membrilor corpului diplomatic şi sunt înscrise pe o agendă oficială cu coordonate foarte precise respectând uzanțele diplomatice privitoare la relațiile bilaterale. Paul Hollander relevă aici un mecanism psihologic, spiritul critic descreşte în raport cu acest tratament preferențial, dar şi cu reducerea la minimum a oricărui contact neintermediat de oficialități. Cu alte cuvinte, orice funcționar sovietic, indiferent de rang, contribuie la menținerea unui ambient cordial menit să elimine orice rapel critic. În acelaşi mod exemplar vor fi tratați şi scriitorii români care vizitează U.R.S.S. după 1945; mesele copioase – nu lipsesc prodigioase relatări în acest sens –, eleganța gazdelor, care elimină din calea lor orice dificultate, aprecierile elogioase, oferta culturală impresionantă pe care vechea Rusie o alimentează din plin sunt tot atâtea instrumente ale unei seducții elaborate ştiințifico-ideologic.

Marc Chadourne este confruntat cu aceeaşi problemă a alegerii radicale, a opțiunii dirijate, o alegere pe care refuză s-o facă, întrucât deformează realitatea, nivelează nuanțele. Scriitorul refuză să aplice grila reductivă a chestionarului unei realități complexe. Acest lucru i se solicită atât în Rusia, într-un mod explicit, cât şi în Franța, când i se aşază în față un chestionar la care trebuie să răspundă prin da sau nu. În funcție de aceasta, răspunsurile sale vor fi triate şi i se va face profilul unui reacționar sau rusofob sau, dimpotrivă, al unui simpatizant, al unui filocomunist. Cartea se constituie astfel ca o parafrază de mari dimensiuni la refuzul autorului de a se lăsa înregimentat, de a fi inclus într-o schemă, de a prezenta o depoziție de pe urma căreia să poată fi clasat, iar experiența sa viatică să fie redusă la o adeziune sau un refuz.

În cursul călătoriei pe care-am făcut-o în iunie şi iulie, într-un mic grup de turişti, de ziarişti, oameni de afaceri şi oameni politici, organizatorul şi conducătorul grupului obişnuia să îi spună recalcitrantului pe care credea că-l vede în mine:
– În fața sovietelor trebuie să fii pro sau contra. Nu poți, n-ai dreptul să rămâi neutru.[76]

Chestionarul francez îi solicită aceeaşi poziție tranşantă, obligându-l să generalizeze sub calitatea de impresie „obiectivă" – „ați avut impresia că...?" –, printr-o „astuțioasă maieutică", ceea ce scriitorul califică drept experiență subiectivă. Călătoria în U.R.S.S. face să-i incumbe călătorului-scriitor o sarcină nouă, aceea de a-şi prezenta adeziunea sau refuzul, scriitorul fiind silit să iasă din situația confortabilă a *exotului*, aşa cum îl definea Tzvetan Todorov în *Noi şi ceilalți*, a călătorului care-şi reglează singur distanțele dintre el şi ceilalți, păstrând un ecart convenabil, dictat de propria subiectivitate. Călătoria se înscrie acum în termenii angajării, fie ea confirmare sau infirmare şi este în acelaşi timp pentru mulți „amici" ai U.R.S.S. un test de fidelitate, iar pentru „inamici", o ocazie în plus de a-şi preciza infidelitatea. O parte dintre scriitorii francezi resimt destul de incomod acest rol care-i responsabilizează imperios, o poziție mult prea rigidă pentru un individ nuanțat cum ar trebui să fie, în principiu, un scriitor. Cum să te plasezi în raport cu ceea ce ai văzut? Nu există terțul neutralității, pentru că în U.R.S.S. nu se fac călătorii exclusiv de plăcere, ci mai degrabă pelerinaje, hagialâcuri sau *vizite de lucru*. Vizita în U.R.S.S. se combină tot mai mult cu o demonstrație, iar pentru cei care nu ştiu să „vadă" există întotdeauna ecuația statistică. În plus, sub supravegherea strânsă a INTURIST-ului, realitatea înfățişată se prezintă în conformitate cu ceea ce autoritatea permite şi recomandă după o prealabilă clarificare. Scriitorul îşi asumă, mai degrabă, o atitudine reflexivă, de rezervă, care decurge şi din această confruntare cu o realitate cenzurată, cosmetizată, care nu poate fi întru totul creditabilă, şi din imposibilitatea de a verifica în ce constă cu adevărat lumea sovietică.

Anumite subiecte, anumite țări se pretează la anchete imparțiale, obiective. Altele, nu. Rusia Sovietelor este dintre acelea care nu se pretează.
De ce?
De ce?... Întâi pentru că într-o țară unde nu poți petrece câteva săptămâni sau câteva luni decât sub controlul şi supravegherea cotidiană a ciceronilor angajați să vă arate „pro"-ul cu excluderea lui „contra", făcându-l evident, nu veți sesiza „contra"-ul, dacă simțiți nevoia, decât prin surprindere şi în ciuda lor. Pentru aceasta este făcută o organizație precum INTURIST, agenție de turism în U.R.S.S. şi branşă a G.P.U.-ului. Încadrat de ghizii lor – ei nu vă vor scăpa din ochi de dimineața până seara, de seara

> până dimineața – veți vedea uzine, cluburi, maternități, sovhozuri și profilactorii. În mod cert veți vedea destule, veți vedea totul – tot ce presupune un program de propagandă minuțios stabilit pentru a-i edifica pe aceia care sunt dintru început convinși, pentru a-i convinge pe cei care sunt predispuși la îndoială. Restul, ceea ce nu vor să vedeți, să știți – pentru că nu aveți timp suficient, pentru că nu puteți pune întrebări fără un traducător oamenilor care de altfel se știu tot timpul supravegheați – nu veți vedea, nu veți ști.[77]

Cenzura acționează în primul rând la acest nivel al traseului turistic nu numai printr-o programare minuțioasă a unor obiective menite să edifice un discurs elogios la adresa U.R.S.S., ci mai ales prin ceea ce evită, o realitate greu discernabilă care se poate întrezări prin focalizarea și acutizarea atenției, dar și printr-un exercițiu al ieșirii din traseu pe intervale scurte. Chadourne nu acordă prea mult credit nici cinematografiei în privința unor imagini veridice despre Uniunea Sovietică, nici fotografiilor care sunt foarte strict cenzurate. Fotografiile indezirabile nu sunt voalate ca în Japonia, ci pur și simplu dispar odată cu filmul. Cartea conține și o suită de imagini, care însă nu au nimic special, nimic care să fi constituit un inconvenient.

La rândul său, Henri Béraud abordează chestiunea spinoasă a vizitării Moscovei, dar și a Uniunii Sovietice. Observațiile sale le reiau pe cele ale Marchizului de Custine privitoare la strategiile de deturnare a atenției vizitatorului de la tot ceea ce poate trece drept inconvenient pentru Rusia. Această ascundere își are reversul în oferta turistică, căreia îi este atașat și un anumit tip de discurs ce modelează o anumită imagine pusă în circulație. Acesta corespunde intențiilor și atitudinii acestui tip de călător, *turistul*, în termenii lui Tzvetan Todorov. Turistul nu are prea mult timp la dispoziție și nu-l interesează contactul uman. Un Baedecker indică, spre exemplu, locurile care merită a fi vizitate, locurile reprezentative, monumentele, parcurile, muzeele, edificiile etc. Cea mai mare parte dintre ele aparțin istoriei politice sau culturale, sunt menite să reflecte ceva din specificul unei națiuni și au prima calitate de a fi memorabile. La acestea sovieticii adaugă o serie de obiective care nu erau în mod tradițional turistice, un colhoz sau o uzină, spre exemplu. Dar toate aceste noi edificii sunt menite a proba noua stare de lucruri, Rusia Sovietică devine o curiozitate și pentru faptul că este *sovietică*, pentru că face proba materializării a ceea ce părea o utopie, un vis revoluționar. Noul obiectiv turistic devine în același timp și un obiectiv politic, așa cum vizitele se constituie într-un fel de probatorii. Capacitatea de a disimula, pe care marchizul de Custine o consideră o trăsătură definitorie a Rusiei și a rusului, constituie un impediment

pentru vizitatorul care doreşte să afle adevărul despre Rusia, să eludeze minciuna turistică, dar şi un sprijin acordat comodităţii celor care nu doresc să vadă. Astfel, pentru călătorul care îşi doreşte mai mult decât o vizită turistică, standardizată şi comodă, vizitarea U.R.S.S. presupune de data aceasta un joc dublu cu cenzura, presupune eliminarea sistematică a instanţelor de mediere care filtrează realitatea golind-o de substanţă, o expune insuficient sau dintr-un unghi convenabil autorităţilor. Un argument în plus îl constituie faptul că aproape toţi aceşti vizitatori nu sunt doar turişti, ci şi nişte scriitori care caută tocmai elementul ce se sustrage standardizării, accidentul, relieful, pozna, poanta, fraza memorabilă, ordinea subtilă a lucrurilor.

> Conducătorii Uniunii Sovietelor au un fel de spirit cinematografic. Sunt partizanii viziunii scurte, ai imaginilor suprapuse şi ai planurilor mari. Nici o putere de pe lume nu-i ajunge când e vorba de decor. În slujba invitaţilor, ei pun autocare, al căror drum este astfel întocmit, încât nu trece decât de-a lungul faţadelor acestui Los Angeles social. Cât despre faţa cealaltă a medaliei, fac cât pot mai bine spre a o ascunde de privirile indiscrete. [...] O uzină model, o fermă model, o cazarmă model, o şcoală modernă. Le parcurg pe toate ţinându-mă după ghid. După aceea, se învârte manivela, iar autocarul pleacă mai departe, sforăind, încărcat cu turişti orbiţi.[78]

Modelul este cel expus, într-o excelentă stare de funcţionare. Transformarea cinematografiei în element de propagandă – aşa cum sesizează foarte bine Béraud – aduce un plus de modernitate complexului său mecanism şi ţine aici şi de transformarea în spectacol a unor obiective care în sine n-au nimic turistic. Ferma, Şcoala, Cazarma devin excepţionale ca argumente pentru istoria unei reuşite, a unei victorii, a unei ficţiuni dezirabile, aşa cum, în Disneyland, lumea poveştilor este menită să prindă contur, să se materializeze sub ochii fascinaţi ai copiilor. Privitor la acest aspect al simulacrelor, *America* lui Baudrillard se regăseşte *in nuce* în Rusia lui Custine, o Rusie cu tradiţia potemkiniadelor. În această lume a spectacolului totul este spectaculos, urmează să stârnească mirarea şi fascinaţia şi datorită faptului că frontiera statutară dintre ficţiune şi realitate este depăşită programatic. Scriitorii români se comportă într-o manieră adecvată spectacolului. Tudor Arghezi, Demostene Botez, Zaharia Stancu, G. Călinescu, Cezar Petrescu etc. reacţionează la fel pe baza raportului dintre spectacol–public–actori. Este vorba adesea de o feerie, de un basm regizat cu mare atenţie pentru a nu ştirbi caracterul cutumiar şi tipizat al personajelor. Comportându-se pe măsură, scriitorul român este infantilizat, inocentat, se arată fascinat. Mai precis, el îşi asumă acest comportament infantil tocmai pentru că i se solicită printr-un contract mutual de orizont politico-ideologic

o suprapunere a afectelor. Mirarea, extazul, lămurirea, convertirea sunt termenii care definesc spațiul reacției. În regimul extazului discernământul este suspendat, de aceea o serie de efecte retorice au drept scop recuperarea lucidității în vederea unei explicații materialiste a miracolului.

Când nu e angajat și nesincer, scriitorul francez are în schimb o reacție normală, spectacolul îl poate accepta ca spectacol, dar nu acceptă transgresiunea domeniilor, imixtiunea ficțiunii în realitate. Chiar și Gide sau Duhamel, care nu reușesc să evadeze decisiv din traseul turistic, sesizează înscenarea, reacționând mai mult sau mai puțin malițios, dubitativ. Chiar dacă evită să tranșeze chestiunea U.R.S.S., încredințând-o unui viitor al tuturor posibilităților, Gide spune lucrurilor pe nume în câteva împrejurări care solicită nu o inteligență ieșită din comun, ci bunul simț al unui observator educat. La rândul său, dincolo de amabilitatea pusă în mișcare ca răspuns al generozității sovietice, Duhamel nu ratează să fie malițios. Ne putem întreba în ce măsură aceste discursuri esopice, sibilinice pot fi clarificate de un cititor mediu? Ce pondere avea anecdota ale cărei straturi mai profunde pot fi demantelate doar de un cititor avizat? Erau ele menite să atragă atenția asupra unei realități ascunse sau mai degrabă asupra abilităților scriitoricești ale autorului? În fond, sub forma inconsecvențelor sau a *qui pro quo*-urilor, diferențele de mentalitate constituie mai degrabă un *divertisment*, un fapt exotic incorporat într-un cabinet de curiozități, decât un *avertisment*. Mesajele lor echilibrat și diplomatic construite au o fermitate în câteva aspecte. Față de cei care nu au semnat un contract de fidelitate cu U.R.S.S., neîncrederea este manifestată în mod judicios.

Panait Istrati consideră că tot ceea ce se petrece, adevărul despre U.R.S.S., se află la îndemâna oricui, cu condiția să aibă această disponibilitate. Fenomenul U.R.S.S. este perfect traductibil și transparent, scriitorul privilegiind contactul direct și câștigarea încrederii interlocutorului. Oamenii nu așteaptă decât ocazia de a vorbi, dar acest fapt nu poate avea loc în fața oficialilor, iar Panait Istrati va realiza că spunerea adevărului poate avea consecințe nefaste asupra celor care și-au luat această libertate. Discursului dirijat spre mărețele realizări revoluționare i se substituie astfel o *lingua franca* a *învinșilor* istratieni, a celor care nu mai aderă la nimic. Această limbă este una a „durerilor înăbușite“, o expresie vie, dureroasă, a exacțiunilor la care oamenii sunt supuși chiar de către semenii lor.

> În Rusia (putem spune același lucru și pentru restul lumii) n-are nimeni nevoie să cunoască limba țării, dacă vrea să știe ce se petrece acolo. Nu-i nevoie să cunoști, ca mine, două dialecte vorbite de două popoare, care-și au republicile lor: moldovenească și greacă. Și eu pot spune, chiar surdomut, că Adevărul iese la iveală dacă-l cauți.

> Ceea ce este greu de obținut în Rusia, când ești străin sau semi-oficial – cum am fost eu –, este încrederea oamenilor. Dar, odată în posesia cheii minunate, toate porțile adevărului se deschid în fața ta ca prin farmec. Atunci, în rusește, turcește, chinezește sau prin semne, oamenii cei mai feluriți, chiar oficialii, îți spun ceea ce este în realitate, fără să mai aștepte să le apreciezi limba, căci în cazul acesta ar trebui să înveți vreo două sute.[79]

Această privilegiere a tranzitivității experienței, a contactului uman neintermediat reprezintă și o critică oblică a tuturor celor care din comoditate se mulțumesc cu demonstrațiile festiviste ale funcționarilor însărcinați cu supravegherea contactelor dintre străin și cetățeanul sovietic. Georges Duhamel se străduia să învețe limba rusă, dar pentru Istrati nu există decât o singură limbă, limba inimii, care nu necesită traducere.

PARTEA A DOUA

9
Mit şi parabolă în context revoluţionar: călătorie în Nostalgia

Imaginea Rusiei construită într-o bună măsură pe consideraţiile sceptice ale Marchizului de Custine este readusă în discuţie odată cu alianţa dintre Franţa preşedintelui Sadi Carnot şi Rusia ţarului Alexandru al III-lea, care va fi ucis într-un atentat, ca, astfel, pe tron să urce nepotul său Nicolae al II-lea, care avea să fie şi ultimul ţar. Această imagine despre Rusia, aşa cum o prezintă Fred Kupferman în *Au pays de Soviets*, nu mai este rezultatul unei reflecţii întemeiate pe o experienţă viatică sau diplomatică, ci urmează traseul unei mode care înnobilează obiectul atracţiei, conferindu-i acele „virtuţi" care relevă reflexul consumerist al unei priviri superficiale. În Franţa se face un comerţ înfloritor cu o Rusie ideală decorată cu embleme viu colorate şi nu mai puţin lipsite de conţinut, o Rusie nobilă care alimentează cu pasiuni, efuziuni şi transe mistice sensibilităţile care au fost formate la şcoala vodevilului şi care sunt servite la pachet cu emolienţii şi virtuţile lor cosmetice. Revoluţia din Octombrie pulverizează idila franco-rusă şi din nou apare pe tapet imaginea unei Rusii sălbatice, în care se comit cumplite atrocităţi, ţarul şi familia sa fiind printre victime. Kupferman sugerează că acesta este momentul care declanşează în Franţa o nebunie slavofilă în ciuda clişeului dominant al rusului-sălbatic şi al ţarului autocrat. Şi în acest caz, diagnosticul avizat oferit de marchizul de Custine serveşte ca reper esenţial, chiar dacă în faţa lui se impun ficţiunile viatice, călătoriile imaginare, ilustrate cu succes de romanul lui Jules Verne, *Mihail Strogoff*, sau feeriile baletului rus. „Prea puţin vizitată – ce popor călătoreşte mai puţin decât francezii? –, Rusia este prezentă în Franţa prin intermediul împrumuturilor ruseşti, plasament afectiv, dacă a existat vreodată. Portretul lui Nicolae al II-lea slujeşte vânzării de conserve, reprezentarea – retuşată – a ţarinei este asociată produselor cosmetice. În romanele populare şi în frumoasele cărţi cu margini aurite scrise pentru copii există adesea un rus simpatic, care îl salvează pe erou de capcanele întinse de adversarul cel mai lipsit de loialitate:

Englezul. Cumpăram crema franco-rusă, mergeam în familie să-l vedem pe Michel Strogoff la castel, plângeam aflând că moştenitorul tronului, micul Aleksei, era bolnav de hemofilie. Ştiam puţin despre cultura rusă, în ciuda venirii Baletului la Paris. Ce contează. Această Rusie iubită şi necunoscută îşi ţinea cuvântul în august 1914."[80]

„Efectul de frumuseţe" a dispărut, refulatul se întoarce, Rusia paradiziacă s-a dizolvat pentru a face loc Rusiei profunde, cea stihială, iar stihia poartă un nume cunoscut naţiunii franceze: revoluţie. Tratatul cu Germania de la Brest-Litovsk transformă Rusia din aliat în trădător, Rusia a devenit odioasă, iar Lenin şi Troţki nişte călăi. Bref, Stalin nu face parte încă din Istoria cu majusculă. Timp de două decenii, Rusia Sovietică se va transforma, în ochii opiniei publice franceze, într-o admirabilă staţiune experimentală, o curte a miracolelor, fără ca, în tot acest timp, imaginea ameninţătoare a unei Rusii sălbatice să dispară definitiv. Unii călători prin U.R.S.S. descoperă „candizi" lumea nouă, cea mai bună dintre lumile posibile – antidotul voltairian nu are nici un efect –, alţii coboară în baia de acizi imaginea idealizată, purificată de fervorile revoluţionare şi oferă o Rusie sordidă, o Rusie a terorii şi a unui totalitarism nemilos. Până în 1939, anul Pactului Ribbentrop-Molotov, Franţa pare să încline în favoarea imaginii paradiziace, soporifice, a U.R.S.S. şi, din nou, se petrece trădarea. Cu ea, reapare imaginea Rusiei infernale şi mistificatoare. În mod ciclic, una dintre Rusii reapare în prim-plan, în timp ce cealaltă rămâne în fundal, însă Rusia posedă şi o existenţă spectrală, fantasmală, care se încarcă cu o materialitate provizorie, inconsistentă. Acestei alternanţe la rândul ei superficiale şi inconsistente îi răspunde cu o critică romancierul francez Andreii Makine – care s-a născut în 1957 în U.R.S.S. şi care a emigrat în Franţa ulterior – într-un interviu acordat Editurii Gallimard în 1997, după publicarea romanului său cel mai cunoscut, *Testamentul francez*. „[...] Makine îi reproşează criticii de întâmpinare perspectiva limitată a imaginarului occidental, pentru care Rusia este ori un infern, ori un paradis, subliniind că romanele sale încearcă să redea ambivalenţa sufletului rusesc, în care infernul şi paradisul sunt complementare şi indisociabile."[81] Prin urmare, Paradisul şi Infernul, cele două feţe ale aceleiaşi monede ruseşti, corespund ipostazelor sale moderne, Utopiei şi Distopiei. Dar de ce doar Paradisul şi Infernul? Normalitatea, dacă există, nu intră în vocabularul Rusiei, oricare ar fi ea?

În volumul *Revoluţia în dezbatere*, care reuneşte cele şase articole publicate în *Débat*, François Furet face genealogia ideii revoluţionare recuperând şi actualizând dezbaterile pe care le suscită Revoluţia Franceză în imediata sa proximitate. Trecute într-o ordine a secundarului de prodigioasele

querelles moderniste din secolul XIX, pentru autor însemnătatea acestora vine şi din faptul că plasează subiectul într-un excelent dispozitiv polemic care face vizibil principalele articulaţii de unde vor fi extrase vulgatele ulterioare privitoare la reconcilierea revoluţiei cu consecinţele dezastruoase pe care le produce. Una dintre aceste vulgate face din Revoluţia din Octombrie 1917 finalizarea plină de succes a celei de-a doua părţi a Revoluţiei Franceze, episodul iacobin, totodată şi cheia întregului fenomen. Prin urmare, demersul analitic în ce priveşte dosarul Revoluţiei Franceze este completat cu unul comparatist, vizând raporturile pe care revoluţia sovietică le întreţine cu cea franceză. Dacă Furet evidenţiază cu acribie ceea ce separă cele două revoluţii, nu este mai puţin adevărat că, pe temeiul vulgatei anterioare, o sensibilitate comună va pune permanent în relaţie cele două evenimente istorice. Principalul punct de suspensie, impasul fundamental al Revoluţiei Franceze rezolvat radical de cea sovietică, ţine de reconcilierea celor două momente ale ei, episodul declanşator din 1789 şi episodul iacobin al Terorii din 1793. Ambele se înscriu într-o grilă utopică justificând cele mai intransigente măsuri, radicalismele cele mai severe. Întrebarea-cheie a Revoluţiei Franceze este aceeaşi cu cea a Revoluţiei Bolşevice: Ce rol joacă teroarea în economia simbolică a sistemului sau cum să menţii revoluţia când aceasta s-a încheiat? Conceptul troţkist de „revoluţie permanentă“ constituie un răspuns aproximativ. Sau: „Care este legătura care a unit Revoluţia Franceză şi instauraţia (sau restauraţia) unui regim politic despotic?“. Felul în care sunt formulate răspunsurile la această întrebare reformulată succesiv desenează şi harta opţiunilor posibile, dincolo de aleatoriul pe care îl incumbă aprioric fiecăreia din ele. Autori liberali din secolul XIX, conservatori precum Alexis de Tocqueville sau republicani precum Edgar Quinet fac mai vizibilă această reţea de opţiuni. Merită reeditat argumentul lui Edgar Quinet în jurul căruia se construieşte o întreagă vulgată revoluţionară. Acesta, în *Revoluţia Franceză*, deosebeşte *teroarea* ca reacţie populară dezordonată, eliberare a diferenţei de potenţial dintre mase şi putere, şi *Teroarea* ca „sistem de guvernământ“, teroarea sistemică, cea care devine elementul definitoriu al regimului sovietic. Quinet interpretează această teroare instituţionalizată ca pe o resurecţie a absolutismului monarhic care prin întoarcerea la trecut neagă revoluţia. Intenţia sa este de a salva momentul aureolar 1789 prin extirparea episodului iacobin, un fel de decantare a reziduurilor sangvinare ale revoluţiei, care însă prefigurează proiectul totalitar. Quinet nu sesizează calitatea diferită a celor două „absolutisme“ înrudite, teroarea iacobină, ca şi cea sovietică, reprezintă o mutaţie a momentului 1789, o mutaţie monstruoasă. Vulgatele complexului justificativ

vizează aceeaşi separare a idealismului revoluţionar de practica discreţionară a instituţiei terorii revoluţionare. Această imposibilitate de a stabiliza revoluţia fără a o anula în contextul francez – dar obiecţia se păstrează şi în cel sovietic – ţine de ruptura radicală cu trecutul, sub raport religios sau istoric, de pierderea oricărei referinţe. De aici şi introducerea pe uşa din dos a religiosului la nivelul plutocraţiei laice, şi caracterul fondator al regimului revoluţionar, care trebuie să-şi inventeze toate instituţiile. Aşa cum remarcă Furet, „lipseşte capacitatea cu adevărat fondatoare a socialului". Din punctul nostru de vedere, pe baza corelării experienţelor viatice, se poate observa tocmai acest caracter fondator al regimului bolşevic, manifestat în două privinţe: 1. Totul începe acum, totul se face acum, de aici şi efortul de a materializa o serie de proiecte de anvergură, dar şi un set de reforme în sensul unei reale modernizări. Trecutul este muzeificat, izolat sanitar, viitorul constituie termenul-cheie al devenirii. 2. Viteza cu care se construieşte, cu care au loc reformele, ritmul accelerat al planurilor cincinale, chiar dacă acestea eşuează, denotă intenţia de a crea cât mai rapid diferenţa, de a crea instituţii care să confere consistenţă, materialitate noului regim, mai ales că acesta o invocă la nivel teoretic. „Cu cât mai repede, cu atât mai bine", ar putea fi un motto al acestei tendinţe. Ambele atitudini ţin de un *complex fondator*, de necesitatea de a legitima revoluţia prin ceva palpabil nu numai la nivel instituţional. Nu trebuie uitat că teroarea reapare odată cu programul de reformă al lui Stalin, de la reluarea ofensivei colectivizării forţate la marea epurare de după asasinarea lui Kirov. Gide sesizează în replicile de un categoric apoftegmatic ale subiecţilor sovietici nota fondatoare a fiecărui gest semnificativ, un constructivism nemăsurat, învestit simbolic. Totul este nou, totul se face acum şi totul se face foarte repede. Probabil că ideologii partidului resimt acest vid pe care-l creează chiar ei prin înlăturarea oricărei referinţe burgheze, prin confruntarea cu Rusia ţaristă şi tradiţia şi cultura sa şi resimt necesitatea unei referinţe oricât de rudimentare pe care o construiesc grăbit. *Hic et nunc*. Era impasul cu care se confrunta şi Revoluţia Franceză, incapacitatea de crea instituţii noi. „În loc să fixeze timpul, Revoluţia Franceză îl accelerează şi îl divizează, nereuşind nicicum să creeze instituţii. Ea reprezintă un principiu şi o politică, o idee de suveranitate în jurul căreia se nasc conflicte fără noimă: nu există nici o legătură între ideea şi luptele pentru putere, iar acest fapt constituie formula ideală a derivei istorice. Nici un punct de reper în trecut, nici o instituţie în prezent, doar un viitor mereu posibil şi mereu îndepărtat. [...] Specificul Revoluţiei Franceze este deci smulgerea Franţei din propriul ei trecut, condamnat în bloc, şi identificarea ei cu un principiu nou,

fără putinţa de a-l înrădăcina vreodată prin instituţii."[82] Momentul iacobin a constituit şi problema, şi virtuala ei rezolvare prin teroare.

Complexul fondator, ca rezultat al anulării referinţei, provoacă şi una dintre primele contestaţii venite surprinzător din partea fidelilor, adesea a călătorilor misionari în Uniunea Sovietică, imediat după revoluţia din 1917. Instituţionalizarea reprezintă o ieşire sordidă şi nefericită din beatitudinea revoluţionară. Efectul de dezvrăjire se poate trata şi printr-o grilă „estetică", tensiunea pasională a romantismului revoluţionar nu se poate încheia printr-un banal mariaj burghez cu intrarea în convenţie şi asistarea instituţională, ci pe filiera dramei, printr-un dezastru eclatant al pasiunilor şi menţinerea unui idealism constant, refractar la soluţiile domestice. Ne aflăm în faţa unei dificultăţi, Revoluţia Bolşevică este contestată pentru că, în vederea supravieţuirii sistemului, Lenin trebuie să-şi tempereze temporar elanul revoluţionar şi reformele radicale, făcând o serie de concesii sistemului capitalist al economiei de piaţă şi relansând astfel economia aflată în pragul colapsului. N.E.P. apare ca un compromis disperat destinat să salveze revoluţia într-un moment de criză, pe care şi iacobinii l-au cunoscut. Astfel, i se reproşează lui Lenin – reproşul funcţionează însă ca elogiu adeseori – că revine la o formulă burgheză prohibită. Primii scriitori români care călătoresc în U.R.S.S. după 1945 insistă asupra continuităţii şi nu a rupturii radicale cu societatea burgheză, argument pe care îşi întemeiază apropierea României de U.R.S.S. Diferenţele ar fi minime, ele ar consta în eliminarea marii finanţe şi într-un control mai riguros al acumulării de capital. Pentru Panait Istrati, acest pasionat al revoluţiei bolşevice, apariţia burgheziei proletare înseamnă restauraţie şi ea nu poate fi decât dezastruoasă. Scriitorul român afirmă purismul revoluţionar decantat de orice reziduu burghez, întorcându-se la primul moment revoluţionar, cel care precedă apariţia Terorii. De fapt, pe urmele lui Troţki, Stalin va afirma continuarea indefinită a revoluţiei, o revoluţie perpetuă transferată în spaţiul producţiei. *Societatea comunistă nu poate fi gândită decât sub semnul revoluţiei, care-i asigură dinamica, altfel există riscul ca odată stabilizată să se transforme într-o societate burgheză.* Toate aceste imponderabile există *in nuce* în evenimentele care prezidează momentele Revoluţiei Franceze. Matricea iacobină reprezintă elementul de continuitate între Revoluţia Franceză şi Revoluţia Bolşevică. Stânga franceză, ai cărei reprezentanţi vor face apologia U.R.S.S. prin relatările lor de călătorie, subliniază contiguitatea dintre cele două revoluţii. Exemplele edificatoare oferite de Furet sunt Alphonse Aulard, istoric cvasioficial al Revoluţiei Franceze, şi Albert Mathiez. Primul, un republican radical, urmăreşte cu acribie analogiile care prezidează

această predare a ştafetei revoluţionare Revoluţiei Bolşevice, care continuă proiectul revoluţionar francez rămas neterminat. Încântat de similitudini, istoricul pierde din vedere diferenţa şi aceasta într-un context extrem de nefavorabil revoluţiei bolşevice, când se acumulează mărturiile ostile atât ale socialiştilor ruşi, cât şi cele ale refugiaţilor micilor colonii franceze aflate în proximitatea aristocraţiei ruse brutal eliminate. În acest sens stă şi mărturia unui Serge de Chessin, care nu ezită să compare Revoluţia Bolşevică cu venirea apocalipsei. Albert Mathiez, în broşura sa publicată în 1920, *Le Bolchevisme et le Jacobinisme*, contabilizează la rândul său analogiile dintre cele două fenomene revoluţionare, fapt echivalent cu suspendarea oricărei judecăţi critice privind chiar natura actului revoluţionar în Rusia, a contextului istoric, a situaţiei oarecum paradoxale, chiar din punctul de vedere al teoriilor marxiste, a revoluţiei într-o ţară industrială cu un proletariat numeros şi edificat asupra rolului său. Pare de la sine înţeles că lucrurile decurg unele din altele într-un continuum spaţio-temporal care face abstracţie de cultură, de economie, de tipurile de societate etc. Cele două studii descriu şi o atitudine, şi o direcţie însuşite de stânga franceză, pe care le putem regăsi şi în multe dintre relatările de călătorie în U.R.S.S. Atitudinea devoţională a unora dintre călătorii francezi în U.R.S.S. are la bază şi acest simbolic mandat revoluţionar încredinţat de Franţa Uniunii Sovietice. Francezii vin să participe la o continuare a revoluţiei lor, ce-i drept, cu un secol şi ceva mai târziu. În opinia lui Mathiez, analizată de Furet, stânga intelectuală franceză decide diferenţa calitativă dintre momentul „burghez“ din 1789 omologat cu revoluţia rusă din februarie 1905 şi momentul iacobin din 1793, considerat ca fiind autenticul moment revoluţionar şi căruia îi corespunde Revoluţia Bolşevică din Octombrie. „Acest du-te-vino între Revoluţia Rusă şi Revoluţia Franceză domină, de acum înainte, întreaga istoriografie de stânga a Revoluţiei Franceze. El este întreţinut şi chiar «clocit» de comuniştii francezi, care îl văd, nu fără motiv, ca pe unul dintre atuurile fundamentale pentru implantarea naţională a leninismului. Până la urmă, fondul iacobin al tradiţiei revoluţionare a fost, probabil, elementul-cheie al grefei bolşevice pe stânga franceză, dovadă cele două mari epoci de avânt al partidului comunist, între 1936 şi 1938, apoi între 1944 şi 1946, dar şi perioadele cele mai doctrinare ale istoriei sale, în anii ’20; sau cel puţin «naţionale», în 1939–1940. Uimitor deci nu este faptul că, plini de pasiune, comuniştii au vegheat la secvenţa 1793–1917, ci, mai degrabă, că celelalte familii de stânga i-au urmat, într-o mai mică sau mai mare măsură, pe teren.“[83] Voiajele de nuntă ideologică ale scriitorilor aparţinând

stângii radicale sau fiind dedicaţi cauzei sovietelor scandează pulsiunile acestei sensibilităţi iacobine, echivalente unei întoarceri a refulatului.

Studiile lui Furet au meritul suplimentar că demontează eşafodajul de motivaţii adesea de coloratură sofistică ale celor care susţin necondiţionat Uniunea Sovietică, făcând abstracţie de orice inadvertenţă, de orice disfuncţionalitate sau abuz, pe care le tratează ca accidente de parcurs, fără relevanţă structurală. Se admit incoerenţele, defazajele, blocajele, înscrise într-o ordine a secundarului, cu păstrarea unui nucleu infailibil al doctrinei, niciodată pus în discuţie. În primul rând, acest complex justificativ cu toată seria sa de paleative se bazează pe refuzul statutar că Revoluţia Bolşevică şi teroarea întreţin o relaţie simbiotică, că participă la acelaşi metabolism, fără ca al doilea fenomen să facă parte dintr-o arie reziduală. Strategia cea mai des utilizată presupune situarea explicaţiei într-un „extern", în afara sistemului de referinţă. Delimitările succesive de metodicile terorii, tratate mereu drept „deviaţii" de la linia corectă a doctrinei, transformă doctrina într-o colecţie de paradoxuri, un cumul de amendamente, de excepţii care devin regula pe măsură ce regula ratează, decade la nivelul de prejudiciu adus *credo*-ului revoluţionar. De altfel, sistemul dispune, pentru contracararea contrarierii istoricului, de numeroase supape de siguranţă. O analiză avenită a alibiurilor sovietice o oferă şi Alain Besançon în *Originile intelectuale ale leninismului*[84]

Un punct de vedere interesant asupra relaţiilor dintre Franţa şi Rusia, din perspectiva călătoriilor pe care scriitorii francezi le fac în U.R.S.S., vine şi dinspre reflecţiile lui Elias Canetti cu privire la imaginarul maselor coagulat într-o serie de mărci identitare. El apreciază că există o serie de simboluri de masă ale naţiunilor prin care acestea ar putea fi caracterizate eficient în efortul lor de a-şi construi o identitate mai ales în perioade de criză, un efort de reprezentare în economia simbolică a fiecăreia. Acest fapt nu corespunde însă specificului naţional şi nu se poate aplica deopotrivă tuturor naţiunilor, ci corespunde unui anumit dinamism al maselor care revendică, se recunosc într-o anumită configuraţie simbolică.[85] Germanii ar fi astfel caracterizaţi prin oştire, englezii prin supremaţia şi controlul asupra mării, focalizând asupra unei persoane care să guverneze maritim, căpitanul, ca simbol al maselor şi conducător al lor. Olandezii ies în evidenţă tocmai prin felul în care îşi apără teritoriul de invazia mării, digul fiind figura reprezentativă a respingerii acestui asalt, spaniolii prin figura simbolică a matadorului, a eroului din arena cu tauri, elveţienii prin ascendentul geografic al unui teritoriu în întregime alpin, muntele fiind astfel simbolul naţional cel mai elocvent, evreii, prin statutul lor permanent flotant,

şi-ar regăsi solidaritățile ancestrale în ieşirea din Egipt care figurează totodată eliberarea lor de orice teritorialitate în căutarea uneia privilegiate, dar niciodată atinse etc. În ce-i priveşte pe francezi, conchide Canetti, simbolul maselor ar aparține unei istorii relativ recente, Revoluția Franceză de la 1789. Exuberanța lor, tensiunile creatoare, vitalismul s-ar regăsi în recuperarea spiritului revoluționar, de revoluție fiind legate atât formarea națiunii, cât şi victoriile care au precedat-o, războaiele napoleoniene şi gloria Franței imperiale. Simbol de dată recentă care prezidează la formarea sentimentului național şi a națiunii, acesta se dovedeşte friabil, inconsistent, imprecis, mai ales prin faptul existenței unei concurențe simbolice. De fapt, monopolul simbolic pe care Franța îl deține asupra ideii de revoluție se vede serios zdruncinat de către Revoluția din Octombrie, care, prin reuşita ei, față de eşecul francez, tinde să uzurpe imagologic poziția deținută de Franța. „Până în urmă cu o genereție sau două, oricine ar fi adăugat cuvântul «revoluție» cuvântului «francez». Propria lor amintire atât de populară îi caracteriza pe francezi şi în ochii lumii; era actul cel mai specific cu care francezii se prezentaseră în fața celorlalți. Ruşii însă, cu revoluția lor, au făcut o breşă în sentimentul național al francezilor.“[86] E inutil, în acest caz, a mai preciza simbolul de masă al „națiunii“ ruse. În acest fel, este editată o concurență serioasă privind simbolul național între statul-națiune francez şi Uniunea Sovietică recent constituită. Dacă revoluția este disputată de fiecare dintre cele două „națiuni“, acest fapt induce un efect în economia simbolică a fiecăreia. Putem citi şi astfel vizitele efectuate de scriitorii francezi în Uniunea Sovietică: succesul revoluției bolşevice umbreşte întru câtva pe cel al revoluției franceze, care a constituit un eşec. Dincolo de orice reală situare pro sau contra Rusiei Sovietice, este foarte posibil ca acest *parti pris* să fie funcțional.

La începutul volumului, *Întoarcerea din Rusia*, André Gide relatează un fragment din mitologia greacă, avându-i ca protagonişti pe Demetra, zeița fertilității, sosită la curtea regelui Keleos, regina Metaneira şi fiul acesteia Demophon, devenit mai târziu Triptolem, inițiator al muncilor agricole. Pentru a-i dărui nemurirea, zeița îl ia pe Demophon din leagăn şi îl apropie de foc, căutând astfel să-i fortifice trupul şi să-l facă invincibil. Demetra nu apucă să-şi ducă la bun sfârşit generoasa întreprindere, pentru că Metaneira, neliniştită, trezită din somn, pătrunde în cameră şi întrerupe experimentul, ghidată de această dată în mod nefast de instinctul matern. Îşi „salvează“ copilul, dar îi compromite virtuțile supraumane conferite prin asistența divină care prezidează proiectul. Ce vrea să spună scriitorul utilizând drept parabolă acest fragment mitologic? E ceva suprauman în

proiectul sovietic, iar Gide nu întârzie să recunoască acest lucru, ceva utopic, o utopie pe cale de a deveni realitate. Punerea în practică a acestei utopii apare ca expresie a unui umanism superior.

> Cine va spune ce a fost Rusia pentru noi? Mai mult decât o patrie de elecţiune: un exemplu, un ghid. Ceea ce visam, ceea ce abia îndrăzneam să sperăm, dar către care tindea voinţa noastră, forţele noastre, avusese loc acolo. Era aşadar un pământ, unde utopia era pe cale să devină realitate.[87]

În acelaşi timp, ceea ce se petrece în U.R.S.S. constituie şi un gigantic experiment cu consecinţe la scară mondială. De realizarea acestei utopii se leagă speranţele unei bune părţii a intelectualităţii franceze în baza unei tradiţii şi sensibilităţi revoluţionare. Materializarea utopiei ar valida o serie de teorii în acest sens, ar fi probantă pentru investiţia afectivă, similară împlinirii unui mare vis al umanităţii. Prin demersul ei, U.R.S.S. oferă în această privinţă un model. Dar se mai află un detaliu interesant în micul fragment mitologic, aşa cum îl relatează Gide. Şi aceast fapt este umbra eşecului. Experimentul a fost întrerupt într-o fază incipientă, iar efectele tonifiante ale numinosului cu aspect ignifer au fost anulate. Demeter n-a reuşit să facă din Demophon un zeu, acesta n-a trecut proba focului. Gide se opreşte asupra acestui impas cu consecinţe incalculabile. Oare proiectul celor care conduc U.R.S.S. nu era acela de a sacrifica omul, supunându-l unei probe a focului, pentru a-l reconstrui din cenuşă, din temelie, pentru a-i conferi puterile unui zeu? *Novîi celovek* era un proiect extrem de ambiţios similar *Übermensch*-ului nietzscheean realizat în retortele ideologice ale „alchimiştilor" nazişti ai celui de-al Treilea Reich. Stalin li se adresa noilor sacerdoţi, scriitori, filozofi, artişti, ca unor *ingineri de suflete*, proiectanţi ai unei noi umanităţi. Dorea să spună cumva Gide că, întrerupt la jumătate experimentul putea da naştere nu unui om nou, ci unui hibrid monstruos, suspendat între umanitate şi o altă stare în care echilibrul era menţinut prin controlul puterii? Când Gide îşi relatează experienţa de călătorie şi odată cu ea şi un reflex dubitativ, preparat în laboratorul ideologic al puterii staliniste, *Homo sovieticus* este pe cale de a se naşte. Şi aşa cum ni-l descrie Aleksandr Zinoviev, în *Homo sovieticus*, sau Arthur Koestler, în *Întuneric la amiază*, acesta e un monstru.

10
„Nici într-un chip cu Rusia“

Relația Rusiei cu România în diferitele ei forme de agregare politică de la Principate la România Mare o putem privi din multiple perspective. Selecția de față nu le epuizează, așa cum în interiorul fiecărui compartiment sunt trasate direcții de evoluție a unui discurs care nu exclude discursurile concurente. Există în cultura română și episoade ale unei reale atracții față de Rusia, în ipostaza ei țaristă sau sovietică, însă acestea apar izolat, nu se transformă niciodată într-un curent. Chiar și atunci când această atracție este mai pronunțată, așa cum demonstrează istoricul Neagu Djuvara, ea vine pe filiera a ceea ce este împrumut francez în cultura și protocolul aulic rusesc. Când scriitorul român angajat ideologic face elogiul U.R.S.S., cu un aplomb de un grotesc remarcabil și ca o evidentă formulă de prezentare a acreditării sale în noul sistem politic controlat de Moscova, o serie de teme cum este cea a dimensiunii excepționale a fostului imperiu țarist revin cu precădere reformulate în noul context. Avem astfel un argument de natură *politico-istorică* ilustrat de lucrările lui Radu Rosetti despre relația cu Rusia de dinainte de Revoluția din Octombrie, un argument *imagologic* reprezentat de teoria despre mase a lui Elias Canetti, un argument în latura poziției *geopolitice* a României pe continentul european cu paradoxurile ei analizate de Sorin Alexandrescu, un argument *cultural*, bazat pe afinitatea specială cu cultura franceză care prezidează formarea României moderne și un argument *mitologic-alegoric* ilustrat de scriitorii români aflați în contact cu vecinul de la Răsărit. Toate aceste argumente întrețin o relație simbiotică și constituie locul geometric al unei opțiuni și al unui complex identitar oricât de imprecisă ar părea această identitate aflată într-o dinamică permanentă. Fără a fi un istoric de prim rang, Radu Rosetti prezintă avantajul de a fi realizat un rezumat al „chestiunii“ rusești, înainte ca ea să se transforme într-o chestiune sovietică.

Istoric și romancier mai puțin cunoscut, prin studiile sale, Radu Rosetti are meritul de a surprinde tocmai rațiunile istorice pentru care Rusia este

pentru România un inamic inconturnabil chiar şi atunci când, aparent, se recomandă ca protectoare a principatelor române. Poziţia istoricului nu este una izolată şi, dacă în epocă ea nu a avut un efect politic, în schimb, a reflectat mai mult decât o raţiune de stat, o stare de spirit. Radu Rosetti nu s-a remarcat pe plan literar, fiind un romancier mai degrabă şters, semnând câteva romane istorice, paraliteratură modestă, *Cu paloşul* sau *Păcatele sulgerului* (1912), dar şi două volume de povestiri în genul sămănătorist, *Poveşti moldoveneşti* (1920) şi *Alte poveşti moldoveneşti* (1921). Volumele de *Amintiri* (*Ce-am auzit de la alţii*, *Din copilărie*, *Din prima tinereţe*) surprind însă culoarea şi atmosfera epocii, scriitorul desfăşurându-se mai bine pe teritoriul autobiografiei decât în spaţiul ficţiunii. Altfel, Rosetti face parte din una dintre cele mai prestigioase familii boiereşti, este un istoric format la Geneva, Paris şi Toulouse. Urmează o carieră politică lipsită de evenimente spectaculoase, mai curând convenţională: prefect de Roman (1889), deputat de Fălciu (1891), prefect la Brăila (1892). Din 1898 lucrează chiar în Ministerul de Externe, ca ajutor-arhivar, până în anul 1911. O parte din lucrările sale sunt dedicate problemei agrare, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii* (1907), *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova (De la origini până în 1834)* (1907), *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare din Moldova* (1906). Altele sunt enumerate scrupulos de Mircea Anghelescu în studiul introductiv din volumul *Scrieri*[88], volum în care opera literară a lui Radu Rosetti este „restituită“. Însă, aşa cum menţionează, sibilinic, criticul: „Omul avea, desigur, defecte, după cum istoricul avea destule lipsuri, avea mai presus de orice, caracter.“[89] Lipsurile nu apar menţionate în prefaţa la volumul din colecţia „Restituiri“, însă critica îndulcită de aprecieri se referă la cealaltă direcţie a istoriografiei lui Radu Rosetti, care are ca temă principală problema alianţei cu Rusia. Ceva în plus îl recomandă pe Rosetti unui examen avizat al Rusiei, acesta călătorise în Rusia prerevoluţionară şi-şi publicase însemnările de călătorie, *Prin pravoslavnica Rusie. Note de călătorie*, în 1913, la Editura Alcalay. În „Cuvântul înainte“ al celei de-a treia ediţii din 1923, scriitorul ţine să precizeze că „aproape totalitatea celor descrise aci nu mai au fiinţă“.[90] Menţionând că doar Spania şi Rusia lipseau din palmaresul său vilegiaturistic, Rosetti face un rezumat al propriilor cunoştinţe despre Rusia. Lecturile din copilărie, cum ar fi „Istoria Nihiliştilor“, asasinarea lui Alexandru al II-lea, figura de ceară a împăratulului mutilat de explozie fiind expusă la bâlci, şi *Arderea Moscovei*, surprinsă grandilocvent de panorama lui Braun, Vasile Alecsandri cu „Pohod na Sibir“, reproducerile capodoperelor lui Veretschagin [*sic!*], câteva scrieri din Tolstoi, Turghenief [*sic!*], Dostoiewsky [*sic!*] şi

Gorki, crâmpeie de istorie precum războiul ruso-japonez, de care amintea şi Ionel Teodoreanu în primul volum al romanului *La Medeleni*, notele de călătorie ale lui Flaişlein şi „şoşoni-galoşii cu marca triunghiu" plus icrele de Tigan, „[...] cam atât ştim despre «Colosul dela Nord»".[91] Pe scurt, scriitorul desfăşoară în faţa noastră *bric-à-brac*-ul unui întreg cabinet de curiozităţi şi suvenire. Ca şi marchizul de Custine sau scriitorii români şi francezi prin U.R.S.S., cei neînregimentaţi ideologic, Rosetti consemnează dificultăţile întâmpinate la trecerea frontierei, unde necesitatea vizei consulului rus este însoţită de confiscarea cărţilor: „Fără să treacă prin cabinetul cenzurii, nu poate fi introdusă nici o publicaţie în ţara lui Tolstoi."[92] Se felicită pentru faptul de a nu fi luat cu sine revolverul – alte vremuri! – lăsat în custodia ţalului de la Hotelul Traian din Iaşi, pentru că ar fi fost numaidecât trimis înapoi peste graniţă. Fără voie de la poliţie nimeni nu poartă revolver în Rusia. E surprins că toată lumea poartă şapcă, toţi au un aspect grav şi se vorbeşte pe şoptite. „E-o tăcere care te înfioară."[93] Fapt remarcabil, prima ediţie a cărţii din 1913 este ilustrată, astfel încât cititorul să se familiarizeze cu imaginea unui mujic, a unei ţărănci ruse, a preoţilor ruşi, a poliţiştilor, a cazacilor, a gărzilor palatului, a birjarilor, a pelerinilor cerşetori, a străzilor din Moscova şi Kiev, a izbelor, a mânăstirilor, printre care şi Vasili Blajenîi, a Kremlinului, a clopotului Ţar, Ţar Kolocol, dar şi a uriaşului tun ornamental aflat între zidurile Kremlinului. Scriitorul raportează puterea ţarilor la statura cuceritorului învins al Moscovei, Napoleon I, pe care îl descoperă sculptat în marmură în muzeul de la Kremlin, „adus chiar de ruşi".

> De altfel, se pare că, afară de francezi, nu există naţie să iubească pe genialul împărat mai mult decât ruşii. Portretul lui se răsfaţă în toate vitrinele, şi aproape că nu există casă care să nu'l posedă. Ceva mai mult, cu ocaziunea împlinirii a o sută de ani, de la arderea Moscovei, ruşii vor serba centenarul războiului... împreună cu francezii! Se vorbeşte de pe acum despre o delegaţie militară franceză care va veni la toamnă să ridice osanale lui Napoleon – la Kremlin![94]

În familiile ruseşti înstărite se vorbeşte limba franceză, relaţia cu Franţa este una privilegiată, raţiune pentru care scriitorii francezi care mai târziu vor călători în U.R.S.S. se vor simţi îndreptăţiţi să invoce o tradiţie, un trecut comun şi să caute în zadar urmele acestui trecut. Perspectiva lui Radu Rosetti rămâne cea clasică, a turistului informat cultural, cititor al lui Dostoievski, Turgheniev, Tolstoi şi inclusiv Gorki, turist care nu-şi reţine observaţiile critice, având întotdeauna la îndemână un termen de comparaţie prestigios oferit de celelalte capitale europene, dar şi un Baedeker pe care-l consultă, spre exemplu, pentru a vedea exerciţiile de echitaţie şi tir ale

cazacilor. Nu-i scapă călătorului român nici atitudinea discreționară a agenților polițienești purtători de nagaică, nici inechitățile la care sunt supuși evreii, nici proverbiala capacitate de a bea a rusului, nici fiorul mistic resimțit cu ocazia sărbătorilor de Paști, dar și în slujbele ținute la Kiev – Pecerska Lavra, nici semnele autocrației, nici numărul impresionant de trupe detașate la Varșovia și nici tristețea Poloniei ocupate. Călătorul poate fi încă detașat, scriitorul își poate consulta cărțile care l-au adus acolo.

De fapt, înaintea relatării sale de călătorie mai avem cel puțin una creditabilă, chiar dacă ea nu este menționată niciunde în cuprinsul cărții sale, cea a colonelului Averescu. Colonelul Al. Averescu își publica impresiile de călătorie în Rusia, care avusese loc în 1899, într-un mic volum, *Misiunea mea în Rusia în vara anului 1899*[95], pentru a le republica în 1903 într-o ediție franceză cu titlul *Deux mois en Russie. Impressions militaires sur les Troupes de la circonscription de Kiew*[96]. Acestea sunt printre primele informații despre Rusia venite din partea unui călător avizat, un călător educat, chiar dacă voiajul său nu este unul de plăcere; colonelul nu a călătorit ca turist. Misiunea încredințată pe atunci colonelului Averescu era de a se deplasa până la Novograd-Volînskii pentru a duce regimentului rus Vologda nr. 18, aflat în subordinea regelui, un portret al suveranului român. Colonelul descrie o serie de exerciții militare, de manevre tactice, considerațiile sale referindu-se aproape în întregime la domeniul său de competență. Însă, în afara pregătirii militare, există o serie de inserturi monografice, în special cu privire la Kiev, care vădesc o serioasă educație și o cultură remarcabilă ale colonelului, care presupun cunoașterea operelor lui Pușkin și Taras Şevcenko.

Spre deosebire de colonelul Averescu, Rosetti privește Rusia cu un ochi critic, fiind mai apropiat de situația unui călător obișnuit într-o țară străină, un călător pe care nu-l protejează o misiune diplomatică sau militară. Se poate presupune că și această experiență viatică îl determină pe Rosetti să se declare categoric împotriva oricărei alianțe cu Rusia și să publice un set de studii în care să-și justifice opțiunea, începând cu *Acțiunea politicii rusești în Țările Române*[97]. Meritul acestor studii este acela de a trasa coordonatele și istoricul relațiilor principatelor și apoi ale României cu Rusia, prin care istoricul explică nu doar opțiunea politică personală (care nu era singulară), dar și atitudinea de ostilitate a românilor față de Rusia. Chiar și cu o bază reală, această „ostilitate“ reprezintă și un construct de laborator politic al lui Rosetti. Merită refăcut traseul pe care-l parcurge Radu Rosetti ca un călător în timp. Pentru anul 1914, problema unei alianțe convenabile este esențială, opțiunile sunt limitate fie la Antanta (Franța, Anglia și Rusia),

fie la Puterile Centrale (Germania şi Austro-Ungaria, la care aderă şi Italia în 1888). Lumea politică românească se găseşte divizată din cauza acestei dileme. Spre exemplu, Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Nicolae Iorga optează pentru Antantă. Alături de Petre P. Carp, Constantin Stere – autorul unui roman despre Revoluția Bolşevică, *În preajma revoluției* –, Marghiloman ş.a., Radu Rosetti va opta pentru alianța cu Puterile Centrale în contra Rusiei. Ambele alianțe oferă posibilități, alianța cu Antanta, dobândirea Transilvaniei, redobândirea Banatului şi a Bucovinei, alianța cu Puterile Centrale, slăbirea Rusiei şi redobândirea Basarabiei, anexată de aceasta în 1812 după Pacea de la Bucureşti. Dincolo de dobândirea teritoriilor româneşti, pentru Rosetti există un motiv în plus: Rusia este inamicul numărul unu al României care şi-a camuflat de fiecare dată intențiile anexioniste sub forma unui protectorat generos. Cartea, publicată în 1914 şi urmată de o alta reluând firul evenimentelor de acolo de unde fusese întrerupt, se bazează pe surse franceze, informațiile agenților francezi în Țările Române începând cu Pacea de la Kuciuk-Kainargi în 1774 şi până în 1849. Radu Rosetti utilizează ca surse documentele din colecția Hurmuzaki şi volumul I din *Acte şi documente relative la naşterea României*, colecția D.A. Sturdza. Selecția operată de istoric este menită să servească unei impecabile demonstrații, aceste studii sunt importante şi pentru că ele esențializează la nivelul istoriografiei româneşti anxietățile şi un anume format mental privitor la relațiile românilor cu ruşii. Radu Rosetti recurge strategic la documentele franceze pentru o obiectivare cât mai mare a demersului său, dar şi pentru că ele beneficiază de prestigiul de care se bucură Franța. Istoricul subliniază coerența depoziției diferiților agenți francezi chiar la distanțe mai mari în timp, fapt care acordă un plus de relevanță observațiilor lor[98]. Din trecerea în revistă a acestor documente rezultă o serie de concluzii esențiale pentru relațiile ulterioare ale României cu Rusia. Ele prezintă similitudini cu experiența relațiilor pe care le are Franța cu aliatul ei şi pot fi rezumate astfel: 1) Rusia este un aliat pe care nu te poți baza; 2) Rusia nu-şi respectă niciodată promisiunile şi încalcă tratatele; 3) orice sprijin venit din partea Rusiei camuflează o intenție anexionistă şi constituie un pretext pentru exploatarea cea mai dură a resurselor țării.

Tendințele anexioniste sunt relevate de diplomații francezi. Astfel Jean-Louis Carra, secretar al domnului Grigore Ghica, în raportul din 23 august 1785, subliniază intenția Ecaterinei a II-a, împărăteasa Rusiei, de a cuceri Constantinopolul după ce ocupase Crimeea nu înainte de a o emancipa de sub puterea sultanatului. Schema poate fi urmărită în avatarurile ei, întâi o

mişcare de eliberare sub cotutela Rusiei şi apoi invazia, din garant al libertăţilor recent dobândite, aliatul şi protectorul se transformă în invadator. Se menţionează în repetate rânduri puterea solilor ruseşti de a schimba domni. În negocierile care au loc în 1787, ruşii încep prin a cere Moldova şi apoi se mulţumesc cu graniţa pe Nistru. În memoriile şi rapoartele adresate Comitetului de Salut Public, C. Stamati, primul agent francez acreditat în Ţările Române, scrie: „dacă Poarta asupreşte, Rusia nimiceşte: dacă turcii sunt ignoranţi şi aspri, ruşii sunt ignoranţi şi barbari“ (Hurmuzaki, piesa CLXXVII, p. 118). Consulul francez la Iaşi De Fleury (5 sept. 1804) este la fel de categoric, diplomaţiei franceze nu-i scapă sensul diferitelor mutări strategice în politica Rusiei privind Principatele.

Radu Rosetti face o analiză a ocupaţiei ruseşti din 1806–1812 (sub Constantin Ipsilanti, în Ţara Românească, şi Alexandru Moruzi, în Moldova) şi 1828–1834. Prin Pacea de la Tilsit (7 iulie 1807), pe care Rusia o încheie cu Franţa – în articolul 22 – şi în armistiţiul încheiat la 12 august 1807 la Slobozia, Rusia îşi lua angajamentul să evacueze Principatele în termen de 39 de zile. Nu le va evacua decât peste şase ani. În tot acest timp, cele două ţări vor fi supuse unui regim de rechiziţii, impozite şi impuneri de o duritate excepţională, regim lipsit de orice justificare. Aceste ţări nu atacaseră Rusia, nu-i aduseseră nici un prejudiciu, mai mult, se aflau sub protectoratul ei. La 5 februarie 1808, Lamare raporta lui Champagny: „Generalii ruşi urmează să ridice din aceste nefericite provincii contribuţii enorme: ei vor lăsa ţăranilor munteni şi moldoveni numai ochii ca să plângă“ (Hurmuzaki XVI, piesa MDCCXXX, p. 832). Expresia, de o coloratură poetică, îi aparţine generalului rus Kutuzov, iar Radu Rosetti nu va ezita s-o reitereze şi în cealaltă carte a lui, *Nici într-un chip cu Rusia*.

Tratatul de pace de la Adrianopol din 14 septembrie 1829 prevedea autonomia Ţărilor Române, un tribut mai moderat faţă de Poartă, domni pământeni aleşi pe viaţă şi mai ales libertatea comerţului. Începutul de independenţă economică orientează cele două Principate nu către Răsărit, ci către Apus, însă influenţa rusă în politica celor două state este încă puternică. În timpul regimului instituit de Regulamentul organic, Ţările Române au o relativă independenţă, fiind conduse de fapt prin consulii ruşi numiţi de la Petersburg. Generalul Kiseleff dictează bugetul şi este pe punctul de a fi numit mare ban, fapt care ar fi înlesnit accederea sa la domnie[99]. Tot cu un eşec se soldează şi încercarea de a numi în scaunul metropolitan al Moldovei un arhiereu rus. Pe rând, consulii ruşi Rukman, Titov, Daşkov, Kotzebue guvernează în cotutelă cu domnitorii legitimi. Deschiderea economică permite şi deschiderea graniţelor spre vest. Boierii

români îşi şcolesc odraslele în Occident, în special în Franţa, şi astfel apare un nou curent de opinie, puternic naţionalist, influenţat de cadrul de cultură şi civilizaţie al statelor occidentale, în special al Franţei. După Revoluţia de la 1848, noul curent a devenit pregnant. Agenţii francezi semnalează ostilitatea şi încercările autorităţilor ruse de a descuraja instruirea tinerilor români, fiii aristocraţilor locali, la şcolile din Apus. Pensioanele de domnişoare sunt conduse de institutoare franceze, teatrul francez este prizat de lumea bună a saloanelor, Scribe şi Mélésville informează din punct de vedere cultural protipendada. În schimb, cancelarul imperial Nesselrode contestă în 1848 (circulara lui Nesselrode din 19/31 iulie 1848 către misiunile diplomatice ruseşti) chiar şi calitatea românilor, ca naţionalitate deosebită, neslavă. În volumul *Nici într-un chip cu Rusia*, Radu Rosetti extrage fragmentul din colecţia de documente a lui D.A. Sturdza, *Acte şi documente relative la Renaşterea României*, dar indică şi o sursă colaterală, Martens cu *Nouveau Recueil Général* (XIII, p. 564). Fragmentul merită citat: „Proiectul lor este, de altfel, de netăgăduit... Acela de a restaura, pe o bază istorică inexistentă, antica lor naţionalitate, cu alte cuvinte, de a înceta să mai fie provincii şi de a constitui sub numele de regat daco-român un nou stat, separat şi independent... Că, în numele unei pretinse naţionalităţi a cărei origine se pierde în noaptea secolelor, moldo-valahii să se separe de Turcia."[100]

Ultima mare surpriză, pentru Rosetti, Rusia o oferă în 1878. Iniţial, Rusia nu acceptă intrarea României în război cu turcii decât impunând o serie de condiţii umilitoare. În urma înfrângerilor repetate în faţa Plevnei, prin intermediul marelui duce Nicolae, Rusia solicitase într-o formulare altfel nu lipsită de ambiguităţi (telegramele din 19/31 iulie şi 19 august 1877) intervenţia armatei române pe frontul ruso-turc, fără a mai pune nici o condiţie. Contribuţia armatei române a fost decisivă pentru rezolvarea conflictului în favoarea Rusiei. Practic românii au cucerit poziţiile pe care ruşii nu le putuseră lua. Cu toate că pe 9 mai 1877 este declarată independenţa României, abia tratatele ulterioare o vor confirma prin acordul Marilor Puteri. Împăratul Alexandru al II-lea încalcă flagrant Tratatul de la Paris din 1856 şi Convenţia semnată cu România la 4 aprilie 1877 prin care se obliga să apere şi să respecte integritatea teritorială a acestui stat în schimbul permisiunii acordate trupelor ruseşti de a trece pe teritoriul românesc în drum spre front. Intenţia Rusiei este însă deconspirată înainte ca acest tratat să fie semnat şi prim-ministrul Ion C. Brătianu, cu asentimentul clasei politice româneşti, va face tot posibilul ca acest scandal să devină internaţional. Bucureştiul este ocupat temporar de armatele ruseşti şi, chiar

dacă o intervenţie de ultim moment a Marilor Puteri împiedică escaladarea conflictului, ruşii lasă o amintire profund negativă ca ocupant despotic, sălbatic. Ulterior, în Tratatul de pace de la Berlin din 1879, singura putere care se opune ca România să aibă o graniţă cu Bulgaria este Rusia.

Radu Rosetti era categoric antirus, aşa cum şi titlul cărţii sale o indică. Deşi motivaţiile sunt în cea mai mare măsură politice, Radu Rosetti invocă în sprijinul său şi argumente de ordin cultural. Pentru istoricul român, obscurantismul, barbaria vin de la Răsărit, dinspre Rusia, respectiv Basarabia, provincia îndelung disputată. Franţa reprezintă un model de civilizaţie, iar orice drum spre Răsărit pare blocat. Lumina nu vine de la Răsărit, dimpotrivă, acolo se află un stat numai cu numele, de fapt o autocraţie. Radu Rosetti împărtăşea întru totul opiniile marchizului de Custine privitoare la înşelătoarea aparenţă de civilizaţie a Rusiei. „Dar dacă iubirea către Franţa este firească şi licită pentru Români, o asemenea afecţiune, când se îndreaptă către urieşul nostru vecin de la nord şi răsărit, este nu numai de neînţeles, dar şi împotriva firii.“[101]

În mod clar, pentru Rosetti, Rusia reprezintă un potenţial pericol dincolo de orice *parti pris* naţionalist şi dincolo de orice sensibilitate educată la şcoala civilizaţiei apusene. Prezenţa uriaşului de la Răsărit nu este nicidecum confortabilă, benignă, ea constituie o permanentă ameninţare şi din cauza tendinţelor anexioniste ale Rusiei. România apare la răscruce de drumuri, drumul spre Apus este cel al unei instrucţii serioase, al edificării civilizaţiei, este modelul exemplar, drumul spre Răsărit reprezintă regresia la barbarie, sub toate formele ei. Într-adevăr, călătoriile iniţiatice vizează centrul cultural al Europei, Apusul, şi niciodată Răsăritul; istoricul ţine în mână o busolă care arată spre Europa Apuseană, şi nu către marginea ei răsăriteană. În felul acesta, Rosetti răspunde unei întrebări-cheie, totodată şi titlul unui capitol al micului său op. De ce se tot vorbeşte la noi de românii de peste munţi şi niciodată de cei de peste Prut?

> Cauza faptului este lesne de stabilit. Părţile române ale Ungariei sunt în drumul nostru spre apus, prin ele suntem siliţi să trecem când voim să ne punem în contact cu focarele de învăţătură, de artă, de gust, de înaltă cultură ale omenirii: vrând nevrând ne familiarizăm cu acele părţi şi cu locuitorii lor. Natura a fost darnică în frumuseţi către ele; mergem vara să le vedem spre a ne desfăta ochii privindu-le. Vizitarea lor este slobodă tuturor; Ungurii, deşi ne văd cu ochi răi, nu s’îndură să-i puie piedici, căci mulţimea de turişti români ce trec şi petrec prin ele lasă în fiecare an sumi frumoase de bani în oraşelele Transilvaniei. Străbaterea acestor locuri este înlesnită prin căi de comunicaţie pe cât de bune, pe atât de număroase. Într’însele găsim sate cu aspectul celor din statele civilizate, curate, bine îngrijite, aliniate, igienice, trecem prin oraşe şi orăşele nedeosebindu-se întru nimic de acele ale

> apusului, plăcute la vedere, în cari găseşti mulţumirea cerinţilor omului cult. Apoi toţi Românii din regat cari vin în contact cu acei de peste munţi, s'întorc acasă sub farmecul acestor fraţi atât de chipeşi şi de deştepţi, îmbrăcaţi în portul atât de frumos al neamului nostru, relativ culţi, aşa de conştienţi şi de mândri de neamul lor, atât de hotărâţi şi stăruitori în greaua luptă ce o poartă pentru apărarea dreptului de a vorbi şi de a gândi româneşte.[102]

Drumul spre apus, *ex occidente lux*, se măsoară cu argumentul civilizaţiei şi al culturii occidentale. Din toate punctele de vedere, o anticameră apuseană este chiar provincia românească, Transilvania, unde conştiinţa identităţii naţionale se reflectă în atitudinea etnicilor români de dincolo de munţi, pe care călătorul Rosetti o găseşte demnă. Este vorba şi de un naţionalism emancipat, informat cultural şi politic, de imaginea dezirabilă a occidentalizării acestei provincii, chiar de ştergerea diferenţelor calitative la nivelul gradului de cultură şi civilizaţie dintre Occident şi această zonă de la marginea sa. Pe lângă faptul că românii transilvăneni au conştiinţă naţională, această zonă prezintă atracţii turistice, are un peisaj atât rural, cât şi urban, care îl atrage pe călător. Etnicii români, majoritari ca populaţie, au putut să-şi păstreze tradiţiile şi să aibă acces la şcolile apusene, astfel încât Rosetti are în faţa sa ceea ce englezii numesc *public spiritual*.

> Cine se poate îndoi că începutul nostru de cultură latină şi apusană ar trebui în asemene caz să deie înapoi pentru a face loc inculturii şi barbariei ruso-răsăritene? Când vedem cu ce lipsă de scrupul şi de cruţare Rusia s-a pus pe rusificarea Poloniei şi a bietei Finlande, când vedem în ce chip a procedat în Basarabia, ne putem oare îndoi că ea ar păşi la rusificarea prin orice mijloc a blocului român, relativ mic, înecat în lumea slavă? [...] Basarabia nu-i înzestrată cu frumuseţi naturale, ea nu atrage turişti, printr'însa duce până astăzi numai drumul spre incultură şi barbarie, n'o străbatem deci decât foarte rar.[103]

În ce priveşte Rusia, Rosetti este categoric în opiniile sale. Această *terra incognita* a scriitorilor francezi, după Revoluţia din Octombrie, şi a celor români, după momentul 23 august 1944, era pentru filofrancezul Radu Rosetti o ţară a barbariei, o ţară sălbatică, aşa cum apare, de altfel, şi Basarabia. Mai mult decât atât, menţionează Rosetti, Basarabia nu poate trezi nici măcar interesul turistic, această barbarie este lipsită de exotismul propriu teritoriilor din Oceania şi de farmecul necunoscutului care ar putea capta atenţia unui călător. Argumentul „turistic“, de călător pe drumuri europene, ilustrează deja o judecată de tip civilizaţional-cultural, Rosetti nu vede nici măcar potenţialul turistic al zonei şi tinde să şteargă orice merit „natural“ al acestei provincii în ochii contemporanilor, forţând demonstraţia. Basarabia, conchide el, a fost adusă la un stadiu de înapoiere

care caracterizează cea mai mare parte a provinciilor ruseşti. În Imperiul Rus, ca şi cu Polonia, s-a procedat la rusificarea etniilor incorporate teritorial, la deznaţionalizarea lor. Prin urmare, barbaria este golită de orice conţinut turistic în perspectiva lui Rosetti, un teritoriu care nu merită explorat şi în care precaritatea instituţiilor se reflectă în gradul de înapoiere al populaţiei. Duritatea verdictului ţine de proximitatea şi înglobarea Basarabiei în Imperiul Rus care anulează toate virtuţile acestui teritoriu cândva românesc. Radicalismul discutabil al viziunii nu lasă însă loc de îndoială în ceea ce priveşte motivaţia politică a atitudinii scriitorului. La Răsărit se află un inamic redutabil, o forţă de care trebuie să ţii cont.

Printr-o politică abilă, România va fi declarată regat la 10 mai 1881, iar Carol I va deveni primul rege al României. Curentul anarhist ilustrat de socialismul lui Mihail Bakunin sau al lui Piotr Kropotkin migrează nu numai în România, ci şi în întreaga Europă, mai ales prin ocultarea lor la nivelul unor societăţi secrete, însă formula, atât cât va prinde, nu-şi va găsi inspiraţia în sursele ruseşti, ci în cele franceze. Are loc un fenomen de transformare a acestei rezerve privitoare la Rusia într-o atitudine de respingere a noilor doctrine intrate în circulaţie, în speţă a socialismului, comunismului, plecând din teoriile lui Marx. Statul român nu este singurul care înregistrează ameninţarea; pe fondul apariţiei proletariatului şi, în consecinţă, a unei noi dinamici sociale se întrevede un câmp nou de forţe, în care ideologia va juca un rol mai degrabă distructiv decât constructiv[104].

Rosetti este departe de a reprezenta un caz izolat, opiniile sale referitoare la Rusia sunt împărtăşite nu numai de o parte dintre politicieni, ci şi de scriitori, chiar dacă unii dintre ei ulterior aveau să şi le schimbe radical. Merită menţionat aici măcar un caz interesant prin evoluţia sa şi totodată emblematic: Tudor Arghezi. În ziarul *Seara*, aparţinând filogermanului – din interese strict pecuniare – Alexandru Bogdan-Piteşti, în editorialul „O alianţă cu Rusia?“ din 25 februarie 1914, în perioada în care dezbaterea privitoare la alianţa militară pe care trebuia s-o facă România se afla la apogeu, Arghezi îşi manifesta argumentat idiosincraziile faţă de Rusia pe baza aceleiaşi distincţii dintre civilizaţie şi barbarie, între Occident şi Orient. „Lângă noi, statul ce personifică civilizaţia nu e Rusia ţarului, absorbită în exerciţiul furios al ignobilului ei întuneric, dar austriecii. Şi când ţinem socoteală că năzuinţa firească a rasei noastre este lumina, cinstea, frumuseţea morală şi nicidecum despotismul rusesc, conştiinţa ne porunceşte să nu iubim Rusia şi să o avem în orice împrejurare ca pe un duşman cu care o prietenie nu se poate face şi a cărei prietenie este înjositoare. [...] De la Austria noi avem încă de învăţat multe lucruri pe care Rusia

pogromului, a Dumei, a deportației și a absolutismului le va învăța cu timpul, de la noi. Ce ne poate face Rusia decât rău?"[105] Rusia apare ca un stat profund nedemocratic, condus despotic, unde violența se află la ea acasă. Și Arghezi își amintea raptul Basarabiei, exercițiu de memorie pe care-l recomandă retoric: „Cine poate pune nădejde într-o alianță cu Rusia trebuie să fie sau uituc, sau dement."[106] Opțiunea naturală pentru Franța este pusă aici în balanță de aliatul cu care Franța intră la pachet, Rusia, ceea ce face oferta de neacceptat pentru Arghezi. Civilizația franceză reprezintă interfața dezirabilă și civilizată sub care se ascunde barbaria rusească respinsă cu vehemență. „Căci sub masca franceză așteaptă idolul muscălesc al tătucului țar."[107] Ce va rămâne peste câteva decenii din opțiunile ferme ale lui Tudor Arghezi? Tras o vreme pe linie moartă pentru atitudinea sa oscilantă, indecisă și virtual ostilă, poetul înțelegea să se orienteze pragmatic, parafând viatic pactul cu Rusia Sovietică.

România își asuma acest rol strategic de avanpost occidental în spațiul balcanic odată cu dispariția Imperiului Otoman ca actor decisiv în politica zonală. Nuanțând o teză mai veche, cu o abordare de viziune „maniheistă" a lui Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*[108], Neagu Djuvara analizează fenomenul de aculturație petrecut în Țările Române de la începutul secolului al XIX-lea și până la Primul Război Mondial. Istoricul susține că sub semnul modelului francez a avut loc o colonizare culturală a Țărilor Române, însă fără colonizatori. Această „colonizare culturală" se face în sensul modernizării Principatelor, dar și al emancipării politice atât de sub Imperiul Otoman, cât mai ales de sub Imperiul Rus. Deschiderea europeană este operată de către tinerii fii de boieri, cei care vor constitui generația de la 1848, care își fac studiile în Occident, în special la Paris și care își afirmă ulterior vocația europeană în încercările unei reforme instituționale de anvergură. Acest curent favorabil culturii franceze se va manifesta atât sub aspectul ideilor și utopiilor – a se vedea exoticul proiect utopic al lui Teodor Diamant cu falansterul de la Scăieni, după model fourierist –, cât și sub raportul modernizării limbii, constând în renunțarea la grafia slavonă, primele gramatici în limba română, împrumutul neologic consistent din limba franceză, fondarea unor instituții după model european, recte francez. Sub raportul artei, teatrul francez influențează nu numai educația în spirit european a burgheziei, dar și dezvoltarea unui spirit civic, a unui *public spiritual*. Comedia de moravuri a lui Vasile Alecsandri cu ciclul Chirițelor subliniază tocmai accidentele inerente aculturației, cazurile de insuficientă asimilare a modelului, de licitare superficială cu efect hilar în lumea modelor a modelului prestigios. I.L. Caragiale, cel mai mare comediograf al vremii, va face același lucru,

atât în piesele de teatru, cât şi în *Momentele* şi *Schiţele* sale, adevărate scene de moravuri. De asemenea, atât proza paşoptistă şi postpaşoptistă, cât şi primele încercări de roman ale lui Mihail Kogălniceanu, Bujoreanu, Baronzzi etc. adoptă temele romanelor de moravuri, de mistere şi ale dramei franceze, cu romantisme edulcorate, cu virtuți şi păcate jucate pasional, cu spectaculoase relaționări la nivelul unei societăți complexe, multiplu stratificate, după modelul unui Paul de Koch sau Eugène Sue, George Sand sau Balzac, al unor Scribe şi Mélésville, Alexandre Dumas sau Victor Hugo etc. Majoritatea pictorilor români studiază în atelierele pictorilor francezi; scriitorii francezi, prozatori şi poeţi, devin modele cu care scriitorii români emulează. Theodor Aman, Tattarescu, Grigorescu au şcoală franceză. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea tinerii pictori urmează două filiere: şcoala germană de la München şi cea franceză de la Paris, unde suferă mai ales influența impresionismului şi neoimpresionismului. De asemenea, ideile politice importate din spațiul cultural francez, precum şi afilierea tinerilor boieri la mişcarea masonică pe filieră franceză produc o importantă schimbare de mentalitate în rândul elitei culturale şi politice. Această nouă elită va fi din ce în ce mai ostilă amestecului rusesc în guvernarea Principatelor. O componentă importantă a acestei emancipări are drept țintă eliminarea protectoratului şi a intervenționismului rusesc din Țările Române şi va duce la un prim moment esențial de sciziune, Revoluția de la 1848. „Influența franceză, nu numai asupra ideilor politice, asupra dreptului, asupra literaturii şi chiar şi asupra limbii, este preponderentă – de fapt, cvasiexclusivă. Francezul de astăzi nu mai are decât o idee foarte vagă despre ceea ce a reprezentat influența franceză în Europa în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De la Lisabona la Petersburg, de la Stockholm la Atena, moravurile, instituțiile, gândirea, limba au suferit, pretutindeni, mari transformări provocate de pătrunderea modelului francez. Însă nicăieri în Europa influența franceză nu va fi fost mai adâncă şi mai durabilă decât în țările române. Se poate spune fără exagerare că, vreme de peste un veac, de la începutul secolului al XIX-lea şi până după Primul Război Mondial, românii au fost literalmente «colonizați» de francezi – fără prezența colonizatorului. Avem probabil de a face cu cea mai frumoasă reuşită a influenței prin cultură înregistrată în istoria modernă.“[109]

În opinia lui Neagu Djuvara, o caracteristică esențială a acestui fenomen de aculturație o constituie nu atât angajarea benevolă spre deosebire de fenomenul similar de occidentalizare din Rusia lui Petru I, cu un secol înainte, cât anvergura şi rapiditatea cu care are loc în baza unei afinități elective. Ceea ce, în opinia istoricului, constituie un paradox ține de faptul că modelul francez se impune în detrimentul celui rusesc şi, la un moment

dat, chiar prin intermediul acestuia, care joacă un rol catalitic. Curtea rusească adoptase convențiile de salon franceze, întrebuința franceza ca limbă diplomatică, astfel încât, spre exemplu, la Regulamentele organice se lucrează împreună cu consulii ruşi pe o variantă franceză care, odată definitivată, este tradusă în limba română. Fascinația chiar şi temporară pe care o exercită ofițerii ruşi în timpul ocupației Principatelor rezidă în reflexul fastului francez al curții imperiale. „Deosebirea esențială dintre «aculturația» românilor şi cea a ruşilor, cu un secol mai devreme, sub Petru cel Mare, constă în aceea că românii au făcut-o spontan şi aproape cu pasiune, pe când în Rusia ea se făcuse din poruncă de sus şi sub amenințarea cnutului.

Şi cum ruşii, ca toți ceilalți europeni, adoptaseră franceza ca limbă de comunicare internațională, şi chiar ca limbă de salon în lumea aristocrată, s-a produs un fenomen paradoxal: chiar în momentul în care Rusia devenise principalul obstacol în fața preponderenței franceze în Europa, tot Rusia, în perioadele cât a ocupat Principatele, era unul dintre «catalizatorii» culturii franceze în țările române."[110]

Prin urmare, simpatia sau admirația pentru Franța care va marca nu numai politic, dar şi monden atât Principatele, cât şi România de după Unire reprezintă o opțiune-cadru care exclude orientarea spre vecinul de la Răsărit. În zorii edificării statului român modern şi chiar în condițiile în care monarhia este de proveniență germană, axa dezvoltării şi emancipării României va trece în mod obligatoriu pe la Paris spre Occident. Reconectată la începutul secolului al XIX-lea la Europa, România îşi afirmă vocația europeană şi nu va întârzia să devină un stat eminamente european, iar evenimentele care au loc începând cu 23 august 1944, culminând cu decapitarea monarhiei la 30 decembrie 1947, printr-o lovitură de stat, au fost nu rezultatul unei opțiuni în politica românească, ci al unei direcții trasate pentru România la masa tratativelor, fără participarea şi fără acordul ei.

11

Paradoxul român: latinii Orientului într-o mare slavă

Sorin Alexandrescu ia în considerare în cartea sa *Paradoxul român* trei paradoxuri cultural-mentalitare care rezonează inevitabil cu experiența alterității pusă în joc de relatările de călătorie în Rusia şi apoi în U.R.S.S.: *paradoxul apartenenței*, *paradoxul simultaneității* şi *paradoxul continuității/discontinuității* culturii române. Primul paradox defineşte o „multiplă diferențiere şi o multiplă apropiere" şi rezidă în statutul de zonă de interferență, dar şi în caracterul insular al culturii şi al civilizației româneşti: o limbă de extracție latină, dar prezentă mult timp cultural în grafie slavonă, religia în cea mai mare parte ortodoxă, însă în contact permanent cu islamul, catolicismul şi protestantismul, văzute ca adversari. Concluzia lui Sorin Alexandrescu este că această tensiune permanentă a diferenței se face atât sub semnul rezistenței la topirea în magma altor culturi, cât şi sub cel al negocierii permanente a unor cedări strategice şi edifică un *mit al identității*. „De aici a rezultat o sinteză culturală, dar şi o disponibilitate, flexibilă şi neîncrezătoare, față de celălalt: toleranța şi curiozitatea față de vecin, față de străin, se aliază uneori cu un scepticism şi un tradiționalism de neclintit, specifice unui popor grijuliu să-şi păstreze relațiile şi să evite anexarea, fie ea brutală sau blândă. Iată de ce a fi şi a rămâne român este marea temă a unei culturi care a trebuit întotdeauna să se gândească pe sine în termenii, uneori constrângători, ai supraviețuirii. Acest mit al identității a rămas în mod constant prioritar față de oricare altă problemă culturală sau ideologică."[111] În accepția lui Sorin Alexandrescu, cel de-al doilea paradox, *paradoxul simultaneității*, ține de proiectarea în planul simultaneității a marilor curente europene, un demers care vizează recuperarea unui decalaj cultural şi instituțional, dar şi lipsa unui proiect general, consecvent structurat. Acest paradox generează un alt mit, un *mit temporal*. „Proiectarea a ceea ce este succesiv în planul simultaneității îmi pare semnul unei pasiuni periculoase şi sublime totodată: să câştigi un avans

față de ceilalți, să faci repede tot ceea ce alții au făcut pe îndelete, dar și a unei valorizări a timpului cu totul diferită de cea care acționează în alte culturi. Dacă ar exista un mit temporal în cultura română, l-aș deduce din acest efort disperat de a recupera timpul pierdut. [...] Tot ce s-a realizat în România pare să se fi făcut *în pofida* sau *contra* timpului."[112] Ultimul paradox, *paradoxul continuității/discontinuității*, ține de felul în care este modelată tensiunea dintre tradiție și modernitate. Proiectată pe verticală, ea pune într-o relație antagonică, de adversitate, „cultura scrisă", percepută ca efemeră, inconsistentă, și folclorul, cultura orală, așezat sub semnul tradiției proiectate în eternitate, păstrătoare a identității (naționale) românești, o tradiție a rezistenței la diverse valuri asimilaționiste. Pe orizontală, tensiunea se proiectează ca relație de adversitate între o mai veche cultură zonală (și prin urmare periferică) balcanică – ceea ce Milan Kundera definea drept *context median* –, în strâns raport cu cultura medievală și cultura burgheză, practic cu modernitatea. „Marea ruptură are loc, între stat și cultură, între politic și cultural, între sincronizarea cu orice preț cu valorile occidentale și balastul unui trecut încă iubit și respectat, între fuga înainte și fuga în trecut. [...] *Cultura română modernă s-a născut, așadar, printr-o conștientizare urmată de o polarizare ideologică, în momentul în care discontinuitatea verticală a celor două culturi a fost brusc accentuată de către discontinuitatea orizontală dintre lumea feudală și lumea burgheză modernă*. Aproape că s-ar putea spune că, mai apoi, întreaga cultură modernă nu a fost decât căutarea unei noi unități care să reconcilieze modelele socio-economice, ideologice și artistice divergente."[113] Acesta ar putea conduce la un *mit al modernității*, bazat tocmai pe jocul tensiunilor dintre identitate și alteritate, dintre stat și cultură, dintre Orient și Occident, dintre vechi și nou etc. Aceste paradoxuri nu ar fi atât de „paradoxale" și „românești" în măsura în care n-ar exista un accent în plus, o anumită intensitate care prezidează reiterarea lor în diferite circumstanțe, în măsura în care n-ar fi dublate și de o serie de reflexe mentalitare și „complexe" și dacă n-ar acționa și abisal la nivelul unui inconștient colectiv. Preluând *cum grano salis* acest demers analitic, se poate observa utilitatea sa în măsura în care se poate deconstrui mai ușor un *da* sau un *nu*, mai precis motivația unor opțiuni în plan cultural, opțiuni bazate pe reflexe mentalitare. Se poate realiza că sub presiunea ocupației sovietice are loc inversarea polilor culturali și că acest fapt dizlocă o întreagă direcție instituțională și culturală. Misiunea călătorilor români în U.R.S.S. va fi destul de dificilă și ingrată, să gereze și să motiveze această schimbare la antipod. *Ex Occidente Lux* se transformă în *Ex Oriente Lux*. Scriitorii români vor trebui să

demonstreze că modernitatea se află în U.R.S.S. şi că U.R.S.S. reprezintă un model prin însuşi faptul că într-un timp extrem de scurt a ars etapele şi a devenit un sistem cu mult mai performant decât cel occidental: constituţie extrem de modernă, asistenţă socială impecabilă, desfiinţarea şomajului, o salarizare echilibrată şi convenabilă, reducerea birocraţiei şi un sistem instituţional eficient, operativ, o infrastructură de cea mai bună calitate şi, nu în cele din urmă, o bunăstare de invidiat relevată nu prin produsele unei industrii de lux, ci mai degrabă prin confortul material al trebuinţelor esenţiale, o politică a moderaţiei şi toleranţei cu respectarea drepturilor omului, incluzând introducerea dreptului la vot al femeilor etc. Boicotul cultural al primilor ani de stalinism pur şi dur, numiţi şi *obsedantul deceniu* de către Marin Preda, au probat din plin ce înţelegeau sovieticii prin autonomie culturală şi drepturile omului. Acest complex al decalajului instituţional, politic, cultural nu este eliminat, ci reorientat după noul model, U.R.S.S. Întregul Occident se află în acest raport cu Uniunea Sovietică, prin urmare şi România, căreia i se oferă şansa să recupereze din mers ţinând modelul în faţă, de data aceasta U.R.S.S.

În ce priveşte constantele sufletului românesc pe filiera fenomenologiei maselor a lui Canetti o definiţie ne oferă Adrian Poruciuc în dialogul pe care-l are cu Robert D. Kaplan. Definiţia nu se înscrie doar într-o banală anecdotică, întrucât Adrian Poruciuc este şi un specialist în etnologie şi folclor.[114] Ziaristul american Robert D. Kaplan realiza mai multe călătorii în ţările balcanice, Serbia, Croaţia, Macedonia (pe atunci reunite încă în Iugoslavia), Albania, România, Bulgaria şi Grecia, atât în perioada dictaturilor comuniste, cât şi la scurt timp după căderea lor. Demersul vilegiaturist este publicat într-o carte de succes, *Fantomele Balcanilor*[115], unde Kaplan face şi o analiză a reflexelor mentalitare şi a surselor violenţelor din Balcani. Scrisă cu mult talent, dincolo de interesantele note personale, cartea rămâne opera unui diletant plin de farmec.[116] Dialogul dintre cei doi se orientează spre acele constante mentalitare, acele iconuri care caracterizează cel mai bine un popor.

> I-am povestit despre teoria lui Elias Canetti cu simbolurile mulţimii. „Croaţii au Biserica Catolică. Sârbii au mânăstirile medievale şi Kosovopolje; evreii au ieşirea din Egipt etc. „Care crezi că este simbolul mulţimii la români?“, am întrebat.
> Poruciuc a tăcut un moment. A dat pe gât un pahar întreg de vin. „Îmi plac întrebările de genul ăsta“, a spus. Am văzut o sclipire ştiutoare în privirea lui.
> „Munţii Carpaţi şi pădurile sunt prima forţă reală naturală împotriva stepei pontice [stepele din Rusia de Sud şi Ucraina]. În Evul Mediu, românii latinizaţi şi-au apărat bisericile împotriva invadatorilor transformând, de fapt, aceste biserici în păduri;

> uită-te în ce zone sunt amplasate mânăstirile noastre. Biserica noastră, ca toate bisericile ortodoxe, a devenit inima culturii în timpul opresiunilor otomane. Dar, psihologic vorbind, biserica însemna mai mult. A devenit simbolul suprem pentru inima şi căminul oamenilor, care au fost întotdeauna ameninţate de jafuri şi foamete. Căminul, familia, aşezată în jurul mesei umile, cu mâncare pe ea, acesta este simbolul mulţimii pentru români. Astfel, trebuie să protejezi sanctitatea căminului tău şi să ai grijă să nu fie distrus. [...] Suntem oameni ale căror uri, dacă le analizezi, se pot reduce la teama că rămânem nemâncaţi. Mândria supremă a românilor pe vremea lui Ceauşescu era să asigure hrană pentru familiile lor.[117]

Dacă luăm în considerare acest profil simbolic de agregare a indivizilor separaţi la colectivitatea numită popor, atunci constatăm că unul dintre argumentele forte oferite de către călătorii români în U.R.S.S. după 1945 constă în prezentarea unei bunăstări ieşite din comun. Sadoveanu şi Călinescu oferă însă modelul atunci când descriu cu maximă acribie masa colhoznicilor care s-a revărsat pur şi simplu dintr-un corn al abundenţei. Prin această abundenţă se subliniază de fapt stabilitatea economică, splendidă la sovietici, dar şi un echilibru garantând absenţa oricărei animozităţi, a oricărei propensiuni spre agresivitate. Pacea – alt argument invocat în sprijinul U.R.S.S. – şi armonia binecuvântează îndestularea mesei. Cu o excelentă intuiţie, cei doi scriitori ştiu să ofere soporificul potrivit, adormind îngrijorările, anxietăţile şi nenumăratele semne de întrebare. Din păcate însă pentru România, visul promis s-a spulberat în scurt timp, în Rusia era foamete, iar mesele festive constituiau reuşite reprezentaţii potemkiniste date numai pentru invitaţii VOKS-ului. Însă mai utilă decât observaţiile sensibile ale lui Adrian Poruciuc şi Robert Kaplan ar fi o lectură în palimpsest a observaţiilor realizate de Constantin Constante şi Voicu Niţescu din experienţa lor viatică circumscrisă unor mandate oficiale, diplomatic şi militar, şi profilul mentalitar al societăţii ţărăneşti aşa cum îl constituie Ernest Bernea în *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român*[118] pe câteva coordonate fundamentale. O astfel de lectură poate scoate în evidenţă serioase incompatibilităţi, fapt care a periclitat existenţa grefei sovietice în corpul societăţii ţărăneşti româneşti, dar mai ales a condus la cangrenarea acestuia şi la mutaţii nefaste.

12

Martorii Apocalipsei

Primele relatări despre noul regim aparțin celor refugiați în urma Revoluției din Octombrie și poartă amprenta indelebilă a terorii revoluționare. În centrul acestor povești de groază se află tragicul episod al execuției Romanovilor, episod nu lipsit de legendele sale, cum ar fi supraviețuirea prin miracol a prințesei Anastasia, mezina familiei.[119] Spre deosebire de călătorii misionari care vin să dea o mână de ajutor, să participe din plin la revoluție, acești francezi fug, se retrag ca și ofițerii și diplomații români prinși în vârtejul evenimentelor. Cu toții surprind debandada, episoadele sângeroase, schimbările violente, încăierările dintre tabere, dintre albi și roșii, totul se află încă sub semnul provizoratului. Numai că această Rusie nouă nu corespunde deloc deziderațelor umanitare invocate de bolșevici. Claude Anet, Paul Du Bochet, Ludovic Nadeau, Pierre Gillard, perceptorul marelui duce moștenitor, Aleksei, romancierul Serge de Chessin descriu teroarea instaurată de revoluționari. Ofițerul Voicu Nițescu și diplomatul Constantin Constante observă, la rândul lor, haosul provocat de revoluție, disoluția armatei, amestecul fronturilor și al combatanților, noile organizații revoluționare și masele. Fie că au fost martori în calitate de funcționari ai vechiului regim, și aici este vorba în special de francezi, fie că sunt în serviciul României în calitate de diplomați sau ofițeri, călătoria lor este una a repatrierii grabnice, a unei retrageri amenințate și primejdioase din Rusia cuprinsă de vârtejul revoluționar.

Serge de Chessin cunoaște chiar și închisorile revoluționare, însă reușește să scape salvat de alb-gardiști. De la el provine o dublă mărturie, cărțile *Au pays de la démence rouge*[120] și *L'Apocalypse russe – la Révolution bolchevique, 1918–1921*[121]. Rusia reprezintă pentru mulți scena împlinirii profețiilor apocaliptice ale evangheliștilor. Demersul hermeneutic al lui Serge de Chessin evocă toate potrivirile terifiante care anunță apropierea Judecății de Apoi.

> Pentru toate spiritele tari care reduc istoria la o colecție de fișe, apocalipsa rusă va părea un fapt îndoielnic. Şi, pentru că a încercat să expună un cataclism uman în alt fel decât o experiență de chimie, această carte, a cărei documentare nu se teme câtuşi de puțin de dezmințiri, va fi fără îndoială tratată drept roman. Printre resturile unei lumi dispărute, cu senzația intensă a ireparabilului, umbre vii descifrează pasionat versetele apocalipsei. Nu există o lectură mai atractivă în Rusia. La fiecare pagină, minți îndurerate constată corect sau fals o înspăimântătoare confirmare a profețiilor. Cele mai mici evenimente dobândesc o semnificație misterioasă şi prelungesc viziunile Apostolului.[122]

Chessin este una dintre aceste „umbre vii", un lector avizat al evenimentelor, asumându-şi o competență profetică, evaluând prin predicții noua putere care se construieşte pe rămăşițele imperiului. Scriitorul subliniază din plin condiția sa privilegiat-tragică de a asista la un sfârşit grandios şi în acelaşi timp oribil. El priveşte cu un ochi informat, inițiat, întregul spectacol, singurul fapt care-i conferă o superioritate asupra evenimentelor. Aceşti heralzi ai Apocalipsei vor fi înlocuiți de buna-vestire a celor care anunță zorii unei lumi noi.

> În năvala însângerată a hoardelor bolşevice, devorând totul în trecerea lor, se descoperă cu neliniște galopul frenetic al lăcustelor infernale descrise de Evanghelist. „Balaurul Roşu" cu şapte capete se încarnează în simbolul sângeriu al Comunismului şi „fiara" care urcă din abis, falşii profeți care seduc oamenii, toți monştrii aduşi pe lume de Satan sfârşesc prin a prinde conturul chipurilor strâmbe ale unui Troțki sau Lenin.[123]

Când nu sunt distribuiți în rolul cavalerilor Apocalipsei, Lenin şi Troțki incarnează acel personaj controversat pe care atâtea milenarisme îl invocă, şi anume, Anticristul. Însă dincolo de stilistica terifiantului, Serge de Chessin sesizează natura proteică a noului regim, caracterul său mutagen asimilat diversității întru monstruozitate a demonicului.

> În cele din urmă, nu trebuie ca în locul Crucii, oamenii să afişeze un nou „semn", o stea stacojie cu cinci brațe? O mistică înspăimântătoare prinde la marile mase populare cu toate aceste potriviri; cartelele alimentare înseşi devin pentru mujic o dovadă impresionantă că timpul s-a sfârşit „nimeni nu va putea cumpăra nici vinde dacă nu poartă semnul fiarei, fie numele ei, fie numărul numelui ei.[124]

Vechile însemne monarhice sunt abandonate pentru a fi înlocuite cu insignele noii puteri, Semnele, simbolurile precedă marea teroare, venirea Anticristului, violența se află peste tot. În plus, edificarea comunismului ştiințific se însoțeşte cu o febrilă pululație a superstițiilor. Fie că se odihneşte pe fundul unui borcan, într-un muzeu, sub formă homunculară, fie că

a fost fabricat de un comisar al poporului cu ajutorul ideologiei, rezultatul demonic al revoluției apare sub diferite ipostaze terifiante. Fără să se fi instalat încă bine în patul conjugal al revoluției, familia comunistă a și început să nască monștri.[125]

> Niciodată nu s-a crezut mai mult în diavol, ca acum, în țara comunismului științific. La Vologda, mulțimea asediază muzeul unde diavolul s-ar afla închis într-un borcan. La Cerepoveț se menține zvonul că un copil cu cap de câine și cinci picioare s-a născut într-o familie comunistă. La Kuzmin, un membru important al Sovietului trebuie să infirme oficial în *Pravda* apariția la Petrograd a diavolului ieșit din lucrăturile unui comisar.[126]

Chessin reface ultimele zile ale familiei regale, culminând cu execuția brutală a întregii familii, urmărind întregul „proces“, de la desacralizarea efigiilor regale și umilirea familiei Romanovilor la deportarea acestora în rezidențe din ce în ce mai mizere, la crescendoul violent din jurul prizonierilor izolați și lipsiți de apărare, și în cele din urmă executarea lor bestială, de la cel mai mare la cel mai mic, departe de ochii lumii. În absența documentelor, Chessin se servește de relatările unor martori oculari sau de informații care s-au scurs cumva, oroarea neputând fi ținută sub secret, în ciuda precauțiilor luate de bolșevici. Drama Romanovilor nu are cum să nu impresioneze, ea trebuie să fi avut un impact serios asupra publicului francez, dar nu atât de mare pe cât fascinația pe care în scurt timp o va exercita Revoluția Bolșevică în ciuda tuturor malversațiunilor revoluționare. În decurs de câțiva ani, Rusia Sovietică va fi reabilitată în ochii francezilor de entuziasmul călătorilor-misionari și de respectabilitatea funcționarilor care aduc cu sine experiența unei călătorii într-o țară pașnică și pe cale de a se dezvolta armonios. Din vechea Rusie nu va rămâne decât o amintire recuperabilă din cărțile marilor prozatori ruși.

Imediat după 1917 apar câteva relatări de călătorie care înregistrează evenimente legate de revoluția în curs, iar aici, peste imaginea Rusiei se suprapune un tablou al barbariei. Constantin Constante sau Voicu Nițescu păstrează o distanță sanitară față de ceea ce se petrece, perspectiva este una de vădită superioritate a omului civilizat față de barbarul-revoluționar, un fel de maimuță darwinistă care deprinde primele rudimente ale limbajului articulat. Aceste relatări sunt departe de cele ale tânărului ofițer Averescu, care inspectează un regiment al Majestății sale cantonat în Ucraina și se întreține cu ofițeri din armata rusă educați după toate convențiile de salon.

Scriitor, folclorist, ziarist, diplomat de origine macedoneană, Constantin Constante călătorește în Rusia pentru a-și îndeplini obligațiile de serviciu. Între 1906 și 1908, Constante îndeplinea funcția de cancelar-interpret la

Legaţia României de la Belgrad, iar din 1908 era şef al Serviciului Presei şi Interpreţilor de pe lângă Direcţiunea Poliţiei şi Siguranţei Generale. Din cauza retragerii armatei române şi a autorităţilor în Moldova în noiembrie 1916, Constante se refugiază cu familia la Iaşi şi apoi la Odessa, oraş care găzduia o mică colonie de români, majoritatea notabilităţi, în urma dizlocării lor de valul revoluţionar. Curând după Revoluţia din Octombrie 1917, în 13/26 ianuarie 1918, Lenin şi partidul bolşevic rup relaţiile diplomatice cu România, astfel încât situaţia cetăţenilor români pe teritoriul Rusiei Sovietice devine extrem de problematică. Jurnalul ţinut de C. Constante relatează o călătorie pe dos, o călătorie care este o retragere, o fugă din Rusia Sovietică, începând din martie până în iunie 1918, 4 luni pe traseul extrem de ocolit Odessa–Celiabinsk–Murmansk pentru a se îmbarca pe un vapor spre Marea Britanie, ca apoi să treacă în Franţa. Jurnalul său intitulat *Colindând prin Rusia Sovietică. Note şi impresii de călătorie 1916–1918*[127] impresionează prin relatarea aproape cinematografică a evenimentelor, un decupaj liber, revelator prin detaliul semnificativ, fără tezism ordonator, focalizând uneori scene al căror dramatism colorează sangvinolent tablourile de gen. Decupajele sale redau o Rusie în agonie, cu un metabolism complet bulversat, cu lupte de gherilă, cu caricatura instituţiilor bolşevice şi grotescul primelor soviete intrate în dezbatere ore în şir. Unguri, ruşi, francezi, evrei, cehi, polonezi, sârbi, canadieni, englezi (nemţii sunt şi ei pe undeva) alcătuiesc un melanj derutant, toate aceste naţii interacţionează în neprevăzutul turbionului Primului Război Mondial, umanitatea se desface nu din cauza vreunei doctrine, ci din cauza unui simplu contact. Dar dincolo de orice fapt care să pună în evidenţă oameni şi situaţii neprevăzute, există Rusia şi ruşii. C. Constante asistă cu mirare la facerile şi desfacerile revoluţionare, se revoltă la aflarea unora dintre propunerile aberante de reformă, crochiuri ale utopiei bolşevice şi observă cu rezervă şi bun simţ „caracterele“ noului regim, revoluţia la lucru. Cele mai interesante sunt consideraţiile asupra poporului rus, rezultatul unor observaţii pasagere, nu lipsite însă de subtilitate. Lui Constante nu-i lipseşte o reală pregătire în domeniul etnologiei şi folclorului, dovadă şi studiile privind diferitele etnii din Balcani, populaţia românească de pe Valea Timocului sârbesc, bulgarii, albanezii, turcii.[128] Constante vorbeşte cu uşurinţă mai multe limbi balcanice, sârba, bulgara, albaneza, turca, în plus şi limba franceză, necesară contactelor diplomatice. Putem spune că diplomatul român are acest exerciţiu social extrem de important, putând nu numai să compare, dar şi să facă referiri la spaţii culturale afine şi să înregistreze la fel de bine atât reflexele mentalitare, cât şi raporturile politice.

Cu toate acestea, ruşii îl surprind, ei sunt diferiţi faţă de tot ceea ce constituie climatul balcanic alcătuit cu preponderenţă din popoare de origine slavă.

> Psihologia ţăranului rus este foarte curioasă. Firea lui oscilează între două poluri extreme: pozitivul şi negativul fraternizează. E un amestec de bunătate şi de răutate, de milă şi uneori de cruzime. Aci este de o politeţă excesivă, când se scuză cu o *pajalusta* [vă rog], care-ţi susură la ureche ca o melodie, aci de o mojicie crasă, atunci când la o întrebare neofensivă te apostrofează cu un: *eto ne tvoe delo* (nu-i treaba ta), pe un ton de o brutalitate surprinzătoare. Natură mistică, ţăranul rus bigot şi superstiţios este un tip foarte rezervat, aproape bănuitor. Acelaşi ţăran evlavios, care în nemărginita lui bunătate a umplut satele şi pădurile de adăposturi pentru a feri păsările de rigorile iernelor ruseşti, cu ocazia revoluţiei a dat dovadă, câteodată, faţă de semenii lui şi de cruzime. [...] Foarte complex este sufletul poporului rus. Acelaşi rus care are milă de păsări sau de orbi poate fi uneori extrem de crud, bunăoară într-o ceartă provocată de beţie sau mânat de o răzbunare.[129]

Curiozităţile şi imponderabilele sufletului rus nu fac numai obiectul interesului lui Constante, fascinat de paradoxele şi contradicţiile ruseşti, ci se transformă într-o constantă identitar-mentalitară. Ea va furniza, de altfel, un argument forte pentru scriitorul român călător în Uniunea Sovietică după 1944, alături de un altul, spaţiul de elongaţie cosmic-simbolică a Rusiei. Incomprehensibilul rusesc, insondabilul suflet rus sau sovietic exercită o irezistibilă atracţie tocmai prin această punere în prezenţă a contrariilor, prin trăirismul nemăsurat şi inconstanţa afectelor.[130] Imponderabilele sufletului rus au ceva neliniştitor şi-l plasează pe ţăranul rus într-un limb al inocenţei care face casă bună cu cruzimea. Numitorul lor comun pare să fie o formă de exces, o înclinaţie spre a da o expresie puternică unui fond sufletesc bogat, iar intensitatea acestei expresii este aceeaşi, numai că umorile sunt oscilante, imprevizibile, polarizează. Această labilitate în zona afectelor recomandă prudenţă. Constante găseşte o explicaţie de compromis şi anume misticismul acestui ţăran care face din el un evaziv şi un oscilant. Când excesiv de blajin, când extrem de crud, dar întotdeauna la cea mai înaltă tensiune afectivă, rusul transferă umorile sale transformărilor revoluţionare. Altfel, acest popor pare abrutizat, având ca îndeletnicire fundamentală consumul seminţelor[131], fapt greu de pus în relaţie cu orice idee revoluţionară.

> Rusia e ţara *semiciki*-lor. Toată lumea, de dimineaţa până seara, nu face decât să scuipe coji de seminţe de floarea-soarelui. Unele gări au peroanele pavate cu asemenea coji. [...] Ce sentimente animă oare această masă de oameni care furnică prin toate părţile? Ce gânduri o fi având despre noua stare de lucruri ce se căzneşte peste ruinele lumii vechi să clădească o lume nouă?

Cum se răsfrâng în creierul mujicului rus din care este compusă imensa majoritate a acestei armate, astăzi în debandadă, aceste cuvinte care se repetă la fiecare pas: dictatura proletariatului; acest mujic care, până la revoluție, nu avea despre orânduiala lumească decât două noțiuni sumare: Dumnezeu în cer şi Țarul pe pământ? Există, ce e drept, o mişcare socialistă şi chiar una anarhistă. Dar ambele erau apanajul unui număr restrâns de intelectuali şi până la un punct şi al unui număr mare de muncitori din cele câteva centre industriale, care însă în imensitatea teritorială a Rusiei puteau fi socotite ca nişte oaze, fără prea mare însemnătate.
Prin ce minune acest mujic rus, născut şi crescut în tradiția monarhismului celui mai ortodox şi în ortodoxismul cel mai mistic, a fost câştigat de doctrina comunismului internațional, realizându-se – în 24 de ore – în jurul Partidului Bolşevic din propaganda căruia n-a reținut decât doi termeni: „tovarăş“ şi „republică“? [...] Tot succesul Partidului Comunist este rezultatul acestor două cuvinte magice care au format lozinca agitatorilor bolşevici: *Zemlia i volia* – „Pământ şi libertate!“[132]

Orice formă de generalizare este întru câtva reductivă, Schopenhauer considera capacitatea de a generaliza o trăsătură a geniului. Diplomatul are însă dreptate să se întrebe în ce fel doctrina marxist-leninistă ar putea fi asimilată de către mujicul rus. Constante nu vede nici un fel de aderență reală la doctrină a mujicului, ci doar un răspuns de tipul reflexologiei pavloviene la propaganda acerbă a bolşevicilor aflați în faza comunismului de război. Acționând ca şi în România, mai târziu, bolşevicii promit acestui țăran împroprietărirea, pentru ca apoi această reformă să fie retrasă şi înlocuită de o spoliere generală, colectivizarea. Constantin Constante surprinde esența succesului pe care bolşevicii îl au în propaganda redusă la cuvintele-cheie: pământ şi libertate.

Este loc însă şi pentru proiectul de reforme cu iz de distopie orweliană propus de facțiunile anarhiste. Aceste proiecte au fost puse în circulație în primii ani de după Revoluția din Octombrie, dar nu s-au impus. Ele ofereau perspectiva unei mixturi dintre cele mai exotice de utopie şi tribalism, cum ar fi desființarea familiei ca instituție burgheză perimată şi posedarea femeilor în comun la fel ca şi celelalte bunuri, un fel de prostituție în beneficiul comunității. De la valențele acestei societăți a unei promiscuități birocratizate – în fond birocrația reprezintă contribuția utopică la această democrație tribală – se va ajunge la polul opus, o societate dominată de o *askesis* a virtuților cuantificate prin fidelitate totală față de Partid, muncă, centralizare şi control al activităților extraprofesionale. Ambele societăți totalitare au un numitor comun, distrugerea individualității prin lichidarea intimității, a dimensiunii private a existenței.

Am întrebat, din curiozitate, pe unul dintre aceşti extremişti cum înțelege aplicarea acestui deziderat şi iată explicația lui:

> Se va crea – mi-a spus el – pe lângă fiecare soviet câte un comisariat al dragostei publice. Fiecare cetățean sovietic va avea dreptul la un bon de dragoste pe zi. Cu acest bon el se va prezenta femeii socializate care va fi obligată să i se pună la dispoziție, fără vreo opunere şi fără plată, în schimbul bonului eliberat de comisariat. Ea este liberă în aceeaşi zi de-a accepta sau refuza pe al doilea candidat la însurătoarea de o clipă... Copiii născuți din aceste împreunări vor aparține Statului Sovietic, care-i va creşte şi îi va îngriji până la vârsta când urmează să fie repartizați şcolilor sovietice sau la ateliere după aptitudini... aceşti copii – continuă interlocutorul meu –, neavând nici o afecțiune de familie, vor fi cei mai sinceri sprijinitori ai familiei sovietice care este Statul Sovietic.[133]

Proiectul, care-l oripilează pe Constante, a fost însă pus în discuție în febra transformărilor revoluționare. Aici se află germenii unei evoluții spre abnorm a proiectului comunist, fapt sesizat şi de martorii francezi ai apocalipsei bolşevice. Chiar dacă Partidul nu va da curs acestui program de reformă a raporturilor sexuale, ea nu va fi mai puțin radicală, vizând altfel utilizarea colectivă a energiei libidinale.

O relatare care nu este una a unei călătorii propriu-zise, însă la fel de importantă, îi aparține ofițerului român Voicu Nițescu în cartea sa în trei volume *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*. Aceasta consemnează experiența pe care a avut-o în Rusia în anii 1917–1919, anii comunismului de război, în care bolşevicii preiau puterea şi în care ceea ce rămânea din Rusia veche se destramă. Trecerea în revistă a evenimentelor care au precedat detronarea țarului evidențiază ostilitatea Rusiei față de România şi jocul dublu pe care-l face. Tratatul cu Rusia este considerat de ofițerul român drept preambulul unei trădări, guvernul Stürmer, secundat de camarila lui Nicolae al II-lea, urmărind calculat dezastrul României şi o pace separată cu Germania. Țarina Alexandra Feodorovna este, de asemenea, făcută responsabilă pentru planul secret de ocupație a României. Rusia nu respectă termenii tratatului semnat, trupele ruseşti nu se prezintă în numărul convenit pe frontul românesc şi refuză să intre în dispozitivul de luptă. România este învinsă de Germania, iar armata se retrage temporar în Moldova. În scurt timp, țarul era detronat, un guvern provizoriu era constituit sub preşedinția prințului Lvov, care declară că Rusia îşi va respecta angajamentele luate față de aliați. Cu toate acestea, revoluția care izbucneşte la Petrograd îi apare ofițerului român ca un fapt providențial, întrucât scoate România de sub amenințarea unei înțelegeri secrete între Germania şi Rusia care s-o sacrifice intereselor celor două părți. Anticipând ceea ce avea să se petreacă în august 1939 prin tratatul semnat între Ribbentrop şi Molotov, înțelegerea făcută de Lenin la Brest-Litovsk cu Germania anula toate angajamentele Rusiei față de vechii aliați Franța şi România. Oricum, nici angajamentele

prințului Lvov, nici cele luate de noul președinte al guvernului revoluționar, Kerenski, nu sunt respectate. Mai multe trupe rusești sosesc pe frontul moldovenesc, rămânând în spatele liniilor, fără a intra în luptă, spoliind, în schimb, târgurile și satele Moldovei. „Sărmana populație și așa destul de lipsită e jefuită fără milă și până la os de oștirile «revoluționare» rusești. Purtarea lor e pe alocuri așa de barbară încât avem impresia că ne-a cutropit dușmanul sau că hoarde de tătari, înțeleși cu dușmanul, ne atacă din spate.“[134] Voicu Nițescu face tabloul unei degringolade totale, al unei armate dezorganizate, soldații ruși nu mai ascultă de ofițeri, țin mitinguri și-i îndeamnă pe soldații români la revoltă.[135] Este obținută în urma unui astfel de miting la Iași eliberarea „bulgarului Rakovsky, neîmpăcatul vrăjmaș al idealului românesc“. În urma insistențelor guvernului român, prizonierii transilvăneni, bănățeni și bucovineni din Rusia care luptaseră de partea Austro-Ungariei sunt cu dificultate și cu întârziere eliberați din lagărele îndepărtate și apoi concentrați în lagărul de la Darnița, lângă Kiev, și ulterior li se permite sosirea în țară pentru a lua parte la război. Primul batalion sosea în Iași pe data de 7/20 iunie 1917 și aducea vești îngrijorătoare cu privire la ceea ce se întâmpla în Rusia, unde agitatorii bolșevici în număr din ce în ce mai mare reușiseră să destabilizeze întreaga armată, de la simpli soldați, „readovoi“, la ofițeri, „porucic“ sau „polcovnic“. Sovietele formate ad-hoc încurajează părăsirea frontului, Kerenski, ca ministru al justiției în primul guvern provizoriu, este învinuit de abolirea pedepsei cu moartea, sub incidența căreia intra și dezertarea. Un rol esențial îl joacă Comitetul executiv al deputaților, muncitorilor și soldaților. Pentru termenul de muncitor, Voicu Nițescu utilizează cuvântul francez „uvrier“. Se discută despre celebrul Pricaz nr. 1, care cuprinde *Declarația drepturilor soldatului,* publicat în *Izvestia*, și în care se dispune ca întreg armamentul să treacă sub controlul comitetului de companie sau de batalion, și nu al ofițerilor superiori, precum și *abolirea salutului obligatoriu față de superior*, fapt care echivalează cu o disoluție a ierarhiei militare și în cele din urmă a armatei în spiritul defetist al faimoasei *bratanie* (înfrățire). Acest comitet criptorevoluționar afișează lozinca „pace fără contribuții și anexii“.

Voicu Nițescu face parte dintre ofițerii care însoțesc comisiile militare, în număr de șase, care merg în Rusia la Kiev pentru eliberarea și recrutarea prizonierilor români, din comisia sa, comisia II, cu destinația Iuzofca (Brigada H. și Odeskaia), făcând parte și maiorul V. Protopop și dr. V. Câmpeanu. Călătoria sa prin Rusia în curs de bolșevizare este consecința unei misiuni militare, însă ofițerul român își asumă o sarcină care depășește cadrul strict al misiunii, aceea de a consemna această experiență viatică.

Detaşat de la unitatea Negreşti, unde îşi îndeplinea serviciul, ofiţerul se transformă în scriitor, un martor ocular care asumă autenticitatea celor relatate. Pe data de 16/29 iunie, comisiile părăsesc Iaşul şi intră în Basarabia pe la vama Ungheni, unde trec în trenul rusesc, care avea compartimente mult mai spaţioase, prevăzute cu două rânduri de canapele. Graniţa separă o ţară îmbelşugată, în ciuda războiului, România, de o provincie devastată, Moldova: „În Moldova părea că se abătuse tătarii.“ Scriitorul consideră că Nistrul este adevărata graniţă dintre Moldova şi Rusia, cu ruinele cetăţii Benderului străjuind ca bornă imemorială, iar consideraţiile sale despre „naţia moldovană“ căreia i s-au luat pe rând şcoala şi biserica şi care vorbeşte „moldoveneşte“ transmit emoţia unui ataşament real, dar şi a unei poziţii ireductibile cu privire la „aliatul“ provizoriu al României. Călătoria începe de la Kiev, „mama oraşelor ruseşti“, unde trenul ajunge pe data de 1 iulie, iar călătorul îşi mărturiseşte tristeţea că românii au rămas izolaţi de „această ţară uriaşe“. „Deşi lipiţi de ea, Rusia a fost în tot timpul terra incognita pentru noi.“[136] Avem o clasică relatare de călătorie de tipul unui documentar despre ceea ce înseamnă Kievul tradiţional, cu catedrala Sfintei Sofii şi Lavra sau Mânăstirea Catacombelor, însă în acest cadru se insinuează noutatea „mitingurilor revoluţionare“. Grupuri de oameni se adună în jurul unui orator la intersecţiile străzilor, numitorul comun al acestor discursuri îl constituie denunţarea războiului ca principal factor responsabil de dezastrul Rusiei. Un teatru de revistă pune în scenă opinii diferite, în jur se află foarte mulţi militari care ar fi trebuit să fie pe front, dar care, instrumentaţi de propaganda bolşevică, au dezertat. Întreaga scenă kieveană îi lasă ofiţerului român impresia de haos, mai ales că soldaţii care trec pe stradă nu-şi mai salută superiorii, semnal al unei disoluţii a autorităţii pe cale de a se generaliza: „Egalitatea socială începe astfel dela armată“, iar teatrul se transformă în miting: „Toată lumea ţine să vorbească…“ Pentru călătoria spre Moscova, unde ajung pe data de 5 iulie, li se încredinţează un vagon mic şi strâmt. Concluzia: „Ruşii nu cinstesc şi nu sunt complezenţi decât faţă de ce e mare şi puternic.“[137] Coborârea pe peron atrage atenţia mulţimii, care-i înconjoară numaidecât, imaginând diverse scenarii legate de venirea necunoscuţilor luaţi pe rând drept francezi, americani, englezi, austrieci.

> Încălziţi de focul revoluţiei, pentru care n-au reuşit să definească încă un scop – aceşti oameni, dornici de mai bine, cu predispoziţii înnăscute spre visare şi misticism, ţin în majoritatea lor să creadă că noii veniţi au adus cu ei magica baghetă, cu care vor face să înceteze dintr-odată războiul şi să curme suferinţele transformând poate şi apa Moscovei într-o delicioasă vodcă.[138]

Impresia pe care i-o lasă Moscova, în comparaţie cu Kievul, e una proastă, străzile sunt mai murdare, casele mici şi sărăcăcioase, şi, faţă de kieveni, ruşii moscoviţi par mult mai puţin civilizaţi. „Ei n'au nimic din vioiciunea, delicateţa şi aerul de sinceritate al Ruşilor Mici. Privirea lor e severă, posomorâtă şi lipsită de inteligenţă."[139] În schimb, ofiţerul român întâlneşte aceiaşi oratori care vorbesc de data aceasta de la tribune îmbrăcate în draperii roşii agitându-şi pumnii. „Orăşenii sunt ca şi sătenii. Nu e parcă nici-o deosebire între ochiul sur, şters şi revoltător de curios al militarului de la sat, cu rubaşca descheiată, şi între aceşti burghezi, peste care a trecut totuşi o lungă perioadă de civilizaţie!"[140] Datorită lui Voicu Niţescu avem o imagine a populaţiei Moscovei pe cale de a fi comunizată, care ridică numeroase semne de întrebare în ceea ce priveşte gradul de civilizaţie. Voicu Niţescu dedică un subcapitol important descrierii minuţioase a Kremlinului, care-i impresionează pe ofiţerii români. Cu o minuţie documentară, ofiţerul român face istoricul celebrei fortăreţe, însoţindu-l cu detalii arhitectonice şi cadastrale care pun în valoare un mod de a călători informat cultural. Istoria culturală face loc anecdotei şi imprevizibilului prin care se lasă întrevăzută esenţa lumii noi. Cei doi miliţieni care-l opresc, „paza revoluţionară", nu reuşesc să-i descifreze documentele din cauză că sunt analfabeţi. La limită este salvat de un cetăţean care-i lămureşte pe cei doi că totul este în regulă cu călătorul străin. În ecuaţia raporturilor şi a reprezentărilor pe care ruşii le au despre celelalte naţii nu există un spaţiu cât de mic consacrat românilor şi nici un interes în acest sens.

> Ruşii iubesc sincer pe Francezi şi au o vie admiraţie pentru ei. Pe Englezi îi respectă şi se tem de ei. Pentru Români, căci spunem uneori adevărul, nu au nici o atitudine şi nici un gest. Aceştia par a fi pentru Moscoviţi nişte cetăţeni din altă planetă.[141]

Contactul cu populaţia aflată prin gări relevă aceeaşi curiozitate obsedantă, iar Voicu Niţescu remarcă un fel de primitivitate a ruşilor: „Suflete înţelenite încă, se prinde de ele şi le turbură orice li se povesteşte."[142] Avem aici un profil al rusului ca bun sălbatic, însă Niţescu consideră ţărănimea rusă o ideală masă de manevră, extrem de vulnerabilă la propaganda făcută de bolşevici, care fac promisiuni fără nici o acoperire. În plus, există premisa ca bunul sălbatic să conţină un potenţial distructiv definit în termenii unui atavism, iar relevarea acestei posibile congruenţe a contrariilor va deveni o trăsătură distinctivă a profilului rusului în general, pentru a fi ulterior infirmată de propaganda sovietică care doreşte să impună un alt profil psihologic, caracteristic pentru omul nou. Apropierea atavismelor ruseşti

de cruzimea iacobinilor pune în relație cele două revoluții relevând faptul că, sub raport istoric, Voicu Nițescu utilizează cel mai avenit termen de comparație.

> De prăbușirea ce se anunță nu va putea fi făcut răspunzător acest popor și mai puțin acești țărani. Ei sunt așa de buni, blânzi, umili și supuși! Ochii lor albaștri resfrâng numai bunătate și inocență. Cine știe însă dacă în dosul acestei profunde păci sufletești nu se ascunde undeva răsadul atavic al bestiei, care când va fi sgândărit și scos la lumină va întrece în cruzime pe sansculot și pe Jacobinul sanguinar!?[143]

O altă serie de considerații vin să completeze portretul psihologic al rusului în care inocența poate oricând face casă bună cu cruzimea, iar modalizatorul îl constituie viclenia. Aceste reprezentări identitare configurează și un posibil orizont interactiv, privirea călătorului are acuitatea militarului de carieră aflat într-un teritoriu ostil, nevoit să-și construiască soluțiile și pe baza reflexelor mentalitare ale inamicului.

> Rușii de-or fi îmbrăcați în haine nemțești ori în costume de mujici, sunt în anume privinți la fel. Ei sunt și rămân mai ales norodul cel mai șiret. Și asta o știu și ei, căci înșiși își zic: *„Ruskii norod, hitrîi norod“* (poporul rus e popor viclean!).[144]

„Boierii“ sunt făcuți vinovați de a fi risipit acest capital de bunătate, devotament, blândețe și noblețe sufletească, poporul e întunecat (tiomnîi), bărbații și femeile fiind deopotrivă amețiți de „cazacioka samagonkă“. Voicu Nițescu relevă forța maselor lipsite de educație, „o grozavă amenințare pentru însăși ființa statului rus“. Acesta are un alt sens al spațiului generat de dimensiunile Rusiei, sens care va fi rediscutat și de călătorii francezi. Ofițerul român încearcă să precizeze raporturile spațio-temporale așa cum le deduce din observarea rușilor, construind repere pe baza cărora să se poată raporta la rândul lui la felul de a fi al rușilor, iar o serie din aceste observații au ceva din acuitatea celor aparținându-i marchizului de Custine.

> Pentru Muscali timpul nu are nici o importanță. Ei trăesc ce e drept în el, dar nu prin el. Spațiul are asemenea numai o importanță relativă pentru Ruși. Se pare că lor le e indiferent dacă se găsesc într-un loc sau în altul. Aproape sau departe, ei sunt pretutindeni în Rusia și, cum nu cunosc altă țară decât această Rusie infinită, ei o confundă instinctiv cu globul pământesc însuși. Fataliști și sceptici, cum sunt, lor le indiferent dacă se găsesc pe un punct sau altul al acestui glob.[145]

Pe aceeași linie a explorării sufletului rus, Voicu Nițescu subliniază trăsături-clișeu precum fatalismul, nihilismul și extragerea din timp a rusului. Călătoria exterioară printr-o Rusie răvășită de revoluție este dublată de acest rapel psihologist la interioritatea omului rus.

> Pe lângă „nicevo", care înseamnă nepăsarea până la inconştienţă, împăcarea spontană cu orice lovitură, glăsuirea desăvârşită a fatalismului, Ruşii mai au şi vorba „seiceas", o brutală sfidare a măsurei timpului.
> Tradus, acest cuvânt înseamnă „imediat". În limbajul curent rus el poate însemna şi „azi" şi „mâine" şi „peste o săptămână" şi „peste o lună" – atârnă de om, de dispoziţie şi de împrejurări.[146]

Instabilitatea emoţională şi spiritul contradictoriu sunt alte trăsături emblematice pe care le consemnează Voicu Niţescu. Chiar şi în cazul unei preluări facile a unor clişee, ceea ce sesizează călătorul român se raportează la evenimente desfăşurate sub ochii lui, în măsură să valideze sau să invalideze clişeul.

> Aşa sunt Ruşii. Nu numai cei de jos, ci şi cei de sus, aşa-zisa „Inteligenţă" (*Intellighenţia*). Ei trec cu cea mai mare uşurinţă de la o stare sufletească la alta, de la pozitiv la negativ, de la bucurie la întristare, de la râs la plâns, de la viclenie la sinceritate şi întors. Mintea lor, lipsită de o călăuză îndrumătoare, este terenul în care rodesc cu uimitoare uşurinţă toate contrastele şi concepţiile cele mai dezordonate. Ea adoptă şi concepe toate imposibilităţile.[147]

În acest fel explică ofiţerul român vulnerabilitatea mujicului, şi nu numai a lui, la manipularea pe care Lenin şi cei din jurul său o exercită cu maximum de eficienţă. Lozincile revoluţionare speculează mesianismul funciar al gloatei, nevoia de miracol care trăieşte în fiecare mujic.

> Aceste capete sunt accesibile de orice contraste, de orice imposibilităţi şi gata de a-şi sugera orice minune, dar şi de a se însufleţi pentru tot ce e nou şi mare, ca şi pentru tot ce e neclar şi nebulos, dar îmbrăcat în contururi ademenitoare.
> Creierul lor e un teren tot aşa de prielnic pentru lozincele cari se aruncă astăzi cu grămada pe piaţă, ca cernoziomul pentru cereale. Grandoarea unora din aceste lozinci: ca pacea, exproprierea pământului, împărţirea averii celor bogaţi aprinde cu uşurinţă fantezia şi de altcum aşa de bogată a Ruşilor. Lenin e pentru această fantezie, pentru superstiţia şi fatalitatea de care sunt pline capetele norodului de rând, încarnarea acelui spirit anonim, de mult aşteptat, care le va face cu putinţă să trăiască deaci încolo fără muncă şi fără griji, ca în rai![148]

Pentru că nu există şcoli, analfabetismul este în floare şi justifică predispoziţia pentru superstiţii, fatalism şi misticism: „vor crede cu fanatism în Lenin şi tovarăşii lui, tot aşa cum odinioară credeau în falşii descendenţi de ţari: Dimitrie, Petru, Alexe etc. şi-i vor urma, cum i-au urmat pe aceştia şi mai târziu pe Stenko Razin, pe Pugacev, pe Anton Petrov şi pe alţi aventurieri"[149]. Încercând să definească aceste repere psihologice şi imponderabile

ale sufletului rus, ofițerul român își definește pragmatic dificultățile pe care le are de întâmpinat în misiunea repatrierii ostaticilor români.

Eforturile de a-i elibera pe ostaticii români ardeleni sunt din ce în ce mai mari pe măsură ce Sovietele încep să preia controlul orașelor, iar frontul se destramă. Condițiile de prizonierat sunt de cele mai multe ori incalificabile. În Samara, spre exemplu, la *sbornîi punct* (lagărul orășenesc), prizonierii români trăiesc în condiții mizerabile, dorm pe scânduri goale, și în loc de perne au zdrențe. În misiunea lor, ofițerii români se izbesc de autoritățile revoluționare, cărora li se alătură adesea prizonierii unguri și nemți, cum se întâmplă la Iuzofka, unde o parte din prizonierii români lucrează la uzina Providence Russe (*Ruskii provindece*) pentru că o bună parte din industria rusească o reprezintă investițiile capitalului francez, englez sau german. Consiliul lucrătorilor instituie numaidecât o „sobrania" (ședință) condusă de „uvrierul" Anton Djacenko, sovietul de la Iuzofca interzicând printr-un „pricaz" ridicarea muncitorilor din uzine, fabrici și întreprinderi. La 3/16 iulie 1917, gărzile roșii formate de Comitetul executiv al sovietelor se ridică împotriva guvernului provizoriu. Ofițerul român relatează episoade care-i sunt la rândul lui povestite despre degringolada din fabrici și despre ascendentul pe care-l au muncitorii asupra directorilor cu care tratează discreționar. O mare parte din întreprinderi devin inaccesibile misiunii românești, ale cărei documente perfect valabile nu mai contează în fața sovietelor, așa cum se întâmplă la Smolianka, Artileriski Zavod, Alexandrovski Rudnik sau Leigetski Zavod. Dificultățile legate de plecarea muncitorilor români țin și de faptul că numai prizonierii mai lucrează, muncitorii ruși, îndemnați de agitatorii bolșevici, refuzând orice activitate productivă. Voicu Nițescu este sceptic și cu privire la capacitatea rușilor de a (mai) purta un război. Acestora, în opinia ofițerului român, le lipsesc „vitejia și tenacitatea războinică", fapt care la Rucencovo duce la strigarea lozincii „Trăiască Germania!", pentru că Germania este percepută ca agent eliberator, așa cum, dacă bolșevicii ar fi câștigat pe 3/16 iulie lupta împotriva lui Kerenski, s-ar fi strigat „Sus bolșevicii!"; este vorba de o victorie temporară a lui Kerenski împotriva lui Lenin. În schimb, antisemitismul rușilor, cum constată ironic Nițescu, pare să fie o constantă psihologică, lozinca „Jos Ovreii!" fiind ultilizată și pe timp de pace, și pe timp de război. Aceasta era și constatarea făcută lui Radu Rosetti în călătoria sa în Rusia pe care a consemnat-o în *Prin pravoslavnica Rusie* (1913). Opțiunea revoluționară este circumstanțiată de promisiunea încetării oricărei activități: „[...] o fac nu pentru că așa-i îndeamnă logica,

ci pentru că libertatea pentru ei este pofta şi dorul de a nu mai fi împiedicaţi de nimeni ca să lenevească *in aeternum*"[150].

Dificultăţile pe care ofiţerii le întâmpină din partea sovietelor sporesc pe măsură ce autoritatea acestora se extinde în toată Rusia. Soarta revoluţiei nu era încă decisă, aşa că nici autoritatea acestor soviete nu este încă suficient consolidată pentru a lua decizii definitive. Mai mult, caracterul improvizat al noilor organizaţii, cu lideri cu tot, împiedică de fapt un dialog coerent, inteligibil. Sovietele sunt agregări improvizate, mase de adunătură guvernate de lideri patibulari, o caricatură politică care va deveni literă de lege în momentul în care regimul se va instala la putere. Imaginea dezbaterilor din interiorul unui soviet, aşa cum o surprinde Voicu Niţescu, oferă un elocvent tablou de gen al revoluţiei bolşevice, altul decât cel forjat ulterior de propagandă.

> Peste o sută de muncitori ocupă vasta sală a localului, în care îşi are reşedinţa sovietul. Ei discută şi sparg semicichi. Adunarea e prezidată de un personaj păros, sprâncenat, cu părul capului vâlvoi şi cu mustăţile vârâte într-o barbă ce seamănă cu un stuf de mărăcini. Fruntea lui de două degete se perde în acest noian de păr, iar luminile care ţâşnesc din ochii lui mici au un aspect de vădită răutate şi îndârjire. Întinde cu mare greutate şi fără a se clinti din scaunul de „predsedatyel" mâna membrilor delegaţiei române.
>
> Când începe dialogul între president şi delegaţie, se face o linişte de mormânt în sală. „Tovarăşii", surprinşi cu seminţe de floarea soarelui în gură, le înghit mai bine decât să le arunce pe jos, de teamă să nu facă zgomot şi să scape vreun cuvânt din acest dialog.[151]

Tabloul sovietului la care participă delegaţia română este de un grotesc teribil, începând cu portretul pe care Niţescu îl face prezidentului. Excesul de pilozitate evidenţiat copios de ofiţer – personajul pare învelit în propriul păr, ca într-o blană –, precum şi observaţiile privind îngustimea frunţii şi privirea rea – observaţiile fizionomice detaliate nici nu mai sunt necesare, exemplarul poate fi clasat cu uşurinţă în galeria delincvenţilor lombrozieni – sugerează şi o regresie la animalitate. „Onoratul public" se compune nediferenţiat din consumatori de seminţe, îndeletnicire pe care şi Constante o asocia evident barbariei orientale. Cu un cert talent, Niţescu surprinde şi momentul de un grotesc subţire în care tribul consumatorilor de seminţe devine atent, intrând într-o transă vecină cu pânda şi aşteptând tensionat reacţia şefului de trib bolşevic.

Febra şedinţelor se află abia la început, dar ea anunţă interminabilele dezbateri, congrese, luări de cuvânt, discursuri agitatorice etc. Niţescu surprinde acest exerciţiu popular al funcţiunilor civice cu ironie şi, de ce nu,

curiozitate. Noutatea are farmecul ei hilar, tovarăşii sunt de-a dreptul exotici, ca nişte maimuţe dezinhibate.

> La Franţuski Rudnik ne întâmpină în faţa upravei o mulţime de curioşi: bărbaţi, femei şi copii. Numai cu mare trudă putem străbate în local. „Norodul" e în „şedinţă de comitet". Deşi zi de lucru, şedinţa ţine de azi dimineaţă. Poporul se sfătuieşte mereu. Membrii comitetului sunt mai ales oameni tineri şi femei dea-valma, ba şi prizonieri. Şedinţele se ţin aproape fără întrerupere, în fiecare zi. Lucrul în fabrică stagnează, căci toată lumea ţine să fie în comitet şi să discute.[152]

Aceste „şedinţe de comitet" constituie prin noutatea lor un fel de sărbătoare populară, iar oamenii sunt prinşi de beţia taclalei fără noimă. Avem o caricatură a unui regim democratic, nu are nici o importanţă ceea ce se dezbate, ci dezbaterea ca atare. Ceea ce pare o nouă formulă organizatorică constituie de fapt un reflex al haosului, al instabilităţii. Masele exersează cu o vanitate uşor de înţeles o formulă nouă, ale cărei principii nu le cunosc, atrase într-un vertij ludic şi parodiind fără să vrea exerciţiul democratic al unei dezbateri în plen din ţările civilizate. Ca şi Constante, Niţescu nu face decât să surprindă stări tranzitorii, forme de agregare instabile, ipostazele deconcertante ale unei lumi în plin proces de dezagregare, dar şi de tatonare a unor stări de agregare politică de o noutate absolută. Noutate politico-ideologică, bolşevismul se aplică mecanic unui strat de populaţie de care o separă un decalaj imens, incompatibilităţile sunt ireductibile, astfel încât combinaţiile poartă amprenta unui ridicol împins spre grotesc, rezervat speciei comicului buf. Din acest tablou mendeleevian al revoluţiei nu putea lipsi însă „omul nou". Apariţia comitetelor anarhiste ale Gărzilor Negre, *Ciornaia Gvardia*, a miliţiilor troţkiste, *Narodnaia Miliţia*, a comitetelor de taxare menite să „controleze" magazinele negustoreşti, adică să le spolieze, prefigurează naşterea noului stat poliţienesc. La Buzuluk, spre exemplu, norodul face în fiecare zi „rivuluţie", prădând magazinele „burjuilor". Niţescu face cunoştinţă cu un astfel de comitet anarhist în componenţa căruia par să intre revoluţionarii prefiguraţi de Cernîşevski, o nouă umanitate după chipul şi asemănarea „demonilor" dostoievskieni. Ofiţerul este un bun cunoscător al romanului rus, Turgheniev, Cedrin Saltikov, Voronej Kolţov, Gogol şi Puşkin apar ca referinţe constante, aşa că reperele livreşti au rolul lor în omologarea acestei umanităţi gogolian-dostoievskiene.

> Membrii lui? Ce figuri! Progenituri sinistre ale Rusiei tinere de odinioară, fioroase odrasle ale acelor „oameni noui", ameţiţi de tămâia neantului (nicevo!), pe care îi recrutase altădată faimosul vizionar Cernicevski.

> În privirile lor e ceva din scăpărarea oțelului ucigaş şi nici o urmă din ochii Bazarovilor, pe cari Turgheniev îi numea „nihilişti“ în cartea sa *Părinți şi copii* (Cetită cu nebănuitoare linişte de toți fantaştii înamorați de literatura rusească!). Realizatori integrali ai programului lui Bakunin şi ai etericelor teorii kropotkiniene, ei, nepre-văzuți moştenitori ai îndemnurilor lui Neciaev, vor să fie profitorii din plin ai lichidării sociale, preconizate de cei cari în camera lor n'au întrezărit, desigur, niciodată realitatea şi de care ei înşişi s-ar fi înfiorat.[153]

Comuniştii din Sovietul central erau cunoscuți: Lenin, Troțki, Lunacearski, Kamenev. Niciunde nu apare numele lui Stalin. „Şi tot aici la Simbirsk a văzut lumina zilei neastâmpăratul îndrumător al frământărilor de azi din Rusia, Vladimir Ulianov Lenin, Neptunul nevăzut, care agită şi alimentează din adâncuri valurile ce au cuprins şi amenință să cutropească Întreagă Rusia.“[154] Nițescu îl numeşte pe Lenin un *Stenko Razin redivivus*.

Este de înțeles de ce Nițescu nu rezistă tentației de a face considerații cu caracter general despre trăsăturile sufletului rusesc. De la observațiile neutre, de la cele colorate ironic, de la comicul buf al întrunirilor cetățeneşti, Nițescu trece într-un alt registru în care se simte compasiunea sinceră, dar şi uimirea. Diferența se face remarcată pentru că este incomprehensibilă. Sentimentalismul etilic al rusului ține de o anume fericire care ascunde de fapt mizeria şi nefericirea. Uitarea, visul, aşa cum lasă românul să se înțeleagă, constituie formula compensatorie, un *catharsis* degradat.

> Plăcerea cea mai mare a acestui popor este beția, altfel spus, uitarea. Bieții oameni! Ca să fie fericiți, trebuie să viseze. Dar ceea ce dovedeşte încă odată firea blajină a ruşilor este faptul că mujicii, când se amețesc la băutură, oricât de abrutizați ar fi, se înduioşează, în loc să se bată sau să se omoare unii pe alții, după cum fac bețivanii de pe la noi, plâng şi se sărută: ce popor interesant şi ciudat!... ți-ai face pomană fericindu-l.[155]

Bunătății funciare a rusului îi corespunde necesar în tablou şi trăsătura contrarie, violența, o violență extremă, care se află de partea autorității. Spectacolul degradant îl impresionează pe ofițerul altfel obişnuit cu duritatea cazonă.

> La un colț de stradă dăm peste alți doi milițieni. Ei sunt, din fericire pentru noi, ocupați. Joacă fotbal cu o minge omenească. Un nenorocit cu fața plină de sânge crepată de plesnele nagaicei – sboară dintr-un toc de cizmă într-altul, rostogolindu-se spre espozitura poliției din partea locului.[156]

Spectacolul nu mai lasă loc îndoielilor sentimentale, regimul autorității are o severitate apreciabilă, din care nu lipseşte ricanat caracterul de

spectacol, pasele pe care cei doi şi le dau cu o „minge umană". Niţescu sesizează cu subtilitate faptul că în scenă se ascund spectacolul, delectarea, bunul-plac al autorităţii, cu o notă evidentă de sadism. E mai puţin important dacă această violenţă este o moştenire ţaristă sau o achiziţie revoluţionară, dacă stă sub semnul temporar al crizei sau al indecidabilelor unui suflet rus eternizat. Faptul se impune cu forţa insidioasă a instantaneului fotografic, frica se află în tablou, ofiţerii români se feresc de complicaţii suplimentare, ar putea fi arestaţi. Situaţia particulară, decupajul feroce, este condus printr-un *travelling* abil spre o stare de fapt. Aceste instantanee inoportune vor constitui ulterior sursa esenţială de veridicitate pentru călătorii al căror traseu este dirijat, controlat de INTURIST. Instantaneele au şi pandantul lor anecdotic şi de cele mai multe ori fac inutilă prezenţa comentariului. De aici, derivă însă o problemă de fond: ce raport instituie aceste instantanee cu contextul, cu realitatea, în ce măsură este permisă generalizarea, dacă se poate discuta despre un efect global al fragmentului surprins fulgurant sau dacă el nu intră mai degrabă într-o bază de date având relevanţă numai într-un raport statistic. Chiar fără reinserarea sa într-un context mai vast decât cel care-l localizează, faptul anecdotic devine relevant, are portanţa lui simbolică şi contribuie la edificarea unei vulgate sau la confirmarea sau infirmarea ei. Fondul contradictoriu al realităţii ruseşti/sovietice cu care se confruntă călătorii nu implică automat o reducere la absurd a oricărui eveniment bulversant derivând de aici o incomprehensibilitate definitorie a fenomenului sovietic. Oricum ar fi, Voicu Niţescu se apropie de această lume cu legitimă curiozitate şi se desparte de ea cu o nedisimulată rezervă critică, dacă nu chiar repulsie, care-şi are argumentele sale precise referitoare la „inconsecvenţele" armatei ruseşti dislocate conform înţelegerilor pe frontul românesc, dar şi pe cele subiective ale experienţei pe care i-o oferă poporul rus. Ea rămâne redusă la nivelul unor bizarerii, o lume a barbariei în care se desluşesc bizare insule de civilizaţie, mostre pe care călătorul le selectează atent. Ceea ce contează pentru Voicu Niţescu şi poate servi de concluzie a întregii călătorii este inaderenţa funciară a românului la bolşevism: „Zadarnic! Românii nu pot fi bolşevici. Ei n-au înclinări pentru stări sufleteşti potrivnice firii lor. Microbul epidemiei bolşevice nu prinde decât la Ruşi."[157]

PARTEA A TREIA

13
U.R.S.S. şi perioada interbelică în România: tinerii furioşi

O primă diferenţă notabilă îi separă pe oamenii de cultură francezi de cei români în perioada interbelică: românii, oricât de mare interes ar stârni U.R.S.S., nu călătoresc în Uniune. U.R.S.S. devine o zonă albă pe hartă după Revoluţia din Octombrie. Puţinele mărturii ale celor care călătoresc prin Rusia revoluţionară, însărcinaţi fie cu o misiune diplomatică (Constantin Constante), fie cu o misiune militară (Voicu Niţescu), ne înfăţişează spectacolul compulsiv al instaurării noului regim, degringolada totală şi mişcările violent-convulsive care au loc. Distrugerea monarhiei de către bolşevici nu putea inspira încredere unui stat care se consolidează şi se legitimează tocmai prin intermediul monarhiei. Altfel, soarta Romanovilor nu este deplânsă în România, tocmai pentru că ţarii nu fuseseră în nici un fel loiali angajamentelor luate faţă de principatele române Moldova şi Ţara Românească (Valahia) şi apoi faţă de România, ducând o politică ostilă, potenţial anexionistă. Se putea spune că, în România, Rusia avea o presă politică destul de proastă. Interesul pentru U.R.S.S. ţine mai degrabă de noile curente de idei, dezvoltate pe linia unui socialism utopic, care-şi găsise şi în România secolului al XIX-lea fourieriştii lui, precum Teodor Diamant[158] cu faimosul său falanster de la Scăieni, dar şi pe filiera unui vechi statut de adversitate consolidat prin actele ostile ale politicii ruseşti faţă de România. U.R.S.S. constituie pentru România un potenţial inamic, pe care eşti obligat să-l iei în calcul din cauza „dimensiunilor“ şi agresivităţii sale funciare şi în funcţie de care se stabileşte o politică a alianţelor în măsură să garanteze securitatea şi integritatea teritoriului dobândit prin Unirea din 1918 şi consolidat prin Tratatul de la Versailles şi Tratatul de la Trianon. Lenin sau Stalin puteau părea personaje atractive pentru un studiu de caz, dar, odată cu intensificarea propagandei sovietice pe teritoriul României, care urmăreşte destabilizarea structurilor statale, interesul pentru aceste figuri se plasează într-un alt orizont decât cel fenomenologic. Bolşevismul

funcționează oficial ca exemplu negativ, mai ales după interzicerea Partidului Comunist din România, în 1924, însă aversiunea față de acesta se va radicaliza și complica prin componenta antisemită pe care o incoroporează idiosincrazia configurată politic a direcției legionare pure și dure împotriva „iudeo-masoneriei“ care servește interesele Rusiei Sovietice. În ciuda faptului că relațiile diplomatice cu U.R.S.S. sunt reluate abia în 1934, după ce Lenin le suspendase oficial în 1917, prezența vecinului de la Răsărit se face simțită atât în *underground*-ul lumpen-proletariatului, cât și în cadrul unei inelectualități cu vederi social-democrate cucerite de ideile stângii, prin acțiunile de agitație întreprinse de agenții sovietici și colaboratorii lor cointeresați, în încercările de infiltrare a unor partide, prin propaganda făcută prin intermediul unor gazete precum *Adevărul* sau *Dreptatea*, lăsând la o parte fițuicile efemere gen *Bluze albastre* etc. Istoria de foileton a grupusculelor Partidului Comunist din România antrenate pentru un război de gherilă este în măsură să dea o idee despre relațiile României cu U.R.S.S.

O importantă motivație în orientarea prosovietică a unei părți a inteligheției românești și, într-o măsură covârșitoare, a celei franceze o constituia deschiderea unui front antifascist pe fondul ascensiunii la putere a lui Hitler și a politicii din ce în ce mai agresive a Germaniei naziste. Camuflându-și propriul proiect politic de a aduce Revoluția Bolșevică în Europa, Internaționala Comunistă preia nobilul mandat umanitarist al luptei împotriva barbariei fascizante, iar tovarășii de drum nu întârzie să apară. Privită ca singura forță capabilă să-i impună și să se opună Germaniei naziste, U.R.S.S. își creează un spațiu de legitimitate nesperat. Stalin nu va ezita să introducă U.R.S.S. în Liga Națiunilor, iar semnarea pactului franco-sovietic pe 2 mai 1935, care marca momentul unei importante cotituri politice, era urmată semnificativă, în iunie 1935, de „Congresul Internațional pentru apărarea culturii de la Paris“. În aparență doar, comunismul antifascist înlocuiește comunismul antiburghez, iar comunismul Frontului Popular comunismul „clasă contra clasă“. În opinia lui François Furet, expus sistematic în capitolul „Comunism și antifascism“ din *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, această operație de cosmetizare a totalitarismului roșu a reușit perfect: „Revoluția rusă a regăsit prin nazism mijlocul de a-și îmbogăți caracterul universal, exact în momentul când e mai «asiatică» decât oricând.“[159] Cotitura din 1934–1935 poate explica cecitatea unei bune părți a scriitorilor francezi care vizitează U.R.S.S. și care nu văd decât ceea ce vor să vadă, iar autoritățile sovietice sunt mai mult decât dispuse să le ofere. A închide ochii la unele „neajunsuri“ privitoare la metodele revoluționare cu care se edifică societatea socialistă devine o

politică în sine, o politică nu doar a cecităţii, ci şi una a uitării care face ca teroarea epurărilor pe bandă rulantă ajunsă la apogeu să treacă neobservată. „Victoriile obţinute în Franţa înseamnă uitarea sau ignorarea ororilor din U.R.S.S. Mai mult decât atât: face aceste orori inimaginabile. Militând nu pentru revoluţie în Franţa, ci pentru săptămâna de muncă de patruzeci de ore şi concedii plătite, Partidul a refăcut imaginea Revoluţiei sovietice. Aceeaşi mitologie muncitorească drapează progresul social şi dictatura totalitară, acordeoanele Frontului Popular şi asasinatele N.K.D.V.-ului.“[160] O recapitulare nostalgică a iluziilor şi a marilor figuri intelectuale ale stângii din aceşti ani o realizează Henri-Bernard Lévy în *Cadavrul răsturnat*, o radiografie severă a eşecurilor şi cecităţilor voluntare. În acest context al reacţiei antifasciste trebuie analizată şi apropierea de stânga a unor scriitori români precum Miron Radu Paraschivescu, Zaharia Stancu, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza şi, în consecinţă, viziunea mai moderată critic faţă de U.R.S.S. sau, dimpotrivă, o simpatie tot mai pronunţată. Însă, spre deosebire de scriitorii francezi care călătoresc în Ţara Sovietelor, scriitorii români trebuie să se mulţumească cu ceea ce pot afla din relatările altora. Experienţa lor nu a fost una directă, excepţie notabilă făcând Alexandru Sahia şi Panait Istrati – primul, un mediocru strecurat în buzunarul marelui Rus, al doilea, deja o figură internaţională.

De asemenea, încercarea doar pe jumătate reuşită de a constitui în România o organizaţie a Amicilor Uniunii Sovietice, după modelul A.U.S.-ului francez, acţiune iniţiată de Petre Constantinescu-Iaşi, oferă, de fapt, un episod semnificativ al instrumentării apropierii de U.R.S.S. Precipitarea evenimentelor, în 1940, când, printr-un ultimatum la care România consimte, atât Basarabia, cât şi Bucovina vor fi cedate U.R.S.S., transformă această ostilitate într-o alianţă cu Germania nazistă în timpul regimului lui Ion Antonescu venit la putere după eşecul regimului personal al lui Carol al II-lea. România intră apoi în război, alături de Germania nazistă, pentru a-şi recupera prejudiciul teritorial. Măştile au căzut, rămâne spaţiul deschis al confruntării. Deşi, la început, a repurtat victorii incontestabile în drumul către Nistru, România va pierde războiul alături de Germania şi va fi invadată de Armata Roşie după 23 august 1944.

Pentru fenomenul de receptare a U.R.S.S., importante sunt atât evenimentele de ordin strict politic, cum este diversiunea de la Tatarbunar din 1924, de pe graniţa cu U.R.S.S., eveniment prelucrat abil de aparatul de propagandă sovietic în încercarea de a-l transforma într-un scandal internaţional, cât şi polarizarea care se produce la nivelul tinerei generaţii de intelectuali români. O bună parte din aceşti tineri furioşi ai generaţiei care

succedă generației războiului vor înființa o serie de organizații intelectuale, dintre care se remarcă asociația Criterion. Printre ei se află şi tânărul Emil Cioran, a cărui carte atât de controversată nu numai în epocă, *Schimbarea la față a României* (1936), lansează o serie de speculații asupra României, făcând din U.R.S.S. şi Revoluția Bolşevică repere importante ale unui „profetism românesc" care lua în calcul formulele politice radicale. Puțini critici vituperând simpatiile extremiste ale tânărului Cioran au vrut să vadă şi cealaltă dimensiune a lui, egală ca toxicitate: bolşevismul. Nu este vorba de a face din Emil Cioran un bolşevic, aşa cum unii au făcut din el un nazist, ci de a ilustra o *coincidentia oppositorum* ideologică, atracția pe care degerminat nazismul şi bolşevismul o exercită asupra tinerilor intelectuali interbelici europeni. Grupul Criterion este destul de eteroclit, am putea spune că numitorul comun al acestor tineri constă în faptul că doresc ceva nou, propun lansarea unui dialog asupra unor subiecte şi personalități culturale menit să creeze un cadru de emulație, în folosul culturii româneşti, şi că majoritatea au înzestrări intelectuale deosebite. O parte dintre ei îl revendică drept mentor pe un alt intelectual strălucit şi carismatic din epocă, Nae Ionescu, sub bagheta căruia mulți dintre ei se vor lansa cultural. Nae Ionescu însuşi, cu şarmul său machiavelic, uşor teatral, cu un cinism studiat, devine emblematic pentru tinerii furioşi interbelici. Asemenea junimiştilor în secolul trecut, aceşti tineri inițiază o serie de conferințe, care vor depăşi însă cumpătarea dornică de instrucție, dar şi instrumentată monden a celor de la Junimea. Publicul din 1933 nu mai este cel din *la belle époque*, este la rândul său foarte stratificat, amestecat şi cu un potențial reactiv puternic. Succesul enorm pe care îl au aceste conferințe va atrage inevitabil atenția Siguranței, care îl va supraveghea constant, iar dizolvarea grupului nu va avea loc înainte ca acesta să dobândească o identitate, o conştiință de sine, nu înainte ca el să se maturizeze şi să polarizeze. Gruparea Criterion este cea care aduce în atenția publică o serie de figuri relevante, ale unor personalități controversate şi remarcabile atât pe scena politică, cât şi culturală, precum şi unele subiecte tabu. Conferințele vor înceta în decembrie 1932, iar în februarie 1933 încercarea de a le relua eşuează. În octombrie 1934, când gruparea se afla într-un proces accentuat de disoluție, apare şi revista omonimă, *Criterion*, condusă în principal de Mircea Eliade, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu şi Petru Comarnescu. Grupul Criterion alcătuieşte în foarte scurt timp un *star-system* intelectual, fapt care ține pe de o parte de calitatea intelectuală deosebită şi pregătirea serioasă a celor care conferențiază, dar şi de popularitatea unor teme litigioase, dacă nu chiar tabu. Acest eclectism îl determină pe Nichifor Crainic

să-i acuze pe criterionişti de „cosmopolitism“ şi lipsă de angajament faţă de dezideratele naţionaliste.[161] În monografia consacrată lui Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu oferă o vedere în secţiune asupra grupării Criterion, ca fiind reprezentativă pentru elitele societăţii interbelice. „Grupul cuprindea oameni aparţinând întregii game politice, de la comunistul Belu Zilber până la legionarul Mihail Polihroniade, trecând prin democraţi ca Eliade şi Petru Comarnescu, aceştia formând, la drept vorbind, majoritatea. Se organizau conferinţe pe subiecte şi despre personalităţi de actualitate: Freud, Lenin, Charlot, Mussolini... Conferenţiarul care a vorbit despre Lenin a fost Lucreţiu Pătrăşcanu, secretarul partidului comunist român.“[162] Pe fundalul acestor conferinţe se profilează o serie de figuri emblematice[163], iar felul în care se vor poziţiona ideologic tinerii intelectuali faţă de U.R.S.S. devine semnificativ. Dincolo de Lenin, André Gide reprezenta o figură-cheie, pentru că scriitorul tocmai vizitase U.R.S.S., iar Charlie Chaplin[164] era cunoscut pentru vederile sale comuniste, dar şi pentru filmele critice faţă de capitalismul occidental.

Culianu relevă un Eliade care încearcă să menţină echilibrul dintre tensiunile tot mai puternice care diseminează şi polarizează nu numai societatea românească interbelică, dar şi intelectualitatea criterionistă, precum şi tensiunile cu personalităţi elocvente, marcând poziţii extreme, cum ar fi un marxist ca Belu Zilber, alias A. Şerbulescu, versatil, intrigant şi cinic, ocupând diferite funcţii în cadrul Partidului Comunist după 1944, până la căderea protectorului său, Lucreţiu Pătrăşcanu, sau un naţionalist radical precum istoricul Mihail Polihroniade, care va intra în 1932 în organizaţia legionară Garda de Fier şi va fi asasinat în închisoarea de la Râmnicu-Sărat împreună cu alţi legionari pe 21/22 septembrie 1939 din ordinul lui Carol al II-lea. Un caz elocvent, prin care se poate citi epoca şi felul în care este receptată de către tineri Revoluţia Bolşevică, îl reprezintă Mircea Eliade. Opţiunea democratică a lui Eliade de la acel moment este confruntată cu recrudescenţa diferitelor radicalisme ideologice, astfel încât Eliade este atacat când dinspre dreapta, când dinspre stânga, fiind preţuit de intelectuali care aparţin ambelor orientări. În monografia pe care i-o dedică, I.P. Culianu face istoria unui complex al anexării abuzive a unui intelectual care vrea să-şi păstreze liberul arbitru într-o societate care se îndreaptă spre dictatură şi în care neafilierea este cea mai puţin profitabilă opţiune. Simpatia pe care Eliade a avut-o faţă de mişcarea legionară, simpatie care nu se disocia de spiritul epocii şi pe care a manifestat-o tangenţial în câteva articole, este departe de a-l plasa pe tânărul intelectual român socotit vârf de lance al generaţiei sale într-o tabără politică sau în avangarda unei

mişcări care avea să degenereze rapid, dar nu-l exonerează complet de rătăcirile cu iz totalitar ale generației sale. Poziția sa şi a unei bune părți a criterioniştilor depăşeşte trivialitatea unei încadrări în insectarul politico-ideologic al epocii. Mai degrabă, acest plasament chiar şi tranzitoriu poate fi explicat prin direcția asumată de către criterionişti, expusă programatic printr-un articol al lui Mircea Vulcănescu din *Criterion*[165]. Un cuvânt-cheie pentru opțiunea intelectualilor criterionişti este *spiritualitatea*, dar una cu o largă deschidere filozofică şi metafizică şi care depăşeşte cadrul ortodoxismului gândirist. În critica culturală pe care o face materialismului dialectic marxist, Eliade îi opune acestuia *spiritualitatea*, deconstruind concepte-cheie ale ideologiei sovietice precum „om nou“ sau „artă cu tendință“[166]. În plus, opțiunea sa[167] pentru *spiritualitate* versus *materialism* marxist-leninist îl opune scriitorilor de stânga, simpatizanți ai Sovietelor, Miron Radu Paraschivescu, Zaharia Stancu, Alexandru Sahia. Cu Zaharia Stancu, Eliade polemiza, în 1936, în ziarul *Vremea*, articolul său purtând acelaşi titlu ca şi cel al lui Stancu, „Generația în pulbere“, trecându-i în revistă pe tinerii care au reuşit în diferite domenii culturale şi demontând acuzele acestuia în care se poate citi resentimentul. Lui Miron Radu Paraschivescu, Eliade îi răspundea mult mai dur în articolul care în titlu îi cita, intenționat agramat, acuzația „Intelectualii e fascişti“, invocând „autonomia spiritualității“, ceea ce înseamnă „[...] a explica viața spirituală prin legile spiritului, a nu confunda spiritul cu sângele, cum fac rasiştii, cu sexul, cum face Freud, nici cu fenomenele economice, cum fac marxiştii“.[168] În articolul „Un nou clasicism“, Eliade se distanța la acea dată şi de „apologia barbariei“, pe care o realiza Cioran în articolul omonim, şi de revoluția proletară, ca expresie apocaliptică a transformării societății.

Însă la loc de frunte pe lista contestatarilor lui Eliade se află Sahia, care a devenit ulterior emblema intuiției corecte, cel care a ales drumul cel bun, fără devieri, mai ales după călătoria sa în U.R.S.S. prin intermediul asociației înființate în 1934 şi în România, *Amicii U.R.S.S.* Această confruntare, care azi poate părea hilară şi evident dezechilibrată în defavoarea publicistului Sahia, opune însă două atitudini esențiale, una preponderentă în perioada interbelică şi cealaltă care va face carieră după 23 august 1944. Alexandru Sahia este unul dintre puținii care vede în U.R.S.S. un model şi îl prezintă ca atare în cartea sa *U.R.S.S. azi* (1935), rezultat al călătoriei sale inițiatice în Uniune. Dar şi Mircea Eliade făcuse o călătorie inițiatică în Orient, în India, experiență cuprinsă apoi în jurnale şi, hermetic sau autenticist, în volumele sale de povestiri şi în romane, călătorie care va marca o etapă importantă a devenirii sale. Pentru intelectualii tineri, seduşi de o

experienţă vastă a cunoaşterii, spaţiul de joc (intelectual) oferit de poncifele ideologiei marxiste, mediocru interpretate de către corifei precum Lenin sau Stalin, nu poate fi decât meschin înainte de orice altă evaluare a sa.

În *Cuvântul* din 4 iulie 1932, Mircea Eliade intră în polemică cu Alexandru Sahia – Miron Radu Paraschivescu avea să-l atace la rândul său –, care-i dă o replică în *Bluze albastre* (10 iulie 1932). „Omul nou“, pentru Eliade, provine numai dintr-o experienţă spirituală foarte intensă, nicidecum din „ingineria de suflete“ sovietică. Refuzul emblematic al lui Eliade este unul bazat pe o fundamentală incompatibilitate, pe o reacţie la mediocritate, incarnată de altfel cu succes de Alexandru Sahia. Acest raport firesc al elitei cu mediocritatea va fi amar întors împotriva celei dintâi după 1947 prin instaurarea unei mediocraţii agresive, lipsite de scrupule. Felul în care în epocă era prezentat „omul nou“ *made in* U.R.S.S. se poate deduce şi dintr-un articol în revista *Bluze albastre* al lui Ilie Cristea, care făcea reclamă acestui om nou ca om universal. Omul nou este un atlet al muncii, un muncitor-sportiv, disciplinat, aliaj de educaţie fizică şi educaţie culturală, consacrându-şi timpul liber unui mod de viaţă spartan. Omul nou îmbină forţa şi educaţia într-un fel de viaţă armonioasă, echilibrată şi în el se găseşte un potenţial artist care consumă arta în doze homeopatice, fără să se lase în voia pasiunilor. Acest om nou, aşa cum Ilie Cristea ne lasă să înţelegem, se pregăteşte pentru acţiune, pentru acele confruntări care iau în calcul dizolvarea societăţii în ansamblul ei. Acest portret-robot, al unui om din care au fost extrase accidentele proprii unei individualităţi, ale unei personalităţi reale, va face carieră peste un deceniu, când, folosind o expresie kunderiană, nimeni nu va mai râde.

> În Uniunea Sovietică el şi-a făcut apariţia. El n-are încă decât 20-22 de ani, dar cu vremea tipul său se va generaliza. Lucrează în fabrică şi chiar la câmp, iar în timpul liber scrie nuvele sau romane, studiază istorie sau chimie, face muzică sau pictează. Nu neglijează nici sportul şi nici viaţa poetică. E un tânăr plin de curaj şi de iniţiativă, care ştie să iasă din toate încurcăturile şi pentru care aproape nu există imposibilul. Sănătatea morală şi fizică, o armonioasă desvoltare a muşchilor şi a minţii îi caracterizează fiinţa.[169]

Critica pe care o face Eliade omului nou sovietic relevă datele sale esenţiale şi, în primul rând, caracterul artificial, ideologic al produsului, inapetenţa sa pentru reflecţie, pentru introspecţie.

> Şi era fatal să se întâmple astfel; nimic nu convenea mai bine dialecticei marxiste decât un om abstract, aistoric; după cum nici o „filosofie“ nu i se potrivea mai frumos decât un positivism primar, accesibil oricărei inteligenţe, evitând întrebările

capitale, abuzând de o cauzalitate rău înțeleasă (derivarea întregii istorii spirituale din istoria factorilor economici etc.) Am mai vorbit cu un alt prilej despre facilitatea aproape automată cu care se rezolvă totul şi se confundă toate valorile în gândirea marxistă. Ar trebui să se stăruie, însă, asupra construcției atât de perimate şi de jalnice a omului ei „nou". Ar trebui să se pună în evidență mai ales nesinceritatea acestui „om nou", spaima lui de a ataca direct problemele fundamentale ale existenței, încăpățânarea cu care își păstrează ignoranța. [...] Şi această ignoranță este cu atât mai nescuzabilă, cu cât ea se referă nu la „filosofie", ci de-a dreptul la ştiință, adică tocmai ceea ce era exaltat şi promovat de marxism...[170]

În felul acesta, Mircea Eliade face una dintre cele mai eficiente şi pertinente critici ale marxismului, fără a intra în detaliile teoriei, ci urmărind felul în care se raportează doctrinarii ei la contextul cultural-ştiințific al timpului. Doctrinarii marxişti încep prin escamotarea unei însemnate părți din realitate, printr-un refuz al oricărui dialog temeinic între discipline şi teorii, prin fixarea în proiect cu o obstinație pe care, fără o prea mare exigență, Mircea Eliade o poate califica drept ignoranță. Marxiştii sunt în primul rând complet defazați intelectual, nu se țin la curent cu progresele în ştiință, cu noile teorii filozofice, sunt focalizați pe un singur moment istoric care a generat şi doctrina. Din acest „om nou" realizat în retortele ideologice ale statului sau ale revoluției sunt extrase două dimensiuni socotite fundamentale de Eliade: libertatea şi creația. Intuiția cărturarului român este foarte bună, omului nou i se va lua libertatea şi cu ea şi libertatea de creație. Prin urmare, oferta culturală sovietică nu trece examenul de capacitate în fața acestor tineri informați cultural şi tentați de o experiență care la Mircea Eliade va atinge valențe inițiatice.[171]

Ioan Petru Culianu schițează o teză interesantă[172] cu privire la opțiunea pentru ortodoxism a lui Nae Ionescu, personalitate culturală în jurul căreia se mişcă o bună parte din tinerii intelectuali de elită ai României interbelice. Această opțiune se defineşte la Nae Ionescu prin opoziție simultană față de occidentalizarea, a se citi modernizarea României, dar şi față de ateismul militant dublat de materialism dialectic al sovieticilor. În opinia lui I.P. Culianu, această atitudine – lăsând la o parte lipsa ei de realism – produce un efect de aservire față de Rusia, al cărui misticism se conservă ocultat în bolşevism păstrând o profundă componentă antioccidentală pe filiera curentului panslavist. Rusia sovietică îşi reformulează proiectul imperialist, adaptând doctrinei ceea ce rimează cu o serie de reflexe mentalitare şi direcții politice mai vechi. Cu alte cuvinte, cel puțin la nivelul unui grup de intelectuali de excepție, această opțiune acționa frenator şi în baza unui tropism religios cu atât mai periculos cu cât se regăsea în sfera de

acţiune a Rusiei Sovietice.[173] Nu altfel era inocentat panslavismul de către ţar, în opinia lui Alain Besançon, ca o diferenţă care nu ţinea de decalajul între o Rusie feudală şi o Europă modernă, ci de un element fondatoar, de reflexele mentalitare configurând *excepţia rusă*.[174] „Ca şi Nichifor Crainic, Nae Ionescu hotărâse că cea mai importantă componentă dintr-o *Kulturseele* românească era ortodoxia; că occidentalizarea forţată a României era principalul păcat al politicienilor; că pozitivismul şi raţionalisul în general îşi dovediseră insuficienţa. El abhora psihanaliza şi propovăduia ideea unei reforme cu caracter religios, pe care o numea „revoluţie mistică“ şi al cărei ideal era distrugerea protestantismului şi a raţionalismului. Paradoxul acestei *reforme ortodoxe*, ai cărei cavaleri fură legionarii lui Codreanu şi al cărei moştenitor grotesc se vădi acel «Front al Renaşterii Naţionale» organizat de regele Carol al II-lea, este că ea se slujea inconştient de un fond de idei slavofile şi chiar panslaviste, pentru a întoarce spatele Occidentului protestant (sau protestantizat). Această reîntoarcere spirituală în braţele Rusiei, justificată de considerarea superficială a comunismului rus drept adversar al bisericii, nu făcea în definitiv decât să pregătească terenul pentru reintrarea României, de astă dată pentru foarte mult timp, sub hegemonia imperiului (creştin) al ruşilor.“[175]

Popularitatea de care se bucură conferinţele grupului Criterion îi surprinde chiar şi pe membrii săi. Conferenţiarii întâmpină însă dificultăţi cu un public având propriile orientări marcate uneori violent, fie că este vorba de studenţii cuzişti sau de simpatizanţii comunişti; ambele tabere se regăsesc pe arena intelectuală românească. Aceste conferinţe au avut şi un efect catalitic într-un climat din ce în ce mai instabil politic, iar Eliade îşi aminteşte că la prima conferinţă ţinută în amfiteatrul Fundaţiei „Carol I“, acesta era arhiplin.[176]

Temele şi personalităţile aduse în discuţie fac în mod evident şi concesie unor mode şi controverse, fără a despărţi însă fenomenul de seriozitatea abordărilor. Un ciclu de conferinţe se va intitula „Idoli“, vizând în speţă marile personalităţi, o parte dintre ele controversate, prezente pe eşichierul politicii mondiale sau cel puţin europene. Noile curente de idei îi atrăgeau inevitabil pe criterionişti, iar printre ele comunismul se impunea nu cu forţa revelaţiei, ci a prezenţei deopotrivă la graniţă a statului inamic, care iniţiase întregul proces şi despre care nu existau prea multe informaţii, precum şi a unui climat de nemulţumire aprofundat de criza economică şi de amploarea pe care o iau mişcările muncitoreşti şi datorită unei propagande sovietice în România. Una dintre conferinţele ţinute în toamna anului 1931 în cadrul *Forumului*, staţia-pilot a viitorului grup Criterion, se intitula semnificativ „Comunism şi reacţiune“.[177] În ciuda afirmării unei

atitudini în spiritul opțiunii lui Julien Benda din *Trădarea cărturarilor*, a menținerii unei echidistanțe programatice față de politic, membrii grupării își definesc ocazional propriile simpatii în spațiul de rezonanță al doctrinelor şi personalitățile investigate. În cartea sa *Mircea Eliade prizonierul istoriei*, Florin Țurcanu sesiza deturnarea politică a discursului, instrumentarea ideologică a unor figuri emblematice, punerea în circulație a unui imaginar belicos. „Dincolo de aspectul său «comercial», «Idoli» făcea trimitere la imaginea unei societăți moderne dominate de figuri de profeți politici, de eroi intelectuali şi de magicieni ai spectacolului, cuprinsă de fervori şi de fascinații colective. Originalitatea proiectului consta, pe de o parte, în tentativa de a oferi o imagine de ansamblu a dinamismului, deopotrivă cultural şi politic al vremii. [...] Pe de altă parte, interesul propriu-zis politic al conferințelor era cu atât mai evident cu cât dezbaterile urmau să fie focalizate asupra unor personalități. Exemplele lui Lenin şi Mussolini dovedeau că, în politică, dinamismul, asociat cu idolatria, migrase hotărât către extreme. Anul 1932 marcase primele luări de poziție, foarte comentate, ale lui André Gide în favoarea U.R.S.S.-ului şi comunismului, în timp ce a dezbate despre Freud şi Chaplin nu putea fi pe gustul antisemiților bucureşteni, cărora li se alăturase de curând un personaj influent ca Nichifor Crainic."[178] André Gide era perceput drept un comunist, deşi cartea în care-şi relatează experiența viatică în U.R.S.S. nu îndreptățeşte acest calificativ, demonstrând un examen lucid al scriitorului care a turnat din nou gaz pe foc după „confesiunea" lui Panait Istrati, refuzând să acorde nota maximă Țării Sovietelor. În contextul interbelic românesc, cele mai multe dintre aceste personalități au un potențial formidabil de scandal care pune în evidență mai ales facțiunile extremiste. Mircea Eliade descrie atmosfera incendiară a conferințelor, iar conferința despre André Gide, de pe 3 noiembrie 1932, ținută se pare de Mihail Ralea, reflectă din plin atât potențialul exploziv al societății româneşti, cât şi felul în care era catalogat scriitorul francez. „Aşa cum ne temeam, simpozionul consacrat lui Gide a dat naştere la incidente. André Gide vizitase de curând Rusia sovietică şi era considerat comunist. În seara aceea, vreo sută de studenți cuzişti au încercat să pătrundă în sală. Opriți de sergenți, au început să cânte şi să vocifereze. Simpozionul începuse, dar sala era încărcată de electricitate. Câțiva dintre noi s-au dus să stea de vorbă cu şefii manifestanților. Au parlamentat mai bine de un ceas. Studenții pretindeau că n-au venit să provoace scandal, ci numai să asculte, să fie siguri că nu se face apologia unui comunist." [179] Mihail Sebastian, care conferențiază despre Charlie Chaplin, cunoscut pentru simpatiile sale comuniste, este interpelat injurios: „Un ovrei despre un alt ovrei!" Cu eleganță şi prezență de

spirit, scriitorul transformă injuria în avantaj, reuşind un discurs sclipitor, probând într-un fel dezideratul criterionist al superiorităţii spiritului asupra violenţei şi agresivităţii ideologice. Acea direcţie pe care I.P. Culianu o identifica în cazul lui Nae Ionescu se face simţită cu toate nuanţele ei atât la nivelul unora dintre conferenţiari, cât şi la nivelul publicului, parafând un acord secret dincolo de doctrine ale celor două extremisme, şi anume distrugerea instituţiilor democratice (burgheze) prin revoluţie. Subiectele litigioase – iar criterioniştii ştiu să aleagă astfel de subiecte – beneficiază de conferenţiari care ştiu să ilustreze curente de opinii diferite, ştiu să creeze un efect polemic prin poziţionări teoretice adverse, dar cu menţinerea unui echilibru în distribuţia conferenţiarilor şi a punctelor de vedere înfăţişate. Conferinţa despre Lenin ţinută pe 13 octombrie 1932 reprezintă o altă piatră de încercare pentru criterionişti, mai ales că aceştia nu ezită să-l invite pe un important membru al mişcării comuniste, pe Lucreţiu Pătrăşcanu, dar şi pe versatilul Belu Zilber, care avea să facă o „frumoasă“ carieră politică timp de 17 ani în puşcăriile comuniste după lichidarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu de către Gheorghe Gheorghiu-Dej. Aşa cum îşi aminteşte Mircea Eliade, conferinţa acestuia se bucură de un mare succes, dar legiferează acordul secret al celor două extremisme, cel de stânga şi cel de dreapta, în distrugerea statului burghez consolidat prin Unirea din 1918.

> La simpozionul despre Lenin, îl invitasem să participe, în afară de Belu Zilber, pe Lucreţiu Pătrăşcanu. Voiam să avem cu noi doi marxişti, alături de Mircea Vulcănescu şi Mihail Polihroniade, care se pregăteau să critice comunismul în numele democraţiei şi al naţionalismului. [...] Pe Lucreţiu Pătrăşcanu l-am întâlnit, cred, în acea seară. Mi-a plăcut totuşi figura lui blândă şi totuşi gravă. A vorbit fără *éclat*, dar sincer şi cu o înţeleaptă sobrietate, şi întreruperile studenţilor din sală nu l-au tulburat. Aştepta să se potolească vacarmul şi-şi relua expunerea, calm, concentrat. În schimb, studenţii întrerupeau, ca să-l aplaude, pe Mihail Polihroniade, de câte ori acesta aducea vorba despre necesitatea unei revoluţii naţionale. Iar, când a amintit expresia lui Lenin că statul burghez e un cadavru care va fi răsturnat dintr-o singură lovitură, a fost aplaudat atât de studenţii naţionalişti, cât şi de grupurile de simpatizanţi comunişti pe care îi adusese la Fundaţie prezenţa lui Lucreţiu Pătrăşcanu.
> În urma acestui simpozion, se răspândise zvonul, mai ales în cercurile Siguranţei, că gruparea „Criterion“ e criptocomunistă. Adevărul este că singurul comunist dintre noi era Belu Zilber. Dar curajul pe care-l avusesem să-l invităm să vorbească, şi încă la Fundaţia „Carol“, pe însuşi secretarul partidului comunist, Lucreţiu Pătrăşcanu, fusese răstălmăcit.[180]

Putem să citim acest bruion de memorie al lui Mircea Eliade ca simptom pentru ceea ce avea să urmeze. Reacţia comună ostilă a extremelor faţă de statul democratic spunea foarte multe despre opţiunile doar în formă

divergente şi în perfect acord pe fond ale mişcărilor de extremă stânga şi de extremă dreapta, al căror argument decisiv era utilizarea forţei. Pentru că era o mişcare internaţionalistă, comunismul va pierde în România interbelică în faţa extremei drepte naţionaliste. Nu întâmplător, în *Schimbarea la faţă a României*, Cioran aduce în discuţie necesitatea naţionalizării proletariatului românesc pentru elaborarea unei revoluţii proletare autentic româneşti, şi nu de import sovietic. Succesul i-a propulsat pe o parte din criterionişti în viaţa politică, pe unii chiar alături de grupările extremiste. Nucleul filosocialist din care fac parte Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu, Eugen Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu se va regăsi în poziţii-cheie după 23 august 1944. Accederea la putere a lui Hitler, devenit cancelar al Germaniei în 1933, accelerează, cum am văzut, un proces de polarizare a elitelor intelectuale, iar opţiunea majorităţii este dreapta naţionalistă în detrimentul stângii internaţionaliste, impopulară, idiosincrazie consolidată şi de numeroase acte ostile ale U.R.S.S., suficient de ritmate în timp pentru a se sedimenta la nivelul reflexului mentalitar şi al conştiinţei publice. În plus, U.R.S.S. refuza să recunoască noua formulă teritorială a României Mari din componenţa căreia făcea parte şi Basarabia.

Un ultim accent al acestui punct de inflexiune decisiv care va împărţi inteligenţia românească în două tabere – căci pentru indecişi sau neutri precum Mihail Sebastian pare să nu mai fie loc – este *Antologia poeţilor tineri*[181], pe care Zaharia Stancu o scoate, cu o postfaţă de Ion Pillat, la Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", în 1934, şi care reuneşte tineri poeţi precum: Maria Banuş, Barbu Brezianu, Radu Gyr, Eugen Jebeleanu, George Lesnea, Stephan Roll, Paul Sterian, Vadimir Streinu, Cicerone Teodorescu, Andrei Tudor, Sandu Tudor, Ilarie Voronca etc. Antologia este un moment de acalmie înaintea furtunii. Regăsim aici un foarte larg spectru literar al scriitorilor tineri într-o Românie nescindată, nerinocerizată încă, reunind avangardişti, expresionişti, tardosimbolişti, gândirişti, modernişti, tradiţionalişti etc. Între ei se află şi antologatorul, care făcuse parte până în 1931 din gruparea revistei *Gândirea*, fusese premiat de S.S.R. pentru volumul *Poeme simple* şi care acum conducea ziarul *Azi*. Radiografiată din perspectiva momentelor ce vor veni, antologia reuneşte viitori „duşmani de clasă", iar relaţia mai mult decât cordială dintre Ion Pillat şi Zaharia Stancu va apărea cu totul anacronică peste un deceniu, aşa cum toate aceste prezenţe alăturate vor părea neverosimile.

Acesta este climatul pe care se construiesc strategii în perioada interbelică, climat în care se regăsesc atitudini mai vechi faţă de U.R.S.S.; astfel se explică de altfel şi rarele relatări de călătorie în Uniunea Sovietică în

scurtul interval în care relații diplomatice dintre cele două țări sunt reluate, însă trebuie să ținem cont şi de dificultățile pe care le creează autoritățile filocomuniştilor. Acest gol al experiențelor viatice va marca anii în care România va intra sub sfera de influență a U.R.S.S., prin absența unei poziționări critice pe baza unei experiențe viatice, exceptând cele două cazuri fetişizate, Sahia şi Istrati, ambii de pe poziții angajate, pentru că, în ciuda criticii sale, Istrati îşi asumase un destin revoluționar internaționalist. În aceste circumstanțe, Panait Istrati era interpretat – şi nu eronat – ca un inamic al României. După „apostazia“ sa va deveni inamic al Uniunii Sovietice, fiindu-i opus Alexandru Sahia, un publicist periferic, fără anvergură, recondiționat şi refolosit ulterior pentru a da ceva mai multă consistență unei mişcări comuniste palide, aproape nesemnificative. Acestuia îi urmează apoi o serie de simpatizanți socialişti precum Mitiță Constantinescu sau Petre Nemoianu, autori mai degrabă de monografii didactice, pentru care vilegiatura este înlocuită de o bibliografie adecvată. Absența unei vedete culturale cu vederi „progresiste“ de talie națională, dacă nu internațională printre călătorii în U.R.S.S. în perioada interbelică va constitui un handicap pentru elitele comuniste, ceea ce explică în parte şi inflația de mărturisitori tardivi printre scriitori.

14
Călători interbelici: Ion Manu şi Petre Nemoianu

Avem însă cel puţin o excepţie: un călător-burghez neangajat ca I. Manu, jovial şi curios, pentru care U.R.S.S. nu produce extaze şi spovedanii. Cartea sa, *Din Lumea sovietică. Note de călătorie* (1936), ca şi cele ale celorlalţi călători angajaţi, mai puţin Istrati şi Sahia, trece neobservată, însă devine un document important pentru ceea ce configurează raportul real, „turistic“, cu lumea sovietică. I. Manu este un călător degajat şi ironic, fără o misie specială, jucând în mod detensionat rolul turistului curios, dubitativ. Cu siguranţă că există multe lucruri care îi scapă, însă nu toate. În primul rând, I. Manu nu trebuie să demonstreze ceva, cartea sa nu camuflează o filipică, dar nu reprezintă nici o dovadă de *bona fides* faţă de U.R.S.S. Călătorul nu e obligat să depună mărturie sau să îşi explice consideraţiile mai mult sau mai puţin „obiective“. Dramatismul câtorva întâlniri este decupat discret, fără nici o emfază, iar ieşirile ironice sunt cele ale unui sceptic hâtru, ale unui prudent curios. Cartea surprinde prin simplitatea şi firescul tonului, iar criticile sunt formulate în raport cu experienţa sa directă, uneori făcând apel la vocile din *off* ale unor călători familiarizaţi cu drumurile europene. În mod semnificativ, I. Manu îl citează pe Boris Souvarine, cu cartea sa despre Stalin, semn că informaţia de cea mai bună calitate există în orizontul de receptare şi cunoaştere al călătorului român. Ca şi alţi călători, I. Manu este prevenit asupra modului în care INTURIST-ul cosmetizează, dacă nu chiar eludează realitatea, însă acest fapt nu pare să constituie un impediment pentru el.

> Îmi amintesc de prezicerile atâtor cunoştinţe din Bucureşti: „Nu o să vedeţi decât ce vor ei să vă arate.“ Pentru a le putea da o dezminţire în plus, am pus de îndată toată atenţia mea spre a vedea şi altceva decât ce vor ei. Nu mi-a fost greu, pentru că ei au trecut de faza în care se ascundeau cât puteau de străini. Şi iată-ne traşi pe peronul gărei din Tiraspol, unde ne aşteaptă tovarăşa Sokolova, delegata Inturistului, înconjurată de o armată de poliţişti, vameşi, zarafi ai Băncii de Stat şi hamali

> cu şorţuri albe ca zăpada, dispreţuitori ai bacşişului, simboluri vii, sub aceste învelitori subţiri, ai strălucirei neîntinate a proletariatului sovietic.[182]

Chiar dacă o face într-o manieră ironică, felul în care I. Manu îşi prezintă experienţa viatică depăşeşte cadrul strict turistic sau pe cel al unor frivolităţi vacanţiere. Intră la rândul său, chiar dacă mult mai relaxat, în programul confirmărilor/infirmărilor prin care călătoria se transformă în pretext pentru dezbatere. Cum Uniunea Sovietică se oferă pe sine ca model exemplar şi astfel invită la polemică, satisfacţia multora dintre călători decurge din deconstruirea acestui caracter exemplar pe care noua ordine îl revendică exponenţial. Indiferent de hedonismul călătorului burghez, INTURIST-ul organizează călătoria cu scop sapienţial-propagandistic, iniţiind, în fapt, raportările polemice.

> Călătoria în U.R.S.S. nu este o plăcere, ci un învăţământ. O ştiu, o vom auzi şi din gura unui comunist de seamă. De aceea ne resemnăm şi zâmbim tovarăşei Sokolova. Dar tocmai fiindcă am plecat să ne instruim, suntem stăpâniţi de o curiozitate de elevi de şcoală de a vedea tocmai ceea ce nu ni se arată.[183]

Ca şi ceilalţi călători care trec drept detractori ai Sovietelor sau, în cel mai bun caz, drept observatori superficiali, I. Manu descoperă contradicţiile dintre idealul proletar şi concretizarea sa caricaturală, deformată. Sub rezerva acestui legat al studiului, al observării atente a realităţilor sovietice de care era avertizat că ruşii vor încerca să-i îndepărteze, I. Manu depăşeşte uneori provizoratul ironic pentru a deveni un fin observator al lumii care i se înfăţişează. Relatarea sa de călătorie este cu atât mai valoroasă cu cât nu corespunde nici unei agende politice, ci doar observaţiei directe a unui călător inteligent.

Petre Nemoianu publică abia în 1945, sub formă de carte, relatările sale de călătorie, *Trei luni la Moscova. 24 Noiembrie 1940 – 4 martie 1941*[184], de fapt, un studiu monografic al U.R.S.S. Cartea, prezentată cenzurii la sfârşitul lui martie 1941, îi fusese refuzată pe 18 mai 1941, dacă mărturia scriitorului este veridică. Aceasta se potriveşte însă noului context politic, când o serie de publicaţii, dar şi de teme sunt trecute prin filtrul cenzurii. Petre Nemoianu funcţionase ca sublocotenent interpret, şef de birou, iar în 1917 luase parte la organizarea Corpului Voluntarilor Ardeleni la Kiev, rol similar cu cel al lui Voicu Niţescu. Cunoaşte limba rusă şi, aşa cum suntem încredinţaţi pe parcursul relatărilor sale de călătorie, se bucură de simpatia forurilor sovietice superioare. Însuşi comisarul pentru Comerţul Exterior al U.R.S.S., Mikoian, îi trimite un profesor-doctor când se îmbolnăveşte la Moscova. Fusese Petre Nemoianu recrutat ulterior de către agenţii GPU

sau era doar un element de mediere, un simpatizant util şi oportunist al Țării Sovietelor? Nu avem suficiente date pentru a asuma o concluzie în acest sens şi nici cartea scrisă de el nu revendică tipul de adeziune fanatică sau programatică. Povestea călătoriei ocupă interstițiile unui studiu monografic împărțit în două; pe de o parte, Nemoianu tratează chestiuni privitoare la istoria Moscovei şi în general a Rusiei în capitole precum „De vorbă cu Veacurile“, „Kremlin“, „Moscova modernă“, „Viața culturală la Moscova“, „Elementul românesc în literatura rusă“, adică coordonatele unei monografii clasice integrate experienței viatice propriu-zise, iar pe de altă parte studiul monografic defineşte noul tip de călătorie, călătoria statistică, cuprinzând o descriere minuțioasă a resorturilor sistemului politic, economic şi social în U.R.S.S. documentat serios de grafice, de statistici, de indicatori de plan etc. Există două capitole interesante, în primul intitulat „Dor de Bucureşti“, autorul prezintă cu ajutorul unui extras publicistic din *Russkoe Slovo* (nr. 221, din 25 septembrie [8 octombrie] 1916) cu titlul „Viața Bucureştilor“, scris de un oarecare S. Litovțev, un tablou vivant al unui oraş extrem de atractiv, plin de dinamism, cu încărcătură orientală. În celălalt capitol, intitulat „Sine ira et studio“, ofițerul analizează o „veche metahnă“, complexul mentalitar-cultural care orientează atenția românilor mereu spre ceea ce se află departe, spre țările occidentale, cu ignorarea aproape completă a proximității răsăritene, a vecinilor balcanici şi mai ales a celor din Răsărit, locuitorii unui spațiu neexplorat, o *terra incognita*. Acest paradox al aproapelui şi departelui inversate în sfera cunoaşterii, dar şi a interesului național ar putea constitui un paradox interesant pentru o analiză minuțioasă, paradox pe care însă Nemoianu se limitează doar la a-l enunța. Autorul mai face o distincție importantă, interesul călătorilor occidentali şi al publicațiilor străine pentru U.R.S.S. ar fi mai degrabă unul teoretic, în schimb, pentru vecini, interesul pentru U.R.S.S. ar fi mai curând real şi practic, un fel voalat de a spune că, în circumstanțele politice date, acest fapt devenise mai curând o necesitate. Un alt fapt care merită menționat ține de structura formării celor două state, ambele incorporând o serie de paradoxuri constitutive. Cultura europeană în care se integrează şi România are la bază o cultură clasică şi fundamentul dreptului roman. Rusia, în schimb, preia o parte din tradiția bizantină (creştinismul, fastul ceremoniilor religioase, termenul de Țar derivat din acela de Caesar etc.), al cărei mandatar se face, dar nu şi legile lui Iustinian, succesiunea morală şi materială a imperiului bizantin.

Călătoria statistică apare şi aici deghizată monografic, ea revendică o analiză de sistem economic şi politic, iar capitolele care-i revin evidențiază

clar acest fapt: „Aşezarea constituţională a U.R.S.S.“, „Regimul agrar“, „Kolhozul“, „Probleme agrare de viitor“, „Industria în U.R.S.S.“, „Planificarea producţiei industriale“, „Stahanovismul“, „Structura socială a U.R.S.S.-ului“, „Şcoala sovietică“, „Codul Familiei“, „Codul Muncii“, „Profesiuni libere“, „Teritoriul U.R.S.S.“, „Populaţiunea U.R.S.S.“, „Compoziţia etnică a U.R.S.S.“, „Structura de stat a U.R.S.S.“, „Bugetul U.R.S.S.“, „Sistemul de impunere sovietic“, „Sovietul Suprem“. Din acest punct de vedere, cartea seamănă cu cea a lui Mitiţă Constantinescu, *Continentul U.R.S.S.*, şi ea scrisă în timpul anilor dictaturii antonesciene, cum anunţă brav autorul, când o astfel de carte nu putea primi undă verde din partea cenzurii. Aceste cărţi aproape că anulează experienţa personală sau o trec într-un registru al secundarului. Există şi interstiţii afective, personale, intimiste, specifice călătorului romantic, însă ponderea lor rămâne nesemnificativă. La Mitiţă Constantinescu avem emoţia în faţa peisajului pe care îl oferă Veneţia Nordului, Leningradul, care-l scoate din imperiul statistic, iar la Petru Nemoianu, o breşă timidă şi relativă o găsim în capitolul IX, „Dor de Bucureşti“, unde autorul se emoţionează în faţa regăsirii lui „acasă“, a reîntoarcerii. Elementul monografic poate fi uşor convertit în propagandă. Asemenea cărţii lui Andrei Tudor, cartea lui Petre Nemoianu beneficiază de un număr mare de ilustraţii, cu principalele obiective turistice care jalonează astfel şi o parte din traseul convenţional recomandat de INTURIST: Kremlinul văzut din Palatul Guvernamental, Kremlinul văzut de pe noul pod de piatră, Flotila de pe canalul Moscova–Volga de sub zidurile Kremlinului, Teatrul Armatei Roşii, ieşirea din Metro, Plecarea trenului Metropolitan din staţia Sokol, staţia de Metro Maiakovski, staţia de Metro Sverdlov, strada Gorki, piaţa Sverdlov cu Teatrul Mare (de operă şi balet), strada Krasnoeselo, strada Kaluga mare, portul Himki de pe canalul Moscova–Volga. În spatele tuturor acestor vederi se află ceva mult mai puternic, iar apariţia tardivă a acestor cărţi ilustrează nu numai un legitim interes pentru U.R.S.S., ci şi încercarea de a revendica o „tradiţie democratică“ a interesului faţă de U.R.S.S. Experienţa viatică a lui Nemoianu diferă însă de călătoria-hagialâc, ea revendică şi o serioasă cultură, o documentare istorică şi o distanţă lucidă, fiorul encomiastic nu străbate relatarea scriitorului, indiferent de cât de profundă este adeziunea sa la cauza U.R.S.S.

15
P.C.d.R. în economia călătoriilor în U.R.S.S.

Există o serie de evenimente care jalonează configurarea unei imagini despre atitudinea față de comunism în România interbelică. P.C.d.R. va juca un rol marginal pe scena politicii românești, fapt care explică și dificultatea de a susține un proiect viatic de anvergură în scopuri propagandistice. În urma victoriei Antantei și a înfrângerii Puterilor Centrale, România ajunge la cea mai mare extindere teritorială avută vreodată, prin incorporarea Transilvaniei, a Basarabiei și Bucovinei în ceea ce s-a numit România Mare. Pentru un stat relativ mic și cu o dificilă poziție geo-strategică, era o realizare dincolo de așteptări, mai ales că aceasta venea în urma unei serii de eșecuri și a unui război foarte prost administrat. Unirii din 1918 îi urmează ratificarea noilor frontiere prin tratatele de la Versailles, Neuilly și Trianon. O excelentă radiografie a evoluției comunismului românesc la periferia politicii o oferă Vladimir Tismăneanu în *Stalinism pentru eternitate*. Politologul face istoria *underground* a facțiunilor concurente purtând un război fratricid, consumată în parte de marea epurare începută în U.R.S.S. după asasinarea lui Kirov și condamnată la anonimatul subversiv nu numai de Legea Mârzescu din 1924, ci și de proiectul profund nerealist, antinaționalist, care nu avea nici cea mai mică aderență la mase. Apariția P.C.R. în mai 1921 coincide cu introducerea reformei agrare, promisă de fapt din timpul războiului pentru a evita o situație similară cu demobilizarea și destructurarea armatei țariste sub influența propagandei dizolvante a bolșevismului. P.C.R. își începe existența cu scindarea Partidului Social Democrat, refăcut în 1910, cu asistența lui Cristian Racovski, și cu reluarea luptei dintre „tradiționaliști“ (moderați) și radicali (maximaliști).[185] Elementul litigios îl constituie aceptarea celor 21 de condiții[186] impuse de Lenin pentru aderarea la Internaționala a III-a Comunistă fondată în 1919, sau Cominternul, și care impunea o subordonare totală a partidului față de Rusia Sovietică. O bună parte din polemicile dintre „dreapta“ și „stânga“

din perioada interbelică se vor concentra asupra opțiunii internaționaliste a stângii şi a celei naționaliste a dreptei. Facțiunea *maximalistă* semnase încă din 2 decembrie 1920 declarația prin care subordona conducerea noului partid Cominternului, implicit valabilitatea celor 21 de condiții de aderare. Practic, prin însăşi definiția statutară, P.C.d.R. se socotea o secție a Internaționalei Comuniste, de fapt, o anexă a ei. Statutul de satelit al politicii U.R.S.S. va discredita definitiv acest partid, care şi aşa nu se bucura de popularitate.

Mişcarea sindicală din România exista în afara influenței partidului şi era mai eficientă decât acesta. În consecință, pe baza programului Cominternist al declanşării revoluției mondiale dirijate de la Moscova, P.C.d.R militează pentru anularea Tratatului de la Versailles şi retrocedarea Basarabiei către Rusia Sovietică sub pretextul autonomiei teritoriale de care trebuie să beneficieze Basarabia, România fiind declarată stat imperialist, federativ. P.C.d.R. urmează să ia parte activ la distrugerea statului burghez român şi la instaurarea dictaturii proletariatului în România. Aceste deziderate comuniste erau, prin urmare, antinaționale şi antiromâneşti, având ca perspectivă dizolvarea ființei naționale şi transformarea României într-o anexă a U.R.S.S. România se află într-o perioadă de relansare economică şi de creştere, improprie transformărilor revoluționare. Un alt fapt determinant pentru impopularitatea noului partid îl constituie tocmai membrii săi, aparținând în special celor două categorii de „popoare respinse“, fără o identitate etnică clarificată, şi iredentiştilor din statele limitrofe.[187] Astfel se explică preponderența elementului alogen în componența Partidului Comunist din România. În perioada interbelică, majoritatea liderilor acestui partid sunt de naționalitate străină. După Stelian Tănase, eşecul P.C.d.R. între cele două războaie mondiale a ținut de „[...] incapacitatea comuniştilor de a se integra societății româneşti; nici măcar în rândul clasei muncitoare, a cărei avangardă se considera, nu a avut influență; amestecul continuu al cadrelor Internaționalei Comuniste în afacerile interne ale partidului“.[188] La aceasta se adaugă nivelul intelectual precar al majorității liderilor partidului. Se succed în funcția de conducători ai partidului Alexandru Constantinescu, tapițer, Gheorghe Cristescu, plăpumar, supranumit „Plăpumarul“, Elek Köblös, tâmplar la origine, de naționalitate maghiară, Vitali Holostenko, comunist ucrainean, Alexander Danieliuk Ştefanski-Gorn, comunist de origine poloneză, Boris Ştefanov, comunist bulgar, şi tot de origine bulgară era şi Cristian Racovski etc., o adevărată ligă a națiunilor sau de reprezentanți ai breslelor. Facțiunea intelectuală refugiată la Moscova este lichidată în timpul Marii Terori declanşate de Stalin după asasinarea din

ordinul său a lui Serghei Kirov, în decembrie 1934. Adrian Cioroianu numeşte acest fenomen *dez-intelectualizarea* partidului, înlocuirea facţiunii mai informate intelectual de posibili doctrinari, a elitelor intelectuale cu lideri de o extracţie umilă şi cu o pregătire teoretică extrem de rudimentară, precum cel care va deveni liderul acestui partid pentru aproape două decenii, Gheorghe Gheorghiu-Dej.[189] Ceea ce rămâne din Partidul Comunist din România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial este o caricatură, o eboşă, nu în ultimul rând pentru că apartenenţa la acest partid considerat subversiv putea aduce pedepse maxime. Partidul nu depăşea cifra de o mie de membri în 1944[190], era mai puţin decât un partid, era un club, iar o bună parte din membrii săi se aflau în detenţie. Mitul acţiunii în ilegalitate a comuniştilor români împotriva maşinii de război germane, ca şi pactizarea în secret cu Armata Română s-a construit propagandistic şi fictional pe un mare gol: absenţa unei lupte de partizani duse de comuniştii români, aşa cum se întâmplase cu rezultate remarcabile în Serbia, spre exemplu, şi mai ales absenţa unei linii naţionale a acestui partid-marionetă a U.R.S.S. Cealaltă dimensiune care a lipsit aureolei postbelice a Partidului Comunist a constituit-o această legătură de suflet cu U.R.S.S. a unei elite naţionale, legătură confirmată viatic. Fie că se situează pro sau contra, foarte mulţi scriitori francezi vizitează U.R.S.S., dezbaterile care se succedă experienţei viatice păstrează Uniunea Sovietică printre temele intelectuale ale momentului. Pentru mulţi scriitori ea reprezintă factorul catalitic al unor acţiuni de proporţii, al unor poziţionări politice, ideologice, al unor apariţii publice, al unor scandaluri, al unor retorici convulsive, dând prilejul unor filme emoţionante, fotografii memorabile, discursuri remarcabile, articole fulminante, toate în jurul experienţelor viatice. În România nu există nimic de acest fel, interesul pentru Uniunea Sovietică, atât cât există, nu are suportul unor relatări de călătorie, iar singurele călătorii fac parte din subterana spionajului internaţional. Nici Gheorghe Gheorghiu-Dej, nici Nicolae Ceauşescu, cei doi lideri comunişti care vor marca aproape cinci decenii de existenţă totalitară, nu au făcut drumul la Mecca roşie înainte de 1945. De altfel, pentru foarte scurtă vreme U.R.S.S. este accesibilă unui călător obişnuit, însă este de presupus că autorităţile române au făcut tot ce le-a stat în putinţă să-i împiedice pe militanţii comunişti notorii să ajungă în Ţara Sovietelor. În afară de Sahia, caz problematic, cum am văzut, nici unul dintre cei care au ajuns sau doar au pretins că au ajuns în U.R.S.S. nu a avut talentul, inspiraţia, spiritul de observaţie, sensibilitatea artistică a unor André Gide, Georges Duhamel, Henri Béraud, Louis Aragon etc. Întâlnirea memorabilă cu Ţara Sovietelor nu s-a produs decât

într-un singur caz, al „apostatului“ Panait Istrati, numai că relatarea sa de călătorie era inutilizabilă. Rezerva de cadre a partidului n-a putut furniza nici un martor viatic creditabil cu excepția mediocrului Alexandru Sahia.

Unul dintre scandalurile cele mai zgomotoase provocate de agenturile sovietice este cel de la Tatarbunar[191], un sat din sudul Basarabiei de la frontiera cu Rusia Sovietică, atacat peste noapte de un grup înarmat, care se retrage apoi peste graniță. Diversiunea – prezentată când „revoluție“, în consonanță cu Revoluția Bolşevică, când „răscoală“, ca ecou al revoltei țărăneşti din 1907 – abil orchestrată apoi de diferite oficine stipendiate de Comintern provoacă o reacție în lanț nu numai în ce priveşte autoritățile române, dar şi la nivel internațional. Autoritățile româneşti interzic astfel Partidul Comunist din România în decembrie 1924 prin Legea Mârzescu. Au loc apoi arestări în masă şi un proces monstru aflat sub directa observație a organismelor internaționale, socotit un abuz şi beneficiind de o campanie de presă ostilă României, în mare parte finanțată de Comintern. O organizație precum *Ajutorul Roşu Internațional* (MOPR, *Mejdunarodnaia Organizațiiia Pomoşci Revoluționeram*) înființată în septembrie 1924 şi de asemenea finanțată de Comintern îl aduce în țară pe celebrul scriitor francez Henri Barbusse, preşedinte al „Asociației de luptă împotriva terorii albe din Balcani“, autor al nu mai puțin celebrului roman *Le Feu* (1917) distins cu premiul Goncourt, membru fondator al *Asociației Republicane a Veteranilor* (1920), autor al unui fervent apel către intelectuali, *Le couteau entre les dents* (1921), şi internaționalist prin convingere. Experiența sa îl conduce la publicarea unui nou volum, în 1926, la Flammarion, despre evenimentele de la Tatarbunar, intitulat sugestiv *Les Bourreaux* (*Călăii*). Dacă pentru Stelian Tănase, Barbusse este un agent al Cominternului cu o misiune clară în România, pe care o vizitează în toamna anului 1925, venit cu S.R.I. (*Secours Rouge International – Ajutorul Roşu Internațional*), al cărui preşedinte era, pentru Andrei Pippidi[192], Barbusse, asemenea lui Istrati, nu este decât un idealist, transformat ulterior în revoluționar şi ca urmare a crizei de conştiință pe care o declanşează războiul. Chiar dacă se poate concede în ce priveşte anexarea abuzivă a lui Barbusse de către Comintern, într-o perioadă în care acesta îşi oferea probabil serviciile gratuit, ceva nu se potriveşte cu profilul său de revoluționar imaculat. Este vorba de strategiile mincinoase de care acesta uzează pentru denigrarea lui Panait Istrati, în două campanii, cea din 1929 şi cea din 1935, în *L'Humanité*, unde Barbusse serveşte drept instrument al aparatului de propagandă şi polițienesc bolşevic. De asemenea, autorul privilegiat al unui volum intitulat *Stalin*, unde acesta face elogiul exponențialului personaj, Barbusse

devine la rândul lui un personaj emblematic pentru călătoria în U.R.S.S. (Pippidi uită să-l menționeze, onoarea care i se face lui Barbusse are semnificația ei, acesta probase devotamentul canin față de U.R.S.S.). Entuziasmul său privitor la U.R.S.S., însoțit de o cecitate remarcabilă, nu cunoaşte limite, iar o moarte prematură nu escamotează în mod obligatoriu o reevaluare critică a adeziunii sale înflăcărate, cum este cazul cu Aragon. Un astfel de scenariu este inutil, iar miza extraordinară a lui Barbusse, ca devotat tovarăş de drum, ar putea înclina balanța către posibilitatea continuării profesiunii de credință a scriitorului, mai ales după terminarea războiului, presupunând că aceesta ar fi digerat între timp trădarea produsă de semnarea pactului Ribbentrop–Molotov, din 23 august 1939, când Franța este abandonată în favoarea Germaniei. Cum atâția militanți socialişti francezi au trecut peste acest hop, de ce nu ar fi făcut-o şi Barbusse?

Panait Istrati, vicepreşedinte al A.U.S., „Amicii U.R.S.S.“, varianta franceză care va fi reprodusă şi în România în 1934 odată cu reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S., face şi el un voiaj în România pentru a se pune în slujba cauzei. În opinia lui Stelian Tănase, acesta venise pentru a aranja, de fapt, vizita lui Henri Barbusse, cel care va deveni principalul său detractor după apostazie. Romain Rolland, Albert Einstein, André Gide, Henri Barbusse, Panait Istrati semnează o scrisoare de protest adresată autorităților române şi în acelaşi timp de solidaritate cu cei arestați concomitent cu mitingurile de protest şi mişcările protestatare organizate de Willy Münzenberg.[193]

Pe teritoriul României, ca şi pe teritoriul Franței se va desfăşura o puternică activitate de spionaj, procesele se țin lanț după scoaterea în afara legii a P.C.d.R. Acesta se deghizează o vreme în Blocul Muncitoresc Țărănesc şi reuşeşte performanța de a obține pentru scurt timp câteva locuri în parlament. În Franța avem „Afacerea Tomassi“ sau „Rețeaua Crémet“, Jean Crémet fiind membru al P.C.F., rețeaua coordonată de Jean Duclos, în 1932, sau rețeaua condusă de Jean Muraille (1931), şeful spionajului sovietic în Franța etc. România era o țintă foarte apropiată, dar şi un loc cu o puternică rezistență la atacurile ideologice, de aceea sunt eficiente acelea menite să o discrediteze pe plan internațional. Acțiunea sovietică era dublă, constând într-o componentă politică de propagandă şi agitație, care viza diseminarea ideologiilor şi curentelor de idei sovietice, şi într-una teroristă, de spionaj, vizând culgerea de informații, intoxicarea şi chiar lichidarea unor personaje politice indezirabile etc. Intrat în ilegalitate, P.C.d.R. se comportă asemenea unei societăți secrete, având propria gnoză. În consonanță cu analizele lui Franz Borkenau, Vladimir Tismăneanu

analizează caracterul sectar al organizației, Stelian Tănase pune în evidență strategiile tipice pentru o organizație teroristă și de spionaj[194]. Indiferent de reala apartenență a Partidului Comunist din România, certă este activitatea sa subversivă de subminare a structurilor statului de drept, antinaționalistă, cu o ideologie antioccidentală și un caracter extremist. În plus, pentru membrii săi, stagiul de pregătire în U.R.S.S. constituia o garanție a fidelității și permitea accesarea unor poziții superioare în ierarhia partidului.[195] Ulterior, acest stagiu al vizitei de lucru în U.R.S.S. își va păstra valoarea inițiatică, ajutându-l pe aspirant să promoveze în sistem pe poziții de răspundere, însă el nu ține locul relatării de călătorie și a experienței viatice, așa cum numai un scriitor o poate face memorabilă. Atât în rețeaua de spionaj – mulți dintre cei care fac ulterior studii la Moscova vor fi recrutați –, cât și în aceea a promovării culturale, gestul vilegiaturistic își conservă valoarea simbolică a unei adeziuni pe termen nelimitat.

16

Cioran şi Revoluţia Bolşevică

În *Schimbarea la faţă a României* (1936), Emil Cioran ne oferă nu numai un proiect grandios al devenirii României, dar introduce în reţetă două modele, cel francez şi cel rus, modele nu doar culturale, ci şi ale realizării destinului unei naţiuni. Succesul este privit nu din perspectiva unui program politic, a unei strategii economice sau a unei iniţiative culturale – în particular, cu o emfază deopotrivă caracteristică şi fermecătoare, dacă n-ar fi extrem de nocivă, Cioran se declară un duşman al soluţiilor moderate, al înţelepciunii, al calculului şi al prognozei –, ci din perspectiva intensităţii cu care se consumă în act conştiinţa de sine a unui popor întru devenirea lui ca naţiune. Investiţia maximă ar trebui astfel orientată către un nou mesianism, şi nu către dezideratele moderate ale unei societăţi democratice. Cioran ridică la puterea pasiunii fiecare gest fondator, pentru că, în accepţia lui, totul în România porneşte de la zero, de la o condiţie adamică, „totul rămâne de făcut". Pentru tânărul gânditor, ieşirea din anistorie nu se poate face lent, pas cu pas, ci printr-o izbucnire de vitalitate tradusă în violenţă, printr-o agresiune a cărei anvergură se revendică prin intensitate. Culturile universale se justifică şi se realizează ca atare printr-un *hybris* violent. Această lipsă de măsură reprezintă de fapt măsura oricărei deveniri şi îşi găseşte expresia la nivelul unei pasiuni în notă mesianică. Aplicaţia oricărui mesianism o constituie fie vocaţia imperială, fie vocaţia revoluţionară. Politica şi cultura întreţin pentru Cioran o relaţie simbiotică, se află în sfera aceluiaşi organism, naţiunea, cultura fiind în acelaşi timp o metafizică a politicului. Faptul nu este inedit atât timp cât şi una, şi cealaltă se topesc în religios, având de-a face astfel nu cu politici culturale, ci cu o metafizică a culturii şi o mistică a politicului. Cioran îndreptăţeşte din plin critica pe care I.P. Culianu i-o făcea lui Nae Ionescu, cu diferenţa totuşi importantă că Cioran nu respinge modernizarea României, ci, dimpotrivă, o înscrie în dezideratele mesianice întru edificarea

unui imperialism românesc de anvergură balcanică.[196] Politicul şi religiosul sau ştiinţa şi religia nu sunt miscibile, aliajele de acest fel se dezvoltă monstruos în structuri autocratice, totalitare. Numai că, pentru Cioran, o astfel de hipertrofie este soluţia. Cultura exprimă acest dinamism eruptiv care se însoţeşte cu ideea fatalismului, a inexorabilităţii destinale. Acest fatalism prezidează devenirea, realizarea marilor culturi, gânditorul român adaugă astfel o nuanţă apocaliptică dezbaterii formulată în spiritul tragediei antice.

> Marşul marilor culturi în istorie seamănă, de aceia, unei mari fatalităţi; căci nimic nu le poate opri de la pornirea lor de a se afirma şi individualiza, de a impune stilul lor de viaţă altora şi de a robi totul fascinaţiei lor violente. [...] *Imperialismul este implicaţia practică a mesianismului.*[197]

Deşi admiră modelul cultural francez, Cioran nu optează pentru el, deoarece eufemizează estetic vitalismul de care are nevoie o cultură tânără, opunându-i modelul cultural german, ca fiind unul al geniilor care irup într-o mare de barbarie, care se realizează tragic. Defectul culturii germane stă în mesianismul său localist, parohial. Or, pentru Cioran, adevărata legitimare se realizează prin exportul propriului mesianism, trăirea sa la o scară universală, ceea ce în tipologia călătorilor propusă de Tzvetan Todorov ar constitui tipul *asimilatorului*, bazat pe universalitatea propriei sale culturi, colonizându-l pe celălalt oricare ar fi el. Spiritul francez se exersează în eleganţa saloanelor, este speculativ, digresiv, educat, dar în acelaşi timp temperat prin civilizaţie. Cioran caută însă elementul revoluţionar, fondator, în cultură, cel care distruge ordinea şi încalcă regula, şi nu cel care o instaurează.[198] În *Un trecut deocheat sau Schimbarea la faţă a României*, o excelentă analiză a derapajelor totalitare ale tânărului Cioran, Marta Petreu pune în ecuaţie iraţionalismul ca numitor comun al elogiului pe care Cioran îl face atât militarismului german avându-l ca exponent pe Hitler aflat în plină ascensiune în 1933, când Cioran vizitează Germania cu o bursă Humboldt, cât şi revoluţiei bolşevice avându-l ca exponent pe Lenin, căruia filozoful român îi concede viziunea corectă asupra industrializării rapide a Rusiei prin punerea „la teasc" a propriului popor.[199]

Aici intră în discuţie şi un element care justifică orientarea lui Cioran către modelul rusesc, şi anume barbaria ca sursă de vitalitate destinată să se manifeste agresiv printr-un elan mesianic. Ideea nu este nicidecum nouă, ea provine din vulgata decadentă finiseculară alimentată de lectura eshatologiei spengleriene a rolului apocaliptic pe care-l joacă barbarul faţă de oboseala unei culturi mari, hiperrafinate, dar aflate în criză, sub semnul sterilităţii, tradusă sub raport estetic printr-un maxim de stilizare, o excesivă

atenție acordată formei și focalizării detaliului exorbitat. Barbaria joacă astfel și un rol distructiv, și unul regenerator, reprezentând acea infuzie de vitalitate necesară resuscitării organismului societal și cultural. În accepția sumbră, exclusiv negativă a barbariei, aceasta apare deseori sub semnul revoluției, iar după octombrie 1917, sub semnul revoluției bolșevice, a comunismului, fapt interpretat ca o nouă apocalipsă și de scriitori precum Serge de Chessin sau Alfred Fabre-Luce. Această barbarie are pentru filozoful român potențial revoluționar necesar, iar diferența de potențial se întemeiază pe relația dialectică dintre vitalism și spiritualitate, care opune eșecul Revoluției Franceze succesului Revoluției Bolșevice.

> În cultura franceză, care este o *cultură de stil* și în care grația tempereaază elanurile vitalității, n'a existat niciodată, ca o problemă torturantă și dramatică, antinomia dintre viață și spirit. (În Franța, bergsonismul este o erezie.) Francezul trăiește mai unitar, nici prea departe de viață, nici prea aproape de ea. Din acest motiv, nu veți găsi niciodată la francezi neliniștea și teama de a fi dezintegrat din conținuturile firești ale umanității, de a fi riscat totul și de a fi pierdut simțul măsurii. [...] Franța a iubit totdeauna omul de societate, fin, politicos, subtil, rafinat și intelectualizat. Eroul, ca o ființă ce sparge formele vieții și se avântă irațional într'un elan demiurgic, care dintr'un exces de viață simte dorința de moarte și care nu devine simbol decât prin moarte, n'a fost niciodată un ideal sau un cult francez.[200]

Acest *erou al timpului nostru* este prin excelență un revoluționar, un *om revoltat*. Revolta reprezintă pentru Cioran, ca și pentru Panait Istrati, condiția fondatoare a omului nou. *Pathos*-ul revoluționar îndepărtează *ethos*-ul democratic, excesul reprezintă condiția superioară a omului revoltat, ale cărui elanuri îl împing spre moarte și de la al cărui vitalism se așteaptă o învestire totală, de consum maxim. *Stazei* societății franceze îi corespunde *extaza* societății rusești, pe care filozoful o găsește cea mai potrivită pentru contextul cultural românesc. Această potrivire nu se întemeiază atât pe afinitățile revoluționare – aceleași afinități Cioran le putea revendica și din cultura și civilizația franceză, sub semnul căreia se construiește România modernă –, cât mai ales pe un context similar. Și Rusia, în accepția lui Cioran, pornește de la zero pentru a face totul într-un timp extrem de scurt.[201] Și Rusia suferă de „plaga“ bizantinismului, cu efect retardant, ca și România. În cele din urmă, ortodoxia reprezintă un bun comun, care face un aliaj bizar pentru ruși cu tradiția orientală, asiatică, iar pentru români cu cea latină. Cu excepția Germaniei naziste, Rusia se constituie în adevăratul model pentru România și pentru că a reușit de pe o poziție de inferioritate să escaladeze și să elimine decalajul, să se impună în cultura europeană, și, crede Cioran, chiar să o bulverseze.

> Dacă România vrea cu adevărat să-şi croiască un drum în istorie, ţara de la care poate învăţa cel mai mult este Rusia. Întreg secolul al XIX-lea, ruşii au frământat până la obsesie, problema destinului lor. Şi deodată cu chinul lor teoretic, Rusia a păşit efectiv în istorie, pentru ca prin revoluţie să se fixeze în centrul ei. Gândirea religioasă rusă, slavofilismul şi occidentalismul, nihilismul, narodnicismul etc., toate s'au învârtit în jurul misiunii Rusiei. [...] Este mai mult decât evident că Rusia a fost sortită unei meniri monumentale în lume. Tot secolul al XIX-lea rusesc vădeşte o conştiinţă turburată şi profetică, o adevărată isterie mesianică. Orice popor care intră în istorie când celelalte sunt la maturitate suferă de un dezechilibru, provocat de *inegalităţile de nivel istoric*. Rusia se năştea la viaţă. După ce dormise – întocmai ca România – secole întregi. Nu i-a rămas altceva de făcut decât să ardă etapele. [...] Plaga mare a Rusiei – ca şi a României – a fost tradiţia bizantină, suflul spiritualităţii bizantine, care altoit într'o cultură streină devine anchiloză, schematism abstract, iar pe plan politic şi cultural, reacţionarism organizat.
>
> Rădăcinile ultime ale mesianismului rusesc sunt în apocaliptism. Tot ce simte şi gândeşte acest popor depăşeşte categoriile culturii sau decade subt nivelul lor.[202]

Această cultură are ceva destructurant, dizolvant, neliniştitor, poartă cu sine germenul tulburării, „isteria mesianică“, în calitate de metabolism şi factor constitutiv totodată. Problema culturii ruseşti şi a Rusiei ar fi mesianismul ei, care în sine nu îşi rezolvă propriile dileme, dar care creează premisele unei culturi care explodează pe neaşteptate într-o polisemie derutantă. Motivul esenţial pentru care Cioran face această alegere ar fi chiar faptul că, în metabolismul acestei culturi, aliajele cele mai inadecvate devin posibile, fiecare fapt de cultură sau fapt politic îşi găseşte astfel un plasament pasional, extatic. Cioran alege regimul culturii ruseşti pentru caracterul ei absolut. Rusia îşi descoperă misiunea şi o duce până la ultimele consecinţe, prin arderea etapelor într-un puseu vitalist fără precedent. Rusia iese astfel din anonimat şi se impune ca un jucător cu drepturi egale în cultura europeană. Rusia reuşeşte să depăşească *inegalităţile de nivel istoric*, probând astfel pentru Cioran că acest fapt este posibil. Mai mult, o face nu printr-o strategie a acomodărilor treptate, ci prin izbucnire temperamentală, cu un orgoliu şi o lipsă de prudenţă fascinante. Aici se află nucleul mitologic pe care filozoful îşi întemeiază demonstraţia, mitul fondator: numai gestul de o amploare maximă poate edifica, numai o izbucnire iraţională de anvergură captează atenţia, numai obsesia de expresie mesianică se recomandă tuturor. Marile culturi se întemeiază pe dezechilibrul pe care-l provoacă, pe calitatea şi intensitatea *hybris*-ului lor, cu alte cuvinte al potenţialului lor revoluţionar sau imperialist. Desigur, Cioran aderă la o utopie revoluţionară colorată apocaliptic, ca şi ideologia marxistă, transportând-o în sfera culturii pentru a o transforma în cele din urmă într-un fapt de stil. De aici şi până la admiraţia pentru Revoluţia Bolşevică nu mai este decât un

pas atât timp cât aceasta se situează la scara universalului recondiționând proiectul țarist al dominației asupra lumii, al refacerii imperiului bizantin sub sceptru țarist, cu Moscova drept a Treia Romă.

> Chiar dacă bolşevismul a dat Rusiei un orizont teoretic mărginit, amplitudinea respirației sufleteşti a rămas aceiaşi. Visul unei dominații universale pe care unii slavofili l-au conceput de-a dreptul grotesc, subt domnia țarului şi a papei, reînviind Constantinopolul ca un nou centru al lumii – s'a continuat în bolşevism, cu altă ideologie, dar nu cu mai puțin fantastic. Mai repede vor dispare ruşii de pe glob, anulați fiziceşte, decât să abandoneze ideia misiunii lor. Atât de înrădăcinată este ea în fondul sufletesc rusesc, încât pare a lua proporții cosmice, inumane. Cu Ruşii a apărut absolutul în politică şi, cu atât mai mult, în istorie. Toate formele sociale, politice sau religioase, pentru cari au luptat ei le-au considerat fatalități ultime. De aici pasiunea, absurdul, crima, bestialitatea unică a istoriei lor apocaliptice.[203]

Din punctul de vedere al utopiei, Revoluția Bolşevică nu reprezintă decât o continuare a proiectului țarist, iar gânditorul român se extaziază în fața grandorii proiectului sovietic căruia adevărata consacrare i-o conferă nici mai mult nici mai puțin decât fondul sufletului rusesc. Cioran contemplă în realizările sovietice-ruseşti posibilitatea unui dezastru delectabil, explozia, transgresiunea dimensiunilor realizându-se în apocalipsa revoluționară. Catastrofa după Cioran este o consecință a măreției, distrugerile care decurg din realizarea misiunii o reinvestesc apoteotic. Ceea ce elogiază Cioran nu se află în sfera nici a culturii, nici a politicului, ci a trăirii ajunse la paroxism. Cioran alege Rusia pentru caracterul extatic al utopiei sale revoluționare, pentru că orice proiect este pus în serviciul pasiunii, înainte de a avea vreo relevanță practică, rațională. Nu ideile, filozofia, epistemele sunt luate în calcul, ci trăirismul care le substituie, care le inoculează energia unui absolutism revoluționar, o troțkistă „revoluție permanentă", expresie a „dictaturii populare" preconizate de tânărul filozof, după modelul sovietic al dictaturii proletariatului. Antiraționalismul cioranian se realizează admirabil în acest registru euforico-patetic. În fond, contrar evidențelor, ruşii sovietizați realizează imposibilul transpunând utopia în realitate, fapt care îi şi atrage pe „pelerinii" francezi. Pentru Cioran, această punere în scenă a pasiunii la nivelul unui proiect societal, construit după legile imuabile ale marxismului cu relectura sa în cheie leninistă, pentru ajustările necesare, constituie necesarul complement estetic. Istoria Rusiei, în accepția filozofului, se dramatizează dostoievskian între crimă şi pedeapsă. Deloc surprinzător, pe firul demonstrației, filozoful ajunge la concluzia că de la un punct încolo toate drumurile duc la Moscova, a treia Romă, în temeiul orgoliului imperialist sovietic. Vom regăsi această concluzie la scriitorii români aflați în hagialâc la Moscova după 1945.

Atât de mult s-a insinuat Rusia în lume, încât de aici încolo, dacă nu orice drum duce spre Moscova, Moscova ne va ieşi înainte pe orice drum. Spiritul rusesc este lipicios. Literatura rusă n-a isterizat un întreg continent? După modul în care popoarele vor şti a se apăra de Rusia, îşi vor dovedi gradul de sănătate. Cele tinere vor şti exploata şi fecunda „boala“ rusă; cele bătrâne se vor contagia şi-şi vor compromite în decadenţa lor ultimele rezerve de vitalitate. Nu vorbesc numai de Rusia bolşevică, ci şi de Rusia, în genere, ca fenomen uman şi destin istoric. Există un adevărat „complex rusesc“, de a cărui eliberare se va îngriji viitorul, căci până acum a constituit un capitol din autobiografia fiecărui individ al ultimelor decenii.[204]

Se vede cum Rusia devine placa turnantă a istoriei, indicată ca *pharmakon*, adică remediu şi otravă deopotrivă, remediu pentru culturile mici în măsura în care îi vor urma modelul pe calea emancipării lor şi otravă pentru culturile mari, „decadente“, care îşi vor pierde şi restul de vitalitate în contact cu aceasta. Lumea se recentrează prin venirea pe lume a revoluţiei bolşevice. Mai târziu, chiar dacă siliţi de împrejurări, toţi scriitorii români călători în U.R.S.S., omiţându-l pe acest scriitor burghez trecut la index, îi vor împărtăşi opinia, transformând-o în encomion. Rusia devine un fel de „maladie“ a spiritului capabilă să îl contamineze pe europeanul devitalizat, clorotic, excesiv de civilizat pentru a mai reacţiona. Cu alte cuvinte, Rusia lipsei de măsură va deveni o măsură a ascensiunii sau a decadenţei naţiunilor europene, va măsura succesul sau eşecul şi va desena noile linii de forţă pe harta continentului; întâmplător, Cioran proba o reală capacitate de predicţie. Cioran nu pune însă succesul Rusiei pe seama revoluţiei, ci pe Rusia ca „fenomen uman şi destin istoric“, filozoful nu este atras în mod special de modelul politic, de noul totalitarism, ci de nivelul pasional al întregii întreprinderi, nu de omul nou, omul sovietic, ci de „complexul rusesc“, lucrând la scara tipurilor, a condensării reflexelor mentalitare, a acţiunii politice şi direcţiilor culturale ca fapte de stil, sau ceea ce Cioran numeşte *agresiunea cu stil*. În acest fel, pentru Cioran nu contează atât proiectul sovietic, cât cariera mesianică a poporului rus, vertijul afectiv transformat prin alchimia pasiunii în fapt de cultură. Termenul-cheie în acest caz este isteria, manifestarea febricitată, de o maximă intensitate, a vitalităţii necontrolate focalizate într-un atac. Cioran încearcă o raportare „culturală“ a României la Rusia, servindu-se ca instanţă de mediere de romanele lui Dostoievski. Ce anume din sufletul românesc ar putea corespunde sufletului rus? Cioran realizează limitele sufletului românesc, limite care nu-l califică pentru o experienţă de aceeaşi anvergură cu aceea rusească.

Cum se explică totuşi că nu este ţară în care literatura rusă să se fi bucurat de o circulaţie mai generală? Să ne fi mânat oare golul nostru înspre complexitatea sufletului slav, cu toate atracţiile unei compensaţii sau oare capriciul nostru să fie

flatat, în analogiile lui exterioare, cu iraționalul psihologiei rusești? Cineva spunea că românii iubesc romanele lui Dostoiewski numai pentru desmățul din ele. Într'adevăr, capriciul exterior și complexitatea de suprafață, atât de specifice sufletului românesc, sunt furate numai de teatralul dramei rusești, numai de aparențele tragediei interioare. Românii au desigur mai puține luminișuri decât francezii, dar ascunzișurile lor sunt departe de a-i apropia de firea turmentată a rușilor. Desmățul este climatul natural al României.[205]

Pe bună dreptate, Cioran nu vede această compatibilitate, violentele rapeluri la interioritate și procesele de conștiință abisale nu par să fie caracteristice sufletului românesc. Filozoful român se simte fascinat de pasiunea pusă în slujba nimicului, de scindarea sufletului rus, de eterna lui neașezare în cadre de civilizație, în structuri echilibrate.

La ruși auto-conștiința a fost totdeauna însoțită de auto-tortură. Asociind condiției rusești pasiunea pentru durere, ei s'au sfâșiat încontinuu, neștiind să se accepte sau să se refuze. Rușii s'au simțit ca o mare fatalitate, nu însă ca o evidență. De aceea, s'au călcat în picioare la toate răspântiile și nu s'au crutat niciodată în căutarea vijelioasă a nefericirii. Un popor suplinește râsul prin rânjet, delicatețea prin avalanșe lăuntrice, nuanțele prin cascade. Rușii n-au înțeles niciodată cultura în sine, ci căutând ontologicul, temeiurile originare ale firii, au ajuns să asimileze cultura unui „simbolism" de forme artificiale, care închid accesul firii. „Rusia" este cea mai mare criză a culturii moderne. Existența ei ne-a convins că Apocalipsul nu este numai un capitol în Biblie.[206]

Rusia reprezintă o criză, un impas, un virus, un deranjament nervos al organismului, isterie, psihoză, confuzie, o manifestare violentă, emfatică etc... toate aceste asocieri pentru Cioran devin elocvente pentru a măsura lipsa de măsură cu valoare ontologică. Pentru că se zbate atât, pentru intensitatea convulsiilor, prin proiectele grandioase, faraonice, care sfidează bunul-simț și de fapt de cele mai multe ori și posibilitățile reale, Rusia Sovietică se impune atenției tuturor. Acesta în sine ar fi modelul pentru Cioran. Avatarurile lui în contextul revoluției bolșevice nu sunt chiar așa de dificil de decelat. Cioran vede în revoluția industrială sovietică un demers tipic rusesc care corespunde nu atât modernizării Rusiei, cât reafirmării sale imperiale (mesajul a fost foarte bine înțeles și de Soljenițân, ulterior experienței sale carcerale), ca mare putere. Cioran atrage atenția că „ideologia și metodele" rusești/sovietice nu-l interesează și chiar le socotește potențial distructive pentru o țară care nu posedă mesianismul Rusiei, cum este România. Așa cum remarcă și Marta Petreu, Cioran este interesat de un altfel de socialism decât cel bolșevic, *„un socialism în cadrele națiunii, un socialism bazat nu pe ideea de clasă, ci pe ideea de*

naţiune, ceva între socialismul din Rusia şi naţionalismul din Germania, într-o versiune frenetică şi modernistă".[207] Pe Cioran îl preocupă adaptarea anvergurii proiectului bolşevic la scara geografică şi mentalitară a României şi modalităţile prin care se poate produce o „trezvie" a conştiinţei unei naţiuni ca aceasta să-şi joace oportun rolul istoric.

> Este un merit definitiv al revoluţiei ruseşti de a fi creat în ţara cea mai reacţionară, pe ruinele celei mai sinistre autocraţii, o conştiinţă industrială, cum, în nota ei mistică, n'a mai cunoscut istoria. Lenin, care a fost un pasionat şi un frecvent al industrializării, dorind până la manie electrificarea Rusiei, a înţeles, cum nici un revoluţionar, condiţiile accesului la putere a unei naţiuni. Şi pentru ca Rusia să devină o mare putere, Lenin a făcut mai mult decât toţi reprezentanţii sfintei şi tristei Rusii, minus Petru cel Mare. Acela care crede că pricepe problemele viitorului României, fără a fi studiat cu simpatie antecedenţele şi realizările revoluţiei ruse, este prada unei mari iluzii. Nu este vorba de a imita ideologia şi metodele. Căci sistemul care a întărit Rusia ne-ar putea fi nouă fatal, deoarece lipsa noastră de conştiinţă mesianică ne-ar dizolva complect în universalismul bolşevic. România n-a avut conştiinţa misiunii ei în lume pentru a se putea împlini cât de puţin printr'o revoluţie de mesianism social şi universal.[208]

Cu tot elogiul lui Lenin, discursul lui Cioran nu capătă accente bolşevice. Filozoful român vede în Lenin liderul providenţial capabil să facă justiţie socială optând nu pentru războiul între naţiuni, ci pentru războiul între clase pe care-l reprezintă revoluţia, şi mai ales prin partiţia maniheistă a societăţii în bogaţi şi săraci şi apropiata răsturnare a raportului de forţe, nejustificat numeric, printr-o dictatură a proletariatului, ca dictatură a săracilor a căror „*prezenţă orbitoare*" o anunţă. Oroarea lui Cioran faţă de proprietate şi proprietari se întâlneşte astfel cu proiectul bolşevic al dizolvării proprietăţii private în magma posesiei colective, nediferenţiate şi al „urii de clasă" care constituie legatul antiburghez al revoluţiei proletare. În opinia lui Cioran, lui Lenin îi revine meritul de a fi „salvat" naţionalismul, o confuzie pe care tânărul gânditor o face cu lejeritate. Lenin nu este interesat de „fiinţa naţională", cât de dobândirea puterii cu ajutorul clasei muncitoare şi de nivelarea ierarhiilor sociale, indiferent de naţionalitate, internaţionalismul constituind nu întâmplător cuvântul de ordine al revoluţiei bolşevice. Cioran insistă să vadă în demersul revoluţionar leninist o altă modalitate de reafirmare a slavismului, pentru că acest fapt ar corespunde unui proiect similar de afirmare a românismului în context balcanic.

> Lenin a făcut pentru naţionalism mai mult decât pentru comunism. Mai mult: el a *salvat* naţionalismul. De n'ar fi fost revoluţia rusă, naţionalismul era atât de reacţionar, încât s'ar fi împărţit în numele lui averea săracilor la bogaţi. Indiferent de

> orientarea politică, Lenin a creat tuturor mişcărilor ideologice un interes pentru problemele sociale; uneori un adevărat complex de inferioritate. În numele inegalităţilor şi intangibilităţii proprietăţii nu se mai poate mişca un fulg. Lenin, înnebunit după justiţia socială şi cu Klausewitz la căpătâi, este prototipul omului politic al vremilor viitoare. În viziunea păcii sociale se gândeşte tactica şi metodele luptei! Până şi bogaţii, cari sunt pentru inconştienţi floarea, iar pentru săraci, lepra istoriei, nu-şi pot reţine o admiraţie înfricată, pentru fanatismul sublim al tătarului. Omenirea numai atunci se va putea numi civilizată, când bogaţilor la va fi ruşine de lumina soarelui, când îşi vor ascunde strălucirea în întuneric. Pe temeiurile istoriei, aşteaptă *prezenţa orbitoare* a săracilor...[209]

Obsesia lui Cioran este naţionalizarea proletariatului şi revoluţia proletară care să desfiinţeze inegalitatea dintre clase, practic să elimine burghezia, văzută într-o ţară a crizelor parlamentare drept inamicul numărul unu. Lenin oferă modelul de dictator luminat al unui imperiu constituit din anexări repetate de teritoriu în urma unor invazii; în fond, „tătarul“ Lenin, educat în spiritul strategiilor militare moderne ale lui Clausewitz, îl imită altfel pe hanul mongol, pe Genghis-Han. În ce fel se potriveşte acest lucru cu edificarea unei noi civilizaţii este foarte greu de spus, numai că recursul la barbaria dirijată reprezintă pentru Cioran o soluţie mai bună decât o evoluţie democratică, o consolidare a instituţiilor şi o politică externă bazată pe realitatea unor vecinătăţi ostile. Cioran înţelege agresiunea ca un mijloc eficient de legitimare, uitând faptul că România Mare era rezultatul unui concurs favorabil de împrejurări, al unei activităţi diplomatice intense, a unei negocieri între şi cu marile puteri şi nu doar al unei voinţe politice de sine stătătoare. Oricum, filozoful român, ca mulţi intelectuali admirabil formaţi în biblioteci, altfel burghezi cuminţi, suferă de un sindrom tipic: fascinaţia brutei. Războiul trezea entuziasme în cercurile futuriste italiene, Marinetti face cu o inconştienţă remarcabilă elogiul războiului în care vor muri o bună parte din colegii săi de generaţie, o serie de intelectuali şi scriitori vedeau în război cea mai potrivită expresie a atitudinii antiburgheze. Sovieticii nepregătiţi pentru un război aveau acelaşi scop al desfiinţării clasei burgheze. Ei îşi afirmau pacifismul funciar, pregătind însă Europa pentru revoluţia mondială printr-o vastă reţea de spionaj şi diversiune. Alianţa dintre cele două totalitarisme care a avut drept obiect dezmembrarea Poloniei probează nu pacifismul Uniunii Sovietice, ci doar o tactică eficientă. Lupta lui Lenin se dădea nu pe un front efectiv, ci pe frontul democraţiilor occidentale cu concursul unei vaste reţele de spionaj şi propagandă, un război purtat din umbră sub umbrela pacifismului şi a umanismului declarat al Uniunii, amănunt care nu-i scapă astuţiosului Cioran. U.R.S.S. devine un model, mai ales prin impasul în care se află, similar cu cel al României; rezolvarea acestui impas trebuie să ţină seama de dimensiuni. Cioran nu consideră România

pregătită pentru o revoluţie mondială, ci doar pentru una naţională, dar pe filiaţie bolşevică. Este vorba de o adaptare practic a revoluţiei bolşevice cu deplasarea accentelor de la universal la naţional. De altfel, Cioran crede că Revoluţia din Octombrie satisface pentru Rusia ambele deziderate în ciuda internaţionalismului afişat, menit să camufleze tendinţele hegemonice ale acesteia moştenite şi asimilate de la imperiul ţarist.

> Frenezia industrializării, mistica lumii urbane, voinţa absolută a unui salt istoric, discontinuitatea prin revoluţie ca o manifestare vitală – sunt elemente cari fac din Rusia o ţară vitalizantă. Obiectiv vorbind, realităţile sociale de la noi seamănă enorm cu Rusia ţaristă. Aceeaşi decrepitudine şi aceeaşi inerţie. Decât, idealurile cari au însemnat pentru Rusia o fortificare, pentru noi, ar putea fi o prăbuşire. Viziunea de viaţă a bolşevismului, universalismul pretenţios, într'o ţară cu rezistenţă interioară atât de minoră şi cu o conştiinţă naţională atât de labilă, ar putea echivala cu o lichidare. Întrebarea pe care trebuie să şi-o pună fiecare naţiune este: prin ce idealuri devin puternică? Răspunsul îl dau forţele obscure, viziunea ascunsă, nutrită atât din sânge, cât şi din gânduri. România are enorm de învăţat dela Rusia. Am impresia că dacă nu m'aş fi ocupat cât de puţin de revoluţia rusă şi cu nihilismul rusesc din veacul trecut, aş fi fost pradă tuturor păcatelor unui naţionalism inspirat de Daudet şi Maurras.[210]

Caracterul exemplar al revoluţiei ruseşti îl inspiră pe Cioran, care subliniază nu numai atributul modernităţii pe care-l emblematizează Revoluţia Bolşevică, cât mai ales un numitor comun cu proiectul schimbării la faţă a României, nivelarea inegalităţilor sociale. Soluţia românească ar fi un *colectivism naţional* faţă cu naţionalismul *reacţionar* francez al lui Maurras şi Daudet. Conştiinţa misiunii istorice reprezintă acel prag al conştiinţei care trebuie atins prin intermediul unei revoluţii naţionale de deziderat etic cu lichidarea inegalităţilor. Aici Cioran este puţin ambiguu, lăsând să se înţeleagă că revoluţia naţională ar urma eliminării inegalităţilor sociale. Dar cine şi ce anume elimină inegalităţile sociale dacă nu o revoluţie naţională?

> Iar bolşevismul, dacă înseamnă o barbarie unică în lume, prin afirmarea absolută a justiţiei sociale, este nu mai puţin un triumf etic unic. Nu se poate face revoluţie naţională de mare amploare pe inegalităţi sociale. *Colectivismul naţional* este unica soluţie pentru România.[211]

Soluţiei locale a revoluţiei bolşevice îi corespunde şi un rol internaţional adaptat şi el la dimensiunile României, acela de lider regional. Aşa cum sovieticii retrăiesc visul imperial al Moscovei ca a Treia Romă (a Doua fiind Constantinopolul), Cioran visează cu o treaptă mai jos ca Bucureştiul să devină noul Constantinopol, iar România ţara unificatoare a Balcanilor într-un mic imperiu regional balcanic, o nouă putere între Uniunea Sovietică şi Germania, cele două repere, pentru că Franţa s-a pierdut pe parcurs.

17
Panait Istrati – revoluționarul rătăcitor

Mircea Iorgulescu îi face un profil tragic hamletian lui Panait Istrati, opțiune în dezacord cu un alt profil eroi-comic, don-quijotesc. Şi Boris Souvarine, în mongrafia pe care i-o consacră, *Panait Istrati et le communisme*[212], ajungea la aceeaşi concluzie cu un Istrati care era „mai aproape de Don Quijote decât de Gil Blas“. Deşi un împătimit al cărților, un scriitor autentic, Istrati discerne între planul realității şi cel al ficțiunii, fără a merge cu confuzia până acolo încât să se substituie chiar şi exemplar personajelor lecturilor sale favorite. Cu toate acestea, scriitorul îşi configurează profilul unui *cavaler rătăcitor* (Alexandru Oprea), „fără frică şi fără prihană“, mereu de partea „celor obidiți“, a celor slabi şi nedreptățiți, mereu în slujba unui ideal şi reiterând un cod medieval-cavaleresc al onoarei. Nedreptatea îi provoacă o reacție spontană şi scriitorul nu ezită să se angajeze în cruciade morale indiferent de consecințe, fapt care va conduce la deziluzia amară a celui care „nu aderă la nimic“. Această profesiune de credință cavalerească la care Istrati nu renunță îşi pierde dimensiunea don-quijotească abia când scriitorul se confruntă cu maşina de propagandă sovietică. Ea se regăseşte transpusă în tipul eroului-haiduc, formula autohtonizată şi evident idealizată a cavalerismului, formulă la care apelează sarcastic şi Barbusse în articolul care va deschide campania personală de ostracizare a lui Istrati, „Le Haidouk de la Sigurantza“, tipărit în *Le Monde*, publicația al cărei director era scriitorul francez. Eroismul lui Istrati survine şi din faptul că îmbrățişează un model exemplar, un model livresc, într-un spațiu – U.R.S.S. – pe care-l concepe ca loc al transpunerii idealului în realitate, înnobilându-l şi populându-l cu adversari pe măsura sa. De aici incapacitatea de a disocia între cele două planuri, utopismele umanist-revoluționare epurate de orice reziduu de mercantilism burghez sunt plasate în locul realității care refuză să transfigureze gestul eroic, pedepsindu-l cu măsura josnică a realului. Inițial, şi scriitorul român era prizonierul unei propagande

extrem de eficiente. Cât de dispus era însă Panait Istrati să vadă? Stelian Tănase sesizează punerea abilă în ecuație a naivității sale în raport cu semnalele îngrijorătoare pe care le are din partea lui Cristian Racovski, prietenul său, care se întorcea de la Paris pentru a lua în foarte scurt timp drumul exilului la Astrahan. Istrati evită sau nu e capabil să descifreze discursul sibilinic al diplomatului care revine în U.R.S.S. fără glorie și pe care nu-l întâmpină nimeni la gară. Cristian Racovski contribuise din plin la inițierea lui Istrati, atât cât a fost, în activitatea clandestină, subterană, a mișcării comuniste, pentru ca situația dificilă a ambasadorului să nu constituie un avertisment serios pentru Istrati.[213] Se poate face o paralelă între evoluția celor doi revoluționari, întâlnirea din trenul care îi poartă și pe unul, și pe celălalt spre Moscova este edificatoare. Racovski se află deja în dizgrație, își ascunde dezamăgirea, îngrijorarea sau poate chiar presentimentul, păstrând față de vechiul tovarăș de drum o discreție politicoasă care-l contrariază. Diplomatul evită să-i dea orice amănunt edificator entuziastului călător în Patria Sovietelor. Consternarea lui Istrati relativ la primirea fără fast a lui Racovski îi va fi explicitată pe parcursul propriei călătorii. Eșecul diplomatului sovietic prefigurează propriul eșec, propria dezamăgire cu privire la Revoluția Bolșevică și la U.R.S.S. Racovski va fi executat prin împușcare de către NKDV la Orel, pe 11 septembrie 1941, drept răsplată pentru serviciile aduse U.R.S.S. Mai există o altă întâlnire care ar fi putut fi edificatoare, dar care s-a dovedit una ratată, o întâlnire pentru care Istrati nu era pregătit. Se pare că Nina Arbore i-a intermediat o întrevedere cu un personaj de excepție al revoluției bolșevice, Leon Troțki, în anul 1911/1912, la hotelul High-Life din Piața Episcopiei unde refugiatul Leon Davidovici își găsise un adăpost temporar. Însă întâlnirea a fost departe de a aduce revelația pe care o aștepta Istrati, poate și din cauză că, în ochii lui Troțki, Istrati, ucenicul la clasicii revoluției bolșevice, însemna mult prea puțin. Marile întreprinderi revoluționare așteptau încă. Privit peste timp, scurtul dialog are ceva profetic.

> Într-o cameră foarte mică, Leon Davidovici, cu capul lui clasic, ochi necruțători, îmbrăcat cu o bluză neagră, sta în picioare, rezemat de pat. Necunoscând nici o limbă europeană, l-am privit ca un vițel. Întrebai, totuși, de ce purta o bluză neagră.
> – Pentru că sunt pesimist! îmi răspunse, în bătaie de joc.[214]

Odată consumată experiența vizitei în U.R.S.S., scrierea cărții ridica pentru Istrati o problemă delicată, ea trebuia să justifice cum adeziunea tumultuoasă a scriitorului la bolșevism s-a transformat peste noapte în revoltă contra regimului bolșevic ca regim care a trădat revoluția și pe cei

care l-au adus la putere. Istrati îşi construieşte şi o strategie justificativă, încercând să contrabalanseze afirmațiile foarte dure la adresa U.R.S.S. prin atitudinea tranşant antioccidentală şi antiburgheză, ilustrată cu exemple copioase, precum vizita pe care o face însoțit de o serie de scriitori detracați la un bordel parizian de lux[215], unde maxima atracție o constituie copulația în decor macabru a clientelei stabilimentului, înlocuind patul cu sicriul. Prezentarea stabilimentului îi provoacă scriitorului oroare, mai ales că investiția, care beneficiase de concursul unui artist celebru, al cărui nume nu-l aflăm, se ridică la cifra ultragiantă de 4 milioane de franci. Pentru a spori dimensiunea decadenței societății burgheze occidentale prin efect de contrast, Istrati va aşeza acest episod exotic alături de decupaje nu mai puțin macabre de la rubrica fapt divers, ilustrând cazuri de atrocitate în familie pe fondul unei indigențe extreme. Acesta este, de fapt, punctul de plecare al călătoriei lui Istrati, o evadare din marasmul societății occidentale iremediabil corupte şi căutarea unei lumi mai bune, o lume ideală, aşa cum se desena sub ochii lui patria bolşevismului. Prezicând ca un adevărat profet apropiata apocalipsă a societății burgheze, Istrati o părăseşte la momentul potrivit, înainte ca aceasta să se scufunde. Călătoria sa dobândeşte şi sensul particular al unei soteriologii. Istrati doreşte să sublinieze că în condițiile unei lumi care a atins un climax antagonistic, sortită fiind unei apocalipse iminente, singura posibilitate rămâne U.R.S.S. Nu trebuie uitat că, pentru Istrati, Franța constituise la începutul carierei sale patria de elecțiune, aşa cum cultura franceză era cultura de adopție, iar moaşa naşterii sale în cadrul literelor franceze era impersonată de Romain Rolland, care, nu întâmplător, este printre primii căruia îi adresează îngrijorările şi ezitările sale după întoarcerea din U.R.S.S. cu privire la publicarea cărții şi exprimarea adevărului.

Şi cum s-ar explica altfel enorma sa dezamăgire după vizita în U.R.S.S. dacă n-ar fi creditat măcar temporar fabulosul proiectului sovietic? Nu este desigur unicul înşelat, dar pare să fie cel care a investit afectiv cel mai mult. În ce priveşte profilul de erou hamletian pe care i-l confecționează Mircea Iorgulescu, nu lipseşte integralității lui nici caracterul ezitant al acestui erou privitor la cea mai bună metodă de a acționa în slujba adevărului fără a trăda cauza proletariatului. Istrati este însuflețit de un activism idealizant, dar nu lipsit de eficiență, care-l pune mereu în conflict cu lumea şi în special cu societatea românească, iar meditațiile sale dureroase nu-l proiectează niciodată definitiv într-un limb al reflexivității pure şi distante. Istrati nu se limitează la discurs, este un activist care se duce acolo unde se află revolta, nu ratează evenimente ca diversiunea de la Tatarbunar din 1924 şi nici

greva de la Lupeni din 1929, despre care scrie numeroase reportaje. Chiar şi când nu mai aderă la nimic, Istrati rămâne fidel cauzei (Adevărul, Binele etc., cauza proletariatului, a celor învinşi, printre care se socoteşte şi el) o cauză pe care o creditează acum numai cu propria fidelitate, cu propriul său sacrificiu. Chiar dacă hamletizează pe alocuri, Istrati rămâne consecvent în acest activism revoluționar luat pe cont propriu. Este aici, pe lângă dezamăgire, poate şi un orgoliu care-l apropie de personajul shakespearian, acela de a fi singur împotriva tuturor sau mai precis a unei adversități gigantice, lumea ca ansamblu alcătuită din laşitate, ignoranță şi josnicie, o lume prost creată de un Demiurg rău. Acest fapt este ilustrat din plin prin poziția singulară, prin vehemența ei, când publică în 1929 la întoarcerea din U.R.S.S., *16 luni în U.R.S.S.*, cartea care îi va face țăndări „cariera" revoluționară. S-a impus subtitlul întregului ciclu, *Spovedanie pentru învinşi*, care era într-adevăr mai de efect. Un articol scris în 1935, *Pagini de carnet intim*, recapitulare a devenirii sale revoluționare, relevă un mistic al cauzei şi o criză cu substrat religios, ca şi la Sahia, rezolvată în sensul înlocuirii ortodoxiei cu mistica unui umanism militant cu accente revoluționare. Vocația apostolică însoțită de penumbra martirajului definesc un angajament total care impune cântărirea credinței prin exacțiuni şi sacrificii. Departe de calmul peripateticilor sau de sportivitatea globe-trotterilor, Istrati face parte din rândul profeților furioşi care colindă oraşele aruncându-şi anatema, arătând răul fără ezitare şi profețind marile răsturnări ale apocalipselor revoluționare. Socialismul şi expresia sa radicală, bolşevismul, îi atrag ca un magnet pe aceşti rebeli aflați în căutarea unei biserici. Profilul istratian este mai degrabă prometeic, un sacrificiu care se reia prin tortură perpetuă, prin pedepsirea gestului eliberator în toate ipostazele sale, la nesfârşit. Există câteva fotografii din perioada 1927–1929, când Istrati realizează călătoria sa la Ierusalimul bolşevic, în Rusia. Ambele au fost reproduse în volumul bilingv, româno-francez, *Panait Istrati – fotograf şi în fotografii*[216], la paginile 88 şi 92. Istrati poartă un costum foarte asemănător uniformelor comisarilor sovietici, costum de o maximă sobrietate, închis până la gât, stil tunică. În ambele fotografii este însoțit de Bilili şi una este clar datată 1929. Se poate observa aici un raport de identificare, asumarea condiției apostolice şi intrarea deplină în rol a lui Istrati, ceea ce scriitorul asuma prin redarea succintă a traseului său destinal.

> Puțin după acesta, am asistat la câteva întruniri socialiste şi am înțeles că socialismul cuprinde în sânul lui toate virtuțile pe care în zadar le căutăm în faptele servitorilor lui Dumnezeu: dreptate, bunătate, cinste, cumpătare, cultul frumosului şi, mai presus de orice, o adevărată înfrățire cu cel învins de viață.

Iată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu Dumnezeu: năzuința spre dezrobire a omului îngenuncheat de om.
Şi deodată m-a lovit un orgoliu nemăsurat: mă simțeam chemat să fiu un apostol al acestei religii, poate chiar un martir, ca acel muncitor ucis în bătaie. [...] M-am încredințat că omenirea e o gloată lipsită de calitate, un rezervor uman din care nu apare la suprafață şi nu se impune decât geniul rău: *asupritorul*. Geniul bun, *gânditorul generos*, e veşnic învins şi nu-l susțin nici chiar acei cărora el le închină viața.
La etatea de douăzeci de ani eram complet format în chipul acesta. Lumea socialistă însăşi, pe care o cunoşteam din ce în ce mai bine, îmi dovedea că nu toți cei care reclamă dreptate sunt capabili să fie drepţi. Chiar şi acolo, numai o mică elită simţea şi gândea ca mine. Cât despre cultul frumosului, care era o altă latură a dezrobirii, nu ajungeau până la el decât prea puține individualități. Imensa majoritate îl caricaturiza."[217]

Acest fragment prezintă interes şi pentru faptul că el defineşte propensiunea mesianică a scriitorului, o asumare a rolului, a misiunii, o încredințare. Panait Istrati este un scriitor misionar asemenea primilor călători francezi, călători-pelerini, profesând o mistică a libertății, de aceea orice alt gest onorabil confruntat cu radicalismul gestului său poate părea excesiv diminuat. Eşecul este înscris în datele acestei întreprinderi eroice, titulatura de înfrânt constituie nu doar un stigmat, ci şi un titlu de glorie pentru o victorie repurtată nu asupra celorlalți, cât asupra lui însuşi, a celui care-şi respectă dezideratele prin a le afirma şi a le profesa cu stoicism, până la capăt. Sensul relatării sale de călătorie în U.R.S.S. este şi unul redempționist şi legitimant, această călătorie inițiatică constituie piatra de încercare pentru Panait Istrati, ceea ce conferă rolului şi destinului său adevărata dimensiune tragică, enunțată în acest fragment: separarea de clasa lui, pentru a-i susține în continuare interesele. Ceea ce nu reprezintă nicidecum o demisie, ci un sacrificiu, de aici şi rolul apostolic, mesianic pe care-l joacă, pe filiera unei sensibilități creştine. Înclin să cred că Panait Istrati, aşa cum arată şi acest fragment, este la capătul vieții deplin conştient de acest rol simbolic, de misiunea sa. Pierderea succesivă a iluziilor, enumerate atent de Mircea Iorgulescu[218], ar fi trebuit să ducă la o retragere din lume, or Istrati nu se retrage, ci este izolat, devine unul dintre „învinşii" pe care-i evocă. A fi izolat, pus la stâlpul infamiei în acest fel nu reprezintă cumva o elecțiune superioară?

Panait Istrati aparține fazei idealiste a devenirii mişcării socialiste, socialismul romantic, ipostază pe care o va exalta în tipologia pe care o face activiştilor-revoluționari şi care se perimează pe măsură ce masele sunt din ce în ce mai bine controlate şi elanul lor este dirijat, iar potențialul revoluționar

îmblânzit. Relația cu Racovski este edificatoare în acest sens, acuza de sentimentalism într-unul dintre discursurile sale îl vizează nu numai pe Istrati, ci şi o întreagă direcție pe care revoluționarul *de profesie*, şi nu cel *de vocație*, precum Istrati, o vede epuizată, ineficientă. În calitatea sa de *om revoltat*, Istrati se apropie mai degrabă de spiritul primilor revoluționari cu o doză de anarhism şi utopism şi privilegiind pe lângă acțiunea directă şi lectura, dezbaterea, pe când noua dimensiune a socialismului era propaganda, mai eficientă şi în acelaşi timp mai puțin preocupată de educația spiritului, cât de eficiența mesajului lapidar, de exercitarea controlului şi a puterii. Această primă separare în temeiul priorităților revoluționare se face cunoscută şi prin vocile unor antistalinişti precum Victor Serge (Viktor Lvovici Kibalcici), inițial activist-anarhist, apoi bolşevic, sau Boris Souvarine (Boris Konstantinovici Lifşiț), activist francez al Cominternului, ale căror cărți, *Soviets 1929* şi *La Russie nue*, apar, pentru siguranța autorilor lor, sub semnătura lui Panait Istrati. Scriitorul accepta să fie gazda scrierilor celor doi troțkişti şi pentru afinitatea pe care o au demersurile lor iconoclaste. Acelaşi motiv a făcut ca revoluția din 1905 să fie considerată drept adevărata revoluție eşuată, şi nu cea bolşevică din 1917. La prima se raliază o mare parte din intelectualii valoroşi, cea de-a doua are un caracter mai degrabă similar unei lovituri de stat, cu aportul unor activişti, a unor executanți fideli, un *Aktion Grup*. De altfel, Istrati se declară împotriva adeziunii *prin teorie* în raport cu adeziunea veritabilă, cea sentimentală, *sub semnul afectului*; din acest punct de vedere: „toți cei care ajung la revoltă prin teorie o părăsesc prin teorie".[219] Concede totuşi *revoluționarului de profesie* o calitate fundamentală, ura permanentă instrumentată prin discurs, prin talent oratoric, ceea ce va produce modelul *propagandistului* sau al *agitatorului* profesionist.

Nu va fi însă la fel de înțelegător cu Maxim Gorki, criticându-l pentru demisia morală, pentru a fi renunțat la atitudinea revoluționară. Este aici şi o confruntare în efigie, dar şi un punct de inflexiune. Istrati păstrează până la capăt atitudinea combativă pe care Gorki o pierduse. Revoluționarul Gorki, cu care fusese asemănat de către Romain Rolland – acesta îl numise un *Gorki balcanic* –, îşi pierduse în ultima etapă a vieții copleşit de onoruri indignarea justițiar-revoluționară. Critica lui Gorki, pe care-l întâlneşte şi care evită un dialog tranşant, refugiindu-se în politicoase locuri comune în nici un fel litigioase, vizează această profesiune de credință pe care Istrati şi-a asumat-o şi pe care o solicită de la un vechi revoluționar. Mefiența față de Gorki constituie de fapt o modalitate prin care Istrati îşi asumă rolul până la capăt, dar şi sensul simbolic pe care el i-l conferă profesiunii de scriitor.

Tumultul acesta sufletesc, aspectul ignifer al pasiunii sale îl mai găsim în epocă la o asemenea temperatură la o singură persoană: Emil Cioran. Între cei doi există mai multe legături decât ar părea, soluția revoluționară trece la Emil Cioran prin emanciparea şi naționalizarea proletariatului românesc şi stimularea tonusului său revoluționar, dar aici se află şi diferența. Istrati marşează pe soluția revoluției mondiale, pe deznaționalizarea proletariatului, devenit o sursă de revoltă pentru dizolvarea societății burgheze europene, chiar mondiale.

Panait Istrati este şi un *homo viator*, duce o existență itinerantă, aproape picarescă, dacă ar extrage din peregrinările sale numai anecdota, istoria amuzantă, îmbrățişând cele mai diverse meserii, de la aceea de zugrav la cea de hamal, care-l pun în contact cu medii diverse, de la *lumpen proletariatul* portuar la comanditarii unor lucrări mai fine, precum Basarabescu, în casa căruia îl întâlneşte pentru prima oară pe Victor Eftimiu. În opinia lui Mircea Iorgulescu, aceste călătorii buclează la nesfârşit în felul povestirii orientale, gen *O mie şi una de nopți*. Ele nu rezolvă nimic, nu încheie nimic, sfârşitul unei relatări de călătorie-istorie fiind doar începutul unei alte călătorii-poveste. Astfel, hoinărelile lipsite de țintă ale lui Istrati, ar ilustra mai degrabă un indice alfabetic sau cuvintele unui dicționar. Fiecare sfârşit de drum ar reprezenta şi o despărțire, o ruptură, un exil, Istrati pierzându-şi cetățenia altfel iluzorie a acelui teritoriu.

> Nu există, în hoinărelile lui Istrati, nici punct culminant, nici deznodământ; călătoria se poate încheia oriunde şi oricând, dar poate fi şi continuată la nesfârşit. Egală ca intensitate cu cea precedentă şi cea ulterioară, fiecare peripeție nu este decât un termen într-o ilimitată suită punctiformă, un episod dintr-o înlănțuire serială; o reluare în forme veşnic reînnoite ale unui aceluiaşi scenariu. Călătoriile lui Istrati se termină, de obicei, printr-o revenire la punctul inițial: pentru a fi reîncepute. Nici o plecare nu este definitivă, nici un drum nu este fără întoarcere. Dar fiecare plecare şi fiecare drum îl îndepărtează şi îl separă de lumea pe care o părăseşte, fără a-i oferi în schimb, „cetățenia“ universurilor străbătute.[220]

Acest tip de călătorie nu se mai verifică în cazul călătoriei în U.R.S.S., unde Istrati nu posedă neapărat un intinerariu prestabilit, însă doreşte să acopere cât mai mult din acest teritoriu vast. De altfel avem în cazul său poate cea mai lungă călătorie în U.R.S.S. din perioada interbelică. Nici postura eternului-exilat pe care o postulează Mircea Iorgulescu nu se mai potriveşte în cazul călătoriei în U.R.S.S., scriitorul îşi manifestă intenția de a rămâne în Țara Sovietelor ca într-un Paradis, iar reacția forurilor superioare după publicarea sa are semnificația unei izgoniri din Paradis. Mircea Iorgulescu nu greşeşte când subliniază relația specială a lui Istrati

cu cărțile şi schimburile care au loc între scris, citit, trăit, cu atât mai mult cu Istrati nu este doar un sedentar livresc, ci şi un om de acțiune. Nu trebuie însă uitată agenda omului de acțiune ale cărui fapte au consecințe în plan politic, deci nu rămân în spațiul de meditație al cărții aşa cum nici înrolarea sa alături de Racovski în acțiuni cu caracter subversiv, ostile statului român, deci nu sunt doar poveşti. Mircea Iorgulescu suprapune călătoria reală pe cea a ficțiunii-biografiste sau o proiectează pe prima în planul cărții, unde este trăită în dimensiunea ei specifică. Scriitorul scrie scenariul călătoriei pentru a confirma în datele propriei sale sensibilități sau călătoria scrie viața? Această mică ambiguitate este posibilă datorită unei relații strânse pe care biografia scriitorului român o are cu cartea, cu ficțiunea, introducând între cele două o diferență minimă, care poate fi dizolvată. În cele din urmă, chiar Mircea Iorgulescu însuşi va insista pentru separarea domeniilor, a biografiei propriu-zise de ficțiunea autobiografică arătând că cele două nu se suprapun.

Spre deosebire de multe din experiențele sale vagante, dar şi de călătoria cadru pe trasee stabilite dinainte, călătoria în U.R.S.S. nu respectă traseul convențional impus de obicei de INTURIST călătorilor străini, scriitorul are propria sa agendă de parcurs. Istrati doreşte să se convingă cu ochii săi de realizările din U.R.S.S. şi pentru aceasta încearcă să acopere un teritoriu cât mai vast, demers care răspunde înclinațiilor sale de globe-trotter. Numai că survolarea acestui traseu sinuos nu este nici o expediție, nici o excursie cu caracter turistic, plaisirist şi nici un simplu vagabondaj. Spre deosebire de alte călătorii, Istrati beneficiază ca niciodată de un capital financiar substanțial obținut din traducerea cărților sale în Uniunea Sovietică în condiții extrem de avantajoase şi chiar din ecranizarea uneia dintre ele. Mai important însă este capitalul de credibilitate – Istrati era unul dintre cei mai activi suținători ai U.R.S.S. în Occident, cu o mare expunere mediatică[221], era chiar vicepreşedintele A.U.S. (Les Amis de l'Union Soviétique), calitate în care şi fusese invitat. Astfel că lui Istrati îi este înlesnită explorarea unor zone diverse, cele mai multe dintre ele inaccesibile unui turist obişnuit, oricât de prestigios ar fi fost el. De aceea nici nu i se va ierta niciodată „trădarea“, adică sinceritatea, ca fiind unul căruia îi fusese îngăduit să vadă prea multe.

Finalul acestei călătorii cuprinse într-o carte constituie pentru Istrati un punct de cotitură al destinului său. Această călătorie, aşa cum apare în carte, are caracterul unei *drame intime*, separându-l pe Istrati de o mare iluzie şi de clasa sa, separație care va fi definitivată de cele două campanii de presă duse împotriva sa, cea din 1929–1930 şi cea din 1935, având-l

ca principal actor şi detractor pe fostul *tovarăş de drum*, Henri Barbusse. Istrati este doar în parte conştient de consecinţele publicării, şeful G.P.U.-ului în persoană, Gherson, îl avertizează asupra deznodământului. Poate că Istrati nu se aştepta la abandonarea sa de către Romain Rolland sau la fabricarea unui dosar exploziv pentru a-l discredita, la campanie difuzată cu maximă eficienţă de oficinele Uniunii Sovietice în Occident, dar în mod sigur era pe deplin conştient de scandalul ce avea să urmeze publicării relatării sale de călătorie. Faţă de adeziunea sa necondiţionată, idealistă, transcrierea fulminantă a experienţei sale în Ţara Sovietelor reprezintă o întoarcere cu 180 de grade, în ciuda precauţiilor pe care şi le ia autorul în prefaţă, punând o minimă amortizare virajului brutal, o ruptură iremediabilă, aşa cum metaforic se şi exprimă într-o scrisoare adresată lui Romain Rolland: „am spart vesela".

În măsura în care consultăm tipologia lui Tzvetan Todorov, ne găsim în dificultate cu Panait Istrati. În mod sigur nu este tipul *turistului*, pentru care importante sunt monumentele şi peisajele şi în nici un caz oamenii. Nici tipul *impresionist* nu convine, scriitorul nu utilizează ceea ce vede drept un pretext pentru a da curs sensibilităţii sale. Asemenea lui Gide, Istrati privilegiază contactul uman, singura raţiune a călătoriei sale fiind aceasta: de a (re)găsi o umanitate nouă, de a proba afectivitatea de care el se simte prea plin şi de a verifica în ce măsură noul regim întreţine flacăra acestei noi umanităţi eliberate de constrângerile vechiului regim. Ar putea fi din acest punct de vedere un *exot*, însă călătoria sa este o demonstraţie, dar nu în latură statistică, ci mai degrabă sub aspect iniţiatic, uman. Spre deosebire de *exot*, Istrati nu trăieşte acest balans între familiar şi exotic, joc al distanţelor care se reglează permanent, nu curiozitatea pe care o suscită o alteritate jucată convenabil constituie motorul călătoriei, ci dorinţa de a participa, de a fi util, de a se contopi afectiv cu cei pe care-i întâlneşte. Istrati joacă pentru scurt timp, cel puţin în intenţie, rolul *asimilatului*, cel care desface legăturile cu ţara de origine pentru a se adapta mai bine noii sale locaţii. Dar şi acest rol îmbracă mai degrabă forma unei iluzii pierdute, a unui deziderat irealizabil, precum acela declarat de a-şi face o izbă pentru a locui alături de cei care-i sunt dragi, alături de oamenii simpli. Panait Istrati nu se poate opri din mers, nu se poate aşeza, nu se poate fixa. Împărtăşeşte din plin condiţia *exilatului*, în timp ce iluzia i se năruie sub propriii ochi, ţara de adopţie este „primitoare" în măsura în care el consimte să întreţină iluzia programatică, *a celei mai bune dintre lumile posibile*. Istrati se (re)găseşte la capătul călătoriei sale printr-un paradox baudelaireian „în afara acestei lumi". Această călătorie nu se mai termină

printr-o revenire la punctul iniţial, ci reprezintă chiar sfârşitul călătoriei, punctul terminus, iar peripeţiile ei fără a fi calitativ superioare – în fond, Istrati descoperă şi aici injustiţia care însoţeşte condiţia umană în avatarurile sale cele mai diverse, este drept la o scară de neimaginat pentru cetăţeanul occidental –, are caracterul unui eşec dramatic, răsunător, cel al dispariţiei unui continent, scufundarea unei insule, dizolvarea Utopiei. Abia după acest eşec, Istrati va deveni „omul care nu aderă la nimic“, forma supremă a acestei demisii şi totodată locul geometric al acestor direcţii care se intersectează într-o experienţă unică şi devastatoare pentru scriitor, călătoria în U.R.S.S. cu consecinţele care urmează relatării ei. Călătoria lui Istrati este un hagialâc în sensul cel mai pur, numai că la fel ca pentru emirul macedonskian, Mecca se îndepărtează tot mai mult pe măsură ce scriitorul se apropie de ea. O altă dimensiune a călătoriei la Istrati legată de această dată de lumea cărţii o constituie evadarea ca formă de libertate. Libertatea se află în actul permanent reiterat al evadării, al exilului.

Poziţia oricât de idealistă a lui Panait Istrati demonstrează consecinţele nefaste ale acestui tip de idealism, uşor de anexat şi de utilizat. Dintr-un anumit punct de vedere, recapitularea şi analizarea de către Mircea Iorgulescu atât a momentelor de adeziune, cât şi a textelor ce le însoţesc nuanţează situarea sau anexarea lui Istrati de către o tabără sau alta. Acest fapt exclude pendularea lui Istrati între extreme, între bolşevismul afirmat ca profesiune de credinţă şi prezenţa în paginile oficiosului disidenţei legionare, scurta etapă de la *Cruciada românismului* care premerge sfârşitului său şi de care acesta nu mai apucă să se diferenţieze. Este drept însă că extremele se atrag şi, din greşeală, scriitorul dezorientat de abandonul „tovarăşilor“ este prins în acest câmp magnetic. Panait Istrati era departe de a fi un antisemit, relaţiile sale cu cercurile troţkiste alcătuite în cea mai mare parte din militanţi evrei, afacerea Rusakov, prietenia cu Cristian Racovski sau căsătoria sa cu Janeta Maltus în 1915, agitatoare socialistă, cât şi delimitarea de antisemitismul revistei încă de la primul articol pe care-l publică în *Cruciada românismului* exclud incriminarea sa pe această filieră sau orice afinităţi în acest sens, chiar pornind de la o reprobabilă prezenţă într-un club legionar, „reacţionar“, fie el şi disident.[222] Ultimativ, Istrati îşi precizează încă o dată poziţia de om *care nu aderă la nimic* în „testamentul politic“, *Între fascism şi comunism, testament politic al unui martor al timpului nostru*[223], din 23 mai 1935. O altă piatră de hotar în biografia scriitorului o reprezintă metamorfoza sa elveţiană, adeziunea lui Panait Istrati la bolşevism care trece şi prin filtrul prieteniei sale de lungă durată cu Cristian Racovski şi care nu-i va face ulterior şederea în România prea

comodă. A fi însă incomod reprezintă pentru scriitorul român un fel de a doua natură. Anul sosirii sale în Elveţia reprezintă şi un moment-cheie pentru mişcarea socialistă internaţională, şi anume, pe 24–30 aprilie 1916, are loc Conferinţa socialistă internaţională de la Kienthal, care urmează Conferinţei de la Zimmerwald din octombrie 1915, iniţiată şi organizată de Racovski. Ambele conduc la formarea Internaţionalei a III-a, Internaţionala Comunistă sau Cominternul, cu ocazia conferinţei de la Petrograd ţinută între 2 şi 6 martie 1919, din al cărui comitet director face parte şi Cristian Racovski, alături de Lenin şi Troţki. E dificil de decelat ce rol a jucat Istrati în această perioadă în cercurile socialiste din Elveţia, dar adeziunea sa „spontană“ la bolşevism se configurează în aceşti ani.[224] Prietenia cu Racovski putea trece nu numai pentru cercurile guvernamentale, cât şi pentru cele culturale şi de opinie, drept unul dintre cele mai litigioase fapte. Racovski era considerat un inamic al statului român şi, judecând fără părtinire acţiunile sale politice, aceasta şi era.

Racovski proiectează în 1917, alături de socialistul M. Gh. Bujor, fost redactor la *România muncitoare*, înfiinţarea Comitetului de acţiune social-democrat român, o organizaţie revoluţionară urmărind repetarea Revoluţiei din Octombrie 1917 şi în România. Cu sprijin bolşevic, va înfiinţa la Odessa şi oficiosul *Lupta*, la 5 septembrie 1917, iar la 10 ianuarie 1918, tot la Odessa, ia fiinţă Comitetul naţional român împotriva contra-revoluţiei din România. Sub pretext revoluţionar, acţiunile celor doi servesc intereselor Rusiei, în detrimentul României, sprijinind ofensiva militară bolşevică de recuperare a Basarabiei. Devine comisar (ministru) de externe şi al apărării la propunerea lui Lenin, dar şi şeful guvernului provizoriu bolşevic al Ucrainei. În această calitate, Racovski parafează intenţiile anexioniste ale Rusiei revoluţionare privitoare la România, Basarabia, Bucovina, dar şi Galiţia şi Polonia, prefigurându-se declanşarea unei acţiuni armate care să instaureze un regim similar cu cel bolşevic în România sub directul control al Rusiei, acţiune care se va realiza peste aproape trei decenii. Chiar dacă diminuăm contribuţia scriitorului în sprijinirea pe bază idealistă a lui Racovski, nu se poate trece peste articolele lui Panait Istrati vizând critica realizării chiar şi conjuncturale a unui proiect precum Unirea din 1918, invocând doar insurgenţa vocaţională a scriitorului. În articolul din *La Feuille* intitulat „Sur la conference «Un peuple martyr»“, Istrati se declară împotriva actului de la 1 decembrie 1918, a cărei recunoaştere internaţională o căuta guvernul român, articol care se transformă într-o filipică[225] la adresa liberalilor şi a liderului lor Ion I.C. Brătianu. Nu odată, Panait Istrati gafează magistral, iar eşecurile repetate, dar mai ales deziluzionarea, dezvrăjirea

ideologică, după călătoria în U.R.S.S., vor conduce la asumarea acelei poziții excentrice pentru un fost activist și revoluționar înfocat a *omului care nu aderă la nimic.*

> Învinşi sunt toți oamenii care se află către sfârşitul vieții în dezacord sentimental cu cei mai buni semeni ai lor. Sunt unul dintre aceşti învinşi. Şi fiindcă există o mie de feluri în a fi în dezacord sentimental cu semenii tăi, precizez că este vorba aici de acea penibilă despărțire, care aruncă un om în afara unei clase, după o întreagă viață de aspirații comune cu această clasă şi cu sine însuşi, şi care rămâne totuşi credincios nevoii care l-a împins totdeauna de-a lupta pentru dreptate.[226]

Prin urmare, eşecul Revoluției din Octombrie în a crea o lume nouă, purificată de păcatul originar, prin excelență burghez, îl transformă pe Istrati dintr-un aderent fervent într-un sceptic, într-un „declasat". Interesant, această înfrângere Istrati o descrie în termenii unui eşec erotic, transferat poate şi în spațiul conjugal, întrucât relația a fost de prea lungă durată pentru a nu duce şi la o serie de conformisme de ordin familial. Menajul lui Istrati cu Rusia Sovietică a luat sfârşit, chiar expresia cu care îi aduce la cunoştință lui Romain Rolland publicarea cărții se păstrează în acelaşi registru: „Am spart vesela!" Pentru Istrati, clasa lui reprezintă familia extinsă, într-o altă declarație patetică a scriitorului acesta îşi încredințează proletariatului toate bunurile sale, mai puțin nevasta. La capătul acestei călătorii însă, Istrati divorțează de clasa sa, după o lungă conviețuire conjugală. Putem vedea călătoria scriitorului nu ca pe aceea a unui nomad care nu doreşte să se fixeze niciunde şi al cărui loc este totdeauna pe drum – scriitorul îşi mărturisise dorința de a se instala cu arme şi bagaje în Rusia Sovietică – cât mai degrabă a unui dezrădăcinat care nu-şi mai poate regăsi nici teritoriul natal, dar nu poate rămâne nici în patria de elecțiune.

Ieşirea lentă din patriarhalitate la o dinamică mai alertă a modernității constituia în opinia lui Istrati un punct de convergență între metabolismele socio-culturale ale Rusiei şi ale României. Scriitorul român măsura poate perspectiva socotită imposibilă a unei Românii socialiste în acea vreme când România era ostilă U.R.S.S., fără să bănuiască că aceasta se va împlini în mai puțin de două decenii. Comunismul în Rusia contrazicea de altfel teoria lui Marx privitoare la emanciparea proletariatului tocmai în țările cu o economie dezvoltată, acolo unde modernitatea ar fi atins un punct de criză. Rusia aproape că nu avea proletariat în raport cu populația țărănească, şi în nici un caz un proletariat informat, exersat, pregătit pentru schimbare. Patriarhalitatea invocată de Istrati devine o piedică în calea revoluției proletare. Scriitorul urmăreşte docil teoria marxistă, astfel că edificarea unei burghezii dinamice şi prospere ar coincide cu maturarea

conştiinţei de clasă şi ar asigura acel punct critic al societăţii moderne oferind criza necesară declanşării revoluţiei. Arderea etapelor i se pare pe bună dreptate lui Istrati periculoasă, fără experienţa coabitării cu burghezia şi a (in)formării unui proletariat puternic există pericolul ca atracţia exercitată de avantajele societăţii burgheze să fie extrem de tentante. În fond, Panait Istrati va critica vehement tocmai aceste aderenţe ale protipendadei comuniste la un statut burghez, noua burghezie proletară fiind cu atât mai lacomă de plăceri şi mai excesivă decât cea occidentală, cu cât a fost mai lipsită de ele. Aici proletarul îmburghezit, un fel de burghez-gentilom, joacă rolul arivistului camuflând sub masca ascetismului şi devoţiunii revoluţionare apetitul enorm pentru privilegiile clasei detronate.

Angajamentul lui Istrati merge până la ultimele consecinţe, precum propria sa recuzare în faţa unei grosolane maculări a idealului său revoluţionar. Badineriile angajamentelor în salve de entuziasm ale scriitorilor români de genul celor sus-menţionaţi, pe cât de cinic şi de ipocrit, pe atât de rizibil şi de respingător orchestrate, pot fi amendate ironic, drama lui Panait Istrati este reală şi nu stârneşte amuzament, deşi poate fi prezentat ca o comedie a erorilor. Nu trebuie uitat că demnitatea lui Istrati se exercită într-un spaţiu încă al libertăţii pe cale de a fi invadat de totalitarism. Cu toate acestea, ea constituie totuşi o demnitate care a lipsit majorităţii scriitorilor români, aceea de a denunţa minciuna, de a spune adevărul cu orice preţ şi de a demisiona din rolul de purtători de cuvânt ai totalitarismului sovietic. Deosebirea o face chiar Panait Istrati, un adevărat revoluţionar, aproape fanatizat, cu puseuri anarhiste, cu toate iluziile şi opacităţile sale. Istrati mizează totul, se investeşte cu trup şi suflet, ceilalţi speculează avantajele de a spune da noului regim, instalându-se comod în dispozitivele propagandei.

De asemenea, cazul Istrati reprezintă şi o generică punere faţă în faţă a idealului revoluţionar cu concretizarea sa totalitară, constituind poate cel mai drastic rechizitoriu făcut comunismului, pentru că vine din partea cuiva care i-a fost devotat până la ultima celulă a firii. Spre deosebire de Zinoviev şi Kamenev, aduşi în boxa acuzaţilor, dar şi de alţi revoluţionari care, pentru nobleţea cauzei, admit chiar şi sacrificiul unei nedrepte condamnări, făcându-şi o inutilă *mea culpa* după un repertoriu dictat de acuzatori sau păstrând pur şi simplu tăcerea (e cazul lui Al. Sahia), Istrati îşi păstrează luciditatea până la capăt, fiind probabil primul care face un proces al comunismului în U.R.S.S., ce-i drept fără a se dezice de socialism ca modalitate unică de împlinire a idealurilor sale umaniste. Mărturia sa nu este în nici un fel menţionată de scriitorul român, numele său e menţionat pasager la capitolul trădători etc. de către Cezar Petrescu. Întrebarea este: putea

Panait Istrati să accepte până la capăt falimentul total nu atât al implementării unui sistem cât a înseşi fundamentelor sistemului care-l condamnă, îl predă celor mai dure autoritarisme? Eliminarea şi proclamarea statutară a partidului unic, eliminarea constituțională a oricărei alternative critice nu oferă perspectiva unei nelimitate disponibilități tocmai pentru o dictatură? Trebuie să acceptăm faptul că termenul în sine nu are aceeaşi relevanță la începutul secolului al XX-lea, că subzistă modelul unor alte tipuri de autoritarism de esență mai degrabă feudală şi că lipseşte o experiență minimală a exersării libertății în cadrul unei societăți a simulării exercițiului democratic cum era Rusia țaristă. În fond, Revoluția din Octombrie face posibilă trecerea de la un tip de autoritarism cu note feudale la un alt tip de autoritarism de motivație umanistă care conferă un rol simbolic maselor. Într-un fel, situația nu diferă foarte mult de cea descrisă de Malraux în *Cuceritorii*, şi anume că masele îşi descoperă puterea şi că deodată însuşi actul distrugerii le conferă o greutate ontologică, le cimentează identitatea. Fapt manipulat cu succes de un grup de presiune, care va culege roadele substituindu-se vechii autorități fără a înregistra o opoziție puternică din partea celor dirijați în baza continuității unor servituți mai puțin ofensatoare.

Alexandru Talex, primul biograf român al autorului şi primul care realizează o traducere a cărții sale de călătorie în U.R.S.S. după 1989, trece cu lejeritate peste episodul călătoriei în Țara Sovietelor. În contextul operei sale, Talex înregistra episodul mai degrabă ca neimportant, în contextul politic al perioadei când România era angajată de partea Germaniei în războiul contra Uniunii Sovietice, probabil că era un episod care ar fi fost mai bine să treacă într-o ordine a secundarului.

> Nu mai cred în nici o idee, în nici un partid, în nici un om. Eu sunt opozantul etern. Totuşi, atitudinea asta a mea, absolută, nu înseamnă că nu mai cred într-o posibilă ameliorare, a existenței omeneşti, căci, dacă ar fi aşa, m-aş sinucide imediat. Eu continui să cred în perfecționarea, umanizarea relațiilor dintre oameni, într-un viitor îndepărtat. Dar, convingându-mă definitiv că reformatorul cel mai pur este trădat de colaboratorii lui, m-am hotărât să renunț la acel rol de Don Quijotte, pe care toată viața l-am jucat în propriii mei ochi şi să mă apăr de acele deziluzii, pe care le-am trăit atât de crâncen…[227]

Pe 15 octombrie, Istrati pleacă în U.R.S.S. pentru a lua parte la aniversarea a 10 ani de la Revoluția din Octombrie. Scriitorul asistă la întreg complexul festivist, parada, discursurile, expozițiile, banchetele etc., de care se plictiseşte. Pleacă apoi în Caucaz, parcurgând Ucraina şi Georgia, ajungând până pe malul Mării Negre, totul fiind organizat. Se reîntoarce la Moscova, unde îl cunoaşte pe Nikos Kazantzakis, semnează cu Editura de Stat

un contract de exclusivitate pentru traducerea operei sale şi află că studiourile VUFKU au turnat deja un film după romanul său *Kira Kiralina*. Pleacă la Odessa în compania lui Kazantzakis, de unde, într-un elan revoluționar, se îmbarcă împreună spre Grecia pentru a disemina şi acolo ideile bolşevice şi soseşte pe 31 decembrie 1927 în portul Pireu. În Grecia vizitează închisoarea Syngros, rezervată deținuților politici, şi spitalul de tuberculoşi Sotiria, publică articole vehemente în unul dintre cele mai populare ziare elene, *Elefteron Vîma* şi ține un discurs fulminant în sala teatrului Alhambra, conferință care degenerează în lupte de stradă. Cu toate că Papanastasiu, ministrul agriculturii, îi ia apărarea pierzându-şi în acest fel şi portofoliul, Istrati este expulzat împreună cu prietenul său, Kazantzakis. Acolada elenă nu este de obicei prea luată în seamă în economia simbolică a călătoriei lui Istrati în… U.R.S.S. Această călătorie ne obligă să luăm în considerare de fapt două călătorii. În ciuda expulzării, episodul grecesc constituie pentru Istrati nu un eşec, ci o victorie, dar şi o garanție, o încredințare că aceasta era calea, a acțiunii directe, a diatribei violente, fără compromis. Intervențiile lui Istrati provoacă un adevărat scandal, provoacă demiterea unui ministru, un scandal redutabil şi chiar o mică revoltă. Dacă Istrati nu ar fi fost atât de popular sau dacă ar fi fost cetățean elen, probabil că el ar fi îngroşat rândurile celor din închisoarea Syngros. Istrati se ştie însă protejat de notorietatea sa şi de U.R.S.S.

Panait Istrati se întoarce în Uniunea Sovietică în martie 1928, stă toată luna mai a anului 1928 la Odessa, iar Boris Souvarine, în *Panait Istrati et le communisme*, opinează că la întoarcere cei doi scriitori nu mai erau escortați în permanență de G.P.U. Există în mod clar două etape ale călătoriei lui Istrati în U.R.S.S., una entuziastă, marcată de articole ditirambice, şi una a deziluziei, marcată de afacerea Rusakov. În perioada în care Istrati vizitează Uniunea Sovietică, nu avea cum să întâlnească încă efectul colectivizării forțate, adică cu marea foamete din Ucraina, nici cele ale arestărilor în masă ce urmează asasinării lui Kirov, dimpotrivă, mai poate găsi comunişti sinceri care participaseră efectiv la Revoluția Bolşevică şi ale căror idealuri rămăseseră intacte. După cele câteva săptămâni petrecute în Grecia, revenirea pare să-l pună pe Istrati în fața unei alte realități, este ca şi cum Istrati şi-ar fi reglat lentila abia acum. Dacă în preambul se află nemulțumirile sale legate de festivismul împins până la grotesc, exces formal care poate fi corectat în viitor, acum nemulțumirile sale apar pe fond. Înainte de a pleca, ajuns în Georgia, în oraşul unde se născuse „geniul popoarelor“, I. V. Stalin, Istrati împreună cu Kazantzakis îi adresaseră o telegramă de felicitare sub imboldul celui mai pur entuziasm. Întors la

Odessa, pentru a-şi continua călătoria prin Uniunea Sovietică, Istrati se schimbă. Călătoria sa punctează pas cu pas declinul imaginii triumfaliste a Uniunii Sovietice. Ne putem întreba ce anume a produs schimbarea radicală a scriitorului? Istrati menţionează că în răstimpul cât a fost în Grecia s-au produs mari schimbări în Uniunea Sovietică şi că atitudinea regimului faţă de el a devenit mai rezervată. Oare? Boris Souvarine afirmă exact contrariul, Istrati fusese înconjurat atent de asistenţa „oaspeţilor“ sovietici după tipicul consacrat de INTURIST cu privire la orice călător străin *aux pays de Soviets*, însă probabil că dovezile sale de entuziasm convinseseră oficialităţile să relaxeze regimul viatic: „Nici un vizitator din câţi cunoscusem nu parcursese un atare itinerar, nu văzuse atâţia oameni, atâtea lucruri, nu pusese atâtea întrebări. Nu fusese (însă) singur, ci mereu însoţit de membri zeloşi ai partidului suveran, de interpreţi vicleni, de «îngeri păzitori» şi de turnători de toate felurile.“[228] Până atunci Istrati scrisese numai articole entuziaste în spiritul cerut de linia sovietică. Mai mult, călătoria în Grecia şi propaganda făcută acolo de Istrati Uniunii nu putea decât să-i crească popularitatea. Prin urmare, atitudinea regimului nu putea să se fi schimbat sensibil pentru Istrati. Dimpotrivă, privilegiile, precum şi atenţia regimului faţă de el, continuă să-l însoţească. Cu toate acestea, episodului grec îi urmează o tăcere dificil de interpretat, o tăcere stânjenitoare. Nu atitudinea regimului se schimbase, ci Panait Istrati. Monique Jutrin-Klener prezintă o ipoteză care mi se pare mai apropiată de felul de a fi al lui Istrati, chiar dacă ea nu epuizează misterul reconversiei scriitorului. „La sfârşitul lui februarie, Panait şi Bilili părăsesc Pireul. În momentul în care se îndepărtează de ţărmul unei ţări pe care n-o va mai revedea niciodată, Panait ştie că vagabondul de odinioară a murit pentru totdeauna. El nu va mai cunoaşte luxul de a muri de foame pe treptele Acropolelui, nici de a hoinări după bunul-plac pe străzile Pireului. O altă amărăciune îl cuprinde, aceea de a nu avea patrie: din Grecia îl expulzează, în România îl ameninţă cu arestarea. Evenimentele din Grecia au reaprins credinţa lui Istrati, hotărât să apere creaţia comunistă, în ciuda erorilor pe care le-au comis unii oameni politici.“[229]

Monique Jutrin-Kleber subliniază tensiunea istratiană fondatoare, aceea dintre ideal şi rezolvarea sa practică, cu alte cuvinte dintre ideal şi politică. E foarte posibil ca Istrati să trăiască nostalgia libertăţii sale vagante, să se simtă prizonierul unor datorii-constrângeri care-i incumbă din momentul în care a devenit o personalitate, nu doar o persoană publică. Istrati optează acum împotriva impulsurilor sale de a se sustrage contractului de reprezentare pe linie a realităţilor din U.R.S.S. În episodul grec, Istrati se pierde,

dar se şi regăseşte. Personalitatea sa apare scindată între cele două alternative, de a face cunoscut eşecul regimului sovietic de a construi o lume mai bună, şi astfel de a expune cauza pentru care luptă atacurilor burgheze, sau de a tăcea, ceea ce înseamnă de fapt de a minţi şi a lăsa să se perpetueze o stare de fapt îngrozitoare, de a trăda vocile celor care i-au încredinţat adevărul lor. „O, tu, cel care te-ai ridicat în lumină, gândeşte-te la noi, care am rămas în tenebre!“[230] Panait Istrati îşi asumă această misiune apostolică de a fi un purtător de cuvânt al celor în suferinţă. Proiectul justiţiar mult prea vast, prea complex îl va depăşi, îl va distruge, conducându-l întâi la o dezangajare nu faţă de cauză, ci faţă de orice instituţie care o gerează. Oricum, Istrati simte de data asta că are o foarte mare responsabilitate şi poate de aici şi nostalgia după vârsta de aur a călătoriilor picareşti, fără o ţintă precisă şi fără prea multă responsabilitate. Scriitorul angrenat în aparatul de propagandă sovietic ştie că se află în U.R.S.S. cu o misiune. Mărturia sa este aşteptată şi el nu se poate eschiva. Nimeni nu a văzut mai mult din U.R.S.S. decât el. După Odessa, Istrati se deplasează la Ialta în luna aprilie şi de acolo la Kiev pentru ca în final să revină la Moscova. Aparent aici se află momentul fisurii iremediabile între Istrati şi regimul sovietic, când scriitorul află că Victor Serge, publicist francez de orientare troţkistă pe care Istrati îl cunoscuse în noiembrie 1927 şi cu care legase o frumoasă prietenie, este arestat din motive obscure. Istrati face toate demersurile pentru a obţine eliberarea sa, manevra sa reuşeşte şi scriitorul este fericit. Cazul Victor Serge nu reprezintă decât antractul afacerii Rusakov. Istrati pleacă la Murmansk, din nordul extrem, şi ajunge până în golful Kola, foarte aproape de coloniile penitenciare, de gulagul sovietic, însă ratează „descoperirea“, pentru că aprobarea vizitării coloniei soseşte prea târziu. Scriitorul îşi continuă călătoria spre Marea Albă, apoi ajunge la Tiraspol şi în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, unde cunoaşte starea precară a organizaţiilor sovietice, comportamentul discreţionar, tâlhăresc, al comsomoliştilor, o reîntâlneşte pe Ecaterina Arbore, devenită comisar al poporului, care avea să fie executată în timpul marii epurări. Deja imaginea bolşevismului ca stadiul cel mai evoluat al umanităţii se deteriorase serios. Din Moldova Sovietică, Istrati se deplasează cu vaporul la Nijni Novgorod, apoi în ţinuturile tătărăşti la Kazan şi apoi la Samara. De acolo, tot cu vaporul ajunge la Astrahan, o etapă importantă, un alt punct de inflexiune în călătoria sa. Am putea spune că, în ceea ce priveşte edificarea sa asupra realităţilor sovietice, bucla se închide aici. Istrati se va întoarce la Moscova nu înainte de a vizita Tiflis, Erivan, Bakum şi Telav, putând să constate efectele colectivizării forţate conform programului

stalinist care lichidase NEP-ul, etapa de provizorat, de compromis leninist. La Astrahan, ca o *mise en abîme* a întregului său demers vilegiaturistic, dar şi ca o situare în oglindă a începutului şi sfârşitului, îl reîntâlneşte ca din întâmplare pe Cristian Racovski, aflat în exil. Fostul diplomat, căzut în dizgrație, locuieşte într-o cameră mizerabilă, plină de ploşnițe şi de cărți, scriind la cartea sa despre Saint-Simon. Declinul prietenului său repetă în particular ceea ce Istrati văzuse pe tot parcursul călătoriei sale, declinul mitului sovietic, al celei mai bune dintre lumile posibile. Racovski este sibila lui Istrati, reținerea fostului său tovarăş de drum şi a mentorului său, cel care-l introdusese în mişcarea socialistă şi pe care Istrati îl socotea un etalon al unei *bona fides* revoluționare, are aceeaşi notă enigmatic-subtilă a unui adevăr prea crud ca să fie spus direct. Istrati putea vedea în revoluționarul căzut în dizgrație propria sa imagine mizerabilistă din anii de formare, când nu era decât un uvrier silit să-şi schimbe foarte des profesia, patronii şi locuința.

De altfel, aceste întâlniri emblematice cu Racovski au avut un rol serios în reconversia lui Istrati. Dialogul sibilinic dintre fostul mentor şi discipolul său, dialog publicat în articolul „O plecare în pripă", capătă semnificația unui adevăr încredințat pe muchie de cuțit. Este remarcabil accentul pus de cei doi prieteni pe semantica cuvântului „a vedea", este clar că sub semnul acestei „vederi" cu valoare inițiatică stă experiența pe care urmează s-o parcurgă Istrati. „A vedea" presupune de fapt vizionarismul invocat mai târziu de scriitorii români deplasați în U.R.S.S., adică o suspendare a judecății critice a prezentului în favoarea grandorii proiectului sovietic care se adresează viitorului. Dialogul păstrează un caracter mentorial, discipolul îl chestionează pe maestru asupra calificării sale pentru următoarea probă şi cea mai grea pe care urmează s-o dea. Ceea ce este de neînțeles pentru învățăcel este chiar demiterea maestrului său, un fapt nou care cere foarte mult de la vizionarismul sovietic.

> Ultima mea noapte în Franța – cea din 14 spre 15 octombrie – am petrecut-o la ambasadă, în rue de Grenelle.
> Ciudată coincidență: în ajunul plecării, am primit de la Gallimard corecturile cărții mele autobiografice… *Mes départs*. N-am avut puterea să fac corecturile serios, atât eram de mişcat de evenimentul acelei nopți.
> Atât eu, cât şi Cristian eram pe punctul de a întoarce o pagină de viață. Ce scria pe verso cu începere de mâine? Un mare semn de întrebare, pentru amândoi… […]
> „Cristian!"
> „Ce doreşti?"
> „Voi fi dezamăgit în Rusia?"
> „Depinde… Dacă priveşti lucrurile la suprafață, vei fi. Dacă ştii să vezi, vei înțelege."

„Şi atunci?“
„Vei îndrăgi opera noastră.“
„Crezi că ştiu să văd?“
„Cred.“[231]

Istrati reevaluează momentul plecării sale din Franţa pentru marea încercare, U.R.S.S. Tonul optimist s-a pierdut, în febrilitatea clipei se poate descifra sentimentul de angoasă. Articolul este scris în martie 1928 şi el anunţă o schimbare ce se poate citi printre rânduri. Scriitorul pare să înţeleagă abia acum semnificaţia acelui moment ca punct de articulaţie nu numai pentru destinul său, dar şi pentru cel al lui Racovski, de care-l leagă. Pentru Racovski, căzut în dizgraţie, foaia s-a „întors“ şi, în curând, Istrati va întoarce şi el foaia pentru ca ulterior foaia să fie întoarsă pentru el. În acest moment, Istrati se vede alături de Racovski pe un nou drum, care începe cu sfârşitul unei cărţi. Dialogul lapidar cu acesta se desfăşoară în jurul unei teme fundamentale pentru călătoria în U.R.S.S., în cuprinsul căreia ea îşi dobândeşte semnificaţia iniţiatică: *a vedea*. Istrati nu mai porneşte acum de la entuziasm, ci de la *verso*-ul său potenţial, de la dezamăgire. Va şti Istrati *să vadă* astfel încât să nu fie dezamăgit de marea operă? Cel care ştie să vadă este cu siguranţă maestrul, ucenicul trebuie însă să descopere pe cont propriu lumea nouă să-şi exerseze vederea. Racovski îl asigură de competenţa sa ocular-vizionară, dar într-un fel îl avertizează că demersul nu este scutit de surprize.

Articolul pe care i-l dedică Istrati cade în mod ironic chiar în momentul intrării acestuia în dizgraţie şi al retragerii sale din funcţia de ambasador la Paris. Istrati subliniază şi aici rolul formator, de ghid, pe care l-a avut Racovski, şi de garant al revoluţiei bolşevice. În momentele-cheie, Istrati apelează la el. Căderea lui Racovski, ca şi eliminarea facţiunii troţkiste declarate contrarevoluţionare, va fi însemnat un punct de cotitură pentru Istrati, un punct de unde scriitorul începe cu adevărat *a vedea*. Este emoţionantă şi aproape incredibilă naivitatea scriitorului care vede în comisarul Racovski un umanist. În fond, Racovski nu era cu nimic mai bun decât Troţki sau ceilalţi, nici unul dintre mijloacele terorii revoluţionare nu le-a fost străin şi nu au ezitat să apeleze la el.

> Mai ales Racovski a fost pentru mine firul Ariadnei. El era la putere. Îl ştiam bun, sensibil, dezinteresat, devotat până la sacrificiu. El nu putea participa la o acţiune monstruoasă, bolşevismul nu putea fi un cataclism abominabil, cum afirma toată presa burgheză, inclusiv cea social-democrată. Puterea sovietică instaurată nu putea fi regimul unei noi exploatări şi al unei noi Ohrane, din moment ce avea girul lui Racovski.[232]

Istrati prezintă ca edificatoare pentru dezvrăjirea sa doar ultimele trei luni, probabil cu afacerea Rusakov, dar este evident că procesul a început mult mai devreme, accelerându-se în ultimele luni.[233] Istrati învățase să vadă. În momentul în care scriitorul trasa linia de demarcație între două ipostaze generice, una a scriitorului-revoluționar entuziast dotat cu o anumită cecitate care-l orientează numai asupra a ceea ce turismul sovietic oferă călătorilor privilegiați şi cealaltă a exploratorului lucid care a pătruns adânc în inima Rusiei Sovietice şi a avut timp şi disponibilitate să se documenteze, acesta îşi semna condamarea în fața regimului sovietic. Procesul are semnificația unei dezvrăjiri, dar şi a unei inițieri, subliniat prin ritualic-simbolica ridicare a vălului, terminologia utilizată evocă manipularea ceremonială a sacramentelor.

> Vraja s-a destrămat abia în timpul ultimelor trei luni ale şederii mele la Moscova şi Leningrad, când vălul căzu brusc, iar situația reală, absolut evidentă pentru orice om de bună-credință, se impuse cu toată cruzimea. [...] De aceea, nu sunt deloc în încurcătură când explic divergențele care există, realmente, între cele două puncte de vedere ale mele. Primul era al revoluționarului entuziast, abia sosit, pregătit să vadă numai părțile frumoase ale Revoluției. Punctul de vedere de astăzi este al omului care a cercetat la fața locului îndelung şi care este obligat să cedeze în fața evidenței.[234]

La Paris îl aşteaptă pe Istrati şi ultima lovitură, afacerea Rusakov, Rusakov fiind un modest lucrător manual, dar şi socrul lui Victor Serge. Fără să realizeze în clar, Istrati asista la primele bătăi de gong ale terorii îndreptate asupra tovarăşilor din aparat, inițial facțiunea troțkistă, care avea să fie lichidată fără milă de Stalin. De altfel, Istrati va publica, separat de cartea sa de călătorie, *Afacerea Rusakov*, ca o prefață, pentru a o include apoi ca ultim capitol al cărții. Ea reprezintă pentru Istrati paranteza care deschide atacul său la adresa noului regim din U.R.S.S. şi închide călătoria sa spulberându-i şi ultimele iluzii. Afacerea Rusakov reprezintă chintesența noului regim sovietic. Edouard Raydon, în *Panaït Istrati, vagabond de génie*, face o distincție fundamentală în ceea ce-l priveşte pe Istrati, aceea dintre *revoltat* şi *revoluționar* (de profesie): „Intelighenția comunistă n-ar fi trebuit să facă greşeala de a crede în ortodoxia sovietică a lui Istrati. Cărțile sale, articolele sale, şuetele sale, totul în el indica un revoltat, nu un revoluționar. Pasionat şi absolut sincer. Chiar dacă el putea crede în perenitatea pasiunilor sale, scriitorii şi jurnaliştii comunişti, nutriți cu realism politic, n-ar fi trebuit să-şi facă o idee greşită asupra sentimentelor sale profunde.

Dialectica n-a fost niciodată punctul forte al lui Panait. El a declarat în exces, în nenumărate rânduri, că n-ar accepta niciodată sectarismul, lupta între clase, autoritatea cuvintelor de ordine." [235]

Istrati şi Kazantzakis proiectaseră scrierea unui reportaj în colaborare, cu foarte multă documentaţie fotografică care să se intituleze „Vers l'étoile rouge" („Către steaua roşie").[236] Experienţa iniţiatică a călătoriei în U.R.S.S. îl conduce însă pe Istrati „Vers l'autre flamme" („Către o altă flacără"). Dacă steaua ideologică apunea pentru Panait Istrati după călătoria în Uniunea Sovietică, fervoarea revoluţionară se reaprindea în altă parte. Spre deosebire de Racovski, U.R.S.S. se înşelase cu privire la Panait Istrati. Acesta era chiar revoluţionarul autentic de care noul totalitarism nu avea nevoie decât ca temporar „tovarăş de drum", de care trebuia să se teamă cel mai mult şi pe care-l va elimina printre primii, socotindu-l mai periculos decât inamicii declaraţi.

18
Amicii U.R.S.S., A.R.L.U.S. şi alte legături cu U.R.S.S.

Crearea unei asociaţii de prietenie româno-sovietice este, în 1932, un act ilegal în România. Asociaţia creată clandestin de Petre Constantinescu-Iaşi va intra în legalitate abia în 1934, când sunt reluate relaţiile diplomatice cu U.R.S.S., şi va fi desfiinţată în 1940. Mica istorie a acestei organizaţii poate fi şi mai bine înţeleasă prin prisma constituirii la un alt nivel, în 1944, al A.R.L.U.S., organism care, aşa cum judicios observa Adrian Cioroianu, cel care a schiţat o istorie a acestei organizaţii, constituia o infrastructură instituţională menită să substituie la un moment dat statul burghez.

Petre Constantinescu-Iaşi, profesor universitar la Chişinău, simpatizant şi apoi membru al Partidului Comunist din România, va fi fondatorul, în 1932, al asociaţiei *Amicii U.R.S.S.*[237], după modelul francez asociaţia *Amis de l'U.R.S.S.*, creată la iniţiativa lui Henri Barbusse şi Clara Zetkin în 1927, susţinută de către Internaţionala Comunistă şi de Partidul Comunist Francez. Cât de bine plasat în economia internaţională a acestei organizaţii era Petre Constantinescu-Iaşi o demonstrează faptul că, atunci când acesta era arestat în 1936, Fernard Grenier, fostul ministru comunist în guvernul lui De Gaulle, protesta organizând la Paris un miting prezidat de André Malraux. Grupul de „Amici ai U.R.S.S." era format în mare parte din intelectuali basarabeni şi intra în legătură cu A.U.S. cu ajutorul biroului central al filialei de la Berlin al acestei organizaţii, filială condusă de Walter Stokker. Prin intermediul filierei germane sunt livrate asociaţiei Buletinul şi publicaţiile biroului, care vor fi multiplicate şi răspândite. În articolul publicat în 1944 în primul număr al noii asociaţii A.R.L.U.S., Petre Constantinescu-Iaşi îşi asumă deschis şi meritoriu caracterul subversiv al asociaţiei, deschisă unei propagande în favoarea U.R.S.S., stat care nu recunoscuse noua formulă teritorială a României Mari în urma Unirii de la 1918 şi tratatele care o consfinţeau. Asociaţia[238] desfăşura activităţi de propagandă, prozelitism, acţiuni aflate în atenţia autorităţilor române, însă

tolerate. Hannah Arendt analizează rolul acestor „organizații de fațadă“ (A.U.S., A.R.L.U.S., Crucea Roșie Internațională etc.) menite să ofere o interfață prietenoasă, normală și inteligibilă a Partidului, ai căror membri autentici întreprind acțiuni ostile regimurilor democratice. Din rândul acestor simpatizanți sunt recrutați și călătorii care oferă mărturii favorabile despre Uniunea Sovietică, convinși să protejeze cauza revoluției de atacurile venite din partea forțelor ostile cauzei bolșevice. „Simpatizanții, care sunt, în aparență, încă niște concetățeni inofensivi într-o societate netotalitară, nu pot fi numiți niște fanatici monomaniaci; prin ei, mișcările își fac mai acceptabile minciunile lor fantastice, își pot răspândi propaganda în forme mai blânde, mai respectabile. [...] Organizațiile unor astfel de tovarăși de drum învăluie mișcările totalitare într-o ceață de normalitate și respectabilitate care-i înșală pe membrii propriu-ziși ai mișcării în ce privește caracterul real al lumii din afară, la fel de mult cum înșală și lumea din afară în ce privește adevăratul caracter al mișcării.“[239]

Asociația „Amicii U.R.S.S.“ intră în legalitate și dobândește personalitate juridică abia în 1934, când are loc și alegerea unui comitet central. Petre Constantinescu-Iași ține să sublinieze anevoioasa intrare în legalitate prin dificultățile pe care le întâmpină la București din partea tribunalului din Ilfov. Ziarul asociației era tipărit la Pitești, pentru a înșela cenzura. Pe 10 septembrie 1934 are loc o primă consfătuire, la care iau parte, printre alții, și Scarlat Callimachi, autorul unui volum de călătorie în U.R.S.S., și Petre Pandrea, căruia apropierea de Lucrețiu Pătrășcanu îi va aduce ani grei de detenție. După reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. în 1934, clubul filosovietic poate ieși la lumină. În articolul-manifest, interesul acordat Uniunii Sovietice este declarat ca fiind în esență artistic, prin urmare intelectualii, artiștii urmează să constituie avangarda strângerii relațiilor culturale cu U.R.S.S. Printre cei 46 de semnatari ai adeziunii se află, din partea scriitorilor și publiciștilor, Zaharia Stancu, Șerban Cioculescu, F. Brunea-Fox, Stephan Roll, N.D. Cocea, „Alexandru Sahia-scriitor“, dar și pictori precum Marcel Iancu sau Mac Constantinescu. Cercurile avangardei se simțeau solidare cu dezideratele avangardei ruse în primul rând pe criterii estetice, însă o parte a avangardei a acuzat o mai pronunțată orientare ideologică, fapt relevat și de desolidarizarea unei părți a avangardei românești de o personalitate emblematică, futuristul Marinetti, care vizitează România în 1930. Pentru cunoașterea realităților sovietice, dincolo de organizarea de expoziții, concerte, conferințe, un loc esențial îl ocupau excursiile în U.R.S.S., excursii care vizau momente augurale ale Uniunii precum ziua de 7 noiembrie, când la Moscova, dar și în alte orașe, aveau loc festivități fastuoase desfășurate cu o pompă demnă de o satrapie orientală. Și Adrian Cioroianu

subliniază caracterul iniţiatic al acestor deplasări în U.R.S.S. „În aceeaşi toamnă a anului 1934, câţiva dintre amicii U.R.S.S. – fără a menaja cu nimic suspiciunile de care se bucurau din partea Siguranţei – îşi propun ca primă activitate de după ieşirea la lumina legalităţii să fie una de răsunet: o vizită în ţara care le era model – călătoria în U.R.S.S. fiind practic, cum spune Rachel Mazuy de la Institutul de Studii Politice din Paris, ritul de iniţiere al oricărui «amic al U.R.S.S.» de oriunde."[240]

În 1935 mai are loc o încercare pentru organizarea unei „Societăţi pentru relaţii culturale", după numirea lui Ostrovscki ca ambasador al U.R.S.S. în România, cu adeziunea lui George Enescu, Al. Rosetti, Maximilian şi profesorului Chiriţescu, încercare de a pune intelectualii români în legătură VOKS, demers care eşuează ca şi celelalte.

Asociaţiei i se va interzice să aibă propriul organ de presă şi în foarte scurt timp, ca urmare a evenimentelor politice din 1940, va fi desfiinţată. Acest mic club filosovietic va sombra în neant, fără a lăsa o urmă notabilă dintr-o relaţie atât de scurtă şi de angoasată. Călătoria-hagialâc a lui Alexandru Sahia, după cea „scandaloasă" a lui Panait Istrati, este şi singurul succes notabil al „amicilor" români ai U.R.S.S. Ea prefaţează de fapt o dezirabilă extindere a relaţiilor cu Uniunea Sovietică şi pe alte paliere, colaborare întreruptă prin intervenţia în forţă a U.R.S.S., soldată cu invadarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord. În acest fel, cartea de călătorie a lui Sahia rămâne pentru perioada interbelică un document izolat şi bizar, dar ale cărui stereotipii o apropie de relatările favorabile ale pelerinilor francezi devotaţi cauzei bolşevismului.

N.N. Matheescu selectează din ziare câteva opinii favorabile U.R.S.S., cu ocazia reluării relaţiilor diplomatice cu această ţară pe data de 17 iulie 1934. Astfel este declaraţia ministrului de externe, Nicolae Titulescu, o declaraţie favorabilă, moderată: „am credinţa că în ziua în care s-a pecetluit pacea definitivă şi inviolabilă cu U.R.S.S. şi s-a reluat cu poporul rus firul unei amiciţii de veacuri, neturburată de nici un război, o eră nouă şi plină de nădejdi începe"[241]; declaraţia prim-ministrului Gheorghe Tătărescu din ziarul *Facla* (nr. 444 din 29 februarie 1932), ziar favorabil reluării relaţiilor cu U.R.S.S., referitoare la realizările sovietice, subliniind stabilitatea noului regim. În articolul intitulat „Soviet şi intelect" din ziarul *Adevărul literar* din 17 iunie 1934, Tudor Arghezi se arată interesat de mutaţia valorilor în U.R.S.S., noutatea absolută a experimentului care merită studiat. Arghezi, citat de Matheescu, sugerează noutatea absolută a experienţei viatice, ca şi cum călătorul virtual ar descoperi o lume cu totul nouă, poate chiar o altă planetă locuită de fiinţe complet diferite.

> Reluarea legăturilor cu Imperiul Sovietic, întrerupte de realitatea socialistă, echivalează cu descoperirea unui continent necunoscut. În 16 ani, lumea rusă, strămutată pe un alt plan de viață abstract și scufundată în atmosfera unui astru nou, și-a pierdut și consistența, și dimensiunile comune, evoluate către o stare matematică și către un tip de societate a filosofiei. O experiență încă neîncercată a fost parcursă netulburată și 16 generații au văzut lumina zilei altfel decât copiii noștri și s-au adaptat naturii fizice și intelectuale cu organe modificate.[242]

Scriitorul subliniază că a fost depășită faza controverselor, a polemicilor, urmând o etapă a consolidării raporturilor bilaterale și a reintrării Rusiei în spațiul culturii și civilizației europene. Arghezi remarca deplina alteritate pe care Rusia Sovietică o întruchipează, o alteritate sensibilă mai degrabă unei abordări matematice, o Rusie devenită o societate filozofică, de esență platonică, o societate a ideilor care a edificat un alt tip de umanitate, specifică unei alte lumi. Arghezi sesizează cât de departe se aflau cea mai mare parte a românilor, dincolo de grupusculele socialiste de infiltrație cominternistă, de fenomenul bolșevic, încât acesta devine un teritoriu exotic, mai îndepărtat decât insulele pierdute în Pacific.

În articolul „Să cunoaștem Rusia sovietică“ din același ziar *Adevărul literar*, fostul primar al capitalei, Dem I. Dobrescu, citat la rândul său de Matheescu, subliniază la rândul său inabilitatea refuzului României de a relua relațiile diplomatice cu U.R.S.S., trecând această greșeală în contul unei burghezii obstinat antisovietice din lipsă de pregătire sociologică și revoluționară. Uniunea Sovietică este privită din unghi european în contextul ascensiunii Germaniei, ca un factor de stabilitate, prin însuși faptul că revoluția s-a stabilizat între granițele unui stat mare și puternic la rândul său în plină ascensiune economică.

> Pericolul dictaturilor reacționare și amenințarea războiului producător de dezastru și dictaturi au apropiat pe Soviete de restul lumii și restul lumii de Soviete. Astăzi trebuie să privim Rusia ca pe un câmp de mare experiență umană și socială și ca pe un element economic, cultural și politic indispensabil noului mers al lumii. Omul nu poate profetiza decât trecutul și nu se știe dacă în Rusia nu se clădește chiar lumea nouă. Omenirea trebuie să se obișnuiască cu „surpriza sovietică“.[243]

Din selecția făcută de N.N. Matheescu, cuprinzând politicieni, scriitori și oficialități locale favorabile evaluării experimentului sovietic și reluării legăturilor cu Rusia, devenită continentul U.R.S.S., se desprinde un fapt comun: noutatea absolută a acestei realități sovietice, care pare să intre pe neașteptate pe orbita de interes a României, aproape echivalentă cu o descoperire geografică. Chiar dacă favorabile, în toate aceste depoziții se simte

o notă ezitantă, amestecată cu curiozitate tatonantă şi, înainte de toate, o încercare de a dizolva ostilitatea, de a raţionaliza o alteritate virtual punitivă.

N.N. Matheescu încearcă abil în capitolul prim al cărţii să definească relaţia intelectualilor cu Uniunea Sovietică ca un raport între intelectualitate şi muncitorime, pe filiera câtorva teze vehiculate în mediul intelectual francez: asocierea mişcării spiritului cu acţiunea revoluţionară a proletariatului (Ramon Fernandez), teoria „laşităţii organice“ a intelectualilor (George Sorel), dar şi consideraţiile contelui Keyserling vizavi de „mistica planului quinquenal“ pe care o elogiază la limita unei ameninţări voalate.

> ...Să înţelegem, mai înainte de a fi târziu, că o credinţă nouă consolidează Rusia; prima credinţă care contează temeinic de la apariţia creştinismului. Şi această credinţă este contrarie tuturor idealurilor moderne ale Occidentului.[244]

Nu lipsesc şi variantele eminamente ostile faţă de „Amicii U.R.S.S.“ şi Uniunea Sovietică, considerată ca fiind o lucrare a diavolului şi chintesenţă a complotului universal al iudeo-masoneriei. Astfel că „Amicii U.R.S.S.“ sunt trecuţi în slujba francmasoneriei (cu varianta sa şi mai periculoasă: iudeo-masoneria) – „sinagogă a satanei“, botezată astfel chiar de către Papa Pius al IX-lea în enciclica *Etsi multa luctuosa* din 21 noiembrie 1873 – care conduce U.R.S.S., mai precis în slujba diavolului. Ion Sachelarescu se transformă într-un herald al apocalipsei, mărturisind că scrisese cartea încă din 1936, dar că aceasta fusese împiedicată să apară din motive pe care nu le divulgă şi documentând totul cu pasaje din Noul Testament. Ion Sachelarescu[245] prezintă şi lista „amicilor“ printre care-i descoperim pe Şerban Cioculescu, N. Constantinescu-Iaşi, Zaharia Stancu, Sergiu Dan, N. D. Cocea, Stephan Roll, T. Brunea-Fox, Cicerone Teodorescu, Marcel Iancu, Alex. Sachia (*sic!*), George Mihail Zamfirescu, Mac Constantinescu etc., divulgând şi adresa unde se colectează adeziunile şi unde diavolul îi înregistrează personal pe simpatizanţi!

19

Sahia – pionierul călătoriilor în U.R.S.S.

Dintre cele două grupuri formate în vederea unei călătorii în U.R.S.S., numai Alexandru Sahia – pe numele adevărat Alexandru Stănescu – reuşeşte să ajungă, prin Polonia, în Patria Sovietelor, experienţa sa viatică fiind consemnată în volumul *U.R.S.S. azi*. Sahia saluta începutul relaţiilor româno-sovietice plasând călătoria în termenii diplomatici ai solidarităţilor culturale şi de cunoaştere, făcând astfel din artişti, scriitori şi oameni de ştiinţă principalii agenţi diplomatici meniţi să camufleze interesele politice ale U.R.S.S. şi acţiunile Cominternului. „Aceasta este dovada sinceră că oamenii de ştiinţă, artiştii şi scriitorii din România salută cu satisfacţie reluarea raporturilor diplomatice dintre guvernul român şi cel sovietic, în vederea menţinerii spiritului de solidaritate între popoare şi a schimbării de valori spirituale, care trebuie să existe cât mai frecvent între ele."[246] Aşa cum menţiona preşedintele asociaţiei, la numai două luni are loc „o iniţiativă curajoasă": vizitarea U.R.S.S. Călătoria în U.R.S.S. reprezenta actul esenţial de legitimare al asociaţiei, necesar nu numai într-o ordine politică, ci şi într-una simbolică. La fel, A.U.S. are ca principală misiune organizarea călătoriilor în U.R.S.S. ale „oaspeţilor de lux", selectarea călătorilor din cadrul proletariatului internaţional, identificându-se cu o agenţie de voiaj politică. Membrii asociaţiei româneşti se vor decide pentru o strategie dublă, variantă menită să înşele vigilenţa autorităţilor prin constituirea a două grupuri de „turişti". O delegaţie de publicişti, cu Sahia în frunte, pleacă pe o rută ocolitoare, prin Polonia, alta, alcătuită din doi intelectuali şi şapte muncitori, în frunte cu preşedintele asociaţiei, Petru Constantinescu-Iaşi, încearcă să traverseze frontiera direct, pentru a participa la marile serbări de la Moscova dedicate zilei de 7 Noiembrie, moment augural de pelerinaj. Delegaţia condusă de Petre Constantinescu-Iaşi este oprită la graniţă şi întoarsă din drum. Ce se întâmplă cu cealaltă delegaţie? De ce singurul care reuşeşte să iasă din ţară, prin Polonia, este doar

Alexandru Sahia[247]? Explicaţia lipseşte şi este cel puţin ciudat dacă luăm în considerare că informaţia vine dintr-o sursă creditabilă, chiar preşedintele organizaţiei, care pare să nu ştie ce s-a întâmplat pe ruta ocolitoare, deşi dispunea de informaţia livrată de Alexandru Sahia. Călătoria a durat de la 1 septembrie până la 12 decembrie 1934, aproape trei luni şi jumătate. În articolul „Alexandru Sahia“[248], publicat în *Lupta de clasă*, Gh. Dinu alias Stephan Roll, poetul avangardist, descrie întoarcerea cu peripeţii a scriitorului aşteptat la aeroport de agenţii Siguranţei, pentru a fi arestat. Preveniţi, colegii din redacţie, împreună cu mai mulţi ziarişti, chiar şi de orientări ideologice diferite, organizează un cordon de protecţie în jurul scriitorului, reuşind să-l îmbarce într-o maşină şi să-l „salveze“. De ce Siguranţa nu l-ar fi putut aresta ulterior la domiciliu, de ce maşina în care se afla n-a fost urmărită, pentru ca arestarea să decurgă mai târziu? Filmul poliţist al întoarcerii nu ne-o spune. Cartea sa de călătorie a fost recuperată într-un registru pozitiv în raport cu contextul politic ostil al „contrarevoluţiei mondiale“ şi al ascensiunii militariste a Germaniei naziste. Ea apărea mai întâi la Editura „Ramuri“ din Craiova, în 1935, iar apoi, în 1936, la Editura Librăriei „Ion Creangă“, în Bucureşti. Eugen Jebeleanu[249] susţinea că primul tiraj s-a epuizat în câteva zile, cartea având un succes imens, şi tot el îi dedica scriitorului un poem folclorizant cu iz de baladă, *În satul lui Sahia*, unde experienţa de călătorie în U.R.S.S. era concentrată în câteva distihuri relevante.[250] În orice caz, doar ediţiile apărute la Editura „Ramuri“, în 1935, sunt ilustrate, iar ilustraţiile se remarcă prin arta colajului grosolan până la grotesc, probabil şi motivul pentru care s-a renunţat la ele. Nu este vorba de fotografii prelucrate pentru a fi puse în pagină, ci de imagini obţinute într-un laborator de propagandă, de alfabetizare ideologică, unde operaţiunea „artistică“ s-a făcut cu foarfeca de croitorie şi cleiul de muşte. Publicul-ţintă, publicul românesc, era diferit calitativ de publicul sovietic, căruia i se adresau aceste colaje retardate, de o urâţenie respingătoare. Totuşi, aceste „ilustraţii“ relevă nivelul agresiv şi primitiv la care se făcea propagandă în U.R.S.S.

Privită în contextul călătoriilor de adeziune a scriitorilor francezi în U.R.S.S., cartea lui Alexandru Sahia nu are nimic excepţional, poate doar o mai transparentă şi mai personalizată atitudine anticreştină, antireligioasă, cu totul inadecvată în perioada interbelică, o perioadă a resuscitării sentimentului religios ca portstindard al naţionalismului şi al unei noi spiritualităţi, dar şi ca model inspiraţional şi emulativ al grupărilor legionare, cum o arată şi titulatura adoptată de gruparea-pilot, Legiunea Arhanghelul Mihail. Lui Sahia i se oferă rolul pe care Istrati l-a refuzat, l-a ratat

exemplar. Prin aceasta, cartea sa de călătorie în U.R.S.S., ca şi opera sa modestă, scrisă în spiritul unui realism tezist, mediocru, colorat ideologic, furnizează de fapt modelul unei adeziuni *avant la lettre*, *politically corect*, adică prin disciplinarea revoltei şi orientarea ei în baza unui program politico-ideologic comandat de la Moscova. Sahia are astfel „meritul" de a intui modelul şi de a realiza un hagialâc exemplar la Mecca roşie. Astfel, îi şi revendică experienţa în U.R.S.S. şi relatarea ei, unul dintre reprezentanţii de seamă ai avangardei româneşti care a îmbrăţişat cauza socialismului, Saşa Pană, în articolul „Alexandru Sahia, un antemergător", desemnând corect rolul care urma să-i fie atribuit lui Sahia, care avea să moară prematur de ftizie la 12 august 1937, fără a mai prinde zorii luminoşi ai lumii noi. Saşa Pană sublinia rolul care urma să fie jucat de cartea lui Sahia, de „manual" al experienţelor viatice în U.R.S.S.: „Este o carte a cărei fiecare pagină e fereastră spre un ţinut de nebănuite realizări şi despre care în presa reacţionară de la noi şi de pretutindeni era o întrecere de minciuni. Sahia ne-a oferit o carte despre realizările în 17 ani ale Statului Socialist, scrisă cu bună-credinţă şi obiectivitate, un bun îndreptar, aproape un manual."[251] Temele abordate de acesta trezeau interesul celebrului om al avangardei: chestiuni religioase, economia, situaţia femeii, problemele de educaţie ale copilului, teatrul, cooperaţia, antisemitismul şi mai ales „pagini de deosebită valoare istorică", cele de la Congresul Scriitorilor revoluţionari, unde îi ascultase vorbind pe Buharin şi Jdanov, unde auzise citite scrisorile lui André Gide. Peste un an, cu ocazia comemorării scriitorului, Saşa Pană mai semna un articol, „Alexandru Sahia", referitor la caracterul exemplar al experienţei sale viatice: „E prima scriere în care un publicist român ne înfăţişează adevăratele stări – aşa cum le-a văzut şi le-a simţit – din marele Stat Socialist. Fiecare pagină e o fereastră spre un ţinut de necunoscute şi pe atunci – de mulţi – nebănuit de minunate realizări. [...] Alexandru Sahia ne dăduse un manual, oricum un îndreptar scris cu obiectivitate, cu bună-credinţă."[252]

Călătoriile encomiastice ale scriitorilor români de după 1945 vor reface într-un fel această experienţă iniţiatică a lui Alexandru Sahia, devenit astfel precursorul-model al unei întregi generaţii de vizitatori ai Uniunii. Sahia constituia contraponderea la celălalt caz, exemplar şi el, al unei adeziuni ratate sau eşuate, cea a lui Panait Istrati. Abia când atitudinea faţă de U.R.S.S. va fi reconsiderată critic, iniţial chiar de către Gheorghiu-Dej, şi ulterior de către Nicolae Ceauşescu, care critică intervenţia trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, semnând astfel un act de disidenţă faţă de U.R.S.S., Panait Istrati va fi scos de la naftalină şi recondiţionat, ca

un scriitor notabil, întrunind atributele fervorii revoluționare și al unei atitudini ce putea fi interpretată ca antisovietică și în același timp ca antiburgheză. Reabilitarea lui Panait Istrati se va face însă cu măsură, editorii-politruci de tipul lui Alexandru Oprea delimitându-se categoric de opiniile antidogmatice, iconoclaste ale scriitorului „care nu aderă la nimic". Concomitent cu „ascensiunea" lui Istrati la demnitatea de scriitor canonic, *Ciulinii Bărăganului* servind repunerii în circulație a întregii opere, are loc declinul imaginii publice a lui Alexandru Sahia, figură literară consacrată în anii '50.

Sahia mai executase un hagialâc, în primăvara anului 1930, când făcea o călătorie în Palestina, la Ierusalim, la Sfântul Mormânt. De la Constanța la Jaffa, peregrinii au călătorit cu nava românească *România*, fiind păstoriți duhovnicește de mitropolitul Nectarie al Bucovinei. După șapte ani petrecuți la Liceul Militar „D.A. Sturza" din Craiova, fiul plugarului Gheorghe Stănescu din Mănăstirea Ilfovului trecuse la vârsta de 19 ani printr-o criză de conștiință, călugărindu-se la mânăstirea Cernica. Călătoria la Sfântul Mormânt era relatată într-o serie de reportaje precum „În colonia sfântă" și „Mirarea din Ierusalimul cel sfânt", publicate în *Vremea* și în *Sfinxul*, în același an.[253] Însă sensul acestei călătorii inițiatice revendică apropiata apostazie a călugărului pe cale de a se converti la o altă religie, tânărul peregrin văzând în toate cele religioase semnele mistificării și ale imposturii. Traseul destinal al lui Sahia relevă eșecul primei convertiri, eșec transfigurat printr-o alchimie ideologică într-o reconvertire cu semn schimbat. O serie de informații care merită luate în considerație sunt oferite de un alt biograf tardiv al lui Sahia, Emil Vasilescu, în *Al. Sahia: dimensiuni și repere*, carte apărută în 1979, într-un moment în care Sahia devenise un clasic prăfuit ce putea fi tratat cu oarecare obiectivitate. Emil Vasilescu este de părere că răspopirea lui Sahia s-a petrecut din inaderența acestuia la regimul monahal, însă criticul refuză termenul de „reconvertire" pentru adeziunea tânărului la comunism. Sahia era destul de obscur vorbind de apartenența sa la o organizație secretă numită *Vin rouge*, care avea ca deziderat „stabilirea dreptății și adevărului", probabil una dintre acele confrerii bazate pe solidarități circumstanțiale, însă nevoia scriitorului de înregimentare ideologică constituie o constantă a biografiei sale.

În primul număr al revistei *Veac nou* apărea un articol nesemnat pe ultima pagină, pagina 12, la rubrica „Scriitorii luptători", articol intitulat „Alexandru Sahia". Alături de încercarea de configurare a unei tradiții a relațiilor cu U.R.S.S. odată cu înființarea în 1932 a asociației „Amicii U.R.S.S.", prin Alexandru Sahia era recuperată o verigă extrem de importantă pentru edificarea A.R.L.U.S.-ului și evidențierea interesului acordat

U.R.S.S. în acea perioadă de o parte a intelectualității românești. Sahia prezenta acest argument esențial de a fi singurul călător în U.R.S.S., singurul martor ocular menit să probeze la acea dată parcursul democratic, just, al noului regim. În plus, activitatea de gazetar socialist revendica pentru Sahia o poziție-cheie în demonstrație. Împreună cu Eugen Jebeleanu, scriitorul progresist publică în 1929 „Mişcarea literară“ în paginile *Rampei*, scoate revista *Veac nou*, cu subtitlul „ziar politic, muncitoresc şi social“, din care nu apar decât trei numere, în aprilie 1932, revistă devenită ulterior organul de presă al A.R.L.U.S.-ului. *Veac nou* era scris de un grup de publicişti care părăsiseră *Facla* lui Arghezi şi care, în 1936, face parte din echipa celor de la *Era nouă*. După o lună de la apariția revistei *Veac nou*, Sahia pune pe picioare o altă revistă, *Bluze albastre*, „revistă de literatură proletară“, din care apar patru numere. Ambele sunt menite să îl pună pe cititorul român în contact cu lumea sovietică. Sahia fusese singurul în contact direct cu U.R.S.S., devenea un martor-cheie în contenciosul care împărțea lumea în *pro* şi *contra* U.R.S.S., iar cartea sa *U.R.S.S. azi* devenea o piatră de hotar pentru această experiență. Se pare că Sahia învățase limba rusă pentru a cunoaşte pe viu realitățile sovietice. „Sahia fusese mai fericit decât mulți dintre noi: în 1934 a reuşit să întreprindă o călătorie în Uniunea Sovietică, văzuse ceea ce noi ştiam numai din auzite şi se întorsese întărit în convingerile lui.“[254]

În prima monografie dedicată lui Sahia, în 1950, George Macovescu oferea exemplul muncitorului care a solicitat primirea sa în rândurile partidului comunist după lectura cărții lui Sahia. „Mi-a căzut în mână cartea lui Sahia. Era prima mea revelație despre țara socialismului. Apoi, am înțeles multe probleme.“[255] Macovescu sublinia în acest fel şi rolul pe care relatările călătoriilor-hagialâc trebuiau să-l joace pentru cei încă ezitanți, increduli în virtuțile modelului sovietic. Macovescu contribuie la forjarea unei întregi mitologii viatice celebrându-l pe primul călător progresist în Țara Sovietelor. În anii ’50, călătoria în U.R.S.S. devenise un criteriu esențial de validare a fidelității față de „noua orânduire“: „Criteriul după care se judecă orice democrat, orice om cu idei înaintate, este ataşamentul lui față de Uniunea Sovietică.“[256] Autorul cărții *Unele probleme ale reportajului literar* remarca probitatea mărturiei lui Sahia, care spre deosebire de „ziariştii burghezi“ nu făcuse concesii senzaționalismului reportericesc, evitând „momentele tari“, care nu „literaturizase“ nimic, nu inventase nimic, reuşind „să observe procesul de construire a societății fără seamăn în istorie“, scriind „o carte vie, în care orice afirmație este susținută de o dată, o cifră, un citat“.[257] Veridicitatea observației este circumscrisă călătoriei

statistice, cifrele dobândesc o bizară autonomie în cadrul acestor relatări de călătorie pe jumătate studii, pe jumătate ilustrări a unei angajări ideologice.

Pompiliu Marcea menționa în monografia pe care i-o consacra lui Sahia, apărută în 1961, atât adeziunea „justă" a scriitorului față de U.R.S.S., cât mai ales pe cea justițiară față de Panait Istrati, apostatul. În fapt, depoziția lui Sahia, făcută în sensul cultivării „unui spirit de apropiere de U.R.S.S.", era menită să contracareze mărturia decepționată și critic-inconvenabilă a lui Istrati: „Este, de asemenea, cu totul remarcabilă atitudinea justă a lui Sahia față de Uniunea Sovietică, într-un moment în care statul socialist era denigrat cu o ură înverșunată. Într-un răspuns lui Panait Istrati, referindu-se la o scrisoare calomnioasă a acestuia, publicată în *Curentul*, Sahia spune: «Însă toate bârfelile, toate ororile care le debitezi pe seama Rusiei comuniste caracterizează deznădejdile unui înfrânt, stâlcit de cizmă sigură» (*Floarea de foc*, I, 1932, ian. 30)."[258] Așa cum sesizează și Pompiliu Marcea, turnesolul sovietic îl determină să se raporteze critic la lumea occidentală. Vizitei în U.R.S.S. îi urmează una la Paris – Sahia se internaționalizase între timp –, iar scriitorul se declară „îngrozit" de tabloul decadenței societății burgheze, capitaliste, identificând în spiritul noii corectitudini politice bolșevice cauzele acestui declin: „Consecință e vermina, scursoarea unei forme de viață, a unei concepții mascate de o anumită morală burgheză"[259] Despre U.R.S.S. nu se poate vorbi decât la superlativ, iar Marcea face inventarul tropilor utilizați de Sahia în beneficiul ideii de excelență sovietică: „Viața îl atrage irezistibil, ritmul construcțiilor îl copleșește. Impresiile sunt întotdeauna superlative: gara Moscova e „impresionantă"; o lume „imensă" aleargă în toate părțile; agitația din metrou e „extraordinară"; parada cu prilejul celei de a XVII-a aniversări a Revoluției din Octombrie „întrece orice închipuire"; decorul capitalei sovietice pare o „simfonie de roșu și de jocuri de lumini"; avioanele au „întunecat" cerul; „valuri de oameni izvorăsc ca din pământ și inundă arterele largi".[260] Concluzia criticului în ce privește efectul pe care călătoria în U.R.S.S. a avut-o asupra lui Sahia este de asemenea ritualizată: „Realitatea sovietică a întrecut orice așteptare."[261] Pompiliu Marcea observa caracterul statistic al relatării de călătorie a lui Alexandru Sahia articulat sensului ei testimonial. Călătoria statistică despre care am mai vorbit este una a demonstrațiilor cu rigla și compasul că regimul sovietic este unul viabil. Criticul opune acest nou tip de relatare care apelează la statistică pentru obiectivare ca opus subiectivităților literaturizante ale vechiului format romantic al relatărilor de călătorie. „Privit superficial, volumul de impresii ale lui Sahia despre U.R.S.S. pare încărcat cu cifre și date care

obosesc: despre economie, cifre de control, marea industrie, agricultura şi agronomia, despre îmbrăcăminte, despre bărbat şi femeie, despre căsătorie etc. Sahia a înţeles însă, înaintea tuturor comentatorilor, că limbajul cifrelor este elocvent şi determină convingeri poate mai mult decât ar face-o orice «literaturizare».“[262] Criticul apropie transcrierea experienţei viatice de valenţele epistemologice ale unui tratat de „economie politică“, justificând abordarea sistematică a unui material existenţial printr-o optică ultilitarist-inginerească a necesităţii unei demonstraţii matematice a superiorităţii economiei sovietice în raport cu cea americană. „Adeseori Sahia dă cifre comparative în legătură cu ritmul de dezvoltare al Uniunii Sovietice şi al statelor capitaliste, ca într-un tratat de economie politică. Nu trebuie să uităm că prin 1935–1936 a demonstra că Uniunea Sovietică se dezvoltă într-un ritm mai rapid decât cele mai puternice şi mai prospere state capitaliste, inclusiv Statele Unite ale Americii, constituia un fapt de domeniul senzaţionalului. Dintr-odată se deschid noi orizonturi, se răstoarnă valori, se înlătură, ca fiind prejudecăţi, păreri care deveniseră axiomatice.“[263] Cealaltă perspectivă adusă în discuţie este aceea a chestionarului şi anchetei care configurează genul reportajului, gen al maximei obiectivări faţă de eveniment. „Reporterul ne face cunoştinţă cu o atât de mare diversitate a aspectelor vieţii sovietice, încât ai impresia că şi-a alcătuit volumul în urma unei anchete în genul «Ce vreţi să ştiţi despre U.R.S.S.?».“[264]

Emil Vasilescu sesizează cel mai bine dubla dimensiune, monografică şi pedagogică, a relatării de călătorie a lui Sahia, sau cu termenul folosit de critic, „enciclopedică“. Caracterul totalizator corespunde instrumentării experienţei viatice, care, sub camuflajul impresiilor, se transformă într-un fel de tratat despre cultura şi civilizaţia sovietică instanţiind diferite episteme care conlucrează la obţinerea unei imagini globale cât mai coerente. Ca şi Pompiliu Marcea, criticul remarca faptul că el se oferea ca îndreptar perspectivei asupra U.R.S.S. Nu scapă însă atenţiei unui lector avizat un ictus ironic dublat de o mefienţă ştiutoare, semnalate discret cu un semn al exclamării, rezervă manifestată în privinţa capacităţii scriitorului de a controla toate aceste competenţe puse în joc, dar şi a contribuţiilor venind din altă parte decât de la instanţa auctorială: „Lucrarea se vrea totală, tinzând spre epuizarea subiectului prin învăluire şi schimbare de unghiuri, dar şi de metodică, adică didactică, voind cu tot dinadinsul să ne înveţe cum să vedem. Altfel spus, un manual complet de tip enciclopedic la care a contribuit geograful, istoricul, economistul, politologul, sociologul, ideologul (şi poate şi alţi câţiva specialişti!) adunaţi în unica persoană a reporterului.“[265] Ne aflăm în 1979 şi Emil Vasilescu marchează distanţa

critică pe care o ia regimul ceauşist faţă de metodismul înflăcărat şi catehismul ideologic al lui Sahia, distanţă vizând câteva erori din trecut atribuite nu sistemului, ci câtorva lideri, dezavuaţi din perspectiva direcţiei politice iniţiate de Ceauşescu. Fragmentul care urmează conţine *in nuce* sibilinica decizie de tragere pe linie moartă a cadrelor odinioară utile în procesul de legitimare a regimului comunist într-un context care îi era ostil. Sahia este disculpat pentru ceea ce nu a văzut – la Pompiliu Marcea, în 1961, ca să nu vorbim de George Macovescu în 1950, el era singurul care ştiuse să vadă, spre deosebire de Panait Istrati –, pentru limitele vizionarismului său inexpugnabil cu numai un deceniu în urmă. Nici proletcultismul, nici realismul socialist în formula sa jdanovistă nu mai sunt înscrise pe linia culturală a Partidului şi apar ca accidente de etapă. Toate aceste omisiuni, cecităţi şi derapaje encomiastice înregistrate prin antifrază ca erori sunt codificat justificate de „credinţa" pionierului în valabilitatea şi puritatea cauzei. Ceea ce însă parafează o scadenţă critică menită să diminueze politic postumitatea scriitorului care începe să se rarefieze şi literar este fraza destinată *pour les connaisseurs*, preluată dintr-un articol al lui Gh. Dinu, şi el intrat în anii '70 în anonimat, „şi-a făcut datoria": „Fără îndoială, el nu şi-a putut imagina şi lipsurile din locurile vizitate, cultul personalităţii cu tot cortegiul de erori şi crime, proletcultismul ajuns doctrină literară. În credinţa lui, asemenea realităţi nu existau, de aceea volumul de reportaje este un mare şi continuu elogiu adus omului sovietic, capacităţii lui creatoare, abnegaţiei şi dăruirii în muncă. Scriind această carte, Sahia «şi-a făcut datoria»" (Gh. Dinu: *Argumentul sovietic*, *Cuvântul liber*, an. II, nr. 51, 26 oct. 1935, p. 5)."[266] Maurul şi-a făcut datoria...

În orice caz, reuşita unică a lui Sahia, aşa cum avea să fie prezentată ulterior, va fi speculată la maximum de către fostul preşedinte al „Amicilor U.R.S.S." – şi nu numai de el –, într-un context în care membrii noii asociaţii A.R.L.U.S. aveau nevoie de legarea la o tradiţie, fie ea cât de firavă, a relaţiilor cu U.R.S.S.

20
Alt pionier al călătoriilor în U.R.S.S. – M. Gh. Bujor

Înainte ca scriitorii români de primă mărime să-şi dea girul viatic, există o serie de relatări de călătorie în U.R.S.S. care pot vedea lumina tiparului abia după 23 august 1944 şi care îndeplinesc, ca şi cartea lui Sahia, un rol de avangardă. Este republicată în foileton cartea lui M. Gh. Bujor, *U.R.S.S. Impresii de călătorie*, care apăruse în 1944 în Tipografia Cugetarea – Georgescu-Delafras. Prezentat ca „vechi luptător antifascit", M. Gh. Bujor semnează „primul document în limba românească a celor văzute de domnia-sa acum câțiva ani în Uniunea Sovietică". Cartea nu a putut vedea lumina tiparului până atunci, „întrucât nu numai impresiile păreau subversive guvernelor de până atunci, dar însăşi călătoria în Rusia Sovietică a servit acestora pentru prigoana lui M. Gh. Bujor".[267] Prefața datată 29 martie 1936, după ce România stabilise relații diplomatice cu Uniunea Sovietică, reprezintă o aşezare a experienței viatice în noul context al relațiilor româno-sovietice, iar autorul propune un schimb de experiență, „strângere de relații", efectuat pe multiple paliere sociale: „În direcția aceasta ar trebui însă lucrat mai mult, delegații de muncitori, de intelectuali, de oameni de afaceri, de copii ar trebui să înceapă să treacă Nistrul."[268] Nistrul, la acea dată, reprezintă granița României Mari cu U.R.S.S. Mai târziu, această graniță avea să devină în mod clar Prutul, care va separa România de Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, cum avea să fie numită Basarabia după 1940, când asigurările scriitorului în ce priveşte pacifismul U.R.S.S. sunt contrazise flagrant. Declarațiile lui M. Gh. Bujor sunt menite să amortizeze idiosincraziile şi anxietățile cutumiare legate de politica expansionistă a Rusiei. „Uniunea Sovietică nu are veleități teritoriale. Ea e țara cea mai paşnică din lume. [...] Voroşilov, eminentul ei comisar al apărării, repetă la toate ocaziile că Uniunea se înarmează numai din cauza amenințărilor de război ale celorlalte țări, dar că această înarmare are un caracter defensiv şi că Armata Roşie nu va ataca

niciodată pe nimeni.“[269] Iar scriitorul încearcă să niveleze prejudecăți invocând o imagine cunoscută a „Colosului dela Nord“, „care era cu picioarele de lut“ şi care a renunțat la pretențiile imperiale şi care, din vechi „Colos al reacțiunei şi al cuceririlor“, a devenit „Colos al păcii, al socialismului şi al progresului“, „incomparabil şi inexpugnabil“. Îndemnul cel mai des auzit va fi „du-te şi vezi.“ Cartea a intrat într-un circuit clandestin prin intermediul unor exemplare şapirografiate, iar M. Gh. Bujor a fost arestat şi încarcerat între 1938 şi 1944, pierzând ilustrațiile care ar fi fost destinate să însoțească textul inițial. Publicarea ei se face fără nici o revizuire, cum mărturiseşte scriitorul, întrucât acesta nu mai avea cum să-şi consulte „notele“ rămase la Moscova. Iată că M. Gh Bujor este un alt călător, care alături de Sahia, a reuşit să treacă granița, în ciuda obstacolelor ridicate de autoritățile române. Data aleasă face parte din calendarul esențial al călătoriilor, este vorba de aniversarea revoluției bolşevice, iar scriitorul ajunge pe 7 noiembrie la Moscova, de unde pleacă să viziteze oraşele Tiraspol, Leningrad, Dietscoe Selo (fost Țarskoe Selo), Minsk, Gomel, Kiev, Dniepropetrovsk (fost Ecaterinoslav), Zaporoje, (Dnieprostroi, oraş nou) Harkov, Rostov, Groznîi şi Baku. Călătoria a durat trei luni, însumând un total de 11 244 de kilometri de cale ferată. De ce nu a fost ea popularizată, asemenea călătoriei lui Alexandru Sahia, a cărui relatare a putut vedea lumina tiparului? În mod clar, un bolşevic de talia lui M. Gh. Bujor avea o altă pondere politică în comparație cu jurnalistul Sahia, ceea ce constituia un dezavantaj. În plus, fapt vizibil la lectură, cartea lui Sahia servea în acel moment mai bine cauza Sovietelor. Încă o dată, scriitorul, ca figură emblematică, avea prioritate şi o altă portanță simbolică în fața oricărui alt „martor“ care prezenta garanții ideologice. Popularizarea ulterioară a cărții lui M. Gh. Bujor era, de asemenea, problematică, toate garanțiile simbolice depuse de autorul ei privitoare la pacifismul funciar al U.R.S.S. fuseseră infirmate brutal. În acelaşi timp, nevoia de a ilustra la nivelul experiențelor viatice un istoric al legăturilor cu U.R.S.S. determina publicarea acestei cărți datate.

21
U.R.S.S. după 15 ani

În articolul de fond al primului număr postbelic al ziarului *Veac nou*, „Cuvânt înainte pentru un veac nou“, se menționează legătura cu tradiția constituită prin demersul lui Petre Constantinescu-Iași: „Un grup de intelectuali și de oameni de știință constituiseră o grupare, numită «Amicii U.R.S.S.», propunându-și să facă cunoscută imensa țară nouă de la răsărit. Au fost arestați, gruparea dizolvată, bunurile ei confiscate.“[270] La rândul său, în pagina a treia a aceluiași număr, P. Constantinescu-Iași semnează un articol, „Din istoricul amicilor U.R.S.S.“, care evidențiază importanța mișcării al cărui principal inițiator a fost. Profesorul vorbește despre proiectul unei cărți care ar fi urmat să apară în 1932, cu ocazia împlinirii a 15 ani de la Marea Revoluție Rusă, editată de scriitorul socialist Panait Mușoiu, însă a cărei publicare a fost interzisă. Proiectul acestei cărți interzise este la rândul său speculat în sensul configurării unei tradiții a interesului față de U.R.S.S. Chiar dacă nu era propriu-zis vorba de o carte de călătorie, ea era menită să funcționeze ca un ghid asupra prefacerilor din U.R.S.S. avându-i ca autori pe economistul marxist Barbu Zaharescu (Bercu Zuckerman), după 1948 profesor la Universitatea din București și membru al Academiei, membru al P.C.d.R. din 1923, și dr. Vasile Savetov.

La rubrica „Din prigoana regimului dictatorial“[271], B. Zaharescu semnează articolul, „Martiriul unei cărți despre Uniunea Sovietică și al autorilor ei“, unde, în calitate de coautor, alături de dr. Vasile Savetov, aduce precizări referitoare la cartea intitulată „U.R.S.S. După 15 ani“, carte care n-a mai apărut din cauza cenzurii. Pentru a da o șansă lucrării, numele celor doi fiind pe lista Siguranței, autorii foloseau pseudonimele Radu Savin și Victor Florescu. Editorul era Panait Mușoiu, cartea urmând să apară în „Biblioteca Revistei ideii“, cu prefața editorului, într-un prim tiraj de 3 000 de exemplare trase la „Tiparnița“ de lângă Parcul Carol. Doctorul Savetov a fost arestat și ulterior eliberat, iar tot tirajul a fost confiscat de

agenţii Siguranţei şi dat la topit, cu excepţia unui exemplar aflat în posesia lui D.D. Pătrăşcanu. Zaharescu menţionează că exemplarul ar mai putea fi găsit în biblioteca lui D.D. Pătrăşcanu, cu concursul fiului acestuia, nimeni altul decât Lucreţiu Pătrăşcanu, pentru a servi drept document al A.R.L.U.S.

Panait Muşoiu a redactat un „manifest de protest“ construit ca un prospect de carte, manifest la rândul său confiscat. Decedat în noiembrie 1944, Panait Muşoiu avea o importantă carieră de activist socialist, era membru al S.S.R., punea bazele a două reviste importante, *Mişcarea socială* şi *Revista ideii* şi dincolo de propriile sale contribuţii ideologice traducea câteva cărţi fundamentale pentru propaganda sovietică în România. În 1889, când avea 25 de ani, pleacă la Paris şi ia parte la Congresul internaţional de liberă-cugetare. A. Gălăţeanu publică un articol, „Panait Muşoiu“, în revista *Orizont*[272], unde-l prezintă pe acesta ca pe un *self made man*. Viitorul editor are o carieră revoluţionară istratiană; scoate la Brăila, cu un alt socialist, Mănescu, revista *România viitoare*, frecventează clubul socialist, doarme câteva zile într-un sicriu la Bellu şi apoi în oficiul redacţiei, după program, devine un colaborator disciplinat la publicaţia săptămânală social-democrată *Munca*, întemeiază cu Zosîn, un student exmatriculat pentru propagandă socialistă, gazeta săptămânală *Mişcarea socială*, în 1897. Publică în româneşte *Socialism utopic şi socialism ştiinţific* a lui Engels, în 1891, *Manifestul comunist* al lui Marx şi Engels în 1892, *Socialismul şi caracterele sale generale* (1893) de Hector Denis, pe care-l cunoştea de la Paris, *Rusia revoluţionară* de Barbe Gendre (dna Nikitin) şi *Ce-i de făcut*, celebrul roman al lui Cernîşevski, în 1894, *Dumnezeu şi statul* de Bakunin, *Evoluţia capitalului* de Gabriel Deville, *Materialismul economic al lui Karl Marx* de Paul Lafangue, în 1907. Dintre lucrările sale sunt de menţionat *Propaganda în mişcarea socială* (1891), *Determinismul social* şi *Socialismul belgian* (1892), *Despre mişcarea socialistă* şi *Metoda experimentală în politică* (1893). În 1927 tipăreşte lucrarea propagandistică *Calea spre socialism*; a tradus şi *Bazele leninismului*, opul capital al lui I.V. Stalin, tot în 1927, iar în anul 1932, „o vastă lucrare de 144 de pagini“, *U.R.S.S. după 15 ani* a lui B. Zaharescu şi Svaetov, confiscată şi distrusă de Siguranţă. Panait Muşoiu scoate un „aşa-zis“ „Buletin al Bibliotecii Revistei ideii“ în octombrie 1932 şi „publică ostentativ tiparul de pe coperta volumului confiscat, tabla de materii a cărţii, cu cuprinsul amănunţit, pe capitole, petiţia către Ministerul de Interne, în care veştejea samavolnicia autorităţilor în sub-ordine, o filipică la adresa autorităţii superioare care invocase «Raţiunea de Stat» [...] şi un apel «Către oamenii de cultură» [...]“[273]

Pentru a completa cu un deznodământ fericit sinuoasa aventură a cărții subversive, trebuie spus că unicul exemplar a supraviețuit vicisitudinilor cenzurii „regimului burghezo-moşieresc", iar cartea poate fi consultată la sala Manuscrise, la secțiunea de carte rară a Bibliotecii Academiei, unde am găsit-o. Cine a depus-o acolo? Lucrețiu Pătrăşcanu? Rămâne un mister. Panait Muşoiu semnează o scurtă prefață, datată octombrie 1932, prefață care nu constituie nici un ghid de lectură şi nici o prezentare a cărții, ci o oferă ca un argument pentru implementarea în România a modelului sovietic. Editorul asociază apariția noii cărți cu editarea, prin contribuția sa, a două lucrări fundamentale traduse în română, *Calea spre socialism* de Buharin şi *Bazele leninismului* de Stalin.

Nu este vorba de o carte de călătorii în U.R.S.S., ci de un studiu, cartea fiind „întocmită după cele mai recente şi mai riguros controlate date". Introducerea semnată de cei doi autori se prevalează de locurile comune ale receptării U.R.S.S. pe care cei doi le inventariază retoric şi care polarizează opinia publică cu privire la U.R.S.S. Numitorul comun al acestor luări de poziție, subliniază autorii, îl constituie pasiunea generată de provocarea pe care o lansează proiectul sovietic. Cartea celor doi este menită să suplinească golul de informație cu privire la U.R.S.S., gol plombat modest şi adesea ineficient doar de câteva broşuri, printre care este pomenită cea a lui Ion C. Inculeț, „fost socialist revoluționar în imperiul țarist, fost şi viitor ministru liberal în monarhia din România", şi care aveau un caracter propagandistic antibolşevic. Cazul lui Ion Inculeț este interesant, din emisar al guvernului provizoriu al lui Aleksandr Kerenski devine Preşedinte al Sfatului Țării la 21 noiembrie 1917, în urma puciului bolşevic, înclinind balanța spre unirea Basarabiei cu România, pe 27 martie 1918, după ce proclamase pe 24 ianuarie 1918 independența Basarabiei față de Rusia. A fost, în România, ministru al Basarabiei, ministru al sănătății publice, ministru de interne, ministru al comunicațiilor şi vicepreşedinte al consiliului de miniştri. Cei doi autori lansează provocarea, U.R.S.S. a devenit înainte de toate o putere economică care rivalizează pe piața produselor agricole cu România şi unde „s'a desvoltat cu o iuțală uimitoare industria cea mai modernă din lume". Devine interesant cursul pe care-l ia argumentația celor doi care reclamă curajos lipsa de obiectivitate în ceea ce priveşte U.R.S.S., dublată însă de un maxim de obiectivitate pe care o asigură statisticile cu privire la *boom*-ul său economic: „Statisticile, natural, sunt de proveniență sovietică, însă sistemul sovietic oferă maximum de garanție în ce priveşte exactitatea acestor statistici, căci ele sunt supuse unui veşnic control din partea masselor."[274] Autorii menționează că statisticile au fost preluate de la

Institutul de conjunctură al Reichului, dar că fiecare întreprindere din U.R.S.S. afişează datele care o privesc şi care pot fi verificate de fiecare membru al ei. Cât despre „obiectivitate", când aceasta nu este livrată de autorităţile sovietice, termenul este privit cu mefienţă, ca generator de lucrări antisovietice. „Nu avem pretenţia de a fi obiectivi. Acei cari au scris despre U.R.S.S. având această pretenţie, n-au făcut decât să scrie lucrări antisovietice. Conducătorii statului socialist au o anumită politică, inspirată de ideologia marxistă. Faţă de această ideologie orice om este nevoit să ia o anumită atitudine, pentru că însăşi viaţa îl sileşte să se hotărască într-un fel. Cu privire la aprecierea celor ce se petrec în U.R.S.S. nu poate deci exista obiectivitate. În U.R.S.S. sau se construeşte socialismul, sau mergem către o altă formă a capitalismului. Diferiţi cercetători au răspuns în mod diferit la această întrebare. Alţii, adversari ireductibili ai socialismului, recunoscând că sovietele se îndreaptă spre socialism, au voit să arate că cele ce se petrec în U.R.S.S. sunt o dovadă că socialismul este o barbarie."[275] Observăm aici utilizarea sofismului şi a paradoxului în legătură cu o realitate care face excepţie de la orice experienţă anterioară, care nu poate fi încadrată în nici un fel datorită noutăţii sale absolute, clişeu grosier care va servi contracarării oricărei pretenţii de obiectivitate venite din partea unui observator occidental neafiliat cauzei Sovietelor. De asemenea, fenomenul sovietic ar reclama un regim al imperativelor, al delimitărilor tranşante. Cei doi înlocuiesc o dezbatere asupra marxismului şi a felului în care această ideologie este aplicată sistemului economic în U.R.S.S. cu statistica. Avem una dintre acele *călătorii statistice* bazate pe colectarea de date, fapt menit să contracareze orice alt argument şi să se constituie ca o veritabilă expertiză la faţa locului.

Concepută monografic, cartea este împărţită în trei capitole: „Privire generală asupra desvoltării U.R.S.S.", „Economia sovietică" şi „Viaţa socială şi culturală". În primul capitol, autorii fac un scurt istoric al revoluţiei, subliniind consecvenţa politicii Sovietelor, explicând apariţia NEP-ului în 1924, ca o etapă intermediară constând în „îngăduirea temporară a existenţei elementelor capitaliste particulare", etapă necesară refacerii economiei după ieşirea din perioada *comunismului de război*, cum era denumită perioada războiului civil care a durat până în 1922. Autorii explică această inconsecvenţă ca pe o „retragere strategică" care apelează la vechea infrastructură economică capitalistă necesară relansării producţiei, permiţând sovieticilor să preia deplin controlul economiei şi să-şi instruiască liderii, să-şi formeze structurile de comandă şi control. Avem de-a face cu un fel de război de gherilă, un război civil fără vărsare de sânge dus pe baricadele construcţiei socialismului cu *know how*-ul inamicului capitalist. După 1927,

întrebarea cernîşevskiană revine: „Ce-i de făcut?“ Răspunsul explică deviaţionismul de dreapta al lui Troţki şi eliminarea sa din structura de conducere, acesta susţinând în contra Partidului că nu se poate construi socialismul într-o singură ţară. Partidul decide că Rusia, ocupând a şasea parte din suprafaţa globului, spre deosebire de ţări mici precum Bulgaria sau România, dispune de „baza materială“ necesară construirii socialismului. Socialismul ar urma să realizeze pentru întrega societate logica producţiei de subzistenţă a gospodăriei ţărăneşti cu mijloace moderne care să-i asigure o prosperitate exponenţială. A treia etapă, numită şi „perioada construirii socialismului“, are în centru planul cincinal, *piatiletka*, ceea ce presupune edificarea unei economii centralizate, alcătuirea unui plan de ansamblu, cum este cel al construirii bazei tehnice a socialismului, planul electrificării etc. Din 1928, Gosplanul, Comitetul de Stat al Planificării, alcătuieşte primul plan cincinal care viza economia în ansamblul ei şi care reclama prefacerea întregii societăţi cu schimbarea fundamentală a relaţiilor sociale şi de producţie. Ca exemplu: planul cincinal al învăţământului, al lichidării analfabetismului, al presei, al lucrărilor edilitare etc. Autorii identifică rolul maselor în îndeplinirea planului de cinci ani în patru ani şi principalele dificultăţi apărute în calea construirii socialismului: problema aprovizionării generată de rezistenţa *culacilor*, adică clasa ţăranilor bogaţi, a „chiaburilor“ cum vor fi numiţi în România, locuinţele confiscate de la clasele burgheze, însă insuficiente pentru mase, calificarea clasei muncitoare pentru noile sarcini de producţie etc. Cu listarea acestor dificultăţi, autorii răspund obiecţiilor aduse de adversarii Sovietelor, reiterând un argument care avea să facă şcoală. Inamicii U.R.S.S. îşi formulează obiecţiile punctual, fără a ţine cont de întregul ansamblu al proiectului sovietic şi omit să compare realizările sistemului socialist cu cele ale sistemului capitalist din perioada ţaristă pentru a sesiza diferenţa; este citată lucrarea economistului englez Michail Farbman, *Piatiletka* (1930). Este pomenit şi scriitorul francez Luc Durtain când este vorba de comparaţia dintre „Cele două Europe“.

Al doilea capitol este menit să aprecieze nu numai progresul economic al U.R.S.S. în comparaţie cu falimentul unor mari trusturi capitaliste, ci şi faptul că economia sovietică se dovedeşte mai performantă decât cea capitalistă şi va permite U.R.S.S. să preia rolul de lider economic în economia mondială. Ea aduce cu sine creşterea standardului de viaţă printr-o distribuţie justă a mărfurilor, spre deosebire de crizele de supraproducţie capitaliste, şi, inevitabil, comparaţia se extinde şi asupra României, pentru a sublinia şi aici failibilitatea sistemului capitalist şi regresul înregistrat de industria românească. Un accent important cade pe înfiinţarea colhozurilor

şi sovhozurilor, artelelor-gospodării colective, iar autorii aduc şi „o mărturie românească“ aparţinând lui Kiriţescu-Alva, delegatul guvernului român la „Congresul pentru ştiinţa solului“ din Moscova şi Leningrad din anul 1930, despre două sovhozuri, „Gigant“ şi „Verbliud“.

Al treilea capitol este şi cel mai interesant, pentru că aduce în discuţie o serie fapte de cultură şi civilizaţie sovietică, elemente care vor jalona experienţa dirijată a scriitorilor români care călătoresc în Ţara Sovietelor după 1944. Un accent important cade asupra reformelor sociale, ziua de muncă de opt ore cu reducerea ei la şapte ore în toate sectoarele de activitate, creşterea substanţială a salariului mediu pe economie de la an la an etc. La capitolul „Formele socialiste de muncă“, cei doi autori iau în discuţie un tip de competiţie internă, intitulată „întrecerea socialistă“, asimilată unei întreceri sportive. Este citat de data aceasta scriitorul Marc Chadourne, care călătorise în U.R.S.S., scoţând opul *U.R.S.S. sans passion* (1932), pentru opiniile sale „favorabile“[276] faţă de entuziasmul socialist: „Îşi poate cineva imagina muncitorii de la Citroën ducându-se într-o bună Duminică pe şantierele Statului şi oferindu-şi ziua lor pentru electrificarea reţelei naţionale? De neconceput pe malurile Senei, acest zel este obişnuit pe malul Niprului sau al Volgăi.“ Informaţiile au caracter de noutate pentru cititorul român, el poate afla cum sunt constituite echipele de şoc, brigăzile de asalt, *udarnicii* (echipa este formată din 10 oameni). Exemplele nu întârzie să apară, argumentul statistic fiind definitoriu, iar autorii subliniază că, dincolo de creşterea productivităţii, aceştia au şi un aport moral şi instituie şi un eroism al muncii pentru care există distincţii personalizate, decoraţii precum *Drapelul roşu* sau *Ordinul Lenin*, precum şi afişarea la intrarea fiecărei întreprinderi a tabloului roşu cu muncitorii care s-au evidenţiat prin hărnicie şi a celui negru cu muncitorii leneşi. „Închisorile sovietice“ constituie un alt subcapitol interesant, furtul fiind socotit ca o tară a societăţii capitaliste legat de conştiinţa proprietăţii. Proprietatea individuală fiind pe punctul de a fi eradicată, şi hoţia ar trebui să dispară odată cu conştiinţa proprietăţii colective. „De aceea legiuirile sovietice consideră criminalitatea pe teritoriul U.S. ca o rămăşiţă a societăţii capitaliste, care are tendinţa să dispară odată cu celelalte resturi burgheze. Cu îmbunătăţirea condiţiilor de traiu şi cu încadrarea tuturor în procesul producţiei ca egali, cu dispariţia mentalităţii creată de proprietatea particulară, criminalitatea nu va mai rămânea decât un vis urât.“[277] De data aceasta, argumentul preluat de cei doi autori depăşeşte cadrul statistic, este vorba de identificarea rădăcinii răului capitalist, şi anume proprietatea, care odată dizolvată va conduce automat la eliminarea delictelor provocate de sentimentul posesiei. Justiţia sovietică relevă un

proiect cu implicații antropologice care va fi consemnat prin apariția omului nou, om eliberat de condiționările posesiei şi prin aceasta de orice înclinație de a avea ceva ce nu-i aparține, întrucât nimic nu-i mai aparține, pentru că posedă deja totul în colectiv. În privința institutelor de cercetări, autorii se referă din nou la considerațiile lui Kirițescu-Arva, în special cu privire la „Institutul pentru industria plantelor", care are ca scop principal extinderea suprafeței cultivabile a Rusiei. Presa s-ar deosebi complet de vechea presă de tiraj din Rusia țaristă şi din alte țări, muncitorul beneficiind de rubrici consacrate interesului său privind producția şi modul de organizare a vieții sovietice, industrializarea, colectivizarea, perfecționarea mijloacelor de producție, lupta cu rămăşițele burgheze fiind printre temele la care este abonat interesul lui. Cei doi autori introduc în circulație şi noile funcții propagandistice „rabcori" – corespondenții muncitori –, „selcori" – corespondenții săteni – şi „dietcori" – corespondenți copii. Apare şi un alt tip de publicație, „Jurnalul de perete" sau „Ziarul de perete" existent în toate întreprinderile industriale şi agricole, şcoli şi instituții „Jurnalul de perete se face pe tablă de scândură pe care sunt lipite articolele, scrise sau dactilografiate şi cari conțin propuneri concrete în legătură cu bunul mers şi viața din acea instituție sau întreprindere. Jurnalul de perete este încă o legătură între conducere şi masse."[278] La aceasta se adaugă apariția cluburilor sau a „isbelor", „case de citire" la țară şi a „parcurilor de cultură" ca locuri de distracție. Este utilizată mărturia lui Emil Schreiber, „care în nici un caz nu poate fi socotit un amic prea mare al noilor stări din U.S.". Teatrele şi muzeele devin argumente în plus pentru democratizarea vieții culturale în U.R.S.S. Capitolul XIV relevă emanciparea femeii în U.R.S.S. şi noi reforme comuniste cu iz cazanier, precum introducerea uzinelor-bucătării, a restaurantelor colective pe lângă întreprinderi. Din acelaşi proiect de dizolvare a solidarităților burgheze în favoarea celor proletare face parte şi eradicarea căsătoriei burgheze, socotită drept o afacere. Căsătoria a devenit o simplă formalitate administrativă, uniunea liberă neavând pentru stat altă însemnătate decât procreația. Nu mai există prostituție, pentru prostituate s-au înființat case speciale de educație şi iarăşi este luată ca mărturie relatarea lui Marc Chadourne, care descrie unul dintre aceste profilactorii, „o casă publică a fetelor pocăite", „casa fetelor publice în curs de reeducație", unde cele 70 de pensionare învață o meserie, alta decât cea mai veche din lume. Din 20 000 de prostituate în Moscova, afirmă cei doi pe baze statistice, au mai rămas doar 800 „care se încăpățânează".

La fel, statul sovietic îi organizează în colonii speciale, precum colonia Bolşevo, pe copiii părăsiți care vagabondează în bande cu potențial infracțional.

Însă realizarea ultimă şi scopul suprem al politicii bolşevice o constituie crearea omului nou, proiect căruia autorii îi rezervă semnificativ în chip de concluzie ultimul capitol. Omul nou poartă amprenta tinereții, a generațiilor formate din tineri care s-au născut în timpul revoluției şi care nu posedă memoria unui *l'Ancien Régime* şi nu se împiedică în nici o tradiție, generație din care se recrutează un nou tip de revoluționar de tipul celui descris de Arthur Koestler în romanul său, *Întuneric la amiază*, un revoluționar rahmetovian, doar că mult mai radical şi mai distructiv. Tinerețea constituie trăsătura sa fundamentală, este vorba de o vârstă a absenței memoriei şi de angajamentul său necondiționat: „Tinerii sunt cu totul de partea noilor stări de lucruri din U.S., apărătorii cei mai credincioşi şi sprijinul cel mai sigur pentru desăvârşirea socialismului."[279] Comsomolul sau Uniunea Comunistă a Tinerilor numără, în 1931, 3 milioane de tineri care-şi afişează lozincile lor: „Puneți maşinile în plină viteză", „Luptați-vă ca leii pentru reuşita planului cincinal în patru ani", şi care nu sunt „formule sterpe", ci „arată starea de spirit a tinerilor". Urmează exemplul consemnat de Olghin, exemplu oferit de comsomoliştii de la Fabrica de tractoare de la Harkov, adevărate *männerbünde* bolşevice care organizează un batalion de asalt, „garda roşie a planului cincinal", menit să ducă la bun sfârşit o lucrare dificilă în cursul unor decisive „nopți de asalt". Argumentul statistic are nevoie de aceste istorii, de învestirea cu puterea unor *exempla* similare celor care-i ajutau pe predicatorii medievali să-şi orneze predicile, menite să confirme ceea ce cifrele prezintă. În plus, acest produs exclusiv al noului regim realizează o importantă alianță între intelect şi forța brațului, solidarizând clasa muncitoare cu intelectualitatea, fără discriminările şi divergențele tradiționale. „Komsomol este omul nou, o combinație de lucrător manual şi lucrător intelectual. Nu mai există prăpastie între munca fizică şi intelectuală. Tânărul lucrător sovietic ştie să se servească de maşini şi de ciocan, şi mai ştie să citească şi o carte, să compună o gazetă. Tânărul intelectual sovietic, pe lângă munca intelectuală, nu este străin de munca manuală şi are cunoştințele tehnice necesare. Lucrătorul şi studentul se unesc într'o ființă: tânărul sovietic-komsomol."[280] Cum se poate vedea, cartea oferea una dintre primele monografii prelucrate ideologic, monografie menită să suplinească experiența viatică.

22
Le Nouveau Régime – zorii unor noi călătorii

Lichidarea regimului pluripartitist se realiza treptat în România postbelică, cu trupele sovietice staționate pe teritoriul ei. După două guverne Sănătescu (23 august–3 noiembrie 1944; 4 noiembrie–2 decembrie 1944) şi un guvern Rădescu (6 decembrie 1944–28 februarie 1945) României îi este impus cu concursul direct al trimisului sovietic la Bucureşti, A.I. Vîşinski, un prim guvern comunist, guvernul Petru Groza.[281] Toate ministerele-cheie sunt deținute acum de comunişti, care trec la o vastă reformă legislativă. Începe totodată o primă epurare, care-şi va avea etapele ei. Procesului sumar al mareşalului Antonescu şi al anturajului său îi urmează epurarea funcționarilor de stat ai regimului antonescian.[282] Acuza cea mai gravă care i se poate aduce cuiva în această perioadă este de a fi fost fascist. În ciuda eforturilor diplomatice ale membrilor marcanți ai partidelor istorice, țărănişti şi liberali, de la Iuliu Maniu la Dinu Brătianu, România pierde teren în fața acțiunilor comuniste sprijinite direct de ocupantul sovietic. România fusese abandonată prin Tratatul de la Ialta din 4–11 februarie 1945, când s-a realizat o reîmpărțire a zonelor de influență. Alegerile organizate de guvernul Petru Groza pe 19 noiembrie 1946 sunt fraudate grosolan, ceea ce a permis P.C.R. să preia aproape în întregime puterea. Serviciul Secret de Informații (S.S.I.) împreună cu biroul politic al P.C.R., Ministerul de Interne şi agenții sovietici organizează episodul Tămădău. În iunie 1947, mai mulți lideri marcanți ai Partidului Național Țărănesc sunt surprinşi pe punctul de a fugi din țară cu ajutorul unui avion de pe un mic aerodrom din apropierea Bucureştiului. Acest fapt serveşte drept pretext pentru desființarea ambelor partide istorice prin decret, în august 1947, precum şi arestarea şi judecarea liderilor lor. Lovitura de grație are loc pe 30 decembrie 1947 prin forțarea abdicării regelui Mihai I de România şi instituirea Republicii Populare Române. Actul în sine constituie expresia elocventă a naturii malefice a regimului comunist sub care se va înscrie România pentru aproape cinci decenii,

iar analiza judicioasă a legalității actului de abdicare făcută de către Dennis Deletant se regăsește rezumată în concizia unei concluzii: „Amenințarea cu forța, folosită de conducătorii comuniști împotriva regelui, era tipică pentru însăși natura Republicii Populare, o structură născută nu din voința poporului, ci din dictatura unui grup politic, marionetă a unui stăpân străin.“[283]

P.C.R. exercită o presiune puternică pentru scindarea Partidului Social-Democrat din România (P.S.D.R.) condus de Constantin-Titel Petrescu, care înființează Partidul Social-Democrat Independent, potrivnic alianței cu comuniștii. Aripa radicală prounionistă procedează la excluderea din partid a rezistenților. Aceștia vor face ani grei de închisoare, iar P.S.D.R. va fi absorbit la congresul al V-lea al P.C.R. pe 21–23 februarie 1948.

Instalarea deplină la putere a P.C.R sub numele de P.M.R. (Partidul Muncitoresc Român) va conduce la instaurarea unui climat de teroare. Teroarea amplifică instinctul de supraviețuire în cadrul sau în afara sistemului, nici un membru al partidului nu este sigur de faptul că nu va fi lichidat, epurat. Are loc, în baza a ceea ce Vladimir Tismăneanu numește *complexul calului troian*, o adevărată vânătoare a inamicului invizibil considerat a se fi infiltrat abil în structura partidului, inamic reîmprospătat cu fiecare nouă demascare. În acest climat de suspiciune generalizată, adesea cel care supraviețuiește este cel care atacă primul, găsind sau improvizând circumstanțe favorabile sau complicități avantajoase. Caracterul sectar și militarist al organizației comuniste exclude orice formă reală de raționalizare a actului politic, orice exercițiu critic, orice tentativă de interpretare a dogmei partinice.

Relațiile cu U.R.S.S., care cunosc un ascendent exponențial în perioada 1944–1948, dobândesc calitatea de relații privilegiate pe tot parcursul deceniului șase. Gheorghe Gheorghiu-Dej trece printr-o primă etapă de consolidare a puterii personale eliminând adversarii și facțiunile rivale în cel mai clasic stil stalinist, folosindu-se de unii împotriva celorlalți. Conform modelului „tricentric“ propus de Vladimir Tismăneanu, pot fi identificate trei cercuri de putere care au funcționat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: Comitetul Central condus de Ștefan Foriș, din care fac parte și Lucrețiu Pătrășcanu, principalul doctrinar al partidului, dar și Ion Gheorghe Maurer, avocat specializat în apărarea comuniștilor persecutați, grupul sau facțiunea dominată de Gheorghiu-Dej, sau „Centrul din închisori“, și grupul așa-zis „extern“ al Anei Pauker și al Biroului pentru Emigranții Români de la Moscova.[284] Pentru militantul comunist supus unei obediențe totale, călătoria la Moscova constituie o carte de indentitate în sine, iar singurii care beneficiază de această validare sunt comuniștii celui

de-al treilea cerc. Gheorghiu-Dej era lipsit de acest mijloc de legitimare în fața adversarilor săi gen Ana Pauker, împotriva căreia nu putea recurge la aceeaşi metodă, precum în cazul lui Foriş, numit de Comintern în toamna lui 1940 conducător al P.C.d.R. şi asasinat în vara anului 1946 cu concursul unuia dintre locotenenții lui Dej, Emil Bodnăraş [285]. Legarea de Moscova devine esențială pentru jocurile de putere ale liderilor comunişti, însă modelul transpus viatic este funcțional şi pentru eşaloanele oamenilor de cultură. Legăturile slabe pe care Lucrețiu Pătrăşcanu le are cu Moscova, în ciuda faptului că fusese unul dintre reprezentanții României la semnarea armistițiului cu U.R.S.S. pe 12 septembrie şi a Tratatului de Pace de la Paris, în 1947, şi ministru al justiției, îi permit lui Gheorghe Gheorghiu-Dej să-l elimine împreună cu întreg grupul de fideli, grupul cel mai intelectualizat al partidului. Arestat în 1948, va fi judecat într-un proces cu uşile închise în aprilie 1954 şi executat. Gheorghiu-Dej trece apoi la eliminarea, în iunie 1952, a celuilalt grup de putere, grupul Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu[286]. Ana Pauker călătorise nu o dată la Moscova, fusese chiar membru în Comitetul Executiv al Cominternului, iar fulminanta sa ascensiune politică de după 1944, ministru de externe, vicepreşedintă a Consiliului de Miniştri etc. se datorează în mod clar sprijinului U.R.S.S., aşa cum declinul său este cauzat de retragerea acestui sprijin din partea lui Stalin.[287]

În aceste condiții, *hagialâcul*, facultativ în perioada de provizorat pseudodemocratic (1944–1947), devine aproape obligatoriu, un important mijloc de legitimare ideologică în probatoriul care certifică loialitatea față de partidul comunist şi față de U.R.S.S. Relatările de călătorie au şi această funcție confirmativ-inițiatică de probare a fidelităților. Sensul experienței este unic, traseul, cu mici excepții, este acelaşi, iar atitudinea care prezidează relatarea experienței nu diferă de la un autor la altul. Astfel că, în tot acest interval continuă să apară relatări de călătorie în U.R.S.S., însă nicidecum în scop turistic, ci ca urmare a unor vizite riguros organizate de INTURIST, în grupuri mari, delegații, cărora li se acordă o asistență specială. Călătoria în U.R.S.S. constituie până târziu un factor important de validare în structura ierarhică a partidului sau pe o poziție avantajoasă profesional. Astfel că Demostene Botez, cu *Prin U.R.S.S.*, apărută în 1962, îşi consolida poziția în baza aceluiaşi mecanism de legitimare care funcționa şi pentru Zaharia Stancu cu volumul *Călătorind prin U.R.S.S.* apărut în 1950. În 1960 apărea şi cartea lui Scarlat Callimachi, *Un călător prin U.R.S.S.*, tardiv față de călătoria care avusese loc în 1956, semn însă că experiența viatică putea fi încă valorificată politic. Citind titlurile cărților care consemnează o experiență de călătorie în U.R.S.S., este uşor de observat instalarea unui

conformism aproape birocratic în ceea ce priveşte rolul îndeplinit de publicarea acestor relatări de călătorie. Scriitorii, cărora numai imaginaţia nu le lipseşte, nu se obosesc să caute un titlu atractiv, provocator, ci să bifeze o formulă câştigătoare.

Alegerea lui Nicolae Ceauşescu în funcţia de secretar general al P.C.R. marchează şi o schimbare în politica faţă de U.R.S.S., începând cu rolul de mediator pe care îl joacă România în conflictul sovieto-chinez şi Declaraţia din aprilie 1964, care reitera principiul leninist al autonomiei şi dreptului de autodeterminare, o adevărată declaraţie de independenţă faţă de Uniunea Sovietică în contextul respectiv. Ceauşescu face în interiorul partidului ceea ce făcuse şi Hruşciov cu Stalin, o incriminare a lui Gheorghiu-Dej pe seama căruia sunt puse toate abuzurile din „obsedantul deceniu", inclusiv politica de deznaţionalizare. Lucreţiu Pătrăşcanu este reabilitat, însă vinovatul care nu apare în boxă este chiar U.R.S.S. Anul 1968 îi va da prilejul lui Ceauşescu să facă o mutare genială, intervenind în sprijinul Cehoslovaciei şi fiind singurul lider comunist naţional care condamnă intervenţia militară a trupelor tratatului de la Varşovia în această ţară. Discursul antisovietic din 21 august 1968 rostit din balconul clădirii Comitetului Central constituie o extraordinară lovitură de imagine. Nicolae Ceauşescu îşi consolidează poziţia în partid identificând şi un ţap ispăşitor pentru „excesele" regimului comunist din anii '50. Acestei declaraţii îi urmează o perioadă de relaxare care va consolida nu doar în ochii simpatizanţilor comunismului viabilitatea acestui sistem absolvit de păcatele tinereţilor şi dispus să accepte o dimensiune umanist-naţionalistă. Oricum, începând din acest moment-cheie, relaţiile cu U.R.S.S. nu vor mai fi niciodată ce-au fost.[288] Ceauşescu dobândeşte legitimitate atât în faţa Occidentului, cât şi în faţa U.R.S.S. şi a lui Brejnev, ca un virtual inamic, făcând aluzie la rolul pe care-l jucase Tito pentru Stalin, afirmându-şi dacă nu o totală independenţă, atunci o mult mai mare mobilitate în sfera decizională a politicii externe. Acest act îi va aduce lui Ceauşescu în Occident o imensă popularitate, gestul său fiind interpretat ca un semn al dezgheţului, un moment esenţial după revolta din 1956 din Ungaria. Stimulând orgoliul naţional şi sentimentele rusofobe acumulate din timpul ocupaţiei sovietice, prin atitudinea sa antisovietică, Ceauşescu câştigă legitimitate reală şi pe plan intern, în faţa propriilor cetăţeni. Pentru aceştia, U.R.S.S. reprezintă inamicul prin excelenţă, cu toate că majoritatea cărţilor de istorie, dar şi a autorilor prestigioşi, precum D.R. Popescu sau Fănuş Neagu, fac din „german" inamicul ireconciliabil. În egală măsură, începe o reabilitare, dacă nu oficială, atunci întreţinută şi încurajată de forurile superioare de partid, a mareşalului

Antonescu[289], ca un patriot care a atacat U.R.S.S. pentru a redobândi teritoriile româneşti, Basarabia şi Bucovina de Nord. Circulă alimentat de zvonuri, pe acest canal informal al informaţiei, care în plus are şi avantajul unei aure de ocult şi interzis, faptul că ruşii erau adevăraţii barbari, iar nemţii se purtaseră civilizat, plătind consumaţia şi abţinându-se să violeze femeile. Este relevantă în acest sens satira lui Constantin Tănase la adresa comportamentului primitiv, discreţionar al soldaţilor ruşi în Bucureşti. Actorul, care nu s-a lăsat intimidat nici de arestări, nici de ameninţările cu moartea, murea suspect în 1945, din cauza unui tratament medical eronat.[290] Folclorizarea acestui tip de comportament a acţionat efectiv pentru a întreţine un climat de suspiciune şi ostilitate faţă de U.R.S.S. Rusul nu mai apărea deloc ca salvator, conform sloganului, renumit în timpul ocupaţiei sovietice, „Stalin şi Poporul rus libertate ne-au adus!“, ci, dimpotrivă, ca un spoliator abject, un „muscal“, aşa cum îl numeşte Eminescu în *Doină* pe barbarul care vine din stepele asiatice.[291]

În acest context, hagialâcurile încetează să mai reprezinte confirmarea fidelităţilor faţă de regimul comunist, alte ceremonialuri le iau locul, cele care-l vizează pe Ceauşescu însuşi, scandând la vizitele de lucru ale liderului maxim, iar scriitorul se recalifică pe coordonatele unui naţionalism cu accente xenofobe şi antisemite, un naţionalism socialist. Deşi călătoriile scriitorilor români nu încetează, ele se diminuează considerabil şi îşi pierd caracterul oficial, ceremonial, nu mai validează simbolic o servitute partinică. În studiile critice, relatările de călătorie ale unor scriitori importanţi vor fi minimalizate, dacă nu chiar trecute sub tăcere, ca fiind preţul ruşinos al unei tranzacţii, al unei complicităţi oneroase de care nimeni nu dorea să-şi mai amintească, scriitorul cel mai puţin dintre toţi.

23
U.R.S.S. după 1945

În „Amicii Uniunii Sovietice“, articol publicat în 1944, în noul organ al A.R.L.U.S., *Veac nou*, fostul preşedinte al „Amicilor U.R.S.S.“ Petre Constantinescu-Iaşi pomeneşte de o expoziţie deschisă în toamna anului 1942, expoziţia „Transnistriei“, închisă din ordinul guvernului „din cauza propagandei ce o făcea în chip indirect în favoarea realizărilor uriaşe din Uniune, creând noi prieteni ai Uniunii“.[292] Vânarea acestor momente anterioare ocupării României de către armata sovietică, momente în măsură să precizeze manifestarea unei afinităţi cu Uniunea Sovietică sau măcar a unui dram de simpatie, va constitui o operaţiune dificilă, dar în acelaşi timp necesară în a plomba un gol istoric al relaţiilor chiar şi informale cu Ţara Sovietelor.

Duminică, pe 10 decembrie 1944, apărea primul număr al ziarului *Veac nou*, subintitulat „Organ săptămânal al Asociaţiei Române pentru Strângerea Legăturilor cu U.R.S.S.“ şi purtând numele uneia dintre revistele scoase de Alexandru Sahia în perioada interbelică, ziar din care apăreau numai trei numere în aprilie 1932. Comitetul de redacţie era alcătuit din Simion Oeriu (care a avut o contribuţie definitorie la epurarea profesorului Vintilă Ciocâlteu din Catedra de chimie biologică, unde era titular, şi astfel la decesul acestuia pe data de 3 februarie 1947), Petre Pandrea, Gheorghe Dinu, mai exact, avangardistul Stephan Roll, care era membru al P.C.d.R. din perioada interbelică, şi Athanase Joja, membru al P.C.d.R. din 1935 şi avocat în procesele intentate liderilor comunişti Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Ana Pauker sau Alexandru Drăghici şi care a ocupat ulterior funcţii importante ca demnitar comunist. În al doilea număr al revistei *Veac nou* (anul I, duminică 17 decembrie 1944), Julien Fohrer anunţa înfiinţarea de către A.R.L.U.S. a unei librării şi edituri proprii, Editura „Cartea Rusă“. În această librărie se pot găsi „cartea, revista şi ziarul sovietic“, în principiu traduceri din scriitorii sovietici, din clasici ruşi, din opere cu caracter

progresist. Demersul presupune editarea operelor scriitorilor români democrați, editarea de antologii de scriitori sovietici, de opere cu caracter enciclopedic privitoare la viața şi cultura sovietică. De asemenea „se va acorda o deosebită atenție literaturii pentru copii şi tineret. Se va ține seama şi în această privință de imensa experiență a Sovietelor". Peste noapte, Editura A.R.L.U.S. devenea „singura editură românească cu țeluri adevărat democratice". Pe trei pagini sunt publicate „Statutele asociației române A.R.L.U.S." şi „Tabloul secțiilor A.R.L.U.S.", viteza cu care se ramifică această asociație fiind impresionantă: „În fiecare zi aproape se constituie o secțiune a organizației." Un capitol important este rezervat scriitorilor: „Scriitorii îşi citesc operele în fața muncitorilor şi colhoznicilor şi se supun criticii acestora." Concluzia indică viitoarele jaloane ale călătoriilor în U.R.S.S., „obiectivele turistice" din lumea nouă propuse într-un raport de cunoaştere-inițiere călătorului neofit. „Aceasta e lumea pe care vrem s'o cunoaştem în amănunt şi cu căldură de frați care vor să învețe dela un frate mai mare, bogat în experiențe. Lumea uzinelor, a colhozurilor şi sovhozurilor, a parcurilor de cultură, a laboratoarelor, şcolilor, universităților, a stakanoviştilor, a brigăzilor de şoc, a exploratorilor polari, a geologilor care cutreieră întinsele câmpii şi munții, a femeilor căpitani de marină, a tuturor eroilor muncii şi devotamentului față de colectivitate."[293]

După 1945, o importantă contribuție la „cunoaşterea" U.R.S.S. şi-o vor aduce scriitorii români începând cu Mihail Sadoveanu, care dă tonul – Mitiță Constantinescu îl anticipa, însă „călătoria" sa era una statistică –, continuând cu G. Călinescu, Cezar Petrescu, Geo Bogza, Petru Dumitriu, Andrei Tudor, Petre Nemoianu, Tudor Arghezi şi prelungindu-se până spre sfârşitul perioadei dejiste cu Zaharia Stancu şi Demostene Botez. Numărul scriitorilor care călătoresc în U.R.S.S. este însă cu mult mai mare, călătoria constituie parafarea unei adeziuni, dar şi o răsplată pentru fideli. Nu toți au scris o carte, unii s-au rezumat la un foileton, o serie de articole care n-au fost niciodată reluate într-o carte, cum este cazul cu Teodorescu Branişte sau cu Gheorghe Dinu (Stephan Roll). Şi această etapă a călătoriilor în U.R.S.S. admite la rândul ei o periodizare. În primul rând, sunt relatările urmărind prezentarea şi apropierea de noul regim, relatări dictate de considerente politice, vizând în special descoperirea cu valențe extatice a unui nou continent: Rusia sovietică. Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Cezar Petrescu, Geo Bogza, Petru Dumitriu şi oarecum tardiv, dar bine-venit, Tudor Arghezi, contribuie la afirmarea noului regim şi acomodarea şi implementarea lui. Într-o a doua perioadă, vizita turistic-lucrativă s-a transformat pe deplin în vizită de lucru, ca în cazul lui Zaharia Stancu sau Demostene Botez. Vizitele călătorilor români de după 1945 se înscriu într-un demers pedagogic

ce urmăreşte trei paliere, după mai vechiul model medieval: o *translatio fidei*, transmiterea credinţei în partidul comunist sovietic, P.C.U.S., şi în U.R.S.S., ca prieteni de excepţie ai statului şi poporului român, *translatio studii*, transmiterea metodologiei, a sistemului social, politic, economic şi cultural, în vederea implementării acestuia în România, şi *translatio imperii*, încredinţarea puterii Partidului Comunist Român, lipsit de legitimitate, fără nici o aderenţă la mase şi cu un număr derizoriu de membri, facţiune care era aservită intereselor U.R.S.S. şi care era decisă să utilizeze orice mijloace pentru a prelua puterea şi a o menţine. În cei trei ani de tranziţie, 1945, 1946, 1947, toate aceste încredinţări îşi au din plin locul în discursul relatărilor de călătorie. În U.R.S.S., ca şi în cazul francezilor vor călători atât oamenii de ştiinţă, membri ai clerului, delegaţii de muncitori, cât şi scriitori şi ziarişti. Cei care îşi vor pune însă semnătura indelebilă pe întărirea relaţiilor cu U.R.S.S. vor fi scriitorii. În cei trei ani care rămân până la anexarea ideologic-politică completă a României de către U.R.S.S., cele două părţi vor edifica infrastructura necesară.

În toamna anului 1944 este creată de către reputatul profesor universitar şi medic endocrinolog C.I. Parhon, chiar în casa acestuia, *Asociaţia pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică*, pe scurt, A.R.L.U.S., înregistrată oficial pe 12 noiembrie 1944 în faţa Tribunalului Ilfov. C.I. Parhon era preşedintele acestei asociaţii. Prin intermediul A.R.L.U.S. se vor face principalele schimburi culturale româno-sovietice. Organizaţia beneficiază nu numai de autoritatea eminentului savant, dar şi de cea a colaboratorilor săi aflaţi în conducere, în principal cadre universitare cu o excelentă reputaţie. În A.R.L.U.S., printre membrii fondatori se află George Enescu, Ionel Perlea, directorul Operei Române, C. Sfinţescu, prof. univ. Al. Rosetti, prof. univ., director al Fundaţiilor Culturale Regale, Tr. Săvulescu, prof. univ. dr. S. Irimescu, dr. Emil Gheorghiu, conf. univ. Eugen Herovanu, Victor Eftimiu, scriitor, M. Ciomac, critic muzical, Tony Bulandra şi V. Maximilian, directorul Teatrului „Regina Maria“, I. Iancovescu, actor, Jean Athanasiu de la Opera Română, Soare Z. Soare, regizor la Teatrul Naţional, Radu Rosetti, avocat şi scriitor etc. Aparent, asociaţia reia demersul mai vechi al „Amicilor U.R.S.S.“ din 1934. Între cele două asociaţii există o serie de diferenţe notabile:

a) Prima asociaţie reprezenta un demers care să corespundă unei noi stări de fapt, reluarea relaţiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică, îngheţate până atunci, iar iniţiativa aparţinea exclusiv unui grup de oameni de stânga, o iniţiativă care nu este ghidată, ci doar la limită tolerată de stat, pe când în cel de-al doilea caz, în ciuda iniţiativei româneşti, modelul, structura, logistica comportă asemănări izbitoare cu organismele similare din U.R.S.S.

b) În cazul *Amicilor U.R.S.S.*, asociația înființată de Constantinescu-Iași, statul era rezervat-ostil, interzicând apariția unui ziar sau a unei reviste a organizației, pe când, pentru A.R.L.U.S., statul, prin fiecare minister, contribuie cu fonduri și susține deplin acest proiect, printr-un program care angajează o relație de subordonare a statului român față de interesele, fie ele și „culturale", ale U.R.S.S.

c) Societatea *Amicii U.R.S.S.* are un rol nesemnificativ, periferic în cadrul unei vaste rețele instituționale și de interes cultural în România interbelică, pe când A.R.L.U.S. nu se focalizează doar asupra raporturilor culturale care servesc doar de paravan, ci asupra tuturor domeniilor de activitate, de la economie la educație fizică și armată. Anvergura sa este națională și tinde către un control total al tuturor compartimentelor sociale.

d) Prezența intelectualilor în prima societate este dictată nu doar de orientarea politică, ci și de o afinitate culturală dublată de opțiunea antifascistă, pe când A.R.L.U.S. centralizează aproape tot spectrul cultural, intelectual și instituțional românesc, de la cercetători, oameni de cultură, scriitori, artiști, academicieni până la economiști, militari de carieră etc. vizând o treptată subordonare ideologică.

e) Prima asociație se constituise într-un climat normal, democratic, cea de-a doua apare în condițiile ocupației sovietice, într-un moment în care războiul împotriva Germaniei continua, cu România în postura de aliat al fostului inamic. Așadar, înființarea A.R.L.U.S.-ului, ca și a altor organisme sovieto-române, are drept scop și consfințirea trainiciei noii alianțe.

Adrian Cioroianu observă câteva aspecte fundamentale privind constituirea acestui organism instituțional. În primul rând, rapiditatea cu care în decurs de câteva săptămâni, această inițiativă personală devine una publică și asumată de statul român, beneficiind de un spirit organizatoric și de o disciplină greu de localizat în spațiul cultural românesc. Anvergura instituțională a A.R.L.U.S.-ului pune în umbră instituții cu tradiție precum Academia sau Universitatea.

Noua instituție se ramifică până când atinge o complexitate fără precedent, fiind capabilă să preia, în opinia istoricului, funcțiile statului de drept. Acesta ar fi chiar o structură statală paralelă controlată deplin de U.R.S.S. și în baza căreia se poate opera o selecție a cadrelor convenabile pentru implementarea regimului sovietic.[294]

Dacă inițiativa pentru crearea A.R.L.U.S. aparține câtorva intelectuali români sub conducerea lui C.I. Parhon, ulterior aceștia servesc drept paravan pentru organismul sovietic similar, condus de V. Kemenov, președintele VOKS (Asociația pentru Strângerea Legăturilor Culturale ale U.R.S.S.

cu Străinătatea), care coordonează această asociaţie. Iniţiativa este doar aparent „încredinţată“ unor oameni de cultură, numai că A.R.L.U.S.-ul are o mulţime de secţii care nu au nimic de-a face cu cultura, printre care şi o secţie militară, o serie de secţii cu profil economic, secţii ale oamenilor de ştiinţă etc. din a căror componenţă fac parte şi sovieticii. Practic, aproape că nu există domeniu care să nu fie infiltrat, „asistat“ obligatoriu de omologii sovietici. V. Kemenov precizează foarte clar rolul pe care urmează să-l joace intelectualitatea, rolul de coordonator revenindu-i omologului sovietic. „Aceasta este sarcina intelectualităţii, pentru că intelectualitatea este responsabilă şi pentru ceea ce au învăţat şi pentru ceea ce nu au învăţat masele poporului.“[295]

În acelaşi spirit al recuperării unei tradiţii inexistente, Dimitrie Gusti, preşedintele Academiei Române, se referă la două tentative eşuate de reluare a relaţiilor culturale înainte de al Doilea Război Mondial. În 1939, la Congresul internaţional de sociologie ce trebuia să aibă loc la Bucureşti erau invitaţi şi oameni de ştiinţă sovietici, pentru a crea impresia unui interes constant pentru U.R.S.S. Momentul de apropiere a fost împiedicat de circumstanţele nefavorabile ale opţiunii politice a României. Totodată, savantul doreşte să acrediteze ideea că în cercurile intelectuale exista această deschidere faţă de fenomenul sovietic, o minciună protocolară. Expoziţia „Barbaria hitleristă“ care însoţeşte prima manifestare A.R.L.U.S. subliniază prin antifrază umanismul sovietic şi caracterul antifascist care va însoţi orice demers cultural sau justiţiar al noilor structuri. Prezenţei a numeroşi lingvişti în asociaţie îi corespunde acum un grafic al interesului ascendent pentru cursurile de limbă rusă, precum şi înfiinţarea societăţii anonime pe acţiuni, Cartea Rusă, un adaos al arsenalului instituţional, al direcţiei dirijate a actului de cultură.

În 1945 apare un prim raport de activitate care reprezintă şi intrarea A.R.L.U.S.-ului în circuitul oficial ca instituţie-cheie pentru desfăşurarea relaţiilor cu U.R.S.S. Acest raport este publicat: *A.R.L.U.S. Activitatea în cifre şi imagini 20 mai 1945*. V.S. Kemenov vizitează A.R.L.U.S.-ul cu începere din decembrie 1944, V.S. Kemenov explicând, în discursul său tutorial, modalităţile de funcţioare eficientă a noii instituţii. Scopului pacifist şi istoric declarat al asociaţiei îi corespunde un scop politic: „Asociaţia are drept scop în primul rând îndreptarea greşelilor istorice ale trecutului, care a izolat aceste ţări de Uniunea Sovietică şi a dus la marele război pe care l-am trăit.“[296] V.S. Kemenov este şi autorul unui op important pentru noua direcţie critică a realismului socialist pe baze jdanoviste, op intitulat elocvent *Descompunerea artei burgheze*.[297]

În martie 1946 va fi înfiinţată de către Comandamentul Grupului de Trupe Sovietice din România şi *Casa prieteniei sovieto-române* în prezenţa

generalului Susaikov, locţiitorul preşedintelui Comisiei Aliate de Control din România. La inaugurare participă, din partea guvernului român Gh. Tătărescu, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Gh. Gheorghiu-Dej, ministrul economiei naţionale, Generalul M. Lascăr, ministrul de război etc. Noua asociaţie creată într-un climat marţial urmează să găzduiască manifestări culturale: spectacole de teatru, de balet, conferinţe, expoziţii şi, de asemenea, vizează şi înfiinţarea unor biblioteci etc. Aproape toate asociaţiile ruso-române se prevalează de paravanul cultural pentru a crea de fapt o reţea privilegiată de coordonare şi control la nivelul unor instituţii validate de U.R.S.S. Reorganizarea mişcării sindicale româneşti se face după modelul sindicatelor roşii, a Profinternului din U.R.S.S., stabilindu-se astfel un control deplin al maselor.

Delegaţii de savanţi, membri ai clerului, scriitori, ziarişti se vor deplasa în Uniune la invitaţia *VOKS*-ului, iar România, prin intermediul A.R.L.U.S., va găzdui delegaţii de oameni de ştiinţă şi scriitori sovietici. Nici muncitorii nu vor face excepţie de la acest schimb de experienţă, numai că experienţa lor este mai puţin mediatizată, probabil şi pentru că muncitorii scriu mai puţin şi chiar atunci când o fac nu sunt la fel de convingători ca scriitorii.

O primă luare de contact are loc la nivelul clerului, o delegaţie de înalţi clerici ortodocşi fiind invitaţi de Î.P.S. Alexei Mitropolitul Leningradului şi Novgorodului să participe pe 31 ianuarie 1945 la alegerea Patriarhului Moscovei şi al Întregii Rusii. Vizita este consemnată de către Constantin Burducea, ministrul cultelor, într-un articol publicat în *Veac nou*: „Adevărul despre Biserica şi Poporul Pravoslavnic din U.R.S.S. văzut la faţa locului". Invitaţia era lansată chiar de către viitorul patriarh către Biserica şi poporul român, „chemându-l la adevăr şi realitate, spre U.R.S.S." şi implicit îi era adresată Preafericitului Patriarh Nicodim, care însă nu se va deplasa, lăsând acest lucru în seama unei delegaţii. La ora 8 dimineaţa, pe 31 ianuarie, o delegaţie de clerici români avându-l în frunte pe ministrul cultelor decolează de pe aeroportul Băneasa cu un avion bimotor sovietic, iar pe aeroport sunt întâmpinaţi de Î.P.S. Alexe, arhiepiscopul Iaroslavului şi Rostovului, şi de către secretarul patriarhal Lew Parischi. Delegaţia este condusă şi găzduită la luxosul hotel Naţional din centrul Moscovei, vizavi de Kremlin. Fapt relevant pentru ceea ce înseamnă o călătorie în U.R.S.S. şi obiectivele ei turistice, după participarea la ceremonia de învestire, membrii delegaţiei române sunt conduşi să viziteze metroul. Seara urmează banchetul la luxosul restaurant Metropol. Ce observă esenţial Burducea este faptul liniştitor că „Doctrina Bisericii ruse a rămas intactă".

Primul congres general al A.R.L.U.S.-ului începe pe 20 mai 1945, dezbaterile au loc pe parcursul zilelor de 20, 21, 22, 23 mai, în incinta

Camerei Deputaților, fapt menit să confere o calificare nu doar culturală, ci și o semnificație politică actelor congresului. La ședința festivă de închidere sunt prezentate rezoluțiile congresului. La punctul 9 se recomandă o nouă modalitate de cunoaștere a U.R.S.S., o „cunoaștere reciprocă“ prin „schimbul de conferențiari, artiști, studenți, precum și de lucrări științifice, culturale etc. între România și U.R.S.S., excursiuni organizate în ambele țări, legături prin corespondență de la Instituțiuni la Instituțiuni și de la om la om“.[298] Cu acest punct, relația cu U.R.S.S. intră într-o nouă etapă, cea a călătoriei organizate în U.R.S.S., o călătorie nicidecum turistică, ci similară ulterioarelor „vizite de lucru“.

În același număr din *Veac nou* era anunțată vizita lui Mihail Sadoveanu la Moscova, împreună cu o serie de personalități culturale, la invitația lui A.I. Karaganov, vicepreședintele VOKS, o contravizită după participarea savanților și artiștilor sovietici la primul congres A.R.L.U.S. Sadoveanu nu vizitase Rusia înainte de Revoluție, noutatea trebuia să fie absolută, iar ocazia o reprezenta aniversarea a 220 de ani de existență a Academiei de Științe și, deloc întâmplător, Sărbătoarea Victoriei împotriva Germaniei naziste. *Veac nou*[299] anunță întoarcerea de la Moscova a delegației de savanți și scriitori români, delegație din care fac parte Mihail Sadoveanu, Traian Săvulescu, S. Stoilov, rectorul Universității din București, C.I. Parhon, președintele A.R.L.U.S.-ului, Mitiță Constantinescu, președintele editurii Cartea Rusă, Iorgu Iordan, Dimitrie Gusti, președintele Academiei Române. Delegația vizitase o serie de institute științifice atât la Moscova, cât și la Leningrad, Galeria Tretiakov, Muzeul Lenin, Biblioteca Lenin, Muzeul de la Kremlin, moșia lui Tolstoi, Iasnaia-Poliana, Muzeul Tolstoi, Muzeul Pușkin. O parte dintre aceste obiective turistice s-ar fi putut regăsi în oricare Baedecker. Vizita face însă loc și unor obiective noi: Canalul Moscova–Volga, colhozul de pomicultură și legumicultură, „În amintirea lui Ilici“, din Tarasovka, la 26 de kilometri de Moscova, metropolitanul Moscovei. Delegația română vizitase de patru ori VOKS-ul, unde-i regăsise pe Kemenov, Karaganov, Ergolin, Parin, cei care conferențiaseră în România.

Eminentul profesor doctor endocrinolog C.I. Parhon efectua în 1946 o a doua vizită edificatoare în U.R.S.S. la numai șase luni după prima. Pe post de reporter, Ion Vitner consemnează declarațiile sale. Savantul avea să urmeze același traseu ca al mai tuturor delegațiilor românești, și anume Moscova–Leningrad–Kiev. Interviul este un bun prilej de a-l elogia pe Al. Sahia, recondiționat rapid de propagandă, un fel de *missing-link* interbelică a călătoriilor edificator-elogioase în U.R.S.S. În iunie 1945, savantul Parhon vizitase Uzinele Kirov din Leningrad. Reîntâlnirea cu U.R.S.S. declanșează mecanismul tulburărilor admirative.

> Pentru mine, care în iunie 1945 am mai fost în Uniune, surpriza a fost de astă dată deosebit de plăcută pentru că la interval de numai şase luni am avut impresia că păşesc pe alt pământ şi străbat alte privelişti. [...] Pretutindeni întâlneşti numai oameni bogaţi, adică oameni cari prin munca lor realizează nu numai ceiace le este strict necesar pentru întreţinerea vieţii, dar şi un surplus din care îşi pot permite satisfacerea tuturor dorinţelor de amănunt.[300]

Scriitor sau savant, românul pătrunde în U.R.S.S. ca într-o curte a miracolelor. Recunoaştem clişeul fabulatoriu. În plus, savantul C.I. Parhon mai oferă şi o definiţie întru câtva originală a bogăţiei în care putem citi prin antifrază atât un elogiu adus normalităţii în vremuri de restrişte, cât şi un fior marxist prin asimilarea bunăstării cu plusvaloarea, un surplus de îmbunătăţire a existenţei. Pe lângă atitudinea autocritică de recunoaştere a lipsei de obiectivitate cu privire la relatarea şi înţelegerea realizărilor din U.R.S.S., toate aceste călătorii impun şi o critică focalizată atent atât asupra detractorilor U.R.S.S., precum Panait Istrati, invocat pentru exorcismul cutumiar al exclusului, cât şi a posibililor tovarăşi de drum care nu s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor, precum André Gide. Sunt celebraţi, prin contrast, cei care şi-au dat adeziunea deplin, precum Romain Rolland şi Henri Barbusse.

Athanase Joja semnează articolul „Un prieten al U.R.S.S., Romain Rolland", ca omagiu la moartea scriitorului francez. Romain Rolland era recomandat ca model exemplar al adeziunii faţă de U.R.S.S., ocazie pentru Joja de a-i indica pe trădătorii exemplari, André Gide, Knut Hamsun şi Panait Istrati. „El nu a renegat şi nu a retras iubirea sa pentru marea patrie a socialismului, a libertăţii şi a demnităţii persoanei umane. El n'a trădat-o! André Gide! – el n'a trădat lamentabil şi josnic. El nu a fost scriitorul declasat şi lumpen care, ca Panait Istrati sau Knut Hamsun, pentru treizeci de arginţi, a întors spatele istoriei."[301] În U.R.S.S., Romain Rolland fusese primit cu onoruri la toate nivelurile oficiale. Ca gest suprem ce-i recomanda fidelitatea faţă de cauza Sovietelor, scriitorul francez îl vizita pe Gorki şi era invitat la o discuţie cu Stalin. Romain Rolland era astfel plasat în compania altui caz exponenţial al adeziunii faţă de cauza U.R.S.S., Henri Barbusse: „Înmormântarea lui Romain Rolland nu va avea proporţiile gigantice ale funerariilor, pe care poporul parizian le-a făcut, în 1936, altui mare prieten al Uniunii Sovietice, Henri Barbusse, acela care, cu ani în urmă, fusese huiduit, la noi în ţară, de haitele legionare şi cuziste ale agenţilor hitlerişti Codreanu şi Cuza şi fusese «înfierat» cu calificativul de «procuror al umanităţii»."[302] Cercul clarvăzătorilor viatici se închide astfel într-un panteon.

24
Constituția U.R.S.S. între evanghelie și ghid turistic

S-ar putea spune că U.R.S.S. este mai bine descrisă sau complet descrisă prin intermediul literaturii de propagandă. Ținând cont de obiectivele turistice propuse prin intermediul INTURIST, tot ceea ce poate fi, merită și trebuie vizitat se găsește în *Constituția U.R.S.S.* Înainte de a servi drept model, această constituție dobândește nu numai valențele unui act normativ, dar și pe cele ale unui text inițiatic. Specialiștii tratează Constituția U.R.S.S. cu seriozitate științifică, se țin conferințe în care sunt evidențiate complexitatea sa și oportunitatea de a o utiliza drept model pentru o reformă constituțională în România postbelică. În articolul „Aniversarea constituției staliniste“[303], este menționată expunerea decanului baroului Ilfov, C. Paraschivescu-Bălăceanu, cu subiectul „Constituția stalinistă“. Ion Raiciu are un articol, „Despre Constituția Sovietică dela 5 decembrie 1936“. Se împlineau nouă ani la al VIII-lea Congres al Sovietelor Supreme, de aceea ziua de 5 decembrie a devenit zi de sărbătoare. „Constituția stalinistă este prima constituție în istoria lumii unde egalitatea de drepturi între cetățeni nu este o ipocrizie și în care textele nu sunt astfel alambicate încât să asigure totdeauna majoritatea și deci puterea clasei stăpânitoare. Aceasta pentru că în Uniunea Sovietică nu există clase antagoniste.“[304] Constituția sovietică se cerea confirmată la cel mai înalt nivel, însă cei care-i dau o întrebuințare simbolică sunt scriitorii.

Scriitorii români au revelații pozitive, fie în fața constituției din 1936 a Uniunii Sovietice, fie vizitând U.R.S.S., ceea ce de la un punct încolo reprezintă aproximativ același lucru. Constituția este mai mult decât textul juridic, ea devine un ghid turistic care evidențiază noutatea ca obiectiv turistic. Acest novism partinic tinde să demonstreze călătorului că U.R.S.S. este altceva decât fostul imperiu, că există o identitate sovietică a cărei expresie poate fi regăsită atât la cetățeanul sovietic, cât și în instituțiile sovietice, iar, pe de altă parte, că ritmul alert al modernizării corespunde

eficienței noii „orânduiri“, de unde respingerea oricărei critici care fie se adresează unui trecut depășit, fie nu ține pasul cu viitorul. Scriitorii români afișează constant perplexitatea în fața acestei schimbări la față a U.R.S.S. În broșura *Lumina vine de la Răsărit*[305] (1945), inclusă integral în 1946 ca un capitol în *Caleidoscop. Impresii din Uniunea Sovietică*, Mihail Sadoveanu relatează iluminarea sa la lectura „scripturii“, Constituția Sovietică, mai precis *Raportul la proiectul de Constituție a U.R.S.S.* (Moscova, 1943). Întâlnirea constituie o *unio mistica*, iar extazul (re)comandat călătorului român, dar și celui occidental, răspunde unui ceremonial care evidențiază un neoiluminism de esență sovietică pe care-l va traduce în termeni tehnici Lenin: „Comunismul înseamnă puterea sovietelor plus electrificarea întregii țări.“ Desigur, Sadoveanu își transcrie iluminarea în termenii vocabularului propriu.

> Am avut o revelație oarecum mistică citind Constituția din 1936 a Uniunii Sovietice. Tuturor rezervelor directe față de lumea nouă răsăriteană le găseam răspunsuri precise și limpezi. Negurile pe care o propagandă bolnavă le revărsase asupra lumii noastre se risipeau, soarele răsăritului biruise balaurul îndoielilor mele.[306]

Din gnoza sovietică fac parte, reciclate, și episodul emblematic al întoarcerii fiului risipitor, incredul-dubitativul intelectual, și acest legat mitologic al luptei cu forțele tenebrelor, oculta apter-ofidiană a propagandei antisovietice. Victoriei inițiatice a cavalerului luminii, un fel de Sfânt Gheorghe, asupra balaurului, teluricele, veninoasele suspiciuni inoculate de către regimul „burghezo-moșieresc“ și malversațiunile occidentale, i se conferă valențele inițiatice ale unei alchimice transformări spirituale. Vizitatorul U.R.S.S.-ului este cel care abia atunci întâlnește lumina, care începe să vadă cu adevărat după ce rătăcise într-o stare de semicecitate. Lecția privirii limpezite merge în paralel cu asimilarea catehismului ideologic. Odată cu cuvântul pravilei constituționale, scriitorul primește lumina învățăturii, iluminarea. Atât Sadoveanu, cât și Călinescu, în *Kiev, Moscova, Leningrad*[307], sau Cezar Petrescu, în *Însemnări de călător. Reflecții de scriitor*[308], invocă, în chip de principal obstacol obscurantist în fața misticii *limpezirilor*, propaganda antisovietică din perioada interbelică și, mai ales, din timpul războiului dus împotriva Armatei Roșii. În articolul „Legi fundamentale pe hârtie și o constituție realistă“ din *Veac nou*, Cezar Petrescu subliniază la rândul său rolul de ghid-turistic jucat de constituția sovietică. Nici un Baedecker sau vreun prospect turistic tipic nu se vor mai ridica la valențele educative ale ghidului constituțional ca element definitoriu pentru explorarea realităților sovietice.

> Proaspăta-mi călătorie în U.R.S.S., oricât de grăbită şi fără putinţa materială a pătrunderii în adâncul lucrurilor, m-a îndemnat să cercetez Constituţia Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice pentru a lămuri stări într-altfel inexplicabile unui zorit trecător. Iar toate s-au luminat cu simplitate.[309]

Lumea sovietică se prezintă pentru Cezar Petrescu asemenea unui univers diferit, guvernat de legi similare legilor fizicii, prin urmare obiective, care se pot regăsi în *Constituţie* şi care pot ţine loc de busolă călătorului ocazional. În plus, şi Cezar Petrescu iese din întunecarea anilor interbelici la lumina *Răsăritului* în temeiul aceleiaşi retorici a clarviziunii şi îndepărtării cataractei ideologice întruchipate de propaganda mincinoasă. Actul comprehensiunii trece prin filiera simbolică a privirii-viziune şi a reintrării într-o ordine a firescului, a normalităţii, ca regăsire a adevărului ca dublu traseu: al experienţei de călătorie şi al confruntării realizărilor sovietice mediate de călătoria-lectură a ghidului-constituţie.

25
Trădarea cărturarilor – scurtă anamneză asupra unei abdicări morale

În mod legitim, în cel de-al treilea volum al opului său, *Principalele curente ale marxismului* (*Prăbuşirea*), Leszek Kołakowski ridică întrebarea fundamentală pentru înţelegerea raporturilor intelectualilor occidentali cu regimul sovietic: „De ce, în particular, atâţia intelectuali din Occident, asupra cărora personal nu s-a exercitat nici un fel de presiune, au îndrăgit în această perioadă stalinismul şi au înghiţit cu docilitate, sau chiar au aplaudat, ororile din beciurile Moscovei şi explicaţia oficială oferită pentru ele, când minciunile şi cruzimile săvârşite erau vădite pentru oricine?“[310] Am văzut în ce măsură o călătorie în U.R.S.S. dobândea, pe lângă o valoare testimonială, şi una politică, în termenii adeziunii sau refuzului. Leszek Kołakowski îi enumeră pe Lion Feuchtwanger, Romain Rolland şi Henri Barbusse – numeroşi alţii pot fi adăugaţi aici: Louis Aragon, Pablo Neruda, Paul Éluard, J.P. Sartre, M. Merleau-Ponty etc. – printre scriitorii care au girat cu propriul lor prestigiu ororile staliniste şi-l oferă drept exemplu de scriitor cu discernământ pe André Gide, care nu a căzut în capcana propagandistică. Însă într-adevăr, aşa cum notează Vladimir Tismăneanu, „prea puţini au fost cei care – Arthur Koestler şi Albert Camus – s-au angajat deschis în lupta cu ideologia stalinistă şi cu sistemul pe care îl servea“.[311] Cât despre André Gide, Leszek Kołakowski elogiază acel spirit de observaţie care-l însoţeşte pe scriitor şi care penetrează scutul propagandistic cu o înţelegere superioară: „Fireşte că el n-a văzut nimic din atrocităţile de acolo: a fost înconjurat de linguşitori şi nu i-au fost arătate decât iluzoriile înfăptuiri ale regimului, dar el şi-a dat seama că faţada ascundea o minciună universală.“[312] A contat semnificativ faptul că în anii ameninţării naziste, Uniunea Sovietică era privită ca unica speranţă de salvare a civilizaţiei occidentale, „un bastion împotriva barbariei fasciste“. Un argument în plus, Uniunea Sovietică şi-a camuflat atât scopurile totalitare, cât şi mijloacele represive, spre deosebire de propaganda deschisă a Germaniei naziste care

vorbea de exterminarea pe criterii rasiste a unor vaste segmente de populație (evrei, țigani etc.), dar și de reducerea la condiția de sclavie a unor întregi națiuni. La aceste circumstanțe atenuante privitoare la cecitatea scriitorilor occidentali se poate adăuga și cumpărarea conștiințelor câtorva dintre ei, scriitori care nu numai că erau cultivați și li se acordau onoruri exorbitante, dar le erau și publicate cărțile în tiraje spectaculoase. De aceste avantaje s-au bucurat și Romain Rolland, Henri Barbusse, dar și Panait Istrati până în momentul „defectării“ sale. În concluzie, Leszek Kołakowski consideră că: „Reacția intelectualilor occidentali a constituit un triumf remarcabil al ideologiei doctrinare asupra bunului simț și a instinctului critic.“[313] Reflecția asupra acestei cecități induse și autoinduse își are cea mai adecvată punere în abis în relatările de călătorie și merită aprofundată pentru că din limpezirea ei derivă și revizuirile marxiste din anii ’60, ’70 și apostaziile ulterioare.

În *Cadavrul răsturnat. Stânga la răscruce*, Bernard-Henri Lévy definește o nouă accepție a termenului de „reflex“, accepție care corespunde unui orizont intelectual al discernământului, al „bunului simț“, cum l-a caracterizat într-o altă carte Alexandru Paleologu. Ce este un reflex pentru Bernard-Henri Lévy? „Nu mă refer la păreri, convingeri, filosofie a vieții, viziune asupra lumii. Nu mă refer nici măcar la «percepții», în sensul folosit de Deleuze în Abecedarul său. [...] Să convenim asupra faptului că un reflex nu se reduce la el, în sine, și cu atât mai puțin la instinct; nimic nu este mai strâns legat de inteligență și nu are o mai puternică încărcătură culturală decât un reflex corect și sigur – fiind clar că reflexele sunt blocuri de memorie, gândire și cunoaștere pietrificate. [...] Sunt deducții pure pornind de la ceea ce a existat înainte și de la marile întâlniri ale memoriei cu istoria.“[314] Ele poartă „fie numele situației, fie pe cel al evenimentului care le-a generat“, iar filozoful le identifică pe câteva: reflexul dreyfusard care asimilează pe același plan lupta împotriva antisemitismului și rasismului, reflexul Vichy sau mai exact anti-Vichy, antifascist; reflexul șaizecist, antiautoritar; reflexul anticolonial. Aceste reflexe născute din evenimente și asociate discernământului ca bun simț, spune Bernard-Henri Lévy, sunt și „marile noastre reflexe constitutiv-identitare“, care devin o a doua natură. Ele reprezintă o formă de inteligență civică, socială, care blochează sofismele, silogismele menite să justifice oroarea, să o cosmetizeze umanitarist-utopic ca accident de etapă, ca necesitate istorică etc. Călătoriile în U.R.S.S. au fost destinate tocmai camuflării ororii, a atrocităților care aveau loc sub masca idealului revoluționar, a umanismului sovietic. De ce nu și un reflex anticomunist? Ce se întâmplă cu scriitorii francezi? În ce fel

diferă cecitatea lor de cecitatea scriitorilor români? Aşa cum îşi expune argumentele în *Opiul intelectualilor*, Raymond Aron este de părere că un rol esenţial îl joacă pentru intelectualul francez *mitul revoluţiei*, care răspunde atât unei ecuaţii temperamentale, cât şi uneia ideologice, aflată într-o relaţie simbiotică: „Pasionat de idei şi indiferent faţă de instituţii, critic fără indulgenţă al vieţii private, dar străin, în politică, de judecăţile raţionale, francezul este, prin excelenţă, revoluţionar în vorbe şi conservator în fapte.“[315] Acest mit al revoluţiei, crede Raymond Aron, este asociat, mai ales în cazul artiştilor, recte al scriitorilor, unei ecuaţii a sensibilităţii estetice codificate mentalitar ca revoltă împotriva a tot ceea ce este „burghez“ în cultură din oroare de conformism moral sau estetic. „Înainte de toate, a beneficiat (mitul revoluţiei) de *prestigiul modernismului estetic*. Artistul îl denunţă pe filistin, iar marxistul denunţă burghezia. Ei puteau să se creadă solidari într-o luptă comună, împotriva aceluiaşi adversar. Avangarda artistică şi avangarda politică au visat adeseori să se unească în urmărirea unui scop comun, obţinerea libertăţii.“[316] Cu alte cuvinte, este vorba şi de o atitudine de frondă faţă de ipocrizia burgheză, care-l alătură pe artist „partidului tuturor revoltelor“ şi acţiunilor extremei stângi, cultivând un radicalism emulativ pentru cercurile boemei artistice. Îi vom întâlni înrolaţi politic de partea U.R.S.S. pe aproape toţi suprarealiştii, cu André Breton şi Louis Aragon în frunte, pe existenţialiştii sartrieni, pe scriitorii condiţiei umane, cu Malraux ca portdrapel, pe majoritatea scriitorilor antifascişti etc. Există însă şi spectrul utopiei revoluţionare care îi animă pe o parte dintre aceşti scriitori, cu sentimentul că Franţa a predat ştafeta Rusiei în această privinţă şi că Rusia materializează ideile Revoluţiei Franceze, o prestigioasă filiaţie. Pasiune, iluzie, entuziasm, eliberare a creaţiei de normele burgheze, frondă etc. Iată cum Revoluţia Bolşevică intră în patrimoniul de afecte al scriitorilor francezi speculându-le cinic. Există şi cazurile celor care înţeleg numaidecât regula jocului şi avantajele care decurg din minciună, iar în cazul scriitorilor francezi modelul exemplar îl constituie Henri Barbusse, „o adevărată prostituată a puterii sovietice“, cum îl caracteriza Souvarine în cartea sa *Panait Istrati et le communisme*. Există încă un mecanism şi mai complex al cecităţii induse pentru a nu tulbura idealul căruia i se consacră aceşti scriitori, pentru că, în mod cert, printre scriitorii care călătoresc în U.R.S.S. se află şi unii autentic orbiţi, înşelaţi. Există şi resortul unei bune-credinţe orchestrate abil de către „maeştrii minciunii“, astfel încât chiar un spirit lucid precum André Gide păstrează dincolo de registrul dubitativ note comune unei retorici a transfigurării. Ce se întâmplă cu scriitorii români care nu au fost câtuşi de puţin

oameni de stânga şi care-şi forjează incredibile devoţiuni şi fervori revoluţionare chiar înainte ca societatea românească să fie pe deplin acaparată de către puterea comunistă? Ei sunt pe deplin în cunoştinţă de cauză în ceea ce priveşte intenţiile ocupantului şi natura războiului antisovietic dus cu grele pierderi de către Armata Română. Cum am văzut, simpatiile interbelice pentru stânga nu lipsesc, însă ele sunt moderate în latura social-democraţiei cu câteva excepţii notabile, dintre care fac parte Panait Istrati şi Alexandru Sahia, doar primul având însă portanţă internaţională, astfel încât vocea să-i fie ascultată. Ce se întâmplă cu spectacolul de un derizoriu abject pe care-l dau scriitorii români cu relatările de călătorie în U.R.S.S. şi de ce împărtăşirea acestor experienţe viatice este de un grotesc respingător? În cartea *Despre ură*, Gabriel Liiceanu prezintă un răspuns interesant al efectului de caricatură pe care îl aduce trădarea cărturarilor români: „Spre deosebire de Rusia, în care intelectualii îşi «trădaseră» statutul de cărturari investindu-şi viaţa (şi cei mai mulţi găsindu-şi moartea) în organizarea pasiunii politice numite «comunism», în România, pe intelectualii noştri nu-i aştepta decât o trădare meschină, mizerabilă, lipsită de glorie.“[317] Filozoful subliniază sensul dublu al trădării, atât al „statutului tradiţional, de cărturari“, cât şi al „pasiunii politice“ care li se propunea. „[...] nu puteau «trăda» măreţ, în varianta rusească, pentru că, spre deosebire de fanaticii lor colegi din Est, ei nu erau traversaţi de nici o pasiune pe care ar fi urmat să o organizeze.“[318] Prezenţa spectrului caragialesc alături de figura emblematică a lui Stalin, aşa cum o deduce Bellu Zilber pentru comunismul românesc, devine formulă canonică. Cei care consimt să devină agenţii electorali ai ocupanţilor sovietici, evitând astfel detenţia sau excluderea de pe scena publică şi abonându-se la privilegiile care decurg din acest nou contract social, sunt siliţi să mimeze pasiunea politică, iar relatările de călătorie în U.R.S.S. reprezintă unul dintre cele mai sofisticate şi abjecte exerciţii de mimologie pe care scriitorii români îl practică. Ei participă astfel indirect la „organizarea intelectuală a urii de clasă“, iar Liiceanu evidenţiază câteva direcţii dintre care prima o constituie „lauda ţării în care ura de clasă fusese organizată intelectual pentru prima oară şi în care ea izbândise: Uniunea Sovietică şi conducătorul ei, Stalin“[319]. În această categorie, pe lângă romane, nuvele, poezii, piese de teatru, eseuri vor intra şi relatările de călătorie de tipul hagialâcului. Reluând distincţia dintre *clerici* (cărturari) şi *laici* a lui Julien Benda din cunoscutul său op, *Trădarea cărturarilor* (1928), filozoful român o aşază într-o nouă ecuaţie, aceea a regimului totalitar comunist, analizând natura acestei trădări în noul context ideologic circumscriind şi mediul intelectual românesc. Intelectualii

cad sub o pasiune sau alta. „Dar nu oricum, ci devenind *organizatorii intelectuali* ai pasiunii sub care au căzut.“[320] Completarea pe care Liiceanu o aduce considerațiilor lui Benda devine esențială pentru înțelegerea rolului intelectualilor în relație cu regimurile totalitare pe care le cauționează. Aceştia devin „intelighenți“, ei nu redactează doar programul ideologic, ci îl şi pun în aplicare, îl implementează, se erijează în „*organizatori ai jocului*“. Pe lângă cele două categorii tradiționale de intelectuali relevate de Benda, cei consacrați activității gratuite a spiritului şi moraliştii angajați în edificarea standardelor morale ale umanității, Liiceanu mai adaugă una, intelectualii trădători, autorii ideologiilor. Scriitorii care călătoresc în U.R.S.S. pentru a propovădui învățăturile marxiste sau a cauționa un regim totalitar nu sunt însă neapărat ei înşişi producători de ideologie, însă în mod sigur devin un fel de mame purtătoare de ideologie, heralzii amăgitori ai noii lumi, agenți ai minciunii, cu atât mai utili noului regim cu cât ei beneficiază de întregul capital de credibilitate pe care acest regim nu-l posedă, dar de care are disperată nevoie. Rolul lor nu este nicidecum unul secundar, el se dovedeşte capital în reorientarea fidelităților, în câştigarea încrederii, în slăbirea rezistenței. În *Literatura română sub comunism*[321], Eugen Negrici realizează o panoramă a mistificării şi automistificării pe care scriitorii români aserviți regimului comunist o realizează.

Robert Conquest precizează nişa peiorativă în care erau încadrați automat scriitorii de către noul regim: „Literații erau aproape automat priviți ca naționalişti burghezi, deoarece ei lucraseră, desigur, în tradiția națională a limbii lor materne.“[322] Proba de credință solicita tocmai desfacerea publică de acest ataşament, de acele valori naționale incompatibile cu internaționalismul doctrinei P.C.U.S. şi al Cominformului, ultima variantă a succesivelor Internaționale. În acest sens, călătoria în U.R.S.S. şi relatarea ei în termenii unei retorici encomiastice constituiau o astfel de probă.

În articolul „Puterea şi scriitorii“, antologat de Vladimir Tismăneanu în *Etica neuitării*, Monica Lovinescu evidenția felul în care se făcea remarcată absența oricărui gest de frondă din partea scriitorilor români, gest care i-ar fi alăturat pe portativul revoltei colegilor lor din Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, R.D.G. etc. Dimpotrivă, ei constituie „marea absență din contestarea Răsăritului“. Într-adevăr, remarca prob Monica Lovinescu, „[...] scriitorii români sunt singurii din întregul spațiu răsăritean ce evadează din încercările istorice – mari şi mici“[323], marcați de o „neîncetată febră a neparticipării“.[324] La aceasta se adaugă examenul laşității pe care îl dau o bună parte dintre scriitorii înrolați.

În dialogul lui cu Mihai Şora, dialog consemnat în *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Vladimir Tismăneanu îl chestionează avenit asupra absenţei unui moment contestatar de tipul celui din 1956 în Ungaria. Răspunsul lui Mihai Şora[325] evidenţia absenţa unei mişcări de stânga în perioada interbelică şi a unei tradiţii de gândire în acest sens, tradiţie care, dacă s-ar fi format în interiorul culturii române ar fi fost menită să confere o marcă individualizantă acestui tip de reflecţie şi un suport de dezbatere ulterioară. Acest fapt nu este în măsură să explice integral pasivitatea scriitorilor români şi consimţirea de către o mare parte dintre ei la o serie de ritualuri infamante precum cele circumscrise experienţelor viatice într-o perfectă conştientizare a minciunii şi imposturii. De aceea, aceste dovezi supărătoare vor fi minimalizate, trecute sub tăcere în bibliografiile ulterioare ale marilor scriitori după desovietizarea României şi intrarea sa într-un alt ciclu ideologic a revivifierii pasiunilor naţionale. La rândul său, Vladimir Tismăneanu explică adeziunile mai vechi ale unor intelectuali precum endocrinologul C.I. Parhon, filozoful Tudor Bugnariu, istoricul Scarlat Callimachi sau avocatul Ion Gheorghe Maurer, ca efect al pericolului fascist care a radicalizat mişcările de stânga din Europa şi a conferit şi un argument puternic solidarităţii lor.[326] Un caz aparte îl fac intelectualii evrei, pentru care ameninţarea este cum nu se poate mai vie în contextul discursului antisemit şi rasist promovat de forurile superioare ale Germaniei naziste. Motivaţia se cere însă reconsiderată în noul context în care pericolul nazist a fost îndepărtat şi războiul s-a încheiat, şi mai precis în noul context totalitar generat de această dată de U.R.S.S.

Scriitorii români par să se fi complăcut în ceea ce Czesław Miłosz, în *Gândirea captivă*, numeşte *ketman*, un mod de realizare a sinelui „*în pofida* a ceva", de a profesa dispreţul şi inaderenţa în contextul în care acestea nu pot fi manifestate deschis, ci trebuie camuflate cât mai bine. Galeria de scriitori la care face apel Czesław Miłosz nu ilustrează doar această tactică a învinsului, a celui aflat în inferioritate, ci şi modalităţi de înregimentare ideologică: „Alfa sau moralistul", „Beta sau îndrăgostitul nefericit", „Gamma sau robul istoriei", „Delta sau trubadurul".[327] Ceea ce scriitorul polonez numeşte *ketman estetic* poate fi uşor recuperat din experienţa intelectualului şi în special a scriitorului român sub comunism. Îi este permis scriitorului să-şi conserve un mic univers burghez, intimist, atât timp cât colaborează cu regimul, aşa cum, în cazul *ketmanului profesional*, tributul plătit puterii, câteva panegirice oportuniste, un număr de articole şi ode de porunceală sunt menite să răscumpere o operă literară valoroasă. Ne putem întreba în ce măsură aceste relatări de călătorie elogioase la

adresa U.R.S.S. în contextul operațiunii de sistematică distrugere a societății românești operate cu concursul agenților sovietici, sub directa lor îndrumare, constituie nişte păcate veniale, produse oferite la schimb pentru dreptul de a scrie opere literare autentice. Adeziunile de expresie viatică ale lui Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Geo Bogza, Tudor Arghezi, Cezar Petrescu serveau ca importante instrumente de propagandă, fiind puternic publicitate tocmai pentru că semnatarii lor erau personalități culturale cu o mare portanță simbolică. Prea puțin contau gesturile similare ale lui Petre Nemoianu, Ion Pas, George Macovescu, Tudor Andrei în raport cu cele ale personalităților enumerate mai sus. În situații dramatice, situații-cheie, aceste relatări de călătorie traduceau gesturi exemplare, ele au servit din plin cauționării regimului comunist în ascensiune şi consolidării sale ulterioare, iar Gheorghe Gheorghiu-Dej a ştiut să-şi apropie cu diplomație oameni precum Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Mihail Ralea, Athanase Joja etc. Cazuri similare se află şi în cultura poloneză, iar Czesław Miłosz ne oferă exemplul lui Alfa (prozatorul Jerzy Andrzejewski), care efectuează tradiționala călătorie-hagialâc la Moscova, editând un volum despre „omul sovietic“, volum menit să-l promoveze în ierarhia noului regim. „Dovedind că un om cu adevărat liber este doar cetățeanul Uniunii Sovietice, Alfa aspira şi acum după laurii întâietății.“[328] În mod cert, frica a jucat şi ea un rol determinant pentru o serie de scriitori, frică generată de epurarea masivă din toate instituțiile a intelectualilor, scriitorilor care refuză să colaboreze. Analiza minuțioasă a experiențelor carcerale pe care Ruxandra Cesereanu o realizează în *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conştiința românească*[329] sau cercetarea plină de acribie întreprinsă de George Ardeleanu asupra cazului Nicolae Steinhardt în *Nicolae Steinhardt şi paradoxurile libertății*[330] relevă conținutul acestei motivații şi riscul asumat de o parte dintre mânuitorii de condei care nu au acceptat demisia morală.

Raportul final al *Comisiei prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* editat de către Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile a scos în evidență epurarea bibliotecilor de cărțile marilor scriitori interbelici. Comisia de funcționari de partid condusă de Iosif Ardeleanu şi A.I. Ştefănescu tipărea broşura *Publicații interzise*, care ajungea, până la 1 mai 1948, la un volum de 500 de pagini, cu 8 779 de titluri care trebuiau radiate din biblioteci. Printre autorii dispăruți din librării se aflau Cezar Petrescu, Petre Pandrea, Victor Eftimiu, Lucian Blaga etc. „Impactul acestei epurări de proporții apocaliptice asupra stării de spirit a intelectualității române a fost copleşitor.“[331] O parte din aceşti scriitori vor reveni pe piață abia după ce-şi vor proba fidelitățile față de

noul regim, iar relatările de călătorie în U.R.S.S. servesc acestui scop. Alți scriitori, precum Petru Dumitriu, vor folosi acest mijloc pentru a-şi susține debutul literar. Pentru cei cu adevărat nenorocoşi, precum Petre Pandrea, un apropiat al lui Lucrețiu Pătrăşcanu, nici o adeziune nu-i va mai fi de folos în momentul în care mentorul său va fi mazilit.

În concluzie, publicarea acestor relatări de călătorie în U.R.S.S., respectând automat protocolul ideologic al acestui tip de narațiune, joacă un rol important pentru construirea unei legitimități politice atât a noului regim dirijat de la Moscova, cât şi a autorului însuşi în contextul noului regim politic.

26
Cooperarea scriitorilor români după 1945 şi călătoria-delegaţie sau hagialâcul

Nici după 1945, după victoria împotriva Germaniei naziste, condiţia călătorului străin, implicit a celui francez nu se va schimba în mod fundamental, indiferent de noile politici ale statului francez şi ale celui sovietic. Cel puţin două cazuri sunt puse în evidenţă de către Virgil Ierunca în articolele sale „Oul de la Wyasma“ şi „A fi tânăr“, în care aminteşte doi călători, Louis de Villefosse şi Alla Budin. Primul caz este cumva exemplar, pentru că, aşa cum remarca avenit Virgil Ierunca, „defineşte o anumită tipologie a stângii franceze în particular“[332]. Traversând toate „intinerariile clasice ale «tovărăşiei de drum» comuniste“, invitat în U.R.S.S., Louis de Villefosse se trezeşte prizonierul formalităţilor sovietice umilitoare care-i restrâng până la obliterare orizontul de interacţiune reală cu lumea sovietică, alta decât cea alcătuită din oficiali. „Chiar din primele ceasuri, de la graniţă, Villefosse face cunoştinţă cu o primă serie de formalităţi poliţiste, lungi, amănunţite, cu confiscarea oricărei hârtii pe care stă ceva scris, până şi a săptămânalului comunist *Les Lettres françaises*. La aeroport, la Moscova, alte formalităţi. La hotel, altele. Totdeauna insuportabile, de nebănuit. Şi pretutindeni, prezenţa mai mult decât insistentă a îngerilor păzitori ai INTURISTULUI.»“[333] Paralela cu experienţa viatică emblematică a marchizului Astolphe de Custine nu se lasă mult aşteptată, însă ceea ce produce ruptura de nivel este momentul în care scriitorul francez, urcând în vagonul său de lux, în staţia Wyasma, vede într-un grup de ţărănci de o indigenţă care sare în ochi pe una care îşi vinde singurul lucru pe care-l mai posedă: un ou. *Oul de la Wyasma* este titlul dat cărţii în care Villefosse relatează nu atât o experienţă viatică în Ţara Sovietelor, cât o experienţă a dezvrăjirii sale, a pierderii iluziilor. În spaţiul francez vom avea aceeaşi diversitate a experienţelor viatice ca şi în perioada interbelică, în funcţie de agenda ideologico-politică şi onestitatea fiecărui călător. Cazul românesc este cu totul diferit, el impune o nouă tipologie, un nou gen de călătorie,

dictată de un nou context politic, o Românie aflată sub ocupaţie sovietică, o Românie care a pierdut un război, în ciuda abandonării ultimative a aliatului său german, o Românie care va fi incorporată în sfera de influenţă a Uniunii Sovietice şi care va deveni în scurt timp prizoniera unui regim totalitar nefast.

Călătoria-explorare devine o *călătorie-delegaţie*, în care elementul novator, deşi nu exclude, ba dimpotrivă recomandă surpriza, nu mai prezintă un caracter aventuros, cu atât mai puţin acel impuls viatic al pionierilor. Călătoria-delegaţie se acomodează perfect cu oferta sovietică, o economie şi o infrastructură impecabile, nivelarea oricărui accident de parcurs, o ordine desăvârşită care prezidează fiecare act, fiecare experienţă. Se călătoreşte în grupuri relativ ample, spre deosebire de călătoriile-tandem ale francezilor. În schimb, aceste vizite îşi precizează tot mai acut caracterul pedagogic de asimilare a unei învăţături. Se prezintă modelul unei societăţi care a reuşit din toate punctele de vedere, o societate fără fisură, cu caracter exemplar. De asemenea, *călătoria-delegaţie* presupune de acum încolo schimbul de adrese utile, stabilirea unor relaţii bilaterale, a unor agende comune şi, desigur, contravizitele, care, chiar dacă nu au loc, sunt cerute din curtoazie. Fiecare dintre aceste călătorii este dublată de una similară a delegaţiilor sovietice de oameni politici, savanţi, scriitori, schimburi realizate prin intermediul A.R.L.U.S.-ului, prin care se organizează şi o serie de evenimente culturale menite să camufleze agenda politică a U.R.S.S. Sadoveanu îl redescoperă pe savantul Ţiţîn la un colhoz, elogiindu-i descoperirile fabuloase pe filiera teoriilor lîsenkiste, pentru că, deloc întâmplător, cu câteva luni înainte, exact acelaşi savant conferenţiase la Bucureşti în faţa unui auditoriu avizat.

Există cel puţin cinci tipuri de delegaţii care vor lua drumul Uniunii Sovietice. În primul rând sunt delegaţiile *politice*, compuse exclusiv din oameni politici, oameni de stat, miniştri, secretari de stat etc. Aceştia urmează să perfecteze noile relaţii cu U.R.S.S., să semneze acorduri, să probeze fidelitatea faţă de statul sovietic protector. Membrii acestei delegaţii urmează să înveţe noul protocol diplomatic în Uniune, dintre ei vor fi selectaţi oamenii cu care sovieticii preferă să lucreze. O interesantă mărturie în acest sens o oferă Mihai Beniuc în cartea sa de memorii, *Sub patru dictaturi*[334]. Beniuc descrie primirea delegaţiei româneşti la Kremlin şi stângăciile cu încălcarea protocolului produse din cauza emoţiei. Tot aici intră şi funcţionarii de partid care au ranguri ceva mai mici, însă esenţiale, precum Leonte Răutu, „Jdanovul culturii româneşti“, cum avenit îl numeşte Vladimir Tismăneanu, care îi consacră o remarcabilă biografie în

baza faptului că aceasta reprezintă şi „o sinteză revelatoare a măştilor stalinismului românesc“.[335] Vladimir Tismăneanu consemna şi rolul esențial jucat de vizitele la Moscova nu numai în cariera lui Leonte Răutu, dar a oricărui oficial, o modalitate de omologare a acestuia în ierarhia partidului. Prin urmare, orice funcționar de rang înalt trebuia să efectueze cel puțin o vizită de lucru la Moscova, să primească învățătură, să ia lumină, să se instruiască pentru a implementa cât mai bine sistemul sovietic în România. Nu întâmplător perioada de maxim travaliu viatic este aceea de tranziție, cuprinsă între 1945 şi 1947, când are loc transferul puterii dinspre partidele democratice către Partidul Comunist Român şi sateliții săi temporari. Este şi perioada în care apar cel mai des consemnate aceste călătorii-hagialâc, cele ale oficialilor fiind încă mai puțin importunate decât cele ale scriitorilor şi ale oamenilor de cultură. Pe fond, aceste vizite erau lucrative, cum aveau foarte bine să o demonstreze oamenii de talia lui Leonte Răutu: „Trebuie ținut cont că, în acea perioadă, Leonte Răutu a efectuat numeroase călătorii în U.R.S.S., deci pelerinaje către Mecca stalinismului internațional. A.A. Jdanov rostise de-acum infamul discurs de stigmatizare a Annei Ahmatova, iar discipolul său din România abia aştepta să poată emula lecția mentorului moscovit.“[336]

Un alt tip de delegație o constituie cea a *tehnocraților*, a savanților, academicienilor, conducătorilor de instituții de cercetare sau de întreprinderi. În principiu, călătorii din această categorie sunt somități ştiințifice, cea mai mare parte cu o reală recunoaştere internațională, ei se întâlnesc cu oameni de acelaşi calibru aparținând instituțiilor sovietice. O delegație de 14 persoane se deplasează pe 25 ianuarie 1946 la Moscova. Ea îi cuprinde pe preşedintele A.R.L.U.S., C.I. Parhon, totodată şi membru al Academiei, pe dr. Simion Oeriu, comisar al guvernului pentru Comisia Română de legătură cu Comisia Aliată de Control, M.G. Bujor, vicepreşedintele A.R.L.U.S., Mihai Magheru, secretarul general al A.R.L.U.S., profesorul Al. Rosetti, profesorul Armand Popper, profesorul Emil Petrovici, Teodor Rudenco, scriitorul Victor Eftimiu etc. Oeriu, Bujor, Magheru, Popper şi Rudenco erau veterani ai P.C.R., oameni de perfectă încredere în operația de sovietizare a culturii româneşti. Rosetti, Petrovici şi Eftimiu fuseseră de-acum cooptați în „diligența câştigătoare“. Cât despre Parhon, acesta fusese inclus în baza de cadre de nădejde încă din anii ’30. Traseul este dinainte trasat şi următoarele delegații îl vor respecta. Este vorba despre cele trei mari oraşe, Moscova, Leningrad şi Kiev, troica turismului sovietic dirijat. Nu se pătrunde niciodată adânc în teritoriu, explorarea este exclusă, iar astfel Țara Sovietelor îşi păstrează caracterul de *terra incognita*.

Din al treilea tip de delegație, *delegațiile culturale*, fac parte ziariștii și scriitorii, la rândul lor esențiali pentru acapararea spațiului mediatic de la presă la ficțiune. Ei servesc aparatului de propagandă în favoarea U.R.S.S., fiind obligați să depună mărturie și nimic din ceea ce li se oferă ca „realitate“, pe principiul *what you see is what you get*, nu este criticabil. O parte din scriitorii cu prestigiu deveniseră între timp și directori de ziare sau redactori-șefi, precum Călinescu (*Națiunea*), Tudor Teodorescu-Braniște (*Jurnalul de dimineață*), Miron Radu Paraschivescu (*Scânteia*) etc. Și, ceea ce este mai important, ei vor redacta „impresiile“ de călătorie în U.R.S.S., ajutând schimbării la față a Uniunii pentru cititorul neinformat sau intoxicat cu propagandă antisovietică în timpul războiului.

De asemenea, avem și *delegațiile religioase*, precum delegația Bisericii Ortodoxe Române, primită de patriarhul Alexei, care face la rândul său o vizită în România. În sfârșit, vor urma *delegațiile muncitorești*, deși sovieticii nu sunt extrem de interesați de acest segment, cel mai puțin operațional, mai puțin eficient din punct de vedere manipulativ. Tradiția delegațiilor muncitorești se va prelungi chiar și după dispariția lui Stalin, în 1953, sau chiar după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1965. Călătoria în U.R.S.S. este astfel reprezentată la fiecare etaj social, ca un curs de inițiere într-o disciplină nouă: comunismul sovietic.

Una dintre cele mai importante călătorii-delegație în U.R.S.S. se desfășoară între 2 și 19 noiembrie 1946. Este poate cea mai importantă pentru că ea constituie punctul de plecare pentru o serie de relatări de călătorie răspândite prin toate ziarele și culese ulterior pentru a deveni cărți de călătorie. O întreagă delegație de scriitori și ziariști se deplasează în Uniunea Sovietică, la invitația făcută de *VOKS* și de redacția ziarului *Trud*, cotidian al muncitorilor din sindicate[337]. Din cauza ceții, avionul nu poate ateriza pe aeroportul din Moscova, iar călătorii trebuie să facă o escală la Kiev, de unde, pentru a-și continua călătoria, trebuie să ia trenul; în total, călătoria va dura aproximativ 10 zile. Componența delegației este următoarea: social-democratul procomunist Ion Pas, directorul Teatrului Național și președintele Sindicatului Ziariștilor Profesioniști, ilegalistul George Macovescu, secretarul general al Ministerului Informațiilor, Cezar Petrescu, scriitor, jurnalistul antifascist Tudor Teodorescu-Braniște, director al *Jurnalului de dimineață*, Grigore Graur, redactor al ziarului *Adevărul*, M. Sevastos, membru în comitetul de direcție al ziarului *Universul*, Sebastian Șerbescu, directorul ziarului *Semnalul*, G. Călinescu, directorul ziarului *Națiunea*, Gheorghe Dinu (Stephan Roll)[338], prim-redactor al ziarului *Timpul*, Miron Radu Paraschivescu și Pavel Chirtoacă, redactori ai ziarului *Scânteia*,

Andrei Tudor, redactor al ziarului *România liberă*, Vasile Bârcă, prim-redactor al ziarului *Frontul plugarilor*. Se poate observa dubla calitate a intelectualului aservit, scriitor şi jurnalist, a doua instanţiere având semnificaţia captării sale în aparatul de propagandă al P.C.R. Această călătorie s-a bucurat de o vizibilitate mediatică fără precedent, A.R.L.U.S. organizând o serie de conferinţe de presă, conferinţe propriu-zise, interviuri, întâlniri cu publicul, dezbateri, „şezători", emisiuni la radio etc., lăsând la o parte zecile de articole cu relatările de călătorie care au invadat ziarele. Se organizează, spre exemplu, „şezători studenţeşti" A.R.L.U.S., iar la una dintre aceste şezători, desfăşurată în cadrul somptuos al aulei Academiei Comerciale – evenimentelor de acest gen li se asigură nu numai toată logistica, ci şi un cadru care depăşeşte cu mult portanţa lor reală –, C.I. Parhon, Al. Rosetti şi Victor Eftimiu îşi „deapănă" impresiile de călătorie în U.R.S.S. Şezătorile sunt însoţite însă de şedinţe în toată regula, precum cea prezidată de dr. Simion Oeriu în sala de conferinte a Ministerului Sănătăţii.[339]

Din substanţa acestor zece zile, G. Călinescu, Cezar Petrescu, Tudor Andrei şi Ion Pas vor extrage fiecare câte o carte, publicând-o iniţial, măcar parţial, în foileton. G. Călinescu va publica sub formă de foileton relatările de călătorie, între 28 noiembrie şi 15 decembrie inclusiv, în ziarul *Naţiunea*, unde este şi director, urmând ca apoi să le strângă într-un volum, în 1949, cu titlul *Kiev, Moscova, Leningrad*. Ion Pas publică aproape imediat, în 1947, volumul său de relatări de călătorie cu un titlu edificator, *Noi în U.R.S.S. Kiev, Moscova, Leningrad*. Îi urmează Andrei Tudor cu volumul *Moscova, reportaj despre metropola lumii noui*. Cezar Petrescu îşi publică ultimul impresiile de călătorie, abia în 1958, *Însemnare de călător. Reflecţii de scriitor*, după ce scriitorul mai fusese de două ori în U.R.S.S., în 1956 şi 1957. Există însă o urgenţă a „mărturiei", pe care numai relatarea de călătorie o poate satisface convingător. Experienţele viatice sunt speculate exponenţial, transformate în evenimente care sunt larg mediatizate. „Ceea ce am văzut…", formula consacrată de scriitorii francezi călătorind în Ţara Sovietelor, constituie acum o formulă oficială a raportului pozitiv pe care-l dau, rând pe rând, scriitorii români în urma vizitei de lucru efectuate în U.R.S.S.

Dacă privim cu atenţie componenţa acestei delegaţii de scriitori, funcţiile pe care le îndeplinesc ca ziarişti, chiar şi cei care nu sunt ziarişti de profesie, funcţiile cu care vor fi onoraţi după această vizită, constatăm că însăşi alegerea lor prefigura formarea unei infrastructuri cultural-administrative care să permită trecerea de la vechiul regim la noul regim. Ei vor servi drept paravan instalării unei alte garnituri deplin aservite ideologic

de funcţionari culturali în funcţii-cheie, funcţionari precum Leonte Răutu, Ion Vitner, Traian Şelmaru, Nicolae Moraru, Mihail Novicov etc. Nume precum G. Călinescu, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu oferă credit noului regim instalat de sovietici, regim care pregăteşte preluarea pas cu pas a puterii politice. După ce perioada de tranziţie până la instalarea deplină a regimului comunist s-a încheiat, o bună parte dintre aceştia vor fi eliminaţi din funcţiile pe care le deţineau, cu alte cuvinte, vor fi marginalizaţi, pentru a lăsa locul eşalonului de activişti culturali, cei mai mulţi dintre ei de o mediocritate ireductibilă.

Această retorică vizând solidarităţi cimentate cultural şi tradiţii comune este dublată de utilizarea pe post de garant a unor personalităţi incontestabile care ajung să cauţioneze bunele intenţii ale vecinului de la Răsărit. Pentru că Enescu nu redactează el însuşi relatări de călătorie, alţii vor mânui condeiul pentru el. În articolul „Enescu în U.R.S.S." este elogiată vizita compozitorului român în Ţara Sovietelor, menţionându-se faptul că a cântat cu marele violonist David Oistrah. Evenimentul este abil orchestrat de propagandă. Importanţa concertelor lui Enescu se relevă mai curând politic decât cultural, compozitorul român trebuind să joace rolul de „cap de pod" pentru „puntea" dintre cele două culturi şi să pretindă afinităţi de fapt inexistente.

> Întreaga presă sovietică l-a acoperit de elogii, relevând, în acelaşi timp, importanţa concertelor lui Enescu. [...] Oamenii de cultură sovietici, veniţi pe la noi şi oamenii de cultură români, duşi în Uniunea Sovietică, formează puntea care leagă într'o veşnică şi fructuoasă prietenie cele două popoare vecine. Şi Enescu a pus la această punte o majestuoasă şi trainică lespede.[340]

Redescoperirea unei tradiţii culturale comune devine o temă importantă a acestui factotum pe care-l reprezintă scriitorul în vizita sa pe meleagurile sovietice. În articolul „Pe marginea unei călătorii în U.R.S.S.", secretarul A.R.L.U.S. Mihai Magheru subliniază faptul că legătura stabilită la Kiev cu intelectualitatea ucraineană are în spate o tradiţie îndelungată a tipăriturilor care au ieşit din mânăstirea Pecerskaia Lavra ajungând şi în cele două voievodate Moldova şi Valahia. Călătorii români în Ţara Sovietelor „descoperă" din ce în ce mai des „istoria comună care ne leagă de popoarele U.R.S.S.". [341]

Scriitorii români practică genul confesiunilor de întâmpinare, dar cu agendă autocritică. Fiecare trebuie să refacă drumul la Canossa al intelectualului spăşit care a greşit, dar care s-a dumirit spontan, hocus-pocusul revelaţiei, cu dizolvarea oricărui rest de incredulitate. Înaintea unei puneri în contact şi a unei analize minuţioase, aceşti vizitatori sunt orbiţi de lumina

care vine de la Răsărit, sunt trăsniți de revelație. Adeziunea lor lasă să se vadă înaintea demersului intelectual o *captatio* în cheie mistică, licență de care pot uza doar cei care adoptă confesiunea potrivită, cea a Sovietelor. Această adeziune reprezintă o convertire prin contact divin, ulterioară argumentului ştiinţific şi anterioară mărturiei propriu-zise, ei i se conferă o valoare *mărturisitoare*. În această privință, G. Călinescu, Cezar Petrescu au şi un comerț teoretic cu paradoxul sovietic, ştiinţa nu ţine loc de reprezentare, ei trebuie să vadă cu ochii lor, să pipăie precum Toma Necredinciosul. Păcat burghez venial, având o scuză în efectele nocive ale propagandei mincinoase, naivitatea se risipeşte în fața *praxisului* sovietic. Omul burghez se risipeşte şi el în ceea ce are mai inconsistent, neîncrederea şi lipsa de entuziasm. Aceeaşi utopie o dorea verificată şi André Gide, mai puțin încrezător în reuşita experimentului, aşa cum o ilustrează şi prologul experienței sale. La rândul său, Călinescu se confruntă cu prejudecățile care trebuiesc demontate cu tact, pedagogic. Preambulul relatării sale de călătorie are aceeaşi notă autocritică care precedă adeziunea. Aceasta nu trebuia să apară prin colaj, ci ca rezultat al experienței, al unui proces de conştiinţă dublat de unul de luare la cunoştinţă, însă filtrat printr-o epifanie.

Prejudecata irațională, cu care am plecat chiar în 1946 în Uniunea Sovietică, şi pe care o mărturisesc cu toată sinceritatea, era că acolo se petrece un fenomen care nu e „posibil", ci numai existent printr-un paradox. Aveam întrebări de o naivitate completă: de unde îți cumperi haine, dacă poți mânca la restaurant, cum îți găseşti locuință etc. Un intelectual sovietic este în dreptul lui să râdă, ba chiar să fie iritat de o asemenea ingenuitate. Eu ştiu prea bine, pe cale teoretică, cum că totul e firesc în U.R.S.S., dar nu vedeam cu ochii mei articulația vieții în întregul ei. „Naivitatea" aceasta e a omului burghez, pe care am voit să-l simbolizez. Toate relațiunile despre Uniunea Sovietică rămân didactic infructuoase, aici, dacă nu sunt puse la cheia burgheză. De aceea, fără a mă coborî la amănunte, dar şi fără a generaliza, am construit o impresie asupra vieții sovietice, demonstrând posibilitatea pentru un om de aici, transportat brusc cu avionul, dincolo de a-şi continua existența fără nici o surpriză într-o lume cu desăvârşire reală şi posibilă.[342]

Şi Călinescu adaugă demersului teoretic praxisul călătoriei de documentare la fața locului. Călătoria propriu-zisă este precedată de lectura unui ghid ştiinţific, a unui studiu teoretic care îl convinge pe scriitor de rațiunea/rațiunile proiectului sovietic, fără însă a elimina cu totul o „prejudecată irațională", un rest de suspiciune ce se cerea extirpat. Călătoria urmează astfel şi un fel de traseu anamnetic, cu eliminarea traumei separării radicale a celor două lumi şi a diversității lor constitutive şi introducerea ei în câmpul conştiinţei. Expediția are prin urmare şi un scop psihanalitic-terapeutic, cu

regăsirea firescului, a normalității. Călinescu se prezintă pe sine – ce poate fi mai convingător decât propriul exemplu? – sub specia burghezului naiv, transformând propria experiență într-un studiu de caz, ca un foarte bun clinician care stăpâneşte excelent mijloacele profesiei, fiind oricând capabil să devină propriul subiect al cercetărilor sale. Astfel, expediția în U.R.S.S. dobândeşte şi această nuanță interesantă a unei călătorii interioare, a unei călătorii-introspecție reactualizând principiul delfic, *gnoti seauton*, cu ajutorul terapiei vilegiaturistice în Țara Sovietelor. Mai mult, profesorul suprapune acest traseu curativ-didactic peste cel al regăsirii propriei lumi, continuitatea în act, dar şi în conştiință face trecerea drept regăsire a unei *missing link*.

Fostul sburătorist, poetul şi jurnalistul antifascist Eugen Jebeleanu, în articolul „Punțile spre suflete“, relatează despre însemnătatea acestei călătorii ca experiență ce deschide o cale inițiatică, o experiență profundă, de proporțiile unei revelații. Noutatea experienței, diversitatea „retinelor“, adică a sensibilităților expuse, converg către o concluzie edificatoare: modelul sovietic trebuie numaidecât urmat. Jebeleanu mai adaugă acestei experiențe viatice în U.R.S.S şi un alt element important, complementul necesar al lirismului care va deveni o constantă a relatărilor de călătorie postbelice dacă nu prin retorică, cel puțin prin tematizare. Din registrul liric însă sunt îndepărtate cu grijă notele elegiace – ele apar totuşi în *memento*-uri legate de sacrificiul poporului sovietic – pentru a face loc unei direcții vitaliste, a lirismului incantatoriu-elogiator, mai potrivit unei mistici a regăsirilor.

> Înapoiați din vizita făcută pe pământul Uniunii Sovietelor, colegii noştri – scriitori şi ziarişti – tineri sau mai vârstnici au înfățişat şi continuă să înfățişeze opiniei publice realitățile de acolo. Reportajele sunt variate ca şi retinele celor cărora li-a fost dat să contemple o lume cu adevărat nouă, cu miraculoase aspecte infinite şi tulburătoare. Identice sunt numai concluziile manifestate prin acelaşi entuziasm, deloc uşuratec, entuziasmul celui care nu numai a văzut, ci a şi pipăit, şi acum poate să exclame (cum dorea poetul): Este![343]

Experiența pe care o oferă călătoria în U.R.S.S. are caracterul unei revelații şi, prin urmare, utilizarea liricii argheziene în acest context urmează o strategie deloc lipsită de subtilitate. Sensul *Psalmilor* săi a fost însă deturnat, tensiunea pe marginea inițierii unui dialog, a unei comunicări cu Dumnezeu în termenii cei mai concreți, solicitarea unei epifanii, refuzată poetului, s-a produs în contextul stabilirii de către scriitori a contactului cu Uniunea Sovietică. Ironia face ca utilizarea unui exemplu în sfera sensibilității religioase extras dintr-un context afin să prezideze (re)cunoaşterea

unui stat profund ateu, care tolerează la limită religiosul. Jebeleanu subliniază însă latura concretă a revelației, accesibilă înțelegerii, miracolul întrupării nu se mai refuză credincioşilor, ci se revelează în toată splendoarea lui. Scriitorul pune accentul pe dimensiunea mărturisitoare a acestei experiențe, se străduieşte să comunice nu impresii, ci certitudini. Poetul trasează orientarea relatării de călătorie către un lirism al efuziunilor completat de un zel encomiastic.

Personaj cu o biografie complicată, ilegalist care lucrase în anii războiului în Ministerul Propagandei (pasămite trimis de partid), George Macovescu, „un comunist onest"[344] în opinia lui Ion Simuț, cunoscut pentru vederile de stânga afirmate în anii '30 în ziarele *Adevărul* şi *Dimineața*, nu scrie cărți, dar ține conferințe. A împărtăşi experiența viatică constituie un act obligatoriu pentru cel care a călătorit în Uniune. Ca efect al înrolării în P.C.R. în 1936, militantul era răsplătit în 1945 cu postul de secretar general la Ministerul Propagandei din guvernul Petru Groza, intrând în diplomație în 1947, unde activează până în 1952, când este scos din corpul diplomatic, în care reintră abia în 1959. În momentul în care scrie acest articol, Macovescu se află la începutul unei frumoase cariere. În articolul „Omul sovietic", conferențiarul descalifică experiența livrescă, călătoria-lectură, *indirectă*, care prefațează călătoria-experiență, *directă*. Călătoria-lectură devine astfel o rutină complet nefolositoare ce ar trebui abandonată.

Şi Cezar Petrescu arunca peste bord balastul unor cărți realizate printr-o amplă documentare – era vorba preponderent de scriitori francezi –, care deveneau inutile în perspectiva trăirii miracolului sovietic. Excepție face Constituția Uniunii Sovietice, care, cum am văzut, dobândeşte calitate de ghid turistic, asimilată, în datele aceleiaşi retorici encomiastice, cu Scriptura, astfel încât lectura ei are valoare catehetică.

> Călătorule prin Țara Sovietelor, înainte de a pleca la drum, verifică-ți încă o dată geamantanul şi vezi dacă nu cumva, dintr-un obicei, n-ai strecurat în el vreo carte despre Uniunea Sovietică. Scoate-o liniştit şi las-o acasă. Nu-ți va fi de mare folos, pentru că nimic din ceea ce s-a scris nu dă, nu poate să dea imaginea uriaşă, covârşitoare a Uniunii Sovietice, imagine pe care ți-o vei face singur, atunci când vei străbate țara vecinilor noştri de la Răsărit. Grija că te vei întoarce de acolo, cu mai puțin decât ai citit în cărți sau cu mâna goală, să nu te frământe. Mai curând să fii preocupat gândindu-te că în mod sigur, chiar dacă ai sta întreaga viață acolo, n-ai să poți cuprinde realitatea sovietică.[345]

De data aceasta, călătorul refuză orice mediere livrescă, incapabilă să redea experiența călătoriei propriu-zise şi să cuprindă dimensiunea realităților sovietice. Călătoria anulează traseul livresc prin faptul că dezvăluie o lume

ale cărei dimensiuni nu încap în convențiile literaturii de călătorie. Există aici *in nuce* o inversiune interesantă a convențiilor viatice puse în joc. Deşi este vorba despre o călătorie reală într-un spațiu real – pentru a relua o tipologie viatică –, realitatea sovietică este recuperată în datele fabulosului. Maxima obiectivare pe care o aducea genul reportajului are drept complement experiența miraculosului şi retorica transfigurării specifică experiențelor religioase. Lumea redată ca lume reală este îmbogățită fabulatoriu prin materializarea utopiei. Convențiile redării realității nu sunt anulate, ci utilizate în scopul transcrierii utopiei în datele prezentului, şi nu doar ale viitorului, în temeiul căruia funcționează proiectiv-predictiv. Mizând pe convențiile basmului, Arghezi va proceda la fel, transferând şi internalizând datele utopiei într-un spațiu nicidecum livresc, însă mai bine înzestrat pentru ficțiune decât cea mai îndrăzneață fabulație, spațiul sovietic. Călătoria se înscrie astfel în tiparul unui hagialâc, este o călătorie revelatoare, inițiatică, precum cea a lui Pavel spre Damasc, precum a credinciosului în drum spre Mecca. Mitologia cedează locul teurgiei sovietice, privirea ministrantului nu poate cuprinde întreaga semnificație a ritului la care ia parte, dar îi sesizează anvergura şi oficiază cu smerenie.

> Din avion sau din tren, ochiul aleargă zadarnic către o margine, către o oprire. Dar mereu şi mereu se întinde țara popoarelor sovietice. Gândul că te afli într-o țară cu o populație care se apropie de 200 de milioane de oameni te stăpâneşte. Nu vezi la un loc, deodată, aceste 200 de milioane, dar le simți existența. Realizările regimului sovietic te uimesc. Legendele mitologice, cu omul învins de forțele naturii, se prăbuşesc una după alta în fața a ceea ce s-a izbutit în Uniunea Sovietică.[346]

Uimirea îşi găseşte fundamentul în peisaj, în necuprinsul orizontului, la care se adaugă prezența statistică a locuitorilor, corespondentul simbolic al întinderii nesfârşite. Cele 200 de milioane de locuitori reprezintă pentru călătorul român un acord armonic cu spațiul, cu întinderea. Orizontalitatea de maximă deschidere perspectivală şi absența-prezentă a mulțimii produc un efect de vertij. Fără a materializa ceva, aceste două absențe evocă şi invocă mai degrabă o viziune sau un presentiment. Realizările sovietice uimesc, iar călătorul este pregătit de câmpul vast şi abstract al perspectivelor pentru noi experiențe ale cunoaşterii. Mitologicul este restructurat după o nouă ordine în care elementul uman prevalează asupra stihiilor.

Ilustrat ceremonios, periplul sovietic constituie un vast elogiu adus normalității lumii în care scriitorul a intrat. Cuvântul-cheie este firescul, cu toate că acesta intră în scenă, în mod paradoxal, sub specia excepționalului, ca o derivată a dimensiunilor colosale, a „spațiului aprioric rus". Ca şi ceilalți, Cezar Petrescu „constată" – un alt termen-cheie, privilegiat de data

aceasta de Cezar Petrescu pentru a sublinia o detaşare sanitară şi eficientă de fenomenul pus sub observaţie – *firescul*, pentru a contracara imaginea convenţionalizată a unei Uniuni Sovietice în negativ, prezentată de scriitori francezi cu autoritate precum André Gide sau Georges Duhamel. Cezar Petrescu se va orienta spre critica unor autori cu o mai mică notorietate precum Marc Chadourne sau André Beucler, primul fiind utilizat în sens pozitiv de Radu Savin. Există acest handicap al unei imagini viciate despre U.R.S.S., obstacol pe care în mod cutumiar scriitorul român trebuie să-l escaladeze critic pentru a (se) iniţia în realităţile sovietice. Un întreg *complex justificativ* se dezvoltă pe baza unei culpabilităţi originare, metodica apropierii de spaţiul sovietic solicită o rituală *mea culpa*. Dezvinovăţirea merge mână în mână cu iluminarea şi experimentul. Ca şi pentru scriitorii francezi, dar într-un sens apăsat ideologic pentru scriitorii români după 1945, călătoria constituie o *demonstraţie* şi o *încredinţare*, o dovadă a unei *bona fides* partinice proprie unei „culture des camarades“. Totodată, ea reprezintă şi o *răscumpărare* dublată de un *angajament*, discursul exortativ devine unul encomiastic pentru a recupera timpul pierdut şi a dizolva mefienţa vinovată.

Andrei Tudor nu va aştepta foarte mult pentru a publica o carte-reportaj într-un spirit care-l consacrase deja pe Geo Bogza. Cartea lui Andrei Tudor este printre puţinele care vin cu imagini din Moscova, constituindu-se şi într-un mic album. Cartea îşi îndeplineşte astfel şi rostul de ghid, fotografiile jalonând şi un posibil traseu turistic. Iată ce putem vedea din fotografii: „Vedere din Piaţa Roşie, Zi de vizită la «Mauzoleul Lenin». În fund Biserica Vasile Blajenâi“, „Strada «Ohotni Riad». În dreapta hotelul «Moscova»“, „Sărbătoare la Moscova. Aspect de noapte din Piaţa Teatrului“, „Piaţa Puşkin. În fund se vede strada Gorki“, „Strada Gorki“, „Metropolitanul din Moscova: staţia Maiakovski“, „Marele palat al Kremlinului şi cheiul Kremlinului“, „Vedere din Piaţa Roşie. În prim-plan statuia lui Minin şi Pojarski. În stânga Mauzoleul Lenin. În fund Muzeul Lenin“, „Defilare în Piaţa Roşie“, „Biblioteca Lenin“, „Muzeul de arte frumoase «Puşkin»“, „Galeria Tretiacov“, „Teatrul Mare Academic de Stat“, „Concursul inter-unional. Concertul orchestrei de suflători a întreprinderilor din Moscova“, „Strada Ohotni Riad. În stânga Palatul Consiliului de Miniştri“, „Podul Moscvoreţ cu vedere asupra Kremlinului şi Pieţii Roşii“. Se poate observa din această fotografică trecere în revistă că, pe lângă clasicele obiective turistice, biserica Vasile Blajenâi, Kremlinul, Piaţa Roşie, Muzeele etc. intră în circuit şi alte obiective turistice noi: Mausoleul Lenin, loc de pelerinaj, Metropolitanul şi Omul nou, prezent la paradă sau în marile demonstraţii populare. Clişeele

fotografice ilustrative pentru rigorile unei monografii clasice sunt menite să-l încredinţeze pe cititorul român că poate regăsi în cadrul de cultură şi civilizaţie sovietic normalitatea celui occidental.

Ion Pas va deveni nu mai puţin decât ministrul artelor în guvernul Petru Groza după alegerile din 1946[347], iar hagialâcul întreprins în Uniune nu poate decât să-l recomande pentru funcţia care i se acordă. Scriitorul apărea în câteva filmuleţe de propagandă, *Oamenii muncii reconstruiesc ţara* (1946), *Săptămâna prieteniei româno-sovietice* (1947), *Vizita delegaţiei guvernamentale române în Polonia* (1948). La rândul său, Ion Pas îşi publică relatarea în foileton, transformată la foarte scurt timp după aceasta în carte. Genericul sub care vor apărea aceste articole va da chiar titlul cărţii sale: *Noi în U.R.S.S.* „Lenin“ (*Veac nou*, nr. 6, an III, sâmbătă, 18 ianuarie 1947), „Kiev, Moscova, Leningrad“ (*Veac nou*, nr. 7, an III, sâmbătă, 25 ianuarie 1947), „Copii sovietici“ (*Veac nou*, nr. 13, an III, sâmbătă, 8 martie 1947), „Fadeev“ (*Veac nou*, nr. 14, an III, sâmbătă, 15 martie 1947) etc. îl informează pe cititor asupra foii de parcurs a scriitorului. Totodată, Ion Pas ascundea în trecutul său interbelic păcatul deloc venial, din perspectiva noului regim, de a-i fi publicat lui Panait Istrati în România cartea *Spovedanie pentru învinşi*.

Pentru Ion Pas, investigaţia îşi atinge cu uşurinţă scopul în U.R.S.S. numai din consultarea unui strat de suprafaţă, strada şi omul, prin priza directă la real. Un simplu film al chipurilor sau un decupaj al dinamicii cotidiene, un fragment de *photo-reality* pot fi edificatoare. Dacă unui călător occidental i se refuză comprehensiunea unei realităţi, socotită mult prea vastă pentru „optica“ lui limitată burghez, în schimb, Ion Pas subliniază tocmai accesibilitatea acestei realităţi în deplinătatea evidenţelor, certitudinilor ei. Totul se află la îndemână, privitorul nu se confruntă cu o enigmă, ci cu o lume a cărei principală trăsătură de „caracter“ constă în tranzitivitatea ei, în deschiderea spre cunoaştere.

> Noi, la început, am făcut cunoştinţă cu strada şi cu omul. Cu strada sovietică şi omul sovietic.
> Dar dacă n-am fi avut aceste posibilităţi de pătrundere în adâncurile vieţii sovietice, contemplarea peisajului străzii şi cercetarea înfăţişării făpturilor umane care o populează ne-ar fi lămurit pe deplin că lumea în care am intrat este o lume nouă, că oamenii cu care ne-am amestecat în vârtejul circulaţiei citadine şi-au plămădit alt suflet şi au izbutit să-şi făurească un alt destin.
> Pentru aceasta, timp de treizeci de ani s-au bătut cu balaurii întunericului şi ai tuturor răutăţilor. Au dat luptă cu ei înşişi şi au izbutit să se învingă, să se transforme, pentru a putea apoi să câştige biruinţa asupra altora.[348]

Noutatea deplină a acestei lumi sovietice o şi recomandă privitorului şi îi deschide accesul către ea, contrar aşteptărilor. Ion Pas merge pe aceeaşi filieră cu Panait Istrati în privinţa imediatului experienţei şi a posibilităţii de a comunica şi înţelege cu uşurinţă mesajul lumii noi, dar concluzia sa este cu totul alta: omul sovietic exprimă pe deplin noua condiţie umană, cheia transformărilor radicale, transformări operate în propriul for interior. Dacă la Istrati suferinţa era universal traductibilă ca voce a sufletului depăşind orice inconvenient, orice impas lingvistic, aici doar spectacolul străzii, echilibrul şi stăpânirea de sine sau, în alte cazuri, entuziasmul se comunică de la sine. Ion Pas nu este singurul care sesizează armonicele acestui spaţiu de rezonanţă. Victoriei asupra inamicului din exterior prezentat în cheie mitologică îi corespunde una şi mai valoroasă asupra inamicului din interior, de fapt, şi suprema victorie a omului nou care iese din crisalidă metamorfozat într-o fiinţă care iradiază într-o sferă a comprehensiunii totale.

Şi pentru Ion Pas această tranzitivitate este pusă în practică printr-o disponibilitate demnă de invidiat a sovieticului, elogiată de autor. Călătorului curios nu i se refuză nimic, U.R.S.S. nu are nimic de ascuns, contrar zvonurilor calomnioase. Scriitorilor care alcătuiesc delegaţia română li se oferă posibilitatea de a-şi decide singuri traseul după bunul-plac, urmând ca personalul avizat să le stea la dispoziţie pentru a-i îndruma. Reţeta pare infailibilă, mai ales că nici unul dintre călători nu se arată dornic să iasă din traseu pentru a se aventura în afara lui pe cont propriu, fără ghid, renunţând astfel şi la comodităţile oferite de asistenţa INTURIST-ului sau a VOKS-ului. În concluzie, U.R.S.S. nu are nimic de ascuns, nu reprezintă un număr spectaculos de iluzionism, totul se petrece sub ochii spectatorului care poate să «pipăie» realul. Se demonta astfel prejudecata unui control sistematic, a unei cenzuri eficiente a realului instituită de aparatul de propagandă.

> Ţara aceasta, faţă de care am greşit mulţi şi asupra căreia au fost vânturate svonurile relei credinţe, pornite din socoteli niciodată cinstit mărturisite, nu are de tăinuit nimic. Ea se vrea cunoscută, fără gândul de a înrâuri judecata cuiva.
> Departe de a se refuza cercetătorilor, pofteşte pe oricine – să vadă, să întrebe, să tragă încheierile ce se desprind, firesc, din constatări.[349]

Toate acestea se întâmplă pentru că în U.R.S.S. s-au petrecut schimbări fundamentale, cum sugerează călătorul. „Constatarea“ devine un cuvânt-cheie al autenticismului sovietic – vezi semnificaţia dublă a termenului „cercetător“ în acest context, desemnându-l atât pe cel dornic de cunoaştere, cât şi pe cel angajat într-un domeniu al cercetării ca practică ştiinţifică –, termenul are şi

o conotație tehnică dedusă din sfera semantică a experimentului. *Experimentul* sovietic trece din sfera științifică, abstractă, în cea ontologică a *experienței* de viață care presupune contact direct cu „realitățile", experiență reînvestită eticist ca *examen* de conștiință. Devin inevitabile constatarea și asumarea culpei, dublată de necesitatea unei rectificări, a unei expieri a păcatului, fapt care face diferența față de cazul călătorilor francezi care nu au nimic de răscumpărat și față de care U.R.S.S. trebuie să-și redobândească credibilitatea după trădarea în timpul Primului Război Mondial și a contractelor economice neonorate. Indirect, această *mea culpa* prezentată sub masca unei disponibilități, a deschiderii totale a U.R.S.S., se inserează în orizontul de așteptare al comanditarului sovietic instituind o relație de permanentă vasalitate care elimină orice examen critic.

În calitate de prim-ministru al primului guvern comunist, dr. Petru Groza a călătorit de multe ori în U.R.S.S. ca om politic important, însă își publică numai notele de călătorie din toamna anului 1951. Experiența vilegiaturistică durează o lună, Groza fiind invitatul oficial al lui Stalin, deși autorul susține contrariul, decretând călătoria sa drept o vacanță. Petru Groza avea să viziteze și R.P. Chineză și R.P. Mongolă, dar amintirile pe care le lasă posterității sunt cele din U.R.S.S. Introducerea abilă a politicianului care conține un episod al activității din ilegalitate este continuată cu identificarea unui tipar al raportării față de U.R.S.S. Petru Groza atrage atenția asupra călătorilor ostili care au tendința „de a accentua numai umbrele, exagerându-le dincolo de limită, uitând de lumină".[350] Printre exemplele negative se află și Harry Schwartz, corespondent al ziarului *New York Times*. Altfel, autorul identifică „și o anumită doză de fanatism" care face un contrast cu obiectivitatea, cu „temperamentul cumpănit", cu argumentul științific etc. Întotdeauna există această polaritate între entuziasm, fanatism și luciditate și argument; ambele atitudini se regăsesc topite în același model al angajamentului ideologic. Și Petru Groza este interesat de „marile realități" ale țării „unde se făurește o lume nouă", dar și de cotidian și de „viața de familie a omului sovietic", de la mare la mic și invers pe aceeași scară de valori. Antiteza devine figura privilegiată, orice calitate sovietică își are contraponderea în defectul occidental corespunzător. Orașul este plin de turiști occidentali, prilej pentru Groza să demaște „minciuna despre «cortina de fier», mereu trâmbițată de către adepții «modului de viață american» [...] La fiecare pas se îmbie comparația între aceste două lumi, sub toate aspectele vieții omenești – și nu în favoarea «lumii occidentale»"[351]. Petru Groza supralicitează întorcând pe dos raportul cutumiar-mentalitar dintre Est și Vest în materie de transparență și onestitate. Străinii occidentali sunt liberi să „constate", ceea ce un „străin" n-ar putea face în propria țară. Și călătorul

român face numaidecât distincția între călătorul venit să se instruiască la școala pe care o oferă modelul sovietic și cei care voiajează „de plăcere", familiarizați cu stațiunile de lux și pentru care „nu am aflat nicăieri vreo astfel de speluncă a viciilor trântorilor îmbuibați".[352] Cunoașterea și asimilarea modelului alcătuiesc un *distinguo* având ca referință noua paradigmă viatică, unde utilul se opune plăcutului sau mai precis plăcerii, înțeleasă într-un singur fel, ca frivolitate, ca infamant spectacol al luxurei. Doctorul „înregistrează" o grijă deosebită pentru practic și frumos, urmărită până în detaliu. „Hotărât lucru: îmbinarea tehnicii cu estetica ți se înfățișează din clipa când pui piciorul pe pământul sovietic, urmărindu-te apoi mereu, când vezi pretutindeni realizările muncii colective."[353] Această osmoză pe care nu toți reușesc să o perceapă, relevă marca unei noi civilizații în măsură să o obnubileze pe cea occidentală.

Militant ilegalist, Gheorghe Dinu (Stefan Roll sau Stephan, cum își franțuzea numele de împrumut), celebrul poet de avangardă care avea să treacă pe la toate revistele importante ale avangardei românești, de la *Contimporanul* lui Ion Vinea și Marcel Iancu la revistele *Punct*, *Integral*, *Unu*, elogia viața sportivă, identificând un model al ei în tipul de vigoare și performanță americană. De avangardă și suprarealism poetul se va detașa în deceniul patru în favoarea unui angajament mult mai serios, angajamentul politic alături de comuniști, de pe poziția căruia va declanșa un atac la adresa suprarealismului ca „falsă avangardă", încercând o ruptură radicală cu trecutul avangardist pe care-l dorea radiat din dosarul de cadre. Fără acest trecut, din Gheorghe Dinu alias Stephan Roll n-a mai rămas mare lucru, scriitorul s-a pierdut intrând în anonimatul unor ani sterili.

Scriitorul evocă întâlnirea cu Mitiță Constantinescu, care dorea să-i dea cartea sa, *Continentul U.R.S.S.*, și care i se confesează, ocazie cu care-l elogiază și pe Teodorescu-Braniște pentru articolul din *Jurnalul de dimineață*, numărul din 8 ianuarie, intitulat „Ieri și astăzi". Și Gheorghe Dinu, călător în Patria Sovietelor, face elogiul noii Rusii față cu vechea Rusie țaristă, care corespunde unui model livresc. Rusia veche a rămas în paginile romancierilor, o ficțiune, Rusia nouă a evadat din spațiul ficțiunii mizerabiliste, naturaliste, din indigența notorie pentru a se cultiva, pentru a se *realiza*:

> Rusia – care dormea, care nu știa nimic, în care nu veghea decât cârciuma; Rusia descrisă de Cehov, Turgheniev, Dostoievski, Gorki – e Rusia care astăzi muncește, citește, merge la teatru și la cinematograf, vizitează muzeele și expozițiile, face coadă la cumpărarea ziarelor, cercetează bibliotecile.[354]

În ciuda absurdului frazei, insesizabil pentru Gheorghe Dinu, acesta dorește să sublinieze noua condiție a „clasei" din care-și selectau scriitorii ruși

personajele poveriste, ieşite din ficţiune pentru a deveni utilizatori de ficţiune, din condiţia estetică în condiţia sovietică. Această ieşire din regimul ficţiunii în cel al realităţii reprezintă capacitatea transgresivă a noului stat, cu reînvestirea ficţiunii ca proiect realist pe planşeta inginerilor lumii noi.

Tudor Teodorescu-Branişte călătorea la rândul său în U.R.S.S., în aceeaşi formulă a călătoriei-delegaţie, iar experienţa sa era comunicată unui public larg printr-o conferinţă ţinută la Ateneul Român.[355] O întreagă serie de articole apare în *Jurnalul de dimineaţă*, detaliind experienţa viatică a prozatorului: „Kiev“ (*Jurnalul de dimineaţă*, nr. 601, an VIII, luni, 25 noiembrie 1946), „General-Maior Zenaida Petrovna-Troiţkaia“ (*Jurnalul de dimineaţă*, nr. 604, an VIII, vineri, 29 noiembrie 1946), „Leningrad“ (*Jurnalul de dimineaţă*, nr. 608, an VIII, miercuri, 4 decembrie 1946), „O brişcă“ (*Jurnalul de dimineaţă*, nr. 620, an VIII, miercuri, 18 decembrie 1946) etc. Scriitorului îi apăruse în 1944 un roman de factură decadentă, *Prinţul*, având-ul în centru pe Jean-Andrei Munteanu, reprezentantul unei aristocraţii crepusculare, care cultivă obsesiv ceremonialuri vetuste şi sfârşeşte aruncându-se în faţa Orient Expressului, care avea o staţie pe moşia lui, acelaşi Orient Express care-l purtase ani de-a rândul către Paris. Drumurile romanului, ca şi ale scriitorului, aveau să se schimbe radical. Dacă acest roman prefigurează sfârşitul unei lumi, celălalt, intitulat elocvent *Scandal*, apărut în 1945 şi inspirat de afacerea Skoda, oferea un tablou al corupţiei politicianiste în România interbelică, o bună premisă pentru o reformulare ideologică. În ciuda adeziunii sale oportuniste, ca şi a mulţi dintre ceilalţi scriitori, lui Teodorescu-Branişte îi va fi retras foarte curând dreptul de a mai publica, reuşind abia în 1960 să scoată romanul *Primăvara apele vin mari*, un roman despre răscoalele ţărăneşti din 1888.

Pe lângă cei care inaugurează călătoria-hagialâc se vor afla în curând alţi scriitori de marcă precum Geo Bogza şi Tudor Arghezi. Geo Bogza şi Brunea Fox sunt numele legate de un gen literar nou, „reportajul literar“. Întreaga critică postbelică revine la acest loc comun, cel al demnităţii literare la care se ridică reportajul, specie cum nu se poate mai aplicată realului. Lui Geo Bogza, afirmă majoritatea criticilor, în frunte cu Tudor Vianu, îi revine acest merit de a fi transformat o specie prin excelenţă documentară, cu priză directă la real, tranzitivă, într-una cu valenţe estetice. Autorul publicase *Ţări de piatră, de foc şi de pământ* în 1939 la Editura Fundaţiilor Culturale Regale, carte care şi consacră genul şi revine chiar în 1945 cu o alta, *Cartea Oltului*, care va face şi obiectul studiului în manualele de *Limbă şi literatură română* de clasa a VIII-a pentru cursul gimnazial şi va fi un bun prilej pentru Şerban Cioculescu de vorbi despre „homeric“ în

contextul reportajelor lui Geo Bogza, după ce, în 1939, mai puțin intuitiv, Miron Constantinescu aprecia stilul drept „nou realism românesc“[356]. În 1947, scriitorul-reporter aplică nu atât formula „geologicului“, cât pe cea a „socialului“ în cartea *Oameni şi cărbuni în Valea Jiului*[357]. *Meridiane sovietice*[358], scrisă între 1950 şi 1952, dar apărută în 1953, pare să urmeze acelaşi traseu al reportajului, iar scriitorul face tot posibilul să evite „socialul“ în favoarea „geologicului“. Oricum ea mai cunoaşte o ediție în 1956, scoasă la Editura Tineretului.

Tudor Arghezi se raliază ceva mai târziu valului de optimism prosovietic, după o lungă perioadă de carantină. În „Contribuții la biografia lui Tudor Arghezi“, Virgil Ierunca subliniază ascensiunea fulgerătoare a lui Arghezi, şi, ca semn al înregimentării sale, evidențiază obligatoria vizită la Moscova, parafa supremă a adeziunii. „După o perioadă în care comuniştii n-au vrut să audă de el – şi nu cum spune o legendă uşuratecă, precum că Arghezi le-ar fi rezistat, în 1954 se produce marea împăcare. Arghezi intră în propaganda de partid cu trup, cu suflet şi cu condei. Ascensiunea ultimului curtean de anvergură e fulgerătoare, numai un an după aceea devine academician; cu o academie nu se face însă o «primăvară socialistă». E invitat la Moscova, cu pompă şi ighemonicon, iar în gubernia de la Bucureşti primeşte Premiul de Stat, e decorat, e deputat. E mai ales plătit cu onorarii de fabulă.“ [359] Consecutiv atacului lui Sorin Toma, care la începutul anului 1948 publicase eseul „Putrefacția poeziei sau poezia putrefacției“ în ziarul *Scânteia*, organul Partidului Comunist Român, poetului, romancierului şi publicistului Arghezi i se retrăgea dreptul la semnătură. Atacul, care ținea de o strategie foarte bine pusă la punct, şi execuția publică a lui Arghezi au venit ca un ordin din partea forurilor superioare ale partidului, şi, aşa cum sugerează chiar Sorin Toma, direct de la Gheorghiu-Dej[360]. Acest fapt se poate vedea şi în încercările de anexare a poetului, prezentat ca un disident şi un visător, de către Eugen Jebeleanu în *Veac nou* (4 ianuarie 1947, nr. 4. anul III) în articolul, „Tudor Arghezi, Gala Galaction“, articol elogios. Poetul este rugat să primească o sărbătoare oficială, fiind printre cei care „au visat, dar au şi luptat“. Arghezi revine în forță, o adeziune ca a sa cântărea greu, este numit în 1956 membru al Academiei şi va fi unul din comisia celor şase, conduşi de Mihail Ralea, care va prelua tezaurul românesc din Uniunea Sovietică. Este vorba doar de o mică parte a acestuia, dar la acea dată se acreditează ideea unei *restitutio in integrum*. Câteva din piesele tezaurului de la Pietroasa se întorc în țară cu surle şi trâmbițe. În cele din urmă, nu este chiar o foarte mare diferență procedurală în ceea ce priveşte relatarea vizitei făcute de Arghezi la Moscova, față de

relatările de călătorie ale scriitorilor care o vizitaseră anterior. Scriitorul modelează însă mai plastic encomionul, pe măsura spiritului său pamfletar. Arghezi nu ratează episodul uimirii, al întâlnirii cu miracolul, al iluminării, toate poncifele, pe care le asimilează pe loc, reeditând în acest context o mai veche temă a psalmistului, nevoia de concret, de certitudine, de contact în ce priveşte divinitatea. Tema neîncrederii risipite nu în urma unei informări temeinice despre realităţile sovietice, ci a experienţei vii, directe, cunoaşte o reconsiderare fulminantă. Cu atât mai mult cu cât se dovedise poetul unei acute sensibilităţi religioase, *Psalmii* săi putându-se înscrie onorabil în seria celor ai lui Paul Claudel şi Jan Kochanovski, Arghezi asigură o continuitate a temelor religioase transpunând fiorul mistic împrejurărilor, fraternalelor adeziuni la marea taină a Sovietelor. Generozitatea este aspectul laic al milei cu care U.R.S.S. consimte să înapoieze ceea ce i-a fost încredinţat, deşi, precizează Arghezi, acest gest minunat nu era neapărat necesar în urma agresiunii fără motiv a României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Amneziei binevoitoare a U.R.S.S. îi corespunde o amnezie politică necesară, în care Basarabia sau Bucovina de Nord, foste teritorii româneşti, nu sunt aduse în discuţie, deşi ambele fuseseră anexate în 1940 de către Uniunea Sovietică. Nimeni, nici un scriitor nu pleacă neinformat în U.R.S.S., prin urmare, nici Arghezi, şi, cu toate acestea, toţi la un loc sunt răvăşiţi de contactul direct. Scriitorul intră pe tărâmul ficţiunii, lovit de revelaţie, se regăseşte pentru a continua traseul, atins însă iremediabil de serafism. „Citisem, auzisem multe, dar mărturisesc că nu m-am aşteptat să văd ce văd şi să simt ce simt. Sunt năucit. Am intrat într-un vast univers de miracole nebănuite.»“[361]

Serafismul simţirilor poeticeşti se răsfrânge în catifelate vedenii şi asupra generalului sovietic, Andrei Vedenin, care patronează întregul proces al generozităţii. Prin exagerarea de un cinism dezgustător, acest elogiu adresat generalului Vedenin atrăgea atenţia şi lui Virgil Ierunca, unul dintre motivele pentru care scriitorul aflat în exil îl va învesti pe Arghezi cu un titlu infamant în articolul „Tudor Arghezi, gâdilici de Curte Veche“: „Arghezi gâdilă omul în toate chipurile şi pentru toate potrivelile: pentru a-l încuia sau descuia în limita lui de lut, pentru a-l slobozi sau poticni, pentru a-l scuipa sau a-l linge.

Cu siguranţă că aici sălăşluieşte şi secretul acesta de mare întristare – pe care nu-l înţelege azi toată suflarea românească – secretul acesta de râznă şi de noapte, care l-a făcut pe Tudor Arghezi să citească cine ştie ce omenie în ochii generalului Vedenin.“[362] De altfel, orice relaţie publică, politică normală exclude sentimentalismul, loc cedat cutumiar unor dezbateri, unor

negocieri, încrederii reciproce care trebuie parafată la nivelul unor acorduri bilaterale şi desigur al unui protocol diplomatic. Relaţiile cu U.R.S.S. vor fi asociate unor efuziuni caţavenciene, de provincie comică, a gesturilor de un superb grotesc, căzute în derizoriu, vizând însă o virtuală grandoare. Aceste întâlniri umide au mereu o aceeaşi distribuţie a rolurilor ca într-un film sentimental prost. Relaţiile de acest fel sunt infantilizate de prestaţia larmoaiantă a scriitorului, de momentele sale de satisfacţie exorbitate, menite să evoce însă umanismul partenerului şi care transformă scena diplomatică într-o cehoviană scenă de familie, cu plânsori, revelaţii, izbăviri, regrete târzii. Arghezi reuşeşte să supraliciteze şi a fost depăşit în acest sens, pe anumite portative, numai de Cezar Petrescu.

> Îmi închin paharul în sănătatea generalului Andrei Vedenin, comandantul Kremlinului, a cărui bunătate surâzătoare ne-a catifelat simţirea şi ai cărui ochi de o seninătate angelică nu pot să-i mai uit vreodată.
> Închin paharul meu în slava socialismului izbăvitor.[363]

Nici un scriitor român, călător în U.R.S.S. în această perioadă, nu-şi va regăsi un echilibru şi o distanţă elementară, autoimpusă măcar, a relatării. Termenii apropierii de U.R.S.S. au această prescripţie obligatorie a manifestării excesive a celor mai aprinse sentimente şi a celei mai profunde adeziuni, în registrul convertirii religioase. Remarcabil, deşi a trecut un deceniu, Arghezi întrebuinţează aceeaşi formulă a noutăţii deconcertante, a uimirii admirative folosite cu rigoare înaintea sa, ceea ce dovedeşte nu lipsa de imaginaţie a scriitorului, cât rezistenţa formulei encomiastice parafate prin ritualul viatic al hagialâcului.

De asemenea, remarcabilă este la toţi aceşti vizitatori imponderabilitatea. Cu toţii devin diafani odată ce au păşit în U.R.S.S., iar pierderea greutăţii are în planul trăirii un corespondent: euforia. Euforia declanşează mecanismul fabulatoriu, propriu basmului, o opţiune nu lipsită de o semnificaţie mai profundă, dincolo de retorica facilă şi convenţională. Economia simbolică a acestui tip de ficţiune face imposibilul posibil sau, mai precis, logica basmului permite orice derogări de la realitate, basmul este profund nerealist şi într-o corectă punere în ecuaţie proppiană, extrem de schematizat. Apelarea acestei ficţiuni permite deopotrivă şi elogiul nemăsurat, care devine atât o practică ceremonială, cât şi o pierdere controlată retoric a măsurii, prin care orice gest este redimensionat la scara superbiei sovietice. Ameţit-euforic, scriitorul, altfel informat teoretic, şi-a pierdut greutatea şi levitează pe curenţii calzi ai encomionului. Acest angelism al vizitatorului va da nota specific-paradiziacă acestui tip de laudă a lucrurilor, aşa cum ele se prezintă în U.R.S.S.

E nevoie de viu şi nu de mortăciune, căci trecerea evenimentelor îmbălsămate de timp în viață, în manuscris şi tipar le alterează prin relatarea condeiului, în bună parte diminutiv.[364]

Valul de entuziasm corespunde unei resurecţii dublu marcate. Pe de o parte, este vorba de resurecția convențională, solicitată de modelarea encomionului, prin care, am văzut, scriitorul român trebuie să dea curs efuziunilor în fața amplelor realizări sovietice, instituind un model al acestor realizări. Pe de altă parte, poetul acceptase propria reintrare în viața publică renunțând la idiosincraziile lui sau la oricare alte prejudecăți, pentru o deschisă cooperare cu regimul. Liliputanizarea se răsfrânge iată şi asupra discursului care, în ciuda unei manevrării abile în linia certă a conformismului laudativ, nu beneficiază de potențialul augmentativ al vieții. Acesta fiind şi unul dintre primele articole în presă ale lui Arghezi, după scularea din morți la îndemnul Partidului, poetul mai păstrează încă în nări izul de putreziciune al defăimării sale anterioare de către Sorin Toma, la care face probabil aluzie. Dacă atunci se invocase un întreg registru stilistic putrefact, acum putreziciunea se transformă în balsam prin mâna plină de virtuți vivifiante a Partidului, şi iată-l pe Arghezi readus la viața publică pentru a respira aerul pur al ideologiei.

Victor Eftimiu îşi publică relatarea de călătorie în U.R.S.S. în foileton, în *Veac nou*, schițând jaloanele unui traseu în care se vor înscrie pe rând toți călătorii români în U.R.S.S. Scriitorul atrage atenția asupra modului în care trebuie procedat cu bagajul de prejudecăți cu privire la U.R.S.S. Călătorul ar trebui să renunțe inclusiv la opiniile favorabile pentru a deveni pe deplin receptiv la nou, un nou absolut, neanticipabil, o obiectivitate care se formează *hic et nunc* în creuzetul lumii noi. „Oameni trecuți de prima şi chiar de-a doua tinerețe, rezultate ale unui mediu burghez, exponenți ai culturei şi civilizației latine, crescuți în mentalitatea şi tabieturile lumii vechi, cei cari ne-am urcat în avionul pentru Moscova, a trebuit să uităm nu numai prejudecățile mediului din care am ieşit, dar şi înclinările noastre pro-sovietice, acel *parti pris* care ne-ar fi interzis obiectivitatea ştiințifică, în judecarea stărilor din Uniune."[365] În articolul „Aspecte din lumea nouă", Victor Eftimiu se străduieşte să demonteze prejudecata unei experiențe viatice dirijate de autorități. În contrapondere, sugerează că orice călătorie în Occident, într-o Europă postapocaliptică, devastată de război, incapabilă să se regenereze, a devenit inutilă şi occidentalii sunt cei care trebuie să se orienteze cu fața spre Răsărit. „Cetățeanul poate pleca liber peste hotare, să vadă ce se petrece aiurea." Franța este dată ca exemplu negativ, pentru că şi-a conservat plaisirismul unei vieți frivole. „Ce-ar putea pretinde

conducătorilor săi omul sovietic care ar călători astăzi în Europa flămânzită şi pustiită? Ce forme de viaţă optimă ar revendica el pentru semenii lui din Uniune?“[366]

Pornind ca poet simbolist, prieten cândva al lui Ionel Teodoreanu cu care frecventa redacţia *Convorbirilor literare*, Demostene Botez a ştiut să se reinventeze spectaculos, renunţând la balastul incomod al formaţiei sale interbelice. Scriitorul îşi completa opera poetică cu relatările de călătorie, experienţele sale viatice putând fi jalonate în trei etape. Prima călătorie şi cea mai interesantă o face în Franţa, Egipt, Siria, Liban, Palestina, o călătorie dinspre Occident spre miticul Orient. Volumul *În căutarea mea*, care îi apare în 1934, anunţă din titlu tipul viatic al *impresionistului*, în tipologia propusă de Tzvetan Todorov, unde călătorul îşi proiectează sensibilitatea în diferite cadre de cultură devenite martore ale acestei sensibilităţi. În 1956 îi apare o altă carte de călătorii, despre voiajul făcut în spaţiul balcanic apropiat, în Bulgaria: *Curcubeu pe Dunăre*. Abia cea de-a treia călătorie în U.R.S.S. îl consacră. *Prin U.R.S.S.* este una dintre cele mai seci relatări, prodigioasă însă în felul în care contribuie la mitografia spaţiului sovietic.

Şi autorul *Cronicii de familie*, Petru Dumitriu, îşi va da obolul viatic. Cartea sa de călătorii, rezultat al unei vizite destul de scurte în U.R.S.S., apare abia în 1954, iar drept reclamă este confirmată şi calitatea specială a scriitorului de „laureat al premiului de stat“. Petru Dumitriu elogiază în U.R.S.S. forţa exemplului, umanismul sovietic se profilează pe fondul exacţiunilor şi abuzurilor capitaliste săvârşite mai ales în colonii, în minele de diamante din Africa de Sud, cu culegătorii de mate din Argentina – povestea este spusă de Alfredo Varela –, cu accidentele din minele de cărbuni din Franţa şi Anglia din cauza utilajelor vechi, cu pelagra de care sufereau ţăranii români. Peste acest dolorism ideologic se suprapun, ca pansamentul pe rană, viziunea unei umanităţii sovietice, a cărei expresie o constituie colhozul automatizat din Ural, hidrocentralele, uzinele, Universitatea Lomonosov şi cartierele-stup, cartiere-gigant pregătite să preia mii de locatari, şi o penibilă epopee a Canalului, romanul *Drum fără pulbere*, care eluda complet tragedia deportărilor la Canal, mistificând-o printr-o transfigurare a ei într-o victorioasă construcţie socialistă. În monografia pe care i-o consacră, *Petru Dumitriu & Petru Dumitriu*, Oana Soare remarcă histrionismul schizoid al scriitorului, configurându-i portretul janusian al unui *homo duplex*.[367] Un foarte fin profil psihologic al versatilului, dar talentatului autor îl realizează Geo Şerban în „Grandoare şi degradări ale devenirii lui Petru Dumitriu“[368], însă definitoriu pentru opţiunile unei

generații îl constituie episodul relatat de Pavel Chihaia. Conversația dintre cei doi tineri scriitori în intervalul care precedă instalarea deplină a regimului comunist alunecă firesc asupra chestiunii opțiunilor existențiale. Petru Dumitriu realiza cu luciditate schimbarea ce avea să vină foarte curând, cu divizarea maniheică a societății în *stăpâni* și *sclavi*. În această privință, scriitorul se manifestă deschis pentru compromis, „Eu nu vreau să fiu sclav. Nu îndur sclavia.“, fapt care va conduce la separarea celor doi prieteni porniți pe drumuri complet diferite, unul pe cel al notorietății și gloriei, celălalt pe cel al anonimatului și al exilului interior.[369]

Un caz interesant îl prezintă și A.E. Baconsky care realizează o călătorie în U.R.S.S. în 1953, anul esențial, al morții lui Stalin, relatarea de călătorie fiind publicată sub forma unui jurnal, intitulat *Remember,* abia în 1968, un alt an important, care reprezintă o bornă a unei provizorii relaxări pe care regimul comunist din România a permis-o, însă și anul Primăverii de la Praga, al invaziei Cehoslovaciei, al mișcărilor studențești din Franța. În scurtul cuvânt înainte, autorul își ia toate precauțiile decretându-l „mort“ pe călătorul care vizita Uniunea Sovietică în 1953: „În primul rând, din respect pentru dispăruți: călătorul acela e mort demult, iar cartea de față e aproape postumă. Eu n-am făcut decât să o transcriu, împlinindu-mi o datorie de pietate.“ Invocând atât moartea, cât și o vârstă căreia nu-i poate fi atribuită o conștiință politică avansată, adolescența, scriitorul reclamă un anumit tip de lectură menită să restituie, să recupereze, să refacă chipul unei vârste și să justifice absența din carte a unor necesare locuri comune destinate în mod tradițional pelerinajului-sacerdoțiu. Și, într-adevăr, avem o carte epurată de reziduuri politice, de necesarul encomion, de locurile comune ale retoricii de întâmpinare, o carte scoasă din contextul anilor ’50, marcând refuzul evident de a consemna evenimente trecute prin filtrul ideologic, într-un cuvânt, o carte care putea fi scrisă și de către un scriitor occidental lipsit de *parti pris*-uri, fără nici o agendă politică. Scriitorul vizitează doar țări comuniste, Bulgaria, China, Coreea de Nord, unele având cele mai dure regimuri, cu specific de satrapie orientală. În Rusia intră pe la nord, prin Siberia, iar ceea ce-l întâmpină nu este omul, ci natura, taigaua siberiană, impunătorul lac Baikal, așa cum în oraș nu omul este sesizat, ci cultura. Omul este parte a peisajului, devine ilustrativ prin asociere cu personajele romanului rus, și nu sovietic. Întâlnirile sunt întâmplătoare, tranzitorii, secvențe disparate dintr-un film care înaintează peste spații goale. „Doar din când în când, oamenii tulbură această monotonie grandioasă cu mașinile lor care desțelenesc pământul și însămânțează.“[370] Ca și G. Călinescu, A.E. Baconsky vede apoape numai Rusia

veche şi prea puţin din Uniunea Sovietică, iar Moscova devine un revelator în acest sens. Baconsky caută urmele scriitorilor, ale clasicilor literaturii ruse, Dostoievski, Tolstoi, Turgheniev, Esenin, Puşkin, reţine dramatismul existenţei acestora, fără a-l pune în ecuaţia tipică a autoritarismului ţarist şi, fapt semnificativ, îi omite cu bună ştiinţă pe reprezentanţii vechi şi noi ai realismului socialist. Pe fondul campaniei de derusificare survenite în urma „dezgheţului“ din 1963, realismul socialist îşi încheia lamentabil cariera de dictatură literară, o perioadă urâtă şi dispreţuită de toţi scriitorii autentici. În locul ghidului INTURIST care să-l conducă direct la sursă, află singur locaţia mormântului lui Esenin într-o bodegă „destul de sordidă“. Esenţial să o spunem, Baconsky vorbeşte, se pare destul de bine, limba rusă, nimeni nu trebuie să medieze pentru el. Îi mai reţin literar atenţia „glorioşii“ ani ’20, epocă de supremă impetuozitate şi efervescenţă, cu nenumărate şcoli, curente, cafenele, publicaţii şi manifeste. Revoluţia şi anii ce i-au urmat le-au dat ocazia tuturor acelor oameni ai scrisului să realizeze cu maximă acuitate propriul univers, să se cunoască pe ei înşişi, mai repede şi mai profund, să izbucnească şi să piară cei mai mulţi în condiţii tragice, lăsând mărturia unei literaturi de o autenticitate ce nu s-a mai reeditat“.[371] Este şi un fel de a relata printre rânduri coşmarul în care s-au trezit din beţia futuristă o parte dintre aceşti scriitori exterminaţi în Gulag, de a vorbi în termenii autenticităţii de o vârstă de aur a revoluţiei, nu sub raport politic, ci sub raport estetic, revoluţie filtrată prin sensibilitatea mistică a acestor scriitori vizionari. Angajamentele devoţionale, mistica revoluţionară a acestor scriitori vizionari sunt total incompatibile cu anii ’50, defazarea cu un deceniu şi ceva face posibilă exprimarea acestei voci. Imposibilitatea de a-l găsi pe Boris Pasternak, trăind retras în pădurea de la Peredelkino, comunică fie naivitatea scriitorului român, fie dorinţa lui de a eufemiza esopic o întâlnire imposibilă pentru un scriitor fie el şi „socialist“ cu scriitorul rus devenit prizonier în propria ţară. În ceea ce priveşte absenţa sistematică a lui Ilia Ehrenburg plecat în străinătate, suspiciunea scriitorului apare enunţată discret: „ceea ce mi s-a părut întotdeauna curios“. Înainte de dispariţia lui Stalin în 1953, astfel de comentarii ar fi fost inadmisibile şi nu ar fi trecut de barajul cenzurii; dubitativul irevenţios indică aici o altă vârstă a călătoriei în U.R.S.S., când ictusul critic, moderat totuşi, devenise posibil. Discutând cu oficialii literaturii sovietice, scriitori transformaţi în funcţionari, „activişti“, cum îi numeşte Baconsky, care-şi asumă rolul „cu o anumită voluptate secretă“, scriitorul român îşi manifestă fin dezacordul la şirul de stereotipii invocate dogmatic de aceştia: „[...] literatura e în urma vieţii, că scriitorul nu cunoaşte îndeajuns

realitatea şi nu şi-a însuşit încă în adevăratul sens al cuvântului metoda realismului socialist [...].“[372] O simplă comparaţie cu efectul pe care-l are întâlnirea lui Cezar Petrescu cu Fadeev şi realismul socialist ne relevă distanţa considerabilă dintre retorica emulativ-encomiastică a lui Cezar Petrescu şi ecartul critic al lui Baconsky. Pronunţarea unor nume ca Pilniak, Zoşcenko – Jdanov îi indica vaticinar pe el şi pe Anna Ahmatova în nefastul „Raport asupra revistelor *Zvezda* şi *Leningrad*“, adevărat manifest al realismului socialist din 1946, Babel, Ţvetaeva – victimă a terorii, sfârşind prin a se sinucide –, invocând acelaşi context dramatic al vieţii lor, constituie un alt punct de frontieră între două lumi. Inexprimabilul anilor ’50 se poate face auzit acum ca un ecou al ordaliilor la care scriitorii români înşişi fuseseră supuşi în perioada obsedantului deceniu. Insistenţa nu este nici inocentă, nici nevinovată, scriitorul aflat în vizită deplânge soarta celor din breaslă, care nu au acceptat compromisurile, eliminaţi de pe scena publică, ostracizaţi şi, în anumite cazuri, trimişi în Gulag sau împinşi spre sinucidere.

Putem observa din trecerea în revistă a acestor relatări de călătorie, care porneşte de la reeditarea cărţii lui Sahia şi publicarea cărţilor lui Petre Nemoianu sau Mitiţă Constantinescu, „întârziate“ de cenzură, şi care se opreşte la cărţile forjate în anii ’50, o adevărată avalanşă care îi înseriază pe aproape toţi marii scriitori români care au pactizat cu regimul comunist, terminând cu cele care apar tardiv, precum cea a lui A.E. Baconsky, o întreagă istorie a relaţiilor cu U.R.S.S. Traseul acesta reface un parcurs istoric al compromisului şi al eliberării de servituţile sovietice, nu şi de cele ale comunismului românesc, pe care Ceauşescu începe să-l construiască sub zodia revivificării mitului naţional după 1968.

PARTEA A PATRA

27

Prima impresie – experiența frontierei, rituri de trecere sovietice

În orice călătorie, există un *topos* al primei impresii, care poartă cu sine o valoare simbolică. Această primă privire, primă impresie, rezidă paradoxal într-o ulterioară reconstrucție a evenimentelor, pentru că momentul trăirii nu coincide cu cel al relatării. Traversarea graniței se înscrie de data aceasta într-o experiență cu caracter inițiatic pentru majoritatea călătorilor aflați la primul voiaj, cu atât mai mult cu cât granița dintre Rusia Sovietică și Europa nu este doar o graniță între două țări, ci între două lumi, așa cum apreciază și Alfred Fabre-Luce. Prima impresie legată de traversarea graniței devine parte a unei experiențe inițiatice și are ca fundal un anumit orizont de așteptare ce urmează a fi bulversat sau confirmat. Înainte de al Doilea Război Mondial, majoritatea călătoriilor în U.R.S.S. au loc cu trenul, există doar câteva puncte de trecere a frontierei, special amenajate pentru a controla fluxul de vizitatori, unul limitat, și pentru a oferi o perspectivă introductivă în realitatea sovietică. Călătorii străini se concentrează asupra primei impresii și sunt atenți într-o oarecare măsură la tovarășii de compartiment, la cei care intră în U.R.S.S. și aproape deloc la cei care ies. Fiecare mijloc de transport își poartă cu sine propriul bagaj mitologic; caleașca, bicicleta, motocicleta, corabia, trenul sau avionul dezvoltă o anumită percepție asupra spațiului în funcție de propria dinamică, de propria legendă. Trenul imprimă un anumit sentiment al aventurii, mai ales că vagoanele rusești sunt cu mult mai încăpătoare, la fel cum ecartamentul liniilor sovietice este mai larg decât cel european. Distanțele lungi pe care trenul trebuie să le acopere dictează și adaptarea vagoanelor pentru a asigura un anumit confort. După 1944, cel puțin în ceea ce-i privește pe călătorii români, călătoria cu trenul va fi înlocuită de călătoria cu avionul, mai rapidă și mai eficientă, accesibilă delegațiilor de scriitori, ziariști, oameni de știință, oameni politici, clerici, care fac drumul la Moscova în cadrul unor schimburi bilaterale, într-un fel de vizite de lucru care exclud turismul ca scop unic al

călătoriei. Aventura a dispărut în aceste călătorii şi pentru că asupra lor nu mai planează nici un fel de interdicție, iar ea este amenajată în cele mai mici detalii de către funcționarii INTURIST-ului, totodată angajați ai poliției secrete. Călătoria cu avionul nu numai că reduce distanțele, dar limitează şi contactul cu alți călători în afara delegației române, lumile sunt izolate etanş, aşa cum vor fi contactele stabilite de români cu cetățenii sovietici.

Pentru scriitorul şi jurnalistul francez Alfred Fabre-Luce, ca şi pentru congenerii săi, este vorba de lumea capitalistă şi de noua lume comunistă, iar el se simte mandatarul unei lumi diferite, dacă nu chiar opuse celei în care va intra. Această dihotomie este certificată de evenimente simple, chiar în momentul în care acesta se află la graniță. Va fi sau nu primit cu ostilitate? Se va afla în siguranță pe teritoriul U.R.S.S. sau, dimpotrivă, se află în pericol? Va găsi în femeia sovietică ocazia unei aventuri sau se va izbi de rigiditatea unor norme descurajante pentru apetitul său de cunoaştere? Ceea ce observă îi sporeşte anxietatea. Pentru Fabre-Luce, care călătorise alături de André Beucler, experiența va fi cuantificată în cartea sa *Russie 1927*. Scriitorul care avea să fondeze în 1933, alături de Jean Prévost şi Pierre Dominique, hebdomadarul politic *Pamphlet* şi, între 1934 şi 1936, să devină redactor-şef al lui *L'Europe nouvelle* se arăta sceptic cu privire la realitățile sovietice, iar surprizele survin chiar la graniță. Un funcționar tânăr şi amiabil consimte să întrețină o veselă conversație, asigurându-l cu mâna pe inimă că regimul comunist este „le régime du cœur". Efectul soporific se dizolvă cu apariția unui alt funcționar, mai în vârstă, care nu se arată dispus să facă nici o concesie politeții sau capitalismului.

> În sfârşit, un subordonat care consimte să vă trateze drept egal, fără ură tacită, nici servilitate jenantă! Ne simțim înclinați către indulgență față de regim... Dar tovarăşul său încurajat vine să ne înghesuie. Şi acesta este bătrân, murdar, mitocan, scuipă pe jos şi repetă la intervale regulate: „Burjui, nitcevo".[373]

Fațetei primitoare, îngăduitoare şi „frumoase" a noii lumi îi corespunde o alta lipsită de orice candoare, brutală, urâtă, ostilă, edificând un regim dihotomic care va circumscrie paradoxurile lumii noi, aceasta dacă nu există deja în bagajul călătorului francez sau român informat cultural din romanele ruseşti. Scriitorul pare să exagereze această primă luare de contact, însă în lumina unei experiențe inițiatice augumentarea evenimentelor nu mai apare ca superficială, ci învestită cu valențe simbolice. La aceasta se adaugă trecerea propriu-zisă prin vamă. La vamă îi sunt „arestate", confiscate, două cărți de Gorki, fără nici cea mai mică explicație, ceea ce conferă stranietate evenimentului, deoarece acele cărți n-au nimic subversiv.

Dimpotrivă, Gorki este considerat cel mai emblematic autor al regimului, însă Fabre-Luce n-avea cum să ştie că scriitorul căzuse în dizgraţie, că nu mai era frecventabil ca odinioară. Scriitorul francez are însă pregătit răspunsul pentru un astfel de abuz. Abuzul are relevanţă cutumiară, el face parte dintr-o tradiţie rusească pe care Fabre-Luce o documentează cu cazul lui, căruia vameşii Rusiei ţariste i-au confiscat o carte de Balzac. Exagerarea are în vedere nu numai efectul retoric, ci şi deschiderea spre aventură pe care o oferă intrarea în Rusia, ţaristă sau sovietică, are mai puţină importanţă. Relatările de călătorie ale lui Théophile Gautier, *Voyage en Russie* (1886), constituie un reper de încredere pentru ceea ce nu se schimbă în Rusia, indiferent de regim: autocraţia. La rândul său, Balzac călătorise în Rusia în 1843, iar observaţiile pe care le face sunt probatorii pentru cele afirmate de marchizul de Custine.

> Am trecut pragul pe care-l păzeşte un soldat înarmat. După ce mi-au răscolit conştiincioşi valiza sub privirile aspre ale unui şef, vameşii au confiscat fără nici cea mai mică explicaţie două cărţi de Gorki. Ofensă bolşevică? Nu, vechi obicei rusesc în 1865, reprezentanţii Ţarului scot din cufărul lui Théophile Gautier, *Rudele sărace* de Balzac. Dar această lipsă de umor are efect. Pare că, în aceeaşi tăcere marţială, ai putea fi expulzat, închis, împuşcat.[374]

De remarcat faptul că Fabre-Luce desemnează graniţa, mai precis teritoriul neutru dintre Europa şi Rusia, ca pe un fel de Ultima Thule, un ultim bastion al capitalismului tratat simbolic ca un continent în sine. Faptul este menit să sublinieze atât aprehensiunile călătorului francez, cât şi alteritatea care-o reprezintă pentru el noua entitate geopolitică: Rusia bolşevică.

> Trebuie să meriţi printr-o oarecare iniţiere intrarea într-o lume nouă. Aici se află frontiera cea mai îndepărtată a capitalismului – cu cât mai emoţionant decât limitele geografice la care au visat un Barrès sau un Chateaubriand. Nemarcată de nici un relief în câmpia uniformă, această frontieră morală părea încă mai frapantă. [...] Doar aici, prerogativele mele sociale se vor întoarce împotriva mea... în faţa acestor tropice de ordin moral, înţeleg că va trebui să primesc un botez al frontierei.[375]

La fel ca în cazul călătoriilor în Extremul Orient, văzut în mod tradiţional ca o lume a corupţiei sau, eufemistic spus, a unei alte morale, a unui spirit tranzacţional, supus tuturor paradoxelor, Fabre-Luce recreează astfel atmosfera de suspans şi de aventură a primilor exploratori ai paradisurilor tropicale, fie dincolo de ocean, fie într-o Africă neagră, cu toate că aici culoarea totemică o reprezintă roşul cel mai pur.

Dar nu la fel traversează graniţa şi Luc Durtain, deşi se confruntă cu aceeaşi realitate, pe care însă o vede cu alţi ochi. Ceea ce era disforic la

Fabre-Luce este euforic la Luc Durtain, experiențele celor doi pot fi citite până la un punct în oglindă. În locul funcționarului încărcat de o agresivitate latentă, expresie a ostilității, Luc Durtain surprinde un funcționar vamal animat de o generozitate activă, care răspunde cu maximum de solicitudine la întrebarea pe care un călător o adresează într-o rusă aproximativă, mai mult, oferindu-i acestuia şi ţigări din propria tabacheră. Durtain chiar dă episodului un titlu de film de război cu o evidentă încărcătură emoțională: „La cigarette du douanier." Țigara este în măsură să consfințească un astfel de pact aproape fratern al unei solidarități.

Am trecut pe patru continente bariera atâtor vămi. Am întâlnit sub viziere scandinave sau germane chipul imperativului categoric; a trebuit să strecor discret ofițerilor spanioli bancnotele albastre pe care ei le-au făcut să dispară cu noblețe, să suport nenumărate umilințe la Smirna sau în Alexandria; în fața Statuii Libertății, vlăjgani debordând de tiranie jovială mi-au impus taxe uluitoare. Dar trebuie spus că niciunde altundeva n-am observat acest gest amical, făcut de vameş spre călător. Făcut, fără îndoială, cu emoție: totuşi, în pragul acestei țări unde urma să locuiesc, gestul mi s-a părut legat de generozitatea rasei, precum zăpada de climatul aspru. Eram, în mod clar, în Rusia.[376]

Ca şi în cazul lui Fabre-Luce, gestul vameşului, personaj cu o evidentă încărcătură simbolică, trece drept un semn emblematic pentru noul teritoriu, definit ca unul al generozității. Un singur gest, un fum, şi sentința devine definitivă. Mai mult, Luc Durtain se hazardează în a face o serie de considerații pe marginea acestui gest pe care-l compară cu sobrietatea, reținerea, răceala, distanța proprie unui funcționar la vamă din diferite țări europene. În acest caz, familiaritatea, firescul amabil îl identifică pe rus cu generozitatea, îi creează un profil afectiv. Impresia pare să facă pasabile şi celelalte formalități vamale printre care se află şi scotocitul bagajelor şi confiscarea imprimatelor. În abordarea sa, Luc Durtain[377] se debarasează programatic de argumentul statistic, păstrând din epistemă doar intenția de obiectivare a fenomenului sovietic, pledând nu pentru imaginea monocromă sau alb-negru de tipul chestionarelor specializate în colectarea impresiilor din U.R.S.S., ci pentru o imagine nuanțată, uneori chiar contradictorie, dar „vie". Luc Durtain aduce ca argument deloc neglijabil situarea Rusiei la intersecția Europei cu Asia, în măsură să ofere un interesant şi complex melanj cultural.

Părinții fondatori ai noii republici, dar şi sacerdoții spirituali ai unui nou cult prezidează intrarea în U.R.S.S., fotografiile mărite ale comisarilor poporului şi ale celor doi filozofi fac parte din panteonul sovietic. Luc Durtain sesizează foarte bine funcția sacerdotală, rituală, a acestor figuri expuse pe panouri, a emblemelor şi a devizei: „Proletari din toate țările, uniți-vă!"

Bizareria conține o doză de amenințare prin asocierea livrescă pe care o face scriitorul cu scena de un exotism crud din romanul *Salammbô* al lui Flaubert, în care leii apăreau crucificați în fața mercenarilor stupefiați. Deşi scriitorul a declarat plin de convingere că va fi de o directețe şi de o claritate fără rest, în volutele stilului, ale comparației se află ceva neliniştitor.

Fondatorii noii ordini a lumii: fotografii mari înrămate cu grijă. Lenin, interpretare deopotrivă masivă, autoritară şi sensibilă, pe care par să o fi căutat aparatele ruseşti. Troțki, grimasă înghițită de o şapcă, imagine de eretic pe care nu mă aşteptam s-o găsesc aici. Cicerin. Lunacearski. Rîkov. Pe peretele opus, la loc de cinste, față în față cu Lenin, cei doi teoreticieni: Engels, Marx. Marx, acest Părinte nemuritor al revoluției, barbă bogată ale cărei bucle etajate, acumulate precum argumentele, teoremele, legile, dogmele, pare să dizolve trăsăturile bărbatului, întunecându-i privirea.

Vă mai amintiți, în *Salammbô*, uluirea mercenarilor, când descoperă pe drum, în apropierea Cartaginei, un rând de cruci pe care sunt crucificați lei:

– Ce fel de popor e acesta care se amuză crucificând lei?

Şi noi, nu puteam să nu ne întrebăm:

– Ce societate e aceea în care vezi filozofi prezidând un control de bagaje?[378]

În cazul lui Andrée Viollis, întâlnirea cu Țara Sovietelor este precedată de alte întâlniri semnificative. El cunoaşte o rusoaică tânără care îşi manifestă deschis adversitatea față de „asasinii bolşevici", sperând într-o schimbare a situației cu ajutorul țăranilor din preajma Odessei. Mai întâlneşte un diplomat polonez recomandat şi de numărul din *Petit Parisien* pe care-l citeşte. Aminteşte dificultățile întâmpinate în fața alfabetului rusesc. Prima barieră se dovedeşte chiar acest alfabet. Emoția este puternică la traversarea graniței, iar călătoarea franceză nu ratează un mic ictus ironic citind inscripția-slogan de întâmpinare:

– Veți vedea, mi s-a spus, Sovieticii sunt admirabili regizori. Au ridicat acolo un mare arc de triumf garnisit cu drapele roşii şi ghirlande verzi, ca pentru o neîntreruptă sărbătoare. Şi o inscripție: „Salut proletarilor din Occident."

Proletari? Nu e unul în vagonul nostru. Dar e totuşi măgulitor...[379]

În rest, întunericul o împiedică să vadă altceva decât o mică „isba". Dacă personalul vamal face o bună impresie prin rigoare şi politețe, în schimb, confiscarea cărților o determină să protesteze şi documentele protectoare le salvează în cele din urmă. Eficiența vameşilor se traduce în rigurozitatea controlului menit să elimine orice obiect indezirabil Sovietelor şi să mențină acest cordon sanitar care face din Rusia Sovietică un stat insular, unde opinia publică este modelată de discursul propagandei. Neglijentă, Viollis

lasă să cadă chibritul cu care şi-a aprins ţigara şi este atenţionată de un bătrân în uniformă care-i arată o scrumieră. Gestul are valoare simbolică, curăţenia face parte dintr-un sistem disciplinar ale cărui extensii călătoarea abia le bănuieşte.

Pentru Henri Membré, ca şi pentru atâţia alţii, U.R.S.S. este „un autre monde“, o ţară unde predomină tristeţea, în ciuda marilor reuşite revendicate statistic. Observaţia lui Membré este cu atât mai stranie cu cât există scriitori care prezintă o imagine a Uniunii Sovietice la antipodul tristeţii, aşa cum sovieticii o şi recomadă, prin vocea autorizată a lui Stalin, ca pe o patrie a veseliei. U.R.S.S. ar fi o ţară a veseliei, în care *Oda bucuriei* se intonează în ritmul marilor realizări sovietice. În această „altă lume“, nu orice discurs este tolerat, constrângerile prezidează de fapt scoaterea din circulaţie a unor valori intelectuale pe care acest călător, chiar dacă nu le enunţă, pare să le împărtăşească. Această realitate nouă se deschide doar atenţiei concentrate şi oneste a călătorului şi impune acest exerciţiu al observaţiei lucide.

> Însă cel care-şi găseşte plăcerea în a observa, a cântări cu atenţie, a problematiza, cine şi-a părăsit în mod deliberat patria cu unica intenţie de a vedea cu ochii lui ce se petrece de cealaltă parte, acela e cuprins de la bun început de o tristeţe de care îi va veni greu să se despartă şi pe care chiar spectacolul marilor reuşite materiale nu o va putea şterge. [...] El a trecut realmente frontiera şi, de acum înainte, va trăi într-o ţară unde nu mai e permisă discuţia anumitor idei şi unde majoritatea valorilor sale intelectuale sau morale sunt depreciate. A părăsit Occidentul şi a intrat cu adevărat într-o altă lume. Şi, în spatele sârmei ghimpate, întreaga ţară e mobilizată.[380]

Şi pentru Pierre Dominique prima impresie este edificatoare, călătorul realizează dintr-o privire că se află într-o Lume Nouă, şi devine semnificativă insistenţa cu care scriitorul subliniază relevanţa instantaneului. Pornind de la această punere în ecuaţie perceptivă, am putea spune că realitatea sovietică sare în ochi. Pentru Dominique, soldaţii Armatei Roşii, aleşi pe sprânceană, sunt şi primii ambasadori; robusteţea, hotărârea din privirile lor, gravitatea conferă astfel o prestanţă deosebită Sovietelor, sunt un fel de poliţă în alb asupra legitimităţii noii conduceri. Caracterul ofensiv al acestui instantaneu se relevă şi prin faptul că scriitorul face apel la o prestigioasă galerie de lideri şi armate. Sunt invocaţi Mahomed, Cromwell, cruciaţii francezi etc.

> Şi cred că dintr-odată am descoperit O Lume Nouă. Dintr-odată, dintr-o singură privire. Erau acolo vreo douăzeci poate, unii cu capul descoperit, alţii cu el acoperit de curioase şepci de postav care pe vârful capului stau ţuguiate, şapca mongolă decorată în faţă cu o stea roşie. Toţi tineri, zdraveni, bine îmbrăcaţi şi nu voi uita niciodată

privirea acestor oameni fără îndoială selectați, aceşti primi ambasadori, o privire dură, gravă, acea privire care trebuie să aibă, cred, tot sprijinul armat al unei idei, acea privire care îmi imaginez că ilumina chipurile primilor soldați ai lui Mahomed sau ale cruciaților noştri, sau ale cavaleriei lui Cromwell, sau mai simplu ale soldaților noştri din Anul II.[381]

Formalitățile sunt cele care fac dificilă intrarea în Rusia, fie ea sovietică sau nu. Ceea ce remarca Marchizul de Custine cu privire la formalități constată şi Henri Béraud. Călătoria începe cu formalitățile de la ambasada sovietică de la Paris, unde Béraud descoperă o atmosferă impregnată de amestecul de lentoare şi *dolce farniente* oriental, cu o teatralizare a austerității proletare a noului regim. Nu lipseşte ironia fină a lui Béraud, refugiații ruşi deveniți şoferi, precum conții ruşi scăpătați din romanele lui Ohnet, ştiu prea bine traseul până la Ambasada Uniunii, aflată pe rue de Grenelle.

O călătorie în Rusia începe în rue de Grenelle şi aici este chiar cel mai lung popas din tot drumul. Dacă ai noroc sau pe cineva să te ajute, abia după o lună pleci. Spre sfârşitul lui iunie, chemai un taxi şi, fără nici o altă lămurire, spusei:
– La ambasada sovietică. Şi mă dusei în zbor drept acolo. Căci, nu-i şofer la Paris care să nu ştie unde stă d. Krassin, şi asta, fără îndoială, pentru că mai toți şoferii sunt ruşi.“[382]

Inițierea, pentru călătorul occidental începe de aici. El trebuie să treacă o probă a răbdării, înainte de a trece propriu-zis granița. Aceste niveluri suplimentare de decantare probează atitudinea de suspiciune pe care Patria Sovietelor o are pentru străin. Béraud se familiarizează cu interiorul ambasadei, aceasta reproduce la o scară convențională noul *modus vivendi* sovietic. În anticameră, Béraud îi descoperă pe funcționarii ambasadei, care, după toate aparențele, sunt muncitori – cel puțin aşa crede Béraud examinându-le uniformele de o austeră simplitate, dacă nu cea a vocației, atunci cea a clasei.

Nu erau acolo decât muncitori. Asta se vedea numaidecât. Purtau toți adevărata uniformă de proletari. De la gulerul moale şi larg în jurul gâtului şi cravata sucită într'o parte, şi până la cisme, totul îşi dovedea rusticitatea sănătoasă şi vârtoasă a muncii. Dealmiteri, nu făceau nici o treabă. Aşezați în scaune, fumau țigări ruseşti, cu cartonul lung, venite din fundul Europei cu valiza diplomatică.[383]

Se pot observa şi aici cu uşurință bemolii şi diezii ironiei în prezentarea acestor funcționari-proletari, destul de şifonați, al căror ascetic aspect vestimentar îmbrățişează prostul gust şi sobrietatea gangsterilor dintr-un film *noir*. Aceşti funcționari ilizibili şi şleampeți realizează un dublu contrast de inadecvare cu locul: (1) sub raport vestimentar, francezul, oricât de socialist ar fi, ține la conduita elementară, civilizată, (2) sub raportul activității,

îmbrăcaţi proletar cu o neglijenţă nicidecum jucată, ci naturală, funcţionarii proletari nu fac absolut nimic, mai precis stau şi fumează ţigări ruseşti proaste, dar autentice, trimise cu valiza diplomatică. În tabloul de gen pe care-l face, scriitorul francez îi expediază pe aceşti funcţionari proletarieni cu o scârbă dacă nu princiară, atunci cel puţin burgheză. Trecând din anticameră în salonul roşu, pentru a-l întâlni ulterior pe ambasador, Béraud poate contempla în linişte portretul lui Lenin, un portret de propagandă, care tronează într-o singurătate detaşată. Urmează pentru Béraud o lună de formalităţi, ordine, contraordine, vizite, i se solicită foarte multe fotografii, este luat minuţios în evidenţă. Această reţea birocratică este edificatoare pentru climatul de suspiciune ce prezidează traversarea frontierei sovietelor. Béraud era amânat pentru a fi verificat la sânge, el venea din partea *Journal*-ului ceea ce ridica suspiciuni pentru funcţionarii sovietici. Scriitorul francez poate fi introdus într-o serie exemplară de reporteri precum Joseph Kessel, Albert Londres, André Tudesq, Édouard Helsey, Claude Anet, Louis Roubaud, consacrând o formulă „ce que j'ai vu...": *Ce que j'ai vu à Berlin* (1926), *Ce que j'ai vu à Moscou* (1926), *Ce que j'ai vu à Rome* (1929).

Béraud ia trenul de la Berlin şi traversează Germania, Polonia, Prusia Orientală, Lituania şi ajunge la graniţa Letoniei cu U.R.S.S. Prin intermediul unui metalurgist german poate consulta un Baedecker din 1912. Schimbările revoluţionare produseseră un evident clivaj informaţional, Baedeckerul reprezintă deja istorie pentru francez, iar formulele acestuia, dincolo de desuetudinea lor, produc şi un efect ironico-nostalgic. Discursul exortativ privea un călător configurat după un alt tipar, care trebuie acum să-şi reajusteze orizontul de aşteptare şi să admită că Rusia Vechiului Regim a devenit istorie.

> Cartea, tipărită pe vremea ţarilor, era într-adevăr nemaipomenită la citit. Moscova o numeşte „măicuţa". Troicele îi inspiră un cuplet înduioşat, iar balurile de la clubul Nobilimei, la fel. Şi se vorbeşte apoi de *Chirokaia natura*, sau „natura înzestrată" a Moscoviţilor...
> Unele informaţiuni sunt tot aşa de savuroase ca asta: *„Siguranţa publică nu diferă în Rusia de ceea ce este în restul Europei. Nu-i deloc nevoie de a purta arme, afară numai dacă vrei să mergi la vânătoare."*
> Îmi venia să zâmbesc când ochii îmi căzură pe asta: *„Împărăţia rusească este sub regimul monarhic cel mai absolut..."* Şi mai departe: *„Scrisorile, cari atrag atenţia, sunt de obicei deschise la poştă".*
> Ce bune mai sunt şi cărţile astea vechi![384]

Decupajul ironic aduce cu sine şi o notă dramatică intenţionată până la un punct şi de scriitor. Fragmentele reprezintă o excelentă punere în abis a situaţiei de ruptură-continuitate în care se găseşte Rusia. Din păcate, conti-

nuitatea cu noul regim proletar pare să se stabilească în ceea ce Rusia avea discreționar sub raportul autorității. Textul se impregnează indefinit, melancolic de atmosfera unor *Ubi sunt*.

Şi pentru Béraud, prima impresie este aşteptată cu emoție şi nu mai puțin supusă acestei convenții: ea constituie un preambul pentru ceea ce va urma. Mai mult, scriitorii investesc evenimentele legate de primul contact cu valențe reprezentativ-simbolice. În mod real, prima interacțiune poate fi revizuită sau nu, dar, în economia simbolică a memorialului de călătorie, experiența traversării frontierei joacă un rol decisiv.

> În țările cu revoluție, vameşii nu se sfiesc de a se arăta romantici. Am văzut asta şi în Irlanda cu sinn-feinerii, în Italia în primele luni ale fascismului şi în Grecia când se împuşcau miniştrii. Dar, îmi închipui că cercetarea bagajelor la vama Uniunii Sovietelor are şi o parte de acrobație. Abia ne oprisem şi vameşii se şi plimbau pe acoperişul vagonului; alții se târau pe sub osii. În timpul acesta lavabourile erau răsturnate şi paturile întoarse pe dos ca nişte cărți de joc în mâinile unui crupier uriaş. Geamantanele mele erau larg deschise. Nici nu se atinseseră de ele.[385]

Dincolo de o nouă şarjă ironică, Béraud surprinde bizareria unui control extrem de minuțios. Scena apare aproape cinematografică prin insolitul ei, dar Béraud se află deja în U.R.S.S., aşa cum afirma apoftegmatic, în chip de concluzie, şi Luc Durtain, dar şi cu o notă de sentimentalism.

Ceea ce pentru un călător pentru care U.R.S.S. nu reprezintă o patrie de elecțiune apare ca reprobabil configurează tot atâtea elemente de identificare pentru unul pentru care călătoria are sensul unei înrolări. Sahia sesizează realitatea convențională a frontierei, în aparență, traversarea ei se face cu o oarecare lejeritate, firesc, diferența se află în altă parte, ține chiar de esența lumii noi, care se lasă explorată fără a opune rezistență. Sahia pornea la drum cu o serie de premise favorabile U.R.S.S., relatarea călătoriei sale constituie şi o carte de vizită pe care o oferă scriitorul unui cititor format într-un climat politic ostil vecinului de la Răsărit. Sahia nu uită că este primul care deschide drumul spre Uniunea Sovietică, şi nici datoria care-i incumbă. Panait Istrati era exclus cu totul dintre raportorii creditabili, considerat drept un trădător, iar relatarea sa lipsită de autenticitate, voit deformată. Misiunea lui Sahia era şi aceea de a restabili încrederea în U.R.S.S. şi de a contracara depoziția febricitată, negativă, a lui Istrati. În plus, de la început, Sahia relevă caracterul simbolic al graniței, convenția care stă la baza oricărei delimitări şi care în acest caz are o conotație unificatoare.

> Aşa sunt granițele, jocuri, simple simboluri.
> Între cele două gărdulețe este zona neutră.

Trenul a pornit încet de la ultima stație poloneză, să ne treacă dincolo... (sunt încredințat că numai cu ceea ce simt acum, în clipele trecerii, aşi putea scrie o întreagă carte)...
Deodată, din rândul gardului sovietic şi deasupra liniei ferate, se înalță un arc uriaş. În mijlocul lui stă o stea mare roşie cu emblema comunistă, secera şi ciocanul. Peste tot frontispiciul arcului este scris: „Proletari din toate țările, uniți-vă." Trenul lunecă uşor cu noi, pe sub lozinca lui Marx.
De unde începe teritoriul sovietic, se vede o cazarmă mică, probabil a pichetului grăniceresc. Soldații sunt în repaus.
Primii soldați bolşevici!... Unii fac gimnastică la aparatele din stânga cazărmii, alții cântă, iar câțiva au încins o căzăcească.[386]

Ca toți ceilalți călători, Sahia trece pe sub arcul purtând mantra ideologică, deviza proletariatului, un fel de arc de triumf redus la scara unei lozinci a unuia din părinții fondatori ai bolşevismului. Însemnele Sovietelor se află peste tot, intrarea le reține pe cele esențiale. Soldații sovietici par un ansamblu artistic-sportiv, unii cântă, alții dansează, unii fac sport, nimic mai firesc, mai paşnic. Oricum, pentru Sahia este dragoste la prima vedere. Scriitorul român ne asigură că nu întâmpini nici o rezistență, altfel spus, totul se desfăşoară în vederea unei treceri cât mai agreabile, fără un aport excesiv de formalități şi fără impedimente, relaxat, cu *fair play*-ul sportivității. Relatarea lui împărtăşeşte cu relatările similare ale călătorilor români postbelici acel aer de familie care subliniază normalitatea la orice pas, ca un argument într-o demonstrație.

Formalitățile merg repede. Peste tot numai oameni tineri, până la treizeci de ani. Se distinge la fiecare o politeță naturală, o amabilitate care te copleşeşte. După ce s'a făcut controlul bagajelor putem să ne urcăm în tren.[387]

Există chiar un excedent pozitiv în acest firesc, sovieticii se întrec pe sine în curtoazie, merg până la generozitate. Se află aici un *hybris* localizat nu doar în *parti pris*-urile acestor martori ai apărării, ale acestor zelatori ai U.R.S.S., fie că sunt români sau francezi. Teritoriul pe care intră este cu totul special, iar funcționarii, fără excepție tineri, oferă o mostră din proiectul umanist sovietic, numai că în acest exces de firesc se află germenii suspiciunii. Despre U.R.S.S., partizanii nu pot vorbi decât în superlative abia disimulate, probante, schimbând lacuna cu excesul, golul cu preaplinul. Acest *hybris* însoțeşte toate aceste relatări îndatorate, prizoniere devotamentului. Sahia se decide să privească răsăritul în Lumea Nouă, iar faptului în sine i se conferă o rezonanță simbolică. De altfel, acesta constituie unul dintre cuvintele-cheie intrat în bagajul simbolic al noului regim. Tinerețea şi zorile unei noi umanități edificate de Revoluția din Octombrie se regăsesc

armonic în aceeaşi fabulă mistică a călătorului care contemplă răsăritul alături de juna sovietică, de veghe la bunul mers al trenului pe care-l conduce, purtând felinarul roşu la piept ca pe o a doua inimă. Între călătorul român şi fata-şef de tren se înfiripă o relație purificată de orice reziduu de frivolitate sub semnul unei armonii ideologice extrapolate simbolic prin contemplarea răsăritului soarelui bolşevic al Lumii Noi. Tinerețea dă tonul în patria sovietică, un alt început, zorile unei Lumi Noi.

> Trebuie să fie târziu; sunt hotărât însă să aştept dimineața, să mă prindă la fereastra vagonului. Vreau să văd răsărind soarele, întâiul soare pe câmpia Rusiei.
> În nenumărate rânduri a trecut pe lângă mine o fată tânără, în haină de piele, cu basc roşu şi felinar mic în piept, ca o inimă. Este şeful trenului.
> – De ce nu dormi? mă întreabă când a ajuns în dreptul meu.
> – Vreau să prind soarele răsărind, îi răspund.
> Fata râde şi trece mai departe.
> Toate uşile compartimentelor sunt închise. [...] Prin gările la care oprim văd la lumini de reflectoare figurile lui Lenin, Stalin, Voroşilov, Molotov sau Kaganovici, desemnate pe pânze, uneori chiar în mărime naturală. Falduri mari de roşu se leagănă la adierea vântului de toamnă. [...] S'a arătat din nou fata cu felinarul ca o inimă. A venit aproape de mine şi privim împreună, afară, pe fereastra vagonului. Lumina felinarului ei supără şi nu mai putem vedea decât la un metru departe de linie. Îl desprinde din piept. Stăm unul lângă altul, umăr lângă umăr. Privirile acestei fete, care nu are mai mult de 24 de ani, urmăresc cu nesaț obrazul pământului sovietic care se deapănă în neştire, negru şi răscolit de tractoare. Poate ochii ei au stat aşa, ascunşi după sticlă, de sute şi sute de ori, privind pădurile, câmpurile albe, colinele Rusiei. Vorbeşte, lipindu-şi fruntea de geam:
> – Uite, toți nourii se risipesc, n'ai pierdut noaptea degeaba. Ai să vezi soarele bolşevic răsărind. Zâmbeşte şi-şi agață felinarul iarăşi la haină.[388]

Idila sovietică la lumina răsăritului se termină climactic odată cu el. Erotismul superior, diafanizat, epurat de contingențe carnale se dizolvă în imagini revelatoare pentru noul continent de efuziuni, tractoare care răscolesc pământul negru, umărul fetei, fruntea lipită de geam, o intimitate pe care, prin reprezentanță, Sahia o conferă noii Rusii Sovietice, patria tinereții fără bătrânețe. În noapte, la lumina reflectoarelor, scriitorul poate vedea portretele patriarhilor sovietici în mărime naturală, asistând idila care se-nfiripă. Cadrul acesta de sublimare a sentimentelor celor mai pure în fidelitate partinică anunță efuziunile similare în datele aceloraşi tipuri de asocieri din relatările scriitorilor români care călătoresc în U.R.S.S. după 1944. În ceea ce priveşte România, de o parte din aceste nume se vor lega foarte triste amintiri. Dar Sahia nu are cum să ştie acest lucru şi gigantescul acestor imagini puse în lumină pare să-l emoționeze, ca şi faldurile de roşu care

adie în bătaia vântului. Se află aici poate şi un romantism naiv, pasabil, instrumentat nu fără oarecare talent de către prozator. Tot ceea ce vede se constituie pentru el într-un semn al adeziunii, într-un semn de întâmpinare. Scriitorul nu-şi dobândeşte convingerile în această călătorie, el le are deja şi le conferă un argument suplimentar, de efect liric uneori. Şi pentru el, ca şi pentru mulţi alţii, prima vedere este decisivă, idilei ocazionale situate într-un orizont de aşteptare infinit adresat unei idealităţi la fel de generoase îi corespunde întreaga experienţă ulterioară desfăşurată cu argumente statistice, cu explicaţii detaliate. Vizita în U.R.S.S., pentru partizanii săi înfocaţi, constituie în mare o poveste de dragoste, erotismul ideologic se poate dovedi însă mai versatil, mai complicat, decât o ocazională idilă.

În comparaţie cu Sahia, I. Manu vede de la început „contradicţiile" şi expresiile unui raport mai degrabă burghez între clase. Călătoreşte destul de incomod în vagoane care oferă aceleaşi condiţii pentru toţi, cu clasa „tare", cum o numeşte ironic. Spre surprinderea sa, însă cu o nedisimulată satisfacţie, descoperă că există, rezervate unei elite „proletare", şi vagoane de lux. Compartimentul de lux, cel din clasa *moale* şi cel din clasa *tare* corespund astfel noilor ierarhii, noilor clase, noilor compartimentări sociale care trasează drastic diferenţele. Reflexul „burghez" al elitelor bolşevice subliniază impostura acestor elite care altfel predică asceza revoluţionară şi egalitatea tuturor cetăţenilor sovietici. Astfel, ierarhiile, noile clase se construiesc într-un sistem care pretinde eliminarea definitivă a privilegiilor care decurg din stratificarea societăţii burgheze.

> Studiind tipurile de la geamurile vagoanelor şi întrebându-ne de ce au toţi fizionomia plină de grijă în ţara fericirei universale, dăm de un vagon, pe la mijlocul trenului, care atrage îndeosebi atenţia noastră pentru că la geamuri nu se arată nimeni. [...] Spre surprinderea noastră găsim compartimente elegante, cu canapele confortabile, îmbrăcate în catifea, cu lămpi şi abajururi în culori dulci pe mese şi ici colo câte un călător sfios care preferă să nu fie văzut.
> Acesta este vagonul zis „polster", de la cuvântul german care înseamnă pernă, şi este rezervat pentru cei cărora mijloacele le permit să se ridice deasupra nivelului unic pe care l-a cucerit proletariatul cu revolverul în mână şi să constituie o nouă clasă privilegiată, care va atrage la rândul ei ura celor din clasa *tare*.[389]

I. Manu mai adaugă şi o serie de observaţii de natură fizionomică, descoperind că în ţara fericirii oamenii nu poartă nicidecum amprenta jovialităţii şi relaxării, ci dimpotrivă, chipurile lor reflectă o permanentă preocupare, o stranie abstragere obosită. Chipurile bântuite ale cetăţenilor sovietici marchează ceva ce aduce mai degrabă a nefericire; încă o dată reţeta beatitudinii sovietice apare trădată de o realitate care nu vrea să se conformeze.

Ziaristul Geo London este pe jumătate îndrăgostit de Rusia, chiar înainte de a încerca să intre în intimitatea vastului teritoriu. La Varşovia, trenul se goleşte aproape în întregime şi călătorul rămâne în compania unei misterioase şi frumoase femei ruse, de o frumuseţe enigmatică, asiată. Trăsăturile exotice, fine, caligrafiat nipone, dăruiesc Rusiei fascinul mai vechi al Extremului Orient. Ceea ce pentru Sahia era tânăra militantă comunistă, emancipată, energică, conducătoare a trenului, pentru Geo London este această enigmatică şi frumoasă femeie burgheză sau chiar aristocrată venind însă parcă din feeriile orientale puse în scenă de un Lev (Leon) Bakst.

> Cu mine, se mai afla în vagonul de dormit doar o tânără rusoaică, deopotrivă încântătoare şi enigmatică. Gingaşă toată, cu trăsături fine, era de o frumuseţe aproape japoneză. [...] Şi eu credeam că Rusia, imensa U.R.S.S. spre care ne îndreptam, era asemenea acestei misterioase călătoare. Mi-ar răspunde oare la întrebări? Aş putea pătrunde sufletul ei complicat, atât de puţin accesibil înţelegerii noastre, logicii noastre de occidentali?[390]

Ambele experienţe, a lui Sahia şi a lui Geo London, au în comun această posibilă idilă cu Patria Sovietelor, fie că ea este personificată de voluntarismul tinerei controloare cu un romantism purificat de orice concupiscenţă, fie că este vorba de exotismul aristocratic al unei femei de o frumuseţe enigmatică. Pentru fiecare dintre aceşti călători, Rusia nouă lansează cântecul ei de sirenă, care are ceva din indecidabilele feminine care sfidează logica şi raţionalismul viril ca trăsătură definitorie a occidentalului. În cazul lui Sahia, relaţia apare inversată, sufletul noii Rusii a căpătat accente virile având ca expresie energetismul fetei care se arată calificată pentru profesia şi responsabilităţile unui bărbat. Pentru Geo London avem o definiţie tradiţională a feminităţii, cu învestirea ei simbolică, în contradicţie cu idealul de emancipare sovietică a claselor şi dizolvarea raporturilor cutumiare dintre bărbaţi şi femei. Feminitatea a pierdut teren, Rusia îşi relevă o *anima* războinică, tutelară, menită să elimine orice formă de tandreţe neangajată ideologic, renunţând la misterul feminin pentru un nou raţionalism partinic. Ca şi pe ceilalţi călători francezi, şi pe Geo London îl atrage mirajul romanelor şi baletelor ruseşti.

Panait Istrati ilustrează elocvent felul în care acest *topos* al primei impresii este adaptat în funcţie de experienţa ulterioară a călătoriei sau de cea anterioară a prejudecăţilor. Iniţial, scriitorul pornea cu un entuziasm modelat de militantismul revoluţionarului pentru care călătoria în Uniunea Sovietică era asimilată unui hagialâc, o călătorie iniţiatică. În acest fel, trecerea se face sub semnul unei noi ordini superioare, clivajul, ruptura de nivel apare cu forţa evidenţei. Un raport armonic caracterizează tot ceea ce în mod normal ţine de

cenuşiul formalităţilor la graniţă, fapt în măsură a caracteriza vocaţia umanistă a sovieticilor. Tinereţea şi afecţiunea îl întâmpină pe călătorul străin, scriitorul simte în mod spontan nevoia să adere. Ca şi în cazul lui Pierre Dominique, soldaţii atrag atenţia, însă nu prin chipurile reunind trăsături din cele mai diverse colţuri ale Rusiei şi prin litificarea marţială, incomprehensibilă a chipurilor lor, ci prin entuziasmul pus în exercitarea tribuţiilor ce le revin, controlul vagoanelor. De data aceasta, Istrati înlocuieşte erosul sublim al adeziunii la Sahia, al aventurii la Geo London, cu maternitatea, unde maica Rusie reclamă în fiecare din aceşti soldaţi tineri nu un soţ, nu un amant, ci un fiu. Este relaţia în care se proiectează şi Panait Istrati, o relaţie cutumiară pentru vechea Rusie şi căreia îi corespunde o altă imagine emblematică, o *image of the father*, tătucul Ţar, în cazul de faţă, Stalin.

> Mă aflu pe pământ sovietic, unde 130 000 000 de fiinţe omeneşti clădesc o lume nouă.
> Trenul se opreşte în plină câmpie. Soldaţi tineri, cu chipuri hotărâte şi priviri pătrunzătoare, aleargă de o parte şi de alta a convoiului de vagoane, inspectându-le. Dar cum le inspectează? Nu ca nişte automate nepăsătoare, aidoma bieţilor soldaţi din orice armată burgheză, ci ca nişte fii iubitori care trebuie să-şi protejeze o mamă sublimă, convalescentă după o naştere dureroasă.
> Îi privesc cu emoţie şi nu îndrăznesc să mă duc să le strâng una din aceste mâini curajoase. Ce sunt eu pentru ei? Un călător dintr-un tren care transportă tot felul de oameni: şi cumsecade, şi ticăloşi.
> După o oră, la Sebesch, Racovski este înconjurat de circa 200 de tovarăşi. Le vorbeşte firesc şi sincer, făcând un raport despre evenimentele care au determinat rechemarea lui în ţară. Contemplu acest spectacol şi mă întreb: Când şi unde s-a văzut ca un ambasador burghez să coboare din tren, într-o mică gară de frontieră, şi să catadicsească a da unor simpli muncitori un raport despre mandatul său?[391]

Totul devine personal în U.R.S.S., nu numai la nivelul relaţiilor, reflexul matern al comportamentului soldaţilor de la graniţă care fac inspecţia vagoanelor se răsfrânge asupra primirii simpatizantului bolşevic. În faţa acestuia, se află matria de elecţiune, faţă de care călătorul afiliat la Internaţională nutreşte sentimente filiale. Obligatoriu, intrarea în Lumea Nouă trebuie să facă loc unei disocieri de Lumea Veche, burgheză, pragmatică, lipsită de sentiment. Ceea ce pare a fi caracteristic pentru U.R.S.S.: instituţiile au fost antropomorfizate, funcţionarii de orice fel asigură nu numai asistenţă socială, ci şi un climat familial, cald, afectuos. Umanizarea, personalizarea instituţiilor sovietice, în comparaţie cu cele reci, impersonale, burgheze, se face printr-un subtil transfer de afect dinspre relaţiile familiale spre relaţiile oficiale într-un fel de societate maternală cu aportul principiului unic masculin, încarnat de tătucul Stalin.

Proba supremă a relațiilor familiale care prezidează raporturile oficiale o oferă şi miniconferința pe care o ține Racovski în fața celor 200 de muncitori ocazionali aflați pe peronul gării. Ceea ce naivului Istrati îi apărea ca o trăsătură esențială de caracter a noului regim, respectul față de cetățean, era un simptom al dizgrației în care căzuse ambasadorul sovietic ce avea să fie scos în afara partidului, exilat la Astrahan şi apoi executat.

Istrati revine asupra acestui *topos* al primei impresii, într-o încercare tardivă de a se disocia de entuziasmul pompier pe care nu-l mai poate reedita. După 16 luni în U.R.S.S., scriitorul realizează caracterul butaforic al primei impresii pe care o oferise cu destul de multă vervă militantistă. Va reanaliza acest *topos*, relevând mai degrabă clişeele care-l compun şi distanța dintre ele şi realitate. Clişeul, ca în atâtea alte împrejurări similare, constituie pentru Istrati un prilej de a lansa o nouă filipică, fără a exclude deloc emoția puternică resimțită la traversarea graniței spre Rusia Sovietică. Imperativul revoluționar se adresează acum adevăraților revoluționari, cei care pot face distincția între ficțiune/propagandă şi realitate, proba focului constă în a renunța la orice ghidaj, în a face experiența sublimă a contactului direct cu realitatea sovietică, în a acționa în spirit revoluționar.

> S-a scris mult şi uneori cu oarecare emoție despre intrarea trenului în Rusia, atunci când el trece pe sub faimoasa arcadă roşie, cu porunca teribilă, asemenea unei porunci în parte realizată: Proletari din toate țările! Uniți-vă!
> Oh, frații mei de nenorocire! Uniți-vă o dată pentru totdeauna şi duceți-vă în mase compacte, mii şi mii, ca să vedeți aceasta. Uniți-vă şi duceți-vă să simțiți cum inimile voastre bat să se rupă, în momentul intrării maiestuoase a trenului roşu, pe pământ roşu, pe sub arcada roşie, cu litere de foc!
> Dacă, vreodată, un ordin pornit din măruntaiele unui prieten v-a fost intimat, apoi acela este:
>
> *Proletari din toate țările! Uniți-vă!*
>
> Uniți-vă şi nu mai trimiteți delegații de imbecili, care nu văd nimic şi nu vă raportează nimic. Dar duceți-vă singuri, fără ghid, fără şef şi veți simți mai mult decât toți şefii lumii, chiar de-ați fi proşti ca o cismă.[392]

Panait Istrati respinge demersul turistic-dirijist în favoarea experienței directe a trăirismului revoluționar în măsură să confere adevăr lozincii. Altfel, intrarea în U.R.S.S. reprezintă şi pentru Istrati un moment climactic, de entuziasm şi emoție. O probă a focului pentru adevăratul revoluționar, totul învăluit într-un noian de roşu, intrarea în U.R.S.S. rămâne momentul apoteotic al unui destin împlinit în măsura în care se face sub semnul sincerității şi al sentimentului durabil.

28

„Dumnezeu a murit!“ – Muzeele antireligioase

Înainte de hagialâcul lui Alexandru Sahia în U.R.S.S., o importantă depoziție despre relația dintre Revoluția Bolșevică și cultul ortodox o oferă Radu Savin (Barbu Zaharescu) și Victor Florescu (dr. Vasile Savetov) în opul lor *U.R.S.S. după 15 ani*, cartea interzisă de Siguranță și dată la topit. Sunt interesante similitudinile de ton între pionierii unei călătorii statistice și călătorul propriu-zis, care însă îi depășește în entuziasm punându-și la lucru talentul scriitoricesc în imaginarea unor scene elocvente. Statistica va servi ca argument serios tuturor, fapt care explică instituirea ei ca instrument persuasiv. Autorii dezmint propaganda antisovietică care aducea în discuție persecuții religioase, însă admit că proiectul sovietic socotește religia, ca și Marx, o formă revolută, „opiu pentru popoare“. Moderația cu privire la religie constă într-o maximă toleranță față de cult. „Bisericile nu sunt închise decât atunci când majoritatea enoriașilor o cere.“ Bisericile închise în proporție de 7% au fost transformate în școli, leagăne de copii, spitale, cluburi, depozite de grâne etc. Și cei doi autori, ca și Sahia, recunosc existența unei organizații precum „Asociația celor fără Dumnezeu“, cu un număr tot mai mare de membri, de la 138 402, în 1928, la 2 500 000, în 1930, asociație care editează ziarele *Fără Dumnezeu* cu 8 ediții diferite și peste 300 000 de abonați, sau *Ateismul militant*. „Prin aceste ziare, prin teatre, cinematografe, radio etc. se face o propagandă neobosită în contra religiei și pentru răspândirea adevărurilor științifice.“[393] Pentru rigurozitatea demonstrației se apelează la gesturi spectaculare, greu de închipuit în Rusia țaristă, unde unul dintre decretele emise de țarina Ecaterina prevedea îngrijirea, curățirea icoanei în fiecare izbă. „Sicriile cu moaște au fost deschise întotdeauna în fața publicului, și în locul unor corpuri neputrezite, cum credeau naivii că se vor afla, s-au găsit câteva oase putrede sau chiar păpuși de cârpe puse de popi ca să înșele lumea.“[394] Depoziția lui Marc Chadourne este utilizată din nou ca argument; scriitorul arată că în 1929

numai 2,6% din cererile de închidere a templelor au fost satisfăcute. Cu alte cuvinte, nu există persecuție religioasă. „Sute de popi părăsesc religia şi fac declarații publice că regretă de a fi înşelat poporul până acum.“[395] După rapoartele statistice, rezultă că la Moscova, din 100 000 de muncitori metalurgişti, 93% nu mai cred în Dumnezeu, iar la muncitorii de la textile procentul este de 80%. Interesant şi elocvent, cartea de mărturii sovietice *U.R.S.S. azi*[396] conține un episod pe care cărțile celorlalți vizitatori mai recenți, G. Călinescu, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Zaharia Stancu îl evită cu diplomație, deşi în mod clar Sahia le este recomandat ca precursor. Consultând cartea lui Sahia, realizăm că acesta nu era deloc lipsit de entuziasm şi nici nu greşea față de Partid, era întru totul *pe linie*, asemenea unui revoluționar de profesie. Ce ar fi fost totuşi inadecvat în cartea lui Sahia? În primul rând, U.R.S.S.-ul, aşa cum îl prezintă Sahia, „evoluase“ între timp, iar noii călători în lumea nouă trebuiau acum să probeze tocmai schimbările, pentru că U.R.S.S. prin definiție era o lume a transformărilor miraculoase. Una dintre obiecțiile care vor face şcoală printre călătorii partizani va fi şi aceasta a unei caracterizări ca proiecție a posibilelor, a unui complex transformațional care tinde să recomande viitorul în locul prezentului, să trăiască în spațiul unei perspective de elongație infinită cu efecte ale viitorului în prezent. Trecutul reprezintă o temă burgheză, viitorul constituie tema adecvată regimului bolşevic. În regimul antitetic pe care este construită călătoria în U.R.S.S., *ieri* corespunde vechiului regim cu tarele lui, iar *azi* nu este decât un viitor pe care să se împlinească, avem un azi prospectiv. Însă episodul cu adevărat litigios îl constituie tocmai descrierea în amănunt a muzeelor antireligioase în contextul în care liderii comunişti căutau să câştige adeziunea unui popor cu o manifestă sensibilitate religioasă şi pentru care religia ortodoxă constituia un fundament al culturii şi civilizației. Cu toate că în esența sa comunismul se revendica drept ateu, atmosfera sa este adesea încărcată de religios, un religios deturnat şi resemantizat, dar nu mai puțin eficace, prin refuncționalizarea unor reflexe mentalitare, a unei sensibilități religioase şi reconstrucția unui panteon al conducătorilor de partid şi încurajarea unei mistici revoluționare.

Sahia focaliza cu o satisfacție împinsă spre obsesie distrugerea în efigie a religiosului. Acest exces nu putea fi acomodat cu noile strategii de apropiere ale U.R.S.S. fără a contraria sensibilitățile unui popor de confesiune ortodoxă, catolică sau greco-catolică. André Siniavski[397] explică cruciada împotriva lui Dumnezeu prin intermediul unui *ateism mistic* – „atei mistici“ îi numeşte Merejkovski pe eroii emblematici ai lui Dostoievski, „nu doar

simpli *negatori* (s.n.) ai lui Dumnezeu, ci *detractori* (s.n.) ai lui Dumnezeu".[398] Într-adevăr, este detectabilă o anumită ferocitate, o anumită supralicitare care face din gesturile de negare a divinității gesturi de desacralizare, blasfemice, sacrilege, gesturi de implicită recunoaştere a adversarului şi de provocare a lui.

Societatea unei democrații „noi" pe care o înfățişează Sahia nu se află numai sub semnul unui ateism doar în aparență tolerant, al unei secularizări, al unei laicizări venite prin decantare, ci al unuia proletar-comunist dizolvant, agresiv şi instituționalizat.[399] Cartea lui Sahia nu mai era de actualitate, era datată, însă metoda putea fi refolosită. Sahia enumeră articolele de lege care permit o competiție „onestă" între cler şi aparatul de partid, urmând ca proletarul să opteze în cunoştință de cauză fie pentru Partid, fie pentru obscurantism. În acelaşi timp, discursul oficial incriminează orice ține de religios, religia ca un mod de a înşela şi menține o condiție subalternă a proletarului, pe membrii clerului pentru a fi susținut şi cauționat un regim exploatator. Multe dintre clădirile de patrimoniu ale Bisericii Ortodoxe Ruse sunt demolate sau confiscate şi refuncționalizate, transformate în şcoli, cămine culturale, biblioteci, depozite, restaurante, săli de dans etc., redate astfel unui circuit laic, aşa cum este reinterpretată laicitatea de către proletariat. În cel mai bun caz, bisericile sunt transformate în complexe muzeale. În această privință, Sahia este destul de clar şi deschis înfățişând ca o ordine naturală radicalismul ateu al bolşevismului interpretat prin marxism.

> Marxismul consideră religiile, ideia existenții de Dumnezeu, preoții, bisericile şi toate organizațiile religioase, fără excepție, drept organe ale reacțiunei burgheze, având rostul să mențină exploatarea şi abrutizarea claselor muncitoreşti. Într'unul din articolele sale, „Atitudinea partidului muncitoresc față de religie", Lenin a reluat formula lui Marx: „Religia este opiumul poporului." Pe această frază se bazează întreaga concepție marxistă, în ceea ce priveşte religia.[400]

Rechizitoriul marxist dublat de voința leninistă elimină practic posibilitatea unei alegeri, a unei dezbateri şi trasformă credința într-o culpă, lăsând doar spațiul necesar extincției ei. Un rol extraordinar îl au organizațiile atee, prima „Uniune a Ateilor", alcătuită din țărani, muncitori şi studenți, luând ființă în 1922–1923 şi dispunând şi de un oficios, ziarul *Bezbojnik* („Fără Dumnezeu"). Toate aceste informații sunt probabil transcrise din statisticile oficiale. Sahia se ocupă doar de regia punerii lor în context. În 1929, mişcarea deja consolidată Uniunea Ateilor Militanți, U.A.M., primeşte în rândurile ei numai muncitori, pentru că „fiecare ateu trebuie să fie un muncitor de frunte", şi constituie un fel de organizație paramilitară, un fel de *Stalinjugend*, dispunând de brigăzi de şoc, desfăşurând

o amplă acţiune propagandistică în uzine, fabrici, colhozuri şi sovhozuri. În 1931, după statisticile prezentate de Sahia, aşa cum ele îi erau furnizate probabil de membri ai Aparatului sau luate din oficialul *Pravda*, organizaţia ar fi ajuns la aproximativ 5 000 000 de membri. Astfel se explică şi faptul că U.A.M. poate face cadou Armatei Roşii „un tank numit «Ateul militant», aviaţiei un avion, «Fără Dumnezeu», iar marinei un submarin – toate făcute cu banii strânşi din cotizaţii de la membrii atei". Aşa cum existau adulţi fără Dumnezeu, nu putea lipsi produsul lor, copiii fără Dumnezeu, extracţie revoluţionară, tineri cărora urmează să li se predea ştafeta odată cu lichidarea revoluţionarilor autentici care luaseră parte la instaurarea bolşevismului. Sahia prezintă aceste întâlniri cu caracter pedagogic sub forma unor scenete, relieful lor dramatic însufleţind lecţia de viaţă:

> Aceasta este activitatea copiilor fără Dumnezeu, a copiilor lui Octomvrie, adică a vlăstarelor născute după zilele revoluţiei.
> Întrebând odată pe un fraged ateu, în vârstă de 8 ani: „Cine a făcut pământul?", mi-a răspuns ferm, după o scurtă gândire:
> – Nimeni!
> – Cum, nimeni?
> – Da! S-a făcut singur.
> M-a enervat siguranţa acestui copil şi i-am spus pe un ton ridicat:
> – Cum? Dumnezeu n-are nici un amestec aici?
> El însă mi-a vorbit sever, adăogând:
> – Acţionez de 2 luni în organizaţia copiilor atei.[401]

Copiii lui Octombrie, născuţi sub zodie proletară, copii „ai miezului nopţii" nu cunosc servituţile nici unui angajament în afară de cel formativ al organizaţiei din care fac parte. Copilul ateu impresionează prin răspunsul scurt, milităros, prin atitudinea severă şi modul bărbătesc, matur în care tranşează discuţia. Este vorba aici de o nouă umanitate, de un nou ciclu adamitic eliberat prin adeziune la bolşevism de păcatul originar – actul de naştere al planetei corespunde actului de naştere pe care li-l conferă Revoluţia.

Tinerii preiau iniţiativa şi se autodisciplinează, primind apoi girul maturilor. De fapt, lucrurile stau exact invers. Orice organizaţie de adulţi îşi va găsi corespondentul la nivelul unei organizaţii similare, o organizaţie de tineret, unde îndoctrinarea funcţionează eficient ca şi pentru tinerii înrolaţi în *Hitlerjugend*. Copilăria nu este lăsată fără disciplină şi ţel, oferindu-i-se o modalitate de înregimentare. Astfel ia fiinţă *Organizaţia copiilor atei*, numărând foarte repede în jur de 1 500 000 de membri. Pentru a putea intra în organizaţie trebuie să ai cel puţin 8 ani.[402] Oricum, puştiul „intervievat" de Sahia – fie că episodul este inventat sau nu, elocventă este punerea în

scenă – demonstrează sagacitatea formativă a cadrelor, ţâfna marchează atât apropierea de nucleul doctrinar cimentat prin ideea fixă, cât şi maturizarea politică a fragedului ateu capabil să se definească prin activismul ideologic şi apartenenţa la o grupare ce-i solicită conformismul conduitei. Noul catehism partinic îi provoacă răspopitului Sahia o încântare abia disimulată sub notaţia nervoasă şi precisă de reporter. Şi nimic mai firesc, vine şi momentul marilor (e)fuziuni, copilăria nu poate rămâne pe margine şi este asimilată de către adulţii coordonatori ai copilăriei fericite. Esenţa acestor organizaţii stă în acţiune, mici activişti desfăşoară o vastă activitate propagandistică, luptând contra elementelor retrograde, a rămăşiţelor burgheze reacţionare, printre care se află şi Moş Crăciun.

> În prezent organizaţia copiilor atei a fuzionat cu Uniunea ateilor militanţi. Tinerii atei s-au dovedit plini de iniţiativă, energici, şi sovietele sunt foarte mulţumite de activitatea lor. Bunăoară, copiii din Moscova au reuşit să desfăşoare o propagandă puternică împotriva sărbătorilor de Crăciun. În zilele acestor sărbători, diferite şcoli au mers prin fabrici şi uzine, lucrând şi făcând propagandă intensă. [...] La fel au făcut pionierii (tineretul comunist) în Kolhozul „Frunza", de Sfântul Petru, sărbătoare respectată cu stricteţe de către ţăranii ruşi. În ajunul acestei sărbători ei au convocat un mare *meeting* în care au combătut cu toate posibilităţile lor sărbătoarea.[403]

Lumea lipsită de virtuţile teologale se încarcă de cele partinice, acţiunile tinerilor atei, catehizaţi de Partid, se transformă în sancţiuni pentru societatea burgheză, societate a unor solidarităţi false, misticoide. Elanul transformist este dirijat cu o precizie care nu lasă loc vreunei îndoieli. Întotdeauna propaganda ţinteşte cu precizie spre ceea ce doreşte să distrugă utilizând extremele – nu adulţii sunt cei care dau tonul respingerii sărbătorilor religioase şi în special a celor de Crăciun, ci chiar beneficiarii acestor sărbători, copiii, cuprinşi de o fervoare paricidă împotriva lui Moş Crăciun. Propaganda vizează distrugerea oricăror forme de fidelitate cutumiară, a oricărei devoţiuni extrapartinice, şi la o scară mult mai mare a tradiţiilor insistând asupra mistificării pe care acestea o reprezintă.

G. Călinescu este captivat de muzeele din jurul său, aproape întreaga Uniune reprezintă un fel de panopticum. Pentru majoritatea edificiilor de cult, refuncţionalizarea vizează o punere în scenă a desacralizării, un sacrilegiu, deşi cuvântul nu mai descrie realităţi în Uniunea Sovietică a timpului. Sahia pare uimit de ingeniozitatea şi eficienţa pedagogiei sovietice, descoperirea utilului şi plăcutului îi generează un farmec irepresibil pe care acesta îl cântăreşte la valoarea surprizei, a descoperirii amănuntului picant, a subtilităţii, a miezului ironic al inversiunilor blasfemice. Sahia se

pare că se visa şi un reformator al Bisericii pe baze noi, materialiste, de clasă. Spre deosebire de un scriitor precum Damian Stănoiu[404], pentru care ironia groasă, rablesiană este totul, Sahia contemplă cu un ochi de utopist transformarea bisericilor în cantine-restaurant. Prozatorul revoluţionar relatează totul într-un elan instructiv. Aceste inversiuni malefice din considerente pedagogic-utilitare îi provoacă o stare de jubilaţie. Enormitatea se justifică în absolut nu ca replică justă, ci prin grandoarea epocală a fenomenului. Ca şi alţi scriitori, spre exemplu francezul Luc Durtain, Sahia se arată răpit de această „regie“ impresionantă, de geniu, spectaculoasă, inocentând-o prin uimire şi stări de graţie.

> Marile catedrale ale vechii Rusii au devenit sub noul regim muzee antireligioase. Lucrurile s-au răsturnat cu totul. Locaşurile sfinte, de proporţii monumentale şi pline de fast, în care drept credincioşii se simţeau aproape de Dumnezeu, servesc astăzi, în aceeaşi măsură şi cu aceleaşi arme, ca să-i dovedească inexistenţa.
> Toată Uniunea Sovietică este, după mine, o regie de mare geniu, în faţa căreia te pleci, oricât de contrarii ar fi părerile tale politice. Puterea aceasta de regie însă s-a răsfrânt parcă tot mai mult în crearea muzeelor doveditoare că Dumnezeu nu există.[405]

Sovieticii realizează „exorcismul“ cu ajutorul ştiinţei, prin punerea în scenă a unor mari experimente, bazându-se pe relevanţa factualităţilor imediate. În catedrala Sf. Sava din Leningrad, regizorii sovietici refac experimentul cu *pendulul lui Foucault*. De cupolă stă agăţat un pendul ale cărui mişcări descriu în nisipul fin de dedesubt elipse, modul în care Foucault pusese în evidenţă mişcarea de rotaţie a Pământului. Într-un panou apropiat se află ilustrat şi „martiriul“ scientificatului Galileo, silit prin „tortură“ să abjure. Cu toate acestea, savantul ar fi retractat în barbă lepădarea forţată de ştiinţă cu celebrul *epur si mouve*. Într-o biserică din Moscova de pe lângă Piaţa Puşkin se află expusă o facere a lumii după canon ştiinţific: „Materia arzândă, aburii, răcirea, învârtirea Pământului, totul e explicat cu ajutorul electricităţii într-o minunată înscenare.“[406] Există ceva carnavalesc în această regie barocă a unui fel de *theatrum mundi* marcat de ideologeme. Demascarea duşmanului de clasă şi al societăţii burgheze trece acum prin demascarea „ficţiunii“ sale reprezentative, a unei puteri concurente, nu cea a clerului supus discreţionar încă de pe vremea ţarilor, ci a unei puteri simbolice. Într-un fel, bolşevismul se comportă ca un sistem religios nou care-l contracarează pe cel vechi subminându-i poziţia fie prin paralizarea simbolică a figurilor sale exemplare, cum ar fi declararea absenţei nucleului numinos, fie prin trecerea lor într-un registru demonic ca figuri manipulatorii, ca instrumente ale unui exerciţiu malefic.

> Bisericilor, care n-au fost declarate monumente istorice şi pe care credincioşii nu le-au cerut pentru oficierea cultului, li s-au dat diferite întrebuinţări practice. Multe din ele sunt şcoli, biblioteci, cluburi de cultură, iar unele chiar restaurante.
> Într-una din seri, plimbându-mă prin Moscova, în colţul străzii Nicolskaia am văzut pe ferestrele altarului aburi, şi toată biserica era luminată în mod neobişnuit. M-am apropiat.
> Biserica era transformată într-un restaurant. În locul mesei din mijlocul altarului, un cazan cât toate zilele. O muncitoare vânjoasă turna cu o lingură mare ciorbă fierbinte în castroanele de porţelan.
> Am intrat în restaurant. Şiruri de mese, toate acoperite cu feţe curate. S-a servit întâi ciorbă rusească, apoi orez cu peşte şi la sfârşit ceai.
> Din fosta biserică nu mai rămăseseră decât zidurile, acum văruite în alb. Prin colţuri, pe la ferestre, ghivece cu flori, iar pe pereţi, figurile lui Lenin, Stalin şi Koganovici.[407]

Restaurantul poporului muncitor reuşeşte să facă mai mult decât un muzeu antireligios, unde se oficiază/execută experimente edificatoare în faţa altarului pentru a îndepărta aburii misticismului. Aburii misticismului sunt înlocuiţi cu vaporii de cuhnie. De data aceasta oficiantul nu mai este un pedagog sau un om de ştiinţă, ci o bucătăreasă din seria femeilor sovietice, vânjoase, trainice, voluntare, indestructibile, o adevărată *mater lactans* cu ugerele pline de ciorbă. Însemnele sacerdoţiului noii republici cazaniere sunt cazanul uriaş şi polonicul, pentru a oficia taina Euharistiei după rit bolşevic. Mesa cu oficierea tainei euharistiei devine masa pe care o iau clienţii/enoriaşii, dumicatul enorm plămădit în cazan şi ciorbalâcul comuniunii împroşcat în porţii egale în castroane – este loc şi pentru candoare! – de porţelan. Totul este curat şi bine luminat. Sfinţii au dispărut de pe pereţii proaspăt văruiţi, igienizaţi. În locul lor, doar trei dintre evangheliştii noii religii: Lenin, Stalin şi cu Koganovici, aluzie fin-demonică la Sfânta Treime. Dar nu spune o glumă proastă că de fapt cei patru evanghelişti erau trei, în spiritul trinităţii, Ion, Luca şi Matei. Lipseşte Marx.

I. Manu ajunge în faţa aceloraşi obiective turistice antireligioase, însă, spre deosebire de convertitul Sahia, reacţia sa este ironică, călătorul sesizând ca şi mulţi dintre scriitorii francezi grotescul monstruos al acestor didascalii ideologice. Catehismul ideologic nu-şi găseşte suportul nici acolo unde turistul occidental este ateu, valenţele grosiere ale acestei pedagogii sunt în măsură să avertizeze pe călător asupra noului Panteon la care cetăţeanul sovietic se «închină», caracterul blasfemic al paricidului simbolic care are ca obiect autoritatea divină fiind evident. În cazul menţionat mai jos, nu este vorba de o mânăstire, ci de un loc public, însă el este conceput,

cum sesizează corect I. Manu, pentru a servi drept spaţiu liturgic din care emană mediat iconic numinosul noii puteri de la Kremlin.

> În sala cea mare, în locul icoanelor care se găseau în orice local public al vechii Rusii, se prezintă închinărei tainice a tovarăşilor călători icoanele, în mărime supranaturală, a mântuitorilor de eri şi de astăzi, Wladimir Iliici Lenin [*sic!*], Iosif Visarionovici Stalin, Mareşalul Voroşilof şi alţii. Pe toţi pereţii inscripţii albe pe fond roşu reproduc preceptele evangheliei comuniste.
> Sub aceste auspicii ne caută vameşii, ne identifică poliţiştii, zarafii ne dau ruble în loc de franci, la un curs care transformă preţul oricărui articol în preţul de la noi înmulţit cu opt, iar hamalii pleacă cu bagajele noastre, cu grija de a nu-şi atinge şorţurile cu vreun grăunte de praf de origină capitalistă şi Doamna Sokolova ne surâde.[408]

Şi Gide, fără a fi văzut vreun muzeu antireligios propriu-zis în Moscova, are ocazia să le vadă la Leningrad şi în afara marilor oraşe. Vizitând Catedrala Sf. Isaac din Leningrad, scriitorul se întâlneşte cu... pendulul lui Foucault, instalat demonstrativ în interiorul faimoasei biserici. Scriitorul francez este sceptic în ce priveşte radicalismul măsurilor luate pentru eradicarea educaţiei religioase. Pentru Gide există şi reversul medaliei, alternativa, pe lângă clericul abject, zărit undeva pe o stradă, chintesenţă a instituţionalizării privilegiilor clericale şi căderii în corporalitate respingătoare se află şi călugărul autentic, a cărui nobleţe se reflectă atât corporal, cât şi în atitudine. Acesta este cumva păstrătorul spiritualităţii ortodoxe pe care scriitorul îl găseşte la intrarea într-o biserică frumoasă. Îngerul şi demonul se regăsesc faţă în faţă, deşi punerea în scenă a lui Gide este puţin cam scolastică. Gide înţelege însă că nu poţi eluda una dintre figuri fără a rata un joc fertil al contrastelor, un joc cultural în cele din urmă, nu numai politic. Radicalismul şi primitivismul propagandei antireligioase sovietice îi repugnă scriitorului, anulând, de fapt, baza polemică fondatoare a unei culturi, fapt emblematic pentru cultura franceză. Vizitând muzeul arheologic Chersonesos, aflat într-o biserică din jurul Sevastopolului, Gide constată atât urâţenia provocatoare a picturilor, cât şi radicalismul propagandei, sub o efigie a lui Crist stă scris „Personagiu legendar care n-a existat niciodată“. Oximoronul violent depăşeşte chiar şi ateismul bine temperat şi educat al lui Gide. Scriitorul contestă eficienţa metodei barbare care anulează vehement şi programatic orice valoare a ortodoxiei, reclamând o recuperare culturală a acesteia, asemenea mitologiei greceşti. „Ignoranţa, denigrarea Evangheliei şi a tot ceea ce decurge din ea, nu merge fără o sărăcire a umanităţii, a culturii, într'un fel foarte lamentabil.“[409] Gide însă a fost şi martorul altor refuncţionalizări violente ale spaţiului sacru; pe una dintre ele,

nu mai puțin spectaculoasă, o divulgă într-o notă de subsol. „Într-un altul, în împrejurimile Sotchiului, asistam la un curs de dans. Pe locul altarului, perechi se rotesc în sunetele unui fox-trott sau al unui tango.“[410] Foxtrotul și tangoul, repudiate ca fiind burgheze, sunt acceptate însă ca o lecție antireligioasă pentru care orice instrument pare convenabil, reflex caricatural al unui *contrapassum*, pedepsirea păcătosului prin chiar păcatul lui. Istrati, și el un ateu, dar a cărui fervoare de sensibilitate religioasă se îndreaptă asupra unui umanism aproape creștin, chiar dacă botezat la școala revoluției, este indignat de o altă desacralizare, cea a tronului țarului pe care este urcat un negru, un fals revoluționar ajuns să maimuțărească nu numai instituția monarhică, pentru care Istrati nu are nici o considerație, ci însăși condiția Revoluției, adusă la nivelul unui spectacol de carnaval. Scriitorul român sesizează aspectul degradat al demonstrației care răstoarnă întregul demers în caricatură. Turismul poate fi încurajat prin aceste spectacole ieftine, frizând prostul gust, atrăgând prin vulgaritate și violență contestatară, însă îi respinge pe majoritatea scriitorilor, fie ei și atei.

O notă personală a călătorului român ține de sensibilitatea sa religioasă mult mai ușor de contrariat decât aceea a călătorului francez: spre exemplu, I. Manu revine în repetate rânduri asupra desacralizării instituționalizate. Dacă Sahia o face cu un fel de stranie delectare, oferind o serie de exemple de catehism partinic în spiritul ateismului militant, Manu este impresionat negativ de aceast atac asupra fundamentelor religioase ale unui popor, dincolo de o explicație rezonabilă pe care o găsește acestui comportament. Asimilate țarismului ca instrumente politice, clerul și implicit credința pravoslavnică erau asociatate dușmanului de clasă și gnozei sale. Însă bolșevismul, cu propria gnoză de expresie ideologică, era competitorul direct al teologiei. I. Manu înregistrează sistematica desemantizare peiorativă a întrebuințării lăcașurilor de cult transformate în depozite, muzee antireligioase, cluburi muncitorești, cârciumi sau restaurante.

> Cele neluate în primire de credincioși sunt, ca orice imobil, proprietatea statului, care le întrebuințează cum crede mai bine, sau le închiriază. Găsim în ele săli de cinematograf, depozite de mărfuri, muzee de artă religioasă, ca la monastirea Novo-Devici din Moscova cu icoanele ei străvechi și la Sfântu Vasile de lângă Kremlin cu halucinantele ei înfățișări de sfinți sub cele unsprezece cupole de forme ciudate. Nu departe altele adăpostesc muzee antireligioase, grosolan întocmite pentru suflete primitive. În fine, pe coasta Crimeei, pe o stâncă ieșită din mare, unde un proprietar evlavios ridicase o capelă din jurul căreia se desfășură o vedere încântătoare, am găsit în locul altarului tejgheaua unei cârciumi, iar în locul stranelor mese pentru consumatori. În sate bisericile servesc de cluburi. La Moscova mai multe biserici, fiind pe traseul metropolitanului, au fost dărâmate, pentru

că s-a găsit că apăsau prea greu pe boltele lui. Comisarul poporului, creator al traseului de sub biserici, se chiamă Lazăr Moisevici Kahanovici. Catedrala Mântuitorului executată cu o rară splendoare, a fost dărâmată pentru a se construi în locul ei Palatul Sovietelor.
La Kiev, catedrala, jefuită în timpul războiului civil, este închisă. Sfânta Sofia este desafectată şi în reparaţie. Bisericile Lavrei Peşcerscaia sunt muzee religioase, iar încăperile mânăstirii muzee antireligioase.[411]

Edouard Herriot constată cu o satisfacţie temperată că în ceea ce priveşte religia, şcoala bolşevică nu este laică, ci din principiu antireligioasă. Machetele ilustrează edificator ordinea sovietică. Socialistul francez găseşte explicaţia potrivită pentru acţiunea radicală cu privire la cler, şi anume compensarea unei stări de lucruri anterioare prin care la bunăstarea a şase burghezi contribuia singur ţăranul exploatat. Ceea ce observă corect Herriot este chiar acţiunea de „evanghelizare“ ideologică comunistă care urmează mai vechile trasee ale învăţământului religios. Avem nu doar ateism propriu-zis sau, folosind un eufemism, liber-cugetători, ci o amplă mişcare de reconvertire a maselor la noua „religie“ proletară, cu propriul cult şi propriile figuri revelatoare.

Religia comunistă se distribuie aici, în orice caz. Mai întâi, prin lecţia lucrurilor; profesorul a pus să se facă o întreagă serie de machete de lemn care reprezintă principiile esenţiale ale Evangheliei comuniste. Este reprezentat proverbul rus: „Pentru fiecare om care trăieşte de pe urma plugului, sunt alţi şase care trăiesc cu lingura.“ Jucăria pedagogică va reprezenta prin urmare, de o parte, un lucrător încovoiat pe coarnele plugului şi, de cealaltă parte, şase persoane agitându-şi lingurile: negustorul, popa, ofiţerul, femeia de lume... sau demi-mondena..., bancherul, cerşetorul. Iată *NEP*-ul. Doi nepmeni încadrează şi percheziţionează un muncitor. Iată şcoala nouă faţă în faţă cu cea veche; în prima, învăţătoarea comandă cu un baston în mână, în cea de-a doua, copiii studiază pe grupe, înarmaţi, unul cu un microscop, altul cu un telescop.[412]

Toate aceste noi obiective turistice răspund unei demonstraţii care depăşeşte cadrul local, mesajul se vrea unul universalist, cu atât mai eficient cu cât reprezintă o reconversie a Rusiei profunde ca expresie a unui act fondator al unei noi lumi.

A.E. Baconsky va refuza net experienţa, însă libertatea sa este circumscrisă momentului publicării relatării sale de călătorie, 1968, şi nu cel al scrierii ei, 1953. Dispreţul abia voalat al scriitorului faţă de iniţiativa muzeului antireligios aflat în impresionanta biserică Sf. Isaac din Sankt-Petersburg, în acel moment Leningrad, dobândeşte un accent în plus când scriitorul invocă prezenţa turiştilor de origine mongolă, urmaşi de drept ai

hunilor, asociați unei barbarii care poate consuma fără discernământ artefactele unei pedagogii rizibile.

> Înlăuntrul catedralei e un imens *Muzeu Antireligios*, pe care nu simt nevoia să-l cercetez. Nu voi face deci companie celor câțiva vizitatori, probabil locuitori ai Buriat-Mongoliei, după înfățișare, ce se plimbă în grup prin fața panourilor cetind foarte conştiincioşi legendele exponatelor.[413]

Că le place sau nu, turiştii iau act de această transformare menită să contrarieze, dar şi să ofere un nou *modus vivendi* despre o țară fixată într-un anumit cadru de civilizație. În general, caracterul excesiv şi carnavalesc al acestor demonstrații antireligioase lasă o impresie proastă, cu atât mai mult cu cât o parte dintre scriitori sunt nu atât religioşi, cât admiratori ai romanului rus, mustind de experiențe ale religiosului sublimate estetic, pentru a nu vorbi de arhitectură, de arta icoanei, de arta plastică, de filozofie, într-un cuvânt, de o întreagă tradiție culturală aflată într-o relație simbiotică cu teologia şi sensibilitatea religioasă. Încercările neîndemânatice, grosolane, prosteşti de a discredita valorile cultuale se izbesc de valorile culturale menite să conserve o formă de spiritualitate dificil de maimuțărit.

29
Colhozul şi sovhozul. Paradisurile ştiinţifice. Pavlov la lucru şi reflexul bine condiţionat

Miron Dolot ne introduce în intimitatea a ceea ce a repezentat genocidul ucrainean[414], cu 4,5 milioane de victime ale foametei planificate din 1933, prin prezentarea istoriei de zi cu zi a unui sat ucrainean în timpul foametei. Autorităţile sovietice au negat sistematic foametea din 1933, un adevărat ciclon demografic, un genocid mascat menit să înfrângă rezistenţa ţăranilor ucraineni şi să-i determine să accepte colectivizarea. Marthe Stebalo, ucraineană naturalizată în America, a reuşit să sensibilizeze puţin opinia publică franceză incredulă, povestea ei fiind publicată în *Le Matin* în august 1933. În 1929 începuse acţiunea de colectivizare totală, prin distrugerea *kulacilor*, termen utilizat pentru categoria de ţărani prosperi sau mijlocaşi, similar ulterior celui de *chiabur* (tc. *kibar*) în România. Nu era vorba de secetă sau război, calamitatea era organizată ca formă supremă de şantaj pentru a înfrânge orice rezistenţă a ţăranilor ucraineni, Ucraina fiind considerată grânarul Rusiei. În 1926–1927 încep să crească impozitele, preţul grâului este redus arbitrar cu 20%, iar ţărănimea este descurajată să producă şi să vândă grâu. Din 1928 încep operaţiunea de colectivizare şi războiul guvernului contra ţărănimii, socotită de Marx ca pătură reacţionară, lipsită de spirit revoluţionar. În anii 1928–1930, ţăranii sunt legaţi de pământ ca în Rusia feudală de dinainte de 1861. Are loc o rezistenţă teribilă, încăpăţânată şi tăcută, a ţărănimii. Formele violente de revoltă fuseseră imediat izolate şi contracarate cu ajutorul armatei. În 1929–1930, 5 milioane de ţărani sunt deportaţi, iar sătenii îşi sacrifică animalele pentru a nu le preda la colectivă. În 1930, nemulţumit de rezistenţa ţărănimii, Stalin îşi disimulează agresivitatea şi revine la o politică mai moderată, motivând că mesajul său nu a fost înţeles de către funcţionarii îndrituiţi să aplice legea. Războiul continuă însă şi cotele cresc pe măsură ce scade producţia. Stalin are nevoie de grâu pentru export şi pentru a hrăni populaţia de la oraşe, iar Rusia exportă mari cantităţi de materii prime şi de cereale, utilajele sovietice

sunt neperformante şi cel mai adesea rudimentare, aşadar necompetitive pe piaţa externă. Stalin se decide să urmeze o curbă de sacrificiu şi-l sacrifică pe inamicul direct care se opunea reformei: ţărănimea. Într-o primă instanţă, ordonă colectarea grâului şi a cerealelor de pe tot cuprinsul Ucrainei şi al Caucazului de Nord. Ulterior regiunile vor fi imediat izolate, astfel încât să nu existe nici o posibilitate de aprovizionare.[415] Oamenii încep prin a-şi sacrifica animalele în lipsa alimentelor tradiţionale, de bază, dar şi a furajelor. Când stocul se termină, urmează pisicile şi câinii, apoi şobolanii devin ţinta celor înfometaţi. Etapa finală şi cea mai cumplită marchează atrocitatea actului criminal, cadavrele devin aliment pentru cei disperaţi. Pentru a evita dezgroparea lor – actele de canibalism sunt la ordinea zilei –, poliţia îi obligă pe săteni să le lase să se descompună la soare. Cinci milioane de culaci sunt deportaţi, iar ţăranii încep să migreze în căutare de hrană. Aceştia se confruntă cu un refuz absolut al asistenţei din partea oficialităţilor. Măsura luată de Stalin nu avea numai caracter economic, ci şi justiţiar. Dacă în timpul foametei din 1921–1923 Rusia acceptase intervenţia americanilor, misiunea Hoover aducând alimente şi ajutoare, iar Kamenev îşi exprima gratitudinea în timp ce propaganda îşi făcea datoria să critice imperialismul american, acum fenomenul este izolat, iar U.R.S.S. va refuza orice ajutor venit din străinătate pentru ţăranii ucraineni, care sunt lăsaţi astfel în mod deliberat să crape de foame. Arthur Koestler se află la Harkov când grupuri de ţărani asemănători unor spectre, cu privirile opace, reuşesc să pătrundă în oraş. Scriitorul va rămâne marcat de această experienţă.

Totuşi, există un călător care are „privilegiul“ de a vizita Rusia şi Ucraina chiar în perioada în care era pus în practică cumplitul genocid ucrainean, şi anume francezul Édouard Herriot, fondatorul secţiunii lyoneze a „Ligii drepturilor omului“, politician de stânga, prim-ministru în timpul preşedinţiei lui Gaston Doumergue. El este invitat în 1933 de către Stalin să viziteze U.R.S.S. şi să cunoască prosperitatea fără precedent a Uniunii Sovietice şi realizările extraordinare ale reformei în zona rurală, în special cea din Ucraina. Partizan al apropierii de U.R.S.S., liderul Partidului Radical debarcă la Odessa pe 6 august 1933, perfect conştient că opiniile sale constituie referinţe serioase în politica pe care Franţa o adoptă faţă de U.R.S.S. şi în ceea ce priveşte opinia publică franceză şi internaţională. Tocmai de aceea, efortul autorităţilor este considerabil, un efect de regie care avea să-l impresioneze şi pe Alexandru Sahia, dacă mirările sale nu sunt şi altceva decât conspecte după *Pravda* sau „clasicii“ experienţelor viatice. Pentru Édouard Herriot, spectator unic, se construieşte un tablou vivant, alegoric, al abundenţei. Politicianul francez este plimbat prin locuri

care se schimbă din Infern în Paradis la o atingere magică a aparatului de propagandă şi care vor redeveni locuri ale disperării în clipa imediat următoare plecării prestigiosului vizitator francez. Herriot nu vede nimic, nu înțelege nimic şi nu face nici cel mai mic efort în acest sens, preferând să consume delectabila ofertă dramatică a regizorilor sovietici. Una dintre apoftegmele sale se potriveşte situației în care se află în U.R.S.S.: „Un adevăr este o minciună de care te-ai servit timp îndelungat." În excepționalul său roman *Criptă pentru Boris Davidovici*[416], Danilo Kiš dedică un întreg capitol, „Leii mecanici", acestei mistificări, având-l în fundal pe faimosul scriitor. Miron Dolot realizează un tablou elocvent al potemkiniadei la care participă scriitorul şi omul de stat Herriot în calitate de turist cu ochii larg închişi.

> Din foametea ucraineană nu va vedea nimic parcurgând sate Potemkin mâzgălite în ajun unde se agită veseli agenții GPU deghizați în țărani. La Kiev, îşi aminteşte un martor, toată populația a fost mobilizată în douăzeci şi patru de ore înaintea sosirii delegației franceze pentru a aduna cadavrele, a mătura străzile şi decora fațadele. Ca un covor moale pe care oficialii l-au întins în fața lui Herriot şi apoi l-au rulat. Uluitoare prestație teatrală, chiar dacă admitem că principalul figurant, foarte dispus să se lase sedus, şi-a dat tot concursul. „Cât despre ceea ce se susține, că Ucraina este devastată de foamete, declară el la întoarcere, dați-mi voie să ridic din umeri." „O dezmințire categorică minciunilor presei burgheze", comentează triumfătoare *Pravda* din 13 septembrie 1933.[417]

Putem discuta din acest punct de vedere de un „caz Herriot", de totală orbire, de caracterul exemplar al acestei disimulări, de reuşita extraordinară a regimului sovietic de a ascunde sub preş nu un asasinat ocazional, ci o întreagă hecatombă, un genocid. Cazul Herriot relevă pe de o parte lipsa de responsabilitate a scriitorului dublat de politician, de a cărui mărturie de o suficiență condamnabilă depinde asumarea unor decizii politice, dar şi extraordinara capacitate de regie şi control a oficialităților capabile să camufleze un genocid. Călătoria în U.R.S.S. se înscrie în ceea ce va deveni o marcă înregistrată a iluzionismului rusesc cu satele Potemkin, un efort considerabil fiind investit nu în a edifica o civilizație, ci în a camufla absența uneia. Este clar că nu numai Herriot are parte de acest iluzionism turistic. INTURIST dispune de funcționari, de profesionişti ai artei disimulării şi a construit un traseu turistic amenajat minuțios, confortabil, pentru călătorul occidental. La polul opus al acestei tragedii, propaganda construieşte imaginea unei Uniuni Sovietice ca o *Pays de Cocagne*, cum apare în celebrul tablou al lui Bruegel din 1567, ca țară a prosperității, unde toată lumea se află în sărbătoare, iar foametea şi războiul, fie el şi luptă de clasă,

au dispărut. La aceleaşi metode va recurge Stalin în 1946 împotriva populaţiei româneşti din Basarabia şi Bucovina.

Înainte ca el însuşi să acceadă direct la realităţile sovietice, Sahia promova în *Bluze albastre*, apărută în 1932, imaginea de corn al abundenţei a colhozului, selectând episoade revelatoare autentificate de semnătura unor jurnalişti sovietici. U.R.S.S. este matria hrănitoare şi ocrotitoare, unde laptele curge din abundenţă mai ales atunci când munca se face în echipă. „Un alt afiş care nu conţinea decât text se termina cu următoarele cuvinte: «Sătencelor, formaţi echipe feminine de alăptat».“[418] Articolul despre colhozuri este printre primele care apar pe această temă în România, în revista proletară *Bluze albastre*, şi îndemnul nu avea nimic hilar pentru sovietici. Ulterior, vizitatorii din toate ţările vor fi duşi să vadă nu echipele colhoznice de alăptat, ci mai degrabă vacile splendide, supraponderale. În mod cert, colhozul şi sovhozul au devenit obiective turistice, unde este demonstrată viabilitatea unei alte forme de organizare economică, mult mai eficientă decât cea capitalistă, bazată pe munca în echipă şi cointeresarea acesteia pentru o producţie maximă, fie ea şi de lapte.

Ca într-un mod ritual, fiecare vizitator este dus să vadă un colhoz. Atât Gide, cât şi Duhamel, Sadoveanu şi Cezar Petrescu vizitează unul. Gide se arată foarte reţinut şi oferă doar câteva date elementare preluând informaţiile oferite de sovietici, în care însă nu are o încredere deosebită. Oricum, experienţa colhoznică şi statistica revelatorie nu comandă extaze ca în cazul scriitorilor români. Teoretic, colhozurile par să funcţioneze după principiile economiei capitaliste, cu dividentele distribuite acţionarilor, fără nici o redevenţă la stat, lucru de care Gide se îndoieşte imediat. În acest caz, „acţionarii“ sunt chiar muncitorii, singurii beneficiari ai muncii lor. În schimb, pe Gide îl întristează interiorul locuinţelor muncitoreşti, care degajă, toate, aerul unei complete depersonalizări, aşa cum sunt lipsite de cel mai mic obiect personal şi având fiecare câte un portret al lui Stalin pe post de icoană. Aceste locuinţe au ceva din spaţiul gemelar organizat al stupului, cu compartimente interşanjabile prin conformismul lor geometric şi vacuitatea lor exemplară. Nimic personal, nici un obiect capabil să amintească chiar şi de un sumar exerciţiu al individualizării. Tot ce ţine de domeniul posesiei este standardizat sau diminuat până la derizoriu.

> Aş vroi să exprim ciudata şi întristătoarea impresiune care se desprinde din fiecare din aceste „interioare“: aceea a unei complecte depersonalizări. În fiecare dintre ele aceleaşi mobile urâte, acelaş portret a lui Stalin şi nimic altceva; nici cel mai mic obiect, nici cea mai neînsemnată amintire personală. Fiecare locuinţă poate fi schimbată printr-o alta; până în punctul în care chiar kolkhozienii, lesne de schimbat între ei, ar putea să se mute dintr-una în alta fără nici măcar să bage de seamă.[419]

Tot ce posedă aceşti colhoznici constituie un bun comun, absenţa unui loc care să încurajeze formarea unei individualităţi este compensată prin oferta unei activităţi în mijlocul comunităţii. În mod straniu, pentru călătorul occidental, acest fapt pare să genereze totuşi o stare de fericire, şi nu una de angoasă. Ironia lui Gide este nu odată amestecată cu uimirea în faţa acestei acomodări a indigenţei în domeniul posesiei cu disponibilitatea maximă pentru o tribalizare a relaţiilor sociale. Fericirea se extrage din puţinul simplist al unei vieţi comunitare invocate drept o culme a civilizaţiei. „Ce se poate dori mai mult? Fericirea tuturor nu se obţine decât desindividualizând pe fiecare. Fericirea tuturor nu se obţine decât pe spinarea fiecăruia. Pentru a fi fericiţi, fiţi unii la fel cu alţii.“[420]

Petru Dumitriu[421] vizitează la rândul său un colhoz din munţii Ural, de lângă oraşul Sverdlovsk, şi este impresionat de condiţiile deosebite de muncă ale oamenilor sovietici şi mai ales de automatizarea agriculturii. Atitudinii oarecum „neutre“, în orice caz rezervate a dubitativului Gide, care este condus desigur la un colhoz de succes din apropierea Moscovei, îi corespunde atitudinea triumfală a lui Sadoveanu. Acesta vizitează colhozul de la Tarasov, unde prosperă tovărăşia „Amintirea lui Ilici“, loc de pelerinaj pentru toţi turiştii români care vizitează Rusia după 1944. Nimeni nu se aventurează mai departe, în inima ţinutului. Aici, scriitorul dă peste o prosperitate care se reflectă atât în înfăţişarea, curăţenia şi voioşia copiilor dolofani ai colhozului, cât şi în opulenţa micului dejun cu icre negre, unt, brânză, smântână, sardele, somn, ori alte feluri de peşti, friptură rece, plăcinte, omletă plus ceai şi cafea etc. Ruşii, sau mai precis colhoznicii, iau cel puţin 5 mese pe zi, la 9, 11.30, 14, 17 şi 21, la fel de moderate ca micul dejun. Sadoveanu este încredinţat că tot ceea ce a văzut în farfurie se regăseşte pe masa fiecărui gospodar-colhoznic, o prosperitate miraculoasă, demnă de *Alice în Ţara Minunilor* la numai un an după un război devastator, Uniunea Sovietică fiind una dintre cele mai afectate ţări. Iată un tablou de gen al micului dejun sovietic demn de o *Pays de Cocagne*, un caleidoscop gurmand de proporţiile unei secvenţe halucinatorii pentru un cititor care suportă exacţiunile indigenţei şi ale precarităţii alimentare de după ieşirea din război.

> Pe această masă găsim înşirate felurite lucruri prea bune, icre negre, unt, brânză şi smântână, somn, sardele ori alte feluri de peşti, salamuri, friptură rece, plăcinte, ouă în coaja lor ori prefăcute în omlete şi altele de care nu-mi mai aduc aminte, deoarece nu îndrăzneam să atac tot.[422]

Şi lui Gide i se spunea, după o masă copioasă luată la un restaurant, că ea nu reprezintă nimic altceva decât standardul de viaţă al omului sovietic. Gide însă nu se lăsa minţit şi după o mică socoteală constata că preţul

tacâmului echivala cu aproximativ 200 de ruble, adică salariul unui muncitor bine plătit pe o lună.

Lista de bucate a bunului colhoznic oferită de Sadoveanu cu un cinism magistral nu este deloc întâmplătoare. Impactul ei propagandistic, proiect relevat de cele două cărți, *Lumina vine de la Răsărit* (1945) şi *Caleidoscop* (1946), ultima o relatare de călătorie a lui Sadoveanu în U.R.S.S., se cuvine a fi citit în contextul foametei din 1946–1947, provocată de doi ani succesivi secetoşi, 1945, 1946, în special în Moldova, în condițiile în care România trebuia să-i plătească Uniunii Sovietice despăgubiri de război în valoare de 300 de milioane de dolari. O parte din aceste reparații au fost plătite nu în monedă, ci în materii prime şi produse agricole, al căror preț a fost fixat convenabil de partea sovietică, astfel încât România a plătit peste 1 miliard de dolari. Prin urmare, referințele minuțioase cu privire la alimentația abundentă a colhoznicilor erau menite să înfrângă rezistența țărănimii româneşti, în vederea colectivizării ei, chiar dacă la data la care scrie Sadoveanu avea loc o reformă agrară de fațadă, destinată, de asemenea, să abată atenția populației rurale de la obiectivele pe care sovieticii le trasau noului regim. Deloc întâmplător şi G. Călinescu dedică un întreg capitol, capitolul XIV, gastronomiei sovietice. Aprecierile sale nu sunt nicidecum mai modeste. Nici unul dintre scriitori nu vede cozile la alimente pe care le descrie Gide. Ca şi la Sadoveanu, micul dejun este un adevărat ospăț. Cei doi îşi publică relatările de călătorie într-o perioadă dificilă din punct de vedere economic, din cauza războiului, astfel încât bunăstarea sovietică se reflectă exponențial asupra societății româneşti aflată în pragul mizeriei. Lucrul cel mai important, doreşte să sublinieze Călinescu, dând dovadă de o competență de antropolog ajuns în bucătăria sovietică, bunăstarea constituie un fapt firesc în Uniunea Sovietică. Mai mult, este vorba chiar de supraîndestulare şi un fel de plictis, de nonşalanță a plenitudinii alimentare. Gurmand de felul lui, scriitorul nu insistă pe complicații culinare savante, ci pe abundența în produse simple şi sănătoase. O parte din ele constituie delicatese chiar şi în vremuri de reală abundență, însă Uniunea Sovietică pare să fie țara unde curg râuri de lapte şi miere.

> Între noi fie zis, poporul rus se hrăneşte din abundență şi oamenii au o mină foarte înfloritoare. Mesele ce ni s-au oferit, chiar dacă s-ar presupune că ar fi avut un caracter de curtoazie, dovedesc concepția poporului despre o masă cum se cade. [...] Micul dejun începe cu o infinită zacuscă (unt, icre de Manciuria, caviar, peşte marinat ori în gelatină, batog, somn, o salată de maioneză, ouă fierte etc. etc.), după care urmează ceai sau cafea expres într-o ceaşcă mare. Limonadă (excelentă), bere, vinuri de Armenia, vodka, toate laolaltă. Zacusca se repetă cu variante la celelalte

> mese, la care apare un potage, o friptură, prăjituri, fructe. Vinurile armeniene, dulci, imită cachetul vinurilor de Porto, Malaga, Madera. [...] Totul merită o deplină încredere în materie culinară în Uniunea Sovietică, deşi dorinţa de a se occidentaliza şi de a profesa o „franţuskaia cuhnea" reduce din violenţa specifică pe care am aşteptat-o de la anume alimente, precum borşul, care este îmblânzit şi nu te îndeamnă să pocneşti din gură.[423]

Scriitorul trebuie să reziste la revărsarea cornului abundenţei. Masa are ceva de tablou flamand aşa cum este înfăţişată, de car alegoric, unde bunăstarea emană din aglomerare şi risipă, caracterul expoziţional al bucatelor iese în evidenţă. Ca şi la Sadoveanu, atenţia este focalizată mai degrabă pe micul dejun lăsând să se ghicească, din plenitudinea primului, copleşitoarea abundenţă a celorlalte mese. Ceea ce Sadoveanu descoperise într-un colhoz, Călinescu extinde la nivelul societăţii urbane, Rusia pare mai mult ca niciodată tărâmul pantagruelic visat de un înfometat. Dar abundenţa are în mod obligatoriu o explicaţie ştiinţifică, intră în ecuaţia realizărilor sovietice. Deloc întâmplător, jargonul franţuzesc folosit în aprecierea unor sortimente de vinuri sau a unor alimente, comparaţia elogioasă au în vedere reperul prestigios al unei bucătării sofisticate, ce-i drept capitaliste. Călinescu sesizează mulţumit acest cosmopolitism culinar, semn că lucrurile în U.R.S.S. se aşază pe făgaşul burghez al bunului gust.

La Sadoveanu totul culminează cu întâlnirea excepţională cu savantul-agronom Nicolai Vasilievici Ţiţîn, care în mai venise la Bucureşti, la congresul A.R.L.U.S.-lui. Acesta apare din senin asemenea unui *genius loci* sau ca un resort de tip *deus ex machina*, şi-l conduce pe scriitor la staţiunea sa de cercetare. Tovărăşiile exemplare au şi acest corespondent al caracterului ştiinţific al proiectului social. Savantul sovietic îl convinge pe Sadoveanu că societatea comunistă şi bunăstarea ei au solide baze ştiinţifice şi dispune de argumentul ultimativ al prosperităţii pe care Sadoveanu o văzuse materializată pe masa lui. După gustarea copioasă urmează cu necesitate demonstraţia pentru scriitorul avid să se lase seminarizat. Ţiţîn se remarcă prin cel puţin trei lucruri: nu vorbeşte nici o limbă străină, semn al unei excepţionale modestii, seamănă cu Gorki şi a reuşit un lucru fabulos, altfel specific firescului inventivităţii oamenilor de ştiinţă sovietici ai perioadei: hibridizarea grâului cu pirul, intitulat simplu, dar elocvent – „grâu de pir" sau mai poetic „grâu de primăvară" (este vorba de primăvara veşnică, duşmanul de clasă al grâului fiind astfel anihilat genetico-ideologic prin fuziune şi acceptare a programului de fertilitate impus). Drept urmare, hibridul are şi performanţe atletice, solicitate de vitalitatea recunoscută a pirului, astfel că rodeşte de două-trei ori pe an. Şi nu oriunde, ci în regiuni

secetoase, în pustietăţile din jurul Mării Caspice. Şi nu oricum, ci cu producţii de 4 000 kg/ha. Produsul se mai numeşte, evident, şi „grâul lui Ţiţîn". Savantul îl lasă părinteşte pe scriitorul copleşit să guste dintr-o pâine obţinută din mirabila sămânţă. Lui Sadoveanu îi place. Într-un fel, miracolul de argument ştiinţific se datorează şi intervenţiei tutelare a lui Stalin, care-l sfătuise blând pe savantul sovietic să-şi continue experimentele indiferent de rezultate. „Lucraţi şi izbândiţi, greşelile şi neizbânzile voastre le iau asupra mea", ar fi spus marele om. Experimentele colhoznice/sovhoznice îşi dovedesc astfel rostul de priorităţi pentru eficienţa colectivizării agriculturii. Turismul gastronomic al celor doi scriitori solicita, conform unui model consacrat al hagialâcului, o validare ştiinţifică; fitotehnia sovietică, alături de alte ramuri ale ştiinţei, generează bunăstarea, totul se explică în cea mai bună dintre lumile posibile.

Sub ochii cititorului se află chiar proiectul lîsenkist al vernalizării sau iarovizării grâului, mai precis transformarea grâului de iarnă în grâu de primăvară, ceea ce Ţiţîn pretinde că ar fi grâul său. Există şi un grâu de toamnă. S. Berliand va face cunoscut cercetătorilor români felul în care se lucrează în echipă pentru a ajunge la speciile cu performanţe deosebite ale grâului.[424] Fiecare staţiune de cercetare beneficiază de specialişti din diverse domenii: fiziologi, tehnologi, ingineri agronomi etc. La inventarea grâului de toamnă participă un fiziolog pentru aprecierea rezistenţei la secetă şi ger, un tehnolog, pentru morărit şi panificaţie, un biochimist, un fitopatolog, un selecţioner etc. Diverse comisii examinează soiurile noi, precum soiul nou de grâu de toamnă, dar şi de secară de toamnă, care, astfel, trec un examen foarte minuţios şi dificil. Caracterul mitologic al ştiinţei sovietice, care a avut consecinţe nefaste pentru producţia de cereale, este analizat pe larg de Lucian Boia în *Mitologia ştiinţifică a comunismului* şi merită subliniat că centrele de cercetare se înscriu pe lista obiectivelor turistice, ca parte a unei demonstraţii mai ample cu substrat pedagogic.

Zaharia Stancu procedează în consecinţă, transformând experienţa sa de călătorie într-un documentar unde turistul, devenit reporter sau documentarist, îşi informează prompt cititorii asupra unor chestiuni de ordin ştiinţific. Baza de date o oferă statistica şi personalul specializat, fapt care nu exclude informarea prealabilă a călătorului care ştie cum să expună obiectivul turistic. Există însă în obiectivul vizat ceva care-l recomandă cu forţa excepţionalului dacă nu a unui miraculos camuflat în profan, pentru că posibilitatea ca un arbore să se transforme în alt arbore pare desprinsă dintr-un reuşit număr de magie realizat în cazul de faţă cu concursul unuia dintre discipolii lui Miciurin.

Aplicând, pe urmele lui Miciurin, „hibridarea vegetală“ (grefarea) şi încrucişarea, spera să poată determina o transformare masivă a speciilor. Printre performanțele lui sunt de menționat metamorfoza grâului în secară şi a secarei în grâu (fiind în studiu şi alte asemenea transmutări: orzul în ovăz, mazărea în măzăriche, măzărichea în linte...) De altfel, în opinia lui, mişcarea aceasta era generală, aproape toate speciile cultivate putându-se transforma în ierburi sălbatice (şi invers, se înțelege). Unul dintre discipolii săi a mers şi mai departe, făcând uluitoarea descoperire că până şi arborii participă la nebunescul carusel, trecând de bunăvoie de la o specie la alta![425]

Zaharia Stancu vizitează o stațiune de cercetare din Siberia, unde proiectul sovietic al luptei cu Natura a făcut paşi foarte mari. Vizitatorii plonjează în miezul lucrurilor, se trezesc într-un vast laborator din care nu lipsesc nici biblioteca de specialitate, nici sectorul filozofico-ideologic. Zaharia Stancu reține tripleta magică: integrala *Operelor* lui Lenin, *Capitalul* lui Marx şi *Anti-Dühringul* lui Engels. Dacă în cazul lui Sadoveanu, paradisul colhoznic dublat de stațiunea de cercetări poartă marca indelebilă a lîsenkismului, Zaharia Stancu vizitează o stațiune care stă sub semnul lui Ivan Vladimirovici Miciurin (1855–1935), cealaltă somitate a biologiei sovietice. Întreprinderea mitologică a lui Miciurin viza obținerea unor hibrizi adaptați zonelor cu climă aspră, în vederea extinderii unor culturi până aproape de Cercul Polar.[426] Urmând chiar experimentele savantului făcute în special pe meri şi cireşi, Zaharia Stancu descoperă livezile roditoare de meri şi cireşi, dar într-o zonă evident improprie unor asemenea arbori. Grădina miciurinistă este un fel de grădină edenică, un leagăn al civilizației, în care, pe rând, fiecare specie este recuperată, transplantată dintr-un climat în altul în arca sovietică. Miciurin viza o adaptare la mediu pe baza teoriei lamarckiste a *transmisibilității caracterelor dobândite*, nutrind speranța că în decursul câtorva ani sau poate decenii planta sau arbustul va accepta contractul cu clima, adaptându-se darwinist la ea.

Rezultatul vizitei: grădina miciurinistă se transformă în exemplu pentru scriitorii veniți din străinătate. Candoarea intră în joc alături de o pronunțată emoție estetico-ştiințifico-ideologică. „Omul are nevoie şi de flori. Trebuie să împodobim pământul cu frumuseți...“[427] Cocteilul sentimental se compune obligatoriu din admirație, generozitate, umanism, splendoare ştiințifică şi, desigur, din constatarea îmbinării armonioase a acestora într-o nouă „concepție de viață“, ridicarea experienței la puterea exemplului. Aceste constatări ale miracolelor ştiințifice îi obligă pe scriitorii români la efuziuni. Transportați emoțional, discursul acestora capătă o diafanitate specifică, feciorelnică, alături de o serie de entuziasme febricitate. În următorul

schimb de replici regizat dramatic-exortativ ca schimb subtil de pase apare mai clar relaţia complexă dintre teoria miciurinistă, rapelul ideologic şi decizia politică pe care o îndreptăţeşte ştiinţa sovietică.

– Grădinile acestea sunt tot atât de bogate ca şi cele din Italia, spune Libero Bigiaretti.
– Când vom putea avea şi noi asemenea livezi în Nord? Se întreabă Elvi Sinervo.
– Când veţi face din Finlanda o republică socialistă, îi răspunde Jan Drda.[428]

Zaharia Stancu imaginează acest dialog între scriitorul italian antifascist, antidannunzianul Libero Bigiaretti, finlandezul Elvi Sinervo, reprezentant al mişcării literare stângiste Kiila, alături de Arvo Turtiainen şi Viljo Kajava, şi scriitorul comunist cehoslovac, Jan Drda, preşedintele, din 1949 până în 1956, al Uniunii Scriitorilor Cehoslovaci, autor al romanului *Baricada tăcută* (1946), unde prezintă revolta praghezilor din mai 1945, împotriva ocupanţilor nazişti. Iată cum nu atât savanţii, cât scriitorii sunt chemaţi să se pronunţe asupra realizărilor ingineriei genetice sovietice avându-i în frunte pe Miciurin şi Lîsenko. Lupta contra naturii se duce prin proiecte grandioase, vizând o lichidare a unor obstacole naturale în scopul instrumentării naturii pe baze ideologice. Totul se află încă în stadiu de proiect, dar viziunile în U.R.S.S. sunt făcute pentru a deveni realitate. Mult timp fantasma redării agriculturii a teritoriului întregii Siberii s-a regăsit în proiecte serioase alături de pseudoştiinţificele povestiri de anticipaţie ale scriitorilor sovietici.[429]

Obi e plămânul principal prin care respiră această uriaşă porţiune a Siberiei. Sunt proiecte, care în curând vor începe a fi executate, pentru schimbarea cursului său. Vom creea, în mijlocul Siberiei, un mare lac. Vom trezi la o viaţă fertilă spaţii imense.
– Este oare cu putinţă?
– Totul este cu putinţă dacă studiem bine problema, planificăm şi ne încordăm puterile de muncă. Siberia a înflorit şi va continua să înflorească prin munca oamenilor sovietici. [...] Da. Vom izbuti să schimbăm şi cursul lui Obi. Transformarea naturii, la noi, nu este o vorbă aruncată la întâmplare printre alte vorbe! Este o realitate.[430]

Grădina paradiziacă cunoaşte şi complementul ei zootehnic, unde realizările ating proporţiile mitologice ale întreprinderilor baronului Münchausen. Similar hibridizărilor revoluţionare ale vlăstarelor nobile de grâu cu cele ignobile, dar rezistente, de pir, din care iese şi grâul lui Ţiţîn, din încrucişarea nobilelor rase occidentale (este vorba despre porci, vaci şi oi) cu cele siberiene, pitice, dar foarte rezistente, iese un fel de superanimal, capabil de performanţe uluitoare, o combinaţie de rezistenţă orientală tipică stepei care beneficiază de prospera obezitate occidentală pe care le-o asigură

regimul burghez. Există un acord de fină modestie a savantului zootehnist sovietic, care, mucalit, indică performanţa ca pe un fapt firesc, rezultat al experimentelor de laborator. Efectul scontat al falsei modestii nu întârzie: perplexitatea, uimirea şi în consecinţă admiraţia prelungită, de la caz la caz, până la extaz.

> Aici avem un purcel. Are numai 400 de kgr. „Purcelul“ e cât un bou de cei mari cu coarne largi, de să pui un leagăn între ele. Părul lui e alb şi lung, seamănă mai curând cu lâna de oaie, poate să fie ceva mai aspru. Picioarele „purcelului“ sunt scurte, coada răsucită sfredel, ochii înecaţi în grăsime şi carne – abia se zăresc. Îl gâdil pe ceafă. Grohăie încet, sătul, abia se mişcă.
> – O să mai crească –, n-o să rămână aşa „mic“ – ne asigură îngrijitoarea secţiei, râzând.
> – Este rezultatul încrucişării vechii rase siberiene de porci aproape pitici cu cele mai bune exemplare care s-au obţinut în Europa.
> Cercetăm o serie nesfârşită de despărţituri, în care se odihnesc porci de la 500–800 kgr.[431]

Performanţele zootehniei sovietice se regăsesc pe o scară superioară, depăşind orice prognoză biologică cu privire la specia luată în calcul. Specia performantă reprezintă întotdeauna rezultatul unui metisaj între rasa autohtonă rezistentă şi rase nobile mai fragile, mai clorotice. Este vorba despre supervaci şi superporci, care, asemenea omului nou, sunt produsele de laborator ale ingineriei biologice sovietice. Aceste animale supraponderale par crescute cu un singur scop: să bată orice record posibil, să stupefieze, să uimească până la capăt. Este ceea ce am putea numi *mutatis mutandis* un sindrom Münchausen, numai că patologia „pacientului“ sovietic îşi găseşte aici expresia în orientarea obsesională a atenţiei turistului nu către maladia sa închipuită, ci către grandoarea sa inventată, situaţie clasică în cazurile de paranoia. Recordurile porceşti şi bovine continuă cu cele ovine şi cabaline. „Calul siberian era puţin la trup şi puţin la puteri. Avea o singură calitate: rezistenţa.“ Ceea ce constituie dramatismul unui astfel de experiment ştiinţific este însăşi faptul stupefiant că el continuă pentru a optimiza rezultatele grandioase. Creşterea nu poate fi oprită şi te poţi întreba ce anume, în afară de bun-simţ, îl poate împiedica pe savant, dar şi pe autor să nu exploreze până la ultimele consecinţe abisul zootehniei miciuriniste.[432] Niciodată savantul sovietic pare să nu-şi fi spus ultimul cuvânt în materie de creşteri şi performanţe.

Şi Demostene Botez, în anul 1962, trăieşte experienţa agronomiei miciuriniste, însă, de data asta, opera marelui savant se află la păstrare în Universitatea Lomonosov, într-o seră. Acolo se află conservate toate exemplarele

ingineriei vegetale ale lui Miciurin, speciile noi, performante. Această seră uriaşă îi apare scriitorului român ca o nouă Arcă, în care savantul sovietic s-a jucat asemenea unui Dumnezeu, creând noi specii, arătându-se astfel capabil de o nouă Facere.

> Este aici şi universul vegetal nou, creat de om, universul miciurinist, unde găseşti toată diversitatea de legume şi fructe create, nu de la facerea lumii, ci după naşterea lui Miciurin, demiurgul lor.[433]

Demostene Botez cunoaşte sentimentul eternităţii îndată ce intră în Universitate ca într-un templu care-şi are propriile divinităţi şi, desigur, sacerdoţii săi. Într-un univers laic precum cel sovietic, ştiinţa şi corifeii ei constituie cultul şi obiectele lui. Transcendenţa este asigurată de depăşirea limitării terestre prin ieşirea în spaţiu a astronautului rus Iuri Gagarin după ce în prealabil U.R.S.S. lansase primul satelit artificial, Sputnikul.

> Şi suntem în preajma celui mai grandios templu al raţiunii umane, ridicat ca un omagiu adus spiritului, minţii umane, ştiinţei şi culturii, cu multiplele ei domenii. Simbolic, îmi spune că de aici au pornit sateliţii şi rachetele cosmice. Universitatea Lomonosov e pe măsura acestei cuceriri. [...] Grave scări de marmură duc spre foaierul sălii de festivităţi. În faţa lor, turnaţi în veşnicie şi nemurire, patru mari savanţi sovietici: Mendeleev, Pavlov, Miciurin, Jukovski.[434]

În cele din urmă, şi Demostene Botez face gestul cuvenit de reverenţă şi umilitate, copleşit deopotrivă de gigantismul edificiului, dar şi de cel al realizărilor sovietice, pentru că ordinea de mărime este peste tot cu asupra de măsură. Indiferent dacă sunt reale sau nu, realizările sovietice (re)comandă o atitudine servil-submisivă, de aneantizare a propriilor dimensiuni umane în faţa unei dimensiuni a sacrului, pentru că regăsim aici nu numai valenţele sale, ci şi atitudini tipice de contact.

Cu Zaharia Stancu şi Demostene Botez, în cadrul vizitelor efectuate de scriitorii români s-a depăşit o fază incipientă a tatonărilor, a creditării, a încredinţărilor unui model posibil. Protocolul encomiastic rămâne acelaşi cu întreaga retorică a uimirilor şi a efuziunilor, acum este vorba chiar de un schimb de experienţă, în baza trecerii României la o economie centralizată, etatizată. Spectaculosul întâlnirilor se construieşte pe un fundal anticlimactic, nimic nu recomandă surpriza, nimic nu atrage în mod special atenţia. Ceva s-a schimbat totuşi, aceste călătorii se apropie mai mult de cele statistice, au dispărut accentele menite să prezinte U.R.S.S. ca un spaţiu al civilizaţiei în raport cu imaginea de barbarie indusă de o propagandă ostilă. De asemenea, nu mai este nevoie de argumente care să

elimine posibilitatea unui comportament agresiv, vindicativ, din partea U.R.S.S., România fusese satelizată, iar trupele sovietice staţionau pe teritoriul românesc. Realizările codificate în cifre sunt cele care creează spectaculosul disimulat sub aparenţa de tern şi banal. Se pare că şi oamenii sovietici ştiu să joace magnific piesa, întrucât modestia şi bonomia afişate dintru început sunt capabile să susţină o falsă senzaţie de austeritate, acolo unde prosperitatea devine feerică. Toată această rutină a modestiei serveşte tocmai declicului spectacular, aparenţele sunt (a câta oară?) înşelate, dar într-un sens pozitiv, ca în basm, veşmântul modest ascunde deseori pe posesorul unei puteri excepţionale. Astfel, la rândul lui, D. Botez descoperă colhozul intitulat sugestiv „Bolşevic" şi pe preşedintele acestuia.

> Glasul preşedintelui e scăzut, modest, parcă timid. Informarea lui e matematică, seamănă cu o dare de seamă făcută adunării generale. Sobrietate şi lipsă de falǎ. Parcă ar cunoaşte şi el zicala noastră – intrată în uz cu sonoritate agramaticală, „cifrele vorbeşte" – de nu face nici un comentar. Omul acela blond nu e impresionat şi nu ne comunică emoţia lui nici atunci când ne expune sarcinile de dezvoltare care sunt impresionante, probabil fiindcă totul i se pare firesc, uşor şi de la sine înţeles.[435]

Urmează o serie de cifre, de indicatori de plan extrem de sugestivi pentru un inginer agronom sau un inginer zootehnist. Cifra indică nu numai plusul în depăşirea planului sau capacitatea de producţie a colhozului respectiv, dar reprezintă în sine tocmai această ordine celest-socialistă a planificării care ajunge mereu la un rezultat pozitiv. De fiecare dată, la aceste întâlniri memorabile, planul este depăşit într-o proporţie semnificativă, iar planificarea indică salturi spectaculoase, dacă nu imposibile. Cifra are virtuţile ei care se aliază unei *askesis* autoimpuse rimând cu modestia caracterelor, a sufletelor tari. Şeful colhozului se comportă asemenea unui soldat bine instruit, dă un raport în faţa vizitatorilor, controlându-şi afectele, presupunând că ar fi fost vorba de exuberanţă sau filotimie. Depăşirea planului face parte din aceeaşi gingantomahie sovietică, U.R.S.S. *vs* Natura/Universul. De aici, nu numai atitudinea cazonă, dar şi expresia activităţii codificată la nivelul unor indicatori de plan. De altfel, în biroul asemănător unei chilii, cu nimic luxos sau amintind de vreo înclinaţie burgheză, se află portretul lui Stalin atârnat de perete, grafice, o hartă, probabil a colhozului conchide D. Botez, şi, de asemenea, un calorifer. „Nimic superfluu, nimic de paradă", îşi completează observaţiile călătorul român. Economia existenţei de şef de colhoz se reduce la un minim minimorum, menit să contrabalanseze parcă prosperitatea extraordinară a indicatorilor de plan şi a cifrelor pe care acesta le recită milităreşte. Deşi de o severitate

aproape ascetică, aceste *ashram*-uri ale muncii își păstrează calitatea de obiective turistice în stil sovietic, cu un caracter vădit demonstrativ și emulativ în același timp. Agroturismul într-o formă specific sovietică apare acum, așa cum acest gen de turism are o notă lucrativă.

> Precum vedeți, un colhoz e muncă și cifre. Amândouă, sobre. Poezie e în sufletele oamenilor cu dragostea lor pentru ceea ce fac, în conștiința marii lor misiuni de oameni care știu că prin munca lor aduc o contribuție la buna stare a lucrurilor, la lupta pentru pace.[436]

O astfel de experiență de precizie și angajare în proiect se erijează numaidecât în model și sovieticii par la curent cu prefacerile similare din proaspăta republică socialistă vecină. Dialogul următor are și o notă exortativă, aprecierea vine din partea unei femei cu experiență, fostă partizană, mamă a doi copii și pe deasupra învățătoare. Experiența de viață califică, se tranformă în cunoaștere, în metodism angajat. Chestionarul fostei partizane conține atât informația la zi cu privire la economia țării vecine, cât și indicații cu privire la bunul mers al Planului de Stat. Scriitorul român a scos de pe agenda sa subiectele frivole, mic-burgheze, pe care gazdele le resping. Interesul său este modelat pedagogic de către agenda „inturistică" a gazdelor care subliniază pe diferite paliere caracterul oficial al acestor călătorii, vizite nu de plăcere, ci vizite de lucru.

> – Cum stați cu primul vostru Plan de Stat? Îl depășiți, nu?
> – Da, îl vom depăși.
> – Am citit raportul tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej. M-a interesat mult. Veți ajunge, desigur, să alcătuiți și planuri cincinale.[437]

Georges Duhamel vizitează laboratoarele de cercetare conduse de către celebrul reflexolog Pavlov, care nu poate veni la întâlnire din cauză că este bolnav, ceea ce însemna foarte probabil că îi fusese interzis acest lucru. Nu însă și colaboratorilor lui. Întâlnirea nu este lipsită de o dimensiune comică, dar, mai mult decât atât, de una care arată confruntarea dintre mentalități diferite, sub mai vechea *querelle* dintre spiritul științific intrazitiv, de austeritate specifică și cel umanist, tranzitiv al scriitorului, medic la rândul lui, confruntat însă cu savanți pe un domeniu care nu-i e cunoscut. Câinii pe care-și face experiențele Pavlov se află fiecare într-un compartiment care-i izolează senzitiv de ceilalți semeni, limitând orice posibilitate cânească de a socializa, astfel încât experiențele senzoriale să nu poată fi alterate de alți stimuli decât de cei utilizați de savanți. Ceva este în neregulă cu această compartimentare care are ceva dintr-un spațiu penitenciar modern, de esență

benthamiană. Un episod este revelator pentru întregul proces ştiinţific care-i trezeşte scriitorului, prin analogie, reflexul social, uman.

> În timp ce noi observăm, cu privirea fixată pe aparatul care înregistrează viaţa unui animal momentan izolat de orice stimul, diagrama marchează o inflexiune bruscă. „Asta, îi spun eu cercetătorului, corespunde fără îndoială unui gând al câinelui. E o mărturie a vieţii sale interioare care nu cu totul neglijabilă." Savantul, un om tânăr, îmi răspunde cu un zâmbet rece: „Nu ne putem ocupa de gândurile câinelui şi ne comportăm ca şi când ele n-ar exista.[438]

Declaraţia cinică a medicului devine semnificativă, întrucât ea ilustrează, după Duhamel, un reflex mentalitar tipic omului nou, sovietic, nu numai al savantului sovietic posesor al unui mesianism esenţialmente tehnicist şi care confruntă orice element uman cu comandamentele suprasegmentale ale unor proiecte de inginerie socială. Câinele, ca şi cetăţeanul sovietic, nu constituie un subiect, ci obiectul unui experiment în care se ignoră deliberat orice reziduu reflexiv-afectiv în beneficiul demersului reflexologic urmărind reacţiile primare la o serie de stimuli. Există în acest hilar, dar neliniştitor episod, nu singurul de acest fel, ceva ce ar putea fi amplificat ţinând seama de context şi pe filiera sugestiei. Reflecţia şi afectivitatea alunecă spre o zonă a marginalului, ele se află în afara interesului autorităţii ştiinţifice şi politice urmărind mai degrabă un mecanism elementar de tip provocare-răspuns. Duhamel sesizează importanţa politică a experimentului pavlovian, datele sale putând fi procesate pentru a argumenta teze sociale şi pentru a servi metodologic doctrinei.

> Ceea ce mă impresionează mai ales în fiziologia modernă este că poate furniza exemple, scuze, protocoale celor mai austeri teoreticieni ai noilor politici. Ici şi colo, aceeaşi rigoare contabilă în faţa vieţii, aceeaşi încredere în virtuţile matematicii, aceeaşi voinţă de a izola fiecare verigă pentru a o examina mai bine, aceeaşi pasiune simplificatoare, aceeaşi economie, acelaşi dispreţ – ca să o spun de-a dreptul – faţă de singurul factor ireductibil la analiză, faţă de acest suflet insesizabil care riscă să strice toate calculele.
>
> Dacă liderii comunişti – înţeleg prin asta doctrinarii puri – fac atâta caz de un savant precum profesorul Pavlov, care nu-şi ascunde totuşi dispreţul pentru noul regim, nu e doar din respect pentru noul regim, căruia trebuie să-i salutăm una dintre gloriile Rusiei moderne, ci este poate pentru faptul că în opera acestui mare spirit, ei pot să găsească inspiraţia şi elementele unei apologii.[439]

Intuiţia lui Georges Duhamel funcţionează foarte bine, Pavlov servea interesului sovietic şi proiectului său transformaţionist. Ceea ce apare surprinzător ca ipoteză şi face mica aserţiune a lui Duhamel extrem de interesantă

constă tocmai în extragerea acelui sâmbure de umanitate sau de subiectivitate din orice proiect ştiinţific, enunţat prin contaminare cu discursul doctrinar-ideologic. Prin intermediul ştiinţei, politicul separă artificial strategiile de edificare a unor proiecte de scopul umanist consfinţit la nivel doctrinal. Este vorba de o faţadă umanistă, regimul fiind interesat doar de edificarea unei demonstraţii, simplă epură teoretică codată mitologico-politic. Ştiinţificitatea proiectelor de inginerie socială are relevanţă numai în măsura în care ele corespund viziunii coducătorului suprem. Abstracţionismul aplicat organismului viu, corpului social îşi regăseşte pandantul politico-ideologic în vastele inginerii sociale pornind de la simple ipoteze şi experimente ştiinţifice. Nu se ţine cont de imponderabile în aceste ecuaţii, de factorul uman, care urmează să fie tratat în sensul reflexologiei pavloviene cu efecte spectaculos dezastruoase. Un răspuns uşor sarcastic, dar în acelaşi sens, îl primeşte scriitorul şi de la Pr. Lazarev, care reface în onoarea vizitatorului experimentul celebru al transmiterii undelor, al vibraţiei, utilizând două diapazoane. Prilej pentru Georges Duhamel de a scoate o vorbă de spirit: „Noi ceilalţi, poeţii, îi zic, numim acest frumos fenomen simpatie." Răspunsul vine cu o fermitate deloc amuzată, chiar dacă însoţită de un surâs: „În fizică, nu există simpatie." Scriitorul nu editează aceste replici doar pentru farmecul exclusiv al faptului anecdotic, ci ele funcţionează şi ca un fel de *mise en abîme*. Finul dezacord dintre scriitorul medic şi fizician sau biolog se conturează pe filiera unei conduite trasate politico-ideologic. Cuvântul „tehnic", opinează scriitorul, reprezintă un cuvânt-cheie al Revoluţiei. Excluderea imaginaţiei în favoarea unei realităţi validate experimental nu se poate susţine, dată afară pe uşă, imaginaţia se va întoarce pe fereastră într-un mod ilegitim şi pernicios, devenind una cu ştiinţa, conlucrând la forjarea unor extravagante utopii tehniciste şi a unor proiecte pseudo-ştiinţifice irealizabile, cu consecinţe dezastruoase în plan social.

Delegaţia oamenilor de ştiinţă români, academicieni, profesori, înalţi funcţionari în Ministerul Sănătăţii etc. se deplasează în decembrie 1951[440], la invitaţia omologilor sovietici în fruntea cărora se afla profesorul E. Smirnov. Membrii delegaţiei române au vizitat institute de cercetări, policlinici, spitale, creşe, dar au avut şi contacte ştiinţifice cu membrii comunităţii academice sovietice. De asemenea, au asistat la executarea unor experimente de laborator, au fost introduşi în cercuri ştiinţifice precum „Miercurile pavloviste", au participat la şedinţele diverselor societăţi ştiinţifice. După modelul instituit, vizita s-a concretizat în organizarea de conferinţe în cadrul Institutului de Studii Româno-Sovietic, al Societăţii Ştiinţelor Medicale şi în mod obligatoriu al A.R.L.U.S.-ului.

În prezentarea sa, intitulată „Principiile şi metodele de ocrotire a sănătăţii publice sovietice, călăuză a desvoltării ocrotirii sănătăţii în R.P.R.", academicianul Vasile Mârza elogiază cutumiar realizările şi extinderea cercetărilor de reflexologie pavloviene cu rezultate remarcabile de la câini la oameni, combătând vehement psihiatria burgheză, freudismul şi pe adepţii lui Morgan şi Mendel, cărora îi opune pe Lîsenko şi Miciurin. Atât cercetările şi teoriile lui Lîsenko şi al Miciurin privind posibilitatea de modifica caracterele moştenite şi a transmiterii caracterelor noi, cât şi cele ale lui Pavlov se confirmă reciproc la nivel ideologic.

> Astfel, îmbinând armonios concepţia miciurinistă cu cea pavlovistă, savanţii sovietici au aruncat la lada cu gunoi teoria reacţionară weismannist-morganistă, care nu admite nici posibilitatea de a modifica caracterele moştenite, nici posibilitatea transmiterii caracterelor noi, obţinute în decursul vieţii individului.[441]

În accepţia acestor savanţi, concepţia materialistă ar constitui baza unei abordări lucide a domeniilor ştiinţifice medicale, astfel că în contraponderea „Congresului psihiatrilor de la Paris" din 1950 se organizează „Sesiunea unită a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. şi Academiei de Ştiinţe Medicale a U.R.S.S.", în vara anului 1950, menită să probeze valabilitatea teoriile pavloviste.

> Toate aceste doctrine fac parte din concepţia idealistă burgheză, care nu are altă menire decât aceea de a masca criza gravă prin care trece psihiatria burgheză. Toate aceste doctrine constituie un arsenal al „savanţilor" burgheziei imperialiste, de care aceştia încearcă să se folosească pentru a putea combate ideile cu adevărat ştiinţifice ale concepţiei materialiste. Aceste tendinţe şi-au găsit expresia lor în programul de lucru al „Congresului internaţional al psihiatrilor", care s-a întrunit la Paris în 1950.
>
> Freudiştii explică viaţa socială ca fiind rezultatul unei lupte dintre conştient şi instinctele sexuale, ridicând descompunerea morală a societăţii burgheze la rangul unei legi eterne. Aceiaşi „savanţi" acordă o importanţă tot atât de mare instinctelor destructive, tendinţelor la crimă, la „reîntoarcerea la starea de materie neorganizată şi la starea de nefiinţă". Această teorie dementă caută să explice şi să binecuvânteze vărsările de sânge din războaie, motivând că „numai astfel se poate satisface instinctul de distrugere al omului civilizat".[442]

Orice călătorie ar trebui să se finalizeze cu un congres ştiinţific care să demonstreze eficienţa schimbului de experienţă. Călătorii români în U.R.S.S. aduc cu sine argumentul de ordin moral complementar celui ştiinţific, aşa cum este expus exemplar în prelegerea de mai sus. Vocea autorităţii ştiinţifice se întâlneşte cu cea a scriitorului călător căruia-i incumbă transformarea

călătoriei sale într-o exemplară vizită de lucru, unde fiecare eveniment, fiecare obiectiv turistic, fiecare contact îl responsabilizează şi-l transformă în dispensator al entuziasmului transformaţionist de care e cuprinsă U.R.S.S. În aceste călătorii nu a mai rămas loc pentru notaţia distrată, pentru introspecţie sau pentru vagabondajul romantic în căutarea unei întâmplări, a aventurii. Fiecare scriitor are înscrisă pe agenda lui traseul pentru care l-a programat INTURIST-ul, iar informaţia statistică îi este dictată cu grijă. Nu rămâne decât ca el să dramatizeze puţin tot acest material.

Cât despre penurie, spaţiul urban oferea un reflex contrastant cu explozia de bunăstare colhozincă sau cu paradisurile artificiale ale agronomiei şi zootehniei sovietice care răzbat până la noi în constătările ironice ale lui Geo London sau André Gide.

> Da, mormăi Marfa Alexandrovna. Întrebaţi dar de zahăr. Nu se mai găseşte de trei zile. Veţi vedea, comisarii poporului vă vor spune că e din cauză că oamenii folosesc prea mult pentru a face dulceaţă![443]

Gide se trezeşte în faţa unei cozi şi îşi manifestă nu ştim cât de natural mirarea, dacă nu este vorba de o doctrină a faptului ilustrativ. Lipsa alimentelor pare de neconceput pentru scriitorul francez, iar situaţia în care se află oamenii încolonaţi absurdă.

> Ce fac aceşti oameni, înaintea acestui magazin?
> Fac coadă; o coadă care se întinde până în strada apropiată. Sunt aici două-trei sute, foarte calmi, liniştiţi, care aşteaptă. Este încă devreme; magazinul nu şi-a deschis porţile. Trei sferturi de oră mai târziu, trec din nou: aceeaşi mulţime este încă aici. Mă mir: la ce serveşte să vii înainte? Ce folos ai?
> – Cum ce folos?… Cei dintâi sunt singurii serviţi.[444]

În faţa răspunsului sec, Gide devine contemplativ, băile de mulţine nu presupuneau şi această formulă suspectă şi inconfortabilă de gregaritate: coada.

30
Metropolitanul – cele o mie şi una de nopţi sovietice

Primele vizite făcute în U.R.S.S. după 1944 de către delegaţiile din care fac parte somităţi ale lumii ştiinţifice, scriitori, înalţi prelaţi ortodocşi, oameni de cultură numiţi ca redactori ai unor ziare importante menite să susţină cimentarea relaţiilor culturale cu vecinul de la Răsărit evidenţiază acest obiectiv turistic de o maximă importanţă: Metropolitanul. Ministrul cultelor, Constantin Burducea, îl repertoria aproape reportericeşte într-un stil agramat, încercând să reducă experienţa estetică la un inventar al materialelor şi figurilor pereche pe care le sesiza conştiincios.

> De aici vizităm marele, extrem de luxos şi modernul Metrou Escatata din centrul Moscovei, dat circulaţiei în anul 1938. Conducerea şi amplele explicaţii ne sunt servite de către nacialnicul metroului, d. inginer Alexandru Ivanovici. Coborârea în metrou se face automat-electric, într'un aer perfect condiţionat, de o curăţenie exemplară, cu marmore şi granit din ţară, şi fiecare gară îşi are turile sale – fie din bronz sau forma-culoarea şi statuetele sau marmoră, reprezentând, mamă-tată cu copilul în braţe, student sau studentă în studiu, sportiv-sportivă, muncitor-muncitoare, luptător-luptătoare, partizan-partizană etc. exemplu în mărime naturală era reprezentată şi Zoie Cosmedimenschaia (fica [*sic!*] poporului).[445]

Membrii primei delegaţii de savanţi şi scriitori care ajung la Moscova se arată impresionaţi de edificiul subpământean şi nici unul nu-l va omite în relatarea experienţei sale viatice. Mai mult, în jurul acestuia se centrează dialogul dintre membrii delegaţiei, care dau un interviu colectiv la întoarcerea în ţară. Stilul acestor relatări va fi reluat în articolele care, grupate, vor constitui capitole ale cărţilor de călătorie în U.R.S.S.: „Unic în lume – intervine d. Mitiţă Constantinescu – nu se compară nici cu cele de la Londra, New-York, Paris, pe care le cunosc. Fiecare staţiune a metroului dela Moscova este un palat grandios de o valoare artistică fără seamăn. Fiecare colţ al metroului încântă privirile şi stârneşte admiraţia.“ „Îmi luaţi subiectul – protestează maestrul Sadoveanu. – Voi scri [*sic!*] despre fiecare

stațiune a metrolui [*sic!*], câte un articol."[446] Nu se va ține de cuvânt, însă angajamentul are valoare simbolică, noul obiectiv turistic se impunea cu forța unui fapt emblematic. Într-un stil expozitiv avem o enumerare a ofertei artistice a fiecărei stații.

> Opririle în stații prilejuiesc impresia că facem popasuri în tot atâtea expoziții de artă, căci în fiecare stație sunt înfățișate câteva zeci de statui cu teme unitare. Iată piața Revoluției cu optzeci de momente ale revoluției, dăltuite în piatră. Iată stația Bauman închinată ridicării poporului în 1905. Într-altă stație sunt fixate în marmoră și bronz eroismul și jerfa partizanilor. Într-alta – contribuția intelectualilor și artiștilor la făurirea și întărirea patriei sovietice. În altă parte – munca țăranilor. Dincolo, realizările muncitorilor din fabrici și uzine.[447]

Pentru oricine vine la Moscova, metroul este prezentat drept una dintre cele șapte minuni ale lumii, fiind în felul său o construcție unică nu numai prin parametrii ei arhitectonici, ci mai ales prin faptul de a asocia strictei utilități o componentă estetică. Călinescu aseamănă rețeaua Metropolitanului cu un „sistem de bazilici" conectate între ele, sesizând nota paradoxală a acestei construcții colosale, cu dublă destinație practică-tehnologică și muzeal-estetică. În comparația sa, criticul inserează o conotație religioasă cu privire la arhitectonica edificiului, însă „bazilica" sovietică și-a schimbat destinația liturgică pentru a servi laic ideea de sacru incarnată de Statul sovietic. În mod obișnuit, paradisul este fixat undeva în spațiul celest, subteranele ducând către locurile infernale, spații ale ocultului adăpostind o întreagă teratologie. Metropolitanul, cu arhitectura sa monumentală de catedrală/bazilică, a inversat această ordine arhetipală. Pentru Călinescu, călătoria cu metroul devine un bun prilej de a intra în lumea basmului și de a coborî în lumea subpământeană – coborâre similară unei mitologice *descensus ad inferos* – nu sub imperiul anxietății sau chiar al terorii, ci, dimpotrivă, al extazului.

> Lumea stă în vagoane tăcută, vrăjită de a se vedea purtată pe sub pământ într-o huruială suavă, prin fața unor stații de basm. La ieșirea, în periferia lutoasă și inexpresivă, fețele iau o figură ușor desamagită. [...] Arhitecții sovietici au suferit, ca și artiștii italieni ai Renașterii veniți în Rusia, un adevărat rapt al imaginației, în virtutea căruia au obținut efecte de sugestie cu mult superioare economiei aparatelor în serie. M-am suit la Paris pe atâtea scări rulante, în chip de covoare sau de trepte, era evident din capul locului că mă aflam pe un fel de scrânciob mișcător, cu noțiunea exactă a spațiului de străbătut. Dar aici te găsești deodată în fața unei bolți uriașe și albe de pivniță al cărei fund e încă invizibil. Covoarele se mișcă în sens contrar încât unii coboară alții urcă, privindu-se reciproc. „Paradisul subteran" e așa de jos, că multă vreme nu se zărește portul inferior și cele două procesiuni

alunecă încet, solemne, uimite una în faţa alteia. N-am zărit un râs, o faţă superficială. Am avut impresia că mulţimile înşirate pe trepte aveau sentimentul clar că sunt transportate de o forţă magică spre două destine necunoscute. Dacă Dante ar fi văzut o astfel de scară rulantă, nu mă îndoiesc că în *Divina Commedia* duhurile ar fi fost reprezentate coborând în Infern ori suind spre Purgatoriu în asemenea alunecări inverse între capete indeterminate, dat fiind că poetului îi plăcea mecanica grandioasă. Pe o astfel de scară rulantă lunecăm în staţia centrală din Piaţa Revoluţiei pe gura tunelului înclinat.[448]

Deşi registrul călinescian nu încetează să fie encomiastic, pasajul se încarcă de ambiguitate, pentru a releva dimensiunea ambivalentă a Metropolitanului. Pe filiera Renaşterii italiene, profesorul descoperă de data aceasta nu atât modelul arhitectonic, ci artistul transfigurat, care însoţeşte *utile* cu un *dulci* de ordin estetic la scară enormă. Utilitatea a fost transfigurată estetic, numai că nu avem nimic din fenomenul cultural al *artei pentru artă*, ci estetizarea joacă aici un alt rol, pe lângă cel civic cu reproducerea umanităţii sovietice şi a unor scene de gen din acelaşi repertoriu ideologic. Construcţia cu subansamblele ei sfidează normalul, firescul, ieşind din sfera de întrebuinţare strict utilitară a mijlocului de locomoţie subteran; ea constituie o expresie cu valoare de mit fondator a puterii sovietice instalate în spaţiul tectonic, subpământean. Construcţia socialismului va evolua subteran, regimul construindu-şi propriile catacombe şi labirinturi în conformitate cu oculta ideologică. Comparaţia cu Parisul nu poate fi decât revelatoare, numai că de data aceasta Parisul nu mai serveşte de model, ci doar ca un reper aflat pe o poziţie inferioară, de care tot ansamblul arhitectonic al Metropolitanului moscovit se detaşează prin proiectul grandios. Spre deosebire de orice alt sistem de transport subteran, Metropolitanul oferă o viziune, un *modus vivendi* sovietic. Călătoria cu metroul induce o stare de sublim, această călătorie se află sub semnul artei şi al fanteziei, înscrie datele ficţiunii în cotidian, separând programatic frontiera dintre vis şi realitate. Şi aici, dimensiunile creează sentimentul sacrului, iar terminologia utilizată de Călinescu, precum şi referinţele culturale nu lasă nici o îndoială în acest sens. De la solemnitatea întipărită pe chipul călătorilor, la alunecarea hieratică, asemenea unor procesiuni în pelerinaj a mulţimilor spre cele două „porturi" – Paradisul este şi el pomenit într-o confuzie care specializează însă licenţa sub semnul lirismului encomiastic – se creează efectul unui ritual, învestind fiecare clipă şi fiecare act din cuprinsul spaţio-temporal al Metropolitanului cu o valoare liturgică. Călinescu sesizează cel puţin metaforic în oximoron inversiunea fondatoare, „Infernului" i-a fost substituit Paradisul, lumea a fost întoarsă pe dos, iar inversiunea devine subversiune. Cu ce consecinţe?

Ambiguitatea se păstrează prin referirea la Dante, dar profesorul nu se interesează la ce etaj al „Infernului" se află, ci mai degrabă de mecanica hieratic-voluptuoasă a transportului. Călinescu alunecă enigmatic spre stația centrală din Piața Revoluției, unde i se arată asemenea lui Dante o altă vale... *„Indi un altro vallon mi fu scoperto.*"[449] care este departe de a fi o vale a plângerii, ci, dimpotrivă, constituie un alt *locus amoenus*. Sensul sacral conferit de Călinescu ansamblului Metropolitanului este în perfectă concordanță cu teoria lui Mikhail Epstein referitoare la Metropolitan. Pentru cercetătorul rus, această construcție are valoarea simbolică a unui altar închinat unei Terra Matter, unde noul „cult" al Mamei uzurpă şi anulează pe cel creştin-ortodox, prin excelență al Tatălui, inversând raporturile simbolice. Aşa cum observă Epstein, construcția Metropolitanului avea loc la jumătatea anilor '30, când campania antireligioasă a noului regim atinge un maxim. Construcția Metropolitanului era secondată de demolările pe scară largă a edificiilor de cult sau a refuncționalizării lor desacralizante, astfel că cercetătorul rus citeşte în edificarea oraşului subteran un răspuns-provocare a regimului şi o strategie de construcție simbolică a autorității pe disoluția vechii autorități ecleziastice.

> În Rusia, termenul consacrat pentru „metrou" este Metroplitan, însă acesta nu este doar un sistem de transport, el este totodată Metropolitanul, oraşul sau chiar altarul închinat Mamei. Primele stații de metrou au fost construite în Moscova la jumătatea anilor '30, când campaniile politice antireligioase ajungeau la un maxim şi templele creştine ale Tatălui Ceresc erau distruse peste tot în Rusia. Pentru a înlocui aceste temple, altele noi au fost construite, dedicate pământului şi clădite în, şi nu deasupra pământului. Aceste temple subpământene erau simbolice atât pentru superioritatea marxismului ca o antireligie, cât şi pentru religia renăscută a Mamei. [...] Se potriveşte cu faptul că pietrele extrase din bisericile prădate au fost în mod deliberat folosite la construcția bisericilor subterane. Distrugerea templelor Tatălui şi construirea templelor Mamei au format, în fond, un singur proces. Prima biserică a Mamei, stația de metrou Piața Revoluției în centrul Moscovei, a fost practic construită cu pietrele mânăstirii Danilov.[450]

Întregul proces este pus în legătură cu un complex oedipian rău lichidat nu la nivelul unei singure personalități, Lenin, Stalin sau Gorki, ci făcând sistem sub direcția impusă de câțiva lideri, dublați de clerul cultural. Călinescu intuia probabil caracterul acestei inversiuni-detronări şi nimic mai mult.

Aspectul kitsch al unora din decorațiunile interioare nu-i scapă profesorului, figurile de muncitori, sportivi, femei şi comsomolişti nu se adecvează ambientului când baroc, când gotic, când rococo. Este clar că scriitorul prefera kitsch-ul convențional şi istoricizat al rococoului cu toate fadorile

lui inovaţiilor sportive ale componenţei lotului de figuri decorative. Călinescu trece nu fără efort însă peste spiritul critic – opţiunea iniţială a scriitorului revendica arhitectura ca pe o posibilitate formativă – cu un efect consolator pe care-l găseşte în componenta pedagogică a cariatidelor înfăţişând cetăţeni sovietici reprezentativi costumaţi ca atare, şi nu nuduri sau crinoline. Elementul proletar a pătruns viguros în artă şi polit-basmul se recompune cu o nouă recuzită realistă şi noi personaje pozitive, alcătuind o „gloată". Scârba princiară a estetului răzbate cu infinitezimale alunecări eretice de la traseul convenţional al elogiului.

> O adevărată gloată de statui sprijină cu spinările puţin îndoite tavanul luminoasei subterane. De departe, din cauza tehnicei sumare şi viguroase, bronzurile par a reprezenta imagini de barbari antici. În realitate sunt figuri reprezentative ale categoriilor societăţii sovietice, muncitori, sportivi, femei. Metoda aceasta, contemplând lucrurile de aproape, de a copia toate elementele aspectului civil, bocanci, ciorapi, costum de bae etc. nu e poate cea mai nimerită din punctul de vedere al economiei artistice. Nişte nuduri oneste alegorizând sumar ar fi fost mai sugestive. Dar desigur că concepţia generală educativă a voit să ofere privitorilor toate mijloacele de identificare, să nareze fără posibilitate de confuzie. Oricum efectul complexiv rămâne măreţ [...] Acesta e sensul general artistic al subteranelor, indiferent amănuntele. Semnul lor este monumentalitatea şi excesul de ornamentaţie cromatică.[451]

Cezar Petrescu nu iese nici el din tiparul encomiastic, arborând o distanţă de profesionist, de ghid turistic fără implicare afectiv-estetică. Şi pentru Cezar Petrescu, Metropolitanul reprezintă un acord firesc, armonic la dimensiunile U.R.S.S., acesta subliniind că ansamblul arhitectonic-tehnologic are caracterul unei noutăţi absolute pentru urbanistica moscovită.

> Aici n-a fost nimic de reconstruit, de amenajat, de adaptat. Nici o moştenire a trecutului. Totul din nou, conceput şi făurit din cerinţele noi ale timpului, într-o capitală cu populaţia triplată în mai puţin de trei decenii şi cu cartiere răsărite din pământ de la un an la altul, lărgind aria oraşului şi punând probleme urgente de circulaţie. [...] E vrednică de menţionat variaţia stilurilor şi grija de a crea fiecăruia o unitate de sine stătătoare. Mai semnificativ îmi pare efectul educativ cetăţenesc.
>
> Nici îmbulzeală, nici gălăgie, nici hârtii şi bilete aruncate mototol, coji de fructe şi capete de ţigări lepădate în dezordinea precipitată, feroce, necruţătoare cu coastele şi încălţările concurenţilor îmbrânciţi în torentul uman de pe scări, de pe culoare, de pe peroane, să ocupe locul cu dreptul celui mai tare şi mai brutal, după chipul şi asemănarea epicelor asalturi de aiurea, fie din Paris, fie de la Londra, fie de la Berlinul mult invocatelor tradiţii de disciplină seculară, disciplină citadină a Occidentului. Un respect al ordinei impus de ambianţă, nu de ordonanţele înfipte la vedere pe ziduri – şi inoperante. O ambianţă cu efect odihnitor asupra mulţimilor.[452]

Ca şi pentru Călinescu, efectul pedagogic al călătoriei cu Metroul în Moscova este extrem de important. Scriitorul nu se limitează la considerațiile de ordin estetic, ordinea pe care i-o conferă omului sovietic ambientul se reflectă ca într-un joc de oglinzi în armonia pe care acesta a creat-o în spațiul ambiental. Pentru Cezar Petrescu este o bună ocazie de a prezenta Moscova, respectiv Uniunea Sovietică, ca un spațiu al adevăratei civilizații, în contrast cu Occidentul aşa-zis civilizat. Îmbulzeala, murdăria, neglijența, indiferența, utilizarea forței sunt proiectate într-un Occident din ce în ce mai nebulos, care nu se mai ştie pentru ce a fost ales drept model. De data aceasta, civilizația s-a mutat la Moscova, lăsând Europa de Vest în plină barbarie. Mai mult, această ordine nu este una a avertismentului şi a constrângerii, ci a acordului benevol, sugerează scriitorul igienist. Fără a contesta prima parte a afirmației referitoare la curățenia şi ordinea din metroul moscovit, cea de-a doua are un evident caracter tezist. Scriitorul nu scapă nici o ocazie pentru a inversa raporturile, Uniunea Sovietică este prezentată mereu ca model, iar Occidentul ca un antimodel sau un model decăzut, perimat. Cum prozatorul nu face niciodată excepție de la acest maniheism critic, acest fapt pune automat sub semnul întrebării credibilitatea afirmațiilor sale.

Şi pentru Geo Bogza coborârea în palatele Metropolitanului, o mirifică *underworld* comunistă, reprezintă intrarea pe teritoriul basmului. Numai că acest basm este rezultatul unei translații partinice a fastului şi strălucirii camerelor imperiale de la Kremlin, ca spațiu privat, privilegiat, aristocratic în spațiul public al oamenilor obişnuiți, de o semnificație mai profundă cum de altfel subliniază şi reporterul.

> Străluceşte în Kremlin o sală de recepții care întrece pe toate prin dimensiunile şi fastul său: sala Gheorghievski. Şase uriaşe candelabre de cristal luminează pereții de marmură albă pe care au fost scrise cu aur, de la întemeiere şi până în ajunul revoluției, urmele celor ce au primit Ordinul Sf. Gheorghe.
>
> Celui ce a contemplat odată strălucirea acestei săli, în ce loc vastitatea şi fastul ei încep să-i revină stăruitor în minte? În orice stațiune a metroului pe care oamenii sovietici l-au construit în Moscova.
>
> Oricât de departe s-ar afla sala Gheorghievski, undeva în trecut, în alt ciclu al istoriei, imaginea ei se desprinde totuşi de acolo şi coboară în adâncimea pământului, chemată irezistibil de comparația ce se impune cu măretele palate subterane cu care oamenii sovietici şi-au împodobit capitala.
>
> Prin monumentalitatea şi grandoarea lor, prin orbitoarele lumini ce fac să scânteieze pereții de marmură, fiecare stațiune a metroului este o sală Gheorghievski pe care orânduirea socialistă a pus-o la îndemâna a milioane de oameni. Şi nu e o simplă asociație de imagini, ci un fenomen mult mai profund, un act de conştiință,

balansul istoric de o parte şi de alta a Marii Revoluţii, dintre sălile de recepţie din Kremlin în care aristocraţia ţaristă se întâlnea uneori, şi aceste palate de marmoră şi granit pe care oamenii sovietici le-au construit, făcând să devie realitate de fiecare zi a mulţimii, ceea ce timp de milenii fusese doar visul de necrezut din basmele atâtor popoare.[453]

Această translaţie care reprezintă şi o coborâre, o scufundare a unei lumi corespunde aproape unui principiu hermetic, ceea ce se află deasupra se regăseşte şi dedesubt, un alt mod de a statua noua ordine a lumii sovietice. Sfântul Gheorghe supune elementul htonian, teratomorf, balaurul, simbol al forţelor adâncurilor şi al subconştientului – sala omonimă poartă de altfel emblemele acestui erou mitic replicat în cei care au primit această înaltă distincţie imperială şi care nu sunt contestaţi. Prin urmare, eroul creştin învestit proletar de ordinea socialistă învinge întunericul adâncurilor, luminează masele şi le oferă o existenţă feerică, o lume de basm. În Metropolitan se află Kremlinul pe dos, accesibilizat printr-o operaţie magică prin care fabulosul devine realitate, un fel de vis sovietic care vizează inversarea cosmogonică a raporturilor ierarhice. Viziunea aceasta îşi află un reflex în teoriile transformaţioniste, fabulatorii (vezi Miciurin, Lîsenko etc.) ale modificării factorilor de climă sau ale hibridizării unor specii de plante şi animale capabile să reziste la temperaturile extremului nord.

Petre Nemoianu vine cu o perspectivă mai calculată, aproape cadastrală asupra Metropolitanului, fără a neglija în nici un caz factorul uman. În prim-plan se află lozinca fondatoare asupra solidarităţilor topite în efortul edificării construcţiei. Nemoianu prezintă Metropolitanul ca pe un fel de operă de sinteză, nu numai prin participarea – la modul ideal, simbolic, desigur – a fiecărui cetăţean al Uniunii la construcţie, dar şi prin eclectismul edificiului, sinteză a stilurilor, a tipurilor de marmură, a culorilor.

> Aci trebuie să observăm că trenul metropolitan nu este opera administraţiei comunale. Când s'a proiectat, lozinca a fost că „Metro-ul Capitalei trebue să-l construiască ţara întreagă“. Şi aşa s-a întâmplat. Iar când o ţară întreagă, de mărimea teritorială şi bogăţia U.R.S.S.-ului face ceva, aceasta devine o chestiune de prestigiu şi, din acest motiv, Metro-ul Moscovei este cel mai luxos tren subteran din câte se cunosc.
>
> În adevăr, fiecare staţie de Metro este construită în alt stil, cu alte coloane şi galerii, toate îmbrăcate în plăci de marmoră de coloare diferită: una verde, alt neagră, sau galbenă, cenuşie închisă, roz etc. Şi acum în U.R.S.S. există 28 de feluri de marmoră, nu era deloc greu s'o alegi pe cea mai potrivită cu stilul proiectat.[454]

În plus, lucrarea îşi extrage prestigiul şi prin gigantismul demiurgic al proiectului unionist la nivelul unei ţări aşezate pe două continente. Aşa cum o

indică lozinca cu nuanță coercitivă, metropolitanul reprezintă şi o demonstrație de forță, o disciplinare a energiilor puse consecvent în subordinea statului. Demostene Botez subliniază la rândul său calitatea de obiectiv turistic cu caracter muzeal a Metropolitanului, un fel de galerie de artă care-şi aşteaptă expozanții de la muzeul Tretiakov. Scriitorului român, edificiul i se înfăţişează ca un „templu al optimismului", opunând o *delectatio*, o atmosferă de sărbătoare stării de anxietate sau oboseală a călătorului care străbate subteranele metropolelor occidentale:

> După-amiază vizităm metroul. Cum asta: vizităm metroul? s-ar întreba un locuitor al Parisului sau al Londrei. Metroul este doar un simplu mijloc de transport colectiv. Acolo, da! Îi răspund. La Moscova, însă, metroul este ceva în plus: e o succesiune de monumente subterane, de opere de artă, de adevărate muzee. Nu e vorba numai să fi transportat ca un colet. Trebuie să ai delectarea faptului, să-l faci într-un cadru plăcut, care să dea bucurie sufletului şi ochiului. [...] Comoditate, lux, lumină, curățenie şi strălucire, o sclipire ca de mare sărbătoare – iată ce este metroul Moscovei. El îmi apare şi astăzi ca una din cele mai extraordinare realizări din lume, conceput tocmai pentru ca omul să nu aibă în fiecare zi de traversat tuneluri triste şi demoralizatoare. Metroul Moscovei este un templu al optimismului. Nu-i o artă pentru artă, ci o operă anume perfecționată şi agrementată astfel pentru a corespunde predispoziției interioare a omului sovietic, pentru a reprezenta puterea şi arta sovietică, încrederea în puterile omului, dragostea de viață şi de frumos. Metroul este cel mai desăvârşit corespondent al structurii sufleteşti şi artistice a omului sovietic. În fiecare clipă de răgaz, preocuparea lui, aproape fără excepție este arta. Stațiunile metroului au concretizat în marmură, mozaic şi lumină această trăsătură. Nicăieiri aiurea nu i-ar fi trecut cuiva prin gând să facă asemenea stațiuni. Ele întrupează specificul național, bogăția sufletească şi sensibilitatea rusă. Metroul Moscovei este astfel înrudit cu Şaliapin, cu Ulanova, cu Puşkin, cu Repin şi Levitan, cu miile şi miile de artişti care înfloresc în marea mulțime anonimă, cu fiecare om sovietic. El a răspuns unei cerințe ascunsă latent, dar puternic, în sufletul fiecărui rus.[455]

Există o mulțime de rupturi de nivel care subtituie mai vechile jocuri ale răpirilor la cer ale muritorilor, sau dimpotrivă a captivității lor în spațiul zeităților htoniene.

> Deodată, bolta de deasupra se termină. Iar calci pe un mic covor de metal şi mersul omului intră în normal, pe cont propriu, cu mijloacele sale preistorice. E silit însă să meargă drept pentru că aşa îi impune măreția decorului. Firesc ar fi ca fiecare să-şi aşeze haina, cravata, să fie cât mai bine, căci a intrat într-un adevărat salon de mare lux.[456]

Demostene Botez trebuie să disocieze estetismul cauţionat ideologic al Metropolitanului de incriminanta *artă pentru artă* burgheză. Arta este o preocupare permanentă a omului sovietic, numai că acesta se orientează către zonele sale luminoase, vitale, constructive, nu reprezintă un scop în sine, ci o altă dimensiune civică. În acest caz, paradoxul optimistului cu toate candorile lui constă în coborârea sa în subterană; într-un fel, omul sovietic este cel care ia în stăpânire şi zonele infernale pentru a le transforma într-un paradis, deschizându-le scenei artei, spectacolului şi spectaculosului. Mai mult chiar, în contact cu grandiosul arhitectonic, pietonul trebuie să-şi ajusteze ţinuta în acord sensibil cu ambientul care-i comandă atitudinea solemnă. Saltul din preistoria mersului biped în era transportului mecanizat, din caverna primilor oameni în salonul aristocratic al Metropolitanului, al oraşului subteran, conferă de fapt sensul proiectului de inginerie socială, de constituire a unui om nou după chipul şi asemănarea vocaţiei sale constructive. Ansamblul de staţii-muzeu presupune o refuncţionalizare, resemnificare a deplasării, de la deplasarea în scop practic, urmând un traseu bine determinat, la vagabondajul plaisirist al vizitatorului unui muzeu, de la o ordine a acţiunii şi normării temporale la cea a popasului şi delectării într-un timp indefinit. De fapt, cele două se regăsesc topite, sintetizate într-o singură mişcare prin intermediul artei. Asemenea regelui Midas, tot ce atinge omul sovietic se transformă numaidecât în artă. Metroplitanul constituie şi o grandioasă *imago* a lumii sovietice, a lui *homo sovieticus*, a specificului naţional, el precizează diferenţa absolută, excepţia rusă. Demostene Botez insistă să demonstreze felul în care acest spaţiu reflectă caracterul omului sovietic şi înclinaţiile sale funciar artistice.

31
Moscova şi Leningrad – feţele medaliei

Călinescu nu numai că estetizează o lume, dar chiar mai mult decât atât, îi conferă un stil, prelevat din arhitectură, acolo unde-l poate identifica cel mai uşor. Profesorul este modelul *turistului* prin excelenţă din schema todoroviană, interesat de monumente (şi monumental), de urbanistică şi mai puţin de peisaj, secundar, ca o consecinţă, o deducere din acesta a umanităţii clasice, burgheze. Scriitorul transformă totul într-o scenă pe care umanitatea defilează tipologic asemenea personajelor într-un roman de moravuri, un roman al „realismului critic", un roman balzacian, formulă de care scriitorul era foarte ataşat. O parte a acestei umanităţi profesorul o întâlneşte la teatru, la operă, în stal sau în saloanele pline de protipendadă. Majoritatea consideraţiilor lui Călinescu se referă la urbanistică, acesta reifică tot ce atinge printr-un discurs eufemizat-estetizant.

> Kremlinul vechiu avea un caracter pe jumătate sacru, pe jumătate princiar, era un Vatican şi un Capitoliu, pe care trecerea de la divan la biserică şi de la iatac la mânăstire era insensibilă. Un amestec de misticism şi autoritate. Câte biserici sunt acolo? Vreo nouă, n'am putut să le număr bine, un adevărat sobor de sanctuare, presărate cu ciuperci de aur, o procesiune fantastică de bazilici în colocviu, în faţa cărora comandă impulsiv clopotniţa lui Ivan cel Groaznic. Întorcându-mă cu gândul la Basilica Sf. Antoniu din Padova cu cele şase cupole şi cu clopotniţele ei octogonale am găsit-o foarte moscovită, cu singura deosebire că pe Kremlin turnurile se răzleţesc, năvile bisericii bizantine par a rămâne stinghere, neverosimil de drepte în aer, clocind fiecare o îngrămădeală de turle mici pe socoteală proprie. Surpriza este că acest straniu de original spectacol aerian, mai ales pe vreme brumoasă, oferă de aproape detaliile cele mai tipic italice. La uşa unei biserici vezi pilaştri brodaţi în cel mai pur stil Renaştere, o scară exterioară se lasă în etape blânde ca la Veneţia sau Ferrara spre două arcuri, pe sub cinci ferestre în stil veneto-lombard, aproape pătrate. Constatarea rămâne totuşi incredibilă, contrazisă de aer şi de rarefierea volumelor. E o Renaştere incivilă şi exaltată, aşezată pe un teren nebulos.
>
> A face arheologie şi a semnala date şi straturi mi se pare de prisos. Impresia e totul.[457]

Moscova ascunde în ea capitala lumii civilizate de acum două milenii, Roma; Călinescu insistă să facă nu „arheologie“, ci critică (de artă) impresionistă, să identifice stilistic, să reflecteze estetic pe marginea unor ansambluri arhitectonice. Faptul că profesorul decupează din arhitectonica rusă un profil renascentist are dincolo de implicaţiile învestirii simbolice şi un efect asigurator. S-ar putea deduce pe baza raportului dintre arhitectonică şi gradul de civilizaţie că „a Treia Romă“ chintesenţializează virtuţile civice ale originalului. Scriitorul nu se hazardează, „spectacolul“ este înregistrat cu mijloacele estetului. Călinescu reuşeşte performanţa de a vedea doar raporturi estetice, călătoria sa nu iese de sub incidenţa judecăţii de gust a călătorului într-un oraş-muzeu.

Arghezi merge mult mai departe cu observaţiile privitoare la aspectul şi la calitatea urbanităţii sovietice, punând corect accentul pe relevanţa geopolitică a Moscovei în raport cu vechile şi actualele centre de putere. Această recentrare a universului corespunde sovietocentrismului ideologic, Arghezi prezintă lucrurile ca pe o implacabilă stare de fapt. Enumerate pe rând, marile capitale europene, cu excepţia americană, fac loc noului centru de greutate al planetei, Moscova. Scriitorul reia una dintre temele slavofile curente, cu Moscova a Treia Romă, ceea ce nu putea decât să îl flateze pe Marele Prieten de la Răsărit; indirect era şi un mod de a recunoaşte hegemonia U.R.S.S. Observaţia lui Vladimir Paperny din *Arhitecture in the Age of Stalin. Culture Two* cu privire la apropierea acestui simbol al Romei sau mai precis a unei succesiuni de Rome ca centru al lumii constituie o placă turnantă pentru pretenţiile hegemoniste ale Rusiei în raport cu revendicarea unei tradiţii prestigioase şi a unui vizonarism mesianic: „[...] orientarea către Roma coincidea cu orientarea către istorie, tradiţie şi eternitate.“[458]

În drumul său către centru, Arghezi se orientează corect din punct de vedere politic. Aceasta scoate însă în evidenţă şi scara planetară la care lucrează poetul întru modelarea encomionului. Retorica triumfalistă se integrează acum unui tablou de gen, iar lipsa de măsură conferă unei figuri de stil banale înălţimea ditirambului. Scriitorul jonglează abil cu întrebarea-titlu a celebrului roman al lui Cernîşevski, devenit carte de căpătâi pentru V.I. Lenin. La întrebarea „Ce-i de făcut?“, în jurul căreia se concentrează o întreagă istorie, nu ruşii sunt cei care trebuie să răspundă, ci adversarii lor, „anglo-americanii“, un răspuns pe care îl dictează starea de fapt, implacabilul sovietic.

> Planeta noastră, pe care elinii o numiseră Gheea, s-a axat când pe Atena, când pe Roma, când pe Paris, când pe Berlin, când îşi căuta un echilibru la Washington.

> Punctul de gravitate s-a deplasat. Axul s-a mutat la Kremlin. Cernâşevski, vizitat ieri în piaţă, la un muzeu, scrisese în temniţă cartea lui: „Ce-i de făcut?“
> Se pare că diplomaţia anglo-saxonă trebuie să răspundă ruseşte: *Nicevo*. Adică, nimic.[459]

Şi pentru Petru Groza, Kremlinul este inima oraşului şi a statului sovietic, aşa cum Moscova reprezintă capitala lumii. Ea se oferă în mod firesc reflecţiei vizitatorului asemenea unei a opta minuni a lumii, depăşind în complexitate orice altă construcţie menită să recomande o capitală. Petru Groza sugerează că impactul pe care îl are acest complex arhitectonic stabileşte deopotrivă diferenţa şi instituie necesitatea unei reformulări a datelor conştiinţei. Inima, ca metaforă a centrului lumii – aşa cum Rusia reprezintă în aceeaşi ordine simbolică corpul uriaşului –, se află aici, iar ecourile bătăilor sale atrag inevitabil atenţia întregii planete.

> Aspectul majestuos şi puternic al Kremlinului, cu înaltele-i ziduri înconjurătoare, cu turnurile de o arhitectură variată, cu palatele şi bisericile care se ridică în interior, desupra acestor ziduri, constituiesc împreună, ca dimensiuni, stil, colorit şi arhitectură, un ansamblu pe care nu ţi-l oferă nici o altă capitală sau cetate din ţările apusene şi care, în acelaşi timp, îţi înfăţişează un material de gândit impresionant, frământând profund orice minte omenească.
> Clădirile lui, datând din diferite secole, te duc cu gândul la trecutul zbuciumat, care se îmbină cu însăşi istoria poporului rus şi a ţării ce cuprinde cel mai vast teritoriu din lume.
> Aici bate inima uriaşului Stat Sovietic. Ritmul acestei inimi este înregistrat nu numai de toate popoarele Uniunii Sovietice, dar şi de acelea de dincolo de graniţele ei, de a răsărit la apus şi de la nord la sud, pe toată întinderea pământului.[460]

Zaharia Stancu consumă până la capăt *hybrisul* encomiastic, demonstrând că formula făcuse deja carieră şi putea fi reiterată cu succes. Aproape în tonul stenic-apoftegmatic al poeziei maiakovskiene, scriitorul român face un inventar al excelenţei sovietice care asociază Moscova cu noua capitală a lumii şi pe Stalin cu geniul popoarelor. Moscova chintesenţializează principiul excelenţei, iar scriitorul realizează un transfer interesat al datelor statistice sub semnul superlativului relativ şi al unui lirism în notă militantă.

> Cele mai bogate muzee se găsesc la Moscova.
> La Moscova se află cele mai bune teatre din lume.
> Cel mai modern metrou din lume străbate subteranele Moscovei.
> Nici un alt oraş din lume nu are atâtea şcoli şi atâtea instituţii de cultură ca Moscova.
> Nu există locuitor în Moscova care să nu ştie carte.
> Moscova este izvorul viu al învăţăturii marxist-leniniste.

Moscova este simbolul revoluţiei socialiste care a biruit.
Moscova a construit socialismul.
La Moscova a trăit Lenin.
La Moscova trăieşte generalul Iosif Vissarionovici Stalin, înţeleptul conducător al poporului sovietic şi al proletariatului mondial.
Moscova, centru al artei şi al ştiinţei celei mai avansate din lume.
Moscova, bastion[461] de neînvins al păcii.[462]

Zaharia Stancu recunoaşte astfel în Moscova, capitala noului imperiu sovietic, nu doar o capitală europeană, ci una universală, Noul Ierusalim. Scriitorul român nu face decât să reproducă imaginea Moscovei drept capitală a lumii pe care guvernanţii noului imperiu o doresc afişată, precum şi atitudinea necesară de vasalitate a străinului. Comparaţia este eludată aici de superlativul relativ dizolvat în encomion, care trece chiar în interiorul limbajului de la un caracter discursiv la unul aproape gestual al tămâierii hieratice. Cuvintele articulează prin intermediul encomionului delirant forţa gestului transpus în nenumăratele statui înfăţişându-l pe Lenin sau pe Stalin indicând calea spre viitor. Afirmarea grandorii este dublată într-un plan secund de actul de supunere, de încredinţare. Nu un raport, o dare de seamă prezintă scriitorul român, nici reflexul unei admiraţii spontane, deşi discursul său încearcă să mimeze, să reproducă efectul de uimire exonerat de orice obligaţie partinică. Zaharia Stancu, ca şi ceilalţi, se integrează, respectă cu asupra de măsură ritul oriental/bizantin al plecăciunii, al temenelei, ca exemplu al supunerii totale, al încredinţării maxime cu sufletul, dar şi cu capul. Este exact ceea ce se aşteaptă din partea unui scriitor estic aflat sub directa influenţă a regimurilor autoritare care copiază satrapia sovietică. Unul dintre comuniştii internaţionali pe care Zaharia Stancu îl întâlneşte la Moscova, în vârstă de 80 de ani, de un oarecare exotism, îşi afirmă tranşant afecţiunea filială şi afiliată faţă de Moscova „Noi venim cu toţi aici, la Moscova, ca la o mamă bună…“ Înzestrată astfel, Moscova, o adevărată *mater lactans* şi un corn al abundenţei, oferă tuturor prosperitate şi reprezintă în acelaşi timp izvorul ei nesescat.

Şi Andrei Tudor apreciază în acelaşi fel Moscova, ca o a Treia Romă, după Constantinopol, un vis vechi al ţarilor imperiului rus.

De-a lungul veacurilor, centrul de gravitate al politicii internaţionale n-a fost totdeauna acelaşi. A fost Roma, a fost Constantinopolul, Viena, Parisul. Se spunea, înainte de vreme, că toate drumurile duc la Roma.
Spre viitorul ei luminos şi drept, omenirea n-are astăzi decât un singur drum.
Şi drumul acesta duce la Moscova.[463]

Alături de capitala imperiului bizantin, considerată drept centru al creştinătăţii, Constantinopolul, se află şi alte capitale europene, Parisul, pentru Europa în perioada imperiului napoleonian, Viena mai ales pentru Europa Centrală în perioada imperiului habsburgic. Moscova are ambiţia de a deveni capitala imperiului sovietic extins în toată Europa, o capitală europeană, o capitală a întregii umanităţi chiar. Un alt mod de a afirma pentru Andrei Tudor recentrarea lumii şi noua ei sursă de umanitate. Scarlat Callimachi, în schimb, surprinde un aspect urban esenţial pentru decorul sovietic, dinamica constructivistă. Moscova, spre deosebire de Leningrad, este un oraş în continuă schimbare, schimbare menită să reflecte complexul fondator a regimului sovietic. Callimachi călătorise în 1956 şi 1959, prin urmare după moartea lui Stalin, însă avântul transformaţionist pare să nu se fi diminuat câtuşi de puţin.

> Zi de zi, capitala Uniunii Sovietice îşi schimbă înfăţişarea. [...] Toţi străinii care au fost de mai multe ori la Moscova sunt uluiţi de repeziciunea cu care se construieşte. Ca la semnul unei baghete magice, apar pe sute de hectare cartiere noi cu bulevarde largi, cu case înalte de şase sau mai multe caturi[464]

Putem fi de acord cu Epstein până la un punct, privitor la teoria sa despre postmodernismul incipient, „eroic“, sovietic, care îl precedă pe cel similar din Vest, „ironic“. Premisa esenţială de la care porneşte Epstein îşi găseşte pertinenţa şi într-o serie de observaţii ale Marchizului de Custine referitoare la producţia de simulacre, idei învestite cu atributul de realitate, niciodată materializate cu adevărat, dar având ceva din consistenţa realităţii şi întreţinând cu succes iluzia ei, cu alte cuvinte o *hiperrealitate* în termenii lui Baudrillard, controlată şi fabricată ideologic. Şi în acest caz, relatarea de călătorie a Marchizului de Custine dobândeşte demnitatea unui fel de paradigmă conceptuală de la care pornesc o serie de romancieri, critici şi filozofi. Epstein descoperă un „*minus system*“ ca element fondator al modernităţii prin iniţiativa lui Petru cel Mare de a construi un întreg oraş *in the middle of nowhere*, în mijlocul mlaştinilor: este vorba despre oraşul ţarilor, oraşul Sankt-Petersburg, „cel mai abstract şi premeditat oraş din toată lumea“, cum îl caracterizează Dostoievski. „Cel mai grandios simulacru, concept care exprimă natura simulatoare a civilizaţiei sovietice, era, desigur, St. Petersburg: oraşul ridicat pe o «mlaştină finlandeză». «Petersburg, cel mai abstract şi premeditat oraş din toată lumea», după Dostoievski, care a simţit că realitatea oraşului era în întregime compusă din contrafaceri, schiţe, deliruri şi viziuni, ridicat ca o umbră deasupra solului putred, nepotrivit pentru construcţii.“[465] Să fie edificarea „oraşului lui

Petru“ consubstanţială unei alte paradigme cultural-mentalitare derivată din spectacolul oferit de satele Potemkin? Epstein sugerează existenţa unei culturi a simulacrelor, articulată pe un complex fondator, aşa cum Marchizul de Custine descoperea în Rusia o cultură a minciunii generalizate, devenită politică de stat şi reflex mentalitar. Instabilitatea solului mlăştinos este asociată cu o instabilitate politică, idealul unei construcţii *ex nihilo*, cu mecanismul compensatoriu al simulacrului. „Instabilitatea a fost aşezată chiar la temelia capitalei imperiale, care după aceea a devenit leagănul a trei revoluţii. Realizarea dimensiunii virtuale şi ideale a oraşului, lipsa unui teren sigur pe care să stea au dat naştere unuia dintre primele şi cele mai ingenioase simulacre literare.“[466]

Marchizul de Custine găsea Petersburgul masiv, greoi, sufocant, un oraş la începuturile lui. Acest oraş nu-şi găseşte echilibrul, părţile nu recompun fizionomia întregului, planurile de reconstrucţie ale oraşului diferă faţă de cele apusene. Lipseşte o ordine de ansamblu, fragmentul, iniţiativa personală dobândesc individualitate într-un mod agresiv, disonant.

> Planurile înfăţişate depăşesc optica arhitectonică şi urbanistică a proiectelor de reconstruire din oraşele apusene, devastate şi ele de război. Acolo, totul e fragmentat, nearticulat într-un ansamblu, în funcţie de proprietatea individuală, de interesele şi de aviditatea proprietarilor, să speculeze cât mai mult fără de frâu capitalul investit. Preocupată în primul rând să-şi asigure această resursă de exploatare a semenilor rămaşi fără cămin, reconstrucţia n-a fost stăpânită nicidecum de-o solidaritate cât de vagă, de sentimentul şi de viziunea viitorului, de frumuseţea unui tot armonic. [...] Vestigiile trecutului au fost înglobate în viaţa cea vie.[467]

Cezar Petrescu face din Petru cel Mare[468], marele edil al Sankt-Petersburgului, un precursor nu foarte îndepărtat al revoluţiei din octombrie 1917 al ţarilor roşii, Lenin şi Stalin. Geniul edilitar, marele arhitect, ridică oraşul exercitând prerogativele nobilei tiranii a unui vizionar. Cezar Petrescu, ca şi G. Călinescu, construieşte profilul acestui arhitect al lumii noi care va fi Ceauşescu, care era Stalin.

> Aşa a luat fiinţă „Piterburgul“, iubitul şi legendarul „Piter“ de mai târziu, deocamdată în blestemele şi afuriseniile miilor de iloţi, care asudau, trudeau şi mureau de foame, de istoveală, de lipsuri, de frig. Dar ce oraş, ce înfăptuire memorabilă, ce cetate, ce inovaţie n-a îngropat osemintele jertfelor omeneşti sub temelie?[469]

Orice proiect grandios al unui dictator luminat justifică sacrificiile umane în economia simbolică a societăţilor totalitare. Cezar Petrescu gândea perfect ruseşte, deşi articulaţia filozofică a consideraţiilor lui îşi găseşte tradiţia mitologică autohtonă în legendara edificare a mânăstirii Argeşului.

În schimb, vederea Leningradului îi aminteşte lui Callimachi de prima vizită realizată în 1916, cu un an înainte de izbucnirea Revoluţiei, în plin război, şi una ulterioară, în 1918, la un an de la izbucnirea ei. Evocarea Leningradului, fostul Sankt-Petersburg, înseamnă evocarea marilor scriitori ruşi, Dostoievski şi mai ales Puşkin, ipostaziat statuar în faţa *Călăreţului de aramă*. După evocarea unei scene a Revoluţiei în desfăşurare, aşa cum şi-o imaginează Callimachi, ipostaza revoluţionară traversează câteva decenii, fiind asociată unei imagini desprinse din actualitate, unde scriitorul surprinde o scenă cu doi marinari sovietici ai flotei baltice cumpărându-şi două havane de la o tutungerie, o aristocratică fineţe la care sensibilitatea „prinţului“ rezona.

Pe bună dreptate, André Gide găseşte Leningradul drept un oraş splendid, numai că la aceasta ajută deopotrivă şi comparaţia cu Moscova, depreciativă pentru aceasta din urmă. Înainte de toate, Moscova reprezintă nu numai urbanitatea-model, dar şi oraşul tuturor transformărilor, oraşul aflat în reconstrucţie permanentă, oraş al macaralelor.

> Venind din Leningrad, disgraţia Moscovei izbeşte încă mai mult. Ea are chiar asupra spiritului o acţiune oprimantă şi deprimantă. Clădirile, cu rare excepţii, sunt urâte (nu numai cele mai moderne) şi nu ţin seamă unele de altele. Ştiu bine că Moscova se transformă din lună în lună; este un oraş în formaţie; totul este mărturie şi respirăm pretutindeni viitorul. Dar mi-e teamă că s-a pornit rău. Se taie, se desfundă, se sapă, se suprimă, se reconstruieşte şi toate acestea la întâmplare. Şi Moscova rămâne, cu toată urâţenia ei, un oraş, între toate, care te prinde: ea trăieşte cu putere.[470]

Antiteza între capitală şi oraşul ţarilor, Veneţia nordului, face parte din cultura rusă. O rivalitate le opune permanent, iar orgoliile sunt pe măsură. Există o armonie în Sankt-Petersburg care lipseşte Moscovei, a cărei arhitectură pare cu mult mai agresivă, în lipsa unui principiu armonic. Gide surprindea oraşul modelat de elanul transformist al anilor ’30, când sunt distruse în mod deliberat mai multe edificii vechi, în primul rând biserici. Gide nu sesizează un plan urbanistic, o coerenţă a proiectului sovietic, ci doar desfăşurarea stihială de forţe, ceea ce imprimă oraşului un aspect de şantier, cu energetismul aferent. Scriitorul admiră în Leningrad nu noutatea, cartierele noi, „*De Leningrad j’ai peu vu les quartiers nouveaux.*“, ci vechiul, *l’Ancien Régime*, într-un cuvânt Sankt-Petersburgul, oraşul ţarilor, a cărui armonie reverberează în cultura europeană prin referinţele erudite ale lui Gide.

> Ceea ce admir la Leningrad este Sankt-Petersburgul. Nu cunosc oraş mai frumos, logodnă mai armonioasă a pietrei, metalului şi apei. S-ar zice că-i visat de Puşkin

sau Baudelaire. Uneori, ea aminteşte de asemenea de picturile lui Chirico. Monumentele au proporţii perfecte precum temele unei simfonii de Mozart."[471]

Leningradul îşi circumscrie propria mitologie mitologiei nordului. Oraşul se înscrie în gigantomahiile ruseşti prin gestul fondator al lui Petru cel Mare, care-l „inventează", dar nu se află, ca Moscova, sub semnul planificărilor. Leningradul este un oraş inventat pe de-a-ntregul, dintr-o singură mişcare de baghetă, printr-un gest magic, e un oraş oniric, aşa cum sesiza indirect Gide asociindu-l cu picturile suprarealiste ale lui de Chirico care au ecleraje bizare. Geo Bogza surprinde şi el seria contrastelor fondatoare, jocul de lumini şi umbre, tensiunea dintre Răsărit şi Apus. Lumina vine dinspre miazănoapte, în timp ce întunericul ecranează celelalte puncte cardinale, oraşul se solidifică pe un teren impropriu construcţiilor, un teren mlăştinos, delta Nevei. „Rafinata splendoare" de basm oriental a oraşului ia naştere din proiectul unui om calculat, atras de latura concretă a lumii, învăţând 24 de meserii[472], constructor de corăbii. Geo Bogza nu ezită să-l ofere ca exemplu pentru teoriile lui Engels privitoare la rolul muncii în edificarea umanităţii, justificând uzurparea sceptrului de către ciocan în stema sovietică. Petru cel Mare reprezintă acea verigă lipsă, precizând un alt contrast acomodat, aceea dintre omul simplu, al activităţilor manuale, muncitorul, şi activistul vizionar, conducător al maselor, cel care diseminează ideile. Peisajul Nordului anticipează poetic apariţia de basm a metropolei.

> Trecem peste lacuri fermecate, cu apa neclintită şi somnoroasă, ca nişte aburinde oglinzi, în mercurul cărora păduri întregi de nuferi visează.
> Aşa ne apropiem de Leningrad, de marea poezie a Nordului. Pretutindeni în urma noastră e încă noapte; spre miazăzi e întuneric; spre răsărit e întuneric; şi întuneric e spre apus. Ci numai spre miazănoaptea spre care mergem, atât de neobişnuit, atât de tulburător se luminează de ziuă. [...] Doi dintre mulţii lei de piatră ce străjuiesc oraşul, regi ai pădurilor tropicale exilaţi în preajma cercului polar, mărturie a setei de grandoare a celor ce au construit Petrogradul – atotputernici ţari şi semiramide ale Nordului – ajung până la capătul de apus al insulei, aproape de estuarul Nevei, făcând de veghe peste domoala rostogolire a apelor.[473]

Leningradul este un oraş care deschide vaste perspective, prin prezenţa mării, un oraş al farmecului, şi nu al activismului uvrier. Dinamica transformismului proletar se dizolvă aici, pentru a fi înlocuită de miturile mai recente ale începutului Revoluţiei. Oraşul aduce în atenţie vasta panoramă a personajelor din romanele ruseşti, dar şi admirabile edificii, Catedrala Kazan, Catedrala Sfântul Isaac, statuia lui Petru cel Mare din poemul lui Puşkin, statuile lui Falcone, clădirile lui Rossi, dar şi fortăreaţa Petropavlovskaia,

închisoarea țarilor. Cu Geo Bogza, Sankt-Petersburgul, şi nu Leningradul, se deschide contemplației şi visului, atitudine pe care o regăsim la mai toți călătorii-scriitori francezi.

> Doar pe malurile Nevei mirosea a mare. Puternic, tulburător şi încărcat de vaste promisiuni era acolo mirosul mării! Când vii dinspre miazăzi, în locul acela nu e încă marea, dar parcă e mai mult decât atât: presimțirea ei. Vastă, nemărginită, copleşitoare presimțire! Toate câte sunt între cer şi pământ, aerul, lumina, copacii, mersul măreț al fluviului, par să anunțe apropierea mării. Mai mult decât pe însăşi țărmurile ei, se vesteşte acolo imensă şi plină de uriaşe promisiuni. Aşa o fi simțit Petru cel Mare când aceste maluri, pustii pe atunci, s-a hotărât să întemeieze capitala vastului său vis nautic."[474]

Pierre Herbart, în 1936, vede Leningradul cu ochiul unui contemplativ, cu ochiul unui îndrăgostit. Exotismul se recompune acum pentru călătorul francez în atmosfera de o serenitate aproape extatică a nopților albe. Palatul de iarnă al țarilor se impune călătorului francez cu forța unei viziuni, o proiecție maiestuoasă nu numai pe fundalul imobil al crepusculului, cât şi pe canavaua unor timpuri apuse. Nostalgia francezului alunecă nepermis spre trecutul în care palatul gol era plin de luminile curții imperiale.

> Mă îndepărtez puțin pentru a contempla în voie cheiurile mărginite de palate şi turla de aur a catedralei Petru şi Pavel. Neva îşi poartă în prospețimea zorilor apele sale de culoarea lămâii. Timpul s-a oprit. Această claritate suspendată toată noaptea peste cupolele oraşului dezbracă viața de orice intimitate. Asta produce un efect de casă de sticlă, nu fără disconfort. La orice oră din noapte, trezindu-mă, cobor în stradă şi sunt uimit s-o găsesc goală.
> Aş vrea să iau ceva cu mine din acest oraş pe care îl iubesc atât de mult. Va fi poate această imagine din piața Palatului de Iarnă, pe de-a-ntregul pustie şi de o măreție fără egal în crepusculul imobil al nopților albe.
> Cât de barbară pare Moscova alături de atâta ordine, tăcere şi frumusețe![475]

Moscova este din nou şi în mod fatal luată drept termen de comparație, şi în mod similar pierde în fața farmecului indicibil al Leningradului, fostul Sankt-Petersburg. Oraşul ce se deschide către apele mai degrabă blânde ale Golfului Finic posedă ceva subtil şi intraductibil care-l farmecă pe francez şi pe român deopotrivă, ceva extras oriecărei ideologii, oricărui dogmatism, un evazionism pe care doctrina nu ştie cum să-l împace, de care politrucii se vor folosi ca de un paşaport diplomatic. În *Foamea de spațiu*, Eugen Barbu selectează un scurt articol despre Leningrad, enumerat printre marile lăcaşuri de civilizație, Grecia şi Roma antică. Ivirea oraşului din ceața mitică este prilej de meditație filozofică şi fior poetic. „Lângă

Acropole am simţit pacea şi înţelepciunea, aşa cum le concepeau filozofii; lângă pinii Viei Apia am auzit istoria, cu tot cortegiul ei de fapte mărețe şi necruțătoare – aici, în ceața verde a Nevei, am înțeles Revoluția poporului rus.“[476] Odată pusă ştampila revoluționară, oraşul este împachetat stilis-tic-corespunzător pentru a deveni un obiect poetic, oraş al cărui spirit se relevă „mai ales acum, în ceasul trecerii în penumbră.“ Şi Eugen Barbu, ca atâția alți scriitori, trăieşte nostalgic la umbra marilor figuri ale literaturii ruse pe muzică de Ceaikovski, în paşi baletați, diafani, prin „grădinile Akademos“ cum este transfigurat Ermitajul, însă feeria este ancorată mai trainic lângă crucişătorul Aurora, iar figura aureolară a lui Lenin, colată energic de scriitor, reface atmosfera revoluționară primejdios dizolvată în apele altui timp. „Când, în ce seară, mi s-a părut că-l aud pe Lenin vorbind în fața unei gări înnegrite de cărbune?“[477] Sank-Petersburgul poartă de acum imprimată efigia revoluționarului fondator, care, asemenea spectrelor, îşi face apariția în pragul serii.

32
Cetăţile de foc – oraşele industriale. Oraşul-şantier

Sprijinindu-se numai pe doi piloni (Moscova şi Leningrad), uneori trei, dacă socotim şi Kievul, U.R.S.S. revendică un spaţiu citadin aflat în plină reconstrucţie, înainte ca al Doilea Război Mondial să o facă necesară. Atât la călătorul român, cât şi la cel francez există o atitudine ambivalentă cu privire la clivajul dramatic dintre nou şi vechi în ceea ce priveşte spaţiul citadin, atitudine care se suprapune uneori pe un clivaj tradiţional, acela dintre Moscova şi Kremlin, care, de-a lungul timpului, şi-au disputat întâietatea. Dacă Petru cel Mare inventa din nimic Sankt-Petersburgul, Stalin optează în mod clar pentru Moscova. În spiritul modernităţii constructiviste sovietice la care şi-a adus teoretic contribuţia şi mişcarea de avangardă, spaţiul citadin aproape că nu se mai distinge de cel al unui vast spaţiu-şantier. Paseismul care gravitează în jurul oraşelor vechi, fixate muzeal, „moarte", încapsulate într-un timp, este respins în favoarea entuziasmului constructivist în acord cu un peisaj dinamic în care elementele care configurează oraşul sunt în acelaşi timp şi cele care-l construiesc. Sahia sesiza ritmul alert în care se construieşte în Moscova concomitent cu demolările vechilor edificii printre care bisericile ocupă un loc privilegiat, iar Demostene Botez descoperă acelaşi lucru după câteva decenii. Moscova, aşa cum o vede Demostene Botez, este un oraş în plin proces de transformare, împânzit cu macarale, invadat de camioane, una dintre acele epure suprematiste translatate de pe planşeta unui artist al avangardei în spaţiul tridimensional. Camioanele au ceva din atitudinea unor cuceritori, mărşăluind disciplinat în formaţie – termenul invocă mai puţin deplasarea unor vehicule, cât a unei armate – pe şosele, ocupând şi controlând fiecare bulevard, fiecare stradă oricât de retrasă. Acest peisaj industrial, constructivist, se poate vedea şi în relatarea de călătorie a lui Geo Bogza şi Petru Dumitriu care menţionează acelaşi cartier tipic pentru coloniile muncitoreşti sovietice, Sadovaia Kolţo.

Pretutindeni, oriîncotro priveşti, se văd macarale: pe şantierele noilor construcţii, pe rampele de încărcare, pe vagoane şi camioane, între zidurile uzinelor. Pretutindeni, pe toate străzile, şosele – până şi pe drumurile simple de ţară, în sate şi pe câmp – circulă mereu camioane, cele mai multe de dimensiuni neobişnuite, în coloane lungi, nesfârşite ca într-un marş. Şi este un adevărat marş – acela al luptei pentru comunism, pentru pace. Pentru aceste vehicule nici o stradă, nici un bulevard nu este interzis. Şi pe marele bulevard de centură Sadovoie Kolţo, din Moscova, le vezi pe trei rânduri, înaintând grăbite.
Septenalul în marş![478]

Acestui peisaj urban din care lipseşte chiar elementul stabil de urbanitate lasă impresia de oraş asediat şi în cele din urmă cucerit. Prin intermediul camioanelor-combatanţi care mărşăluiesc în formaţie se exercită un control total asupra oraşului. În acelaşi timp, aproape că nu mai există oraşul vechi, macaralele şi camioanele construiesc un oraş al viitorului. D. Botez surprinde acest travaliu, această forfotă, un dinamism nebun care obnubilează complet oraşul vechi făcând inutil orice rapel istoric, fapt ce relevă complexul fondator pe care-l îndeplineşte elanul constructiv. Pe de altă parte, relatarea minuţioasă a acestui efort edilitar îndeplineşte şi o funcţie simbolică în relaţie directă cu caracterul festivist-jubilatoriu al expunerii realizărilor sovietice. Carnavalescul defilărilor cu ocazia principalelor sărbători sovietice, 1 Mai, 7 Noiembrie, imprimă un caracter spectacular fiecărei acţiuni în planul realităţii care dobândeşte prin intermediul relatărilor apologetice ale călătorilor români o anumită valoare de repezentare conformă cu un cod de expresivitate din care obligatoriu fac parte admiraţia şi entuziasmul. Scriitorul român subliniază amploarea desfăşurării de trupe motorizate ca demonstraţie de forţă şi faptul că ele au controlul şi asigură practic orice legătură în teritoriu şi supravegherea oricărei parcele din cetatea cucerită. În spiritul aceluiaşi festivism-jubilatoriu, întregul spectacol al alertei belicoase se intitulează lupta pentru comunism şi pentru pace.

În partea a doua a cărţii sale, *Petite manuel de la Russie nouvelle*[479], Anatole de Monzie realiza o micromonografie a unei „Rusii noi“ trecând în revistă geografia fizică, economia, economia politică, dezvoltarea economică pe baza unor planuri cincinale etc. Călătorul francez încerca un compromis între tipul tradiţional al vilegiaturii fără agendă politică şi cel al călătoriei statistice, menită a oferi cât mai multe date despre funcţionarea statului sovietic. Omul politic, călător în U.R.S.S., trece în revistă marile realizări sovietice cu acribia unui economist: Turksib, linia ferată Turkestan–Siberia, Canalul Volga–Don, Dneprostroi, cea mai mare hidrocentrală din Europa, construită pe Nipru, Magnitogorsk/Magnitostroi, centrul metalurgic

construit în preajma celei mai mari mine din Europa, la poalele muntelui Magnitnaia, cu un oraş de 30 000 de locuitori, electrificarea etc.[480] Lenin definise plastic comunismul: „puterea sovietelor plus electrificarea". Toate acestea au devenit obiective turistice pentru călătorii occidentali, fac parte dintr-un circuit menit să ofere o perspectivă asupra amplorii pe care o ia economia planificată sovietică. În plus, în jurul obiectivelor industriale se construiesc oraşe noi, oraşe-colonii muncitoreşti. Vizitatorii străini sunt duşi să vadă aceste realizări fără precedent, industrializarea constituie nucleul planului de dezvoltare a U.R.S.S.

Nu numai că oraşul vechi se schimbă ca efect al elanului transformaţionist al omului sovietic, dar apar oraşe cu totul noi, expresie a unei economii planificate, oraşe construite în jurul obiectivelor industriale, oraşe-colonie, cetăţi de oţel şi fontă precum oraşul condus de savantul german din romanul *Cele cinci sute de milioane ale Begumei* al lui Jules Verne. Utopia verniană se împlineşte, oraşul-uzină dinspre care răzbat zgomotele dure ale metalelor poate fi vizitat. Scriitorul francez vede în aceste oraşe-uzină ale maşinilor gigantice, monstruoase, care inspiră teroare, o proiecţie modernă a Infernului lui Dante. Există şi reflexul unei epopei degradate, suflul homeric întreţine aici isprăvi ale stihiilor subjugate unui plan grandios dublat în plan simbolic de asimilarea procesului de industrializare şi de colectivizare, de catehizare a mujicilor rătăciţi în vastul teritoriu rusesc. Eroul epopeii apare pulverizat, redus la nivelul unui trib de liliputani, aflaţi în puterea monstrului de fier, a oraşului-uzină, efect scontat şi de Tudor Arghezi însă pe planul descalificării, minimalizării călătorului român şi explicit şi a românului în raport cu grandoarea proiectului sovietic. Scriitorul francez sesizează însă că raţiunea ultimă a acestei lumi este ea însăşi, instrumentele care o edifică constituie şi scopul pentru care a fost creată. O lume de motoare, de concasoare şi macarale, de ciocane pneumatice şi raboteze, de strunguri şi menghine, de turbine şi prese, oraşul-maşină, iată noua Arcadie promisă omului sovietic.

> Linia generală era aceea a Odiseei tractorului, a transcontinentalului Turksib, era Iliada locomotivei. Totuşi, în primele sale filme, „motorizarea" apărea mai degrabă ca un mijloc decât ca un scop. Tractorul şi locomotiva soseau în ţinuturile sărăcite din fundul deşerturilor ostile ca mesageri ai edenului. Apoteoza tractorului era simbolul începerii colectivizării. Maşina triumfătoare anunţa socialismul. Apoi simbolul a luat locul ideii, maşina a devenit „scop în sine". Prezenţă obsedantă, ea invadează filmul (a se vedea *Electrificarea*, *Cimentul*) cu mii de imagini marţiene. Monştri de fier şi de oţel, combine şi concasoare-leviathan, turbine capabile să capteze Niagare, maşini de sfredelit pământul, progenituri inumane al unui nou

> Infern pe care Dante n-ar fi îndrăznit să-l viseze – acestea sunt viziunile care bântuie pe ecran masele subjugate.[481]

Oraşele viitorului răsar din smogul fabricilor. U.R.S.S., a cărei populație era în proporție de 85% rurală, descoperă epoca fierului, societatea industrială. Industrializarea forțată are corolarul ei politic care ține de forjarea unui proletariat aproape inexistent înainte de Revoluția din Octombrie şi care constituie materia primă ideologică a partidului. Scriitorul francez oferă o altă perspectivă asupra dimensiunilor a căror grandoare nu mai edifică o umanitate victorioasă, deschisă spre un orizont nemărginit ca la un Arghezi sau Călinescu, ci dimpotrivă îi închide orice orizont, o oprimă, îl înghite pe creator. Francezul descoperă insignifianța tribului liliputan al muncitorilor sovietici pierduți în vasta construcție, hrănind maşina cu vitalitatea lor.

> Iată-le deja monumente, aceste oraşe ale viitorului care vor fi mai puțin oraşe ale oamenilor, cât cetăți ale electricității, ale oțelului. Verbiult, oraşul grânelor. În aceste castele ale viitorului, milioane de liliputani vor mişuna în jurul hidrostației, uzinei, al macaralei-catedrală, ferme-cămin trăind de pe urma acestor oraşe-maşină. Pentru că, „ataşați de maşină şi începând a o îndrăgi precum propria lor carne“, după evanghelia comsomolului, indivizii umani vor conta mai puțin în aceste babilonii zgomotoase decât giganții ridicați cu mâinile lor. Aceste noi ființe au prins viață. Înălțate de îndată, echipate cu enormele lor armuri de oțel, galvanizate de curentul vital al electrificării, înconjurate de termitiere umane, de nenumărați faguri şi celule de ciment şi de sticlă, de unde gigantul îşi va sorbi consumația curentă de „oameni-zile“, cum se spune acolo.
> Câte din anticipările unui Wells sunt deja depăşite![482]

Utopia s-a transformat în distopia orwelliană, maşina a luat locul umanului, reificat sau înăbuşit, redus la o pululație insignifiantă.[483] Plecat să întâmpine utopia revoluționară, să găsească *Insulele fericiților*, o comunitate arcadică însuflețită de elanuri nobile sau dimpotrivă una hedonistă, a călătorilor în mitica Cytheră, călătorul francez se trezeşte în plină distopie materializată dialectic. Dacă oraşul nou arată ca o citadelă de foc, spațiul de locuit este pe măsura ei. Oraşul este jalonat de statuile celor care compun panteonul sovietic, în primul rând Lenin, zeitatea tutelară. Oamenii locuiesc într-un spațiu alveolar, lipsiți de cele mai elementare condiții igienice. În lumea acționismului sovietic, funcționalitatea pieselor de dimensiuni mici şi fără impact direct în producție nu interesează. La baie nu funcționează decât un robinet, apa se scurge pe planşeu şi, oroare, toaletele răspândesc o duhoare pestilențială. Aspectul degradant al acestor

spații de locuit nu lasă prea multe îndoieli în privința umanității care ar putea fi edificate aici.

> În loc de câmp, un spațiu public înconjurat de lămpi electrice și de difuzoare. În centru, o statuie a lui Lenin și o tribună; în jur, mărginind prin blocuri străzile care sunt tăiate în unghiuri drepte, clădiri înalte care amintesc de cartierele militare. Nici un un arbore.
> În fiecare cameră, patru sau cinci paturi de campanie și pături de cazarmă. Nici urmă de dușuri. O chiuvetă pe etaj, dar înfundată. Apa săpunoasă din cuvă șiroiește pe tavan, un singur robinet funcționează, la care suntem patru sau cinci care ne întindem prosoapele. În ce privește toaletele, duhoarea te oprește să intri, oricât de obișnuit ai fi cu escaladele grație practicii în hotelurile rusești.[484]

Statuile joacă un rol important în economia simbolică a spațiului urban, nu numai pentru că aduc în scenă personaje și evenimente istorice, dar și pentru că ordonează simbolic acest univers precar, asemenea unei epure aflate pe planșeta unui inginer. Dispunerea ordonată a blocurilor de locuințe, a pieței dotate cu corpuri de iluminat și megafoane, în centrul căreia se află o statuie și o tribună, îi sugerează călătorului francez un cartier militar, iar observatorului avenit un spațiu concentraționar. Pentru U.R.S.S. efectul primordial îl constituie cum am mai văzut mărimea. Gigantescul se îmbină cu o impresie de improvizat, de neterminat, de caricatură pe care o exprimă grupurile statuare sugerând o vagă apropiere de arta neagră africană nu atât morfologic, cât prin întrebuințarea lor rituală. În același timp, scriitorul consideră că artiștii acestei epoci a fierului vor fi recuperați drept „primitivi" pentru generațiile viitoare.

> Cu toate acestea, într-un spațiu pustiu, în mjilocul unui vast patrulater de palat, se înalță două forme insolite. Statui? Manechine? Două siluete negre, grosolane, simetric ridicate pe un cilindru nituit. Bizar dezarticulate, un braț ridicat, altul spânzurând, un picior în spate, celălalt în față, parcă figuri de carnaval, imitând vag niște fetișuri negre.
> Ce doreau să reprezinte aceste noi personaje? Industria? Proletariatul? În mod cert, fantomelor trecutului ele trebuiau să le servească de sperietori.
> Ce vor gândi generațiile viitoare despre acești idoli în tablă și placaj pe care era cincinală îi oferă cultului maselor? Fără îndoială că ei le vor părea precum „primitivii" unei noi epoci a fierului.[485]

Grupul statuar nu are nici o noimă, mișcările „personajelor" par dezarticulate ca niște mișcări carnavalești, un carnavalesc monstruos, ele pot fi asimilate poate manechinelor lui Chirico sau automatelor lui Picabia. În piața goală sortilegiul sculptural se amplifică într-un efect de stranietate

amenințătoare, un efect suprarealist. Scriitorul le vede ca aparţinând unei civilizații străine cu care nu poate stabili un contact, le vede ca posibili „idoli“ ai unui cult proiectat într-un timp indefinit. Nu este vorba aici de edificarea unei civilizații moderne, şi nici de o regresie propriu-zisă la arhaic, ci de o alteritate care scapă oricărei determinări şi care va fi încarnată de omul nou, omul societății industriale sovietice.

33
Puşcăria-model şi condiţiile de locuit în U.R.S.S.

Indiferent de călător, de cât de multă încredere îi acordă acestuia instituţiile sovietice, cum este cazul cu Henri Barbusse sau chiar cu Panait Istrati înainte de apostazia sa, lipseşte în acest călătorii experienţa Gulagului pe care o va prezenta mult mai târziu Soljeniţîn în *Arhipelagul Gulag*. Panait Istrati este la un pas de vizitarea lagărului sovietic, unul dintre primele lagăre de concentrare din arhipelagul Solovki. Neprimind însă la timp aprobarea, acesta nu mai are răbdare şi pleacă înainte ca aceasta să sosească. Ne putem întreba, în situaţia în care ar fi putut cu adevărat să intre într-o astfel de colonie penitenciară, dacă nu cumva era o minciună semnalarea aprobării care ar fi sosit tardiv, când scriitorul român plecase deja? În *Imaginea rusului şi a Rusiei în literatura română, 1840–1948*, Leonte Ivanov menţionează mărturia lui Vitali Şentalinski[486], care a avut acces pentru un timp limitat în arhivele fostei G.P.U., devenită ulterior K.G.B., la mărturii despre scriitorii deportaţi sau aflaţi sub supravegherea strictă a G.P.U., mărturii pe care le-a grupat într-un volum intitulat semnificativ, *Sclavii libertăţii*, apărut la Moscova în 1995. Cercetarea arhivelor a dezvăluit faptul că *permisul special* pe care Istrati îl aştepta şi care „a sosit" abia la trei zile după plecarea sa din oraşul Kem din cauza ineficienţei birocraţiei sovietice n-a fost emis niciodată. Cu alte cuvinte, Istrati n-ar fi putut vizita în nici un caz colonia penitenciară. În plus, scriitorul a părăsit oraşul din cauza ploşniţelor de la hotel, lipsa de confort a contat în acel moment mai mult decât dorinţa de a afla adevărul, decât investigaţia care ar fi putut să-l lămurească pe scriitor asupra noului regim aflat la putere în U.R.S.S. Sovieticii au protejat cu o atenţie maximă aceste colonii penitenciare, împinse către extremul nord, spre Cercul Polar, în Siberia, zone inaccesibile chiar unui ochi extrem de curios. La rândul lor, naziştii împinseseră lagărele spre marginea Germaniei, în Polonia, în zone pe cât posibil ferite de inoportune indiscreţii. Acolo, ca şi în Uniunea Sovietică, erau o mulţime

de lucruri de ascuns. Dacă se poate vorbi despre o tradiţie a absolutismului în Rusia, mărturia cea mai potrivită o putem lua de la Marchizul de Custine. Acesta prezintă intrarea sa în închisoarea ţarilor de la fortăreaţa Petropavlovskaia ca pe o aventură periculoasă, la limită, în Rusia anului 1839. Regimul stalinist a dus tradiţia acestui absolutism dincolo de posibilităţile regimului ţarist. Pentru uzul călătorilor occidentali exista o dublă destinaţie turistică reflectând pe de o parte dimensiunea umanistă a regimului carceral sovietic, unde închisoarea se transformă în instituţie de reeducare, iar pe de altă parte, condiţia penitenciară a omului supus autoritarismului ţarist. În primul caz există o închisoare amenajată special, o închisoare de interes turistic, care să-i asigure pe observatorii occidentali de bunul tratament de care se bucură infractorul în Patria Sovietelor. În cel de-al doilea caz, închisoarea ţarilor de la fortăreaţa Petropavlovskaia, din Sankt-Petersburg, aflată şi astăzi în circuitul turistic, oferea o imagine contrastivă a unui trecut încărcat de abuzuri politice. Închisorile-model sovietice, ca obiectiv turistic nu s-au păstrat şi după cel de-al Doilea Război Mondial, astfel încât nu vom întâlni relatări din partea scriitorilor români care călătoresc atunci şi nici Sahia sau Istrati nu pomenesc de o astfel de închisoare.

Trecerea de la regimul de detenţie ţarist la cel bolşevic o experimentează chiar primii călători francezi aflaţi în Rusia, încercând să ţină pasul cu evenimentele. Pe 30 iulie 1918, la Mocova, Ludovic Naudeau este arestat în calitate de redactor-şef la *Journal de Russie*, chiar în redacţia ziarului la care lucra, din ordinul Comisiei Extraordinare pentru Propagandă Contra-revoluţionară. *Journal de Russie* era ultimul ziar liber care a continuat să se vândă o vreme alături de *Pravda* sau *Izvestia*. Dialogul cu anchetatorul este pe cât de scurt, pe atât de absurd. Naudeau face cunoştinţă cu una dintre închisorile ruseşti pe cale de a deveni închisoare sovietică, închisoarea de la Tagannka, funcţionând încă după regulamentul ţarist, şi este apoi detaşat într-unul dintre primele lagăre de indezirabili la Butîrka.

> În dimineaţa de 30 iulie eram încă un om având sentimentul demnităţii sale, în după-amiaza aceleiaşi zile nu mai eram decât o bestie umană condamnată să-şi dispute cu alte bestii umane într-un troacă comună resturile unei hrane dezgustătoare.[487]

Naudeau poate urmări pe propria piele degradarea condiţiei umane prin interogatorii extrem de brutale, cum este cazul cu cele conduse de căpitanul Vilennkine. Pe lângă anchetatorii extrem de violenţi, semianalfabeţi, Dzerjinski, aflat la începutul carierei sale, trece drept un personaj cu vocaţie umanistă, respectuos, modest, echilibrat. La Butîrka, Naudeau îl întâlneşte

pe capitanul Sadoul, care lucra pentru Misiunea Franceză şi care-i promite ajutorul, fapt care comporta unele riscuri. În cele din urmă, Sadoul îi propune un târg din partea conducerii sovietice: să scrie un articol de adeziune pentru a fi eliberat după ce acesta va fi publicat în *Izvestia*. Naudeau nu acceptă tranzacţia nici când aceasta devine mai puţin compromiţătoare, prin eliminarea unei clauze. Rămânea ca jurnalistul să-şi explice eroarea de a se fi declarat pentru intervenţia strategică a Rusiei pentru a precipita acţiunile întreprinse de forţele japoneze, cehoslovace şi ruseşti pe frontul oriental cu Germania. Este eliberat provizoriu, cu condiţia să se decidă ce partid preferă, dar este arestat din nou după câteva zile. Îşi priveşte compatrioţii deja înregimentaţi în maşina de propagandă bolşevică, precum căpitanul Sadoul sau Pierre Pascal, nu cu ură sau mefienţă, ci ca pe nişte idealişti lipsiţi de discernământ, seduşi de propriul lor ideal, pe care-l văd încarnat în noua republică.

Geo London vizitează o închisoare-model; deja U.R.S.S. a reuşit să transforme şi penitenciarul în obiectiv turistic la care au acces excesiv de curioşii scriitori occidentali. Ca orice instituţie-model din U.R.S.S. destinată circuitului turistic aceasta este o închisoare exemplară, atipică, un simulacru potemkinist. Instituţiile-model sunt demonstraţii de virtuozitate, iar Rusia Sovietică le oferă turiştilor naivi astfel de instituţii exemplare care depăşesc cu mult şi cele mai optimiste aşteptări. Vizitarea „obiectivului“ decurge ca într-o piesă de teatru absurd, unde actorii îşi joacă magistral rolurile. Deţinuţii au statut de rentieri, practicându-şi în mod delectabil, relaxat, hobby-urile. Geo London constată cu stupefacţie că viaţa de detenţie este calitativ mai bună decât cea a unui cetăţean obişnuit fără cazier. Metodele de reeducare sovietice, i se comunică, sunt de un umanism funciar, detenţia s-a transformat într-un concediu de odihnă, condamnaţii de drept comun beneficiind de trei mese pe zi, faţă de cele două pe care le are un muncitor. Condiţiile locative sunt, de asemenea, mai bune, puşcăria pare un club unde fiecare îşi găseşte tovarăşul de distracţie şi dialog după afinităţi elective. În spiritul unei corectitudini politice de tip sovietic, terminologia penitenciară este eufemizată pentru a menaja sensibilitatea acestei minorităţi carcerale, deţinuţii sunt acum simpli „retraşi din circulaţie“ până la repunerea lor în circulaţie.

> Iau trei mese pe zi, îmi comunică cu mândrie ghidul meu.
> – Majoritatea muncitorilor voştri din uzine nu iau decât două.
> – N-avem nici un motiv să-i facem să sufere pe deţinuţii noştri. Ei sunt pur şi simplu „retraşi din circulaţie“ pentru o perioadă mai mult sau mai puţin lungă. În rest, ei sunt liberi să trăiască după plac. Cum vedeţi, fumează. Noi le furnizăm la

faţa locului distracţii, cinema, teatru şi dacă doriţi să urcăm la dormitoare veţi constata că sunt bine cazaţi.
Efectiv, descopăr că dormitoarele din închisoare sunt infinit mai bine instalate decât în majoritatea locuinţelor muncitorilor cinstiţi pe care le-am putut vedea. Observ la capul fiecărui pat căşti telefonice. Cu emoţie, „directorul moral“ îmi spune:
– Deţinuţii noştri adoră T.F.F.
– Şi în celule, le-aţi instalat şi acolo?
– Dar nu avem deloc celule. Toată lumea se culcă în dormitoare comune.[488]

Condamnaţii au dreptul la o permisie care poate dura de la o săptămână până la 15 zile pe an, iar condamnaţii ţărani au dreptul la permisii agricole de două luni pe an. Geo London este asigurat că în ce priveşte „concediile“ deţinuţilor, aceştia sunt de o punctualitate ireproşabilă. „Sunt liberi să meargă unde vor în această perioadă. Dar nu avem pe nimeni să nu se fi întors la terminarea concediului.“[489] Deţinuţii sunt liberi să-şi aleagă o ocupaţie sau nici una în închisoare. O parte din ei cântă sub bagheta unui compozitor-escroc emerit acompaniat de un bariton-escroc. Printre escroci se află şi jucători de şah emeriţi:

Priviţi! Avem aici doi jucători de şah de un talent uluitor!... Trebuie să-i vedeţi. Este momentul partidei lor zilnice. Numai că nu putem vorbi prea tare, că-i deranjăm. Altfel s-ar înfuria![490]

Evitând să-i deranjeze pe şahiştii irascibili, directorul îl conduce apoi la clubul oratorilor şi la sovietul închisorii. În nici o instituţie-model nu lipseşte iniţiativa personală în ceea ce priveşte organizarea; societatea puşcăriaşilor reprezintă în mic societatea comunistă, numai că în detenţie aceştia o duc mai bine. Din revelaţie în revelaţie, Geo London descoperă în interiorul închisorii şi o fermă miniaturală, mica insulă a idilei colhoznice, unde în spiritul vechilor abaţii tronează ca un *genius loci* un falsificator de bani, fost informator al Ohranei ţariste, un om cu înclinaţii candide: „Trebuie să-şi îngrijească grădina.“ Toţi aceşti pensionari o duc minunat şi se simt mai bine găzduiţi pe cheltuiala statului „înăuntru“ decât „afară“, în libertate, pe spesele proprii.

Nu am fost scutit de nimic, nici chiar de o vizită la o fermă în miniatură unde am găsit într-o crescătorie de porci un Sfânt Anton cu o barbă de nea.
Acest bătrân, cu aer venerabil, este, în realitate, un sinistru escroc. Vechi agent al Ohranei ţariste, el a trecut în serviciul sovieticilor, ceea ce nu l-a împiedicat să golească fraudulos casa de bani lăsată în grijă de CEKA. A fost condamnat

pentru acest matrapazlâc la zece ani de detenție, pedeapsă pe care-o execută în chip bucolic."[491]

Nu de aceleași drepturi, ne asigură Geo London, se bucură deținuții politici. Pentru ei nu există decât trei variante, execuția, încarcerarea într-una dintre închisorile speciale ale GPU-ului situate la Iaroslav, Tobolsk, Sourdal, Tapkent, Semișalatinsk, Verkae, Uralsk și Orenburg sau deportarea în Siberia sau pe o insulă din Marea Albă, în colonia penitenciară de la Solovki. Acest regim preferențial acordat deținuților de drept comun indică faptul că cel mai grav lucru în U.R.S.S. este să te opui sistemului, să îți afirmi disidența.

Henri Béraud nu creditează nici el condițiile excepționale oferite în penitenciarele rusești, așa cum le prezintă propaganda sovietică. Un astfel de penitenciar-model se intitulează, hilar și cinic, „Institutul pentru privațiunea de libertate", un fel de academie de recalificare a infractorilor. Chiar dacă detaliile privind fenomenul concentraționar în Uniunea Sovietică nu erau cunoscute, așa cum au fost făcute cunoscute de Soljenițîn în *Arhipelagul Gulag*, există totuși informații pe baza cărora se putea construi un răspuns decent, o rezervă dubitativă la scenariul meliorist sovietic. Practic, U.R.S.S. mimează edificarea unor instituții moderne, concurând și depășind prin modernitate și umanism bătrâna Europă.[492]

S-a putut citi, în jurnalele comuniste, diverse povestiri despre aceste inițieri în pretinsul sistem penitenciar al U.R.S.S. Ar fi să te scoli noaptea din somn ca să râzi, dacă aceasta n-ar ascunde cele mai crude aparate de represiune și amintirea unui terorism care n-are, în istorie, nici un precedent. Niște caraghioși în lege și care nu pun nici o șiretenie în joc, îți descriu închisorile – saloane în care condamnații fumează țigări și citesc operele complete ale lui Dostoievski, în așteptarea permisiilor de ieșire – de detentă, pe care o să le petreacă în familie, mai înainte de a se întoarce în pușcărie unde profesori de probitate îi învață arta și meșteșugul de a se face oameni cinstiți. Dulci idile![493]

Henri Béraud și Geo London sunt din păcate printre puținii care nu creditează acest spectacol al turismului penitenciar, altfel extrem de eficient pentru o bună parte din compatrioții lor, precum Edouard Herriot, dornici să creadă.

În ce privește condițiile de locuit, Béraud le găsește înjositoare, degradante, ele se apropie de condițiile carcerale. Fiecărei persoane îi reveneau prin lege 16 arșini cubi de locuință, aproximativ 11 metri cubi de persoană. Mai multe familii, uneori și patru, împart o singură bucătărie[494], un singur antreu și, Béraud se sfiește s-o spună direct, și toaleta. Condiții similare pot

fi întâlnite şi la hotel, unde există spălătoare comune. Spaţiului limitat îi este asociată însă o mizerie cumplită, se poate deduce uşor şi promiscuitatea unei astfel de puneri la comun, de aglomerări.

> Adevărata mizerie sovietică nu este strada, ci locuința. Câte țigări dintr-acelea acre, cu cutii de bâlci, n-am mai fumat pe sofalele acelea cu resorturi leşinate? La Moscova fumezi cât poți, ca să scapi de mirosul de odae.
> Este o promiscuitate fără nume, o caricatură de falanster în care camaraderia se reduce la comunitatea nevoilor şi mizeriilor omeneşti.
> În genere, nimeni nu vrea să mături, cu toată supărarea sovietului casei. Funduri de scaun înlocuiesc geamurile sparte. Cu saci soioşi şi împuțiți, unii, mai delicați, şi-au capitonat uşile. Fiecare trăieşte zidit parcă într-un fel de spaimă arțăgoasă. Sovietul locatarilor – e câte unul de fiecare casă – este în general prezidat de un soi de delator. Este şi telefon care face multe servicii Ghepeu-lui. În sfârşit este un fel de amestec de cazarmă, de schit şi de închisoare."[495]

Geo London vizitează şi el locuinţele care-l oripilează. Bucătăriile sunt de o „promiscuitate atroce". Dacă faci imprundenţa de a pleca în concediu, avertizează London, camera îţi este ocupată şi trebuie să-ţi găseşti o altă locuinţă. Pentru francez, această situaţie este de neînţeles. Cei privilegiaţi sunt funcţionarii superiori, savanţii şi revoluţionarii socialişti care au făcut puşcărie sub regimul ţarist. O viziune idilic-nostalgică a acestei *comunalka* ne-o transmite scriitorul român de origine basarabeană, Vasile Ernu, în *Născut în U.R.S.S.*[496], o carte interesantă, care priveşte istoria de la firul ierbii, escamotând în contul estalgiei tot ceea ce face din U.R.S.S. un stat totalitar.

Vizita la sovhozul din Verbluid îl edifică deplin pe Chadourne. Şi Gide constatase acelaşi lucru, o totală nivelare a existenţelor, muncitorii fiind constrânşi să locuiască într-un spaţiu alveolar, încazarmat, unde distincţiile, diferenţele chiar şi în domeniul posesiei erau eradicate. Gide însă vizionase un colhoz-model, adică unul dintre cele destinate circuitului turistic. Chadourne descoperă o faţetă încă şi mai puţin plăcută a experimentului sovietic. Condiţiile de locuire sunt extrem de proaste, duşurile nu există, chiuveta este înfundată, apa curge nu la robinet, ci direct din tavan, un singur robinet funcţionează. Toaletele par însă lucrul cel mai înfricoşător, *annus mundi*, mizeria lor este cumplită, murdăria se află peste tot.

Ceea ce observă Béraud nu intră într-un circuit turistic, însă constituie un material excelent pentru reporter. Poate că şi formaţia sa îl face să caute aspectul care intrigă, care demontează regia întregului spectacol al unei bunăstări feerice, idila sovietică. Aspectul apartamentului indică în cele din urmă precaritatea existenţei, absenţa oricărei comodităţi, a intimităţii, un spaţiu în cele din urmă carceral. Închisoarea sau mai precis exacţiunea

pe care o propune ea ține nu numai de limitarea libertății de mișcare într-un spațiu închis, dar limitarea acesteia prin intermediul suprapopulării spațiului, a aglomerării lui excesive. Béraud, și observația sa mi se pare fundamentală, descoperă nu doar o proastă situație locativă, ci emblema unui sistem concentraționar, a unui stat polițienesc. Șeful asociației de locatari, sovietul este un delator. De altfel, este foarte greu să ascunzi ceva într-un spațiu suprapopulat, iar sistemul devine cu atât mai eficient, cu cât fiecare se poate transforma într-un supraveghetor al celuilalt și într-un eventual delator. Există și excepții, de la acest regim auster se pot deroga doar funcționarii partidului și artiștii înregimentați politic, însă și pentru ei, privilegiile se măsoară cu metrul pătrat. Un salt în timp și Petru Dumitriu descoperea gigantescul spațiului locativ, spațiul-stup al coloniilor muncitorești, de data aceasta parte a celei mai moderne urbanistici, urbanistica Moscovei. Clădirile Moscovei sunt foarte spațioase, cu balcoane, arcade, inspirate din stilul clasic rusesc, însă dincolo de efectul artistic prevalează în atenția scriitorului mărimea: „Mai ales în Moscova aceste trăsături de masivitate grandioasă sunt deosebit de impresionante. Un prieten, remarcabil regizor de film sovietic, laureat al Premiului Stalin, mi-a povestit că el locuiește într-un anumit cartier al orașului Moscova, cartier cu unsprezece mii de locuitori. *Din acești unsprezece mii, cinci mii locuiesc în casa în care ocupă și el un apartament*! E vorba de una dintre clădirile mărețe pe care le-am descris."[497] Deplin rezolvată, problema locativă făcea loc dimensiunilor, probând aceeași oscilație între penurie și exces care caracterizează tensiunile creatoare sovietice.

34
Mumia faraonului Lenin

Imaginea lui Lenin corespunde imaginii revoluționarului prin excelență, un profil ascetic pe fondul unei educații alese, exigențele mai curând intelectuale indicând şi o necesară spiritualizare a sa. Lenin a jucat rolul sfântului, „cel mai uman dintre toți oamenii", al sacerdotului, al teoreticianului, un rol prometeic, în timp ce Stalin l-a jucat pe cel al omului de acțiune, al războinicului. Cel care poate fi asociat unei mistici revoluționare este Lenin, şi nu Stalin, poate şi de aceea ataşamentul față de Lenin a rezistat tuturor ordaliilor pe care doctrina sa le-a creat pentru poporul rus. Dacă astăzi statuile cu Stalin au fost îndepărtate la Moscova, Lenin rezistă şi încadrează istoria modernă a Rusiei. Remarcând rolul esențial jucat de ritual în economia simbolică a bolşevismului, Hannah Arendt putea afirma pe bună dreptate că „în centrul ritualului bolşevic se găsea cadavrul mumificat al lui Lenin".[498]

În *Stalin – Opera de artă totală*, Boris Groys remarca diferențele semnificative dintre cultul faraonului şi cel al lui Lenin. În primul caz, mormântul era unul închis şi corpul faraonului devenea intangibil, orice formă de atingere aflându-se sub semnul sacrilegiului, pe când mumia lui Lenin este expusă, iar vizitarea nu doar a mormântului, ci şi a mumiei devine parte a unui ritual cu valențe politice. De remarcat în continuitatea celor semnalate de Groys faptul că mumia „conservă" în chiar datele materiale nu numai simbolice ideea de eternitate, spre deosebire de statutul cutumiar al corpului neînsuflețit supus exacțiunilor biologice, putrezirii, în condiția sa de cadavru, proces repugnant, ascuns privirii celor vii. Aşa cum remarcă însă şi Groys, există aici o ambivalență stranie, coincidența intenționată a muzeului şi mausoleului, „sinteză între piramidă şi muzeu". În plus, nimic sub raport vestimentar nu marchează o condiție pontificală – dimpotrivă, accentul cade pe relevanța realistă a detaliilor, ceea ce demonstrează pentru Groys edificarea unei noi semnificații culturale, a unui nou tip de religiozitate

care are ca suport cadavrul incoruptibil „menit să transfere transcendența din plan paradigmatic al transferării sufletului într-o altă lume, celestă sau infernală, în plan sintagmatic, al transferării «spiritului», a corpului doctrinar, în aceeaşi dimensiune, în epocile care-i succed patriarhului. [...] corpul lui Lenin este acum venerat tocmai ca o consecință a ireversibilității despărțirii de posesorul său sau, altfel spus, pentru că lui nu-i mai corespunde nici o realitate spirituală reală. În acest sens, corpul lui Lenin este venerat şi expus ca semn al părăsirii sale irevocabile, ca mărturie a faptului că întruparea sa e definitiv abandonată, iar spiritul său, «cauza» sa, este pe deplin liber pentru noi întrupări în viitorii conducători sovietici. [...] Sfârşitul irevocabil al existenței autonome a lui Lenin în afara «operei» sale, atestat de corpul său aflat în mausoleu, a servit astfel validării puterii staliniste totale, pe care chiar şi într-o lume transcendentă nici o prezență nu o poate limita, nici o înviere şi nici o Judecată de Apoi nu o pot pune la îndoială“.[499] Caracterul demiurgic al lui Lenin este plasat în contextul dialectic al „întrupării“ istoriei în astfel de modele exemplare, modele care iradiază emulativ în spațiul realismului socialist. „În acelaşi timp, mumia lui Lenin poate fi considerată un model pentru «întrupări» ale eroului în realismul socialist – învelişul «uman» exterior aici este doar un înveliş, o mască pe care şi-o pun forțele demiurgice şi cele dialectice ale istoriei pentru a avea posibilitatea de a se manifesta şi a o schimba cu alta.“[500] Se pare că mumia faraonului Lenin a beneficiat, mai degrabă, de manifestările unei religiozități tradiționale, precum în iudaism şi creştinism, evocând lamentațiile rituale în fața unui deces etern prezentificat prin memorial. Includerea sa pe lista obiectivelor turistice conduce însă către un alt orizont de semnificație în care se înscrie simulacrul. Aproape nici unul dintre scriitorii francezi sau români care au ocazia să vadă mumia lui Lenin nu ratează o dare de seamă, acesta pentru că prezența corpului nu este obnubilată de către monument, reflectată prin intermediul acestuia, ci deschisă, nu numai privirilor, ci şi interpretărilor. Scriitorii români de după 1946 îşi vor interzice o reacție autentică, mimând cel mai adesea evlavia şi admirația, căutând o raportare monumentală, apoteotică, simplă butaforie encomiastică a unui conformism condiționat. Dinspre scriitorii francezi ironia şi adesea sarcasmul răzbat fără menajamente, expunerea supune unui risc imens cultul bolşevic al lui Lenin. Eroziunea în plan simbolic înlocuieşte o firească eroziune în plan biologic, corpul iconic este cel devastat de muşcătura ironiei, de observația peiorativă, blasfemică, inconoclastă, incredulă. În fond, nu aveam decât o altă articulație culturală, pe care diferitele *ars moriendi* medievale o cunoşteau, şi anume punctul unde macabrul devine grotesc.

Mausoleul lui Lenin a fost construit prima oară din lemn, în 1924, pentru ca să fie apoi dotat cu o structură tot din lemn, dar mai solidă. Abia în 1930 va fi reconstruit din piatră, după planurile arhitectului A.V. Şciusev, a cărui casă memorială se află în Chişinău. Amplasat lângă Kremlin, mausoleul constituie un loc de pelerinaj nu numai pentru turiştii străini, dar şi pentru cetățenii sovietici. Cultul dictatorului luminat va fi astfel prelungit şi după moartea acestuia, pentru că Lenin reprezenta sursa de putere şi autoritate a tuturor liderilor sovietici care-l vor urma, începând cu Stalin. Fie din pură curiozitate, fie pentru a se înscrie într-o obligație protocolară, majoritatea călătorilor străini îi fac o vizită acestui faraon modern.[501]

Pierre Herbart studiază corpul lui Lenin acordând o atenție sporită calității mumificării, calității de artefact a acestuia, menit să preia un întreg capital simbolic. Dacă Georges Duhamel nu stă la coadă, sub pretext că misiunea sa culturală face ca timpul petrecut de el să fie unul prețios, argument utilizat pentru a intra fără să aştepte, în schimb, Zaharia Stancu trebuie să înainteze printre miile de vizitatori aflați în pelerinaj şi să guste emoția aşteptării. Zaharia Stancu nu reține aproape nimic din obiectualitatea cadavrului mumificat, doar tenul cerat, faptul că bărbuța are o tentă roşcată, iar pleoapele sunt afundate în orbite. Nu acesta este Lenin. Totul în descrierea sa are drept punct de referință privirea, privirea vivificantă pe care o proiectează asupra mumiei lui Lenin mulțimea. Toți vor să vadă. Acestui exces al vizionării îi corespunde unul al expunerii. Lenin devine nu numai centrul atenției celorlalți, punct focal al privirii lui, dar el marchează, sensibilizează această privire. Privirii celorlalți asupra lui îi corespunde privirea lui Lenin învestită simbolic cu capacități vizionare. Majoritatea francezilor privesc artefactul şi constată de fapt o descărcare de sarcină simbolică, alții în schimb, cei care vin în hagialâc, au viziuni, desluşesc corpul auratic al vizionarului Lenin, cel care a schimbat destinul lumii. Zaharia Stancu vede, înainte de toate, nu corpul persoanei empirice Lenin, ci chiar privirea celorlalți ca atitudine pioasă, de devot. Expunerea mumiei lui Lenin reprezintă un experiment la limită, riscant. Riscul este ca acest corp, oricât de mult respect ar nutri vizitatorul față de personalitatea lui Lenin, să nu fie şi un element bun conducător de sacru. Pentru majoritatea călătorilor străini care nu trăiesc câtuşi de puțin prezența sacrului în datele cotidianului, acest Lenin are mai degrabă un efect muzeal, pe care-l are şi un cadavru mumificat cu trei mii de ani în urmă al unui faraon. O parte dintre ruşii care vin sau sunt aduşi în pelerinaj îl adulează ca pe nişte sfinte moaşte. Pentru sovietici, el a făcut obiectul unui cult şi a impus o atitudine de devot pe care şi-au însuşit-o, mai precis au mimat-o eficient şi

călătorii români. Acest cult s-a impus cu uşurinţă tocmai pentru că-şi avea antecedentele într-o puternică sensibilitate religioasă reînvestită ideologic. Ratarea întâlnirii cu revelaţia se consumă într-un discurs de o mare plasticitate în cazul majorităţii scriitorilor francezi, pe când, în cazul hagialâcurilor, putem urmări protocolul manifestării fiorului sacru sau cel puţin al unei admiraţii copleşitoare.

Acest Lenin înfăţişat de Zaharia Stancu este unul deja transfigurat, un Lenin pentru care vederea recomandată tuturor celor care-l vizitează a devenit una exponenţială: vizionarism. De aceea, scriitorul trece rapid peste detaliile fizice, atât cât să configureze un minim reper iconologic. Nici pentru el păpuşa-Lenin nu poate fi Lenin, aşa că nu insistă asupra detaliilor obiectului, ci acest obiect este reproiectat prin intermediul admiraţiei scriitorului, un Lenin aureolat de gloria revoluţionară. Totul se află concentrat în privirea transformată în viziune. La Zaharia Stancu, Lenin apare transfigurat tocmai de enorma capacitate de predicţie revoluţionară, a infailibilităţii sale, totul se racordează la superlativul absolut întruchipat de geniul leninist. Avem de-a face cu o substituţie a corporalului prin funcţiile abstracte ale „părţilor", ochii substituiţi de privire, fruntea de idee şi buzele de cuvânt construind un corp auratic-intelectual decantat până la acest concentrat: geniul leninist ca *logos spermatikon* şi vizionarism.

> Copiii, ca şi oamenii maturi, ca şi tinerii, sunt, în Mausoleul lui Lenin, numai ochi.
> Numai ochi şi numai inimă.
> Simţi cum inimile tuturor bat mai viu, mai cald aici, lângă trupul lui Lenin.[502]

Trupul lui Lenin nu mai există, în ciuda afirmaţiei psalmodiate, reluate obsesiv: acesta este Lenin. Lenin se reconfigurează prin chiar logosul encomiastic de substitut, devine asemenea corpului de slavă, corpului luminos, prestigios al sfinţilor, intangibil, o sursă de numinos. Este suficient acest arc electric dintre privire şi afecţiunea idolatră pentru a transforma în mister contactul cu mumia. Dimpotrivă, pentru Duhamel, Lenin nu se detaşează de propria corporalitate pregătită să înfrunte secolele, nu reprezintă corpul sacru al unei viziuni, ci corpul laic, muzeal, al unui exponat rar şi foarte valoros. Astfel că el atrage comentarii care suprimă orice fior religios, deşi nici Duhamel nu rămâne insensibil la potenţialul simbolic pe care-l emană personalitatea ilustrului defunct, dar acest corp auratic leninist este predat unei sacralităţi secularizate şi nu celei vii pravoslavnice. Duhamel insistă asupra detaliului fizic care transformă cadavrul mumificat nu într-un obiect de cult, obiect spiritualizat, ci într-unul de artizanat funerar, cosmetizat pios în baza unui contract simbolic cu eternitatea. Scriitorului

francez îi atrage atenția, printr-o imprevizibilă confruntare perspectivală dintr-un unghi special, imaginea craniului, contururile mai apăsate de tigvă. Fosele oculare mai profunde datorită resorbției globilor oculari creează şi impresia unei redimensionări monstruoase a lobilor frontali. Chiar şi pentru o clipă, scriitorul francez sesizează acest reflex al monstruosului pe care-l diluează apoi printr-o acoperire circulară a obiectivului. Şi ce este monstruosul dacă nu o inadvertență brutală a raporturilor armonice, un dezechilibru în sfera dimensiunilor sau pe filieră etimologică ceea ce se recomandă privirii? Privirea intensă, focalizată are drept consecință şi evidențierea unor detalii care devin apoi contrastante în raport cu întregul, producând un efect de stranietate. La acesta se adaugă aspectul de păpuşă de ceară, de simulacru, al cadavrului extrem de bine conservat menit unei *delectatio morosa.* Georges Duhamel se lansează practic în acea retorică funebră a *vanitas*-urilor confirmate sau infirmate tocmai de cultul pe care-l suscită personaje precum Lenin. Scriitorul interoghează mai degrabă retoric asupra consistenței mitului, asupra sâmburelui său de adevăr. Cadavrul este animat prin ceea ce legenda reuşeşte să trezească la nivelul imaginarului colectiv, carnea chiar şi transformată în cenuşă nu mai reprezintă nimic în raport cu puterea spectrului.[503]

> Tocmai când mă pregăteam să-mi închei turul, îmi apăru brusc, aproape monstruos: fruntea, fruntea mortului, două protuberanțe gemene, neliniştitoare care par să tragă în față întreaga greutate a țestei. [...] Şi mă gândesc la destinul acestui om. Ce-a fost viața lui? Ce-au fost chiar anii incendiari ai pontificatului său cu prețul acestei glorii surprinzătoare care se va prelungi prin secole? Chiar dacă țarii s-ar întoarce mâine, ipoteză neserioasă, să-i ardă mumia – dacă îndrăznesc – în Piața Roşie şi să-i împrăştie cenuşa în toate vânturile stepei, chiar şi atunci Lenin va rămâne viu ca o legendă.
>
> De-a fost, ceea ce nu cred, un mic agitator fără imaginație, el este acum o fantomă de geniu. Milioane de oameni îl hrănesc cu carnea şi sângele lor. Cuvintele sale, gesturile sale, cât pot ele cântări în comparație cu cuvintele şi gesturile pe care un popor întreg i le va atribui? Extraordinara fabulă se proiectează şi se ramifică tot mai mult cu fiecare zi. Lenin nu e adormit în cuşca sa de sticlă: el este aşezat deja în viitorul Olimp. El îşi are locul între marile mituri populare.[504]

Dacă Zaharia Stancu întrebuințează deja limbajul sacerdotal, de cult al personalității, dematerializat şi decantat de orice ingerințe plebee, Duhamel intuieşte că acest cult se va amplifica în jurul lui Lenin, sporind ficțional cu trecerea timpului şi cu concursul propagandei. Într-un fel, obiectul cerat care se află în colivia de sticlă serveşte la rândul lui unei manipulări de

proporţii, unei construcţii care se serveşte de credulitatea şi curiozitatea celor care alimentează cu atracţia lor cultul personalităţii lui Lenin.

André Beucler, vizitând şi el mumia lui Lenin, gest ritual al călătorului ajuns la Moscova, curiozitate morbidă pe care puţini ratează s-o împlinească, are o perspectivă interesantă. Pentru Beucler, simulacrul pare animat de un subversiv şi indezirabil vitalism. Cadavrul emană forţa care în mod normal aparţine viului. Mai mult, acest corp cerat pare să se afle într-o stare de agonie, pe punctul de a muri, dar tocmai datorită acestei agonii, revitalizat pentru o ultimă confruntare. Beucler investeşte mumia cu puterea pe care o degajă misterul acestui om ale cărui acţiuni au avut consecinţe redutabile, redus la atât de puţin. Beucler se află în faţa unui sfinx, încercând să străpungă trăsăturile îngheţate în *rigor mortis*. Chiar şi acest artefact, un cadavru mumificat, exercită asupra lui o fascinaţie extraordinară. Lenin împrumută ceva din atributele sacrului, pelerinajul miilor de oameni justifică o apropiere pe care statul laic n-ar fi acceptat-o în aceşti termeni. Lenin fusese zeificat sau cel puţin sanctificat. Nu un corp se află în faţa lui, ci corpul impregnat de sacru al vizionarului, al eroului fondator al primului stat comunist, practic al unei alte dimensiuni. Forţa degajată de adoraţia mută este considerabilă, nimeni nu scoate nici un cuvânt, procesiunea îşi urmează cursul implacabil. Toate acestea sporesc tensiunea şi subliniază dimensiunea sacră a vizitei. Beucler se regăseşte în acestă prezenţă-absenţă care este moartea, corpul marelui ideolog pare să închidă în el un secret care comandă supunere, admiraţie şi teamă. Fără să vrea, Beucler se lasă prins în joc, participă la mistere tocmai încercând să prindă ceea ce nu poate fi prins: inefabilul.

> Ai vrea să te opreşti, dar regula este să te mişti, să-i urmezi pe ceilalţi oameni în jurul sicriului de sticlă unde odihneşte faraonul. Un scurt moment care-ţi dă bătăi de inimă. Lenin. S-ar zice că abia a murit, că nu e încă mort! Nemişcarea sa minte. Se va mişca, spărgând zidul transparent, se va ridica din patul său de mătase, va sfâşia draperiile. Nu şi-a mişcat cumva mâna? Ţi-ai fi dorit să-l priveşti încă, să pui întrebări, să descifrezi acest chip care mereu comandă şi care surâde, să vezi unde-i stă puterea, să înţelegi ce a făcut cu geniul său.[505]

La mausoleul lui Lenin, funcţionarul de bancă Vassili şi reporterul-jurnalist, francezul Geo London, intră prin faţă avându-l ca permis de liberă trecere pe francez, mulţimea se dă docilă la o parte. Şi Geo London remarcă somnul dulce, aproape veritabil, al lui Lenin, aerul ermetic, conferit de un surâs vag, remanent pe chipul cerat al mumiei. Pentru sensibilitatea vizitatorilor francezi, în partea de jos a sicriului se află un drapel al Comunei franceze.

Lenin pare că doarme cu un surâs vag pe buze. Capul puternic rupe mătasea sângerie a pernei pe care se odihneşte. Este înveşmântat cu o uniformă kaki, decorată în preajma inimii cu insigna de email a sovietelor. Partea de jos a corpului este înfăşurată în drapelul Comunei din Paris.
Mâinile au un aer artificial şi mă gândesc, văzându-le, la zvonul care circulă. Pseudocorpul îmbălsămat n-ar fi decât un manechin.[506]

G. Călinescu combină cele două atitudini, în speţă una detaşat ironică, dacă nu chiar critică faţă de ieftinul spectacol macabru, cu cea de obedienţă în faţa revoluţionarului sanctificat. Cea laudativă o urmează pe prima demitizantă, contracarând astfel o abordare apăsat „materialistă", ireverenţioasă la adresa mumiei geniului popoarelor. Călinescu ar prefera mai degrabă un gisant sau un orant al artei funerare occidentale decât artefactul din sicriu. Dar spiritul ricaneur atât de bine cunoscut al scriitorului, sensibil la spectacolul reificării personajelor prizoniere unor lumi vetuste sau a unor mecanisme maniacale, dispare imediat în (auto)impusa tămâiere, în omagiul grandilocvent.[507] Corpului mumificat îi corespunde ca primă treaptă corpul divin al geniului, trupul conservat este îmbălsămat de patosul encomiastic, nu mai este doar obiect-prizonier, ţintuit, ci la rândul său ţintuieşte. De la mumie la omul de bibliotecă nu este decât un pas. De aici încolo, pas cu pas, grandilocvenţa alimentează un crescendo ceremonial-laudativ. Nu un simplu om de stat, nu un banal Napoleon, Lenin este un demiurg, cel care a descoperit un nou univers, a schimbat ordinea a milioane de oameni prin forţa cuvântului, a discursului său fondator. Urmează un moment de calm în care scriitorul îşi contemplă propria reflecţie şi creează un spaţiu de rezonanţă. Atingând un plan de imaterială detaşare, are loc iluminarea, extazul. Călinescu aude bătând clopotul de 2 000 de tone de la Kremlin care nu a fost folosit niciodată, bubuind tunul gigantic aflat tot în curtea Kremlinului care nu a tras niciodată o salvă şi vede explodând în miriade luminescente uriaşul candelabru din Kremlin. Toate aceste elemente, prin dimensiunea lor ieşită din comun, care le făcea cel puţin pe două dintre ele inutilizabile, comandă şi prezidează extazul scriitorului, aflat într-un fel de orgasm cosmic.

Într-o sală rectangulară pe o cuvertură de pluş roşu, sub o vitrină stă întins Lenin, îmbrăcat într-o haină kaki, încheiată la gât, învelit pe picioare cu o draperie. Sala e pătrată, largă atât cât privitorii să poată păşi în voie în jurul sicriului. Capul culcat pe o perină e sprijinit de o calotă discretă. Toţi cei care au văzut pe Lenin mort au afirmat că seamănă a fi de ceară. În realitate, acum pare în gips. Barbişonul, mustăţile roşcate se înfig ca într-o mască artificală. Un trup mumificat, înnegrit, o statuie supină de marmură ca pe sarcofagele medievale mi-ar fi părut mai umană.

Este aci însă un prestigiu al trupului adevărat care ţintuieşte pe loc. Va să zică acest om de bibliotecă a schimbat faţa unei întregi lumi, făcând posibil ceea ce părea imposibil. El nu este un simplu om de stat, ci un descoperitor de universuri noi. Napoleon a câştigat bătălii, dar a lăsat lumea cum era. Acest om genial a ţinut o cuvântare şi milioane de oameni i-au primit rânduiala. Astfel de cugetări treceau prin mintea mea pe când dădeam ocol sicriului de sticlă. Şi mi s-a părut atunci printr-o asociaţie de imagine sublime că sună tocsinul cel de două sute de mii de kilograme, că tunul gigantic trage o salvă şi că lustrul de câteva tone din Kremlin se învârteşte asupră-mi, într-o explozie de lumini.[508]

Zaharia Stancu nu se rezumă doar la vizita mausoleului, el descoperă în Muzeul V.I. Lenin un tablou pe care insistă să-l intepreteze. Tabloul intitulat *După execuţia lui Aleksandr Ulianov* îi aparţine lui Steşcov. Vizita în Muzeul V.I. Lenin îi provoacă lui Zaharia Stancu o calculată euforie îmbinată cu un acut spirit de analiză. Scriitorul nu ratează un alt tablou important în economia simbolică a encomionului, tabloul lui Aleksandr Viktorovici Moravov – unul dintre pictorii ruşi specializaţi în portretizarea lui Lenin – ipostaziind prima întâlnire dintre Lenin şi Stalin, în decembrie 1905, la Tammerfors. Întâlnire istorică, generică, importantă pentru constituirea legendei prieteniei dintre cei doi lideri, cimentată ulterior de o strânsă activitate revoluţionară. Stalin avea să-şi forjeze această relaţie mesianică de încredinţare a misiunii leniniste stabilind astfel o succesiune altfel inexistentă.[509]

Priviţi obrazul lui Lenin. Alături de durerea firească pentru pierderea fratelui său mai mare, pe care îl iubea mult, pe această figură atât de tânără este întipărită bărbăţia, hotărârea de a lupta pentru biruinţa proletariatului, puternica lui voinţă de a învinge toate greutăţile, de a înlătura toate piedicile, de a duce proletariatul rus şi proletariatul mondial la izbândă. În ochii lui Lenin se citeşte limpede, ca într-o carte a viitorului, victoria proletariatului. În acelaşi timp, în această privire se vede ura adâncă pe care Lenin o nutrea, încă de pe atunci, ţarismului, capitalismului.[510]

Zaharia Stancu nu uită în nici o împrejurare să aducă un omagiu lui Stalin prin intermediul reluării clişeului politic cel mai circulat, al filiaţiei dintre Lenin şi Stalin. Cu o acurateţe/acribie demnă de invidiat, scriitorul român citeşte în ochii copilului de numai zece ani un sentiment ambivalent. E mai puţin importantă intenţia pictorului, cât ceea ce descoperă spectatorul avizat în el. În privirea copilului se află adultul proiectat în viitor, în viitorul unei victorii excepţionale prin consecinţele ei, dar şi o serie de trăsături de caracter asimilate bărbăţiei, hotărârea, capacitatea de a acţiona decisiv în vederea unui proiect de lungă durată etc. Copilul Lenin a dispărut, Lenin e înfăţişat la vârsta de 10 ani ca un adult edificat deja asupra traseului său destinal, pentru

a forja acest prototip al revoluționarului din scutece, eliberat de naivitățile vârstei. Dar la rândul ei, această privire se dedublează, pe de o parte suferința, participarea la durerea familiei, precum şi propria sa durere, pe de altă parte, ura, element fundamental în sistemul mendeleevian al afectelor revoluționare. Zaharia Stancu „descoperă" această ambivalență care devenise un fapt generic în constituirea omului nou, Lenin fiind *primum inter pares*, cel desăvârşit. Nu un tablou citeşte, interpretează Zaharia Stancu, ci un model pe care-l suprapune tabloului, prototipul liderului vizionar, un Lenin etern matur, cu o conştiință înaintată, încremenit ca orice mască în (ipo)staza sa revoluționară, de lider maxim. Un alt mod în cele din urmă de a confirma sacralitatea liderului absolut, prin eliminarea unor contingențe nesemnificative. Lenin nu mai există ca persoană, ci doar ca *persona*, interesează numai pentru capacitatea sa nelimitată de a simboliza. Astfel că atât scriitorul, cât şi pictorul rămân insensibili la tot ce înseamnă trivialitate, mediocru într-o existență normală, tratând tema într-un mod religios. Avem în față de fiecare dată icoana lui Lenin şi nu pe Lenin, lectura spectatorului se suprapune peste intenția simbolică a pictorului fără a o analiza, ci exacerbând-o prin idolatrie. Este atitudinea credinciosului față de icoană, căruia nu-i trece prin minte să facă aprecieri asupra artei bizantine şi a utilizării unui anumit model estetic. Acest fapt este valabil şi pentru Stalin.

Şi „prințul roşu", cum era numit Scarlat Callimachi, singurul aristocrat atras de comunism, oferă un duplex, mumia faraonului Lenin alături de cea a lui Stalin, nu înainte de a parcurge întregul traseu turistic. Pe data de 15 iulie 1956 vizitează localitatea Gorki de lângă Moscova, unde a murit Lenin, pe 21 ianuarie 1924, în palatul clădit de generalul Pisarev şi cumpărat apoi de văduva bogatului industriaş Morozov, transformat ulterior în muzeu, unde pot fi văzute fotografii, fotocopii după manuscrisele lui Lenin, cărți, inclusiv căruciorul în care a fost plimbat când era grav bolnav. Callimachi nu întârzie să ofere mitologia aferentă momentului privilegiat al unei întâlniri spectrale mediată de gestul providențial, indicial, înregistrat iconic de majoritatea tablourilor care-l au ca subiect pe marele „Om":

> Străbătând odăile te apropii pe nesimțite de acest mare gânditor, de acest Om. Îl vezi, parcă te priveşte cu atenție, pe buze îi flutură un zâmbet ironic, dar în toată ființa lui se desprinde o bunătate sinceră, o dragoste nețărmurită... iar mâna lui întinsă arată calea pe care trebuie să meargă omenirea, spre dezrobire, pace pe pământ şi înțelegere între oameni.[511]

„Întâlnirii" de la palatul-muzeu îi succedă vizita odăii de la Kremlin, unde a locuit şi a lucrat între 1 martie 1918 şi 15 mai 1923 şi unde „în fiecare

cameră trăieşte ființa lui Vladimir Ilici Lenin". Tot în pachetul turistic se înscrie şi clasica vizită la mausoleu care ridică alte solemnități cucernice, figurii lui Lenin îi este asociată acum cea a lui Stalin, cei doi faraoni stau unul lângă celălalt, membrii aceluiaşi panteon. Callimachi repertoriază stările de transport mistic în preajma celor două mumii, Lenin dobândeşte dimensiuni statuare, aşa cum Stalin este asociat cauzei prin uniforma sa. Vizitatorul a conservat voluntarismul celor două personaje, neodihna lor căreia cu greu îi poate fi asociată moartea.

> Sarcofagele de cristal ale lui Lenin şi Stalin... O lumină stranie... Şi eu şi cei care erau cu mine ne-am ținut răsuflarea... Nu mai îndrăzneam să respirăm...
> Chipul lui Lenin, palid, săpat parcă în marmură de Carrara, doarme... Se odihneşte... Mâinile lui sunt gata să facă mişcările pe care le ştim cu toții, care ne sunt atât de dragi...
> Lenin trăieşte, e în fruntea luptei noastre, luptă, ne călăuzeşte, ne îmbărbătează. Simt că nu mai pot răsufla... Îmi vine să tuşesc. Lacrimi îmi picură pe obraji.
> Lenin doarme, doarme somnul de veci. Istoria i-a săpat chipul în marmură de Carrara.
> Alături, Stalin. E îmbrăcat în uniforma care îi era dragă, în uniforma în care împreună cu alți tovarăşi de luptă a dus spre victorie împotriva hoardelor fascisto-hitleriste armatele Uniunii Sovietice. Mâinile lui mari se odihnesc după o viață lungă de muncă...[512]

Cele trei episoade sunt însoțite de alte câteva care-l evocă pe Lenin revoluționarul, dictând soartea Revoluției din palatul Smolnîi, post de comandă al bolşevicilor. Callimachi reconstruieşte romanesc atmosfera de luptă din zilele fierbinți ale Revoluției unde apare Lenin ilegalistul ascuns în odaia muncitorului Emelianov, care este amenajată ca muzeu. Avem o întreagă hagiografie la care sunt asociate şi mărturii scrise, fragmente de memorii ale celor care l-au cunoscut îndeaproape, Clara Zetkin, Ordjonikidze, dar şi versurile lui Maiakovski.

Şi Henri Béraud remarcă inflația imagologic-demagogică a chipului lui Lenin prezent în cele mai neaşteptate locuri, precum statuetele cu Buddha în India, sau icoanele, *ex voto*-urile în țările creştine, un fel de *porte-bonheur*. Imaginea lui Lenin devine un *brand* al comerțului socialist şi desigur atrage turiştii.

> Pretutindeni, la Moscova, nu vezi decât chipuri de-ale lui Lenin. Este o obsesie. Țeasta aceea rotundă, bărbuța aceea, ochii aceia sumeşi, fața gânditoare şi dusă aiurea, dai peste tot de ele. Propaganda ți-l întipăreşte pentru totdeauna în memorie. Este pretutindeni, în toate vitrinele, oricare ar fi marfa pusă la vânzare: Lenin în litografie, Lenin pastel, Lenin pirogravat, Lenin mosaic, Lenin în linoleum,

Lenin călimară, Lenin sugătoare. Prăvălii întregi sunt consacrate pentru vânzarea busturilor sale: toate mărimile, toate materialele, toate prețurile, bronz, marmură, piatră, porțelan, alabastru, gips; fără să mai pui la socoteală Leninii fotografii, de la fotografia pretențioasă până la instantaneu și film. Un milion de portrete, poate chiar mai multe.[513]

Béraud remarcă mai ales îmbinarea dintre propagandă și artizanat, în deliciosul și subversivul kitsch care îmblânzește masca de argutie și severitate a revoluționarului, dar în același timp îi asigură o mai bună asimilare în rândul maselor.[514] În articolul *Sots Art*, Zinovy Zinik analizează tocmai integrarea în actul cotidian, profan, a acestui icon, menit poate să ridice fiecare act banal la demnitatea unor virtuți neașteptate. Omniprezența imaginii acestui lider maxim face din el un ingredient universal al vieții sovietice.

De exemplu, ai mâncat cârnați cu profilul lui Lenin? Se numeau *figurnaia*: taie-ți o felie – profilul lui Lenin, tai-o și pe a doua – din nou Lenin pe felie. Cârnatul însuși este roșu și profilul este alb de la grăsime. Sau prăjitura cu bustul lui Marx, Engels, Lenin și... – nu, industria noastră de cofetărie nu a avut tupeul să scoată o ciocolată Stalin.[515]

În cele din urmă, Lenin reprezintă personalitatea tutelară, asociat permanent în Rusia cu un proiect grandios, construirea unei lumi noi. Și Beucler este interesat de marile figuri asupra cărora este focalizat aparatul de propagandă și în jurul cărora a fost construit un mit. Beucler se distanțează ironic, provocator de figura fondatoare a geniului sovietic, Lenin.

În mijlocul tipografiei gigantice a U.R.S.S. și a picturilor de sărbătoare care decorează această piață unde totul se confundă și se leagă, Lenin apare în veston: stă deasupra mulțimii și surâde de la înălțimea afișului. L-ai văzut de o sută de ori de dimineață. El este mereu același și seamănă cu mumia sa, cu toate că desenul este mai natural decât cadavrul. Dictatorul are mâinile în buzunar, un guler moale la cămașă, iar o șapcă deschisă la culoare îi ascunde privirea. Pare autoritar, violent, cu o față impasibilă și puternic în ciuda pantalonilor mulați pe picior.[516]

Avem o percepție ricanată a acestui Lenin care proliferează vertiginos, imaginea sa fiind răspândită peste tot prin intermediul afișelor. Sunt speculate câteva atitudini ale politicianului vizionar. Beucler adoptă o perspectivă desacralizantă prin ironie fină, insistând asupra unor aspecte tehnice precum gradul de similitudine între acest icon reprodus în sute de exemplare și imaginea trupului mumificat al liderului. Descrierea minuțioasă fixează datele tehnice ale veșmântului, iar apoi Beucler face un salt de la guler la caracter, care pare violent și autoritar, și din nou un salt de contrast deriziv

la amănuntele vestimentare, „în ciuda pantalonilor mulați pe picior". Există o nepotrivire pe care Beucler fie că o speculează, fie că pur şi simplu o creează, rămânând în cadrul unei decente abordări ironice. Lenin, imaginea din afiş, face obiectul unei comparații cu artefactul Lenin, mumia sa. Se speculează un efect grotesc care rezidă nu numai din reificarea unui corp părăsit de suflul vital, dar şi din expunerea sa spre vizionare. Rigiditatea şi aspectul artificial îl expun deriziunii atât timp cât nu există un foarte puternic motiv de venerație. Oricum, Lenin pare să piardă foarte mult din întâlnirea sub formă mumificată cu scriitorii francezi.

Cezar Petrescu, căutând o explicație a Revoluției din Octombrie şi a felului cum au decurs reformele în Rusia după 1917, „care luase proporțiile unor chinuitoare şi imperioase întrebări pentru oricine" găseşte un singur răspuns ca rezolvare a „misterului rus": Lenin. Întâlnirea are loc aici prin filtru livresc şi meditație angoasată, camuflând o secretă atracție. Descoperirea are un efec de revelație, iar scriitorul îi face un abil portret interogativ-retoric personajului mitografiind revoluția în 10 zile. Clarificările vin ca rezultat al căutărilor ardente şi, într-adevăr, scriitorul n-ar fi căutat dacă n-ar fi găsit. Retrospectiva cezarpetresciană, contrafăcută fără mari eforturi, răspunde unor lacune periculoase în ce priveşte relația intelectualilor români cu bolşevismul şi a unei şi mai periculoase stări de fapt, ostilitatea față de Rusia sovietică şi bolşevism.

> Frunzărind cărți, reviste, vechi colecții de ziare, căutam şi eu atunci un răspuns. Lenin? Vladimir Ilici Ulianov? De unde se ivise acest om cu o atât de adâncă şi matură pregătire teoretică, dedublată de o atât de ascuțită pătrundere a realităților imediate şi de un atât de ager spirit tactic, pentru a lua conducerea luptei şi pentru a conduce poporul său la o atât de fulgerătoare şi absolută victorie în zece zile, numai în zece zile? Care era trecutul său de luptător şi de doctrinar? De unde, şi cum, şi când, adunase atâtea experiențe şi cucerise atâta prestigiu pentru a-şi face cuvântul ascultat?[517]

Geo Bogza atestă la rândul său capacitățile vizionare ale liderului maxim, printre care şi o subtilă „trezvie", o deschidere amplă a conştiinței revoluționare spre multiple probleme. Ca şi ceilalți mari lideri, Lenin este surprins în misiunea sa „apostolică", la lucru, cu îngăduința poetului pentru un scurt moment de respiro meditativ pe terasele Kremlinului, exersându-şi de acolo capacitatea de predicție. Întregul tablou ia o turnură romantică prin insolitarea eroului cuprins de visare predictivă, vizionară, undeva deasupra, pe o înălțime, terasele Kremlinului, în miez de noapte, sub lumina stelelor, ascultând clopotele din turn. Cadrul romantic, prin

excelență unul al singurătății, al izolării, reprezintă scena unde Geo Bogza îl plimbă pe Lenin.

> Venind de la Petrograd, Vladimir Ilici Lenin, a cărui atenție putea fi trează față de uimitor de multe lucruri, va fi ascultat adesea adânca rezonanță a clopotelor din turnul în care trăieşte trecutul Moscovei. Şi poate, uneori, întrerupându-şi lucrul de noapte sub bătaia clopotelor ce sunau la o oră târzie, se va fi gândit, răcorindu-şi fruntea pe terasele Kremlinului, sub îndepărtata şi palida lumină a stelelor, că o vreme va veni când, la fel de solemn şi grav, turnul Spasski va vesti triumful definitiv al ideilor şi faptelor sale.[518]

Geo Bogza reuneşte într-o tripletă hiperbolică trei iconuri ale monumentalului ca expresie a puterii: macaralele, capul tutelar al lui Maiakovski[519] şi brațul lui Lenin. Bogza obține astfel un hibrid interesant, dar monstruos, ca în epurele şi colajele constructiviştilor sau ale suprematiştilor, amestecând materiale de construcție, emblemele heraldicii comuniste şi oameni. Acest angrenaj antrenează greutăți enorme, edifică construcții gigantice, dizlocă volume impresionante. Poetul revoluționar, revoluționarul vizionar şi macaraua devin astfel nu numai elementele strâns înrudite ale aceleiaşi realități, dar şi consubstanțiale, întreținând o relație aproape simbiotică prin această figură prin excelență a transferului care este metafora. Cu ajutorul metaforei explicate şi augumentate până la hiperbolă, Bogza prezintă şi un nou raport cu privire la monumentalitate. Actele marilor oameni sovietici au o relevanță cosmică, fondatoare. În imaginația lui Geo Bogza, brațul statuii lui Lenin din Leningrad (Sankt-Petersburg) pare să se detaşeze de corpul acestuia în baza unei redimensionări spectaculoase pentru a se lipi de corpul statuar, gigantic, al statuii poetului Maiakovski. Amplitudinea deciziilor liderului vizionar achiziționează astfel valențele discursului liric al poetului-profet. În schimb, Lenin arată asemenea unui abil ventriloc, vocea sa este vocea marelui poet antrenând mulțimile prin cuvintele sale.

> Pretutindeni pe întinderea Moscovei macarale gigantice o trag în fiecare zi mai sus. Neuitată rămâne în mintea celor care au văzut-o pădurea aceasta de macarale care, asemenea unei păduri de catarge, îndreaptă Moscova spre anii ce vin.
> Sub bătaia solemnă a clopotelor din turnul Spasski, străvechea capitală se pregăteşte să crească de fiece an mai înaltă.
> Din uzinele Magnitogorskului soseşte nobilul metal care cel mai mult simbolizează voința omului de a fi stăpânul naturii: oțelul.
> Felul în care aceste macarale depăşesc tot ceea ce le înconjoară, ca şi evidenta lor grandilocvență, reaminteşte imaginea lui Maiakovski aşa cum apare în zeci de fotografii, mai înalt cu un cap decât cei în mijlocul cărora se află, doar brațul lor orizontal, acela care ridică enormele greutăți, reaminteşte brațul lui Lenin, întocmai

cum apare în monumentul de la Leningrad: atât de mare față de restul corpului și atât de hotărât, încât pare că l-a întins să ridice cu el întreaga lume.
Așa crește Moscova sub un cer pe care, într-o imagine de neuitat, brațul marelui geniu al revoluției se întâlnește cu statura marelui ei poet.[520]

Mai mult chiar decât un poet, așa cum Geo Bogza îl înfățișează ditirambic – Călinescu îl compara cu Napoleon numai pentru a-l minimaliza pe imperatorul francez –, Lenin este nici mai mult nici mai puțin decât un alt Columb, descoperitorul unui continent nou, al lumii noi. Caracterul fondator, civilizator, al descoperirii leniniste se regăsește natural în reîntoarcerea paradiziacă la o origine prestigioasă, în zorii umanității, de data aceasta nemaifiind proiectați într-un trecut nebulos, ci în octombrie 1917, cu ocazia primelor salve de tun trase de marinarii de pe vasul *Aurora*[521] către palatul imperial. Lenin apare învestit ca descoperitor al Lumii Noi, continentul U.R.S.S., iar dincolo de encomion se află învestitura simbolică pe care i-o conferă scriitorul Lumii Noi.

Ceea ce vârful săgeții fixa în acea clipă era sentimentul că am urcat la izvoarele Marii Revoluții. Ne aflam acolo, față în față cu însuși simbolul măreţelor zile din Octombrie. Pe apele largi și parcă aurite ale Nevei, *Aurora* se leagănă sub privirile noastre, încărcată de toată gloria anului 1917. Te așteptăm, corabie vestită între toate corăbiile lumii! Te salutăm, navă legendară de pe ale cărei catarge, într-un ceas de deznădejde al omenirii, marinarii tăi atât de puternic și de adevărat au putut să strige: „Pământ! Pământ!" era noul continent pe care Lenin îl descoperea, noua lume pe care, cu un ecou atât de larg în numele a milioane de oameni, o vestea glasul tunurilor sale.[522]

Tot în termeni religioși construiește Arghezi întâlnirea dintre ultimul țar, Nicolae al II-lea, și primul țar comunist, Vladimir Ilici Lenin, jucând mai vechiul joc al sarcasmului blasfemator. Cu atât mai mult rolul sacerdotal îi revine de această dată lui Lenin, în ipostază de mare preot și profet, reformatorul prin excelență, cel care materializează scripturile. Unsul lui Dumnezeu – aceste laude sunt scrise de autorul *Psalmilor* – cedează în fața unsului Revoluției, Lenin, în litera noii evanghelii socialiste.

Se întâlnește Nicolae al II-lea, unsul de sus, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământul Rusiei, față în față cu Ilici Ulianov, aducătorul la împlinire a scripturilor socialiste. Veacurile s-au înfruntat cu secunda, biruite de secundă.[523]

Lenin preia prerogativele religioase și politice ale țarului, răsturnând în favoarea lui eternitatea într-o secundă. Noile scripturi au valoarea imediatului, instituind o nouă lume, total diferită de cea de dinainte. Ditirambul

nu întârzie, după Arghezi, capitala Lumii Noi ar trebui să fie consfinţită drept Moscova.

În racla lui de cristal, Lenin apare în viziunea lui Ion Pas ca un fel de „Frumoasă din pădurea adormită“, cu trăsăturile senine, destinse, cu zâmbetul capabil să exprime afecte subtile pentru scriitorul capabil să le disocieze, cu braţele unui om care se odihneşte după o zi de lucru, ochii închişi parcă cu un ceas înainte, cu alte cuvinte, Lenin pare încă viu, mai precis, adormit. Lipseşte doar un mic impuls pentru a resuscita prestigiosul corp, expus adorării. Iluzia este perfectă, nu o mumie vede Ion Pas, ci un corp cuprins de o beatificantă somnolenţă. Nimic din ceea ce este familiar şi plin de semnificaţie pe care viul îl întreţine într-un corp nu a dispărut. Sentimentul de religiozitate este subliniat şi prin prelungirea solemnităţii dincolo de ieşirea din mausoleu, prin tăcerea celor marcaţi de contactul cu moaştele leniniste, cât şi prin remanenţa vedeniei. Lenin se impune acestor vizitatori care participă la marea întâlnire cu „Omul exemplar“ într-o formă canonizată partinic. Ironia face ca mai toate aceste relatări să se desfăşoare după tipicul ortodox şi adesea cu împrumut lingvistic din vocabularul sacerdotal, religios, pentru un ateu declarat, mai mult pentru un inamic ireconciliabil al bisericii ortodoxe. În preajma cadavrului artefact, al moaştelor lui Lenin, fie că simulează sau nu, scriitorii români confecţionează atitudini de devot. *In extremis*, chiar şi Călinescu îşi înghite ironia blasfematoare la timp pentru a celebra virtuţile magnanime ale Sfintei Sfintelor.

> Ne-am pomenit deodată în faţa raclei de cristal care cuprinde făptura celui ce-a cunoscut temniţa şi exilul, celui ce-a continuat să nădăjduiască într-o mai bună întocmire socială când alţii depuneau armele. Doarme. Parcă ar fi închis ochii cu un ceas înainte, într-atât de senine sunt trăsăturile, care totuşi au împietrit în chinurile boalei – sunt de atunci peste două decenii. Flutură pe buzele lui zâmbetul în care intră maliţiozitate şi duioşie. Braţele – de o parte şi de alta a corpului, asemenea celui ce şi-a făcut datoria în ziua aceea care la el, a fost o viaţă şi care în lumina rezultatelor, preţuieşte cât veşnicia. O bluză albastră, de muncitor. Pe piept o singură decoraţie: Steagul roşu. La picioare şi la creştet – doi soldaţi în atitudini încremenite. Trecem de jur împrejurul catafalcului, cu paşi de pâslă, în mută reculegere şi nu ne dăm seama când am ieşit. Imaginea stăruia în faţa ochilor şi, multe minute după aceea, a impus tăcerea grupului nostru.[524]

Andrée Viollis, în *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, asociază menţinerea integrităţii corporale a primului ţar roşu prin intermediul instalaţiilor frigorifice cu regula canonică după care un călugăr sau un anahoret este ridicat la rangul de sfânt doar dacă trupul acestuia nu putrezeşte.

> Conducătorii sovietici, atât de abili în propagandă, n-au exploatat cumva vechea credință pentru a atrage mulțimea credulă de la țară într-un sanctuar nou? Şi nu-i cumva acesta motivul ascuns al teatralei expuneri a unui cadavru, al acestui cult care repugnă puțin sensibilității noastre latine?[525]

În locul țarului şi al sfinților ortodocşi ai Bisericii se află Lenin, supra-omul, conchide Viollis, impresionată de pelerinajul nocturn în capitala ateismului. Puterea sovietică îşi dovedeşte forța prin aceea că-l reanimă pe defunctul Lenin asemenea lui Isus pe Lazăr. Lenin însă nu revine complet la viață, însă spectrul său este cum nu se poate mai prezent. Pe această stafie care-i împrumută inconsistența se sprijină comunismul sovietic.

35
Gigantul Stalin – omul desăvârşit

Victor Erofeev, talentatul autor al romanelor *Stalin cel bun* şi *Enciclopedia sufletului rus*, recupera şi recondiţiona doar pe jumătate ironic o întreagă mitologie a liderului maxim de la Kremlin. Programatic însă, scriitorul asociază figura liderului maxim, unul dintre cei mai cumpliţi dictatori, cu un efect teatral, o abilă punere în scenă la o scară planetară. „În sfârşit, Stalin este *cool* – regizorul celui mai pizdos spectacol politic al lumii."[526] „Stalin este Lenin al zilelor noastre", suna o lozincă populară, „un bolşevic obscur care răspundea la numele de Stalin"[527], îl caracteriza Boris Souvarine în excelenta biografie pe care i-o consacră, analizând tocmai mecanismul puterii care-l promovează pe Sosso, un eficient brigand georgian, în vârful piramidei noului imperiu. La rândul său, în *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Vladimir Tismăneanu stabileşte un raport „teologic" între cei doi: „Ortodoxia era monolitică şi exclusivă: Lenin era singurul Dumnezeu, iar Stalin unicul profet."[528] Între Lenin şi Stalin diferenţele sunt evidente, o trecere în revistă o face şi Andrei Siniavski în *La civilisation soviétique*. În primul rând, Stalin este un militar sau adoptă însemnele unui statut militar printre care şi celebra uniformă, precum şi titlul de generalissim, spre deosebire de Lenin care întreţine aparenţele unui civil, ale unui cărturar. Alegerea pseudonimelor devine elocventă din acest punct de vedere, pseudonimul cu o rezonanţă feminină, Lenin, este contrabalansat cu numele real, Ulianov, pe când în cazul succesorului lui Lenin, pseudonimul (Stalin – omul de oţel) conferă portanţa simbolică pe care şi-o dorea posesorul lui, spre deosebire de numele real, fără rezonanţe poetice.

> Când Lenin a ajuns la putere, la rubrica „profesia" din chestionar, a notat: „om de litere". Stalin, după cum îl celebrau cotidian, era „ghidul întregii umanităţi progresiste". Chiar şi pseudonimele lor restituie un sunet diferit. „Lenin" este vagul derivat dintr-un prenume feminin care n-a dobândit decât târziu forţa sa sonoră; la

> început el nu conota nimic eminent sau solemn. Când a ajuns la putere, Lenin semna mereu „Ulianov“ juxtapus pseudonimului „Lenin“, care părea mult mai modest. În ce-l priveşte pe Stalin, lui nu-i plăcea să menţioneze numele său adevărat Djugaşvili; şi a ales destul de repede să se recomande, emfatic, drept „Stalin“, unde *Stal* evocă oţelul în care omul a fost turnat. „Stalin“ rezuma noua epocă de oţel.[529]

Siniavski consideră chiar că preferinţa ulterioară a lui Stalin pentru tot ce rezonează onomastic se traduce prin extensia pe care acesta doreşte s-o dea numelui său. Nikolai Ostrovski scrie un roman cu titlul care-şi dobândeşte astfel o semnificaţie suplimentară, *Aşa s-a călit oţelul*. O biografie care include capitolele problematice ale devenirii sale pe când era doar Koba ne-o oferă Simon Sebag Montefiore în excelenta sa carte, *Young Stalin*[530]. Stalin va constitui numele de scenă al lui Koba, iar istoria brigandului se va rescrie în termenii unui exacerbat cult al personalităţii. Stalin însuşi îşi creează personajul pe care doreşte să-l joace, întreţinând în jurul său o atmosferă de mister derivat din impredictibilitatea cu care distribuie pedepsele şi recompensele. În analiza pe care o face personajului, Siniavski sesizează prezenţa camuflată a numinosului instrumentat politic, dar şi pus în scenă pentru a impresiona, pentru a stârni oroarea sacră şi a comanda idolatrizarea sa. Aparenta modestie face parte din costumaţia sacerdotului, cruzimea, ca şi generozitatea reprezintă manifestări impersonale ale vizionarului în contact cu cele sfinte. „Important pentru Stalin era să-şi înzestreze puterea cu un inconceptibil mister, cu o supremă iraţionalitate. [...] În această infinită posibilitate de a înlocui binele cu răul şi invers se manifestă insondabilul mister, secretul negru al lui Stalin.“[531]

Stalin, marele om, geniul popoarelor, tătucul Stalin, generalissimul Stalin etc., devine la rândul său un obiectiv turistic, însă un grup restrâns de privilegiaţi au ocazia să se apropie de marele om. Stalin se relevă ca obiectiv turistic în momentul în care ia naştere cultul personalităţii, iar Boris Souvarine consideră că acest fapt se petrece pe data de 21 decembrie 1929, a cincisprezecea aniversare oficială a naşterii lui Stalin: „Întreaga presă sovietică a ieşit atunci cu titluri enorme, cu portrete enorme şi cu articole enorme. Elogiile dedicate lui Stalin nu erau nici ele mai puţin enorme. [...] Şi revine fără încetare printre ditirambi un laitmotiv: om de fier, soldat de oţel, aluzii la numele pe care şi-l dăduse singur, cu variaţii pe tema invariabilă a oţelului şi a fierului: leninist de bronz, bolşevic de granit.“[532] Souvarine precizează că un bust al liderului de la Kremlin este fabricat în serie şi distribuit la ordin, că numele său este dat mai multor oraşe, uzine, colhozuri, centrale electrice, şcoli, unităţi militare etc. Acest obiectiv turistic este

cu totul particular, el nu poate fi privit de aproape, în acelaşi timp el devine manifest prin simulacrele sale, opere de artă, statui, tablouri etc. Ca obiectiv turistic, liderul maxim manifestă o stranie ubicuitate, totul poartă semnătura sa şi într-un fel îi aparţine, este prezent în ziare, în tot felul de simulacre, în fiecare discurs public rostit de un cetăţean sovietic. El constituie acea prezenţă difuză, latentă, în fiecare act. Boris Groys îi atribuie ambele dimensiuni ale numinosului aşa cum îl defineşte Rudolf Otto ca *mysterium tremendum et fascinans*, bunăvoinţa sa fiind dublată de virtualităţile punitive ale demonicului, pe versantul negativ al sacrului. Cu bună-ştiinţă, Stalin îşi va orchestra teatral ieşirile în profan, echivalente unor epifanii. „[...] Stalin păstrează pentru sine, în pofida bunăvoinţei sale indiscutabile, o mare parte din atributele demonice: el lucrează de obicei noaptea, atunci când «oamenii normali» dorm, tăcerea sa îndelungă sperie, iar intervenţiile sale neaşteptate în discuţie sau în viaţa cotidiană au caracter de dublă provocare; astfel, Stalin reţine atât veneraţia sinceră, cât şi groaza sacră.“[533]

Cu toate că Stalin avea o idiosincrazie puternică faţă de occidentali, acest fapt nu diminuează interesul pentru liderul maxim de la Kremlin. Chiar dacă nu poate fi văzut, prezenţa sa se insinuează peste tot. Gide, care doreşte să-i trimită o telegramă, descoperă că trebuie să respecte un protocol al adresării care include o serie de formule encomiastice. Scriitorul francez se arată surprins de contrastul dintre modestia afişată a conducătorului şi convenţiile aulice ale redactării oricărei epistole către marele om.

Maurice Laporte era un fost comunist veritabil care intrase în Partidul Socialist încă din 1916, însă s-a răspopit şi a decis să divulge mecanismele sistemului de promovare a cadrelor şi strategiile de cucerire a adeziunilor, traseele urmate de banii sovietici şi oficinele U.R.S.S. în Occident stipendiate consecvent şi abundent.[534] Portretul pe care Laporte îl face lui Stalin în câteva fraze este edificator. Nu un revoluţionar ne prezintă Laporte, ci un om de stat extrem de lucid şi lipsit de scrupule, mediocru din multe puncte de vedere, dar abil om politic, un excelent manipulator. În plus, Laporte subliniază că naţionalismul lui Stalin, autoritarismul, antiintelectualismul şi antioccidentalismul său se combină cu o puternică şi fin camuflată componentă antisemită care vizează eliminarea elitei evreieşti, cultă şi cosmopolită, a Partidului.

> Stalin nu este un revoluţionar nici prin gândire, nici prin fire: Este un om de stat, rece, hotărât, uneori şiret, orator mediocru, dar organizator de primă mână. [...] Lenin, care-l cântărise, se temea de acţiunile lui de culise. Prevedea oare că dispariţia sa avea să fie semnalul ascensiunii georgianului la puterea supremă? [...] Se ştie cum s-a descurcat şi cu ce pricepere! Manevrându-i pe unii contra altora, servindu-se

> de Zinoviev contra lui Troţki, de Kamenev contra lui Radek, de Buharin contra lui Racovski şi apoi, la final, a rămas singurul învingător al unei bătălii la care n-a luat parte decât în momentul în care victoria era deja de partea lui.
> Stalin era unul dintre puţinii militanţi ruşi care nu cunoştea nici o limbă străină. Este „slavist“ şi antioccidental cum ştie să fie un Slav, până în măduvă, cum se spune. Slav de rasă pură, el nu iubeşte ceea ce este evreiesc. Or, să observăm, că sunt evrei, şi evrei cu toată fineţea pe care o poate da un contact prelungit cu cultura occidentală: Troţki, Racovski, Radek, Zinoviev, Serebriakov, Smilga etc…[535]

Maurice Laporte intuieşte foarte bine strategia de eliminare a adversarilor preconizată de Stalin, utilizând probabil experienţa dobândită în munca de partid.

Cenzura este un fenomen discordant pentru scriitorul francez obişnuit cu atacul la bunele moravuri, cu fronda nu numai literară, ci şi cea revoluţionară. Evenimentele consemnate de scriitorii francezi se păstrează în general la un nivel anecdotic, de la care pornind iau în discuţie situaţia mai generală a acestui fenomen la nivelul societăţii sovietice. În parte, statutul lor este unul privilegiat, însă nu lipsit de orice rigoare precum cea a respectării protocolului în anumite circumstanţe. Una dintre cele mai convenţionalizate, spre surprinderea scriitorilor francezi, o constituie relaţia cu însuşi Stalin. În adresarea sa se impun o serie de formule cu nimic mai prejos decât cele aulice întrebuinţate pe vremea monarhiei. Pierre Herbat este invitat de către redacţia revistei *Literaturnaia Gazeta* să viziteze Muzeul Lenin şi să scrie un articol despre acesta. Dincolo de surpriza de a nu găsi în acest muzeu nici o urmă istorică din Troţki, unul dintre principalii adversari ai lui Stalin, asasinat ulterior pe când se afla refugiat în Mexic, scriitorul constată că, deşi primit cu entuziasm, articolului său îi mai lipsea ceva. El nu conţinea nimic despre Stalin. În replică, scriitorul insistă că totuşi este vorba despre un muzeu dedicat lui Lenin. În cele din urmă, cedează persuasiunii adăugând câteva rânduri şi despre Stalin. Devenise cutumiară asocierea celor două mari personaje, Lenin şi Stalin. Ulterior, cu ajutorul propagandei, Stalin a încercat să forjeze o relaţie extrem de strânsă cu fostul şef al partidului bolşevic, pozând în continuator al acestuia. Nu puţine sunt ipostazele în care Stalin se află la dreapta marelui om, încredinţându-i-se astfel simbolic misiunea de a continua ceea ce Lenin începuse. La rândul său, Gide, din pură iniţiativă, aflat în trecere prin Gori, oraşul natal al lui Stalin, doreşte să-i trimită acestuia o telegramă cordială. Este însă iniţiat în protocolul care trebuie să prezideze modalitatea adecvată de adresare către marele om. I se propun diferite formule de adresare pentru a asezona textul prea sec al depeşei, precum „Dumneavoastră, conducător

al muncitorilor“ sau „stăpân al popoarelor“ etc. Dezgustat în urma dialogului cu autoritățile, cedează şi se încadrează în formulă. Situația se reia de câte ori trebuie să țină o alocuțiune, textul îi este rectificat atât prin adaos, cât şi prin lipsă, pentru a fi adecvat momentului şi protocolului aulic.

Aparenta iraționalitate a lui Stalin face parte, în opinia lui Andrei Siniavski, din mecanismul statului totalitar şi reprezintă nu doar un model de utilizare, ci şi o strategie a liderului absolut de a-şi conserva puterea. După lichidarea facțiunii troțkiste, a menşevicilor, Stalin trece la eliminarea principalilor membri ai gărzii leniniste, autenticii revoluționari, a posibililor concurenți din Biroul Politic. Eliminarea se face însă spectaculos, procesul este teatralizat, cu mărturii stupefiante ale complotiştilor infiltrați în eşaloanele superioare ale conducerii de partid. Iar ceea ce surprinde este asumarea de către inculpați a rolului încredințat de acuzatori. În acelaşi timp, Stalin duce până la ultimele consecințe nu doar proiectul leninist, demonstrând care sunt posibilitățile sistemului de a satura utopia, dar inclusiv discursul acestuia, utilizat *au pied de la lettre* acolo unde el este doar conotativ. Procesele de execuție din anii ’30, consideră Andrei Siniavski „nu sunt nimic altceva decât materializarea metaforelor leniniste“[536]. Efectul realizării metaforelor este unul monstruos, grotesc, creator de fabulos. Istoria este rescrisă după modelul stalinist, unde locul principal alături de Lenin îi revine lui Stalin, în timp ce ceilalți colaboratori ai acestuia, precum Troțki, Zinovieiv, Buharin, dobândesc o alură subversivă. Stalin îi înlocuieşte pe revoluționarii autentici, eliminați unul câte unul, cu *no-names*, de profesie carierişti, fără prea multe scrupule, de extracție socială modestă, slab educați, limitați şi docili executanți. Trăirismul revoluționar este înlocuit de dogmatismul şi bigotismul partinic al noilor cadre.

Dacă francezii pot da dovadă de ireverențiozitate, scriitorilor români de după 1945 le incumbă sarcina de a fi mai mult decât respectuoşi, de a fi extaziați. În broşurile de propagandă din timpul războiului cu Rusia, ca aliați ai Germaniei, i se confecționase lui Stalin un portret deformat până la grotesc. În broşura intitulată sugestiv *Viața lui Stalin, măcelarul din Rusia. Omoruri, jafuri, desfrâu*[537], Stalin apare ca o chintesență a răului, episodul anarhist este descris ca simplu act de banditism, iar Stalin drept şef de bandă în Georgia. Semianalfabet, afacerist meschin, Stalin se plimbă prin ghetou cu un cărucior de cărți pe care le închiriază contra cost pentru lectură. Hoț de buzunare, duplicitar, lucrând atât pentru revoluție, cât şi pentru poliție ca agent dublu, asasin, îşi face mâna omorând un poştaş căruia îi ia actele. Falsificator de bani, el este chiar cel care-i execută pe țari cu mâna lui, nu înainte de a participa la un viol colectiv al femeilor din

familia țarilor. Broşura poate fi citită ca un *eastern* de succes, unde Stalin joacă rolul răufăcătorului căutat de toată lumea, un geniu al răului, cu o biografie elocventă. Mai presus de toate, sursa malevolenței sceleratului Stalin vine din faptul că acesta era, *horribile dictu*, evreu, alias Leiba Gutmann.[538] O altă broşură, *Viața însângerată a lui Stalin, măcelarul roşu de la Kremlin*[539], este o prezentare aventuros-romanțată a revoluționarului-brigand uns cu toate alifiile, mai concisă, dar nu mai puțin tranşantă. Stalin, cu numele de alint Sosso, nu mai este aici evreu, ci fiu de cizmar, cu un dispreț evident față de carte – fapt care adeseori îi recomandă pe viitorii lideri energici care nu-şi pierd timpul cu şcoala –, vagabond ale cărui înclinații antisociale se împlinesc temporar când ajunge şef de bandă sub numele de Koba, specializat în jefuirea băncilor. Întâlnirea cu Lenin, care-l apreciază pentru abilitățile sale „practice“, îi deschide o fulminantă carieră revoluționară. Stalin depăşeşte orice aşteptare, devenind un lider sangvinar, sadic, un tiran în sens medieval, asemenea lui Ivan cel Groaznic, delectându-se cu execuțiile. Scriitorul-propagandist nu face economie de mijloace, ele sunt la fel de facile şi eficiente în a zugrăvi o cruzime medievală corespunzătoare scopului propagandistic, un personaj canibal lipsit de control în exercitarea puterii. Ori tocmai de control nu a fost lipsit Stalin, înzestrat cu o capacitate deosebită de a se disimula.

> Şi în această calitate, Stalin se îmbăiază în sânge. Cine i se împotriveşte este condamnat fără nici o judecată. Pereții cabinetului său erau însângerați şi plini de creerii celor ce îi ucisese cu mâna lui însăşi.
> Avea o plăcere sadică să vadă în fiecare dimineață creerii împroşcați pe podelele camerei.[540]

Imaginea intenționat caricatural-grotescă a lui Stalin, de bandit-revoluționar, avea un precedent, deloc lipsit de farmecul personajului, într-o abordare „serioasă“ situată între sociologie şi istorie, cum este cea a lui N.N. Matheescu din 1934, în *U.R.S.S. Istoricul revoluției ruseşti*.[541] Nu i se fabrică lui Stalin o falsă identitate, dimpotrivă, în *curriculum*-ul său intră la loc de cinste activitatea de brigand înnobilată nu de un civism desuet, mic burghez, ci de calitatea eroică a personajelor de acțiune, potrivite cu scopurile revoluționare.

> Ioseph Stalin n-a fost niciodată un teoretician. Pentru el, întotdeauna, practica vieții revoluționare a contat pe primul plan al luptei; spre deosebire de alții, lupta de clasă Stalin nu a dus-o în cabinetul capitonat, ci direct în stradă, printre golănime. O viață de bandit pur şi simplu, de bandit de drumul mare!

Şi cu toate acestea, ce parfum miraculos, ce inedit, ce splendoare nu conţinea această viaţă de luptă şi supliciu?[542]

Fără a ieşi din cheia discursului mitologizant, avem aici o imagine dezirabilă a lui Stalin, cu fascinaţia pe care oamenii de acţiune o exercită asupra oamenilor de cabinet. Şi în cazul portretului demonizat, dar şi în cazul prezentării sale pe criterii „sociologice“, Stalin pare să exercite un fascin teribil, dublat de oroare. Stalin însuşi avea o mare admiraţie faţă de un personaj precum Ivan Vasilievici, supranumit Ivan cel Groaznic, cât şi pentru Joseph Fouché, a cărui biografie sub semnătura lui Stefan Zweig o citeşte cu plăcere.

În condiţiile ocupării României de către trupele Armatei Roşii şi a transformării ei în aliat al U.R.S.S. contra Germaniei, imaginea lui Stalin avea nevoie de o serioasă recondiţionare, tot în sensul unei mitologizări. Pe traseul scriitorilor români care călătoresc în aceşti ani în Ţara Sovietelor se află Kremlinul, sediul puterii lui Stalin. Chiar dacă nu ajung să-l întâlnească personal, Kremlinul corespunde prezenţei active a conducătorului aflat în spatele zidurilor. Victor Eftimiu, care a făcut parte din delegaţia de ziarişti şi scriitori care a vizitat Uniunea Sovietică în 1946 prin intermediul A.R.L.U.S. şi VOKS, face un prim pas către mitologizarea generalisimului Stalin în relatările sale de călătorie publicate în foileton în *Veac nou*. În „Note din uniune“, dramaturgul oferă prin anecdotă esenţa Lumii Noi şi a noii umanităţi sovietice pusă în contrast cu inferioritatea speciilor occidentale. Indirect, chipul omului nou se reflectă în statura goliardică a lui Stalin care concentrează în gestul său magnanim potenţialul de exemplaritate de care dispune umanitatea sovietică. Vizitatorii de ocazie, sugerează anecdota, îşi pot permanentiza situaţia viatică pentru că asimilarea reformelor, noutăţilor, proiectului pe care-l propune U.R.S.S. necesită ani de studiu la faţa locului ca să fie înţeles pe deplin.

Sintetizând omul sovietic, cu câtă fineţe de marchiz al marelui secol n'a răspuns generalisimul Stalin unuia din delegaţia noastră, invitându-ne discret să mai rămânem!
Adresându-se profesorului Petrovici, l-a întrebat:
– Aţi văzut în răstimpul acesta tot ce v'ar fi putut interesa la noi?
– Nu. A răspuns rectorul Universităţii din Cluj. Ar trebui să stăm aici luni întregi.
– Cine vă împiedică? A replicat, cu simplicitate şi graţie, marele amfitrion, supremul aristocrat care e Stalin.[543]

Zaharia Stancu urmează cu stricteţe regulile encomionului. Deja, Stalin a ajuns la apogeul puterii sale, astfel că aproape orice referire la Uniunea

Sovietică trebuie să-l conţină. Prestigiul său rezidă şi din captarea capitalului simbolic de prestanţă al lui Lenin. Asemenea poeţilor de curte, Zaharia Stancu respectă un anumit canon al prezentării potentatului. Obligatoriu printre ingredientele encomiastice ale acestui canon se află evidenţierea modestiei şi faptul că marele om lucrează permanent, fără a obosi niciodată. Energetismul său are cote supraumane, dar cum altcumva ar putea fi conducătorul celui mai întins teritoriu de pe glob?

> Ai vrea să trăieşti mereu la Moscova, să treci pe lângă zidurile roşii-ruginii ale Cremlinului, vechi parcă de când lumea, să-ţi arunci privirile la sutele de ferestre luminate, întrebându-te: dincolo de care din ele, la acea oră de noapte, când întunericul atârnă ca un ciorchine uriaş deasupra oraşului, lucrează tovarăşul Iosif Vissarionovici Stalin?[544]

Gide descoperă inflaţia iconurilor staliniste, a reprezentărilor acestuia ocupând în casele cele mai simple locul tradiţional conferit icoanei.

> În biroul acestei uzine, un mare tablou simbolic ne isbise; se vedea, în centru, Stalin gata să vorbească; repartizaţi la dreapta şi la stânga sa, membrii guvernului aplaudând.
> Efigia lui Stalin se întâlneşte pretutindeni, numele său este pe toate buzele, tămâierea lui revine fără greş în toate discursurile. În special în Georgia, n'am putut să intru într'o cameră locuită, fie chiar cea mai umilă, cea mai sărăcăcioasă, fără să observ un portret de al lui Stalin agăţat în zid, în locul unde fără îndoială altă dată se găsea icoana. Adoraţie, dragoste sau frică, nu ştiu; totdeauna şi pretutindeni, el este prezent.[545]

Cultul personalităţii este fără îndoială stupefiant pentru Gide, mai ales după o revoluţie proletară având ca ideal eradicarea unei formule de tutelă monarhică şi prin urmare renunţarea la ceremonialul de la curtea ţarilor. Stalin reinstaurează practic un cult al personalităţii mult mai drastic, mai puternic, difuzat în mase şi sub controlul autorităţii vigilente. Acest fapt permite o importantă schimbare de roluri. Faptul că portretul lui Stalin este amplasat pe locul unde odată fusese icoana, autoritatea supremă, incoruptibilă, aflată deasupra autorităţii ţarului, are o puternică relevanţă simbolică, dată fiind şi atitudinea deschis ateistă a noilor autorităţi. Stalin este urmaşul lui Lenin care dobândeşte deplină legitimitate ca fiind cel mai apropiat marelui om, personalitatea tutelară.

Nu altfel îl vede Henri Barbusse, singurul scriitor francez cu care acceptă să stea de vorbă şi care-i face apologia. Boris Souvarine va scrie o monografie impresionantă şi critică a lui Stalin. Ceea ce probează de fapt cultul personalităţii de care va fi acuzat liderul de la Kremlin şi de către

urmaşul său Hruşciov transpare în omniprezenţa emblematică a portretului acestuia. Portretul lui Stalin, însoţit de cel al părinţilor fondatori, Marx şi Lenin, ocupă locul altădată rezervat icoanelor.

> Portretul său – sculptură, desen, fotografie – se află peste tot în continentul sovietic, precum şi cel al lui Lenin, şi alături de cel al lui Lenin. Nu e colţ de întreprindere, cazarmă, birou, vitrină unde să nu apară pe un fond roşu, între un tablou de pitoreşti statistici socialiste (icoană antireligioasă) şi secera încrucişându-se cu ciocanul. În vremea din urmă s-a montat peste tot, pe pereţii Rusiei şi ai republicilor, un afiş de mari dimensiuni reprezentând profilurile suprapuse a doi morţi şi al unui viu: Karl Marx, Lenin, Stalin. Să înmulţim toate astea cu sute de mii: nu există multe camere de muncitori sau intelectuali unde să nu figureze Stalin.
> Acest popor al celei de-a şasea părţi a lumii, un popor nou pe care-l iubiţi sau urâţi, priviţi ce cap are.[546]

Pentru scriitorul român, acest cult al personalităţii lui Stalin nu are nimic nefiresc, el se face mandatarul cauzelor sovietice şi încearcă să asimileze cât mai bine protocolul de curte al noului potentat, lucrând mai mult acolo unde sensibilitatea uşor de contrariat a acestuia i-o indică. Zaharia Stancu înţelege foarte bine ce anume trebuie speculat, astfel încât recurenţele jurnalului său devin semnificative. Modelul fusese preluat cu totul şi utilizat în cazul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi al activiştilor de partid[547], înfăţişaţi drept insomniaci, devotaţi muncii de partid, rămaşi să vegheze şi să analizeze şi noaptea. Stalin lucrează tot timpul şi Lenin este prezenţa simbolică pe care şi-o apropie noul lider, prezentând dublul avantaj, al popularităţii acestuia şi a faptului că era deja mort. Zaharia Stancu face din Stalin un erou al muncii, surprins în plină activitate zi şi noapte, un om care nu doarme niciodată, veghea devenind un atribut esenţial al acestui monahism revoluţionar. La pagina 39, Stalin lucrează şi în miezul zilei într-o odaie simplă, la pagina 49, scriitorul îl găseşte iar lucrând.[548] Stalin este înainte de toate primul stahanovist al ţării, lucrează neîntrerupt, aşa cum Z. Stancu lasă să se înţeleagă, şi în condiţiile austere pe care le solicită o modestie de esenţă monahală. Stalin chiar urmase cursurile unui seminar, părăsindu-l pentru aventuri revoluţionare. Simplitatea acuzată a personajului invocată pentru a ilustra şi o moralitate de claustru, îl indică pe conducător ca singurul capabil să suporte imensa povară a responsabilităţilor.[549] Veghea neîntreuptă, fie noapte, fie zi îl reclamă ca lider maxim. Această veghe este transferată şi asupra întregului aparat poliţienesc de supraveghere, dar şi ca datorie ce-i incumbă cetăţeanului obişnuit. În ţările comuniste toţi stau de veghe, la pândă, şi nimeni nu mai doarme decât ocazional. Chipul său apare nedespărţit de cel al lui Lenin.[550] Zaharia Stancu

introduce prin aceste relatări tandru-îngrijorate, o impresie de familiaritate şi o afecţiune extensibilă, atotcuprinzătoare a liderului, ilustrată eficient prin termenul de *grijă*, termen care păstrează nota familiară reînvestită în registrul familial. Marele om de stat apare astfel aureolat de grija specială pentru bunul mers al lucrurilor, o garanţie pentru liniştea celorlalţi. Această prezentare se integrează de fapt toposului datoriei, în care conducătorul apare încununat de un activism debordant, de un energetism teribil combinat cu acest paternalism al *grijii*.

> Păduri de steaguri.
> Păduri de steaguri roşii, păduri de pancarte, păduri de portrete: V.I. Lenin şi I.V. Stalin.
> Mereu V.I. Lenin şi I.V. Stalin.
> Ca valurile unui fluviu uriaş, mulţimea se scurgea cântând şi strigând numele lui Iosif Vissarionovici Stalin şi mulţimea aceasta, care aşteptase în ordine, din zori, pe străzile şi bulevardele lăturalnice, părea nesfârşită.[551]

Ambivalenţa se regăseşte şi aici, într-un straniu oximoron pentru stilul demonstraţiilor, acela de entuziasm disciplinat. Pe de o parte, Zaharia Stancu sugera spontaneitatea şi forţa proprie stihiilor, fluviul, pădurea, pe de altă parte, domesticirea lor în cadrul unui spectacol stihial, dar ordonat, disciplinat al adoraţiei. Jocul se păstrează şi la nivelul iniţialelor V.I. (Vladimir Ilici) şi I.V. (Iosif Vissarionovici), reluarea lor scandează minunata armonie între cei doi lideri ce face parte din mitologia stalinistă.

36
Oraşul şi stepa. Dimensiunile sovietice ca fapt de stil

Formarea individului în spiritul spaţiului pe care-l locuieşte constituie un element de bază pentru orice utopie, de la Campanella şi Thomas Morus până la coloniile penitenciare benthamiene. Organizarea spaţiului locativ prin limitarea sa şi prin redarea sa unei întrebuinţări colective răspunde iniţial absenţei locuinţelor, fapt care conduce la situaţii dramatice, pe care câţiva dintre călători le menţionează. Pe de altă parte, oraşele-colonii muncitoreşti transformă spaţiul de locuit într-unul specific cazarmei, unde nu există nicicum posibilitatea intimităţii şi unde toate evenimentele unei vieţi sunt transformate într-un bun comun, fapt căruia trebuie să îi corespundă renunţarea la posesie în avantajul comunităţii pe care o presupune viziunea comunistă asupra omului nou. Acest fapt nu este departe de ceea ce observă şi Gide vizitând locuinţele ţăranilor-muncitori dintr-un colhoz, şi anume că precaritatea în domeniul posesiei pare să contribuie la sentimentul colectivist, obligând la socializare într-un spaţiu restricţionat, limitat. De la palierul corporal-organic se trece la un palier filozofico-ideologic, explicându-se relevanţa estetică a acelui spaţiu. Termenul care le cuprinde pe toate şi care permite transferurile de sens cele mai şarjate cu putinţă este cel de umanism. Arhitectura sovietică reflectă umanismul sovietic.

Dincolo de această compartimentare şi funcţionalizare maximă a spaţiului locativ-lucrativ, există şi o altă trăsătură caracteristică acestui spaţiu, şi anume dimensiunea sa. Aici, U.R.S.S. întreţine un paradox insurmontabil; deşi nu are suficient spaţiu pentru locuitorii ei urbanizaţi, dispune practic de un spaţiu considerabil din punct de vedere geografic. Într-o primă instanţă, aceasta tinde să scape de sub control, ori puterea sovietelor se evidenţiază tocmai prin capacitatea efectivă de a administra dimensiunile raportând fiecare proiect la scara continentală a spaţiului deţinut de U.R.S.S. Dimensiunile, dincolo de normă, iar norma este făcută să fie depăşită, aceasta e dezideratul oricărei instituţii sovietice de la uzină până la colhoz,

asigură şi un alibi în fața criticilor mic-burgheze, în special a celor franceze. În ce priveşte dimensiunile, enormul este norma sovietică, iar scara la care se lucrează depăşeşte instrumentarul occidental. Prin urmare, aprecierea proiectului sau fenomenului sovietic trebuie să utilizeze atât argumentul ştiințific, cât şi capacitatea vizionară, potrivită să cuprindă enormul. În *Însemnări de călător. Reflecții de cititor*, Cezar Petrescu celebra vizionarismul ca o unică modalitate de a avea discernământ, raportând examenul critic defavorabil al francezilor la „această deficiență de la obârşie a viziunii". Şi, într-adevăr, din acest punct de vedere, Uniunea Sovietică oferă o mulțime de enormități.

Contemplând enormul tun-țar, Cezar Petrescu trăieşte aceeaşi euforie a măreției de expresie cadastrală ca şi G. Călinescu şi poate condensa reveria într-un curs scurt de istorie, cu evidențierea trăsăturilor psiho-fizice ale poporului rus, singurul capabil de un tun aşa gigantic, „o ancestrală aspirație a poporului şi constructorilor ruşi pentru înfăptuiri peste dimensiunile de toată ziua, pe măsura imensei lor patrii".[552] Tunul-țar apare în fiecare relatare cu privire la Kremlin pentru a ilustra genealogic preocuparea pentru gigantomahiile ruseşti şi sovietice.

Spațiul rusesc construieşte omul. Teodorescu-Branişte nu întrebuințează argumente de ordin ştiințific caracteristice definițiilor clasice, nici nu procedează în felul lui Călinescu, care configurează identitatea omului rus pornind de la matricea spațială, ci apelează, mai degrabă, un registru emoțional-empiric. Rezistența proprie omului rus rezidă într-o înfruntare permanentă a dimensiunilor, a stihiei, din acest claustru-deschis, stepa rusească, care modelează o umanitate aparte; ceea ce-l constrânge devine totodată o armă redutabilă. „Taina" ruşilor constă în adaptarea la dimensiunile propriului spațiu şi la deschiderea lui infinită. Considerațiile scriitorului pornesc de la întrebarea adresată pedagogic de către Cezar Petrescu: „Cum şi-a închipuit Hitler că va putea stăpâni această imensitate?"

> Pe pământul acesta se aştern zăpezi uriaşe. Între cer şi pământ bat vânturi reci. Iar oamenii sunt mulți şi hotărîți. Ei ştiu să privească marile întinderi, fără să-i prindă dezolarea. Ei ştiu să umble, fără ca paşii să li se afunde în pământul muiat de ploaie. Ei ştiu să treacă peste zăpezi şi să înfrunte vânturile înghețate. Numai ei, trăiți de mii de ani sub cerul acesta, în vânturile acestea, pe pământul acesta, ştiu taina lor. Sunt calmi şi nu cunosc graba, fiindcă trăiesc pe aceste întinderi mari. Nu-i sperie nimic, fiindcă nimic nu e mai înfricoşător decât spațiul, cu care s-au împrietenit de veacuri. Au conştiința forței lor, pentru că trăiesc într-o țară mare.[553]

Arghezi respectă şi cealaltă clauză a gigantismului lumii explorate, complexul liliputan românesc, indus cititorului prin raport cu vastitățile şi

gigantomahiile care sunt proiectele sovietice. Licența autoincriminării din motive politice este completată şi la nivelul unei filozofii a spațiului de uz didactic-ideologic. Românul este mic sufleteşte pentru că a dorit să-şi redobândească teritoriile ocupate de U.R.S.S. în 1940 şi a fost confruntat cu grandiosul, complicat şi de proiectele edilitare sovietice, şi de ingineria socială a noului stat-mamut. Viziunea dimensiunilor îl dă peste cap pe scriitor, silit să constate anvergura care îl face să vorbească. Pentru aceasta, la fel ca şi Sadoveanu, Arghezi apelează la o istorie secundă, pe care o reinterpretează. Este ales Jonathan Swift, cu romanul său parabolă *Călătoriile lui Gulliver*, care trece adesea drept un autor pentru copii, aşa cum cartea sa pare în principiu o carte facilă, amuzantă. Poetul „boabei şi al fărâmei“ trebuie să fi gustat minimalismul acesta pe înțelesul copiilor, menit să descrie altfel o dublă experiență a extremelor, o telescopare, un joc abil al perspectivei. Gulliver are perspectiva *dominantă* a uriaşului, dar şi pe cea *dominată* a piticului. Arghezi se joacă cu acest raport de forțe, pentru o clipă chiar el, Gulliver, despărțit de teritoriul sovietic doar de un pas, ce-i drept urieşesc, pentru a reveni din perspectiva colectivității pe care-o reprezintă la condiția de popândău.

> Va să zică, îmi ziceam în zilele petrecute între dimensiuni, e de ajuns să faci două mii de paşi din mahalaua ta până la Moscova, ca proporțiile vieții şi înțelesurile să fie date peste cap. Cred că acelaşi sentiment de răsturnare l-a zăpăcit şi pe Gulliver când a intrat în Brobdingnag. Este drept că paşii mei au fost de câte un km, dar tocmai lungimea lor era o pregătire la ceea ce trebuia să văd şi să cunosc nemăsurat, după trei zile şi trei nopți de călătorie. Distanța pe scară nemărginită acordă majoritatea perspectivei cu monumentalitatea nebănuită a scopului atins. O furnică pleacă din muşuroiul ei şi se trezeşte înaintea unei catedrale de piatră, pe care se sileşte să o zărească până la vârf. Kremlinul are înăuntrul lui nu mai puțin de douăzeci de turnuri şi cupole şi furnica mea urcă amețită. În câteva zile au crescut de două palme.[554]

Pasul făcut de Arghezi are câte un kilometru, sunt paşii uriaşului Gulliver în Liliput, dar, odată ajuns la Moscova, raportul se schimbă, Gulliver-Arghezi ajunge în țara urieşescului, a uriaşilor şi este redus el însuşi la dimensiuni liliputane. De pildă, la dimensiunea unei furnici incapabile să cuprindă nemărginirea unui turn. Constatările pe care le face în U.R.S.S. îl determină să invite la încredere totală, la abandonarea oricărei inerții suspicioase şi, pentru ca tabloul să fie mai plastic şi mai fidel ademenirii, scriitorul îi asimilează pe conaționalii săi unui popor blând, catifelat şi simpatic de popândăi, remarcabili pentru proverbiala lor anxietate. Pe aceşti popândăi şi cea mai mică mişcare îi face să intre înapoi în găurile lor. Din locul în care se află,

pe umerii uriaşului, Arghezi face semn că nu e nici o primejdie pentru poporul său de popândăi.

> Noi, cei din Liliput, eram în mare parte închipuiți – orbi şi proşti. Gândirea adunată la rădăcina cârnă a nasului se sfiise şi se înfricoşa. Veniți aici să vă dezmeticiți, prietenii mei, şi să vedeți ce-i îndrăzneala inimii, ce-i bărbăția, ce-i sănătatea morală, ce-i sinceritatea caldă, ce-i biruința, şi să vă dați seama în ce încâlcire de prejudecăți v-ați pierdut, până la Augustul de azi 12 ani. Erați lângă prieteni şi vi-i socoteați duşmani. [...] Ce v-a speriat şi vă mai sperie pe unii dintre voi decât ignoranța? [...] Ieşiți, prietenii mei, din bârloagele sufletului, ascunse, uriaşului înainte. Încă n-ați priceput că vă e prieten, că vă iubeşte şi că v-a prețuit?[555]

Aparent este bizar că Arghezi reia clişeul câştigării încrederii atât de utilizat după război, în climatul relațiilor prieteneşti, calme, cu U.R.S.S. După 8 ani de zile de conviețuire, *bona fides* a spațiului politic conjugal încă mai trebuie argumentată? Scriitorul însă nu face decât să se încadreze în formulă, aportul său constând doar în plastica comparațiilor din registrul animalier. Arghezi înşiră un întreg pomelnic de virtuți care pot fi achiziționate din Uniunea Sovietică, tot atâtea locuri în inimă pe care le oferă uriaşul cel bun. Autorul *Cimitirului Buna-Vestire* îşi introduce cititorul într-o atmosferă feerică, a *polit*-basmului sovietic, într-un fel de țară unde miraculosul ține de ordinea firescului, a actului cotidian, ceea ce-l determină pe poet, după o mai veche apucătură, să întindă mâna şi să pipăie pentru a se încredința pe deplin. „Am văzut cu ochii mei, am pipăit cu degetele mele." De data aceasta, satisfacția este deplină, scriitorul se încredințează de realitatea miracolului, iar entuziasmul, țipătul său victorios nu mai poate fi stăvilit. Poetului în sfârşit i se arată.[556] Urmând ca acesta să dea mai departe buna vestire a înfăptuirilor sovietice.

În „Cuvânt înainte", Demostene Botez trece în revistă o anume stare, o anume sensibilitate care decurge din experiența sa de călătorie, stare care se înscrie cuminte în paradigmă. În primul rând, scara la care lucrează sovieticii este impresionantă şi ea impune călătorului o reverență adusă grandorii. Călătorul romantic se lăsa copleşit de extaz în fața unor peisaje naturale, evocând puterea creației şi forța care întreține un întreg ansamblu nu numai peisagistic, dar şi creațional. În romanele lui Jules Verne, extazul apărea în fața unor realizări tehnico-ştiințifice remarcabile şi acolo proiectul nu depăşea totuşi o măsură comprehensibilă, primind justificările şi explicațiile unui ghid avizat. În cazul vizitelor în U.R.S.S., ceea ce impune este manipularea acestei măsuri, sau mai precis fluiditatea manipulărilor şi a operațiilor la nivelul acestei scări. Demostene Botez constantă că, în ciuda proporțiilor, a masei, a volumelor enorme, din manipularea acestora

decurge o stare de armonie, generată de controlul perfect, de stabilitate. Există aici un reflex cosmogonic ocultat abil, gigantogonia sovietică presupune virtuţi încredinţate în mitologie eroilor fondatori. Dar Uniunea Sovietică nu-şi arogă un rol mai mic din punct de vedere simbolic decât acela de a crea o nouă lume. În noua lume socialistă avem acest raport armonic de esenţă mitologică între mijloace şi dimensiunile cosmice în care acestea intervin cu concursul eroilor fondatori. Totodată, nici unul dintre aceşti vizitatori nu pune la îndoială vreodată eficienţa unor proiecte-gigant, întregul proces se află dincolo de posibilităţile analitice ale călătorului şi dincolo de orizontul lui de aşteptare, cel mai adesea corect informat, pentru că aceşti călătorii români pretind că îşi fac corect temele. Cu toate acestea, sunt luaţi prin surprindere. U.R.S.S. este un uriaş şi totul în U.R.S.S. este uriaş. „În conştiinţa acestei forţe este o mare siguranţă, o impresionantă linişte şi o izbitoare simplitate. Ai mereu impresia că tot ce se face, oricât de gigantic, este firesc şi de la sine înţeles."[557]

Gigantismul intră în ordinea firii – în cele din urmă, pentru a înţelege U.R.S.S., trebuie să te raportezi la o altă scară, să accepţi regulile unei noi lumi şi mai ales nu atât pe cele de ordin mentalitar, cultural, civilizaţionale, cât unele de ordin (meta)fizic, cele ale unei noi dimensiuni. Nu numai că în această nouă dimensiune totul se petrece normal, totul se află în deplină armonie cu totul, dar dimensiunea, gigantismul reprezintă chiar norma. Forţa gigantului nu stă numai în muşchii săi, ci în conştiinţă, este vorba despre o forţă controlată armonios. Încă o dată, Arghezi ne asigură că nu există nici un reziduu de impulsivitate, de instabilitate psiho-motorie a acestui Goliat, prin urmare nu există motive pentru a te teme sau, mai important, pentru a rezista.

Pentru Petre Nemoianu, referinţele de tip ghid turistic cu privire la istoria acestei arme care n-a fost utilizată niciodată diferă de cele ale lui Zaharia Stancu din *Prin U.R.S.S.* Petru Nemoianu, care călătorise în U.R.S.S. înainte de al Doilea Război Mondial, indică drept constructor al tunului intitulat şi „ţar-puşcă" pe italianul Dobasis, şi anul 1482, anul turnăriii. Între timp, cu Zaharia Stancu „autorul" tunului devenise rus, pe nume Andrei Cehov, un nume cu o certă rezonanţă literară, iar tunul ajunsese ceva mai tânăr, fiind fabricat abia în 1586. Aceste inconsecvenţe istorice, care au precizia lor, indică o viziune „autentic" sovietică asupra istoriei, care se scrie pe măsură ce se reciteşte.

Spaţiul este altfel, prin urmare, şi omul nu poate fi decât pe măsura acestui spaţiu, confruntat cu o deschidere perspectivală extrem de largă, care implică transcenderea limitelor spaţiale prin ilimitatul perspectivei. Călinescu formulează metamorfoza ontologică pe criiterii marxiste: acumulările

cantitative până la enorm provoacă un salt calitativ, camuflând o ruptură de nivel similară unei epifanii sau unui salt transcendental. Dimensiunile trec din sfera fizică, spațială, în cea metafizică, a percepției, a viziunii. Secularizarea brutală și rapidă a unei societăți în care religiosul jucase un rol fundamental presupune resemantizarea sa, cu conservarea reflexului mentalitar. Acest elogiu al „mărimilor“, al gigantescului, reprezintă una dintre distorsiunile procesului de secularizare a societății sovietice prin reformularea transcendenței ca ordin de mărime având relevanța miracolului. Transpunerea mărimii la nivelul percepției edifică și mai bine natura acestui proces. G. Călinescu reține corect că diferența o face nu raportul intern, armonic, echilibrat, ci raportul extern, unde se sesizează numaidecât ordinul de mărime. „Lățimea bulevardelor păstrează proporția convenită, rezultatul, prin raportare la întreg, devine tulburător. Există acolo și «mare», și «mic», însă «micul» e «balșoi».“[558]

Călinescu face un salt de la empiro-criticismul statistic la mitocritica discursului simbolic. În ordinea întregului, armonia este deplină, categoriile clasice de stabilire a raporturilor ierarhice dintre dimensiuni nu au fost dizolvate, există și „mare“, și „mic“, cum altfel?, numai că scara diferă. Raportate la scara europeană, dimensiunile sovietice își relevă gigantismul. Ne aflăm în țara uriașilor, unde Gulliver este un pitic. Acest fapt îl face pe Călinescu să considere ca apriorică această unitate de măsură, devenită totodată o matrice stilistic-mentalitară a poporului sovietic. În acest caz, mai mare înseamnă măreț, superior, Goliat triumfă asupra micuțului David venit de la București. „Îndrăznesc a afirma că poporul sovietic posedă un *a priori* spațial deosebit de al nostru, că el vede lumea după o categorie calitativ superioară.“[559] Cum acest fapt constituie o trăsătură fundamentală a poporului sovietic, nu-i rămâne lui Călinescu decât să probeze teoria sa printr-o serie de exemple, chiar și în cazul celor „mai umile“ devine sesizabilă această ruptură de nivel, această transcendență camuflată în dimensiuni.

> Dimensiunea transcendentală se verifică în lucrurile cele mai umile. În Muzeul de artă populară din Kiev este o natură moartă care te izbește. Niște fructe și legume colosale par privite cu telescopul, în galeria Tretiakov din Moscova un tablou de Mîșcov zugrăvește hălci mari de carne, osânză, un curcan, o oală. [...] La hotel întâlnesc un fotoliu neverosimil de mare cu două mânere terminate în labe de leu, groase ca niște picioare de elefant.[560]

Călinescu pare să împărtășească genuinele uimiri cadastrale care țin loc de viziune în artă ale primilor călători români la începutul secolului al XIX-lea în spațiul occidental, exemplar fiind Dinicu Golescu, numai că în locul Occidentului luminos și civilizat se află Orientul sovietic. Impresionat

nu numai de cantităţi, cât şi de dimensiuni, examinând fotoliul aflat în camera sa de hotel, Călinescu simte gheara leului.

> Dilataţia orizontală este fenomenul rus cel mai caracteristic. În Uniunea Sovietică arhitectura se desfăşoară sub regimul planităţii. A spune că totul este acolo mai mare este adevărat, dar nu suficient de exact filozoficeşte. *Nu dimensiunile sunt mai mari, deşi empiric se poate susţine aceasta, ci unghiul de percepţie* [s.n.]. Dacă am muta Sf. Petru din Roma la Bucureşti, el ar strivi un cartier întreg şi ar meschiniza oraşul, punându-l sub teroarea cupolei michelangeleşti, dar, dacă am curăţa locul pentru ca monumentul să încapă, el poate fi, la urma urmei, găzduit. Solul românesc şi cel italian aparţin aceleiaşi planete. Nu tot astfel s-ar întâmpla cu biserica Sf. Vasile din Piaţa Roşie a Moscovei, care, deşi practic ar încăpea, fiind un monument de dimensiuni mici, ar da impresia de a fi lipsită de spaţiu. Un picior de statue uriaşă intră perfect ca ornament în odaia noastră, imaginaţia însă continuă detaliul dincolo de tavan. Un metru reprezintă rezultatul împărţirii meridianului cu zece milioane. Dar metrul din Marte ori din Lună nu este egal cu metrul terestru. Metrul din Uniunea Sovietică nu este egal cu al nostru.
> Dacă am presupune că o ţară acordă capitalei sale un procent de atât la sută aplicat la lungimea şi lăţimea străzilor, atunci Rusia, respectiv U.R.S.S., aplică acest procent luând ca punct de plecare imensul ei teritoriu.[561]

În mod clar, sovieticii nu se mai încadrează în etalonul comun, de unde paradoxul *inegalităţii celor egale*: metrul sovietic este mai mare decât metrul românesc şi desigur decât cel european.[562] Acest „raţionament" al călătorului român postbelic, am văzut, corespunde unui proces susţinut de autominimalizare în raport cu U.R.S.S., uneori prin intermediul unor terţi prestigioşi care se pot înscrie fie şi numai ocazional în economia simbolică a enormului sovietic. În acelaşi timp, profesorul subliniază natura calitativ transcendentă a dimensiunii sovietice în acord armonic cu deschiderea sa perspectival-vizionară, sau, în termenii judecăţilor călinesciene, argumentul său poate fi exprimat „cadastral": un spaţiu mai mare, o viziune mai mare; un spaţiu mai mic, o viziune mai mică. Extensia percepţiei la viziune se face în funcţie de extensia spaţială. Din acest punct de vedere, România ar fi condamnată din cauza deficitului spaţial la modestie, moderaţie, înţeleasă ca deficit de vizionarism.[563] Dacă „stilul este omul însuşi", cum sună apoftegma contelui de Buffon desprinsă din studiul său *Discours sur le style*, „marele stil" produce mari oameni, mari opere, cu alte cuvinte monumentalul.

> Marele stil e mult mai frecvent acolo decât la noi. Grandoarea peisajului, monumentalitatea oraşelor, frecvenţa porticurilor şi a colonadelor dau individului un sens al sublimului şi un orgoliu calm traductibil în gest. [...] Progresul sovietic porneşte de la un punct înaintat culturaliceşte. Nivelul monumental, măreţia unei

literaturi care a produs un Puşkin şi un Tolstoi, noţiunea unei ţări puternice şi vaste au ca rezultantă un suflet plin de gravitate.[564]

Aprioricul spaţial îşi găseşte corespondentul la nivel arhitectonic în monumental şi la nivel uman în vizionarismul şi gravitatea omului sovietic. Sau, prin reformulare: spune-mi ce dimensiuni are spaţiul pe care-l locuieşti ca să-ţi spun cine eşti (sau cât de mare eşti).[565] Cu alte cuvinte, extensia orizontală şi enormul având ca expresie monumentalul se transformă calitativ în stil, un stil al enormului. Stilul se armonizează în conţinuturi sufleteşti, expresia de gravitate a sufletului rus sau sovietic ar decurge din aceast transfer al mărimii în măreţie, de pe coordonata spaţial-arhitectonică pe cea spiritual-estetică, ca stil şi profunzime afectivă. Într-un fel, acest determinism al transcendenţei, ca ocultare a religiosului, reprezintă cheia transformismului sovietic. Călinescu extrage din ecuaţia enormului sovietic numai partea pozitivă, evitând să vadă în aceasta depăşirea normei ca abnorm.

O parte dintre scriitorii români călători în Ţara Sovietelor vor apela la o mitologie elocventă pe tema pacifismului şi blândeţii funciare a vecinului de la Răsărit în raport invers cu forţa pe care o deţine acest colos. Se poate vorbi de un mit al Gigantului, colosul sovietic despre care Diderot afirma că are picioare de lut, care se circumscrie în sfera noilor raporturi cu U.R.S.S. În mod similar, la sfârşitul cărţii sale despre U.R.S.S., *Caleidoscop. Impresii din Uniunea Sovietică*[566], Sadoveanu apelează tot la un fapt mitologic, extras din cultura populară rusească. Protagonistul este o fiinţă mitologică, un gigant, Ilia Muromeţ, care la o sută de ani apare pentru a-i pedepsi pe asupritori şi pentru a instaura un fel de legat al păcii. Aşa cum o repovesteşte Sadoveanu, legenda se referă la trei momente definitorii pentru istoria Rusiei, corespunzătoare unei triple epifanii a lui Ilia Muromeţ[567], pe vremea ameninţării cu invazia a mongolilor, o alta pe vremea ţarului Petru Alexeevici şi penultima în războiul cu Napoleon, în secolul al XIX-lea. Ceva sălbatic se trezeşte din somn, iar această trezire are efecte tectonice, zguduie lumea din temelii.

Poporul rus are o legendă interesantă despre isprăvile unui erou al său cu numele Ilia Muromeţ. Acest Ilia Muromeţ e un uriaş care trăieşte retras în locuri depărtate şi păduri nestrăbătute. Numai din când în când, la un veac o dată, iese la lume ca să facă dreptate între oameni – să spargă pe răi şi să răzbune pe cei umiliţi. Ieşirea sa între răutăţile omeneşti se face cu spaimă şi cutremur. După ce a săvârşit cândva prima-i faptă, Ilia s-a întors în singurătăţile lui, în codri, şi a căzut în somnul lui de un veac. Aşa a făcut şi în alte dăţi. Această ieşire simbolică a eroului popular rusesc răspunde oarecum şi realităţilor istorice ale lumii răsăritene. [...] Iată că în

veacul nou Ilia a ieşit iar cu toporul său din negura singurătăţilor şi codrilor, căci lumea se dovedise căzută în răutăţi mai afund decât oricând.
Însă uriaşul, după fapte cum nu s-au mai pomenit, nu se va mai întoarce la somn şi la singurătatea sa, ci rămâne să privegheze întocmirile cele nouă, pe care le-a săvârşit pentru poporul său şi pentru alte popoare.[568]

Şi Sadoveanu apelează la o lectură parabolică, menţionând că uriaşul, după Revoluţia din Octombrie, nu va mai abandona încă o dată umanitatea, rămânând definitiv în slujba umanităţii, adică la guvernare. Un fin elogiu adus lui Stalin[569]. Trebuie remarcat că fiecare izbucnire „revoluţionară“ are menirea să instaureze un echilibru tulburat de inegalitatea dintre oameni, însă uriaşul acţionează justiţiar şi reglează temporar situaţia, acţionând în favoarea celor dezavantajaţi. Aceste seculare intemperanţe vindicative au ceva din mecanismul întoarcerii refulatului. Ceea ce este sălbatic se întoarce în cetate, stihia revoluţionară se trezeşte pentru a adormi la loc pentru încă un secol. Asemenea unui cataclism, uriaşul cutremură pentru o clipă aşezarea inechitabilă a lucrurilor, fără a fi capabil să-şi prelungească efortul până la a menţine stabilitatea. Metabolismul gigantului este foarte lent, forţă cu adevărat redutabilă, dar semiconştientă, ea se resoarbe în inerţia lenitivă a odihnei celei din veac. Ulterior s-a utilizat pentru U.R.S.S. şi sintagma „Uriaşul cu picioare de lut“ (Diderot), potrivită pentru a descrie insecuritatea şi nesiguranţa demersurilor sale, o putere greu de controlat, şi prin aceasta cu atât mai periculoasă. Oricum, instalarea în lume, în civilizaţie a acestei forţe corespunde cumva civilizării şi controlării ei, o îmblânzire a stihiei. Omul nou va porni un război împotriva naturii, în plus, Sadoveanu, ca purtător de cuvânt a colosului sovietic, trebuie să acrediteze caracterul pacifist, controlat, al acestei forţe zdrobitoare.

O foarte interesantă abordare a acestei teme o avem din partea unui teoretician rus contemporan, Mikhail Epstein. Pentru Epstein, această extindere nemăsurată este asociată cu voluptatea, cu extazul şi nu lasă loc pentru fixare, pentru echilibrare şi măsură. Acest nomadism, ca maladie a spiritului rus, face din dimensiuni un mod de a pierde raţiunea oricărei fixări, a scopului. Ceea ce evidenţiază scriitorii-călători români este tocmai proprietatea acestui spaţiu nemăsurat, ostil prin întindere şi nu prin relief, de a dizolva inamicul, de a-l împrăştia, de a-l dispersa şi a-l îngloba în distanţe. Epstein arată că această elongaţie fabuloasă acţionează şi invers, posesorul acestui spaţiu este incapabil să-l posede, cade pradă aceluiaşi vertij al distanţei. Expresia acestui vertij poate fi în cheia unui mai vechi spirit nomad, dorinţa nu de a-l limita, ci de a-l poseda extatic prin extindere nelimitată, care-şi găseşte o expresie adecvată în imperialismul sovietic, cel care şi transformă întinderea în dorinţă permanentă de extindere.

Mărimea noastră fabuloasă – nu e asta un avânt al dorinței, o senzuală incorporare a spațiului? Ce este, până la urmă, dorința noastră enormă și insațiabilă pentru teritoriu, decât o sete de expansiune? Am obținut ținut după ținut, kilometru după kilometru, fără puterea de a ne opri pentru a ne cartografia granița, pentru a construi o casă solidă, a noastră. Însăși câmpia netedă care se întinde cât vezi cu ochii în toate direcțiile constituie modelul perspectivei noastre haotice asupra muncii, pentru că dorul de ducă este, desigur, și el, o formă de dorință pentru viața nestatornică, de hoinăreală, de umblat aiurea. Dorința este un nomadism psihologic; poate ne-a fost inculcată de triburile și hoardele nomade care au dat buzna peste Vechiul Rus și l-au cotropit în secolul XIII. [...] Prin urmare, suntem incapabili să evadăm din cuprinsul granițelor noastre fabuloase care ne țin strâns în mâna lor, hotărând dinainte întregul spirit nomadic-senzual al existenței noastre istorice.[570]

Noul imperiu înglobase provincii îndepărtate, de la Extremul Orient spre civilizațiile occidentale ale Europei Centrale și de Est, cu excepția României, în baza ascendentului unei mai vechi culturi slave, iar în relatarea sa de călătorie, Călinescu citează avenit din Pușkin pentru a ilustra această teză: „Svonul numelui meu se va răspândi peste tot/ Dealungul imensei Rusii,/ Fiece popor de la noi mă va numi,/ Mândrul descendent al Slavului, Finlandezul,/ Tunguzul rămas aproape sălbatic până azi,/ Și Calmucul prieten al stepelor."

Dimensiunile, în accepția lui Epstein, funcționează ambivalent, reprezintă o capcană atât pentru inamic, cât și pentru posesorul lor, care niciodată nu ajunge să le cuprindă, să le posede cu adevărat și, cu toate acestea, trăind cu dorința de a le extinde la nesfârșit, ceea ce poate explica până la un punct o politică anexionistă.

Călătoria lui Demostene Botez, începută pe 27 septembrie, durează 14 zile. Poetul se găsește în extaz în fața vagoanelor sovietice arătând ca niște stații orbitale, beneficind fiecare de un fel de microclimat, module care se deplasează în spațiul ostil al stepelor înghețate. Dimensiunea stabilește și un raport de identificare permanent cu ceea ce este sovietic.

Vagoane sovietice!

Le văd pentru întâia oară. După un principiu de drept internațional, locul unei legații, cu casă și grădină cu tot, într-o țară străină, își adoptă naționalitatea legației respective, de parcă ar fi o insulă de un alt neam.

Asta mi-a venit în minte când am trecut pe lângă vagoanele de dormit sovietice. Ele erau, aici, o frântură din Uniunea Sovietică. Cel ce se urcă în ele, trecând scara, pășește chiar de aici în altă țară. Îți dai seama de departe că ele sunt venite temporar, dintr-o țară gigantică, cu alte dimensiuni. Literele groase în relief, ale inscripțiilor de pe ele, stema Uniunii Sovietice, puternică, alcătuirea însăși a vagoanelor parcă ghintuite ca niște cuirasate, arată, de la prima vedere, că ele umblă îndeobște

prin ţinuturi nemărginite, pe unde toate sunt grandioase. Sunt făcute să mergi cu ele zile, nopţi şi săptămâni întregi fără grijă.[571]

Un alt aspect sesizat de scriitor la vagoanele sovietice este trăinicia lor, aspectul lor de cuirasate, această impresie de forţă induce şi respectul pentru U.R.S.S.

Călinescu se lansează în consideraţii cu caracter general despre matricea stilistică a omului sovietic, precizând că exagerarea are un scop didactic şi că se află în deplin acord cu arhitectura rusă. Această arhitectură are ca scop absorbţia vidului, umplerea golului, şi face acest lucru printr-o extensie raportată simbolic la întinderea uriaşă a stepei ruseşti.

Toate aceste consideraţii în care intră fireşte o metodică exagerare au scopul de a explica acea uimire pe care a produs-o şi o produce mereu călătorului străin spaţiul sovietic. Nu sunt speculaţii de caracter gratuit estetic, sunt modurile înseşi de a intui calitatea de Weltanschauung a omului respectiv. Individul gotic pare preocupat de a evada deasupra feţei pământului, de a sfâşia ceaţa şi a-şi face ferestre prin ea, meridionalul grec şi latin are obsesia monumentalului, a corectării peisajului, şi descoperirii geometriei în geologie. Omul din spaţiul sovietic se arată preocupat de a umple planurile vide. Liniile ferate largi, pe un terasament imposibil de lat consumând orizontul, irită globii noştri oculari. Podurile de la Leningrad au o lungime de neconceput, sunt adevărate punţi maritime. Ermitajul se perpetuiază de-a lungul apei într-o succesiune inumerabilă de coloane, corpurile noi, suficient de înalte, calcă un spaţiu orizontal proporţional, ba chiar puţin exagerat. Luaţi Palatul Telefoanelor din Bucureşti, care dă iluzia ameţelei fiindcă e vertical, şi continuaţi-l până aproape de biserica Kreţulescu şi veţi obţine o oarecare clădire sovietică fără nici o agresiune spre cer. În vreme ce italicul a diversificat arhitectura spre a scoate un efect de lungime de la Nord spre Sud, sovieticul unifică şi mănâncă golul spre a-l desfiinţa. Pieţele dau în alte pieţe, bulevardele aleargă circular şi perpendicular, mari blocuri ies din oraşe şi se răzleţesc pe câmp, fără altă motivare s-ar zice decât aceea de a ascunde imensitatea, de a o face familiară. Omul se sileşte a aduna capetele uriaşei ţări, a obţine sentimentul de mic. În Uniunea Sovietică se construieşte cu ardoare în toate punctele, de la Vladivostok, un transsiberian cu bot de avion aleargă peste Urali, lumea foloseşte tot mai des aeronava şi Moscova are un aeroport care e un palat. Stând pe două continente, *cetăţeanul din U.R.S.S. caută să pună stăpânire asupra spaţiului, să transforme expediţia în călătorie interioară* [s.n.]. Însă, chiar dacă de la Lemberg până la Irkutsk ţara ar fi străbătută de bulevarde, coordonatele nu s-ar schimba şi metrul local ar fi mai mare. Din sentimentul de a nu izbuti să umple cu corpuri solide planul orizontal, se naşte la individul din ţara sovietică o dezolare solemnă şi un sentiment de sublim geologic care se învederează în pathosul privirilor, în mişcarea dramatică a bustului. Pupilele ochilor cuprind blând linii orizontale foarte îndepărtate şi indică distanţe vaste. Statuaria, arta teatrală, gesticulaţia zilnică verifică, dacă eşti atent,

până azi această mândrie nostalgică de a aparţine unei întregi planete, şi mi-am amintit îndată versurile lui Puşkin.[572]

Totul se redimensionează la puterea sovietelor. Imediat ce graniţa a fost depăşită, ca şi Arghezi, G. Călinescu face experienţa intrării într-o nouă dimensiune. Totul trebuie raportat de acum încolo la o altă scară, la unităţi de măsură sovietice, cu impresia de dilatare până la incomensurabil. Principala tensiune ce decurge din relaţia om-spaţiu ţine de felul în care sovieticul ia în primire acest teritoriu plan, aparent infinit extensibil. În cele din urmă, vederea se combină cu viziunea, prima empirică, cea de-a doua cu o componentă speculară, fantasmală. Problema privirii ţine de percepţie, de unghi, există un raport armonic între spaţiu şi arhitectură.

Contrar viziunii idilic-beatificante a lui Gaston Bachelard, în ordinea fenomenologiei imaginaţiei, ca şi a percepţiei, mărimea creează sau este creată şi de reverii anxioase. Afirmaţia potrivit căreia „Mărimea progresează în lume pe măsură ce intimitatea se adânceşte“[573] poate fi uşor contrazisă, fenomenologia extensiei, a expansiunii, a extazului nu se rezolvă totdeauna în ultimul dintre termeni, extazul, fie el şi făcut pe comandă, aşa cum apare la scriitorii români. Expansiunea, extensia au şi acest complement al unei agresivităţi disimulate în contrariul ei. Făcut pentru a elogia, argumentul poate sprijini şi contrariul, extensia spaţială reprezintă şi corelatul obiectiv al tendinţelor anexioniste ale Uniunii Sovietice, caracterul virtual punitiv al acestor dimensiuni care au înghiţit maşina de război germană, armata franceză a lui Napoleon Bonaparte. „Reveriile“ călătorilor români subliniază şi exagerează doar una din laturi – cealaltă se află în subtext ca avertisment, acela de a nu angaja o confruntare directă cu asemenea dimensiuni, sau ca regret de a fi făcut-o. Nu despre intimitate este vorba, în ciuda dovezilor de umanism superior arătate de sovietici, ci de noutatea şi deschiderea perspectivală de o amploare fără precedent pe care o oferă spaţiul rus sau sovietic, spaţiu înglobant, dar în acelaşi timp deschis oricărei posibilităţi, oricărui proiect. Călătorul român îşi declară artificial *topofilia* (Gaston Bachelard)[574] faţă de un spaţiu străin pentru a-şi ascunde de fapt topofobia şi agorafobia: principala trăsătură a alterităţii acestuia rămâne imensitatea. Spaţiul sovietic apare mai puţin ca un *spaţiu fericit* (Gaston Bachelard) – principala sa trăsătură o constituie dimensiunile –, cât ca un spaţiu privilegiat.

37
Despărțirea de Rusia

Despărțirea de Rusia se face pentru Herriot într-un loc cu valențe simbolice, ultimul popas fiind Piața Roşie. Este vorba însă de vechea Rusie țaristă, şi nu de cea sovietică. Locul de adio se află chiar la catedrala Vasili Blajenîi.

> Vechea Rusie este moartă, moartă pentru totdeauna. Pentru a-i spune adio, m-am dus să văd pentru ultima dată în Piața Roşie biserica preafericitului Vasile cu mănunchiul său de cupole în culori stridente, cu formele sale paradoxale, încă mai stranii din cauza vopselurilor care fac să strălucească de culoare micile carouri de faianță. [...] Un club comunist, un restaurant comunist au pus stăpânire pe mânăstire.
> Vechea Rusie este moartă; aici, ca peste tot, a fost călcată în picioare.[575]

Surprinzător, Herriot acordă credit Rusiei comuniste şi revoluției „care a distrus totul în calea sa", insistând să vadă spiritul lui Jaures, învingând spiritul infatigabilului, ubicuului Marx.

Ion Pas se desparte de Fadeev cu mari regrete, şi de Uniunea Sovietică, „cu şi mai mari regrete". Pentru Andrei Tudor această despărțire are loc în mod simbolic în Piața Roşie, unde scriitorul contemplă gloria sovietelor, precum altădată Napoleon piramidele în Egiptul cucerit. „În Piața Roşie, la poalele Kremlinului, lângă Mausoleul lui Lenin simți, cum spunea Napoleon, că te privesc secolele. Dar ai şi sentimentul că le priveşti pe cele ce vor veni."[576] Pentru Demostene Botez, dilema cumpărăturilor de ultimă oră se resoarbe în sentimentul nostalgiei. Amintirile se scriu în ritmul călătoriei de întoarcere, al retrospectivei nostalgice asupra locurilor de hagialâc şi a sfinților panteonului sovietic. Nostalgia se proiectează şi asupra ghidului, tovarăşa Irina, a cărei misiune „turistică" de supraveghere s-a încheiat.

> Tovarăşa Irina stă pe peron mai deoparte „Maurul şi-a făcut datoria..." Dar ochii ei gri-verzi mărturisesc o umbră de melancolie.

E menționat totuşi aici ceea ce este mai semnificativ, ceea ce defineşte Moscova şi Lenigradul.
Am cunoscut locuri pe care le-au sfințit Lenin, Tolstoi, Puşkin, Maiakovski, am cunoscut oameni şi înfăptuiri. [...] Taca-taca, taca-taca, bat roțile vagonului, şi-i parcă țăcănitul unei uriaşe maşini de scris care-mi bate amintirile.[577]

Henri Béraud este cuprins şi el de nostalgie după sufletul rus, dincolo de impresia execrabilă pe care i-a produs-o bolşevismul. Pentru acest suflet rus a venit în Rusia Sovietică.

Sufletul Rusiei l-am regăsit tot la fel, barbar, tânguios, superstițios, încrezător în minuni. Sub cenuşa trandafirie a marxismului, după incendiu, regăsim toate imaginile de odinioară, precum şi mozaicurile cu fondul auriu al lui Ivan cel Groaznic, tablourile cu culori vii ale lui Mihail Strogov, tunurile Marei Armate şi sperietoarea bărboasă a lui Rasputin, rasa neprihănită a Patriarhului Fotuis şi cei doisprezece destrăbălați ai împărătesei Caterina.[578]

Trandafiriul în care vede totul Béraud, la despărțire, este unul şters, un roşu degradat, un „roşu convalescent". Pentru Béraud, bolşevismul nu este decât o fațadă, aşa cum programul de reformă, metamorfoza propusă de valul revoluționar, nu este decât o promisiune pentru viitor. Sentimentul dominant este unul de dezamăgire, al unei inocențe pierdute, care poate fi doar contemplate sub forma unui copil care dincolo de orice adeziuni aşteaptă viitorul.

Mâine voi părăsi Moscova. Cine ştie? Din depărtare poate că o să văz acest trandafiriu searbăd şi spălăcit de pe fațadele şi pavilioanele sale, întunecându-se mai mult? Aş fi destul de mirat. Nici timpul, vai! Nici leghile străbătute nu-i înapoiază iluziile pelerinului dezamăgit.
O să mă gândesc, desigur, la acea tribună de culoarea flăcărilor de pe care Lenin, în Octombrie, vorbi nenorociților din Petersburg. Dar mă voi gândi şi la protocolul sovietic şi la şeful său caraghios şi josnic, acel Florinski, care îl lăsă pe tatăl său să fie împuşcat şi care, cu toată ruşinea de pe fruntea lui, face să râdă o sută patruzeci de milioane de oameni. S-a păstrat tribuna, dar s-a creat protocolul. [...] Aproape de noi, între acest suav paricid şi mine, era un băiețel de comunist îmbrăcat cu totul în roşu. Plângea; plângea fără nici un fason, aşa cum plâng copiii care n-au încă opinii politice. Nu se gândea nici la trandafiriu, nici la roşu. Plângea ca inocentul din *Boris Godunov*, apoi îşi şterse ochii şi zâmbi enigmelor vieții. Va creşte mare şi va vedea.[579]

Ultima etapă a călătoriei este Sevastopolul, unde Gide simte tristețea unei despărțiri pline de speranță, dar şi angoasa reîntoarcerii în patrie, unde era aşteptat verdictul său. Scriitorul se lasă fascinat de luminile şi umbrele

acestei țări greu de definit. Călătorul nu avea să mai revină niciodată în Uniunea Sovietică. Călătoria sa reprezintă o paranteză deschisă către un orizont indefinit.

> Dar tot atât cât şi luminosul, ceea ce puteam să văd aici mai întunecat, totul mă chema, şi uneori cu durere, către acest pământ, către aceste popoare unite, către acest climat nou care favoriza viitorul şi unde inesperatul putea înmuguri... Toate acestea trebuia să le părăsesc, [...] U.R.S.S. n-a sfârşit de a ne instrui şi a ne minuna.[580]

PARTEA A CINCEA

38
Burghezul, revoluționarul, omul nou

Trei figuri exemplare participă la o confruntare simbolică pe scena noii lumi sovietice: *burghezul*, *revoluționarul*, *omul nou*. Aceste trei figuri se pot încadra într-o tipologie, dar înainte de toate ele devin obiecte ideale, manipulate predilect de propagandă, ele sunt defăimate sau elogiate, expuse şi impuse, devin monedă curentă. Mai mult, ele vor fi integrate în circuitul turistic într-un mod informal, vor deveni teme predilecte de discuție, tipuri supuse observației atente a turistului. Dar *omul nou* reprezintă şi un obiectiv turistic, el este muncitorul-model (stahanovistul); țăranul-model (colhoznicul); inginerul-model (inginerul proiectant al marilor obiective industriale); soldatul-model (soldatul Armatei Roşii); activistul-model (comisarul poporului), tânărul-model (comsomolistul), conducătorul-model (Stalin) etc. Adrian Cioroianu împarte această nouă umanitate în şase categorii: muncitorul stahanovist, femeia sovietică, copilul sovietic, soldatul, savantul, activistul de partid.[581] Nu întâmplător, toate contactele cu oamenii se doresc a fi revelatoare pentru o nouă umanitate, o umanitate superioară. Burghezul este o figură pe cale de dispariție, ea serveşte însă evidențierii caracterului excepțional şi diferit al noului produs uman de serie. Un alt paradox al universului sovietic: noua umanitate este excepțională în ansamblu, dar egală în fiecare dintre celulele sale umane. Excepționalul a dobândit atributul global al colectivității. Oamenii sunt omogenizați prin rigorile de ordin spațial, fiecare beneficiază de un spațiu locativ pe care trebuie cel mai adesea să-l împartă cu alți tovarăşi; în ordinea posesiei, fiecare dispune cam de acelaşi tip de produse. Sub raport vestimentar, deşi fără a fi legiferată, se recomandă o ținută care să nu iasă în evidență, de aici şi aparența de cenuşiu-tern pe care o degajă sub raport vestimentar membrii aparatului de partid, înşelătoare în raport cu puterea pe care o dețin în structura partidului. Stalin însuşi nu se străduieşte să iasă în evidență din acest punct de vedere, afişarea modestiei şi a efortului constant în slujba

partidului similară celui mai solicitat dintre funcționarii săi este invers proporțională cu puterea enormă pe care o deține, codificată la nivelul formulelor aulice, de adresare și a întregului cult al personalității. Stalin întruchipează în Uniunea Sovietică un ideal de umanitate, omul nou, sinteză perfectă a revoluționarului cu inginerul de suflete.

Burghezul, dublat acolo unde este cazul de aristocrat, această figură care nu apare în ghidul turistic sovietic, va constitui de acum încolo printre altele elementul exotic, rămășiță a unei societăți crepusculare, decadente. Fie considerat critic de către o serie de călători, în special de către călătorii români, după 1945, fie privit cu nostalgie, în special de către cei francezi în perioada interbelică, burghezul va supraviețui mai degrabă ca fapt livresc, ca anacronism sau ca ilustrare teoretică într-o demonstrație. Henri Béraud îl punea într-o mare încurcătură pe Kamenev, președinte al Sto-ului în 1925, șef peste trei ministere, primar al Moscovei, viitoare victimă emerită a marii epurări staliniste, încercând să obțină de la acesta o definiție a burghezului intrigat, după propria mărturie, și de faptul că, deambulând prin Moscova într-un costum elegant, ca și cel purtat de Kamenev însuși, a fost nu o dată invectivat cu sintagma de „burghez puturos". Replica lui Kamenev reflectă dificultatea de a defini burghezia altfel decât în termenii „dușmanului de clasă".

> Atunci mă gândii că era momentul de a-i pune succesorului lui Lenin o mică întrebare, foarte simplă și fără nici o răutate:
> – Dar ce este un burghez?
> Ei bine, adevărul mă silește a spune că această întrebare de nimic îl încurcă grozav pe d. Kamenev. Tuși, se înroși, apăsă pe un buton și îmi răspunse textual:
> – *Am să cer să aducă Constituția.*[582]

Însă unii dintre călătorii francezi, la care îl putem adăuga pe atât de vehementul Panait Istrati, constată că specia a supraviețuit prin mutație, și nu prin ereditate, noii funcționari de partid alcătuiesc noua burghezie proletară, birocrația incriminată în textele de propagandă, dar reînvestită cu puteri dictatoriale care fac din ea o nouă castă într-un regim clientelar. Pentru Panait Istrati, acest fapt este un prilej de a vitupera la adresa noii clase de prevaricatori constituite pe calapodul celei vechi, însă mult mai vorace, înzestrate cu apetitul ridicat al arivistului. În totală opoziție cu vindicta istratiană, după aproximativ două decenii, G. Călinescu este fericit să constate că nimic nu s-a schimbat, dimpotrivă, burghezia a supraviețuit intactă, ierarhiile n-au fost dizolvate, ceea ce s-a schimbat pe ici, pe colo ține de domeniul limbajului și al aparențelor. Pe de o parte avem o burghezie/aristocrație cu un caracter spectral, crepuscular, la călători precum

Georges Duhamel, una conservată aproape muzeal, chiar teatralizată, la G. Călinescu, şi o nouă burghezie, o burghezie proletară formată din aparatciki, demonizată de Istrati din cauză că a uzurpat locul celei vechi pentru a i se subtitui şi a dobândi prerogative specifice. Teatrul, la propriu, este unul dintre spațiile-nişă care asigură supraviețuirea unor figuri ale vechii aristocrații sau burghezii distribuite în rolurile pe care le ştiau cel mai bine. Altfel, fantome ale Vechiului Regim pe care-l caută nostalgici o parte dintre scriitorii francezi, printre care şi Georges Duhamel, pot fi întâlnite pe stradă în posturi mizerabiliste, decăzute din vechea splendoare a castei.

În schimb, revoluționarul tranzitează scena, el este figura cea mai intens dramatizată, dar căreia i se face vânt de pe scena politică, pentru că devine repede incomodă. Revoluționarul este cel care animă spiritul multor călătorii, pe acesta îl caută Panait Istrati, îl găseşte izolat, îndepărtat de către un aparat birocratic, care nu încurajează alte voci sau inițiative decât cele pe care le controlează sau le inițiază el însuşi. Revoluționarul este marea victimă, marele înşelat, marele perdant, posesorul amar al unor iluzii pierdute. Acest revoluționar reprezintă una dintre figurile-cheie ale atracției călătorului francez pentru Rusia Sovietică, pentru Rusia revoluționară, iar primii călători misionari ilustrează din plin această atracție. Lumea sovietică se scindează la foarte scurt timp după moartea lui Lenin, în 1924, conform facțiunilor aflate în dispută, între „revoluționarii" aflați exclusiv în tabăra lui Stalin şi „contrarevoluționarii" care împărtăşesc ideile lui Leon Troțki sau au afinități cu acesta. Troțki va fi dat afară din partid, exilat la Alma Ata, ca apoi să fie expulzat din Uniunea Sovietică şi asasinat în Mexic, acolo unde se retrăsese. Stalin începe o campanie de epurare a troțkiştilor avându-i drept aliați pe membrii Comitetului Central al Partidului, viitoarele sale victime. Rakovski, prietenul şi reperul moral al lui Panait Istrati, va fi una dintre victimele acestei epurări. De aceea, pentru cei care văd eşecul şi perfidia acestei manevre politice, „contrarevoluționarii" vor trece drept adevărații revoluționari de care Stalin se debarasează într-un moment favorabil pentru a obține controlul deplin al Partidului. Aceşti (contra)revoluționari care dispar în închisori sau sunt lichidați după o perioadă de exil provizoriu sunt cei care sunt opuşi oportuniştilor, birocrației şi autoritarismului noului țar de la Kremlin. Cu ei dispare o alternativă şi posibilitatea de a iniția chiar şi un cât de mic spațiu de exercițiu democratic.

Locul său va fi luat de *omul nou*, alternativă pentru cele două figuri intrate în declin, obstrucționate una la nivel simbolic, burghezul, alta la nivel politic, revoluționarul. Omul nou este înainte de toate nu atât o figură complexă, cât un model viabil simplificat, economic şi cu o mobilitate extraordinară.

Omul nou sau *Homo sovieticus* (*homocus*), cum îl numeşte Alexandr Zinoviev[583], reprezintă o altă specie, un experiment antropologico-ideologic care-l înscrie în sfera celor mai ambiţioase proiecte futuriste, un proiect de inginerie socială care probează că structurile umane pot fi modelate pentru a fi scoase chiar şi din sfera umanităţii într-un fel de postumanitate la care aspiră cyborgii. Vulgatele critice insistă asupra aceluiaşi fapt, omul sovietic constituie o mare realizare, face diferenţa, nu mai este acelaşi, este întotdeauna şi definitoriu un *om nou*. Citând un specialist în materie, pe Gorki, Barbusse face elogiul noului model de umanitate. Rusul cu corpul moale a dispărut ca specie, lăsând locul uneia mai performante, mai adaptate. Ceea ce desparte cele două tipuri este dinamica unui vitalism nou, angajat belicos, noua specie pare pregătită să elimine tot ceea ce nu-i seamănă şi să colonizeze întregul spaţiu planetar şi, aşa cum propaganda o recomandă, şi spaţiul galactic. Vechiului rus, domestic, resemnat, îi urmează rusul luptător care „acumulează forţe intelectuale". Aceste forţe intelectuale sunt pentru Barbusse „idei generale, clare şi nete", încât le-am putea numi fixe. Partidul îl programează astfel pe omul nou ca pe un model extrem de performant, care gândeşte cum trebuie cu creierul Partidului întru edificarea şi extinderea coloniei, adică a colectivităţii. Pentru rebuturi, regimul a înfiinţat unul dintre cele mai terifiante sisteme concentraţionare; chiar dacă nu face parte nici o clipă din „revelaţiile" acestor călători, fenomenul Gulagului dublează şi amplifică simulacrul umanismului sovietic, al omului nou. În spatele fiecărei clone, fiecărei reuşite a regimului se află „eşecurile", „rebuturile", „inadvertenţele", o umanitate fie coborâtă în infern, fie suspendată în tăcere ca expresie a terorii. Dintre toate aceste trei tipuri ontologice cu actualizările lor devine obiectiv turistic numai *omul nou*, încadrat însă de celelalte două paranteze. Pentru ele, atât noile instituţii bolşevice, cât şi turiştii reclamă interese diferite. Ele vor deveni uneori protagoniştii relatărilor de călătorie.

39

Bolşevicul, „omul revoltat“ al lui Panait Istrati

Istrati devine nu un documentarist, nu un reporter oportunist al realizărilor şi grandioaselor proiecte sovietice, ci unul al degradării morale, al disoluţiei proiectului revoluţionar. Scriitorul român atrage atenţia că noul regim perverteşte ceva din natura intimă a poporului rus, în latura unei generozităţi de o mare deschidere umană. Este vorba despre un rău necunoscut şi insidios, cu atât mai periculos, cu cât practică un mimetism foarte eficient. Ingineria socială sovietică construieşte un om nou, din care vor fi extrase datele umanităţii în beneficiul unei fidelităţi şi disponibilităţi totale faţă de comandamentele Partidului. Noul regim utilizează ura ca accelerator al unui proces de disoluţie a oricărei opoziţii, dar şi pentru a dispune mai uşor de masă, ale cărei umori le dirijează. În relatarea de călătorie a lui Panait Istrati se găseşte poate cea mai virulentă analiză a unui revoluţionar care constată că democraţia sovietică poate fi mai rea decât venalitatea cutumiară proprie societăţii capitaliste.

Panait Istrati construieşte imaginea bolşevicului ca sacerdot al unui nou cult al umanismului. Datorită calităţii sale reprezentative, asupra bolşevicului apasă exacţiuni severe pentru cea mai mică greşeală. Nu întâmplător, admiraţia sa se îndreaptă către Felix Dzerjinski, fondator al poliţiei politice, Ceka, şi cel care furnizează modelul prestigios al revoluţionarului pur, călău martir, ducând o viaţă de o austeritate similară cu cea a anahoreţilor, de o probitate totală. La data călătoriei în Rusia, Dzerjinski este mort, însă imaginea sa este vie pentru Istrati. Dzerjinski încarnează morala comunistă, superioară oricărei alte morale, prin care devotamentul faţă de cauza comunistă şi faţă de Partid justifică orice act sângeros, orice „crimă“, aflată sub semnul necesităţii construirii unei societăţi noi. André Siniavski defineşte corect această morală la care sunt şcolarizaţi revoluţionarii bolşevici, având printre modelele sale exemplare şi pe Dzerjinski: „Deoarece morala superioară constă mai precis în a te devota fără rezervă în serviciul ideii şi societăţii, în a transgresa în numele datoriei toate limitele posibile ale moralei personale

sau universale. Astfel, Dzerjinski, asumându-şi funcţia de prim-călău, devine un sfânt martir, o încarnare a virtuţii"[584] „Sfântul călău", cum îl numeşte Siniavski pe acest revoluţionar de profesie, ocupă un loc consacrat martiric: „În iconografia sovietică, Dumnezeul Crucificat este înlocuit de către Sfântul Călău."[585] În acelaşi timp, Henri Béraud refuza să dea mâna cu „omul care a ucis", cu criminalul Dzerjinski, pe care-l întâlneşte în decorul burghez al unei familii, venit să consulte un medic pentru singura crimă care-i trezeşte neliniştea, trimiterea la moarte a unei femei care-i implorase mila în genunchi, sărutându-i mâna, şi care semăna izbitor cu mama lui, fapt care n-o scăpase de execuţie. Cât despre remuşcări, Dzerjinski are explicaţia lui „Nu, sunt bolnav, n'am remuşcări; dacă ar fi s'o fac iarăş, aş lua-o de la început... Dar, doctore, scapă-mă de această vedenie!"[586] Ieşit magistral de sub penelul scriitorului francez, portretul lui Dzerjinski, vădind acea respectabilitate a criminalilor scoşi la pensie, merită reţinut:

> Buzele lui erau pline de bunăvoinţă tot ca şi ţinuta lui întreagă, puţin înclinată; avea, în priviri, limpezimea aceea de copil care este proprie adevăratei cruzimi, fără plăcere şi fără milă, cruzimei aceleia abstracte, cruzimei fanatice. Ochii ducelui de Alba. Ori ca ai derbedeilor paricizi pe cari îi poţi vedea la Belle-Isle. Afară de asta, o ţeastă turtită, lăsată până la linia urechilor dintr'o palmă; ai fi zis că credinţa-i comunistă şi zelul lui de călău i-au căzut peste cap ca nişte cărămizi şi i l-au turtit. Discuta fără aprindere, fiind sigur de credinţa sa.[587]

Concluzia că ruşii nu au memoria sângelui vărsat va decide o replică amară din partea lui Merejkowsky, care în articolul său din *L'éclair* (nr. 13406 din 16 noiembrie 1925) aprobă gestul său, nu şi generalizarea care face din rus un element pasiv în faţa terorii. Spre deosebire de Béraud, André Beucler îl menţionează pe Dzerjinski într-o frază care are densitatea unui aforism: „Seule, la sirène du *Gardien de la Révolution* ou du *Félix Dzerjinski* a le secret de redresser la sérénité. „Numai sirena *Paznicului Revoluţiei* sau a lui *Félix Dzerjinski* posedă secretul de a reinstaura liniştea."[588]

Andrée Viollis, în călătoria de trei luni în Rusia Sovietică, experienţă consemnată în cartea *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, descoperă pe un panou încadrat de aranjamente florale şi luminat de becuri cu gaz portretul lui Dzerjinski, primul şef al Ceka, cu un profil ascetic. Pentru Viollis, Dzerjinski este nici mai mult, nici mai puţin decât Saint-Just-ul slav. O serie de figuri revoluţionare remarcabile ale Revoluţiei Franceze par să se reîncarneze în revoluţionarii bolşevici. Rolul Revoluţiei din Octombrie de continuatoare a Revoluţiei Franceze, care devine astfel o avangardă a ei, pare să stimuleze sensibilitatea călătorilor francezi, care văd în aceasta o rescriere a propriei lor istorii, mai ales a sângerosului moment

iacobin.[589] Dzerjinski murise chiar în vara acelui an, 1926, şi Panait Istrati nu mai avea cum să-l întâlnească. Filipica istratiană nu vizează oameni ca Dzerjinski, devotați cu trup şi suflet sistemului, ei constituie modelul de excelență revoluționară după care sunt judecați impostorii. Crima în slujba Revoluției constituie una dintre acele necesități ineluctabile, pe când crima împotriva tovarăşului tău solicită pedeapsa maximă. Se poate vedea că Istrati operează în sensul aceleiaşi morale sovietice, în care crima împotriva duşmanului de clasă se vede justificată ca rațiune de stat, pe când cea împotriva tovarăşului de clasă apare ca monstruoasă, cu atât mai mult cu cât ea aparține unui membru al aparatului justițiar. Contrastul fondator al acestei învestiri nu-l incomodează pe Istrati, şi în epocă se poate observa apartenența acestuia, prin costumație şi alură, la acelaşi set de valori ascetice. „Etica revoluționară e construită pe acest gen de contraste: ființa cea mai pură şi mai iubitoare trebuie mai ales să ucidă.“[590] Un pur, un martir-călău precum Dzerjinski serveşte drept normă a capacității de a discerne şi a-i executa pe incorecții politici. Discursul istratian impresionează tocmai prin patetismul febricitat al tonului similar filipicelor cioraniene cu o notă elegiacă şi solemnități de Ecleziast transcrise în epitaful simbolic.

> Nouă, bolşevicilor, nu ne este îngăduit tot ceea ce a fost taxat drept crimă şi pedepsit cu moartea. Şi anume: uşurința, desfătarea, confortul, nedreptatea, favorurile. Şi când unul de-ai noştri – cel puțin din generația noastră – şi le-ar îngădui, noi trebuie de îndată să-l pironim la stâlpul infamiei, agățându-i pe piept această tăbliță:
> „Opreşte-te, trecătorule, şi plângi pe acest om, pe care noi l-am luat drept tovarăş! Căci în clipa când voiam să dăm, cu mâinile însângerate, un exemplu de ceea ce trebuie să fie viața nouă, el a comis crima – în calitate de judecător – de-a fi trimis un nevinovat în Siberia ca să-şi poată însuşi rația lui de unt.“[591]

Imaginea judecătorului apare ca proiecție a unor virtuți monahale care se însoțesc cu toate renunțările la cele lumeşti pentru a păstra flacăra spiritualității partinice. Acest fapt coincide cu învestirea religioasă a funcționarului de stat, fapt cuprins într-o mutație de proporții. Un fel de anahoret, supunându-se unei discipline drastice, acesta cultivă virtuțile, dar le şi oferă un caracter reprezentativ; bolşevicii ar urma să fie un fel de modele încarnate pe filiația unui stoicism partinic care l-ar fi făcut invidios şi pe Seneca – în concluzie, tot ce a dat Revoluția mai bun. Asemenea lui André Gide, scriitorul român face apel la mitologie pentru a conferi un sens mai adânc, universal dramei revoluționare. Istrati schițează un profil prometeic acestui erou mitologic, protagonist al unei gigantomahii. Calitățile îl recomandă pentru asumarea unei purități aproape sacerdotale şi a unei misiuni supraumane. Numai că acest erou care trebuia să învingă monştri a dat naştere unuia dintre cei mai cumpliți.

În acea epocă, bolşevicul era un erou, un titan, un dumnezeu. Primul între toţi, era ultimul la hrană şi ignora odihna. Jăratecul unei fecundări, care trebuia să înnobileze viaţa, îi devora pieptul. Nimic pentru sine. Totul pentru Comunitate. Şi nici crime, nici nedreptăţi, nici bariere prosteşti între oameni. Aceştia, chiar de-ar fi trebuit să piară trei sferturi dintre ei, în cataclismul acestui elan generos, aveau datoria de-a smulge din propriile măruntaie copilul care nu trebuia niciodată să devină un monstru uman.

Acesta e *Octombrie Roşu.*[592]

Dacă acest erou pare exilat într-un *illo tempore* din care nu se mai poate reveni, în schimb monstrul este cum nu se poate mai activ şi mai prezent. Apostolii noii evanghelii bolşevice nu se conformează însă programului, iar cartea lui Istrati cuprinde exemple revelatoare despre cât de „burghez", aici cu titlu infamant, poate fi acest *om nou.* Contrastul dintre stilul ostentativ ascetic al primilor revoluţionari şi cel birocratic-abuziv al noilor funcţionari deschide o prăpastie de netrecut. Panait Istrati identifică mutaţiile tipului revoluţionar, agitatorul providenţial, căruia circumstanţele îi convin pentru a edifica o carieră de excepţie. Acest militant improvizat are o mare mobilitate socială, potrivindu-se cu situaţia, făcându-se remarcat cu uşurinţă prin faptul că nu ezită în nici o împrejurare. Scriitorul „descoperă" două asemenea mutaţii, *moderaţii* social-democraţi şi *fanaticii* comunişti.

Cunosc această specie şi o urmăresc de vreo douăzeci şi cinci de ani. Astăzi, chipul mi-e de-ajuns de familiar. El este de două feluri, la fel de nefaste: moderaţii şi fanaticii. Primii aparţin social-democraţiei. Cei de-ai doilea şi-au găsit contul în comunism.[593]

Moderaţii acomodează patosul revoluţionar diluându-l nepermis, până la o stare de stabilitate ţinând de reprezentarea în Parlament, participarea la viaţa politică, acceptarea pluripartidismului care face loc dialogului, negocierilor şi alianţelor, afirmarea doctrinelor populiste ale stângii într-un cadru discuţional adecvat, în principiu medierea conflictului şi construirea unei societăţi democratice. Cei moderaţi dobândesc rapid titlul de trădători ai cauzei, aceştia sunt prin excelenţă social-democraţi, inculpaţi în contenciosul revoluţionar pentru lipsa de radicalism, ei nu sunt decât nişte reformişti, şi nu nişte revoluţionari. Soluţia paşnică nu se potriveşte cu vindicta revoluţionară, motorul schimbărilor rămâne pentru revoluţionarul Istrati soluţia pură şi dură a acţiunii violente.

Da! Nu ar fi prima oară în istorie ca o civilizaţie să se prăbuşească în mârşăvie şi a fost silită să lase locul liber, cu lovituri de bâtă. Astăzi, bâta se ridică dinaintea ei, teribil de ameninţătoare. Ea se numeşte bolşevismul.

Acest bolşevism a făcut dovada. Perfectă. Ireproşabilă. A fost o treabă frumoasă. Nici un muncitor manual sau intelectual n-ar putea să nu-l aplaude.[594]

Violenţa este cheia tuturor schimbărilor, iar această violenţă ar trebui să fie una purificatoare, numai că mult aşteptatul *catharsis* nu se împlineşte, şi Istrati se confruntă cu dimensiunea utopică a proiectului pe care-l credea viabil. Noua barbarie depăşeşte cu mult în ferocitate societatea burgheză culcată la pământ cu bâta. Moderaţii sunt înlocuiţi de fanatici, de iacobini, aceştia cultivă un radicalism al terorii, amendează cea mai mică atitudine polemică, îşi conservă privilegiile şi aplică litera directivelor Partidului cu o maximă duritate. Dialogul, dezbaterea ideologică, opiniile care nu se conformează liniei Partidului, transparenţa şi onestitatea actului de justiţie, reprezentarea reală a celor mulţi altfel decât prin funcţionari ai Partidului indiferenţi şi distanţi, formula moderată nu se regăsesc ulterior pe agenda noului activist. Condiţia umană era pentru Panait Istrati chiar condiţia revoluţionară, proletarul semnează cu pumnul în condica luptei de clasă. Revoluţionarul pe care-l preconizează Istrati împrumută unele trăsături de la cel preconizat de Cernîşevski, armătura sa este rahmetoviană, însă îl separă de acesta un uriaş potenţial afectiv pe care nu-l mai găsim la avatarurile rahmetoviene începând cu figura majoră a radicalismului revoluţionar, Neceaev. Prototipul revoluţionar sovietic îl găsim, în opinia lui Alain Besançon, în eroul principal al romanului *Ce-i de făcut?* al lui Cernîşevski. Rahmetov, eroul ideologic, porneşte la edificarea acestui om nou cu propria persoană, în trei etape, una intelectuală, care corespunde însuşirii doctrinei, a adevărului ideologic, alta ascetic-morală, care corespunde pregătirii fizico-morale, şi ultima de propagandă, de propovăduire a doctrinei. Printr-o operaţie de triere bibliografică, eroul aruncă, expulzează din bibliotecă – ca şi Cernîşevski, în realitate – tot ceea ce nu face obiectul adevărului său, păstrând doar ceea ce socoteşte util consolidării principiilor sale. Recapitularea fundamentelor teoretice odată încheiată, eroul se livrează unei *askesis* menite să-l fortifice fizic şi moral, evită orice ipostază a pasiunilor, detestă sentimentalismul şi îşi cenzurează impulsul. În ultima etapă, el trece la acţiune, anume educarea celorlalţi, prozelitismul în spiritul adevărului ideologic. Alain Besançon compară întregul demers iniţiatic unui iniţieri gnostice împuţinate, sărăcite. Din scenariul gnostic, avertizează Besançon, lipseşte tocmai ritul şi semnificaţia sa transcendentă, eliminată de caracterul materialist al doctrinei sale şi înlocuit de cel exclusiv ştiinţific. „Cosmologia materialistă îl face pe om solidar cu universul, dar cu un univers imanent, mecanic, aşa cum îl arată ştiinţa, un univers în afara căruia nu există defel evaziune. Rahmetov nu triumfă prin rit şi rugăciune. Câmpul său de acţiune este societatea şi tehnica sa, politica."[595]

40
Apocalipsa proletară şi decadența burgheziei

Victoria şi dictatura proletariatului aduc cu sine sfârşitul unei clase, burghezia, principalul inamic ideologic, şi instaurarea unei noi clase, alcătuită în special din cei aflați în cercurile puterii, înalții funcționari publici, birocrația, scriitorii şi artiştii pe linie, care câştigă impresionant în raport cu salariul mediu al unui muncitor, al nepmenilor, cum sunt intitulați cei care au profitat de relaxarea programului leninist (N.E.P. – noua politică economică) de relansare a economiei prin protecția unei părți a economiei private, capitaliste, după dezastrul economic al primilor ani de după Revoluția din Octombrie.

Critica istratiană a societății burgheze, socotită decadentă, prin luxură şi risipă, în contrast cu straturile sociale dezavantajate, glisează spre critica noii burghezii proletare. Revin clişeele discursului vaticinant în configurarea iminenței unui dezastru de proporții prin compromiterea idealului revoluționar de umanitate. Scrupulos, scriitorul înregistrează episoade degradante ale noii protipendade proletariene, ca semne particulare ale corupției noului regim. Reflexele unui discurs degeneraționist pot fi întâlnite peste tot la Istrati, contrastele se reconfigurează în datele noii ecuații revoluționare. Sub semnul enigmei monstruoase stă şi complexul Medeei – revoluția îşi devorează propriii săi copii.

> Căci ambițiile, egoismul, desfrâul sunt mult mai nemăsurate la omul pretins civilizat, decât la cel sălbatec. Şi cutare fabricant de parfumuri – divin furnizor pentru vaginuri sifilitice şi duşman feroce al comunismului – nu va fi mirat să afle că, în patria proletariatului, produsele lui de negăsit au devenit un țel vital pentru toate femeiuştile sovietice, de la nevasta Comisarului poporului până la comsomolista isterică.[596]

Întâlnim în discursul istratian noi elemente ale vulgatei criticii decadenței: maladia venerică, corupția prin luxură în proximitatea unei barbarii

salvatoare, justiţiare şi dispensatoare de energii, isteria, ca maladie tipic burgheză, asociată de fapt unui rafinament nepermis şi sfidător.

Ne putem întreba ce rol joacă isteria în piesa caninului devotament al funcţionarilor. Sifilisul, vaginele femeilor sovietice din protipendadă, parfumul şi comunismul, chiar invocat prin aversiunea unui inamic, dau măsura unei tensiuni dramatice în ce priveşte avantajele luptei de clasă pentru cei care ştiu să profite de ea, dar totodată punerea ei sub semnul unei feminităţi degradate şi isteroide, a cărei ferocitate este asociată pe rând epidemiei, venalităţii şi prostituţiei.[597] Cartea sa abundă de exemple ale concupiscenţei noii protipendade comuniste, în care violul şi orgia se însoţesc vesel cu abuzurile noii burghezii proletare. Toate acestea îi dezvăluie o faţetă complet necunoscută a transformărilor revoluţionare. Grăbită să-şi satisfacă poftele, noua burghezie este cu mult mai feroce decât cea veche.

Încurcat de rezolvarea paradoxului revoluţiei bolşevice, care apare într-o ţară aproape fără proletariat, şi nu acolo unde proletariatul era dezvoltat şi conştient de rolul său, după schema marxistă, Istrati descoperă o întreagă problematică referitoare la resuscitarea acestei figuri indezirabile: burghezul. Şi Istrati găseşte Rusia inadecvată pentru misiunea revoluţionară, întrucât, aici, burghezia nu şi-a consumat potenţialul, şi, din, clasă meprizabilă, devine o clasă dezirabilă, al cărei statut şi privilegii sunt uzurpate nu pentru a fi desfiinţate, ci pentru a fi preluate şi adaptate la limbajul şi circumstanţele „revoluţionare“ ale noii puteri. Istrati vede aici falimentul Revoluţiei şi resurecţia acestei figuri a burghezului, incriminată doctrinar, dar dorită pe ascuns. Această situaţie este asimilată cu situaţia din ţările balcanice, care aspiră la modernitate concepută doar în contextul unei societăţi burgheze şi al unei dictaturi a proletariatului. De altfel, scriitorul denunţă pasiunile burgheze ale *aparatcik*-ului şi patimile revoluţionarului autentic, arătând cum cele două figuri se exclud reciproc din schemă. Cum ştim foarte bine astăzi şi cum Istrati presimte, revoluţionarul este sortit ieşirii din scenă.

> U.R.S.S. este ţara cea mai puţin burgheză din lume, dar care aspiră cel mai mult la burghezie, după exemplul tuturor naţiunilor care ies în mod lent din viaţa lor patriarhală, asemenea celor din Balkanii noştri. Din cauza asta cred că a fost o nefericire că cea mai grandioasă tentativă de a edifica socialismul a avut loc tocmai în Rusia.[598]

Societatea nouă se construieşte pe falimentul societăţii burgheze, burghezul devenind un fel de chintesenţă a răului, emblemă a viciului, mai ales prin preocupările venale, desemnat în acest fel ca exploatator şi parazit

pentru omul nou bolşevic, iar pentru occidentali, mai degrabă, pentru mediocritatea sa, pentru preocupările sale meschine. Burghezul se află la antipodul eroului înţeles în acest context ca revoluţionar, derealizând şi minimalizând toate virtuţile acestuia. Mai mult, burghezul reprezintă antirevoluţionarul prin excelenţă. În primul rând, burghezul este un pacifist, încurajând speculaţiile domestice şi fixându-şi un ideal „burghez“, adică limitat la propria bunăstare, fără orizonturi belicoase.

Pascal Bruckner sintetizează idiosincraziile antiburgheze subliniate de trei mari trăsături „tipic“ burgheze: *mediocritatea*, *vulgaritatea*, *rapacitatea.* Toate cele trei trăsături vor fi speculate şi de criticii bolşevici. Acesta supraliciteză ceea ce se află sub semnul locului comun, transformându-l în devianţă. Preocupărilor ipsatorii ale burghezului li se adaugă o serie de înclinaţii maladive, de la o sexualitate deviantă la o stranie apatie sau un comportament nevrotic. Nici aici criticii socialişti nu descoperă nimic nou, ci preiau o vulgată epistemică de sfârşit de secol XIX.

> Alungat din nobilime de cauza prozaismului, de clasa muncitoare din cauza cupidităţii, de artist, care îi dispreţuieşte modul de viaţă aservit calculului şi utilităţii, burghezul este lovit într-un fel de micime ontologică. [...] De la romantici la Nietzsche, această clasă trebuie să răspundă în faţa tuturor pentru cel puţin trei acuzaţii: *mediocritatea, vulgaritatea, rapacitatea, cele trei constelaţii ale cosmosului burghez*. Trebuie să fii călugăr sau soldat, exclama Joseph de Maistre, rezumând într-o formulă întreaga măreţie a Vechiului Regim însufleţit de câteva pasiuni fundamentale. Or, burghezul se naşte pe declinul celor două figuri, războinicul şi sfântul; este devotat dulcelui comerţ căruia Luminile i-au încredinţat dublul mandat de exorcizare a violenţei şi de drenare a pulsiunilor printr-o acţiune metodică.[599]

Bolşevicul, acest călugăr-soldat, devine încarnarea acestui monahism revoluţionar-proletar. Numitorul comun al acestor două figuri, călugărul şi soldatul, sunt supunerea necondiţionată şi disciplina educată. Din acest punct de vedere, bolşevicul iese cumva din această schemă, de la el se aşteaptă o opinie şi o iniţiativă care nu exclud disciplina de partid şi nici devotamentul. Critica lui Panait Istrati, aplicată nu numai vechii, dar şi noii burghezii în care descoperă tarele celei vechi, subliniază acest loc comun al devianţelor. Ceea ce ar constitui factorul exotic, prezentat ca atare în Franţa, cum ar fi bordelul fastuos pe care-l vizitează la Paris, exemplu de ignominie şi decadenţă burgheză – desigur nu trebuie să ne aşteptăm să găsim aşa ceva înscris într-un traseu turistic oficial, dar turismul nu exclude astfel de locuri, acel turism care se asociază aventurii –, devine cu adevărat exotism în Ţara Sovietelor, unde se presupune că moralitatea reprezintă regula. Istrati vitupereazǎ contra celor care adoptă comportamentul burghez

şi libertinismul său, mai ales când unii membri ai unor importante instituţii sovietice exersează cu o oarecare candoare gesturile tipice libertinilor sadieni. Istrati îşi doreşte eradicarea oricărei forme de burghezie, Călinescu, dimpotrivă, doreşte reconstrucţia şi conservarea ei sub un titlu de împrumut. Pentru acesta, schimbările aproape că nu au avut loc, schimbarea rezidă mai degrabă în limbaj, în formă, decât în fond, cum se autosugestionează scriitorul. Pentru el lumea preocupărilor burgheze constituie normalitatea, de aceea insistă s-o regăsească în fiecare detaliu cotidian. O lume exclusiv proletară este de neînchipuit, astfel că scriitorii francezi, o parte vehemenţi antiburghezi la ei acasă, caută resturile acestei clase naufragiate. Cezar Petrescu va incrimina această obstinată căutare, ca pe o lipsă de viziune, ca pe o altă trăsătură burgheză. Omul nou, aşa cum o demonstrează proiectul iniţial, este construit pe alianţa dintre sfânt şi războinic, ambele variante având ca fundament o disciplină şi o *askesis*. Revoluţionarul este adus la condiţia soldatului şi a sfântului, subordonat nu numai cauzei, dar şi unor instanţe care o administrează, în speţă partidul unic.

41
Băile de umanitate gidiene. Personajele la ele acasă

> În contact direct cu un popor de muncitori, pe şantiere, în uzine sau în casele de repaos, în grădini, „parcuri de cultură“ [*parcs de culture*, n.n.] am putut să gust momente de profundă bucurie. Am simţit stabilindu-se printre aceşti noui camarazi o fraternitate spontană, inima mea creştea, înflorea. Este şi motivul pentru care fotografiile luate acolo mă arată mai surâzător, mai vesel, cum nu pot să fiu deseori în Franţa. Şi de câte ori, acolo, lacrimile nu mi-au venit în ochi, din exces de bucurie, lacrimi de tandreţe şi de dragoste... [...] Nicăieri ca în Rusia contactul cu toţi şi cu oricine nu se stabileşte mai uşor, imediat, profund, călduros. Fără zăbavă se ţes – câteodată o privire este de ajuns – legături de puternică simpatie. Da, nu cred că undeva mai mult decât în Rusia să se poată simţi atât de adânc şi atât de puternic sentimentul umanităţii.[600]

Şi Gide descoperă aici un fel de prelungire a tinereţii, o cordialitate spontană şi naturală. Dar există permanent pentru Gide şi cealaltă faţetă mizerabilistă, descurajantă, mulţimea de oameni obişnuiţi, femei, bărbaţi purtând nu numai amprenta vârstei, dar şi prost îmbrăcaţi, nefericiţi, mulţimea „înfrânţilor“ din spovedania lui Istrati, copleşiţi, tăcuţi, venind parcă din trecut. Cu toţii participă la funeraliile lui Maxim Gorki, pentru care scriitorul a pregătit un discurs. Această faţetă pur şi simplu nu există pentru scriitorul român. O parte din umanitate a suferit o rezecţie, glanda suferinţei i-a fost extirpată complet. Mihail Sadoveanu, G. Călinescu şi Cezar Petrescu văd numai oameni fericiţi sau concentraţi, preocupaţi de a realiza impresionante proiecte. Pentru Istrati, Uniunea Sovietică e o *Vale a plângerii*, pentru vizitatorii români ea reprezintă o întrupare a unui principiu armonios de umanitate, mai degrabă elin decât contemporan, predominând calmul şi ordinea absolută chiar în zonele de maximă agitaţie. Aşadar, efectul creat constă într-un imobilism statuar, arhitectural, omul sovietic eternizat într-o definiţie. Pe alocuri, atât Sadoveanu, cât şi Călinescu sau Cezar Petrescu vor mai cosmetiza această imagine statuară, dar dinspre ea

răzbate acelaşi frig al perfecţiunii statuilor unei civilizaţii dispărute, refugiate temporar într-un muzeu.

> Un romancier poate doar observa că au dispărut unele tipuri caracteristice: financiarul, marele negustor, măruntul comerciant afabil, tânărul salonard tip Wronski. E o iluzie sau cel puţin o oscilaţie trecătoare. Caracterologia îşi are rădăcinile nu în sistemele de economie, ci în coordonatele eterne ale biologiei şi sociologiei. [...] Deşi faptul de a se rade şi a-şi face o figură americanizantă a putut da sentimentul unei schimbări de structură, constat că au rămas sau au reapărut în U.R.S.S. toate fizionomiile canonice: am zărit pe stradă un om cu şubă, de vreo 55 de ani, negricios, cu cioc şi mustăţi puţin verminate, cu un neg lângă gură pe o faţă gravă măslinie şi autoritară. Un adevărat tip de negustor din Ostrovski. Am semnalat un ofiţer dandy cu barba mare pătrată, cu părul sburlit într-un gest de neglijenţă studiată; foarte mulţi bărbaţi cu spiritul reflexiv, ponderat, îşi lasă mustăţi mari în felul lui Gorki; la un muzeu în faţa unor tablouri într-adevăr interesante şedea pe o canape într-o nemişcare de sfânt un bărbat tânăr, ceros la faţă, cu barbă roşie ca paiul uscat. Era un „poseur", evident, vreun boem din mediile plastice. Tinerii din cercurile diplomatice anglicizează, îşi netezesc frizura, de obicei blondă, îşi cultivă un zâmbet oficios şi o conversaţie sobră. Mondenele îşi poartă cu satisfacţie umerii goi sau rochiile lungi de seară. Mă opresc aici, deşi am reţinut o galerie întreagă de fizionomii „burgheze", vreau să zic etern umane. Fiţi liniştiţi, în Rusia s-au schimbat constituţia şi condiţiunile de viaţă materiale, oamenii au rămas ca toţi oamenii.[601]

Călinescu încearcă să acrediteze pe filieră romanesc-livrescă faptul că nimic nu s-a schimbat în mod esenţial, umanitatea unei caracteriologii canonice poate fi dedusă din personajele pe care scriitorul le identifică plin de acribie la serate, în cercul restrâns al ambasadelor şi ocazional pe stradă. Traseul turistic se varsă în acest excurs tipologic, condiţia umană pentru Călinescu nu este ca la Panait Istrati o condiţie revoluţionară, ci una filologică, mai precis una de sociologie literară. Vastului spaţiu sovietic îi corespunde până la identificare un la fel de vast spaţiu romanesc, persoanele devin personaje, scriitorul-călător le recunoaşte după o definiţie eternă consemnată în tabloul mendelevian-labruyerian al *caracterelor*. Un clasic ca formaţie, trecut prin filtrul convenţiilor romaneşti balzaciene, Călinescu extrage din această lume rădăcina ei estetică, fie că este vorba de arhitectură şi muzee, fie că este vorba de persoane-personaje. Negustorul lui Ostrovski, ofiţerul dandy cu complex aristocratic, cei care îşi poartă mustăţile à la Gorki, boemul care pozează studiat, interesant, într-o galerie de artă, diplomaţii cu frizuri anglicizate, femeia mondenă, prin excelenţă burgheză ca atitudine, toate aceste personaje dintr-o comedie umană, totodată şi o comedie a erorilor, reconstituie într-un mod teatral o societate burgheză, un spirit burghez, dar fără burghezie[602]. Autorul se află de data aceasta în căutarea

personajelor sale. Identificarea romanescă corespunde unui ideal de umanitate eternizată în posturi convenabile, în posturi livreşti, umanitate pe care Călinescu o ipostaziază în romanele sale. Dincolo de naivitate, dar şi de înşelăciune se ascunde un bovarism pe care scriitorul nu-l poate mărturisi până la capăt, o angelizare şi o cosmetizare a realităţii prin care scriitorul se vrea exonerat de orice atribut inestetic. *Ochiul estetului* proiectează propriile fantasme dezirabile şi, asemenea regelui Midas, preface totul în aur.

Potrivit lui Georges Duhamel, intelighenţia nou formată, asigurată de pepinierele de cadre, de facultăţile muncitoreşti, de institutele de profesori roşii etc., nu este pregătită să preia conducerea. Elitele se bucură de o oarecare libertate dincolo de opţiunea lor politică, iar scriitorul francez este de părere că fervoarea naţionalistă se va regăsi în Rusia internaţionalistă, iar proprietăţii private i se va acorda din nou respectul cuvenit, statul păstrând monopolul doar pe marea proprietate, oferind astfel mascat suportul liberalismului şi al social-democraţiei. Şi Georges Duhamel, ca şi G. Călinescu, face aceeaşi greşeală, intenţionată la G. Călinescu, de a asimila conservarea operelor de artă şi transformarea vechilor castele în complexe muzeale cu o serie de indulgenţe faţă de reprezentanţii Vechiului Regim şi cu un proces de democratizare fie în curs, fie realizat. Fără revendicarea unei tradiţii culturale, producţia intelectuală a revoluţionarilor şi a artiştilor sovietici nu reprezintă nimic, această cultură muzeificată funcţionează ca un alibi pentru regimul stalinist, un paravan în spatele căruia se desfăşoară nenumărate atrocităţi, o carte de vizită cu care regimul îşi poate proba intenţiile civilizatoare, toleranţa.

O imagine la antipod ne-o oferă Victor Eftimiu, în articolul său „Drumul spre Moscova", ca urmare a propriei călătorii la Moscova. Unei *wishfull thinking* călinesciene, Eftimiu îi opune într-un tablou realizat pe o structură antitetică, Occident–Orient. Esenţei lumii sovietice, din care a dispărut orice reziduu de umanitate burgheză, îi corespunde, prin opoziţie şarjată, lumea burgheză, într-o viziune opulentă de varieteu, music-hall sau spectacol de cabaret. Scriitorul fixează paradigma de civilizaţie sovietică prin contrast cu cea occidentală, reprezentată de locurile strălucitoare ale mondenităţii, recuperabile în cadrul unui topos decadent trecut prin filtrul ideologiei ca decompunere burgheză. Lăsând la o parte decupajul pedagogic al unei civilizaţii europene definite doar prin câteva locuri unde luxul reprezintă regula jocului, Victor Eftimiu subliniază, prin contrast, noutatea unei lumi care se reclamă de la un deziderat etic al servirii umanităţii în mod echitabil.

Dacă te duci la Moscova să cauţi Coasta-de-Azur, cazinourile elegante, aventurierii fascinanţi, ispititoarele femei cu rochii şi parfumuri pariziene, restaurantele unde

curge şampania, cafenelele unde stai ore şi ore fără să faci nimic, cazinourile unde se pun milioane pe o carte, vei încerca o amară decepţie.
Dacă, însă, vrei să înveţi cum se făureşte o lume nouă, bazată pe dreptate, pe muncă, pe disciplină, pe ridicarea femeii, pe creşterea sănătoasă a copilului, pe adâncirea problemelor grave ale vieţii, atunci te vei întoarce acasă cum ne-am întors noi: plini de gânduri înalte, cu suflet optimist, cu dorul de a împărtăşi pretutindeni ceea ce s-a experimentat şi izbândit în marea Uniune a popoarelor sovietice.[603]

Luna-Park occidentală, cu atracţiile ei burgheze, cabareturi, cazinouri, restaurante, cafenele, senzualitate, parfumuri, lux orbitor – *ex occidente lux* –, cu întreaga recuzită caracteriologică a romanului modern cu care scriitorul era familiarizat, aventurieri, femei uşoare, dar scumpe, jucători împătimiţi, plictisiţi, tabietarzi, leneşi burghezi etc. a dispărut printr-un hocus-pocus proletar. Lumea nouă se prezintă în cheia onorabilităţii şi a responsabilităţii, ca o instituţie cu profil educativ formatoare de caractere în sens *etic* şi opusă ficţiunii caracterelor în sens *estetic* pe care încerca să le descopere romancierul G. Călinescu. Într-un fel, Victor Eftimiu dezvăluie şi în ce constă schimbarea paradigmei; noua modalitate de abordare a prozei în litera realismului socialist va elimina orice formă de paseism, de reeditare senzual-nostalgică a lumii burgheze. Cu noul regim dispare un mit, mitul romanţios al unui Orient feeric şi delectabil corupt, încărcat mai degrabă cu luxură occidentală, pentru a instaura mitul unei republici auster-ascetice à la Pericle, formatoare etic şi eficientă politic şi economic. Peste tabloul decadenţei burgheze a Occidentului se suprapune această imagine a ethosului sovietic, a unui nou puritanism redescoperit de data aceasta nu în coloniile americane, ci în cele proletare sovietice. În această lume nouă, întrebarea fondatoare cu care este întâmpinat fiecare călător occidental devine: „Comment peut-on être burgeois?“

Emile Schreiber indică o metodă sigură de a-l identifica pe vorbitorul de limbă franceză – acesta este burghezul sau aristocratul decăzut care păstrează o distincţie a trăsăturilor, în ciuda condiţiei precare a vestimentaţiei.

Astfel că, dacă un francez se pierde pe străzile Leningradului sau ale Moscovei şi dacă vrea să întrebe încotro s-o ia, nu trebuie decât să aştepte, în timp ce trecătorii defilează prin faţa lui, să vadă o persoană de o anumită vârstă, cu o înfăţişare poate modestă, dar distinsă. Va putea atunci, fără ezitare, să i se adreseze în franceză, pentru că doar un membru al vechii aristocraţii ne cunoaşte limba.
Din contră, rari sunt ruşii din noua generaţie care au învăţat franceza.[604]

Georges Duhamel se arată satisfăcut din punct de vedere cultural, cu toate că recunoaşte rolul de propagandă al cinematografiei, apreciază adesea

calitatea filmelor şi mai ales prestaţia actorilor, uimit de autenticismul unor personaje, mai ales cele aparţinând Vechiului Regim. Într-un fel, se elucidează misterul când nimereşte pe coridorul unui studio din Leningrad, într-o zi de plată a salariilor. Astfel, află că autenticitatea provine din faptul că fiecare îşi joacă propriul rol şi că nobilii scăpătaţi joacă roluri de vechi demnitari imperiali şi adoptă atitudini aristocratice în singurul loc unde acestea nu sunt sancţionate, pe scenă, la teatru. Aceştia evită să fie ostracizaţi, ei fac tipuri după un scenariu care-i incriminează, dar care, în acelaşi timp, le scot la suprafaţă vocaţia teatrală, acel cuantum de mondenitate a aristocraţilor care poate supravieţui numai aici. Dialogul iniţiat cu un fost şambelan se încheie brutal când acesta este luat pe sus de un individ cu aspect de ofiţer. De altfel, tocmai acest segment de populaţie furnizează recuzita pentru teatre, şi Georges Duhamel vede un bătrânel cu alură de magistrat care-şi vinde costumul uzat de lustrin negru, scos de la naftalină. Pe aceşti dezmoşteniţi, Duhamel îi descoperă într-o piaţă de vechituri vânzând relicvele splendorii lor trecute la preţuri derizorii, care o supieră de porţelan, care un ceas sau un candelabru, aşteptând ore în şir cu picioarele în zăpadă un client. Spectacolul acestor supravieţuitori ai unor caste dezmembrate îi face rău scriitorului, care părăseşte locul în grabă, lăsând în urmă această faţetă insuportabilă a Revoluţiei. Confruntarea cu efectele regimului îl contrariază teribil pe acest elegant vizitator occidental scutit de un real plonjeu în cotidianul cel mai trivial.

Pe de altă parte, Henri Béraud îl identifică uşor pe noul burghez sovietic, înalt funcţionar, scriitor angajat, în locul în care numai el mai are acces, în restaurant.

> Aci toată lumea e cuprinsă de un fel de făţărnicie la îmbrăcăminte, este ceea ce am numit demagogie vestimentară. Căci putem numi altfel moda moscovită care recomandă bărbaţilor de a ieşi îmbrăcaţi în salopetă şi caschetă de piele, cu nevestele şi metresele lor îmbrăcate după ultima modă europeană? [...] Adevărul este că un veston bine tăiat, tot ca şi un obraz prea bine ras, dă bărbaţilor din Moscova o înfăţişare blestemată, care este înfăţişarea burgheză. Fiecare se îmbracă atunci ca un lucrător cu mâinile, bălăngăne mâinile ca fierarii – chiar dacă toată viaţa lui n-a văzut ciocan decât pe emblemele sovietice.[605]

Critica pe care Béraud o face noii burghezii a *aparatcik*-ilor se apropie de observaţiile chiar mai sarcastice ale lui Panait Istrati, care constată practic îmburghezirea rapidă a noilor funcţionari ai Partidului. Petrecerile acestora se termină tumultuos într-un spectacol degradant sau chiar printr-o crimă sau viol. Funcţionarii sovietici încearcă să păstreze aparenţele proletare prin afişarea insignelor vestimentare corespunzătoare, având în comun

modestia împinsă spre sărăcie, și printr-un comportament simiesc. Istrati remarca restaurarea unor privilegii burgheze în cadrul noilor ierarhii fondate în temeiul dictaturii proletariatului și faptul că aceste ierarhii consfințeau rolul cardinal al intelectualului travestit în ideolog.

> În mod cert, mamele noastre sunt sfinte, dar aceasta pentru că n-au putut face din noi mareșali. Asta e atât de adevărat, întrucât n-am cunoscut nici un „revoluționar" dictator sau doar prosper care să nu fi făcut din fiul său un „intelectual".[606]

În aceeași măsură, femeile sunt lăsate să poarte din plin infamanta, dar atât de dezirabila pecete a apartenenței la o clasă privilegiată. Bărbații siliți să poarte haine de austeritate proletară își reclamă apartenența la noua burghezie prin femeile lor. În cele din urmă, acești noi funcționari ai Partidului nu sunt decât niște purtători ocazionali de uniforme în acord cu principiile enunțate marțial de către Partid. Panait Istrati apelase la un contrast evocator, cel al opulenței unui bordel parizian de lux, întruchipând pentru puristul revoluționar hidoasa înfățișare ale unor Sodome și Gomore moderne și violența cumplită a episoadelor de fapt divers macabru din ziarele pariziene, relatând oribile istorii provocate de indigența dusă la extrem a unor familii din spațiul rural. Ambele tipuri de episoade înfățișate prin contrast provoacă un zbucium puternic scriitorului, care condamnă la moarte societatea burgheză. Dacă Béraud, așa cum îl caracterizează Istrati, este un inamic al U.R.S.S., la rândul său scriitorul român face experiența răului burghez reiterat și amplificat într-un spațiu privilegiat în care Revoluția a învins. Béraud nu era decât un comunist deziluzionat, specie considerată cu mult mai periculoasă decât detractorii de profesie ai U.R.S.S.

Călătoria lui Durtain ia aspectul unei monografii, în ciuda spiritului deschis spre observație și anecdotă al scriitorului. Elementele se așază încetul cu încetul într-o ordine superioară care se folosește de vagabondaj doar ca de un pretext. Durtain este atras de oamenii care circulă pe stradă, este surprins că nu descoperă bătrâni, apoi găsește o explicație „naturală": probabil perioada de foamete i-a „curățat". Reușește să distingă straturile sociale avantajate, nepmanii, *speț*, cadrele superioare, personalitățile artistice etc. nu numai prin trăsături și finețea mâinilor și a încheieturilor, cât și printr-un fel de atitudine mai degajată și o calitate mai bună a vestimentației, fără însă a ieși în evidență. În schimb, proletarii se pot distinge fără dificultate:

> Pentru că, în sărăcia universală, ochiul învață să distingă nuanțele. Egalizare, fie, (egalizare din care circumstanțele economice au făcut până în prezent o egalitate în jos), dar care ascunde o gradație. Muncitorii, cărora în toate civilizațiile le revin treburile cele mai grele sau murdare și sarcinile ingrate, se recunosc ca peste tot.

> Nu numai după bătăturile din palmă, dar şi după cutele mai pronunţate ale feţei şi după diversele urme pe care veştmintele le-au contractat cu petele, cu uzura şi, în această ţară, poate cu rupturile, mai degrabă, decât cu reparaţiile.[607]

Andrée Viollis nu poate distinge clasele, din cauza unei vestimentaţii heteroclite, în schimb, este atrasă de reflexul unei misterioase şi intense afectivităţi prezente în trăsăturile feţei, în privirile trecătorilor. Dincolo de veselie sau tristeţe, călătoarea presimte efuziuni, erupţii afective în jocul flamelor neliniştite din priviri. Este vorba despre ceea ce lipseşte Occidentului blazat, despre strălucirea enigmatică a sufletului rus.

> Feţele, adesea neregulate, au strălucirea rară a florilor din Nord, farmecul nuanţat al surâsului, fineţea maliţioasă a privirii.
> Expresia unui suflet este de fapt ceea ce surprinde şi reţine în această mulţime. Este ea veselă? Cu siguranţă că nu. Tristă? Poate... Dar, sub frunţile îngrijorate străluceşte în majoritatea pupilelor nu ştiu ce flacără neliniştită şi schimbătoare, ceva agitat, pasionat, intraductibil care trădează grele frământări intime, o viaţă misterioasă şi profundă... o viaţă interioară! Ceea ce lipseşte cu totul capitalelor noastre fără suflet.[608]

42
Ordine şi disciplină: armonia sovietică

Ne aflăm în 1927 când Geo London sesizează prezența în număr exagerat de mare a polițiştilor care controlează traficul. Există totuşi o explicație, circulația abundentă specifică spațiilor metropolitane, însă scriitorul francez lasă observația în suspensie.

> Vigilența poliției este, de fapt, unul dintre lucrurile care-l surprind cel mai tare pe străinul venit la Moscova. Circulația – foarte intensă, în ciuda numărului mic de automobile, pentru că trăsurile, tramvaiele, autobuzele şi camioanele abundă – este abil dirijată de către milițieni, fie cu ajutorul unui baston... roşu, evident, fie, pe străzile cel mai frecventate, printr-un sistem de semafoare.[609]

Peste două decenii, poliția s-a volatilizat, lăsând impresia unei ordini teleghidate de o conştiință-model. Dacă U.R.S.S. prezintă toate virtuțile echilibrului armonios, atunci nu există nimic accidental în această societate, totul pare programat şi oamenii se mişcă robotic pe traiectorii foarte bine precizate. Sadoveanu remarcă nota caracteristică a lumii noi, obrazul ei binevoitor şi ordinea deplină.

> Cobor cu emoțiune într-o lume nouă, pe care multă vreme am socotit-o străină şi depărtată. E o lume de obraze binevoitoare şi amicale.
> Pe străzi foarte curate, populație care se duce să-şi îndeplinească munca zilei. Fiecare în sectorul lui. Munca e datorie şi onoare. Folosul e al obştei. Tramvaie şi autobuze pline. La stațiuni coadă şi ordine domoală, fără agenți ai forței publice. De altminteri, ştiu că zadarnic aş căuta pe acest deținător al autorității în înțelesul vechi. Relațiile dintre oameni s-au schimbat profund.[610]

Sacadarea telegrafică a enunțului lapidar evocă bine această ordine aproape reificată a „obrazelor binevoitoare şi amicale“, pentru că nu există decât o singură expresie, cea a măştii. Compartimentarea activității constituie şi compartimentarea vieții, oamenii nu comunică între ei, ci se mişcă unul pe lângă celălalt fără să se incomodeze reciproc şi aparent fără să aibă

contact uman. Ca şi personajele lui Arghezi din *Cimitirul Buna-Vestire*, după apocalipsa veselă, oamenii sovietici par să fi fost reformaţi. În plus, nu există aparent în acest corp social atât de dinamizat şi de dens – tramvaiele şi autobuzele sunt ticsite – nici un factor de control, nici un agent coordonator. Explicaţia constă în inutilitatea lui, membrii acestei societăţi au fost cu toţii programaţi civic să nu se ciocnească. Această panoramă a lumii noi este stranie nu datorită invizibilităţii unui controlor al traficului, ci pentru că lipseşte viaţa pe care o caută atât Gide, cât şi Duhamel, care învaţă rusa pentru a comunica mai bine cu oamenii, sau Panait Istrati, pentru care comunicarea este atât de profundă, încât se dispensează de translator. În articolul „Impresii din U.R.S.S.“[611], cu ocazia vizitei la Moscova, C.I. Parhon face două observaţii capitale, ambele definind umanismul sovietic. Prima constă în grija municipalităţii de a-i feri pe cetăţeni de accidentele provocate de îngheţ presărând nisip pe străzi, iar ce-a de-a doua, care pare surprinzătoare, coincide cu cea a lui Sadoveanu: absenţa agenţilor ordinii publice. Concluziile decurg uşor din cele două observaţii coroborate, societatea sovietică a atins un înalt grad de conştiinţă, care fac inutile supravegherea permanentă şi intervenţia statului în asigurarea liniştii şi ordinii publice, excepţie făcând siguranţa cetăţeanului.

Şi André Gide sesiza ordinea, înaintea lui Sadoveanu, însă ea îi provoca un sentiment de inconfort, de anxietate, pentru că scriitorul francez vedea în ea nu semnul excelentei funcţionări a organismului social, ci expresia unei uniformizări, o nivelare a claselor, rezultatul ingineriei sociale sovietice. Concluzia lui Gide este tulburătoare, pentru că această uniformizare generează o stranie veselie, însă veselia pare să răspundă aici golirii de conţinut afectiv, aşa cum scriitorul va decreta fericirea drept un rezultant al ignoranţei şi al izolării aproape totale de alte spaţii culturale.

> Fiecare seamănă cu toţi. Nicăieri, mai mult decât pe străzile Moscovei, nu este mai sensibil rezultatul nivelării sociale: o societate fără clase, unde fiecare membru pare să aibă aceleaşi trebuinţe. Exagerez un pic; dar prea puţin. O extraordinară uniformitate domneşte în îmbrăcăminte; fără îndoială ea ar apare în spirite de asemenea, dacă am putea să le vedem. Şi este şi ceea ce permite fiecăruia să fie şi să pară vesel.[612]

Dacă André Gide, Mihail Sadoveanu descoperă *omogenitatea*, înţeleasă ca armonie perfectă, societate ideală, G. Călinescu, Panait Istrati, Henri Béraud, Luc Durtain sesizează *contrastul*. Există aici nuanţe şi diferenţe importante – pentru Gide conotaţia uniformizării este una negativă, spre deosebire de ordinea evocată de Sadoveanu. La fel, pentru Călinescu, prezenţa contrastelor e una liniştitoare, semn al faptului că societatea burgheză, sin-

gura pe care o cunoaşte, a continuat să existe sub un clopot de sticlă, pe când pentru Béraud, Istrati sau Durtain lumea nouă este una a contrastelor ireconciliabile, chiar dacă uneori deghizate sub o aparentă uniformizare, de data aceasta la propriu. Cu alte cuvinte vechea societate polarizată extrem, în sensul antagonismelor teoretizate de Marx, raportate la „clase“, a supravieţuit. Tăvălugul revoluţionar a inversat ierarhiile, fără să le dizolve. Toţi aceşti scriitori se află în căutarea umanităţii promise de revoluţie, cu speranţa că nici cea veche n-a dispărut complet, o umanitate dureros de vie supusă unei presiuni sociale enorme menite s-o elimine complet. De aceea Sadoveanu exaltă ordinea şi capacitatea de autocontrol a omului nou, iar Viollis descoperă viaţa misterioasă de o intensitate impresionantă a afectelor, magma sufletului rus. Primul va lua treptat locul celui de-al doilea într-un proces aproape darwinist al selecţiei naturale întruchipate de Stalin.

43
Omul nou ca *Homo universalis*

În accepția lui Henri Barbusse, omul nou apare ca specie pe locul lăsat liber de dispariția celui vechi. Viziunea sensibil darwinistă a scriitorului francez conferă legitimitate științifică accelerării procesului ireversibil prin care cel mai adaptat supraviețuiește și îl elimină pe cel insuficient înzestrat pentru a face față provocărilor mediului, noul context politic. Invocarea vitalității, a caracterului luptător al acestei noi specii decurge astfel firesc. Prin definiția oferită de Barbusse, această specie este rezultatul unui paradox, ea acumulează forțe intelectuale pe fondul unei simplificări a ideilor: generale, clare și nete. Noua specie beneficiază de un dinamism agresiv, spre deosebire de specia domesticită, cea burgheză, ale cărei instincte s-au tasat, a cărei musculatură s-a atrofiat. Se subînțelege că are loc o luptă prin care cei mai puțin competitivi vor fi înlăturați. Vechea specie trebuie să dispară nu lent, ci violent, cu concursul celei noi, dominante și agresive. Putem citi ca *mise en abîme* definiția lui Barbusse, ea ne va duce foarte aproape de teoriile naziste privind superioritatea rasială având ca expresie privilegiată tot un surplus de vitalitate exercitat prin „idei generale, clare și nete".

> Omul nou, spune Gorki, este un om care s-a „întinerit din lăuntru". Se vorbea, altădată, pe bună dreptate, de Rusul blajin, cu „trup moale", și această expresie proverbială se aplica nonșalanței, resemnării funciare a rasei rusești domesticite. Acest tip de ieri a dispărut. Omul nou este un luptător: „El acumulează forțe intelectuale", el pune stăpânire pe cunoaștere și, mai mult, pe ideile generale, clare și categorice.[613]

Poate ar trebui făcută o diferență între proiectul ingineriei sociale sovietice de realizare a unui om sovietic și omul sovietizat. În timp, probabil că aceste diferențe dintre etalon și realitatea umană au fost dizolvate. Umanitatea pe care o evocă atât Istrati, cât și Gide este cea care suportă operațiunile dureroase ale dictaturii proletariatului. Omul nou sovietic are

prea puţin în comun cu această populaţie chinuită, pentru care Istrati reclamă dreptul la adevăr şi justiţie socială. Ei sunt învinşii cărora li se alătură scriitorul, pentru că revoluţia şi sacrificiul le-au fost confiscate.

Un element important pentru definiţia propusă de ideologi, scriitori etc.: omul nou este tânăr şi, în ciuda acestui fapt, se comportă asemenea unui soldat, cu o disciplină interioară, de corp, remarcabilă. Gletkin, din romanul lui Arthur Koestler *Întuneric la amiază*, este un astfel de om nou, la fel ca matriţa acestei umanităţi novatoare, Rahmetov, revoluţionarul de profesie din *Ce-i de făcut?*, romanul lui Cernîşevski. În pamfletul său vitriolant, *Mea culpa*, Louis-Ferdinad Céline vede toată această umanitate minată de cele mai crude instincte, regresând la animalitate, complăcându-se în turpitudine. Romanticul geniu al popoarelor se recompune hidos în formula colectivist-bolşevizantă, *merdivaudage*-ul celinian nu cruţă nimic din pudorile şi ipocrizia umanitarismelor fabricate în laboratoarele ideologice sovietice sau în saloanele internaţionaliste ale stângii franceze.

> Programul comunismului? În ciuda denegrărilor: pe de-a-ntregul materialist! Revendicările unei brute în folosul brutelor!... Să radem tot! Priviţi mutra grasului ăsta de Marx, umflată! [...] Poporul e Rege!... Regele l-a sărit! El are totul! Îi lipseşte cămaşa! Mă refer la Rusia. La Leningrad, în preajma hotelurilor, ca turist te vor răscumpăra din cap până-n picioare. Individualismul funciar conduce toată farsa, în ciuda a tot, minează totul, corupe totul. Un egoism furios, muşcător, şuerat, imbatabil îmbibă, pătrunde, corupe deja această mizerie atroce, se scurge de-a lungul ei, o face încă şi mai puturoasă.[614]

Şi, un fapt extrem de interesant, contactul cu arta se face sub auspiciile unei moralităţi şi ale unui control desăvârşit, nimic din improprietăţile, bizareriile, inconsecvenţele care caracterizează o puternică individualitate artistică. Atenţia turistului era redirecţionată de la monument la om, pentru că acesta din urmă a devenit monumental. Omul nou constituie un alt obiectiv turistic, calităţile sale îl recomandă şi unei ipostaze cultice, în calitate de om-erou. Ceea ce altădată ţinea de domeniul excepţionalului, aici reprezintă norma, media. Cu oamenii-eroi se construieşte o societate ideală, a unor „trainice adeziuni“, pentru că aceşti oameni trăiesc în orizontul colectivităţii, reafirmând-o prin solidarităţi fervente. Tudor Andrei ştie deja ce caută în U.R.S.S., ceea ce merită supus atenţiei turistului în măsură să realizeze pe deplin acel *distinguo* necesar între societatea capitalistă şi cea comunistă, omul nou ca erou exemplar.

> Dacă m-ar întreba cineva ce anume m-a impresionat mai mult în această călătorie, parcă mi-ar fi greu să mă decid, dar cred că, până la urmă, aş răspunde omul. [...]

În toate țările au fost oameni mari, care s-au bucurat de dragostea și respectul poporului, dar cred că în nici o țară nu există un asemenea cult pentru omul-erou, ca în Uniunea Sovietică. Nicăieri, cred, nu se manifestă o atât de largă, o atât de trainică adeziune ca acolo.[615]

Şi Tudor Andrei nu este singur, omul sovietic a devenit un obiectiv turistic esențial, luat drept model de umanitate de către primii călători. Dr. Simion Oeriu, în „Omul sovietic şi realizările sale", se referă la „omul nou", care populează U.R.S.S. şi care corespunde proiectului ingineriei staliniste: „pretutindeni, l'am întâlnit pe acest om nou, mlădios şi neînduplecat ca oțelul. [...] Din rob al maşinismului a devenit stăpânul maşinei. Cu el începe istoria omului liber, stăpân pe sine şi pe forțele externe."[616] Dezideratul de a-l cunoaşte pe omul sovietic a rămas acelaşi şi pentru turistul deceniului şase, aşa cum Callimachi afirmă tranşant: „Trebuie să mărturisesc că ceea ce am dorit în primul rând în călătoriile pe care le-am făcut în U.R.S.S. a fost să cunosc omul sovietic. [...] Şi într-adevăr, omul sovietic are ceva deosebit de ceilalți oameni: e optimist, sincer, vesel, încrezător în destinul deosebit al patriei sale, în puterea sa de muncă."[617] Şi aprecierile continuă, adunând în jurul omului sovietic atributele unei ființe superioare intelectual, afectiv, cultural, biologic şi simbolic. „Omul sovietic citeşte, citeşte mult." „Omul sovietic este primitor şi față de băştinaşi, şi față de străini; el nu face deosebire de rasă." „Omul sovietic este cel mai frumos simbol al lumii celei noi..."[618]

44

La început a fost Oblomov. Fenomenul Stahanov şi udarnicii

Munca şi fericirea obligatorie devin două dintre coordonatele fundamentale ale omului nou. Munca *pentru sine* se transformă în muncă *în sine*, pentru binele colectivităţii. Mai precis munca devine unicul său referent, proprietatea fiind exclusă şi competenţa fiind la rândul ei dizolvată în volum de muncă (ceea ce contează este cantitatea, şi nu calitatea). Mikhail Epstein analizează această mutaţie nu numai la nivelul politicii de stat a U.R.S.S., dar şi la nivelul edificării unei noi umanităţi prin paralela între muncă şi sexualitate, pe de o parte, şi între societate în ansamblul ei şi familie, pe de alta. În absenţa posesiei, a proprietăţii (*Ownership*), munca este dirijată spre beneficiul colectivităţii, în principiu al celuilalt (*Othership*). Societatea este substituită familiei, devine ea însăşi un organism familial, preluând contractul conjugal drept contract social. De aici, sexualitatea este deturnată în activitate socială, în beneficiul comunităţii, anularea dreptului posesiei, eliminarea proprietăţii se aplică şi la nivel conjugal. Drepturile conjugale devin obligaţii conjugale către stat, prin încredinţarea deplină a posesiei, prin transformarea erosului în muncă. Iniţial, în viziunea extrem utopică, neotribalistă a revoluţiei şi femeile urmau să fie posedate în comun, la fel ca şi celelalte bunuri. Între timp, proprietatea comună[619] a absorbit toate celelalte activităţi. „Detractorii socialismului greşesc când insistă asupra faptului că socialismul mandatează lenea sau abstinenţa. Mai degrabă, el mandatează munca şi activitatea sexuală privând-o de fructul ei, permiţând unui guvern, în înţelepciunea sa infinită, să dispună de ele când consideră de cuviinţă. Toţi trebuie să muncească pentru toţi, în familie şi în fabrică. Proprietatea colectivă, ca un mijloc pentru crearea de «bunuri» şi pentru re-crearea fiinţelor umane, implică deja şi sanctifică dorinţa-ritual care este munca în absenţa instituţiei proprietăţii private sau regimul conjugal în absenţa căsătoriei sau a familiei.“[620] Epstein construieşte un nou concept pentru a defini mutaţia care se produce la nivel mentalitar, acela

de muncă-voluptate (*labor-lust*). Aceasta se caracterizează nu numai prin încredinţarea colectivistă, ci şi prin obstinaţia maniacală în absenţa oricărui scop în afara travaliului însuşi. Dacă există un mit care să preia această mutaţie mentalitară, atunci acesta nu poate fi decât *mitul lui Sisif*. Toate eforturile sisifice vizează o activitate sterilă, care nu serveşte nici unui scop, nu are nici o utilitate şi în plus este repetitivă. Lipsa scopului şi repetitivitatea transformă munca în tortură. „O astfel de muncă este un mod convenabil de a te orbi, împlinind nevoia maniacală de a face ceva, de a fi ocupat; este o formulă pentru golirea de sine. [...] Cu cât munca te secătuieşte fizic mai mult, cu atât este mai uşor să uiţi de sine prin ea, să alungi inoportunele gânduri despre moarte, să omori timpul istovindu-te. Munca devine instrumentul minunat al renunţării de sine, cea mai legitimă dorinţă a unui suflet disperat. Prin raporturile intime cu un obiect, umanitatea noastră chinuită este uitată.“ [621]

Munca în sine nu serveşte nici unui scop nobil, nu edifică în nici un fel o umanitate superioară, dimpotrivă, dezumanizează şi, aşa cum sugerează Epstein, contribuie la o eficientă ştergere a memoriei şi a diferenţei. Uitare de sine, demers steril, nonsens, munca ca *labour-lust* se reduce doar la un consum ipsatoriu, la extaz onanist. „Dorinţa este practic indiferentă la calităţile partenerului, atât timp cât, cu cuvintele lui Fedor Karamazov, este de genul potrivit. Munca-dorinţă este în mod egal indiferentă faţă de obiectul ei: atâta vreme cât te obişnuieşti cu ea, o reiei şi te pierzi în ea. Dacă activităţile muncitoreşti sunt interşanjabile, atunci tot atât de interşanjabili sunt şi indivizii care lucrează. «Nimeni nu e de neînlocuit» (*nezamenimih net*) este expresia sovietică preferată.“[622]

Epstein editează şi o altă accepţie pentru munca-voluptate, aceea de expresie a unei înalte loialităţi pentru o idee sau un ideal. Cel puţin în acest mod este prezentată calitatea nobilă, superioară a acestei munci, în raport cu cea prestată pragmatic, din motive strict pecuniare, fără nici un aport afectiv. Muncitorii trebuie să integreze munca în activitatea mai intimă a vieţii de familie. În principiu, munca reprezintă unitatea de măsură a acestei umanităţi laborioase, indiferent de ce produce fiecare, indiferent de poziţia pe care o ocupă, totul se subsumează acestui numitor comun: munca.

Mişcarea udarnicilor sau a muncitorilor de şoc este lansată în noiembrie 1928. Udarnicii constituie un fel de elită muncitorească, care se face remarcată printr-o productivitate sporită şi constituie un factor de emulaţie pentru ceilalţi muncitori, nu numai prin performanţă, ci şi printr-o serie de privilegii pe care aceştia le obţin. Ei sunt prezentaţi delegaţiilor străine, turiştilor, fac la rândul lor parte din delegaţiile muncitoreşti, sunt reprezentativi.

Dobândesc rapid statutul unor vedete, fiecare întreprindere se recomandă prin udarnicii ei, adevărate trupe de comando. Important este nu doar întreținerea ritmului constant al producției, ci și oferirea unor performanțe noi. Udarnicul are mentalitatea unui sportiv de performanță care se antrenează accelerat pentru o singură competiție, depășirea planului. Munca este transformată într-un sport de performanță, rezultatul este trecut într-un palmares, iar udarnicul participă la muncă precum la Olimpiade. Doza de spectacol a performanței o recomandă de fapt turistului ocazional, și nu normalizarea ei prin înscrierea într-un efort constant, rațional, planificat. Nu eficacitatea contează, ci doborârea recordului la un moment dat, indiferent dacă lucrarea în ansamblul ei se realizează sau nu.

> Ce este acela un udarnic? Un udarnic este un muncitor de calitate. Este bunul soldat al armatei de producători. Este acel om convins, care acționează ca să poată fi dat exemplu tuturor concetățenilor săi pentru înflăcărarea pe care o imprimă, cel puțin din timp în timp, sarcinii sale cotidiene.[623]

Mișcării udarnicilor îi urmează revelația Stahanov pe 30 august 1935, când muncitorul Aleksei Stahanov, cu ajutorul pickhammerului său, dizlocă 102 tone de cărbune într-o zi. Demn de a intra în cartea recordurilor, Stahanov își face cunoscută revelația, scriind o carte și devenind cel mai popular muncitor-erou al Uniunii Sovietice. Mișcarea care îi poartă numele reia de fapt ideea brigăzilor de șoc, a supermuncitorului de comando care sparge norma exponențial. Acest supererou proletar dobândește un statut aparte în cadrul colectivului, dictează condițiile activității sale. Cuvânt-cheie, stahanovismul desemnează euforia laborioasă a omului sovietic, un fel de dionisie orientată lucrativ. Asemenea sportivilor de performanță, pentru un stahanovist nu contează decât doborârea unui record, ceea ce în linii mari înseamnă cam același lucru: cât mai mult într-un timp cât mai scurt.

Portretele campionilor sunt afișate în întreprinderi, pentru a menține un tonus ridicat al competiției în muncă. André Gide sesizează bine natura artificială a acestei competiții cu tot felul de recordmeni și recorduri. Scriitorul putea observa contradicția, Rusia, patria lui Oblomov, îi descoperea antipodul, numit Stahanov, și chiar dacă acesta din urmă nu era rezultatul unei ficțiuni romanești, el avea să facă parte din setul de eroi indestructibili ai realismului socialist. Stahanov îi apare lui Gide ca o formulă compensatorie și emulativă pentru tradiționala indolență a poporului rus.

> Mă întorc la poporul din Moscova. Ceea ce isbește mai întâi este extraordinara lui indolență. Lenevie ar fi fără îndoială prea mult spus... Și „stakhanovismul“ a fost minunat născocit pentru a scutura toropeala (exista Knutul altădată). Stakhanovismul

> ar fi de prisos într-o ţară unde toţi muncitorii lucrează. Dar acolo, îndată ce-i laşi de capul lor, oamenii, cea mai mare parte, o lasă mai domol.
> Şi este de minune că cu toate acestea se face totul. Cu ce preţ al efortului conducătorilor, iată ceea ce-ar fi greu de spus. Pentru a-ţi da bine seama de acest uriaş efort, ar fi trebuit mai întâi să poţi aprecia puţinul „randament“ natural al poporului rus.[624]

Iată funcţionând din nou *complexul polarităţilor interdeterminate*, ceea ce duce la formarea acelor diferenţe de potenţial prin care se caracterizează dramatismul societăţii socialiste sovietice. Unui fapt cotat cu mai mult decât pozitiv trebuie să-i cauţi imediat celălalt pol, cel negativ. Şi invers. Pentru că poporul rus dă dovadă de indolenţă, instrumentul recomandat nu poate fi decât un exces, ultradinamismul heirupist stahanovist menit să contrabalanseze de fapt dezinteresarea, superficialitatea şi lipsa de perseverenţă în proiect a omului sovietic. În cazul scriitorilor români dirijaţi de propagandă, nu rămâne decât versantul excesului „pozitiv“, societatea, aşa cum o vede Sadoveanu, se prezintă asemenea unui stup roind de albine lucrătoare. Stahanoviştii şi „muncitorii de şoc“ (*udarnik*) constituie de fapt tocmai ipostaza excesului exemplar menit a debloca inerţia masei. Delegaţia de muncitori îi prezintă lui Gide un stahanovist, cap de afiş, similar unei vedete de cinema, al cărui portret enorm se află afişat pe un perete. Scriitorul parcurge până la capăt un raţionament simplu referitor la productivitatea muncii unui stahanovist, însă subtilitatea carteziană nu este deloc gustată printre sovietici.

> [...] Mi se prezintă un stakhanovist, al cărui portret enorm l-am văzut afişat pe un zid. A reuşit, mi se spune, să facă în cinci ore un lucru pentru opt zile (numai să nu fie în opt ore lucrul pentru cinci zile; nu mai ştiu). Îndrăznesc a întreba dacă aceasta nu este totuna cu a spune că, la început, punea opt zile pentru a face un lucru de cinci ore? Dar întrebarea mea este rău înţeleasă şi mi se refuză a mi se răspunde.[625]

Societatea comunistă se bazează pe unul dintre elementele constitutive ale modernităţii, viteza, ţinând de mitul progresului în evident dezacord cu o *festina lente* burgheză, cu hedonismul timpului liber al spaţiilor duminicale, al promenadei. Ceea ce este burghez este deconstruit prin acest energetism cazon al depăşirii depăşirilor anterioare antrenând o altă necesară depăşire. Numai că atletismul heirupist pare să nu aibă sfârşit, iar tinerii alimentează această angoasă, pentru scriitorul occidental, a transformării fiecărui moment al vieţii în competiţie şi celebrare a muncii.

Pierre Herbat subliniază faptul că stahanovismul devine o dominantă atitudinală, posturală, şi în cele din urmă i se conferă un statut ontologic.

Scriitorul ajunge la Moscova în preajma Anului Nou, participă la o petrecere nebună, regăsindu-se în sala mare a hotelului Metropole alături de convivii dansând un ultim foxtrot în decorul de sticle goale şi detritusurile unei splendide cine. Mirat întru câtva, scriitorul se întreabă maliţios: „Dar există oare măcar un muncitor în această mulţime cuprinsă de entuziasm?“

Absenţa elementului proletar de la megapetrecerea de Revelion este compensată cu asupra de măsură de prezenţa superproletarului, a stahanovistului, alături de discursurile lui Stalin care-l vizează pe acest erou local al Sovietelor.

> Ziarele sunt pline de conferinţele stahanoviştilor. Cuvântarea lui Stalin este reprodusă peste tot. Portretele celor mai buni muncitori sunt expuse în toate vitrinele, aceasta devine o obsesie: Stahanov – mişcarea stahanovistă – stahanoviştii.[626]

Ary Sadoul îi relatează o istorie elocventă pentru spiritul stahanovist. Întârziind într-o tavernă, acesta este nevoit, pentru a se întoarce acasă, să apeleze la vechiul mijloc de locomoţie de pe vremea ţarului, droşca, cu clasicul birjar rus hirsut şi rău mirositor. Regimul îi mai tolera încă pe aceşti mici capitalişti care aveau fiecare atelajul său şi care se arătau ostili regimului care le mărise impozitele. La sfârşitul călătoriei, Ary Sadoul trebuie să negocieze tumultuos preţul exorbitant cerut de birjar, reuşind să obţină un mic discount. Birjarul mucalit, un fel de Moş Nichifor Coţcariul, dă bice calului, admonestându-l: „Hai, die! Stahanov!“

Pentru Călinescu însă, dispoziţia lenitivă a rusului ţine de relaţia cu totul particulară cu spaţiul, un fel de teorie a relativităţii de uz sovietic. Stăpân al unor dimensiuni continentale, rusul trăieşte în spaţiul şi timpul pe care i le conferă aceste distanţe galactice.

> Îndrăznesc a afirma că poporul sovietic posedă un a priori spaţial deosebit de al nostru, că el vede lumea după o categorie calitativ superioară (zic calitativ, fiindcă, formal, în spirit kantian, nu este decât un singur spaţiu, simplă coordonată. Folosesc deci termenii în înţeles plastic). Acelaşi lucru se petrece, gândesc, şi în ce priveşte timpul. André Gide crede a constata la cetăţenii din U.R.S.S. o anume indolenţă. G. Duhamel la fel. În mişcarea imediat practică n-am observat, ca să fiu drept, acest fenomen, ba dimpotrivă am rămas impresionat de exactităţi. În general, computarea timpului se face după un orar major. Când cugeţi că, spre a străbate spaţiul dintre două puncte ale Uniunii, ai nevoie de zile, că noaptea e mai lungă la Leningrad, iarna, decât la noi, înţelegi de îndată că în U.R.S.S. sentimentul aşteptării capătă alt sens. A. Gide măsura timpul transcendental al sovieticului cu timpul a priori francez. Noi, Românii, suntem adevăraţii leneşi, nişte leneşi agitaţi, făcând gesturi mărunte care induc în eroare. Ruşii au o aparentă „lentitudine“ corespunzând noţiunii lor de timp, fiind în realitate foarte activi, foarte constructivi şi industrioşi.[627]

Pentru a contracara afirmațiile întru totul tranzitive ale lui Georges Duhamel şi André Gide despre indolența sovieticilor, Călinescu nu apelează, cum ne-am putea aştepta, la modelul travaliului heirupist, la stahanovism, ci la considerații „filozoficeşti“. Din nou, explicația este aruncată în spațiul diferenței, inaccesibilă călătorilor francezi ghidați de timpul aprioric francez. În opinia lui Călinescu, rusul trăieşte într-un timp transcendental, imposibil de măsurat cu instrumentele de precizie occidentale, inadecvate şi inutile prin urmare. Şi acest argument falacios este de aceeaşi factură, se încadrează în aceeaşi tipologie, şi anume a inadecvării instrumentarului occidental sau a dispozitivelor perceptiv-perspectivale occidentale la realitățile sovietice. Scriitorii români au însă o sensibilitate deschisă acestei transcendențe de care se simt copleşiți, o invocă pentru a delimita spațiul de investigație în paralel cu o lucidă constatare a realității şi recomandă de fapt o trăire simpatetică cu fenomenul rus. Românii joacă însă rolul țapului ispăşitor în acest contencios, între sovieticii incriminați şi criticii francezi, doi scriitori de o prea mare notorietate pentru a fi expediați cu lejeritate. Călinescu îi alege pe români pentru a ilustra cu ei indolența tipic sovietică. Filipica se regăseşte astfel în acest complex al culpei față de U.R.S.S., astfel încât profesorul adoptă atitudinea potrivită care-l disculpă şi față de sovietici, dar şi față de probitatea morală şi intelectuală a scriitorilor francezi față de care are o reală admirație.

45
Ciornîi rabotnik şi noua sclavie

Dacă stahanovistul beneficiază de o serie de privilegii burgheze, acest fapt nu este valabil şi pentru muncitorul obişnuit, *ciornîi rabotnik*, care cunoaşte întreaga greutate a dictaturii proletariatului. Acestui muncitor îi este interzis să se deplaseze de la un loc de muncă la altul, să iasă din partid, să-şi manifeste într-un fel dezaprobarea. Sindicatul nu-l apără câtuşi de puţin, ci dimpotrivă, îi cimentează sclavia. Cu toate acestea, odată exclus, acest muncitor este pierdut, îşi pierde şi puţinele avantaje pe care le avea, avantaje care îi asigurau supravieţuirea. În această privinţă, poziţia tranşantă a lui André Gide din *Retuşuri la Întoarcerea din Rusia* a stârnit reacţii foarte dure la adresa lui. Colhoznicul sau muncitorul sunt legaţi de locul de muncă asemenea sclavilor sau asemenea iobagilor din Transilvania, într-un regim similar celui feudal, regim care le promisese eliberarea şi care continua să îi convingă că sunt fericiţi. Plonjeul mitologic al scriitorului francez îl înfăţişează pe acest muncitor negru asemenea lui Ixion legat de instrumentul de tortură.

> Muncitorul sovietic este legat de uzina sa precum ţăranul de kolhozul sau sovhozul său şi precum Ixion de roata sa. Dacă, dintr-un motiv oarecare, pentru că speră să-i fie puţin mai bine (adică un pic mai puţin rău) altundeva, el vrea să schimbe, trebuie să ia bine aminte: înregimentat, clasat, legat cum e, el riscă să nu fie acceptat pe nicăieri. Chiar dacă, fără a schimba oraşul, el părăseşte uzina, se vede lipsit de locuinţa (negratuită de altfel) atât de greu obţinută la care munca îi dădea dreptul. Plecând, muncitorul vede reţinându-i-se o importantă parte din salariu. Kolhoznicul pierde tot câştigul muncii sale colectivizate. Din contră, muncitorul nu se poate sustrage transferului care i se ordonă. El nu este liber nici să plece, nici să rămână unde-i place sau unde îl cheamă ori îl leagă o iubire sau o prietenie.[628]

Grupul de scriitori din care face parte şi André Gide întâlneşte un astfel de *ciornîi rabotnik*, aflat într-o stare de sărăcie lucie. Este una dintre acele întâlniri exemplare demne de mizerabilii hugolieni. Pe sub zdrenţe umanitatea

a rămas intactă, chiar mai mult, ea pare să strălucească acum cu o putere care-l emoționează chiar și pasager pe călătorul francez. Muncitorul jubilează în fața câtorva ruble care-l vor împiedica să-și vândă vesta, scena este aproape romanescă, ea este reală.

> Jef a intrat în vorbă cu un muncitor mizerabil îmbrăcat, foarte sărac. Ne dăm seama că n-are ce mânca și îl invităm în sala de masă de clasa a III-a (la cea de clasa I, am fi provocat un scandal). Are o față bună de țăran rus, se întoarce în sat pentru a satisface serviciul militar. Last îl chestionează:
> – N-ai putut face economii înainte de a te întoarce la tine în sat? Cu ce te ocupi?
> Știam de la început răspunsul: Ciornîi rabotnik [„muncitor necalificat“, n.a.] – manipulator.
> Nu, n-a putut face economii. Cu cinci ruble pe zi e greu. Și-a părăsit satul pentru că n-avea de lucru și îi era foame… Se teme să se întoarcă. Unul dintre părinți i-a scris: recolta a fost proastă, iarna asta va lipsi pâinea. Spune toate acestea cu o voce lentă, fără nici o revoltă, fără să se îndoiască – ni se pare nouă – că ne consternează. Cele câteva ruble pe care i le dăm îi provoacă o bucurie de copil. Râde de plăcere. Nu va fi obligat să-și vândă haine când va ajunge la Odessa.[629]

Stahanov devine astfel doar una dintre fețele medaliei, cealaltă ne înfățișează un muncitor chinuit, înfometat, epuizat, dar, cel puțin în acest caz, nu lipsit de speranță.

46
Omul statistic şi mistica planului

Înainte ca studiul de economie al lui Mitiță Constantinescu să apară în 1944, statistica devine instrumentul privilegiat de cunoaştere al călătorului român, împrumutând ştiinței mijloacele necesare pentru a face credibilă depoziția călătorului. *U.R.S.S. în 20 de ani (în cifre)*[630], un catalog statistic publicat în 1938, oferea un model de raportare „în cifre“ la noua entitate politică U.R.S.S., precum şi un model pentru călătoria statistică. Stalin solicita o „statistică de clasă“ şi, în momentul în care cifrele nu-l mulțumesc, nu ezită să desființeze Direcția Centrală de Statistică şi să-i trimită în Gulag pe angajații ei, aşa cum consemnează Robert Conquest în *Marea teroare*. Statistica trebuia să opereze în conformitate cu ficțiunea stalinistă, şi nicidecum ca ştiință efectivă întemeiată pe un set de reguli.

În *U.R.S.S. azi*, Alexandru Sahia tematizează acest apel la statistică pe care-l fac instituțiile sovietice indiferent de natura lor, ceea ce se recomandă turistului nu numai programatic, ci şi cu forța clişeului. Scriitorul român face concret legătura atunci când asociază cu argumentul statistic imaginea consacrată a muncitorului sovietic „internațional“, ca un produs la export, cele două dimensiuni se întrepătrund, afirmarea eroismului muncii se va descărca simbolic în indicatorii de plan şi grafurile care reclamă victoria în cifre.

> Nu există fabrică, nu există universitate, grădină de copii, club de cultură, întreprindere comercială sau de orice altă natură, care să nu-şi fi afişat undeva, în ochii publicului, realizările, anume cât a împlinit la sută din al doilea cincinal. Din cauza asta zidurile par scrise în întregime cu cifre şi cu figuri. Panouri uriaşe înălțate deasupra străzilor reprezintă figuri masive de muncitori internaționali, întinzându-şi mâinile pentru o luptă comună.
> În zilele de 7-8-9 Noiembrie ale fiecărui an, guvernul bolşevic sărbătoreşte cu mare fast aniversarea revoluției din Octombrie 1917.[631]

Chadourne este poate cel mai sintetic, mai aplicat în analiza habitatului proletar, pentru că acesta a devenit practic adevăratul spațiul familial

pentru omul sovietic. Activitatea în uzină nu se încheie odată cu terminarea programului, ci se continuă printr-o serie de activități menite să focalizeże obsesional atenția asupra producției și să cimenteze solidarități proletare într-o mare familie, cea a uzinei.

> Încercați să ghiciți de ce între cei din jurul vostru fiecare aplică acest adjectiv numeric la tot ceea ce se face frumos, trainic, mare, bun, șic, demn de iubit, puternic. Cum botezați acest copil? Cincinal. Cum găsiți romanul lui Cutare? Cincinal. Cincinalul este, cu ceva mai nuanțat, precum Colosalul germanilor.
> Atunci, dacă în crasa voastră ignoranță de oameni ai vechii Europe ignorați acest lucru înaintea acestei călătorii, veți afla că fiecare bărbat, fiecare femeie, fiecare copil din Rusia nu are decât un singur gând, un singur scop, o singură admirație, o singură speranță: planul cincinal.[632]

Planul cincinal sau *piatiletka* reprezintă singurul reper al vieții colective și nu numai, așa cum îl descrie Chadourne, nu lipsit de malițiozitate. Lansată într-o competiție cu țările capitaliste, Uniunea Sovietică dorește să demonstreze capacitatea sistemului comunist de a concentra energiile creatoare și de a depăși economic toate celelalte țări. Cincinalul constituie expresia unei focalizări obsedante asupra unui singur obiectiv asumat politic de U.R.S.S., dar și a unui energetism debordant, asociat de scriitor cu termenul german „colosal". În acest fel, Chadourne subliniază și o latură mentalitară, cincinalul devenind astfel expresia unei voințe de putere transmise de la nivelul unui stat autocratic către supușii săi disciplinați și obligați să-și consume energiile în vederea îndeplinirii dezideratelor etatiste.

Astfel că, în interiorul unei întreprinderi, muncitorii se angajează într-o competiție vizând îndeplinirea și mai ales depășirea planului. Efortul lor este cuantificat și expus pe un panou, fiecare muncitor primește o serie de calificative care-l recomandă admirației și prețuirii celorlalți. Unul dintre aceste panouri, care-l amuză întru câtva pe scriitorul francez, pune în evidență prestația muncitorească a fiecăruia printr-o corespondență cu iconuri tehnologice și animaliere. Aceștia sunt meniți să alcătuiască o scală simbolică în raport cu efortul și viteza fiecărui muncitor în îndeplinirea și depășirea planului, mergând de la redutabil la codaș, respectiv de la avion la broască țestoasă. Saltul de la animal la mașină se face, desigur, numai prin muncă.

> Se puteau vedea liste de nume repartizate sub desene la prima vedere copilărești: un avion, un automobil, o locomotivă, apoi, după simbolul unei viteze în descreștere, un măgar, o cămilă, în fine, o broască țestoasă. Tabloul onoarei și al infamiei, aceste afișe desemnau în funcție de statisticile muncii realizate și a orelor de

> prezență marcate, înflăcărații, conştiincioşii, blegii şi leneşii. Acest afişaj care destinează în fiecare zi sau în fiecare săptămână directori, şefi de echipă sau simpli muncitori admirației sau oprobriului colectiv este, se pare, unul dintre procedeele de stimulare cele mai operative în U.R.S.S., unde e folosit pe toate şantierele, în toate exploatările. Fiecare uzină, fiecare sovhoz are astfel o emblemă, care variază în funcție de randamentul oamenilor săi.[633]

Apare aici o schiță a modernității filtrată prin *ersatz*-ul evoluționist, în cele din urmă eficiența se măsoară cu adevărat maşinist, iar ineficiența ar fi în acelaşi timp şi o regresie la animalitate, o descalificare. E vorba totodată de animalele presupuse lente şi îndărătnice, măgarul, cămila şi broasca țestoasă. Chadourne sesizează şi profilul infantil al calificativelor, în cele din urmă un îndrumar cu desene. Aici se regăseşte totodată un fenomen tipic masei, adularea eroului (*the hero worship*), starurile proletare, calificate prin capacitatea productivă. Însă echipele de şoc, stahanoviştii, udarnicii joacă rolul unei elite a muncii, a heirupismului, ele sunt menite să producă emulația necesară într-o întreprindere. Însă termenul elită aici este fals întrebuințat, fiind subordonat ideii de colectivitate activă, unui efort nu în măsură să diferențieze şi să construiască individualități, ci doar să producă o mai bună stare de agregare a masei. Muncitorul de şoc nu reprezintă altceva decât un număr, se identifică doar cu matricola sa. Caracterul exemplar nu este atribuit decât în treacăt unei formule, nu individualizează, fapt prohibit într-o societate colectivistă.

Sistemul însă este ceva mai complex şi presupune coroborarea a patru elemente: tabloul de afişaj, în care sunt oferite calificativele şi schema prestației muncitoreşti, gazeta de perete, clubul uzinei şi şedința în uzină. Toate cele patru au şi un scop comun, ele urmează să configureze integrarea în colectiv a muncitorului, până la identificare cu masa, o suprapunere perfectă între spațiului public, ca spațiu al muncii şi prestării de activități în colectiv, în mijlocul colectivului, şi spațiul privat, care se resoarbe încetul cu încetul în spațiul familiei lărgite a colectivului.

> Gazeta de perete dă seama de activitatea întreprinderii sau a instituției în raport cu planul. În acelaşi timp cu un fel de comunicat relativ la randament şi la creşterea producției, se găsesc aici critici şi sugestii, imbolduri, încurajări, felicitări, doleanțe.[634]

Gazeta de perete, invenție sovietică, pune în relief o solidaritate artificial constituită pe baza punerii în prezență şi a unui scop comun. Ea reprezintă un fel de agendă vie a activității uzinei, a raporturilor dintre muncitori scenarizate în conformitate cu dezideratele patronului-stat şi menite să eficientizeze procesul de producție, să evidențieze ceea ce Chadourne

numeşte „patriotismul planului". Gazeta de perete permite şi derogări lirice care vizează confirmarea etică a celor recuperaţi prin poezie cu o tematică acceptată, cincinalul, depăşirea planului. Fostele prostituate recalificate se înscriu eficace pe noile coordonate civice în demnitatea proletară prin poezii de emulaţie lucrativă.

> Literatura nu e exclusă, şi nici lirismul. În atelierul unui „preventoriu" unde prostituatele pe cale de a se reabilita erau angajate la împletituri, am descoperit la gazeta de perete poezii scrise de către una dintre aceste pocăite. O asemenea poezie era dedicată, mi se pare, planului cincinal.[635]

Gazeta de perete a ministerului de externe o fascinează pe jurnalista franceză Andrée Viollis prin culori şi investiţia sentimental-artistică. Aceasta se lasă în voia contemplaţiei.

> Am avut răgazul să contemplu, pe un coridor, *Gazeta de perete* a ministerului de externe, o gazetă cum există astăzi în toate uzinele, administraţiile, cluburile, şcolile. Ea este realizată de membrii fiecărei organizaţii, caligrafiată cu dragoste, ilustrată cu acel simţ decorativ, cu acea admirabilă stăpânire a culorilor înnăscută a ruşilor; ea formează cea mai amuzantă cronică anecdotică şi satirică: poezie, proză, povestiri, critici, sugestii – întreaga viaţă interioară a instituţiei se dezvăluie, în fiecare lună, de-a fir-a-n păr.[636]

La terminarea orelor de lucru urmează adesea o şedinţă organizată de sovietul uzinei, la care participarea este obligatorie. Aici se reiau, se dezbat aceleaşi teme legate de îmbunătăţirea producţiei, de lucrul în echipă, de emulaţia necesară etc., se citează ritos din *Pravda*, ziarul partidului, sau din actele unui congres sau din cuvântările lui Stalin. Clubul uzinei presupune menţinerea muncitorului în acelaşi spaţiu, în aceeaşi atmosferă, orientându-i atenţia către aceleaşi probleme.

> Se va întoarce acasă? Pentru el nu există acasă. Un adevărat regim colectiv nu-i lasă individului nici o posibilitate de retragere. Oraşul nou nu se construieşte decât pentru mase cuprinse în malaxor. Totul pentru aceste mase. Nimic pentru acest lucru care nu mai are nici un sens: viaţa „privată". Gata cu balcoanele la case: balconul este „individualist, anarhist şi mic burghez", în schimb, case-cazarmă, fabrici de gătit, parcuri de cultură şi uzina, eterna uzină. [...] În concluzie, nimic care să-l poată scoate din cadrul industrial şi din gândirea care trebuie să-l bântuie: planul, normele de plan, indicatorii de plan, viitorul planului. Se mai găsesc, fără îndoială, săli de lectură şi biblioteci, dar, în afară de opere tehnice, nu mai dai decât peste literatura şi ziarele de partid, toate consacrate, cum ne vom convinge, planului şi progreselor lui. [...] Şi încă în acelaşi obsedant decor: miile de imagini ale maşinii, diagramele, montajele... aceeaşi irespirabilă vacuitate.[637]

Aproape în întregime viaţa muncitorului a fost acaparată în spaţiul reglementar, spaţiul jocului pe care îl reprezintă uzina. Balconul este mic-burghez pentru că reprezintă poate o ieşire din spaţiul convenţional al incintei către un afară tot mai prohibit. Muncitorul este reţinut în interiorul uzinei, în baza unor activităţi care completează procesul de producţie. În acelaşi timp, prin intermediul şedinţei în care se discută problemele colectivului centrate în general pe problemele producţiei, se verifică capacitatea masei de a aglutina, masa de adunătură.

> Cum să negi faptul că ideea planului a dat naştere în U.R.S.S. la un popor socotit printre cele mai indolente şi mai fataliste de pe pământ, la o veritabilă ardoare mistică? Şi, orice rezervă ai putea ridica asupra excesului acestei ardori, cum să nu admiri ceea ce are ea în mod fundamental ingenuu şi primitiv?[638]

Chadourne reia aici un aparent paradox, căruia Gide îi găsise o rezolvare mai puţin complicată, şi anume al acestui elan, acestei febrilităţi a muncii. Cu privire la muncitorul exemplar, la stahanovist, Gide se pronunţă destul de tranşant. Apariţia sa în Rusia, rusul având o reputaţie de indolent, serveşte a demonstra tocmai acest din urmă lucru. Prin raport cu masa caracterizată de o indolenţă normală, stahanovistul nu constituie decât un caz excepţional care se detaşează doar pe acest fundal. Chadourne explică fenomenul mai subtil, ca expresie a unei febre mistice, un fenomen de reorientare sau mai precis de deturnare a unei autentice sensibilităţi religioase către o învestire, o angajare totală într-un spaţiu laic care dobândeşte valenţe sacrale. La acest fapt contribuie, consideră Chadourne, şi un alt mecanism care funcţionează graţie abilităţii puterii. Pentru a menţine un ritm îndârjit al producţiei, se creează prezenţa unui inamic fictiv care trebuie contracarat printr-o cursă a muncii. Emulaţia se asigură astfel nu numai în şi din interior, prin confruntarea onestă cu muncitorul fruntaş al brigăzii de şoc, prin evidenţierea performanţelor fiecăruia, ci şi prin ameninţarea acestui competitor oneros din exterior.

> Deoarece, bântuit de ameninţare, abil exploatat de către un duşman imaginar, un popor întreg se consideră în stare de război cu restul umanităţii. „Suntem înconjuraţi de inamici“ au ei obiceiul de-a repeta. Pentru a face faţă acestui inamic, construirea, ridicarea unei culturi, înmulţirea motoarelor, adunarea tuturor forţelor, tuturor resurselor imensului teritoriu, aducerea lor la cea mai înaltă tensiune, la randamentul lor maxim: aceasta este ideea fixă, cea inculcată în fiecare creier, de la şcoală la uzină, de la uzină la clubul uzinei, de la club la parcul de cultură, ziare, cărţi, cinema, discursuri, nenumărate pancarte, diagrame, montaje consacrate planului. Nici o coloană de ziar care să trateze o problemă de producţie. Nu există nimic aici care să ţină de faptul divers, ori de politică. Informaţiile sunt toate de

> ordin economic. Foiletonul din *Pravda* sau *Izvestia* oferă în fiecare zi titluri seducătoare precum acestea: „Turbinele din Leningrad“, „valorarea argintului ca metal“. Statisticile care la noi i-ar dezgusta pe cei mai serioşi politehnişti sunt acolo mană cerească, pâinea cea de toate zilele a măruntului muncitor şi a calfei. La prima vedere asta te face să zâmbeşti. Apoi eşti cuprins de admiraţie: ce austeritate, ce credinţă! Dar dacă stai să reflectezi puţin la aceste minţi care nu se gândesc decât la maşini, la aceste inimi care nu bat decât pentru cifre de randament, această admiraţie nu face ea loc spaimei?[639]

Statistica aici nu mai aparţine unui grup restrâns de specialişti, ci a devenit un instrument de propagandă destinat tuturor. Nu mai rămâne nici un spaţiu care să nu fie colonizat tematic şi în care să devină manifest şi altceva decât planificarea în vederea planului cincinal sau al unor obiective mai apropiate şi realizările supravegheate aproape zilnic. Chadourne înregistrează şi stările tranzitorii cu privire la acest efort prodigios, la această gigantică punere în acord, a masei de potenţial printr-o coordonare foarte bine pusă la punct. De la amuzament şi admiraţie, scriitorul trece la un sentiment de angoasă, pentru că afectele masei sunt dirijate către adoraţia maşinii, mai precis îndepărtate de propria sa umanitate în beneficiul unui mecanism şi a unor mecanisme. Anxietatea care-l curpinde pe scriitor la vederea unui astfel de acord global este similară cu cea pe care o ai în faţa unei armate pregătite de atac, uniformizarea şi intrarea într-un program confirmă calitatea de masă de potenţial a poporului sovietic. Aceşti muncitori sunt organizaţi aproape militar, trăiesc în mod cazon, iar efortul de a depăşi planul poate fi, odată reflexele create, oricând substituit cu o activitate războinică.[640]

47
Despre o altă fericire

„Cu forța îi vom face pe toți fericiți!“[641] este inscripția care te întâmpină la intrarea în lagărul de muncă din insulele Solovki, parte a geografiei terifiante a Gulagului. Vladimir Tismăneanu este îndreptățit să afirme, în *Mizeria utopiei*, primatul pe care propaganda îl acordă fericirii, ingredient esențial al oricărei utopii. „De nici un concept nu a abuzat mai mult retorica revoluționară modernă decât de cel de fericire.“ Călătorii români și francezi își vor da întâlnire cu fericirea în Țara Sovietelor, iar pentru creduli ea se înfățișează la *rendez-vous*. În mod serios, chestiunea fericirii îl preocupă pe Gide[642] în raport cu experiența sa sovietică. Din punct de vedere filozofic, fericirea a fost mai tot timpul tratată ca o chestiune secundară, oarecum vulgară; pentru un romancier ea însă e esențială. Gide se arată interesat de ceea ce ar consta într-un prim suport al fericirii, un dat elementar pentru europeanul civilizat, un anumit nivel de comodificare a existenței fără de care fericirea nu poate fi concepută. Or tocmai acest lucru elementar pare să lipsească, pornind de la calitatea inferioară a tuturor mărfurilor, la insuficiența spațiului de locuit. Și, cu toate că rușii care nu fac parte din aparatul politic trăiesc în niște condiții în care modestia se vede împinsă spre mizerie, indigență chiar, par complet mulțumiți, dacă nu chiar fericiți. Iată unul dintre paradoxurile din care se confecționează misterul rus.

În accepția lui Gide, fericirea sovietică reprezintă rezultatul acțiunii combinate a doi factori: (1) izolaționismul impus de autorități, mergând până la o minuțioasă triere a informației, precum și un control sever al canalelor de comunicare, (2) propaganda prin care condițiile de trai sovietice sunt descrise ca excepționale în raport cu cele umilitoare, teribile din țările occidentale. Metoda este eficientă atât timp cât nu există un termen de comparație, o concurență reală, cât timp totul, de la alimente, produse, la informație este administrat de autorități. Gide întâlnește poate pentru prima oară o societate totalitară după un tipar cu totul nou, care va face carieră după cel de-al Doilea Război Mondial în țările satelizate de U.R.S.S., astfel

încât este nevoit să-şi forjeze propriii termeni pentru a face faţă unei experienţe cu totul noi. În plus, ruşii par înclinaţi spre o disciplină care nu este cea a muncii, ci cea a răbdării. Această răbdare, aşa cum o înfăţişează Gide, pare să împrumute ceva indolenţei, o latură caracteristică a ruşilor, aşa cum o consideră scriitorul. Toate aceste diferenţe sunt izbitoare pentru occidental şi incomprehensibile, cu toate acestea de ele se leagă o ineluctabilă stare de fericire sau resemnare.

> Tu îi plângi pe aceştia care fac coadă vreme de multe ore; dar ei găsesc foarte firesc să aştepte. Pâinea, legumele, fructele ţi se par rele; dar altele nu sunt. Aceste stofe, aceste obiecte, care ţi se prezintă, tu le găseşti urâte; dar alegere nu există. Orice termen de comparaţie suprimat, dacă nu cu un trecut puţin regretabil, tu te vei mulţumi vesel cu ceea ce ţi se oferă. Important aici este de a convinge oamenii că sunt atât de fericiţi, aşteptând să fie mai bine. Cât pot să fie; de a convinge oamenii că alţii, pretutindeni în alte părţi, sunt mai puţin fericiţi decât sunt ei. La aceasta nu se poate ajunge decât împiedicând cu grijă orice comunicaţie cu exteriorul (înţeleg cu ceea ce este dincolo de frontiere). Mulţumită căreia, în condiţiuni de viaţă egale, sau chiar uşor inferioare, muncitorul rus se socoteşte fericit, este mai fericit, mult mai fericit decât lucrătorul din Franţa.
> Fericirea lor este făcută din speranţă, din încredere şi din ignoranţă.[643]

Iată o altă situaţie în care *complexul polarităţilor interdeterminate* funcţionează. Fericirea în acest caz este de fapt produsul ignoranţei şi al lipsei unei modalităţi de a realiza raporturi, a unui termen de comparaţie real, mai precis rezultatul unei izolări complete în care celălalt, alteritatea este construită cu mijloace propagandistice ca una inferioară, meprizabilă şi adesea chiar demnă de compasiune. Binele, plinul se află aici atins într-un mod pervers, prin rău, prin lipsă. Dacă muncitorul rus nu poate avea acces la înţelegerea stării precare a condiţiei sale, trăind euforia puţinului cu maximum de intensitate şi datorită faptului că este minţit sistematic asupra celorlalţi, atunci ce sens ar avea să-l scoţi de sub această peliculă protectoare, acest adăpost al ignoranţei? André Gide este tulburat descoperind de fapt una dintre trăsăturile oricărui sistem totalitar al fericirii programate, *insularitatea.* Departe de orice ţărm străin se află o mare insulă a preafericiţilor: U.R.S.S.[644]

Sunt constatările Marchizului de Custine, pe care Gide pare să nu-l fi citit, altfel ar fi avut un foarte bun ghid şi probabil ar fi putut face o lectură în oglindă a propriei experienţe în raport cu cea, mai veche cu aproape 100 de ani, a conaţionalului său. Fericirea, ca rezultat al ignoranţei, al unei propagande mincinoase şi al izolării complete, construieşte în faţa privirii uimite a lui Gide un spaţiu totalitar pentru care scriitorul nu are încă un calificativ.

Bieții oameni s-ar crede fericiți dacă noi, străinii, nu i-am califica cu imprudență drept victime. După cum mi se pare, rânduiala bună și supunerea, cele două divinități ale politicii și ale națiunii ruse, pretind acest ultim sacrificiu.[645]

Noua fericire stă sub semnul unei amânări de elongație indefinită, există o efervescență a proiectării unui viitor luminos, a unei împliniri desăvârșite, eclatante. Proiecția într-un viitor consacrat de predicțiile oracular-științifice ale conducătorului Partidului, a unei împliniri impecabile probează caracterul utopic al reprezentărilor realizărilor sovietice. Ardoarea idealistă se explică pentru Victor Boret ca reflex al unei atitudini mistice camuflate în laica angajare de partea dezideratelor proletariene. Inconsecvențele, contradicțiile, decalajele sunt tratate drept consecințe ale procesului devenirii, ale transformării vechii lumi într-o nouă lume. Fie tratat ca minus, fie tratat ca exces, excedent, efect colateral, purtătorul de cuvânt al cauzei proletare la orice nivel s-ar afla exonerează Partidul de acest cuantum negativ. Se elimină sau se minimalizează tot ceea ce contrazice logica superioară a Partidului, cel mai adesea acest negativ este topit în chiar ardoarea idealistă.

La acești bărbați și la aceste femei care sunt, cam peste tot pe imensul teritoriu sovietic, pionierii ideii colectiviste, există o ardoare idealistă despre care ne putem gândi că va dispărea, dar a cărei sinceritate îi ia prin surprindere chiar și pe cei mai preveniți. Și dacă, în fața acestui tip de preoți laici ai noii religii vă mirați de toate aceste nepotriviri care izbucnesc în fiecare clipă în viața sovietică, vi se răspunde că totul nu este decât provizoriu, că totul nu este decât o răscumpărare a unui imens efort făcut pentru viitor.

Mâine totul va fi mai bine.

Există în Rusia un cuvânt: „Seitchass“, pe care-l auzi tot timpul. Gramatical el înseamnă: „numaidecât“. Dar toți rușii sunt de acord în a recunoaște că acest „numaidecât“ vrea să zică fără nici o diferență în cinci minute sau în zece ani, în douăzeci de ani sau niciodată.[646]

În plus, Boret depășește considerațiile ținând de convertirea sentimentului religios într-o energie integrată ideologic pentru a identifica o constantă mentalitară a simbiozei dintre vechiul și noul regim: incertitudinea de proiecție temporală. Consultând accepția pe care rusul o dă termenului „imediat“, ca elongație temporală indefinită, Boret forjează astfel ca dominantă caracteriologică, un relativism în măsură să sporească incertitudinea. Rusia se va confrunta cu acest paradox al statelor totalitare care își construiesc raționamentele pe un fundament utopic topit ideologic: provizoratul ca amânare a fericirii, a împlinirii. Considerațiile despre semantica cuvântului „Seitchass“ la Victor Boret sunt izbitor de asemănătoare cu cele ale lui Victor Boret deja citate anterior, ca să nu reflectezi asupra diferenței

dintre perspectiva occidentală şi cea rusă/sovietică. Depăşirile de plan scontate, în ciuda unor ştachete dificile, dacă nu imposibil de atins, fac parte din aceeaşi logică de sorginte utopică a proiectării realizărilor prin reducere programatică la imediat. Numai că, paradox rusesc sau sovietic, în acest imediat se regăseşte adesea eternitatea lui niciodată.

În ceea ce priveşte poporul rus, recte sovietic, Boret socoteşte că lipsa spiritului critic se îmbină cu candoarea, carenţă pe care-o socoteşte drept cauză a încredinţării rolului pe care acesta ar fi trebuit să-l joace misticismului religios. În fond, toate promisiunile care amorsează idealismul sunt înşelate, Boret fiind surprins că, în ciuda acestui fapt, el funcţionează, încredinţându-i-se o nouă misiune. Boret însă nu cunoştea rezistenţa foarte puternică a ţăranilor la colectivizare şi nici pogromurile staliniste.

> Uzina muncitorilor? Promisiunea n-a mai fost ţinută: uzina a fost naţionalizată. Pământ ţăranilor? Nici vorbă, în Rusia nimeni nu deţine pământ în proprietate şi nu-l poate cultiva decât cu titlul de ocupant provizoriu.
> Admirabilă candoarea acestui popor rus care se exaltă de mirajul Ţării Făgăduinţei, de himera unui program astăzi abandonat, şi care continuă să venereze, prin cultul lui pentru Lenin, profetul care l-a abuzat.
> Această absenţă a spiritului critic explică, de altfel, de ce misticismul religios la ruşi poate împlini impasibil răsturnările cele mai stupefiante.[647]

Henri Béraud vede în tăcerea oamenilor adunaţi la cârciumă profilul unei disperări fără margini. Tabloul se află la antipodul imaginilor surâzătoare sau dârze ale muncitorilor de pe afişe.

> Pe când mulţimea de la Pokrowski-Sreşnevo se puse pe băut şi pe fumat fără a scoate o vorbă, nici un glas nu încercă să scuture atmosfera aceea mocnită şi apăsătoare. Nu priveau nici măcar cerul de unde ploaia curgea şiroaie. Fiecare şedea cu paharul în faţă, cu coatele pe masă şi cu ţigarea în gură, cu ochii aţintiţi în pământ. Unele grupuri vorbeau de politică, cu un glas obosit, şi fără nici un chef, ca nişte oameni cari, ca să-şi omoare vremea, mestecă aceleaşi vorbe de fiecare zi. Toţi oamenii aceia aparţineau claselor muncitoare. Erau lucrători. Unul dintre ei, fără îndoială, luase, în Octombrie, puşca pentru a apăra Revoluţia. Se bătuse pentru vremurile cele nouă. Din atâtea visuri şi făgăduieli, ce mai rămânea? Nici măcar refrenurile acelea de Duminică, bucuria aceea umilită şi sănătoasă a muncitorului – nimic alt decât o deşteptare morocănoasă, după Visul cel Mare...[648]

Disperarea şi deziluzia acestor „oropsiţi ai sorţii" configurează o altă imagine a „fericirii" sovietice. Visătorii de ideal revoluţionar au eşuat în acest tablou de sensibilitate zolistă a unei crunte mizerii şi resemnări, Béraud ne arată nu doar o cârciumă, nu un liman, ci un limb.

48
Dragostea şi revoluţia: moda şi avatarurile unui nou puritanism

O parte dintre scriitorii francezi care se deplasează în Uniunea Sovietică se află în căutarea nu numai a unui ideal umanitar, ci şi a unui ideal erotic pe care femeia revoluţionară, lipsită de prejudecăţi burgheze, le întruchipa. Turismul erotic îl dublează pe cel misionar într-o simbioză pe care dragostea o întreţine cu Revoluţia. Revoluţia nu eliberează societatea doar de burghezie, ci şi de moravurile ei puritane, democraţia proletară însoţindu-se şi cu o descătuşare a energiilor libidinale puse în slujba cauzei. Charles-André Julien, tânăr comunist venit la congresul Internaţionalei Comuniste, constată cu surprindere că revoluţionarii ruşi tratează drept neserioasă, frivolă şi probabil burgheză această abordare a bolşevismului şi bolşevicelor.

> Francezii erau primiţi cu cordialitate, dar nu erau luaţi în serios. Meritau să fie? Pentru gazdele lor, maniera în care vorbeau ei femeilor era neplăcută. Marea lor preocupare era să facă dragoste cu o sovietică pentru a avea ce povesti la întoarcere. Fireşte, era vorba de o experienţă. Bolşevica emancipată era un fel de mit, echivalentul rus al lui Garçonne (băieţoaica) inventată de Margueritte. Ea nu exista mai mult în Rusia decât în Franţa, dar era surprinzător să vezi militanţi serioşi obsedaţi de această căutare. Unul dintre ei a cunoscut decepţia vieţii lui: a crezut că a petrecut o noapte de neuitat cu femeia roşie, pentru a descoperi că nu era vorba decât de o burgheză română.[649]

Aceasta face dovada că burghezia odioasă se poate strecura în mod ilicit chiar şi în patul Revoluţiei, atunci când calitatea proastă a ţigărilor sovietice nu taie complet elanul revoluţionar.

Luc Durtain[650] pare uimit de simplificările în ce priveşte mariajul, sala de căsătorii este un simplu birou unde actul civic se desfăşoară fără prea multe formalităţi şi fasoane: acordul părţilor, vârsta minimă pentru viitoarea soţie, care trebuie să fie de 16 ani, iar pentru viitorul soţ de 18 ani, actele de identitate plus o rublă, taxa pe mariaj. Familia este considerată şi ea un moft burghez. Pentru eficacitatea procesului, alături se află biroul pentru divorţuri. Ceea ce se face cu repeziciune se poate desface la fel de

rapid. De asemenea, Durtain se arată surprins de faptul că femeile sunt repuse în drepturi, ele au drepturi egale cu ale bărbatului şi le exercită plenar. Concepţia materialistă subliniază primatul datoriei civice asupra instinctelor sau sentimentelor şi a Partidului asupra tuturor. Pierre Herbat îşi manifestă reticenţa faţă de acest neopuritanism care se acordă prea puţin cu Revoluţia, aşa cum şi-o imaginează francezii, capitalizând frenetic libidoul. Scriitorul este nemulţumit de morala de şcoală catolică aplicată tinerilor, dar şi celor cu opţiuni sexuale diferite.

> Conversaţiile au fost edificatoare şi morale. S-au dat peste cap pentru mine – novicele. Sunt beat de virtute până la greaţă. Am aflat că băieţii nu mai sărută fetele fără să fi trecut înainte pe la domnul Primar, că homosexualii îşi revin citindu-l pe Marx în lagărele de concentrare; că taxiurile trebuie să fie luminate noaptea pentru a nu mai adăposti păcatul, că examinează cearşafurile soldaţilor din Armata Roşie pentru a-i face de râs pe masturbatori, că puştii nu au nevoie de educaţie sexuală pentru că nu se gândesc niciodată la aceste apucături, că divorţul va fi în curând inaccesibil săracilor prin creşterea taxei de divorţ, că e nesănătos pentru popor să juiseze fără să procreeze. Ştiinţa a dovedit toate astea şi fiecare se înclină cu respect în faţa interdicţiilor ei.[651]

Tabloul conservării virtuţilor se amplifică până la grotesc prin cel al intervenţiilor punitive cu o severitate de claustru victorian. Herbat ironizează puritanismul sovietic, însă se poate desluşi în lectură foucaultiană o întreagă reţea de administrare a energiilor libidinale necolectivizate, în beneficiul societăţii, prin transformarea în delincvenţă a unor opţiuni care ţin de spaţiul intimităţii. Servituţile moralei maschează servituţile instituţiilor, ordinea se instaurează asupra sexelor zburdalnice, a celor care au greşit direcţia cutumiar-procreativă, împotriva libidoului inflaţionist, a juisanţei de dragul juisanţei fără anagajament civic (în fond, *mutatis mutandis*, arta de dragul artei sau arta pentru artă constituie o crimă similară). Noul regim se recomandă ca antihedonist, plăcerea intră în ordinea secundarului, iar uneori practicile care o produc sunt declarate ca nesănătoase; numai datoria te înscrie civic.

În schimb, pentru călătorul român puritatea tinereţii sovietice se află dincolo de orice blam, de orice reziduu de corporalitate, ca un fel de imaculată concepţiune. În U.R.S.S., tinerii sunt altfel, iar adultul Callimachi, trecut prin ciurul şi dârmonul societăţii burgheze, contemplă serafismul relaţiilor şi promisiunea unei vieţi noi. Senzualitatea nu este decât o restanţă decadentă a metropolelor occidentale, pe când în U.R.S.S. nu poţi vorbi decât de *sexu angelorum*: „Despărţirea lor era simplă: o strângere de mână mai fierbinte, sau câte un sărut prelung pe frunte, sau pe obraji, un sărut pur de prietenie, de dragoste timidă, nimic din sărutul senzual, sălbatic din marile oraşe apusene."[652]

49

Cosmetică şi burghezie

Scriitorii înţeleg foarte bine că interesul unui cititor se îndreaptă mai degrabă spre latura aparent periferică a anecdotei, a curiozităţii, a suvenirelor exotice. Astfel încât discuţia despre modă devine o chestiune delicată pe care scriitorii români prosovietici o tratează cu precauţie, încercând să elimine orice suspiciune asupra unui regim care impune nu numai o vestimentaţie, ci şi o ţinută. Francezii însă nu-şi ascund dezamăgirea, Franţa îşi făcea un titlu de glorie ca arbitru al eleganţei, iar pentru românii interbelici ceasul modei era potrivit după acela de la Paris. În *U.R.S.S. azi*, Sahia începe prezentarea printr-o scuză, moda indică adesea raporturile sociale, însă opţiunea pentru cosmetice pare a indica un climat liberal. Aici autorul este prevăzător, precaut, cu atât mai mult raportul dintre Franţa şi Uniunea Sovietică sub acest aspect este în dezavantajul celei de-a doua, iar în România moda era înainte de toate franţuzească. Femeia sovietică aderă la un model în care artificiile, fardul şi toate celelalte efecte din farmacopeea burgheză a cosmeticii sunt abandonate şi meprizate ca frivole sau mic-burgheze. Prevăzător, Sahia se fereşte de descalificarea directă a cosmeticii, altfel la ordinea zilei în lumea sovietică. În schimb, scriitorul român oferă o contrapondere sovietică privitoare la posibilitatea femeii de a se emancipa în toate domeniile. Îi sunt încredinţate, în spiritul unui feminism partinic, activităţi aflate tradiţional în patrimoniul laborios al bărbatului. Femeii care sapă gropi sau conduce tramvaiul nu i se potriveşte o feminitate prea cursivă, tradiţională, indolentă, neangajată. Sportivitatea maschează discret noul activism al femeii şi constituie o nouă reţetă de emancipare. Astfel prezentate, lipsa de apetit a femeilor pentru cosmetice şi pentru hainele bine croite, în intenţia lor de a se dedica unor priorităţi precum industria grea, sportul sau învăţământul, induce aparenţa unui climat de seriozitate şi dedicaţie civică care face inoportună concentrarea asupra unor trivialităţi ca moda. Asocierea nu este întâmplătoare pentru

rigorismul noii societăți care face din dezinteresul față de modă o opțiune civică menită să sublinieze dimensiunea frivolă a mondenității.

> Roşul de buze, pudra nu sunt de bună calitate, ca la Paris bunăoară. Aceasta nu înseamnă că cineva opreşte pe femeia sovietică să se fardeze. Este adevărat că femeia fardată ai s-o întâlneşti foarte rar. Tânăra între 18 şi 20 şi ceva de ani nu cunoaşte fardul. Este prea sportivă sau ocupată prea mult de carte. Faptul că ea îndeplineşte aceeaşi muncă ca a bărbatului, că trebuie să conducă tramvaiul, să sape la metrou sau să se svârle cu paraşuta o face să uite de fard sau nu-l găseşte necesar. Noul loc pe care îl ocupă în societatea bolşevică o determină poate să renunțe la fard sau la orice alt fel de artificii, cari de cele mai multe ori scad prestigiul femeii.[653]

Societatea interbelică românească era deplin occidentală şi suficient de „frivolă" pentru a nu simpatiza cu neopuritanismul proletar. Mai mult, România era asociată cu o frivolitate şi relaxare balcanică a moravurilor. cum reise de pildă din relatările contesei Waldeck din *Athénée Palace*, care nu se potrivea în nici un fel cu rigorismul heirupist al „prințipurilor" proletar-bolşevice. Femeia sovietică renunță la fard şi din considerente intelectuale, ne asigură Sahia. Când nu se aruncă cu paraşuta sau nu conduce tramvaiul, femeia sovietică citeşte. Pe această linie a emancipării în fel şi chip, ea renunță la complicațiile cochetăriei burgheze, efeminată prin exces. Pentru francezi, proasta croială se asociază şi cu alte carențe în calitatea serviciilor, iar André Gide remarca urâțenia produselor industriei textile, lipsa de gust fiind asociată cu un dezinteres total în ceea ce priveşte calitatea.

Magia, visul feeriei orientale a oraşului se destramă în stradă, când Geo London contemplă mizeria umană transcrisă în registrul vestimentar. Ne aflăm însă doar la zece ani de la Revoluție, când sărăcia pare să constituie nota dominantă a populației, prost hrănită, prost îmbrăcată. Şepcile imprimate cu secera şi ciocanul constituie însemnul, ghidajul vestimentar distinctiv pe care această populație îl arborează cu necesitate.

> Imaginați-vă un popor alcătuit doar din oameni săraci: oamenii sunt în bluze de pânză, în pulovere, chiar mai simplu, în cămăşi kaki sau de o culoare sumbră. Majoritatea umblă cu capul gol. Singurele coafuri pe care le poți observa sunt şepci decorate, cel mai adesea, cu însemnul ciocanului şi secerii fatidice.
> În ce priveşte femeile, sărăcia vestimentară nu e mai mică. Ah! Dictatura proletariatului nu se însoțeşte cu dictatura ciorapilor de mătase.[654]

Dictatura proletariatului impune o severitate în armonie cu conduita de obediență față de noul rigorism sovietic. Această precaritate se vor strădui s-o ascundă, din motive lesne de înțeles, călătorii români de după 1945, dar ea se va institui încetul cu încetul şi în societatea românească postbelică.

La 10 ani de la Revoluție, Rusia arată bizar pentru călătorul parizian, o lume cenuşie în care mărcile individuale de expresie vestimentară au fost coborâte în indistinctul şi austeritatea uniformei proletare.

G. Călinescu trece peste aceste carențe în spiritul unei moderații care îmbină utilul cu economia de material în edificarea unor caractere burgheze.

> De aici, desigur, acea linişte demnă a tuturor, lipsa în general a vulgarității, politețea simplă şi afectuoasă cu care toată lumea răspunde la întrebări, distincția cu care omul de țară îmbrăcat în cojocul acela strâmt pe talie, merge pe stradă. [...] Rujul pus într-un etui fără pretenții, din economie de metale, este excelent şi gras, fără a fi țipător la tonuri. Credința deci că femeia sovietică se lipseşte de fardul onest este puerilă.[655]

Scriitorul face inventarul produselor de cosmetică, a ceea ce dă notă burgheză locuitorului citadin, cu considerații aplicate asupra acestora, al căror ambalaj lasă de dorit, astfel încât profesorul se focalizează asupra conținutului pe care aproape în toate împrejurările îl găseşte agreabil.

> Preconceptul multora dintre români este că în Uniunea Sovietică stăpâneşte uniformitatea vestimentară (André Gide a răspândit acest clişeu) şi că avem acolo de a face cu o generalizare a stării mediocre. Capitolul acesta e decisiv pentru înțelegerea unui regim şi voi folosi modul de expresie cel mai burghez cu putință. Pentru a şti cum trăeşte lumea, se cade să înțelegem mecanismul social, pragmatic.[656]

În primul rând, Călinescu relevă ponderea serioasă pe care o are subiectul abordându-l cu limbajul burghez, dar cu o conştiință nouă. Opinia lui Gide despre uniformitatea vestimentară este respinsă drept clişeu, mai mult chiar, G. Călinescu şarjează susținând că va combate de pe poziții burgheze afirmația gidiană, subliniind necesitatea înțelegerii mecanismului social. Profesorul este un maestru al eufemismului, evitând delicat expresia prea abruptă, menajând susceptibilități pe care el le propune ca tot atâtea arcane ale propriului său text. Călinescu ştie că nu realizările în termenii statistici impresionează, nu curriculumul unei întreprinderi de utilaj greu, ci tocmai industria de lux atrage şi defineşte nivelul de trai. Aici se află şi un punct de articulație pentru demontarea criticii călătorilor francezi. Ceea ce, mai puțin subtil, un Cezar Petrescu consideră frivolitate şi lipsă de viziune, Călinescu caută să salveze printr-un discurs alternativ de prezentare a reuşitelor sovietice în domeniu şi dirijând valul critic spre realizările conaționalilor săi.

> Vreau să dau o noțiune de ceea ce se găseşte acolo, din care se poate scoate o imagine prozaică în aparență, substanțială de fapt a vieții omului sovietic. Se află întâi de toate articole de toaletă (şi las la o parte ustensilele respective): parfumuri,

ape de Colonia, săpunuri, crème, rujuri de buze, creioane negre pentru gene. Flacoanele de parfumuri, din cauza lipsei momentane de sticlă, sunt de aspect popular, am constatat însă, după săpunurile parfumate cu aceeaşi mireasmă, că mirosul e delicat şi persistent. Cremele, oferite ca produse modeste (lanoline, vaseline boricate) sunt foarte fine şi de un mic parfum discret. Vaselina boricată, care e o adevărată cremă pentru mâini, are un iz slab de cuişoare. Spre deosebire de produsele respective de la noi, mistificații lamentabile cu miros de petrol, preparativele sovietice sunt leale şi tind vădit către idealul francez al fabricației cosmetice de mare clasă.[657]

Produsele de cosmetică franceze sunt luate ca reper al calității, cele româneşti sunt decăzute din drepturi pentru a înălța cu o treaptă produsul sovietic în căutarea unei legitimități cosmetice. Materialul de calitate dispare, odată identificat de profesor, pentru a apărea sub formă de rochie la o femeie distinsă, şi acesta e un semn că distincția se asociază ca în orice societate burgheză veritabilă cu eleganța şi calitatea materialului şi cu moda de la Paris, aşa cum suntem lăsați să credem. Scriitorul se comportă asemenea unui paleontolog, care desface straturi de sediment pentru a desfăşura istoria speciilor, prinzând delicat aceste exemple ca pe nişte lepidoptere rare.

Am pus mâna pe un fel de *crêpe marocain* de lână neagră, excelent şi buretos, aşa cum se fabrică la Paris, a doua zi el a dispărut, cumpărat de cunoscătoare. Am observat o doamnă distinsă îmbrăcată într'o rochie de un astfel de crep negru, punctată de clipse de argint şi de o agrafă. Aşa dar şi în U.R.S.S. femeile ştiu să descopere. [...] În general oamenii se supraveghează, au sentimentul de a nu fi atins perfecția şi asta le conferă un aer spiritual. Sub raportul vestimentar, ca să încep cu bărbații, am constatat că toți se îmbracă cel puțin corect. Nu am întâlnit nici un individ rău îmbrăcat, afară de un singur om în vârstă care scotea un călcâi gol dintr'o ghiată scâlciată, caz rar de neglijență. Hainele tuturor sunt bune, de stofă solidă. Pe cap se poartă şepci, căciuli mongole şi pălării de fetru, după împrejurări.[658]

Asemenea unui raportor avizat, scriitorul face o dare de seamă de un rafinament burghez al vestimentației femeieşti, dar şi bărbăteşti. Atenția acordată acestui aspect ar putea părea însă suspectă, dacă rigorile unei societăți cu instincte burgheze precum cea românească în curs de sovietizare nu s-ar păstra încă măcar din inerție. Firescul burghez la nivel vestimentar asociat şi cu produsele de cosmetică de calitate pe care Călinescu doreşte cu obstinație să-l identifice în Uniunea Sovietică se poate deduce şi din cochetăria femeii sovietice, care nu a încetat „să mai descopere". Nici călătorul francez, nici cel român nu se pot însă întoarce cu suvenire cosmetice.

PARTEA A ȘASEA

50
Poporul sovietic şi imponderabilele sufletului rus

Există o serie de trăsături care rezistă timpului şi care se solidifică în tipare şi reflexe mentalitare intrate într-un circuit cultural şi difuzate nu numai parohial la nivelul unei culturi orale sau naţionale, ci şi global, la nivelul culturii de circulaţie internaţională. Elias Canetti încerca stabilirea unei astfel de proiecţii imagologice care asociază fiecărui popor şi implicit fiecărei ţări o anumită imagine de rezonanţă arhetipală. Dacă pentru francezi aceasta o constituia revoluţia de la 1789, pentru ruşi ea putea fi foarte bine reprezentată prin Revoluţia din Octombrie. Ambele revoluţii au avut un impact care a depăşit cu mult graniţa propriilor ţări. Este poate mai puţin importantă verosimilitatea generalizărilor, a mărcilor culturale, a vulgatelor, faţă de eficienţa acestor tipare în edificarea unui discurs despre sine şi asupra sinelui rus. Aceste discursuri, în ciuda diferenţelor de atitudine şi de orientare ideologică, configurează prejudecăţi şi modelează percepţia unui fenomen. Acceptarea lor ca atare, fără un examen critic, poate fi tot atât de facilă ca şi respingerea lor radicală. Cu toate acestea, în înţelegerea fenomenului sovietic sau a fenomenului rus camuflat de noua ecuaţie politică este esenţială examinarea şi deconstruirea acestor vulgate, dar şi întrebuinţarea lor în strategiile de legitimare sau invalidare a fenomenului sovietic. De asemenea, inutil şi eronat ar fi un acord sau dezacord complet cu anumite părţi ale vulgatei fenomenului rus, sau mai precis un examen etic bazat pe un argument strict moral sau pe judecăţi de valoare radicale, cu precizare a ceea ce este bun sau rău, ceea ce merită salvat sau ceea ce merită oprobriul definitiv. Pentru acest fapt trebuie să renunţăm din start să le atribuim o valoare etică, vulgatele nu răspund unui context imediat, însă pot fi adaptate la un context cu o maximă lejeritate, pot funcţiona atât negativ, cât şi pozitiv, transferul se face printr-un joc al contradicţiilor, dialectic, care la rândul său constituie metabolismul secret al acestui complex cultural-mentalitar, fenomenul rus. Se poate observa cum călătorii sunt mai atraşi de inconsecvenţe şi situaţii contradictorii decât de virtuţi, de

multe ori ceea ce incriminează la nivel etic constituie un fapt exploatat retoric şi prezentat ca exotic la nivel estetic. Direcţia exclusivistă a scriitorilor români în U.R.S.S. după 1945 relevă doar virtuţile în încercarea de a demina locurile comune negative care răspund imaginii pe care Rusia o are atât în mentalul colectiv, cât şi pentru intelighenţia românească. Abordarea statistică tinde să se efaseze de la o discutare directă a lor, dar răspunde oblic, cu argumente „ştiinţifice", obiecţiilor formulate pe baza acestora. Atât în literatură, cât şi în eseu sau studiu istoric, atât scriitorii sau călătorii străini, cât şi scriitorii şi filozofii ruşi pun în dezbatere prejudecăţile, reflexele mentalitare, conformismele, modul de a fi rusesc[659], astfel încât vom regăsi reformulate o serie de teze, reluate uneori ca laitmotive. Ele comportă nu numai judecăţi sociologice, morale, ci dobândesc pentru scriitorii aflaţi „în vizită" în U.R.S.S. şi o dimensiune turistică. Călătoria constituie cel mai potrivit context de a pune în discuţie identitatea celuilalt.

Pe de altă parte, sensul moralei tinde să individualizeze sufletul rus, înzestrat de o întreagă tradiţie literară cu o pasiune pentru extreme, pentru examenul moral care devine şi o pasiune extremă în romanele lui Dostoievski, Turgheniev, Tolstoi, dar şi într-o întreagă filmografie sovietică. Intensitatea traduce din plin învestirea afectivă mai mult decât ideea sau proiectul în numele căreia este consumată. Moralitatea îşi găseşte o expresie ambivalentă, nu numai ca sacrificiu, ci şi ca tiranie profetică, inspirată. Este ceea ce am numit *complexul polarităţilor interdeterminate* sau, în accepţia lui Tulcinsky, o „infinitate morală", şi anume, o actualizare aproape simultană a contrariilor. Ecartul minimal dizolvat până la insesizabil între cele două momente contrarii care fac posibilă funcţionarea paradoxului şi instalarea metafizicii. De la cruzime la sacrificiu nu este decât un pas într-o ordine a marilor gesturi care consacră fie un tiran, fie un sfânt, fie un nebun-iluminat de tipul acelor *iurodivîi* (nebuni întru credinţă) care fac parte din tradiţia pelerinilor ruşi. De fapt, acest balans abrupt constituie modelul tuturor convertirilor şi revelaţiilor, le declanşează. Moralitatea este gerată şi administrată nu de lege, ci absorbită de mistică, acolo unde gesturile baleiază de la devoţiune la blasfemie, de la sacrificiu la cruzime, de la supunere blândă sau entuziasm devoţional, la revolta de o violenţă extremă etc.[660] „Relaţiile de subordonare şi putere în acest sistem sunt unice. Supunerea şi dorinţa de sacrificiu – ruseasca umilinţă arhetipală – completează cruzimea despotică. Oricum, cele două categorii sunt ambivalente. Ţarul, spre exemplu, este «teribilul» şi totodată un nebun întru credinţă. Astăzi este unsul lui Dumnezeu şi mâine Anticristul. Raiul şi iadul sunt una. Dacă matematica este desemnată uneori ca joc al infinităţii, atunci aici aveam de-a face cu un joc

al infinităţii morale. Spiritualitatea rusească este moralitatea aflată la limitele ei, dacă nu dincolo de acestea."[661]

Camuflarea mesianismelor şi profetismelor într-o ordine pragmatică conduce la efecte stupefiante. Ştiinţa şi religiosul nu sunt miscibile – fără ca prin asta să se excludă –, funcţionează pe paliere diferite. Oricum, de aici provin o serie de vulgate pe care le întrebuinţează atât scriitorii români, cât şi cei francezi, raportându-se fie critic-ironic, fie confirmativ.

Fenomenul rus se articulează astfel pe *excepţia rusă* cu toate avatarurile ei sovietice. Acest fapt generează un discurs de legitimare construit pe o serie de paradoxuri care exclud din start orice demers etic, proiectând fenomenul rus în ordinea imponderabilă a ficţiunii de reflex utopic sau distopic. Ceea ce elimină demersul etic este chiar acest statut al excepţiei şi atingerea programată a extremelor. Cu alte cuvinte, fenomenul rus ni se livrează nu numai ca excepţie, ci şi ca excepţional, judecata etică se transferă unei judecăţi de ordin estetic. De la Merejkovski la Zinoviev sau Erofeev sunt exaltate imponderabilele sufletului rus, uneori în ipostază sovietică, şi caracterul excepţional al acestuia dincolo de *qui-pro-quo*-urile dramei.

> La alte popoare, reacţia are loc pe baza legii materiale a mecanicii: unghiul căderii e egal cu unghiul respingerii, ecoul depinde de hăulit, la noi funcţionează o lege supranaturală; unghiul repingerii e egal cu „X"; hăulim într-un fel, dar naiba ştie ce ecou ne răspunde. [...] La alte popoare, reacţia este un fenomen secund, derivat, la noi, este un fenomem prim, productiv: nu reflux, ci flux, nu minus, ci plus, deşi, desigur, e un plus groaznic şi dezgustător.
> Uneori se pare că această reacţie primă este prima materia, substanţa originară a Rusiei; că inimile noastre, cândva oasele noastre e acest radiu care descompune; că Rusia înseamnă reacţie, că reacţia înseamnă Rusia. [...] Reacţia este o religie. Uneori se pare că cea din urmă esenţă a Rusiei este voinţa religioasă de reacţie. Nu, n-are rost să vorbim aici de banalităţi. Nu baionetele sunt justificarea noastră, ci noi suntem justificarea baionetelor.[662]

Merejkovski reiterează ceea ce constituie excepţia rusă, radicala separaţie între rus şi ceilalţi, însă şi negativarea dusă la extrem acordă o elecţiune pe dos, *à l'envers*. Reflexele mentalitare ale acestui popor sunt puse în ecuaţie, iar ecuaţia nu acceptă o rezolvare tradiţională, nu corespunde mecanicii newtoniene invocate metaforic de Merejkovski. Principiul al doilea al mecanicii newtoniene, principiul *acţiunii şi reacţiunii*, nu se aplică în cazul poporului rus. O dovadă de complexitate, o lacună? Oricum ar fi, această anulare a legii, similară într-un fel absenţei ei, cel puţin în măsura în care nu există nici un alt sistem coerent de interpretare şi coordonare a reacţiilor, creează categoria enigmaticului suflet rus. Apropierea de religie transformă

aparenta deschidere spre o fenomenologie a spiritului în mistică, în mister. Legile fizicii invocate metaforic se dovedesc inoperante, calitatea manifestării esenței rusești ține de ceva care se află la originea lucrurilor, o formă de energie imposibil de controlat, taina fiind corelatul religios al acestei manifestări. Ordinea secundarului pare inversată, efectul este pus înaintea cauzei, reacția precedă forța care ar fi trebui s-o genereze.[663] Atunci când acordă un caracter benefic și bine orientat acestei energii proprii spiritului sau mentalității ruse, Merejkovski o intitulează „ideea rusă“. Dar *ideea rusă* poate să aducă atât servicii, cât și deservicii Rusiei în diferite circumstanțe, fără însă a se plasa la nivelul normalității, al unui discurs rațional. Ea camuflează, de fapt, o mistică și alege iraționalul ca *modus operandi*.

Putem alege să discutăm aceste imponderabile ale fenomenului rus sau ale excepției ruse în cadrul conceptual al stalinismului așa cum îl definește Grigory Tulchinsky în „Culture and Mythocracy“. În accepția lui Tulchinsky, stalinismul se bazează pe trei componente care întrețin o relație simbiotică: *materialism*, *naționalism* și *utopism*. Cele trei componente integrate organic-mentalitar creează o realitate secundă, suficientă sieși, în care fiecare eveniment își găsește explicația adecvată prin încredințarea sa unui domeniu conex.

> Aceste componente ale stalinismului se susțin reciproc: materialismul creează o pseudofundație pentru schema raționalistă care, în schimb, conferă un caracter pseudoștiințific premiselor voluntariste. Utopismul permite acestor constructe raționaliste să fie acceptate cu convingere religioasă în timp ce înzestrează deplin idei înnăscute cu o iluzorie practicabilitate. Materialismul justifică utopismul stabilind legi obiective, fără a admite nici o alternativă. La rândul lui, utopismul stimulează materialismul generându-l, promovând ceea ce dorim, drept ceea ce deja există, și viceversa. De fapt, putem desemna stalinismul ca unitatea dintre materialism, raționalism și utopism în chiar incarnarea opuselor lor.
> Aceasta este un tip excepțional de conștiință unificată intern. Nu-i dă minții nici o șansă să înțeleagă realitatea, în schimb, înlocuiește realitatea cu nume și o autosuficientă repetiție de incantații șamaniste.[664]

Realitatea secundă pe care o presupune acest concept este cea a simulacrului, nici unul dintre termenii invocați nu dobândește legitimitate singur, ci printr-o permanentă încredințare și legitimare prin recursul la celălalt. Acest fapt face posibil un argument de ordin utopic printr-o explicație „științifică“. Tulchinsky pune în evidență modul în care acestei realități de ordin secund, acestui simulacru îi corespunde un adevărat *Weltanschauung*. Simulacrul la rândul său creează mentalitate, un mod de a gândi specific, străin celui cartezian sau raționalismului occidental.[665]

O viziune „tradițională“ a Rusiei, ca expresie a unui autoritarism exercitat pe toate treptele sociale, o găsim la Marchizul de Custine, care ne înfățișează o barbarie cu chip uman, masca unui calm aparent fiind menită să disimuleze un regim care rezistă prin teroare. Poporul rus, expus tuturor exacțiunilor, apare în opinia Marchizului de Custine adaptat la o ierarhie în care sunt escaladate diferite trepte ale violenței şi a cărei unică expresie constă în supunerea oarbă, îngemănată cu violența.

> Poporul rus îmi pare aidoma oamenilor înzestrați cu aptitudini delicate, dar care se cred născuți doar pentru forță; pe lângă delăsarea proprie orientalilor, au şi sentimentul artelor, ceea ce ne poate face să spunem că natura a lăsat acestor oameni nevoia de libertate, dar, în loc de aceasta, stăpânii fac din ei maşinării de asuprit. Cum se ridică vreunul, măcar cu un deget, deasupra, capătă de îndată dreptul, mai mult chiar, contractează obligația de a maltrata alți oameni cărora este însărcinat să le transmită loviturile pe care le primeşte de sus, pare chiar să caute, în relele pe care le face celorlalți, o despăgubire pentru ce îndură. În felul acesta, din treaptă în treaptă, spiritul de strâmbătate coboară până la temelia acestei societăți nenorocite, care nu supraviețuieşte decât prin violență, dar o violență atât de cumplită, încât sclavul este silit să se mintă singur pentru a-i mulțumi tiranului; şi din atâtea samavolnicii, care alcătuiesc existența fiecăruia, se naşte ceea ce se cheamă aici ordinea publică, adică o linişte mohorâtă, o tăcere înspăimântătoare, aidoma celei din morminte; iar ruşii sunt mândri de acest calm.[666]

În plus, terorii, samavolniciilor, caută să ne încredințeze Marchizul de Custine, li se adaugă un legământ al tăcerii care provine pe de o parte din frică, şi ea instituționalizată, ca şi violența, iar pe de altă parte dintr-o reconvertire a sentimentului de umilință, de perpetuă înjosire a demnității umane. Acest mecanism psihologic extrem de fin şi viclean mi se pare una dintre observațiile cele mai subtile şi mai neliniştitoare ale marchizului. Lipseşte într-adevăr un complement al acestei violențe şi înjosiri, a exercitării ei pe toate planurile, la orice nivel ierarhic, un complement care să o facă socială, să o „civilizeze“. Acest complement se transformă într-un compliment, ferocitatea se dizolvă în ambiție, printr-un mecanism compensatoriu care distorsionează umanitatea supusă unei presiuni extraordinare. Lauda şi autodefăimarea fac parte din arsenalul excepției ruse, având o latură comună: excesul. Un singur lucru pare inacceptabil în ce priveşte fenomenul rus, şi din această cauză vom face apel la el: *normalitatea*. Chiar şi atunci când este invocată, nu despre „normalitate“ este vorba, ci despre o supranormalitate, sau, în accepția lui Baudrillard[667], de ceea ce este mai normal decât normalul, şi anume: *modelul exemplar*.

Nu, încredeți-vă intuiției mele, există o pasiune pe care rușii o pricep cum nici un popor n-a priceput-o de la romani încoace: ambiția. Ambiția îi face să sacrifice tot, dar absolut tot, la fel ca Bonaparte, nevoii de a trăi.[668]

Este posibil ca excepția rusă să-și găsească o explicație într-un orgoliu care se acordă foarte bine cu dimensiunile fostului imperiu și cu rolul hegemonic pe care acesta și-l asumă în repetate rânduri. Mai important mi se pare un examen neimplicat al fenomenului rus, plasat între etic și estetic, fără a opta definitiv pentru una dintre aceste coordonate și la adăpostul unui permanent exercițiu ironic. Nu trebuie nici o clipă uitat că tot ceea ce ne poate amuza la realitățile sovietice ca reflex estetic a avut consecințe dramatice în plan real și invers, că tot ceea ce apare condamnabil sub raport etic are și această dimensiune neintenționat comică, în sensul unei *expresivități involuntare* (Eugen Negrici) – altfel, regimurile totalitare sunt intolerante sau cel puțin suspicioase față de ironie.[669]

51
Adevărul şi inocența. Copiii şi miturile sovietice fondatoare

Un muncitor îl opreşte pe André Gide pentru a-l întreba dacă în Franța există şcoli şi este cel puțin tot atât de stupefiat de răspunsul afirmativ al scriitorului cât acesta de întrebare. Un alt muncitor este dispus să admită că există şcoli şi în Franța, dar în şcolile franceze burgheze copiii sunt bătuți. Şcolarii cred că toate filmele ruseşti sunt interzise în Franța şi încercarea lui Gide de a convinge că a văzut filmele *Ceapaev* (făcut după romanul omonim al lui Furmanov) şi *Noi, cei din Kronstadt* eşuează în fața unui grup de şcolărițe incoruptibile. De asemenea, şcolarii nu par să creadă că francezii au la Paris metrou, tramvaie sau omnibuze. Suspiciunea nu vine aici dintr-un exercițiu dubitativ de raționalizare, ci din îndoctrinare, care-şi probează eficacitatea.

Rusul este inocentat, tratat asemenea unui copil, națiune tânără păstrând astfel în inconsecvențele sale comportamentul unui copil. În mod greşit i se asociază copilăriei puritatea confundată adesea cu generozitatea, cum o demonstrează de altfel plin de acribie şi Pascal Bruckner[670]. Scriitorul francez pornea de la demersul lui J.J. Rousseau care conferă sălbăticiei *legatul copilăriei ca legat al inocenței* şi al unei umanități generice nepervertite prin civilizație, pentru a analiza infantilizarea societății, ca modalitate de inocentare a ei. „Domnia uşurătății şi preponderența capriciului" definesc, după Pascal Bruckner, statutul copilăriei, învestită însă cu demnitatea maturității. Inocentarea omului sovietic merge mână în mână cu responsabilizarea copilului. Acesta preia sarcinile adultului, se remarcă printr-o judicioasă disociere a binelui de rău informată ideologic. În U.R.S.S., nimeni nu scapă de responsabilitate, şi acest fapt mai este dovedit şi de încredințarea unor posturi de conducere tinerilor şi femeilor. Vârsta nu mai indică maturitatea, mai ales când vârstnicii aparțin vechiului regim. O mişcare de sens contrar acestei emancipări a copilului ține de inocentarea rusului, care vine pe o mai veche filieră în care şi melodrama joacă un rol. Sufletul rus pare

să fie un rezervor nesecat de sentimentalitate şi de puritate aflată uneori în criză. Pentru că se află în acest stadiu, totul devine tolerabil, inclusiv cruzimea, când este dublată de expiere. Gide citea pe fețele ruseşti această frumusețe a unei purități pierdute în Occident, scriitorul venise să caute o umanitate superioară din acest punct de vedere, inocența pierdută, să facă o baie de umanitate, de tinerețe, de puritate. Or, inocența face casă bună cu unele paradisuri şi împreună cu locuitorii lor, invocate de primii exploratori. La rândul său, condus de acelaşi mit, Beucler o caută, dar nu o găseşte. Altfel: *„Ruşii? Nişte copii mari.“* Proprii comportamentului infantil sunt şi o anumită impulsivitate, ca şi lipsa discernământului şi trecerea cu lejeritate la stări afective opuse. Altfel, Constantin Constante descoperă că la beție ruşii devin nu violenți, ci extrem de blajini.

Aşa cum o afirmă atât André Gide, în cazul sovieticilor, cât mai ales Marchizul de Custine, în cazul ruşilor, aceştia aşteaptă să fie lăudați, aşteaptă să uimească cu o nouă năzdrăvănie, pretind ca năzdrăvănia să fie luată în serios şi dovedesc ferocitate când jocul nu evoluează conform dorinței lor. Afişul este cel care îi învață adesea pe copii, prin scheme largi şi explicite, cum să se comporte (de exemplu, cum să se spele corect pe dinți) sau de ce să se ferească (să nu se joace cu focul, de pildă), dar reprezintă totodată *ersatz*-ul infantil al primelor abstracții. În aceste grafice, dar şi în discursurile oficialilor se află o promisiune extravagantă care poate primi considerație din partea unui copil, dar care, examinată cu un minimum de discernământ, se dovedeşte nereliabilă. „Dar noul regim pare să fi sedus această națiune visătoare şi sentimentală pentru că el poate chema sau promite miraculosul univers care compune copilăria şi legenda.“[671] Legenda, basmul sunt asociate cu copilăria, ca şi miraculosul. Scriitorii români, în special Arghezi, tratează realitatea realizărilor sovietice ca materializări ale unor basme, desigur şi ele tot sovietice. Credulitatea este considerată aici nu un semn al prostiei, al ignoranței, ci al inocenței. Ceea ce face diferența între naivitate şi prostie ține de faptul că naivitatea presupune o lacună în lumea experienței, pe când prostia este ireductibilă, nereformabilă, nici o experiență nu o mai poate modifica. Imaginarul colectiv fixează înclinația spre reverie şi sentimentalism a rusului, o înclinație romantică stabilind ca ecart între realitate şi ficțiune idealul. Împotriva acestui clişeu lucrează ingineria socială sovietică vizând obținerea unui om nou prin reconversia celui vechi, prin discernământ ideologic în acord cu demersul ştiințific. *Polit*-basmul sovietic trasează coordonatele materializării oricărui proiect, printr-un control de esență ştiințifică a miraculosului. Miraculosul este mai mult ca oricând prezent, dar conceptualizat şi controlat prin prognoză şi experiment ştiințific.

În *Călătorind prin U.R.S.S.*, Zaharia Stancu relatează cunoştinţa pe care o face cu un scriitor american de culoare aflat în vizită în U.R.S.S. care se numeşte, semnificativ, Peter Blackman. Acesta redescoperă cu încântare lumea inocenţei printre copiii sovietici.

> Cu câteva zile înainte Blackman ne spusese:
> – Se întâmplă cu mine un lucru ciudat. Nu m-am mai jucat cu copiii de când aveam şapte ani. De când am venit în Uniunea Sovietică simt nevoia să mă joc, ca un copil, cu toţi copiii sovietici pe care-i întâlnesc.
> – Vrem să vorbim cu „ciornîi celovec".
> Era atâta bunătate în glasul lor, atâta căldură, că „ciornîi celovec" – „omul negru", Peter Blackman, cobora scara vagonului cu tălmaciul lângă el, zâmbea şi răspundea întrebărilor ce i se puneau. Copiii se strecurau printre picioarele celor mari să vadă. „Omul negru" îi lua în braţe, ca un copil mare şi negru, se juca fericit cu copiii albi, sovietici.[672]

Ţara Sovietelor este şi ţara unde întinereşti, inocentarea lui Peter Blackman ţine de transformarea omului negru, capitalist, fantoşa care trezeşte spaima copiilor într-o atracţie de Luna Park, care astăzi ar stârni critica acerbă pentru lipsa de corectitudine politică! Negrul este schimbat pe alb, presupusa copilărie nefericită a lui Blackman, aşa cum putem citi printre rândurile confesiunii sale – de la şapte ani acesta pare să-şi fi pierdut copilăria, dar şi tovarăşii de joacă –, este reluată printr-un sentiment al copilăriei în context sovietic. Zaharia Stancu trimitea, prin aluzie – ne aflăm în perioada Războiului Rece –, o subtilă pasă critică imperialismului american, unde copilăria omului negru, model al victimei exploatate, încetează la vârsta de şapte ani.

Şcoala îndeplineşte un rol esenţial în formarea ideologică a minţilor tinere. Édouard Herriot vizitează şcoli, internate, centre de instrucţie populară. Din şcoala comunistă-tip nu lipsesc tablourile figurilor emblematice pentru noua direcţie educativă: Marx, Darwin şi Lenin. De asemenea, peste tot se află apoftegmele pedagogice, „devize-program", precum: „Trăiască soarele, jos noaptea!", „Puterea ştiinţei va transforma totul", „Munca va învinge totul", dar şi „Cine nu munceşte nu mănâncă".[673] Machetele pedagogice îi edifică pe şcolari în privinţa fidelităţilor şi a adversităţilor aşa cum le recomandă Partidul.

Morala se formează prin ceea ce Mihail Roller[674] numeşte o *combativă exclusivitate ştiinţifică*. Învăţământul nu numai că este laic, dar Roller subliniază că acesta trebuie să fie şi antireligios. Explicaţia ştiinţifică exclude orice alt tip de explicaţie, ca şi suspendarea unei explicaţii, nu mai există nimic misterios.

> Elevul trebue să simtă, pe baza educației morale pe care o primește, că trebue să fie gata să aducă supremul sacrificiu pentru apărarea patriei socialiste, că trebue să urască pe dușmanii U.R.S.S., că trebue să învrăjbească pe orice dușmani ai popoarelor.
> Indiferent de obiectele care se predau, fie istorie, fie geografie, literatură, cânt etc., materialul prezentat elevului trebuie să fie alcătuit astfel încât patriotismul sovietic, frăția între oameni, dragostea față de muncă și bunurile societății socialiste să devină un bun firesc omului sovietic.[675]

De aici, un cult al sacrificiului de sine pentru cauza Partidului și a U.R.S.S., sau ceea ce Mihail Roller numește disciplina conștientă, care îmbină „recunoașterea necesității disciplinei conforme unui scop, pentru însușirea științei absolut necesare construirii societății socialiste“ cu „lupta activă împotriva nedisciplinaților“. Era inițiat un vast proiect de educare și disciplinare a tinerilor în școli, licee și facultăți. În fruntea acestui program se află o serie de lingviști de marcă, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Emil Petrovici etc. La acesta, un aport esențial vor avea și educația fizică, atragerea elevilor în munca obștească și mai ales educarea lor în cadrul colectivului prin acțiuni specifice precum organizarea gazetei de perete sau activitățile desfășurate în cadrul unor organizații școlare.

Pentru înțelegerea responsabilităților revoluționare ce îi revin, remarcabil rămâne gestul copilului-erou Pavlik Morozov, care, la vârsta de 14 ani, și-a denunțat tatăl, un fermier sărac dintr-un sat din Siberia, de dincolo de munții Ural, și pe câțiva vecini pentru crima de a fi ascuns o cantitate de produse alimentare de funcționarii statului. În consecință, cei găsiți vinovați au fost numaidecât arestați și au dispărut fără urmă, însă proaspătul delator a fost ucis de țăranii furioși, printre care se afla și unchiul său; fiind înnobilat *post mortem*, gestul său a devenit unul exemplar. Învestit cu titlul de erou național, Pavlik Moruzov, prin gestul său abominabil până la sacrilegiu, indica un transfer de fidelitate de la părinții naturali către părinții simbolici, Statul și conducătorul suprem, gest la rândul său sacralizat de puterea sovietică.[676]

Istrati deplânge tezismul ideologic, canonizarea unor ipostaze convenabile politic ale liderilor Partidului și rescrierea în manieră orweliană a istoriei după ultimele comandamente ale aparatului de partid, în funcție de interesele de grup ale acestuia. Pe fondul înscrierii *pe linie*, cu eliminarea oricărei dezbateri, el constată dispariția pleiadei de pamfletari, publiciști, agitatori, savanți, polemiști. Majoritatea sunt exilați, precum Troțki, Radek sau anarhistul Buharin. Troțki constituia principalul rival al lui Stalin, Troțki devine principalul inamic al regimului aflat la putere, asocierea cu acest nume

incriminat pentru înaltă trădare devine astfel extrem de periculoasă. După căderea în dizgraţie şi exilul său temporar, acesta se refugiază în Mexic, unde este asasinat la comanda lui Stalin. Prin urmare, Troţki va fi eliminat şi din istoria Partidului, la a cărui edificare şi succese contribuise din plin. Trecutul său de menşevic, organizator al Armatei Roşii, om de încredere al lui Lenin şi principal adversar al lui Stalin, pe care-l eclipsa în toate circumstanţele, îl indicau ca pe principalul său concurent la şefia Partidului. Mai elocvent ca orice, discuţia pe care o are cu un tovarăş rus pe chestiuni politice este întreruptă de intervenţia fiicei lui de şapte ani. Vocea inocenţei nu este lipsită de propriul ei radicalism şi nu admite replică, amintind de scenariile dialogale cu copii ale lui Alexandru Sahia.

> El ţinea pe genunchi o încântătoare fetiţă de şapte ani. „Lenin, zic eu, s-a înşelat în această privinţă." Copilul a ridicat spre mine nişte ochi stupefiaţi şi mi-a zis cu gravitate: „Lenin nu s-a înşelat niciodată." Dacă aş fi chestionat-o pe această micuţă puştoaică care frecventează una din cele mai bune grădiniţe din oraş ar fi putut cu siguranţă adăuga faptul că el, Troţki, s-a înşelat întotdeauna.[677]

Dacă troţkismul devine forma de erezie cea mai condamnabilă, copiii sunt şi ei vaccinaţi preventiv; copilăria preia întregul capital ideologic care contribuie la formarea sa. Elogiul lui Georges Duhamel se îndreaptă în direcţia intenţiilor civilizatoare, proiectelor care vizează reducerea totală a analfabetismului, spre exemplu, considerat o tară a vechiului regim. Scriitorul constată infiltrarea învăţământului politic peste tot, ca o formă de îndoctrinare permanentă şi fără a exclude nici un segment social sau de vârstă. Catehismul ideologic depăşeşte prin dogmatism, crede Duhamel, chiar vechile şcoli catolice franceze. Asimilarea alfabetului se face odată cu învăţarea alfabetului doctrinei. Mai mult, copiii şi tinerii sunt primii vizaţi de educaţia politică.

> Ceea ce mă şochează este locul exorbitant acordat încă din copilărie învăţământului politic, direcţia însăşi a acestui învăţământ, intransigenţa sa dogmatică, cursurile sale de catehism, formulele sale, permanentele împrumuturi din texte afectând turnura versetelor revelatoare, într-un cuvânt indiscreţia lui.[678]

O afirmaţie a lui André Gide, aflat în mijlocul unui grup de ofiţeri, asupra necesităţii cunoaşterii reciproce este amendată imediat cu un coral „*Pravda* ne învaţă suficient despre tot"; dintre „corişti", un tânăr ofiţer de marină se desprinde şi declamă plin de patos: „Pentru a povesti tot ce se face în U.R.S.S. nou şi frumos şi mare n-am putea găsi destulă hârtie în toată lumea." Tinerii ofiţeri educaţi la şcoala Partidului sunt categorici, ca şi copiii, în afirmaţiile lor.

Un băiat de 13 ani, care-i serveşte de ghid, arătându-i frumuseţile parcului, intră şi el pe acelaşi portativ triumfalist-exegetic, oprindu-se pentru a-i „recita"/explica. Scriitorul sesizează nota lirică, patetismul grotesc al laudelor, apologia lumii noi, „Vedeţi: aici, până mai acum în urmă, nu era nimic... Şi, deodată: această scară. Şi aşa este pretutindeni în Rusia: ieri nimic; mâine totul."[679]

Micile istorii constituie doar episoadele unui vast mit fondator, un mit al originii comuniste a lumii ruseşti, un mit civilizator. Chiar dacă în calitate de modeste ipostaze, reflexele mentalitare se regăsesc în aceste exaltări ale spiritului constructiv. Numai că efortul fondator nu mai este proiectat într-un trecut aureolat, ci adus într-un trecut foarte apropiat, într-un mai mult ca prezentul. Pionierul, posesor al adevărurilor ultime ale oricărui entuziasm, îi arată lui André Gide o recentă realizare sovietică, un zid construit numai în 10 zile.

> Şi aici: „Priviţi acest zid! S'ar putea spune că a fost construit în zece zile?"
> Entuziasmul acestui copil pare atât de sincer, încât mă feresc să-i atrag atenţia că acest zid de susţinere, prea în grabă ridicat, a început să crape. El nu consimte să vadă decât ceea ce măguleşte orgoliul său şi adaogă încântat:
> – Chiar copiii se minunează![680]

Totul este menit în U.R.S.S. să constituie o probă, să demonstreze, totul se pretează unui spectacol, pentru că totul a devenit spectaculos, dacă nu prin măiestria execuţiei, cel puţin prin viteza ei. Lumea nouă apare din neant, iar argumentul ei esenţial, ca în cazul animalelor tinere, constă în vitalitate. Împlinirile sovietice se regăsesc astfel la orice nivel, oricât de trivial ar părea. De altfel, cu o naturaleţe de invidiat, băiatul care-i serveşte drept ghid lui Gide sare de la performanţele unui geniu de 13 ani, un violonist, care îndreptăţeşte altfel elogiile ce-i sunt aduse, la zidul construit în 10 zile, în care francezul scrupulos detectează maliţios prezenţa unei fisuri. Ambele realizări sunt aşezate pe acelaşi plan al eficienţei şi performanţei în toate domeniile, o riscantă echivalenţă care reduce calitatea la cantitate. Aproape orice construcţie se poate califica astfel ca obiectiv turistic prin această virtute elementară de a fi fost realizată înainte de termen sau mai precis de a fi făcut obiectul unei curse contra cronometru a edificării, stabilindu-se astfel şi un nou record. Realităţile sovietice, ca şi copilăria, fac obiectul unor recorduri.

52
Râsul şi tăcerea

Un nou sentiment califică relația copiilor cu adulții, prietenia în măsură să dea o notă de sobrietate relațiilor afective. Pentru Alexandru Sahia, aceşti copii se emancipaseră deja construindu-şi propriile organizații antireligioase şi afirmându-şi decisiv *credo*-ul în dialoguri de improvizație didactică. Constatările lui Ion Pas merg în aceeaşi direcție, copiii au devenit egalii adulților, fiind astfel integrați în cercul responsabilităților civice. Educația sovietică elimină o serie de atribute excesiv copilăreşti, timiditatea, stângăcia, teama, răsfățul, regăsind un numitor comun, simțul măsurii la care se asociază voioşia obligatorie şi candoarea. Surprinde din nou această insistență cu care se operează asupra diferențelor cu intenția de a le topi într-un model unic, reprezentativ. Există un spectru larg al afectelor unui copil, oscilațiile afective nu au nimic anormal, un caracter complex poate include şi tristețea sau timiditatea sau orice formă de retractilitate. Aceste sentimente, sugerează scriitorul, ar constitui un fel de handicap pe care educația sovietică reuşeşte să-l elimine construind copilăria în afara copilăriei şi un alt tip de copil, copilul universal sovietic răspunzând dezideratelor de uniformizare comportamentală.

> Timiditatea copiilor de aiurea, sfiala în a se apropia de oamenii vârstnici, nu caracterizează pe copiii din Uniune. Lor li se arată iubire, şi mai mult decât atâta, prietenie. Sunt tratați cu egalitate, persoanele mature considerându-i altfel decât ca pe nişte mici animale, răsfățate la exces sau maltratate.
> De aceea copiii sovietici nu se simt, în contactul cu cei mari, stângaci în mişcări, şi nu au pe figură o expresie speriată. Nu sunt însă nici râzgâiați. Voioşia, naturalețea lor nu evidențiază o rea creştere, ci, dimpotrivă, una care le păstrează candoarea, impunându-le însă şi un simț al măsurii pentru a nu-şi atrage admonestări.[681]

Bogza aude la Moscova nu tăcerea organizată lucrativ, ci dimpotrivă, un râs critalin, dovadă vie a spiritului tineresc, copilăros al lumii noi. O fată râde fără reținere pe străzile Moscovei. Şi acest episod, inventat sau nu,

face parte din campania de inocentare a lumii comuniste. Regimul comunist primeşte atributele tinereţii veşnice şi ale candorii. Râsul fetei reprezintă nu mai puţin o manifestare a libertăţii, şi aici cititorul român întoarce pervers lirismul în sprijinul unei minciuni grosolane, dar face parte din regula jocului să întăreşti evidenţa unui regim autoritar printr-un balet graţios al ingenuităţii. Cu cât mai crud, cu atât mai diafan, conform *complexului polarităţilor interdeterminate*. Acest discurs laudativ al unei societăţi aflate într-o continuă primăvară paradiziacă va fi preluat în discursurile encomiastice adresate atât conducerii de partid, cât şi Partidului ca instituţie supremă încarnată de liderul maxim, fie Gh. Gheorghiu-Dej, fie Nicolae Ceauşescu.

> Pe bulevardul Gorki cobora într-un grup, oprindu-se adeseori locului pentru a da mai bine frâu liber acelui râs nemaipomenit. Era o limpede şi ameţitoare cascadă de argint, făcând să răsune aerul oraşului cu uriaşe bolţi de granit. Întreaga Moscovă vibra de râsul acela imens al tinereţii şi al primăverii.
> Era un râs limpede, tineresc, cristalin, care izbucnea din fiinţa ei ca seva primăverii. Nepotolit, năvalnic râdea. Părea că are o mie de privighetori în gâtlej, pe care nu le mai putea stăpâni. [...] Voiseră să o [Rusia] calce în picioare, să-şi pună cizmele pe umerii şi pieptul ei. Zăceau cu dinţi în ţărâna necruţătoarelor pământuri scite. În noaptea de var, Moscova era plină de râsul unei fete de şaptesprezece ani.[682]

Râsul fetei, nevinovat şi spontan precum cântecul păsărilor, are un ecou impresionant de efect hiperbolic, se aude în întreaga Moscovă. De la elementul anecdotic, râsul pe care scriitorul îl aude pe bulevardul Gorki, pe unde se plimba, se răspândeşte peste întreaga Moscova, devine un fel de suflu tineresc al oraşului, este însăşi Moscova sau chiar Uniunea Sovietică, care râde oferind substanţa de contrast agresiunii germane înfrânte prin acest râs. Râsul fetei în fosa kitului, marele oraş cu uriaşe bolţi de granit, este un cântec al libertăţii şi al inocenţei. Tot prin contrast, devin cu atât mai sesizante observaţiile Marchizului de Custine, care explică în bună măsură inoportunitatea implementării unui regim mai democratic în interiorul monarhiei absolute. Marchizul descoperea tăcerea apăsătoare a celui constrâns la un calm apăsat. Ce diferenţă!

> Nu ştiam însă ce înseamnă să întâlneşti o guvernare absolută şi o naţiune de sclavi. Trebuie să vii în Rusia, pentru a vedea rezultatul acestei cumplite combinaţii dintre spiritul şi ştiinţa Europei şi geniul Asiei: şi găsesc că această combinaţie e cu atât mai periculoasă, cu cât ea poate dăinui, căci ambiţia şi frica, două pasiuni care în alte părţi îi duc pe oameni la pierzanie, făcându-i să vorbească prea mult, aici în schimb zămislesc tăcerea. Această linişte produce un calm silit, o ordine aparentă

mai puternică şi mai îngrozitoare decât anarhia, pentru că, v-o repet, răul ce-l provoacă pare veşnic.[683]

Tăcerea în calitate de corelat simbolic al terorii va reveni în observaţiile unor călători precum Béraud, dar şi la un Merejkovski, pentru a fi doar un simplu artificiu retoric. După Custine, tăcerea reprezintă rezultatul unei malefice alchimii, o combinaţie stranie, întrucât nu se realizează decât un echilibru aparent în această combinaţie, elementele ei polarizând perpetuu. Tăcerea constituie un efect sau rezultatul acestui aliaj dintre satrapiile orientale cu rafinamentul lor şi opţiunea pentru civilizaţie legată de spiritul european.

Henri Béraud ajunge la aceeaşi concluzie într-un mod mai puţin ortodox, vizitând cârciumile de lux, de la Nodwedd („Ursul")[684] la barul numit simplu, Barul, apoi la localurile de noapte, precum Praga, Krujok („Cercul"), Philipon, Sad Ermitage etc. Barul nu era nicidecum obiectiv turistic, dar un bun turist caută să se informeze de oriunde. Astăzi *Guide de Routard* îţi oferă informaţiile necesare despre costuri, calitatea meniului şi a serviciilor. Pentru scriitorii români, aceste locuri comune din agenda unei excursii par să lipsească, cu excepţia meselor tovărăşeşti de la colhozuri şi dineurile oferite de partid cu diferite prilejuri. Béraud vede beţia pe tăcute, fără veselie, fără acea verbigeraţie tipic rusească, tăcerea este la ea acasă până şi în cârciumi.

Dar demonul care mână balul acesta este un demon posomorât. Aici, ca în toată ţara sovietică, râsul a murit, ai zice că bătrânii l-au luat cu ei în groapă, în braţele acelea înţepenite de foame şi de furia neputincioasă. Şi astfel se poate vedea lucrul acela nespus: oameni care se îmbată cu obrazul împietrit. O astfel de beţie capătă un fel de măreţie. Dar este o privelişte întunecată şi care te dezamăgeşte repede.[685]

53
Parada

„Răposatul meu prieten francez îmi spunea odată că, ori de câte ori trecea frontiera Rusiei, auzea un *click* şi imediat avea senzaţia că intră în lumea circului. Totul e ireal. În schimb, te extaziază.“[686] Este Rusia un spectacol în sine menit să provoace extazul, sau teroarea? Victor Erofeev cade peste o frază care se cere explicată într-un context restrâns, cel al spectacolului politic oferit prin intermediul marilor sărbători sovietice.

Parada pare să fie o altă componentă definitorie pentru regimul sovietic, cu prilejul sărbătorilor esenţiale. Scriitorii străini sunt invitaţi în număr mare să participe la aceste parade care pun în mişcare un număr considerabil de oameni şi desigur o energie extraordinară. Parada oferă aparent un prilej de sărbătoare „spontană“, asemenea carnavalurilor populare, însă spectacolul popular dispare făcând loc organizării după un anumit plan.

Marchizul de Custine subliniază la rândul său risipa de energie investită într-un spectacol marin dat în cinstea ţarului. Pe marchiz nu-l impresionează anvergura reprezentaţiei, ci mai degrabă îi repugnă futilitatea acestei demonstraţii de forţă, în care mai mult descoperă o satisfacţie infantilă pe care scara la care se desfăşoară o face monstruoasă.

> Gustul pentru parade militare e impus în Rusia până la manie, şi iată că înainte de a pătrunde în această împărăţie a evoluţiilor militare, trebuie să asist la o paradă pe apă!... Nu vreau să râd de toate acestea. Copilăriile la scară mare mi se par îngrozitoare; ele sunt o monstruozitate ce nu devine posibilă decât sub tiranie, fiind poate totodată şi cea mai cruntă dezvăluire a acesteia.[687]

Pierre Pascal este tradus în foileton în suplimentul ziarului *Socialismul*, *Supliment no. 2 la Ziarul „Socialismul“*, Tipografiile Române Unite, S.A., C, Bucureşti, 1923 („În Rusia Sovietică (15 aprilie–15 mai)). Ziarul poartă ca antet un îndemn revoluţionar: „Ori ce muncitor conştient se va înscrie în sindicatul său de breaslă. Aducând şi înscriind acolo pe toţi tovarăşii lui de

muncă. Muncitorul conştient se va înscrie şi în Partidul Comunist. Singurul partid de luptă proletară. Va face propagandă pentru el şi îi va sprijini presa şi va lupta în rândurile lui. În felul acesta muncitorul conştient va pune umărul la înfăptuirea comunismului." În sprijinul acestei idei, Pierre Pascal descrie parada-carnavalescă de 1 Mai, unde „breslele" proletare îşi prezintă emblemele. Devine sesizabilă, în relatarea de o oarecare candoare a tânărului militant, tensiunea care se făcea simţită între carnavalescul propriu sărbătorii populare, cu scenariul simplist şi nota de grotesc şi caricatural specifică, şi demonstraţia regizată de corifeii Partidului care răspunde direct comandamentelor ideologice şi induce o anumită sobrietate mizând pe figurile centrale ale panteonului sovietic care nu se potrivesc cu măştile funambuleşti ale deriziunii.

> Tinerii de la „Preparaţiunea militară" în costume de gimnastică au bătut pavajul în pas voluntar. Procesiunea interminabilă a populaţiei muncitoare a făcut înconjurul cartierelor cu drapele, sub ochii trecătorilor neorganizaţi şi a câţiva burghezi. La devizele obişnuite se adăuga, cu riscul de a supăra gusturile clasice, o doză de carnaval. Pe car a fost purtată o locomotivă de mărime naturală; tipografii şi-au expus în Piaţa Teatrului casetele şi presele de imprimat; alţii au adus nicovale, avioane reduse etc. Unii s-au reprezentat într-o cuşcă cu zăbrele şi cu temniceri, simbolizând a doua zi de 1 Mai pentru muncitori sub ţarism. În alte locuri, tot într-o cuşcă erau socialiştii revoluţionari şi, ca adevăraţi S.R., strigau: „Jos".
> Ce lipsea poate de la această satiră era burghezul modern – nepman – care nu e totuşi cruţat în jurnalul ilustrat ca „Crocodilul".[688]

În studiul său „Mass Celebrations in a Totalitarian System", Alexander Zakharov analizează trecerea de la tipul de spectacol carnavalesc, spontan, cu o marcată notă de grotesc şi improvizaţie, propriu culturii populare, aşa cum o teoretizează şi Bahtin, cu privire la François Rabelais, la un alt tip de spectacol celebrativ, dirijat, disciplinat, în care defilările ample jucau un rol foarte important, un specatcol propriu culturii oficiale. Activiştii încearcă să diminueze acel element de spontaneitate, de libertate, de bucurie propriu sărbătorii populare, să elimine, în cele din urmă, tot ce-o făcea umană. Accentul cade tot mai apăsat pe afişarea ideilor politice şi a sloganurilor la ordinea zilei, pe sobrietate, pe dimensiunea triumfalistă a spectacolului şi celebrarea liderului maxim, lăsând deoparte elementele carnavaleşti de teatru popular şi voioşia sărbătorii populare. „O schimbare semantică avea loc: procesiunea de carnaval s-a transformat într-o paradă, cheful între prieteni într-un banchet, simbolurile în insigne şi steme. Cu alte cuvinte, naraţiunile despre celebrările propriei vieţi se transformau în reprezentarea speculativă a unor abstracţiuni, pentru a fi vizionată de Ceilalţi (oficiali guvernamentali,

proletari din întreaga lume, „inamici" externi şi interni)."[689] Cele două dimensiuni ale culturii populare şi ale culturii oficiale sunt sesizabile în relatările de călătorie, atât cele ale scriitorilor francezi, cât şi ale celor români, iar dacă Alexandru Sahia, Pierre Pascal, Panait Istrati mai sesizează, nu totdeauna cu încântare, elemente carnavaleşti, André Gide nu mai vede decât o umanitate atent selectată şi disciplinată care se încadrează în formaţiile de tip falangă care defilează încolonat în Piaţa Roşie.

Elementul carnavalesc este evidenţiat şi de Alexandru Sahia, impresionat la rândul său de ampla desfăşurare de forţe. Defilării armatei nu cu arma la umăr, ci în poziţie de atac îi urmează defilarea civilă cu mult mai spectaculoasă şi care oferă de fapt caracterul spectacular tipic paradei sovietice. Şi aici carnavalescul se întâlneşte cu parada propriu-zisă fără să intre în conflict, însă tablourile de gen, tablourile triumfaliste par să se impună în faţa figurilor de carnaval.

> Pe urmă a urmat defilarea tuturor întreprinderilor din Moscova cu plancarde, figurile oamenilor politici, înfăţişând tuturor cât au împlinit din plan. Unii au defilat pe picioroange, ca munca lor să fie mai bine văzută. Au apărut cu baloane pe care erau scrise parole marxiste, cu automobile din carton, în mărime naturală şi purtate pe braţe, cu case, cu motociclete, cu postavuri, cu pâine, cu fructe etc.
> Desigur că n'a lipsit nici şarja la adresa capitalismului şi a statelor fasciste. Astfel, Germania a fost reprezentată printr'o svastică, de care erau legaţi muncitorii, Japonia războinică printr'o şopârlă desgustătoare cu caschetă militară pe cap şi ochelari pe nas. [...] Piaţa Roşie a fost monumental decorată. Clădirile din faţa Kremlinului au fost în întregime acoperite cu bucăţi de steag roşu peste care sta scris în câteva limbi „Proletari din toate ţările, uniţi-vă".
> În mijlocul pieţei, deasupra soclului ghilotinei, unde în vremea ţarismului erau executaţi revoluţionarii – s'au aşezat acum figurile a cinci muncitori puternici din bronz, formând un cerc. Toţi au braţele drept în sus, către cer, şi ţin în mână câte un drapel roşu. Din mijlocul lor isvorăşte o fâşie de lumină – care împurpurează aprins pânzele steagului."[690]

Parada conţine în mod obligatoriu afişarea alegorică a îndeplinirii planului sau cel mai adesea a depăşirii lui, figurile liderilor sovietici şi eroismul maselor. Carnavalul o completează delectabil cu caricatura adversarilor Uniunii Sovietice, a capitaliştilor şi a claselor exploatatoare. Locul ghilotinei, al supliciului ca spectacol este luat de spectacolul victoriei omului nou, omul de bronz al socialismului, inflexibil, impenetrabil, invincibil. De la paradă, spectacolul se va extinde la procesele-model din timpul Marii Epurări, aducând în scenă penitenţi exemplari (în acest sens, remarcabilă este mărturisirea totală a lui Buharin), mărturii revelatoare şi conspiraţii fabuloase şi universale împotriva atotputernicei Uniuni Sovietice. Duşmanii

poporului vor urca pe eşafodul incriminării pe care şi-o construiesc chiar ei cu ghidajul acuzatorilor-regizori precum Vîşinski, ca pe scena teatrului, paradându-şi vinovăţia cu talent şi aplomb histrionic. Parada oferă şi o imagine butaforică elocventă a succeselor industriei şi agriculturii Uniunii Sovietice, transformată într-un veritabil corn al abundenţei. Monumentalul devine un element constitutiv acestor reprezentări ale stării de graţie care a curprins republica sovietelor. Machetele uriaşe transcriu prin similitudine scara la care se lucrează şi se izbândeşte în Uniune.

Cu ocazia celei de-a X-a aniversări a Revoluţiei din Octombrie, Panait Istrati asistă la o paradă, iniţial încântat, apoi împins spre saturaţie, dezgustat de festivismul agresiv. Scriitorul sesizează atât inflaţia festivistă, lipsa de măsură care conduce la o demonetizare a solemnităţii, cât şi nota de artificial a sărbătorescului propagat ca o undă de şoc din instituţie în instituţie. În U.R.S.S. se practică acest turism festivalier în care turiştii beneficiază de o reprezentaţie monumentală orchestrată riguros pe mai multe niveluri, care nu avea cum să nu impresioneze chiar şi negativ.

> Totdeauna am avut o aversiune profundă faţă de paradă, oricare ar fi ea. Or, în aceste zile de sărbătoare, totul era paradă. Şi dacă mă impresionă câteva zile, la capătul unei săptămâni nu mai putui. Uzină după uzină, muzeu după muzeu, spital după spital, şcoală după şcoală, banchet după banchet. Şi peste tot, pretutindeni, aceleaşi înfiorătoare discursuri. În fiece împrejurare-reuniune, congres, conferinţă – fiecare orator era neapărat salutat, la sfârşit, de aceeaşi fanfară, pe care toată asistenţa trebuia s-o asculte în picioare. Prima oară, emoţia mă strangulă. Era grandioasă. A doua oară, n-am mai simţit nimic. Simţisem tot în ajun. A treia oară, nu mai putui, îmi puneau barbă.
> Oamenii au această superioritate asupra animalelor, că banalizează tot ce face măreţia vieţii.[691]

Nici o instituţie nu rămâne în afara carnavalului, fiecare discurs este punctat de ceremonialul obligatoriu, retorica şi encomionul reluat la nesfârşit îl îndepărtează pe revoluţionarul Istrati. Îl irită entuziasmul fabricat şi mai ales faptul că trebuie să păstreze convenţia rituală a circumstanţelor. Cu asupra de măsură, parada şi carnavalescul se transformă în supliciu. Internaţionalismul atât de bine educat şi sentimental al lui Istrati nu rezistă, se pare, caricaturii celei mai groase, în care putem vedea expresia cea mai vie a carnavalului prin excelenţă. Regele de paie al carnavalului, uzurpator emblematic instalat temporar pe tronul Romanovilor, este un om de culoare care-şi descoperise spontan afinităţile cu regimul comunist al societăţii fără clase. Sacrilegiul face parte din spectacol, forţarea notei se acomodează cu caracterul reprezentaţiei, însă Istrati nu pare să guste scena bufă.

Aici e toată problema. Or, s-o rezolvi excitând apetiturile cu strigătul atrăgător:
– Cine vrea să fie cu noi? Iată că a început fericirea!
– Eu, eu! va răspunde un negru, venit din fundul Africii, la Congresul Mondial al popoarelor şi raselor oprimate.
– Tu? Cât eşti de gentil! *Pajaluista!*
Şi-l luaţi pe acest negru, îl îndopaţi, îl exhibaţi pe toate panourile, îl faceţi să spună toate idioţiile, apoi, pentru a scoate din minţi canibalismul mondial, îl instalaţi pe tronul însângerat al Romanovilor şi-l fotografiaţi.
S-a făcut asta la Moscova, dar n-am ştiut-o decât prea târziu. Altfel, aş fi plecat imediat. Vedeam, ca toată lumea, un negru de-o impertinenţă demnă de luat la palme. Se precipita la toate tribunele, pe toate aripile de pui, se gargariza cu toate cuvintele mari ale comunismului de paradă, grohăia ca un animal la sunetele *Internaţionalei* şi ne silea, în orice împrejurare, să luăm cuvântul în felul său şi să urlăm victoria U.R.S.S.-ului.
Era un spectacol care te făcea să vomiţi.[692]

Istrati observă cum caricatura îşi pierde virtuţile întorcându-se împotriva celui care iniţiază procedeul. Nu doar Romanovii sunt cei pedepsiţi să suporte oprobriul ironic al uzurpării şi în efigie a demnităţii lor aulice, dar instrumentul acestei defăimări coboară în derizoriu şi demnitatea revoluţionară. Negrul maimuţăreşte ceremonialul exacerbându-l în latura sa demonstrativă în măsura în care afişarea zelului îi poate aduce beneficii consistente. Nu rasa îi displace revoluţionarului Istrati, altfel capabil să îmbrăţişeze o întreagă umanitate, ci spectacolul grotesc menit să sublinieze în termenii carnavalului tocmai artificialul convenţiei encomiastic-rituale, oportunismul adeziunilor de masă şi festivismul tembelizant al întregii procesiuni. Istrati asistă nu la caricatura lumii burgheze, aşa cum s-ar părea, ci a Revoluţiei înseşi.

André Gide este încântat de spectacolul „magnific" al unor impresionante desfăşurări de forţe durând ore în şir, realizând în acelaşi timp că i se prezintă o umanitate frumoasă, selecţionată, antrenată, educată, care nu poate decât să-i sensibilizeze retina. Scriitorul asistă la sărbătorile tinereţii în Moscova desfăşurate în Piaţa Roşie. Acesta nu găseşte nici cea mai mică imperfecţiune acestui spectacol sublim. Dar pentru Gide există întotdeauna şi cealaltă faţetă a unei umanităţi normale, banale, care nu oferă un spectacol. Gide surprinde această umanitate cu ocazia funeraliilor lui Maxim Gorki. Cei care-i aduc un omagiu scriitorului rus nu mai reprezintă o umanitate triată, antrenată pentru spectacol. Sunt bătrâni, femei şi copii, cel mai adesea sărăcăcios îmbrăcaţi. Acest cortegiu îi pare scriitorului că vine din trecut, expresia solemn-tristă a momentului se acomodează firesc cu aspectul lor mizerabilist. Numai că de data aceasta nu este vorba de un spectacol şi de regizorul avizat al bunăstării şi entuziasmului sovietic.

54
Sufletul rus şi comisarul poporului ca artist

Pare să existe o relaţie incontumabilă între flacăra revoluţionară şi vocaţia artistică. Adesea, o lungă tradiţie revoluţionară împănată cu artişti ne-o demonstrează, cele două merg mână în mână. Artistul nu este revoluţionar numai în sens estetic, dimpotrivă, cele două dimensiuni, cea estetică şi cea generoasă de deziderat umanitarist transpusă la nivelul acţiunii politice, se îmbină armonios, ducându-l pe artist pe baricade, la închisoare, în exil sau pe eşafod, după cum sună indicaţiile regizorale şi comandamentele ideologice. În plus, în accepţia lui André Gide, citat de André Beucler, artistul devine atât cât poate fi conştient de sine ca artist prin exercitarea propriei sale arte. Lipsit de definiţie, el nu încetează de a fi artist, sau mai precis este artist pentru că nu se poate înscrie într-o definiţie, într-un nomenclator. Beucler avertizează însă asupra pericolului de a ieşi din spaţiul propriu creaţiei într-un alt spaţiu, cel politic, care are o cu totul altă regulă a jocului. Combinarea registrelor generează un efect grotesc şi dramatic în acelaşi timp.

Pe o scenă rusească oarecare, în ciuda regulilor pe care nimeni nu îndrăzneşte încă să le încalce, se vede perfect că actorul nu se supune nici unei discipline particulare, că se abandonează inventivităţii şi coordonării de către propria mişcare; se întâmplă de asemenea că tocmai neliniştea şi dispunerea de sine după bunul lui plac să îi confere geniu. „Artistul veritabil, scria André Gide referitor la Dostoievski, rămâne pe jumătate inconştient de el însuşi, până când unicul se produce. El nu ştie cu adevărat cine este. Nu ajunge să se cunoască decât de-a lungul operei sale, decât prin opera sa.“ În Rusia aceasta este adevărat pentru comediant, pentru romancier, pentru aventurier, pentru amant şi pentru comisarul poporului. Acest adevărat şarlatanism, această scolastică emoţionantă şi fantastică formează fondul întregii drame ruse. Evadând fără voie din disciplina care li se impune, romancierul şi actorul, pictorul şi oratorul sfârşesc prin a transforma cauza pe care o apărau într-o monstruoasă caricatură. Nu trebuie deci să ne uimim câtuşi de puţin văzându-i că se tem să facă ironii şi raţionamente. Pornind de la aceste limite precise,

> imediat ce omul nu-şi mai poate găsi propria natură, când spiritul îşi demonstrează rezistenţa, frumuseţea sufletului slav încetează. Nelinişţea e fermecătoare, îi autorizează uşurătatea, îi conferă o forţă a adaptării inedite, dar îl face să fie neîndurător şi crud. Logica sufletului.[693]

Beucler evidenţiază o trăsătură tipic „rusească" remarcată şi de Constantin Constante, care va alcătui vulgata incomprehensibilului suflet rusesc, şi anume instabilitatea dublată de o trăire similară ca intensitate consumării artistice. Manifestarea improprie acestui balans sufletesc duce la abolirea oricărei raţiuni de ordin restrictiv, a oricărei forme de restrângere şi domesticire a acestei intemperanţe. Sigur că în artă orice formă de insurgenţă, orice act revoluţionar se justifică prin el însuşi, fiind propriu unor curente, tendinţe într-o mai mică sau mai mare măsură de a adopta un profil contestatar. Probabil că romantismul a reuşit să impună un erou edificat printr-o debordantă manifestare a afectelor, iar acest fapt a coincis cu o serie de mişcări revoluţionar-revendicative. Oricum curentul literar-artistic a rămas asociat cultural cu o atitudine revoluţionară şi cu Revoluţia Franceză, în mod special cea din 1789, dar şi alte avataruri revoluţionare. Eroul consumat de idealul umanitarist-revoluţionar se dedică cauzei nobile. Poate că acest spirit combativ francez e regăsit de călătorii francezi care vizitează Rusia, acest fapt fiind valabil şi în cazul lui Panait Istrati. Scriitorii români, în schimb, vor juca pe cartea entuziasmului admirativ de tip pompier. Oricum această improprietate a acestui discurs motivat în spaţiul artistic, însă afişat pe toate palierele sociale e capabil să genereze o serie de turbulenţe şi surprize. Există în această disponibilitate eliberată de orice rezervă un potenţial dificil de cuantificat. Personajele, în cadrul convenţiilor în care evoluează, dispun de o permisivitate cu consecinţe strict estetice. Transpunerea acestei lumi de convenţie artistică în planul realităţii poate avea consecinţe dezastruoase. Beucler sugerează că geniul rus constă în abolirea diferenţei dintre planul ficţiunii revoluţionar artistice evocate prin citatul din Gide şi planul realităţii, subliniind totodată şi improprietatea acestei transgresiuni. Astfel că distanţele dintre rolurile de scenă artistică, comediantul, romancierul, destinate unui public cu interes estetic, cele intermediare de scenă mondenă, aventurierul, amantul şi cele de scenă publică, de strictă ingerinţă socială precum comisarul poporului se micşorează periculos generând o stare de instabilitate. Acest fapt corespunde unei teatralizări a realităţilor sovietice, transformarea ei într-o scenă a celor mai diverse drame, a celor mai surprinzătoare pledoarii. E acesta un mod de a spune că Rusia, şi în speţă Rusia Sovietică, e o ţară neguvernabilă din cauza structurii sufleteşti a poporului rus? Oricum, această labilitate e menită să justifice o serie de paradoxuri sovietice.

Faptul că în U.R.S.S. arta se află în contingența oricărei alte calificări socio-profesionale o demostrează Henri Béraud care este invitat să asiste la un soviet al pictorilor şi vizitiilor. Granițele burgheze dintre artă şi meserie au fost dizolvate, astfel încât fuziunea tuturor categoriilor sociale în câmpul artei se poate produce.

> – Nu vrei, îmi spune, să asişti la un Soviet?
> – Asta nu se refuză.
> – E vorba de sovietul artiştilor-pictori şi vizitiilor.
> Crezui că n-am auzit bine şi, cum îmi destupam urechea, prietenul meu îmi întinse *Pravda*; era tipărit în toată legea. Rafael şi Automedon nu formau decât unul şi acelaşi sindicat.[694]

Prin urmare, rusul trăieşte din plin condiția artistului, avatarul său cel mai avansat fiind comisarul poporului, a cărui operă este umanitatea. Comisarul poporului reprezintă acest aliaj inextricabil între inocență şi responsabilitate al omului nou. Aceasta se construieşte aproape tautologic tocmai pe imponderabilele unei umanități revoluționar-creatoare. Fiindcă este uman, mult prea uman, rusul va deveni şi mai uman, imediat ce are ocazia s-o arate, ocazie pe care i-o conferă succesul Revoluției. În termenii teoriei lui Baudrillard despre simulacru şi retorica excesului, am putea spune, pe stil rusesc, că mai uman decât umanul nu este sfântul, ci bolşevicul, omul nou. Romancierul, aventurierul, amantul, actorul participă la aceeaşi dramă a impulsurilor incomprehensibile, a indeterminărilor lirice proprii unei vocații, a unei intensități ireductibile la demersul rațional care, pe măsură ce apar şi au consecințe, configurează personalitatea celui în cauză. Există astfel, aici, şi o componentă ficțională, în sensul unei teatralizări în spirit romantic a existenței, asociată adesea cu sufletul rus. Este ceea ce caută scriitorul francez, această emulație în spiritul aventurii, a libertății împinse spre libertinism sau spre euforia distrugerii, reflex al unei apocalispe delectabile. În cele din urmă, paradoxul uzat stilistic prin oximoron, „şarlatania adevărată, scolastica emoționantă şi fantască", pare să caracterizeze sufletul rus într-un aliaj bizar de rațiune şi simțire, de adevăr şi mistificare, de slăbiciune şi putere „visarea amestecată cu judecata, suferința alăturată hotărârii, remuşcările unite cu cruzimea"[695]etc. Aceste perechi antagonice se circumscriu atât unei estetici, cât şi unei mistici. Mistica însă constituie aici un reflex permanent, o umbră a celorlalte evenimente ale sufletului rus păstrate într-un cadru laic, iar în cazul comunismului chiar de o servitute şi severitate monahală. Pe cât de mult este contestată autoritatea religiei, pe atât de mult este ritualizat procesul adorării noilor sacerdoți ai Revoluției din Octombrie. Ieşit din cadrul pasiunilor care înnobilează demersurile

lipsite de măsură, *hybrisul* decade odată cu grandoarea în vulgaritate şi violenţă gregară, mocirloasă. Există un bovarism al scriitorilor francezi care caută ceva din spiritul revoluţionar, în special gustul şi fiorul sangvinelor iacobine, ceva din investirea totală a unui elan eliberator în acest spaţiu de necuprins al stepei propriu tuturor dezmărginirilor.

Demostene Botez reduce pasiunea artistică a sovieticului la respectul generalizat pentru artişti. Relaţia este una de admiraţie fără rezerve faţă de proteismul artistic al poporului rus în care scriitorul român vede diseminată o irepresibilă vocaţie artistică. Poporul sovietic, un popor de artişti.

> Mereu mi se pare ca uimitoare, extraordinară simpatia pentru orice artist, fie el sovietic, fie străin. E, în această simpatie, un sentiment de colegialitate şi respect, ca pentru un confrate mai mare, căci aproape în fiecare om sovietic este un artist, în genere, un cântăreţ sau dansator.[696]

Polivalenţa artistică a sovieticului apare de data aceasta la D. Botez fără nota de insecuritate ce deriva la Beucler din confuzia între planuri. Sovieticul are simpatie pentru orice artist, aceasta ca o extensie a faptului că în orice sovietic poţi descoperi artistul, cu precădere sub formă de dansator şi cântăreţ, forme publice ale artei. Caracterul violent şi oscilant al emoţiilor artistice cu expresie în spaţiul public a fost aici pozitivat, domesticit. Respectul, colegialitatea, simpatia sunt forme uşoare de afecţiune fără consecinţe neprevăzute şi care trimit către solidarităţi generale, uşor imprecise, dar calme. Demostene Botez domesticeşte, din vulgata sufletului rus, tocmai intemperanţa, obţinând acel acord perfect necesar alinierii la o conduită generală şi în fond neutră.

55
Crimă şi pedeapsă

Sufletul rus este susceptibil de un respect pios şi răbdător acordat pedepsei fără vinovăţie ca elecţiune secretă, ca un semn al graţiei divine. În accepţia lui Tulcinsky, sufletul rus se modelează în acest context mentalitar-cultural prin care pedeapsa în absenţa culpei formează caracterul; şi cu cât pedeapsa este mai mare şi vina mai mică, dacă nu inexistentă, cu atât străluceşte mai mult cel pedepsit sau cel puţin este exonerat de păcate care nu-i sunt clar precizate. „Cu cât un om este mai batjocorit şi mai rănit, cu atât mai mare lucrarea sufletului şi a minţii pentru a-şi înţelege condiţia şi a-şi păstra respectul de sine."[697] Elecţiunea prin pedeapsă corespunde martirologiei creştine, dar a fost utilizată şi ca politică de stat, stând la baza proceselor staliniste, prin care revoluţionarii inculpaţi trebuie să-şi asume chiar şi o vină fictivă, de esenţă metafizică pentru păstrarea nealterată a principiului, pentru victoria Revoluţiei Bolşevice. Această alterare, pervertire a înţelesului justiţiei divine prin specularea sa în spaţiul unei devoţiuni laice, s-a produs la o scară enormă. În procesele staliniste, acuzaţia echivalează practic cu precizarea vinovăţiei, celui acuzat nu-i mai rămâne decât soluţia onorabilă în această soteriologie partinică de a-şi recunoaşte culpa. „Nu a-i fi fost acuzat dacă nu erai vinovat", ar putea să sune apoftegma justiţiei sovietice, care nu stă departe de contenciosul kafkian. Rusakov, Kameneev, Zinoviev vor accepta culpa mai uşor ca semn al unei elecţiuni, ca o necesitate incontestabilă a procesului revoluţionar. Modelul este exportat şi în România. În procesul care i se intentează, mai potrivit ar fi „regizează", Lucreţiu Pătrăşcanu va refuza scenariul autovictimizării spre dezamăgirea comanditarului, Gheorghe Gheorghiu-Dej. Intransigenţa sa scoate însă în evidenţă perversitatea procedeului, dar şi a instrumentelor umane angajate în proces, prietenii, printre care şi versatilul Belu Zilber, funcţionează ca martori ai acuzării.

Există de altfel o întreagă serie de contradicţii care submineaza demersul revoluţionar, transformându-l într-unul totalitar, fie în versiune suicidară,

a victimei care consimte pentru binele Revoluției, fie în versiunea justițiară, absolutistă, a judecății poporului pe care o dirijează beneficiarul politic al procesului. Modelul francez este însă complicat de tropismul unui spirit religios capabil de cele mai spectaculoase convertiri într-o „religie politică“.

Antinomiile morale ale conştiinței supreme, în particular, ambivalența care împerechează blândețea şi cruzimea, au fost mai departe supuse tentației raționalismului european ca teorie şi consecințelor sale practice sub forma Revoluției Franceze. Contradicția internă a raționalismului cu subordonarea voinței individuale domniei legii este relevată, pe de o parte, de interpretarea liberului-arbitru ca voință de a nu fi liber şi arbitraritatea autoimpusă a legiuitorilor, pe de alta. În extrema sa extensie logică, raționalismul conduce către ambii poli ai sacrificiului de sine. Aceasta conduce la suicid (cel mai înalt act moral, după Otto Weininger), precum şi la folosirea forței împotriva celorlalți. Supunerea la acțiunea unei necesități externe nu numai că lipseşte omul de liberul-arbitru, dar îl şi eliberează de responsabilitate. El începe să acționeze nu pentru sine, ci în numele unui ideal oarecare, nu departe de un autoproclamat pretendent. Drept urmare, aici se dezvoltă contextul unei incontestabile puteri de comandă şi control.[698]

În orice caz, sovieticii brevetează un nou tip de spectacol, în care crima şi pedeapsa reprezintă unul şi acelaşi angajament ideologic în fața unei instanțe care asigură distribuția actorilor pentru fiecare rol.

PARTEA A ŞAPTEA

56
Critica scriitorilor francezi

Critica la adresa U.R.S.S. sau a unui cât de mic detaliu legat de realitățile sovietice nu va apărea niciodată în vreuna dintre relatările de călătorie ale scriitorilor români care voiajează în U.R.S.S. după 1945. Critica se transformă fie în autocritică, efect al scriitorului român pentru faptul de a se fi complăcut în starea de intoxicare, efect al propagandei antisovietice, fie într-o critică la adresa mefienței sau relei-credințe a scriitorilor francezi aproape fără excepție. Interesul scriitorilor români nu este de a „verifica această carte a lumii, de a verifica pe teren un text anterior, plecând de la a constata inadecvarea sa şi de a-l corecta, de a-l amenda [...]“[699], cum descrie Adrien Pasquali proiectul viatic al scriitorului față cu prestigioasele experiențe anterioare, ci, mai degrabă, cu formularea lui N. Doiron, de „a ataca o carte“. Interesul scriitorilor români este departe de a fi unul literar estetic sau unul filozofic care provoacă dezbateri, suscită idei, ci de a demonta ideologic o perspectivă nonideologică, de a lovi deopotrivă în carte şi în autorul ei care n-a ştiut „să vadă“.

G. Călinescu ştie încotro să direcționeze filipica, astfel încât să scoată sunetul doctrinar dorit al encomionului. Scriitorul român ştie că trebuie să se delimiteze ferm de orice erezie vilegiaturistică anterioară, iar acesta nu e singurul gest înscris la capitolul despărțirilor necesare. Relatarea de călătorie se construieşte pe baza unor antiteze formale. Prima obiecție formulată împotriva călătorilor francezi o constituie superficialitatea prezentării unei realități prea vaste pentru a fi cuprinse de un ochi mefient sau neexperimentat. Am mai văzut aceasta în obiecțiille la care socotea necesar să răspundă André Gide. Se subînțelege că experiența românească prevalează în acest caz. Există riscul ca statistica sau reportajul înțeles aici ca decupaj limitativ, excesiv rezumativ, să obnubileze „realitatea vie“. Prin urmare, G. Călinescu respinge ca element de investigație ponderea semnificativă pe care ar putea-o avea detaliul, dar şi informația de tip statistic. În al doilea caz,

scriitorul român se înscrie într-o vastă galerie de critici asupra obiectivității. O evaluare corectă ar trebui să excludă complet contextul politic în funcție de care se definesc *parti pris*-urile și agenda scriitorilor francezi, respectiv occidentali.

> De curând mi s-a oferit prilejul de a călători în Uniunea Sovietică. De data asta lucrurile ședeau invers. Imaginea convențională despre Uniunea Sovietică, fabricată în cercuri ostile sau idealiste, desființa contemplația personală. Oricât bunulsimț și informația onestă ar fi documentat spiritul meu asupra adevăratei stări de lucruri, fantezia era opresată de vedenii viciate. Este curios cât de puțini sunt aceia care pot să aducă dintr-o țară o percepție verosimilă. Ori vin cu date statistice și cu abstracții înfășurate în entuziasm, ori aduc reportaje, adică fapte izolate și nesemnificative din care nu se poate construi o lume.[700]

Reticența pe care scriitorul o are față de călătoria statistică practicată la scară largă ține și de opțiunea scriitorului pentru o analiză tipologică, de morfologie a culturii. Relatării de tip reportaj îi reproșează un decupaj neesențial, accidentul, anecdota, incapacitatea de a generaliza. În primul caz, avem o generalizare defectuoasă care pornește de la abstracțiuni, de la cifre, tipică însă pentru călătoria statistică, unde călătorul își ia ca argument esențial ceea ce-i propun statisticile sovietice, iar în cazul călătoriei reportaj, dimpotrivă, incapacitatea de a generaliza pornind de la experiența de teren. Pentru Călinescu, generalizarea nu poate avea loc decât printr-un demers de morfologie a culturii stabilind o serie de tipuri cu corelatul lor cultural. Scriitorul român identifică un viciu de fond în depozițiile și sintezele călătorilor francezi, viciu care derivă din incapacitatea cultural-mentalitară a acestora de a asimila o experiență mult prea diferită. Călătorii francezi, consideră Călinescu, devin victimele prejudecăților lor și a unui sistem politic care până atunci era cum nu se poate mai familiar intelectualilor români, dar care acum devine obstacol în calea înțelegerii unei alte civilizații, civilizația sovietică.

> Imaginea Uniunii Sovietice, prezentată de călătorii occidentali, suferă de un vag, derivând din incapacitatea de a se admite o altă civilizație. Prin procedee de politețe și evaziune, scriitorii din Occident escamotează o întreagă realitate vie, limitându-se doar la o scurtă relație politică.[701]

Scriitorii români de după 1945 vor înscrie ritual această atitudine de contact cu realitățile lumii sovietice, ei construiesc sau mai precis acceptă și un cod de comportament diplomatic implicând o necesară *laudatio*, o *captatio benevolentiae*, o *invocatio*. Aceste atitudini nu sunt inventate, ci chiar solicitate de protocolul relațiilor cu U.R.S.S. André Gide menționează

această atitudine venind din partea sovieticilor, fără a subscrie, dar scriitorul francez are o altă ţinută, o altă detentă morală şi el nu vine dintr-o ţară ocupată de sovietici. În plus, el nu urmăreşte prin cartea lui semnarea unui contract de vasalitate-fidelitate cu U.R.S.S., nu este un beneficiar al titlurilor de nobleţe pe care stânga a ştiut să le distribuie emulilor ei sau al unor avantaje nete, ci un critic onest, prudent şi politicos totodată.

Şi Călinescu face uz de cărţi pentru a-şi defini experienţa, cadrul livresc se poate concepe în relaţie cu scriitorul. De data aceasta însă, profesorul compară experienţa livrescă proprie cu experienţa directă. În 1946 îi apare cartea *Impresii asupra literaturii spaniole*, o bună ocazie de a raporta reciproc cele două experienţe. Raportul dintre realitate şi ficţiune dezvăluie mecanismul subtil, sensibil al celor două experienţe. În ce priveşte prima carte, acest raport este unul „hieroglific", călătoria se desfăşoară în spaţiul cărţilor, al clasicilor literaturii spaniole, prin urmare, interesul scriitorului-călător se focalizează asupra „Spaniei din literatură", şi nu a „Spaniei prin literatură". Călinescu descifrează astfel arcanele literare compunând o imagine literară a Spaniei, adică în parte fictivă. În tipologia lui Tzvetan Todorov din *Noi şi ceilalţi*, Călinescu ar fi probabil tipul călătorului *filozof* care face călătoria doar cu ochii minţii, fără a se aventura dincolo de pragul bibliotecii sale. Raportarea la realitate a ficţiunii înseşi nu-i diminuează valoarea, pentru că experienţa livrescă aparţine unei convenţii diferite. În schimb, călătoria în U.R.S.S. răstoarnă acest raport, pentru că şi atunci când imaginea despre Uniune este documentată prin intermediul relatării unor călătorii reale în spaţiu real, noutatea, care ţine de domeniul insolitului absolut, solicită perspectiva unui hermeneut, a unui scriitor vizionar, şi nu a unui reporter.

În accepţia lui Tudor Andrei, această noutate care creează dificultăţi interpretative explică lipsa de convergenţă a „impresiilor" care adesea suferă de superficialitate, de inadecvare. În primul rând, lipseşte călătorului străin un termen de comparaţie, iar înţelegerea lumii noi trimite în viitor şi face apel la o înţelegere superioară, aceea pe care o conferă nu observaţia propriu-zisă a reporterului, ci aceea capabilă să mărească suficient de mult, a vizionarului.

> În ceea ce priveşte Uniunea Sovietică, cărţile de impresii n-au mai înregistrat acelaşi consens. Aci era altceva. Nu era numai o ţară nouă, ci şi o viziune inedită a lumii, o ideologie nouă ce construise ceva întru nimic comparabil cu ceea ce era cunoscut până atunci. Era ceva ce nu era asemănător cu lucrurile ştiute, dar devenea posibil, fiindcă se dovedea a fi o nouă formă de progres a societăţii, care se profila în viitorul umanităţii.

> De aceea o călătorie în U.R.S.S. este aşteptată întotdeauna cu o vie curiozitate, cu un adânc interes. Şi asta nu pentru plăcerile voiajului sau pentru noutatea peisajului, ci pentru a cunoaşte ceea ce Uniunea Sovietică aduce în plus faţă de orice vizitare a vreunei alte ţări străine.[702]

Pentru Tudor Andrei, ale cărui impresii sunt relatate în *Moscova, reportaj despre metropola lumii noui*, orice demers comparatist în ce priveşte ţări ca Franţa, America sau Anglia decurge normal, cu decuparea elementului exotic, ca un fel de coeficient care nu are nevoie de raportare. Structurile familiare se regăsesc pe paliere de reprezentare conprehensibile care corespund unei scheme formale de uz general. În schimb, Uniunea Sovietică oferă o noutate structurală, alteritatea ei nu mai poate fi deconstruită în formule familiare, nu mai permite o raportare simplă sau aproximări sau relativizări. În acest fel explică Tudor Andrei discursurile divergente cu privire la U.R.S.S., diferenţa ar fi localizabilă în domeniul „viziunii“, o chestiune de optică ca şi la Cezar Petrescu sau G. Călinescu. Cui aparţine această viziune? U.R.S.S.-ului în ansamblu? Omului sovietic? Călătorilor-vizitatori? Viziunea pare să fie un construct ideologic materializat însă în structuri palpabile, menite să o reflecte. Privind realizările din U.R.S.S., de la colhozuri la hidrocentrale, aceşti vizitatori devin vizionari sau intră în contact, empatizează cu viziunea care le-a produs, cu o dimensiune transcendentă, pentru că lumea sovietică este o lume de „dincolo“. Aceste „realităţi sovietice“ apar materializate, dar şi ca proiecţii, atât în prezent, cât şi în viitor. Provocarea cu care se confruntă un occidental, prizonier al unui spirit cartezian, coercitiv, ţine de această capacitate proiectivă prin care este îndemnat să vadă în viitor spectacolul magnific al împlinirii a ceea ce se află încă în stadiul de epură, de eboşă, în prezent. Însă adevărata provocare care presupune un stadiu avansat de elevaţie vizionară tine de contemplarea inversă, a prezentului din perspectiva acestui viitor-promisiune, nu numai tangibil, dar deja achiziţionat pe planşetele inginerilor proiectanţi sau ale savanţilor, un prezent transfigurat. Astfel că deficienţele şi inadecvările apar ca nesemnificative accidente de parcurs. Şi aici putem vedea funcţionând *complexul polarităţilor interdeterminate*, minusurile pasagere din prezent sunt compensate de plusuri extraordinare în viitor. Autorul respinge ambele metode, una statistică, pe care de altfel o va întrebuinţa într-o variantă moderată, pentru că operează cu generalităţi, aspecte globale, „statistici“, cu „date reci“, dar şi pe cea a cărţilor „estetizante“, cele în care probabil se acordă un interes deosebit realităţilor ca efecte stilistice, într-un mod „formalist“. Pentru a afla adevărul, „reporterul“ trebuie să „simtă“ viaţa, iar pentru a simţi viaţa, călătorul ia pulsul străzii.

Peste aceste informații stăruia totuşi o necunoscută, un mister al Uniunii Sovietice. Lipsea elementul vieții, care reprezenta punctul de inserție, de legătură între formele noastre de viață şi ceea ce trăia „dincolo“, ca o virtualitate. Lipsea experiența directă, raportarea prin simțurile proprii la date cunoscute. N-aveam o imagine precisă a felului de viață a omului obişnuit, a aspectului de toate zilele al oraşului, al omului de pe stradă, din autobuz sau din metro. De aceea, în cele ce-am văzut, nu mă voi opri numai la acele aspecte unice sau monumentale ale oraşului, ci mai ales la aspectele lui comune şi banale, dar cu atât mai tipice ale vieții de fiecare zi. [...] În acest sens, din acest contact intim cu viața, o vizită în Uniunea Sovietică este o experiență inedită, care-ți oferă o altă înțelegere, o nouă viziune a lumii. Este într'adevăr o deschidere de noi orizonturi.[703]

Recursului la metodă, adică la statistică, Tudor Andrei îi opune o apropiere angajată de realități, mai degrabă în maniera reportajului, cu alte cuvinte plonjeul în cotidian, confruntarea cu viața. Tipicul se află în banal şi nu în excepționalul cazului izolat, decupat cu referințe inadecvate, numai că banalul cotidianului sovietic este inedit, deschide perspective ineluctabile. Experiența mediată de o ecuație statistică oferă în mod programatic călătorului român o deschidere perspectivală care-i lipsea, însoțită şi de o metafizică a perspectivei şi anume, viziunea. Viziunea reprezintă o proiecție în viitor de elongație indefinită, diferită de o simplă judecată de predicție de care se ocupă statistica, dar în acelaşi timp constituie şi o formă de transcendență care permite receptarea unui sens superior al întregului proiect, sens care nu-şi mai găseşte terminologia în vechile mesianisme slavofile.

57
A fi sau a nu fi „pe linie“ şi *samokritica*

Întâlnirea cu scriitorii constituie un eveniment capital al vizitei în U.R.S.S., pentru că arta preia o parte din contractul cu lumea de mâine. Mai ales când joacă rolul de herald, scriitorul devine la rândul său un obiectiv turistic, însă aici intervine o selecţie dură făcută pe criterii politice. Cei care pot fi vizitaţi sunt fie autori legendari precum Gorki şi Ostrovski, fie scriitori „pe linie“ precum Fadeev sau Ilia Ehrenburg, unul dintre puţinii scriitori sovietici care poate călători liber în Occident, dar şi una dintre acele excepţii sovietice care sunt prezentate drept regulă generală. Pe lista indezirabililor se află scriitori precum Anna Ahmatova sau Zoşcenko, care-i vor servi lui Jdanov ca exemple negative în celebrul *Raport asupra revistelor „Zvezda“ şi „Leningrad“*. În *Literatura între revoluţie şi reacţiune. Problema crizei în literatura română şi rusă a secolului XX*[704], Sanda Cordoş realizează o excelentă punere în ecuaţie a relaţiei dintre clasicii literaturii ruse şi reprezentanţii noii literaturi a realismului socialist, precum şi o paralelă avenită între fenomenul ideologizării literaturii sovietice şi felul în care literatura română după 1947 este colonizată ideologic. În aceeaşi situaţie se află majoritatea scriitorilor şi artiştilor de avangardă căzuţi în dizgraţie din 1924, şi chiar dacă numele lui Aleksandr Blok este pomenit, Maiakovski este considerat singurul reprezentativ. Aşa cum anumiţi scriitori francezi sunt traduşi în limba rusă, fiindu-le plătite ca drepturi de autor sume substanţiale – există şi excepţii, lui Henri Béraud îi sunt traduse cărţile fără să primească un ban şi din cauză că scriitorul era receptat ca fiind ostil regimului –, scriitorii sovietici intră în atenţia publicului francez după ce alte generaţii se delectaseră cu operele lui Tolstoi, Dostoievski, Cehov, Gogol sau Turgheniev.

Cenzura constituie instrumentul fundamental care legiferează ceea ce este sau nu potrivit pentru a fi frecventat de către vizitatorul occidental. „A fi pe linie“ devine un fapt esenţial, echivalând adeseori cu existenţa ca autor cu cărţi în circulaţie, iar adeseori chiar cu existenţa în sens fizic.[705] Nici lui Louis-Ferdinad Céline nu-i scapă caracterul birocratic al existenţei

sovietice, iar sarcasmul său îi poartă indelebila amprentă stilistică: „Eu sunt! Noi suntem «pe linie»! Trăiască marea Schemă! Nu ne lipseşte nici măcar un şurub. Ordinea soseşte de-a-dreptul din birouri.“[706]

André Gide este stupefiat că temele conferinţelor sale sunt supuse cenzurii. Cea mai barbară şi pernicioasă i se pare o măsură comună, şi nicidecum cea mai drastică, în U.R.S.S.: retragerea dreptului de a mai publica. Scriitorul francez nu ştie că retragerea acestui drept constituie adesea preambulul trimiterii scriitorului rus în Gulag. Ortega y Gasset[707] surprinde cu acribie acest refuz al criticii, al dezbaterii de idei la omul-masă, în al cărui tipar intră omul-sovietic. Argumentul, exerciţiul intelectual, distanţa sanitară faţă de obiectul dezbaterii, cu suspendarea pasiunilor impure, dialogul, în cele din urmă, îi repugnă omului-masă.

Ceea ce constată cu stupoare cei mai mulţi dintre scriitorii francezi în vizită în U.R.S.S. constă tocmai în dispariţia oricărei forme de dialog, a oricărei dezbateri publice sau în mimarea acestora pentru a se ajunge la un acord deplin în cele din urmă. Toate observaţiile scriitorilor francezi, dar chiar şi elogiile ditirambice ale scriitorilor români îndreptăţesc echivalenţa dintre omul-masă al lui Ortega y Gasset şi omul nou, omul sovietic. Niciunde mai bine ca în Uniunea Sovietică nu se aplică consideraţiile lui Ortega y Gasset despre *omul masă* pe care acesta îl vedea în zorii modernităţii proliferând în întreaga Europă. După Ortega y Gasset, omul-masă îşi demonstrează apetenţa pentru ideile primite, niciodată asimilate pe deplin printr-un efort intelectual, idei ca expresie a unor dorinţe, fără un real suport cognitiv. Acest om-masă îşi relevă o totală lipsă de disponibilitate pentru dialog, mascând de fapt o violenţă latentă vizând nu atât o polemică în raport cu alte idei concurente, cât eliminarea dialogului şi a interlocutorului deopotrivă. El opune argumentelor de ordin cognitiv unul mult mai simplu, forţa, acţiunea în baza unei forme simplificate, reductive, a unui erzaţ intelectual utilizat ca formulă apotropaică. În romanul lui Arthur Koestler *Întuneric la amiază*, Rubaşov meditează asupra reducţionismului (auto)impus care anihilează orice veleitate confruntaţională, orice rest individualist, orice examen critic. Unanimitatea este asigurată cu ajutorul organului Partidului, *Pravda*, faţă de care toţi activiştii, oficialităţile manifestă un respect vecin cu adoraţia. Practic, ziarul dictează linia Partidului iar orice iniţiativă care nu are o confirmare iniţială prin organul Partidului se poate dovedi extrem de riscantă. Un alt instrument remarcabil de măsură critică este unul inventat de sovietici: *autocritica*.

Gide denunţă *autocritica* (*samokritica*) drept un fals instrument de lucru, pentru că se cantonează fie în evidenţierea lucrurilor superficiale, fie că se delimitează de tot ceea ce „nu e pe linie“. „Linia“, simbol al rectitudinii, a justei măsuri, a doctrinei de la care nu ai voie să te abaţi, nu constituie

niciodată subiectul unei dezbateri, aşa cum remarca André Gide. Se discută doar felul în care scriitorul este sau nu pe „linie“.

> Nu ea, linia, este ceea ce se discută. Ceea ce se discută este de a şti dacă cutare lucru, cutare gest sau cutare teorie este conformă cu această linie sacră. Şi nenorocire aceluia care ar încerca să împingă lucrurile mai departe! Critică pe această linie, câtă poftiţi. Critica în afară de ea nu este îngăduită.[708]

În *Post-scriptumul comunist*, Boris Groys observa critic dialectica paradoxală a ceea ce el numeşte „logica totală“ a materialismului dialectic sovietic care face din această „linie“ un loc geometric în care se regăsesc actualizate simultan afirmaţii contradictorii. „Dar cum se poate defini această linie generală? Ea se poate formula ca însumare a cerinţelor de stânga şi a opoziţiilor de dreapta. În toate textele şi discursurile lui Stalin, precum şi în documentele oficiale de partid ale vremii, nu putem descoperi nimic despre care să nu ştim deja din discursurile şi scrierile diverselor opoziţii. Unica deosebire – însă integral decisivă – constă în faptul că cerinţele contradictorii ale diverselor poziţii opuse din interiorul Partidului sunt aici acceptate şi afirmate simultan.“[709]

Însă André Gide sesizează corect rigiditatea normativă a direcţiei politice, nu şi spiritul paradoxal de contradicţie al directivelor sovietice.

Autocritica este menită să culpabilizeze aprioric pe orice candidat serios confruntat cu rigorile doctrinei. Ea preia ceva din argumentul teologic al păcatului originar, suplinind într-un mod pervers rolul jucat de confesiune/spovedanie în economia mântuirii individuale. Dacă, în cazul spovedaniei, relaţia cu Dumnezeu se face prin intermediul verigii apostolice, a preotului, păcatul fiind auzit numai de preot/confesor şi, implicit, de Dumnezeu, în cazul societăţii sovietice autocritica devine un ritual colectiv, se desfăşoară în spaţiul public. Întreaga colectivitate ia parte la spovedanie şi ea absolvă de păcatul originar. În plus, oricând cineva din mulţime, dar mai ales unul dintre membrii prezidiului îşi poate asuma rolul de acuzator. Adesea însă, chiar „păcătosul“ devine oficiantul ceremoniei, puterea sa constituind-o forţa exemplului şi capacitatea de a conduce un exorcism asupra propriilor demoni burghezi. Se subînţelege că imaculat este doar conducătorul suprem care joacă astfel rolul nu mai puţin modest de Dumnezeu sau Isus Cristos. Autocritica constituie o dovadă de bună-credinţă partinică şi eficienţa ei constă în faptul că elimină posibilele acuze din partea colectivităţii. Autocritica devine o practică rituală la nivelul întregii societăţi, astfel încât ea îşi găseşte locul şi în breasla scriitorilor, unde termenul fără relevanţă estetică devine interesant prin recontextualizarea sa. Păcatul originar burghez va purta numele periculos şi infamant de *formalism*.

58
Scriitorii sovietici – întâlnirile imposibile

Victor Serge (Viktor Lvovici Kibalcici), care începuse ca anarhist, alăturându-se apoi bolşevicilor, în 1919, şi cu toate acestea un spirit critic, fapt care-i va aduce deportarea în Gulag, consideră că este vorba în principal de două generații, una anterioară Revoluției, cealaltă formată la şcoala Revoluției, şi de trei tipuri de scriitori. Generația anterioară din care provine şi emigrația albă este alcătuită dintr-un cerc de idealişti refractari la schimbare, percepută în registru apocaliptic, dar fără nici o inițiativă reacționară, cantonați în resemnare, stoicism, o enclavă a estetizanților decadenți ai unei sensibilități maladiv-nostalgice *fin de siècle*, precum Andréi Belîi, Ahmatova, Veresaev, Novikov etc. Ei trăiesc acut sentimentul crepuscularității pe fondul dizolvării vechii lumi, a societății aristocratice, sentiment intensificat de radicalele prefaceri proletare. Idealismul este de altfel o formulă estetică care pare să fie caracteristică acestei generații, formulă ce ar putea fi regăsită poate în apoftegma dostoievskiană: „frumusețea va schimba lumea“. Victor Serge se disociază de acest idealism ca şi cei din a doua generație, formată în focul Revoluției, acționând efectiv pentru edificarea ei, dar fără a deveni comunişti, în ciuda faptului că sunt ataşați de regim. Printre ei se află Boris Pilniak, Vsevolod Ivanov, Lidia Seifulina, Isaak Babel, Konstantin Fedin, Tihonov, Selvinski. Explicația constă în faptul că aceşti scriitori consideră patriotismul ca împlinire a destinului artistic al fiecăruia, se simt detaşați de politică, de rigorismul doctrinei, care, atunci când nu le provoacă repulsie sau dispreț, îi amuză. Ei formează, în opinia lui Victor Serge, „dreapta“ literaturii sovietice. Acest fapt, când cartea este publicată, este conexat cu deviaționismul de dreapta, menşevic, al contrarevoluționarului Troțki, servind pentru a-i incrimina. Cealaltă generație conține două tipuri de scriitori. Deşi nu o afirmă direct, Victor Serge se regăseşte în primul tip, scriitorul revoluționar, un aventurier, un rebel cu cauză, lipsit de iluzii, călătorind adesea sub podelele vagoanelor în viteză, ducând o existență riscată, pe muchie, martor al atrocităților,

execuţiilor sumare şi al invaziilor, făcând războiul la 18 ani, prins în vârtejul terorii la 20 de ani. Stupoare, aceşti scriitori, autentici revoluţionari, n-au devenit comunişti. De ce? „Rigoarea doctrinei îi sperie puţin, când nu-i amuză. Puşkin, Dostoievski, Tolstoi ocupă prea mult loc în sufletele lor pentru ca Marx şi Lenin să se poată însoţi cu moravurile Rusiei de ieri şi de azi.“[710] Aceşti cavaleri rătăcitori au un cult al revoluţiei care nu se potriveşte cu programul artistic reformist al Uniunii Sovietice. Ei sunt nişte duelişti imposibil de înregimentat, nu sunt convertibili nici în birocraţi ai sistemului, nici în revoluţionari de paradă şi nici în oameni politici. Într-un fel, ei reprezintă nobleţea cauzei, purismul revoluţionar în conflict cu birocraţia, cu administratorii Revoluţiei. Ei nu vor deveni niciodată un obiectiv turistic pentru scriitorii români şi nici pentru scriitorii progresişti veniţi din toate colţurile lumii ca să se alăture cauzei sovietice. Contactul lui Istrati cu Victor Serge este unul care iese din traseul turistic propriu-zis, cu atât mai mult cu cât acesta era socotit un troţkist. Istrati asistă la radierea acestora de către Stalin, care-i asimila cu acea tradiţie revoluţionară de care căuta să se debaraseze într-un moment-cheie al ascensiunii sale. Panait Istrati poseda acelaşi temperament, de aceea afacerea Rusakov joacă un rol simbolic în risipirea ultimelor iluzii. Se pare că tocmai acest contact cu scriitorii de sensibilitate menşevică i-a deschis ochii scriitorului român asupra „realităţilor sovietice“ ca ecuaţie a unei *Realpolitik* intransigente. De aceea, pentru a-l proteja pe autorul ei, cartea lui Victor Serge despre U.R.S.S., *Soviets 1929*, este publicată sub numele lui Istrati.

Cel de-al doilea tip la care se referă Victor Serge are o superioritate numerică incontestabilă, dar foarte puţine reuşite, dintre care autorul menţionează câteva, *Înfrângerea* (1927) lui Fadeev, care avea să devină celebru prin romanul *Tânăra gardă* (1945), *Cimentul* lui Fedor Gladkov, *Săptămâna* lui Lebedinski, *Torentul de fier* al lui Serafimovici, *Foamea* lui Semionov, subsumate unui „romantism al anilor cruzi“. Altfel, „nimic mai obscur, în ce priveşte restul, ca ideea unei literaturi proletare“.[711] În aşteptarea romanului naturalist revoluţionar, marele roman social al unui Zola proletar, Victor Serge deplânge producţiile mediocre ale scriitorilor „pe linie“, singurii stipendiaţi şi recunoscuţi de sistem ca reprezentativi, o şcoală a arivismului, scriitori cărora Mihail Bulgakov le va face un portret memorabil aşezat sub semnul deriziunii şi al imposturii. Înregimentarea lui Gorki în grupa scriitorilor proletari constituie pentru critic un subiect polemic. Victor Serge subliniază presiunea constrângerilor doctrinale asupra construcţiei personajelor care răspund maniheismului dogmatic ca nişte marionete lipsite de viaţă.

> În rest, nimic mai neclar decât ideea însăşi a unei literaturi proletare. Gorki este sau nu un scriitor proletar? Această simplă întrebare vă va costa în U.R.S.S. răspunsurile cele mai pasionant contradictorii. Numeroase definiţii, care trebuie să fie incompatibile, pentru că ele se împrumută încă din literatura proletară. Cea mai comună dintre ele mă atrage cel mai mult: o literatură proletară ar fi o literatură pătrunsă de spiritul muncitorilor revoluţionari. Nu îmi cereţi să definesc acest spirit. Termenul este tot atât de clar pe cât de vag. Din nefericire, problema este doctrinară. Tinerii scriitori comunişti din U.R.S.S. mi s-au părut mai degrabă împiedicaţi de doctrină decât întăriţi prin ea. O grijă permanentă pentru ortodoxie [*ideologică*, n.a.] îi chinuie implacabil. Plăcerea de a lăsa într-un roman să trăiască fiinţe de carne, cu pasiuni spirituale, frământate de contradicţii, ilogice, bune şi rele deopotrivă, ca toţi oamenii, le este aproape interzisă. Personajele lor par să trebuiască a fi concepute după reguli imperative. [...] Bucurându-se de protecţia oficială, arta proletară adună non-valorile, pentru că înclinaţia lor naturală îi poartă să caute favorurile puterii. Tânărul arivist, dornic să facă o carieră de om de litere sovietic, alege drumul cel mai scurt, mai ales dacă mediocritatea sa nu-i permite să se arunce în luptă cu şanse reale de succes: el cântă Comsomolul, mersul la uzină, „disciplina de fier“ a Partidului, nu fără a amesteca caracteristicile ortodoxiei marxiste cu puţin naturalism erotic...[712]

Scriitorul Vasilcenko este dat afară din partid pentru simplul fapt că, scriind un roman pe linie, a îndrăznit să facă portrete prea asemănătoare şefilor săi de partid. Iată cum prea mult realism strică atunci când nu este bine orientat. Cartea urmează traseul tuturor cărţilor ai căror autori sunt puşi la index. Ea este numaidecât retrasă de pe piaţă şi dată la topit. În *Marea teroare. O reevaluare*, Robert Conquest oferă câteva cifre relevante în privinţa a ceea ce a însemnat teroarea pentru scriitorii sovietici: „În anii 1950 a rezultat că din 700 de scriitori reuniţi la primul congres al Uniunii Scriitorilor Sovietici din 1934 numai 50 au supravieţuit pentru a-l vedea şi pe cel de-al doilea, în 1954.“[713] Altfel decât statistic, Esenin se sinucide în 1921, Maiakovski în 1930, marele poet gruzin Iaşvili se sinucide în 1937 „ca urmare a arestării altor personalităţi literare gruzine, în special a prietenului şi egalului său, poetul Tiţian Tabidze“.[714], Maria Ţvetaeva s-a sinucis în oraşul Ielabug, pe 31 august 1941, soţul fiindu-i împuşcat iar fiica deportată în Gulag, unde a stat 16 ani, Fadeev în 1956. Cei care nu se sinucid sunt deportaţi şi mor în Gulag, precum Panteleimon Romanov, Mihail Kolţov, S. Tretiakov, Pavel Vasiliev, Osip Mandelştam, Isaak Babel. În 1938 are loc lichidarea teatrului Meyerhold, Vselvod Meyerhold este arestat şi împuşcat la data de 2 februarie 1940. Scrisorile păstrate relevă tratamentul la care era supus, cum anchetatorul Rodos i-a rupt mâna stângă sau i-a urinat în gură. Aceşti scriitori nu reprezentau interfaţa potrivită

pentru literatura sovietică şi nici un scriitor român nu se întreabă în relatările sale de călătorie de ce nu i-a văzut, de ce tocmai aceste personalități, referindu-ne la cele de o notorietate internațională, nu reprezentau reperele semnificative în contactele stabilite cu lumea literară sovietică. Discreția asupra chestiunilor delicate face parte însă din protocolul mutual care edifică literatura viatică despre U.R.S.S. a scriitoriilor români.

Pentru călătorul român dublat de scriitor sau ziarist, întâlnirea cu scriitorii sovietici este înscrisă în programul turistic, urmând să se transforme într-un schimb de experiență, experiența aflându-se întotdeauna la scriitorul sovietic. Pentru Victor Eftimiu, primul contact cu scriitorii sovietici a avut loc la Clubul Uniunii Scriitorilor Sovietici, unde a fost invitat şi poetul Mihai Beniuc în calitatea sa de ataşat de presă pe lângă Ambasada Română din Moscova. Copleşiți de sentimentele de jenă şi de umilință ca reprezentanți ai unei țări mici, cu o cultură de asemenea minoră şi, pe deasupra, şi fostă agresoare, scriitorii români fac cunoştință cu Ilia Ehrenburg, unul dintre foarte puținii scriitori care puteau circula nestingheriți în afara U.R.S.S. Marcat de eveniment, Victor Eftimiu este cel care configurează profilul moral şi psihologic al scriitorului sovietic, a cărui trăsătură definitorie o constituie sinceritatea. Iar pentru ca acest profil să dobândească un plus de substanță, scriitorul apelează la antiteza cu omul, respectiv scriitorul, occidental. Sinceritatea sovietică dublată de seriozitate nu lasă loc *erzatz*-ului occidental, formulă prin care Victor Eftimiu desemnează surogatul falsității occidentale în relațiile interumane. Conştient sau nu, Victor Eftimiu retrasează frontiere simbolice între Europa şi Rusia, de data aceasta în detrimentul unui europenism descalificant. Pe de altă parte, frontiera reflexului mentalitar dictează clauzele unei anumite economii sanitare prohibitive în privința „importurilor“ din Occident. „Sinceritarea“ devine moneda de schimb în relațiile Rusiei cu Occidentul, sugerează cinic Victor Eftimiu.

> Am constatat peste tot la scriitorii sovietici o sinceritate perfectă. [...] Aici, la sovietici, am găsit o seriozitate în tot ce spun, în tot ce fac. Sentimentele lor sunt sincere. Aceşti oameni nu ştiu să mintă. Noi în Europa ne mințim unii pe alții, sub diferite forme. Minciunii îi spunem politețe, diplomație, *erzatz*. *Erzatz*-ul este importat din Germania. *Erzatz*-ul acesta de import este necunoscut în toată Uniunea Sovietică. Acolo nu există *erzatz*. Totul este natural. Dacă omul sovietic n'are cafea, nu bea cafea, se lipseşte de ea, dar nu întrebuințează *erzatz*-ul.[715]

Cezar Petrescu[716] îl cunoaşte pe Fadeev, la care sesizează ceea ce pare a fi o trăsătură definitorie a scriitorului revoluționar, amestecul într-o proporție perfectă de luciditate, *ethos* partinic, şi trăire, *pathos* revoluționar. Întâlnirea, consemnată cu acribie în *Însemnare de călător. Reflecții de scriitor*,

se transformă într-un seminar de literatură comparată, Gorki, alături de Fadeev însuşi, servind drept modele exemplare scriitorului român care se depreciază cu entuziasm, condamnându-şi propria operă la minorat prin comparație cu realizările literare ale celor doi. Cât despre recomandările de o platitudine remarcabilă ale lui Fadeev, printre care se află şi cea a unui „romantism al păcii", dar şi eliminarea de pe scena vastă a istoriei a romanului de moravuri, ca roman burghez, ele se înscriu nu atât în linia unei estetici, cât în aceea ideologică a realismului socialist. În economia relatărilor de călătorie e surprinzător cât de puține lucruri de substanță schimbă scriitorii români cu cei sovietici în planul literaturii, dincolo de stereotipiile tovărăşeşti şi entuziasme. Explicația constă în faptul că acea relație de substanță nu se realizează, contactul rămâne unul oficial şi superficial, al schimburilor de replici la un cocktail. Transfigurarea face parte din rețeta oricărei întâlniri oficiale, în realitate, şi unii, şi ceilalți sunt prizonierii unor convenții care împiedică etalarea opțiunilor reale cu privire la literatură, presupunând că ele există cu adevărat. Scriitorii-turişti bifează un obiectiv pe harta turistică, însă pot constata bunăstarea şi privilegiile de care se bucură scriitorii agreați de regim, o lecție care se cere la rândul ei asimilată.

59
Gorki cel dulce-amar

Gide se întâlneşte cu autorul romanului *Aşa s-a călit oţelul*, un Ostrovski foarte bolnav şi orb. Momentul este fără îndoială emoţionant, întrucât surprinde nu un dialog, ci mai degrabă o confesiune, o comuniune ca realizare superioară a oricărei comunicări. Chiar dacă Gide nu vorbeşte şi nu înţelege limba rusă, el se simte transportat de acest sentiment de solidaritate, dar şi de misterioasa prezenţă a morţii la căpătâiul unui muribund. Însă premiul cel mare pentru scriitorul voiajor îl constituia întâlnirea cu scriitorul emblematic al Revoluţiei Bolşevice, cel al cărui roman *Mama* (1907) devenea un reper fundamental, alături de romanul lui Cernîşevski *Ce-i de făcut?* (1863), pentru convertirea la cauza Revoluţiei. Este vorba de scriitorul Maxim Gorki.

Gorki, un reper nu doar estetic, ci şi moral pentru scriitorii progresişti români sau francezi, nu era accesibil oricui. Ca şi în cazul oricărui alt obiectiv turistic al Noului Regim, se impunea cu necesitate o regie a întrevederilor şi o serie de condiţionări implicite. Gorki îşi pierduse de mult libertatea de a se exprima liber, fiind anexat proiectului sovietic. Copleşit de onoruri, bolnav-amarul Gorki (semnificaţia pseudonimului ales de acesta) devenise *sladki*, zaharisit, dulceag. Odată cu energetismul său, spiritul revoluţionar al scriitorului dispăruse devorat de onorurile naţionale şi de condiţionările invizibile vizitatorului extern.

Spre exemplu, Henri Guilbeaux nu se arată deloc încântat să-l cunoască pe ultimul Gorki, dimpotrivă, este loc pentru mult resentiment. *Parti-pris*-urile lui Guilbeaux în ce-l priveşte pe Gorki sunt vizibile, aşa cum Gorki este vizibil obosit. Guilbeaux schiţează o critică nu lipsită de subtilitate, pe baze „de clasă“, invocând extracţia citadină a scriitorului şi acordând atenţie unui cerc mai larg de informaţii neoficiale care-l discreditau pe scriitorul rus, fără să înţeleagă câtuşi de puţin presiunile la care era supus. În mod cert, Guilbeaux înţelege jocul diplomaticesc al laconismului prudent în

fața unui „oficial“, fie el şi francez, însă nu şi cât de primejdios era acest joc în noile circumstanțe create pentru scriitor de către Stalin.

> Ultimele scrieri pe care i le publicasem în *Demain* [„Mâine“, n.a.], cele două scrisori adresate lui Romain Rolland, mă emoționaseră puternic, şi Gorki mi-a părut stins, uzat, prezent doar corporal în conversație. Luându-mă drept un „delegat“, se temea cumva să mi se destăinuie, preferând o atitudine tăcută? Nu ştiu încă nici azi. Dar n-am simțit nici o dorință de a-l revedea, preferând să-i citesc scrierile. Dacă i-aş crede pe mulți dintre prietenii săi, lui Maxim Gorki, de origine citadină, nu-i lipsea viclenia şi ştia să-şi adapteze opinia în funcție de circumstanțe.[717]

La rândul său, Panait Istrati îl găseşte vidat de energiile creatoare care emană din romanele sale, izolat şi distant, punând totul pe seama onorurilor care i se aduc şi care-i paralizează deciziile. Este posibil ca atunci când Istrati se decide să vorbească să aibă în față imaginea acestui scriitor secătuit cu care fusese comparat: Istrati, un „Gorki balcanic“. U.R.S.S. acorda o atenție deosebită scriitorilor pentru rolul jucat de ei în uriaşul mecanism de propagandă. Istrati era un scriitor de stânga susținut de stânga franceză, ceea ce i-a menținut cota de popularitate şi l-a lansat. Istrati îi menționează pe Boris Pilniak cu *Anul gol*, arestat pe 6 octombrie 1937, acuzat de a fi un troțkist antisovietic, Gorki aducându-şi contribuția când îl acuză, în 1935, de „huliganism literar“. Isaak Emmanuilovici Babel, autorul romanului *Armata de cavalerie* (1926), arestat în mai 1939 de către NKDV şi împuşcat în închisoarea Butîrka la 27 ianuarie 1940, nota, după moartea lui Gorki în 1936: „Vor veni după mine acum.“ Istrati îl vizitează pe Gorki la Bekovo, ocazie riscantă de a confrunta realitatea cu mitul. Scriitorul român avea un cult pentru Gorki, pe care-l situa în panteonul său literar alături de Romain Rolland. Întâlnirea a decurs altfel decât se aştepta, cele trei ore petrecute în compania lui au fost dezamăgitoare, ore în care „ne-am bălăcit în banalitate“. Este clar că Istrati aştepta de la Gorki o serie de clarificări, aştepta un răspuns ferm la propriile sale îndoieli, aştepta de la scriitorul portdrapel al Revoluției un comportament similar cu cel al personajelor sale emancipate revoluționar. Întâlnirea cu Gorki este una importantă pentru decizia ulterioară a lui Istrati de a „sparge vesela“. Gorki devenise din simbol al Revoluției un prizonier al Sovietelor, un scriitor-marionetă, silit să aprobe prin lipsa sa de reacție actele samavolnice ale noii puteri. Delimitându-se de acest Groki postrevoluționar, Istrati îşi construieşte polemic propria platformă revoluționară, insistând să adopte rolul la care renunțase, din laşitate, primul, şi putem vedea transferul de rol care decurge din întâlnirea celor doi scriitori, Istrati preluând ştafeta. Presiunea la care a fost supus scriitorul rus a culminat cu moartea fiului său, Maxim Peşkov, instrumentată

de către Iagoda, şeful Lubiankăi. Leonte Ivanov consemnează mărturia scriitorului Leonid Mihailovici Dobronravov (Leon Donici), care, în amintirile sale, descrie metamorfoza prin care a trecut Gorki în al doilea deceniu al secolului XX, distanţarea treptată de scriitori socotiţi reacţionari, precum Aleksei Remizov, Vasili Rozanov, Fiodor Sologub, Leonid Andreev.[718]

Cezar Petrescu realizează un tablou mendeleevian al vârstelor lecturii, pornind de la o observaţie pe care o face în metroul moscovit. Fiecare vârstă descrie o anumită etapă formativă. Bătrânul citeşte un roman de Dostoievski, senectutea integrează astfel paradigma literaturii ruse clasice, care va purta numele de realism critic. Adultul, proletar-soldat în slujba Noului Regim, îl citeşte pe Gorki, cu *Universităţile mele* (1923). Lectura are evident un substrat pedagogic, o pedagogie care urmează să fie recalificată la şcoala stalinistă. Adolescenţa s-a desprins de zona de frivolitate a romanelor de mistere, de capă şi spadă, pentru a se edifica la şcoala romantismului revoluţionar din romanul exemplar al lui Fadeev, *Tînăra gardă* (1945). Fanaticul Fadeev, preşedinte al Uniunii Scriitorilor în perioada stalinistă, responsabil pentru dispariţia multor scriitori, avea să se sinucidă în 1956, lăsând o scrisoare în care mărturisea dezamăgirea faţă de noii lideri ai Partidului. Cezar Petrescu descrie întâlnirea cu Aleksandr Fadeev ca pe o experienţă capitală.[719] Întâlnirea cu scriitorii sovietici se află pe agenda turistică a călătorului în U.R.S.S., iar Cezar Petrescu focalizează întâlnirea de la care are de învăţat lecţia despre Revoluţie. Portretul pe care îl face lui Fadeev scoate în evidenţă un fanatic. Modelul care se impune este cel al lui Maxim Gorki, cu romanul *Întreprinderile Artamonov* şi romanul-fluviu *Viaţa lui Klim Samghin*, sub specia romanul retrospectiv, roman epopeic, enciclopedie a vieţii ruse. Este vorba de o revizuire a istoriei din unghiul politic corect, chestiunile de optică doctrinară reprezintă de fapt edificarea realismului socialist. Invocarea lui Maxim Gorki îl determină pe Cezar Petrescu să adopte o poziţie de maximă umilitate, de prosternare şi de autodefăimare a propriei opere în raport cu cea a scriitorului rus servind ca simbol al Revoluţiei. Maxim Gorki făcuse un serviciu Partidului murind la timp, în 1936, după moartea neaşteptată, în 1935, a fiului său Maxim Peşkov, în plină perioadă a marilor epurări staliniste, de unde şi suspiciunea că tatăl şi fiul ar fi fost otrăviţi, suspiciune care nu şi-a primit confirmarea.

60
Formalismul

Dacă luăm în considerație mărturia sa, asupra căreia se ridică unele semne de întrebare menționate anterior, Alexandru Sahia asistă la *Congresul scriitorilor revoluționari de la Moscova*, unde sunt prezente nume de primă mărime ale literelor franceze, H. Barbusse, Louis Aragon, André Gide, Malhereau [*sic!*], americane, Theodore Dreiser, John Dos-Passos, sau rusești, Gladkov, Şolohov, Boris Pilniak etc. Relatarea e relevantă pentru ceea ce însemna un congres comunist.[720] Formalismul se află în centrul dezbaterilor la Uniunea Scriitorilor, însă noua *querelle* nu are ca obiect strict estetic termenul de formalism, opus celui de realism. De fapt, orice altă poziție estetică în afara realismului socialist este însoțită de această acuză. Formalismul se bazează pe o reducție hilară, dar nu mai puțin radicală, a dihotomiei formă-fond, pornind de la premisa că cele două realități estetice pot fi izolate și analizate separat. În mod cert, așa cum constată și André Gide, *fondul* constituie partea bună, *consacrată*, atunci când corespunde vederilor ideologice ale Partidului, iar *forma* reprezintă *partea blestemată*, contrarevoluționară. Caracterul acestei radicale separări provine din domeniul politic, scriitorul îi concede astfel o anumită eficiență conferită de anumite imperative ale momentului. Însă apariția inopinată a acestui termen în domeniul cultural i se pare o extensie complet nepotrivită, pernicioasă. Cele două domenii nu au același metabolism, nu sunt miscibile, cel puțin nu pentru Gide. Nu-i rămâne străin scriitorului francez faptul că fondul reprezintă un „anumit" fond, mai precis o conduită politică și mai puțin un fapt estetic. Oricum, pentru scriitorul străin, dezbaterea de idei pare să se focalizeze pe această temă, iar scriitorului călător în U.R.S.S. îi incumbă misiunea de a asimila concluziile acestei „dezbateri" servite cu anticipație ca directive. Un scriitor precum Gide nu înghite gălușca ideologică, acesta refuzând falsele premise teoretice ale unei astfel de disocieri, sesizând, de altfel, dimensiunea politică a întregului demers „științific":

> Când am ajuns în Rusia, opinia rusă, asemenea unei rufe înmuiate, nu se uscase bine după urma marei răfuieli asupra „Formalismului“. Căutam a înțelege ce anume se înțelegea prin acest cuvânt şi iată ce mi se pare: cădea sub acuzarea de formalism oricare artist învinuit de a acorda mai puțin interes *fondului* decât *formei*. Să adăogăm numai decât că nu este socotit demn de interes (sau mai exact nu este tolerat) *fondul* decât dacă înclină într'un anumit sens. Opera de artă va fi judecată formalistă şi neavând, în consecință, nici un „sens“ (şi mă joc aici cu cuvântul), de îndată ce nu e deloc înclinată. Nu pot, mărturisesc, să scriu aceste cuvinte „formă“ şi „fond“ fără să nu surâd. Dar se cuvine mai degrabă a plânge când vedem că această absurdă distincțiune va determina critica. Ca aceasta să fie utilă din punct de vedere politic, se poate; dar nu mai vorbiți aici de cultură. Aceasta se găseşte în primejdie de îndată ce critica nu mai este liberă să se exerciteze.[721]

Şi Pierre Herbat asistă la Casa Scriitorilor la o dezbatere cu tema „Formalism şi naturalism“. Dar ceea ce ar trebui să constituie o dezbatere, un dialog în care se evidențiază polemic opțiuni diferite, rezultând dacă nu un acord, cel puțin o nuanțare a temei în discuție, devine un spectacol dinainte regizat şi atent controlat în desfăşurarea sa. Concluzia, mai precis acuza şi sentința, preced dezbaterea, scriitorul francez asistând nu la un cenaclu, ci la un proces în toată regula. Formalismul şi naturalismul sunt deja condamnate la oprobriul general. Însă spectacolul este cu mult mai amplu, fascinant şi oribil în acelaşi timp. Dezbaterea începe cu „inginerii de suflete“ care-şi fac vehement autocritica. Urmează scriitorii *pe linie*, „birocrații condeiului“, care se remarcă prin discursurile împănate cu mulțumiri copioase la adresa lui Stalin. Izbucnirea lui Boris Pasternak se pierde în tot acest tumult, scriitorul trebuie să se scuze ulterior pentru intervenția vehementă pe motiv că nu era în temă cu subiectul. Acordul global se realizează în jurul indicațiilor oferite de *Pravda*, ziarul care indică linia Partidului. Modelatorii dirijează dezbaterea, înscriu de fapt traseul convenabil, potrivit, asemenea unor şefi de orchestră. Ceea ce observă în plus Herbat este scenariul după care se desfăşoară o astfel de „dezbatere“, cu roluri bine precizate şi „actori“ consacrați.

> În fața unui public compus mai ales din profesori, funcționari ai caselor de ediții, jurnalişti, redactori de reviste şi grafomani, „inginerii sufletului“ vin să se bată cu pumnii în piept şi să-şi facă mea culpa. E un spectacol îndeajuns de penibil, de unde ies profund demoralizat. Atmosferă de asmuțire în public. Până aici, sunt mai ales figuranți ai literaturii care au venit pentru a-şi anunța acordul complet cu *Pravda*. Aceştia n-au, de altfel, nici un motiv să protesteze. Funcția lor este conformismul. Din asta trăiesc. Sunt birocrații scrisului. Discursuri adesea emfatice, cu mulțumiri adresate conducătorului genial etc. etc. Grotescă intervenție a lui Kirşon,

de o platitudine dezgustătoare. Dar şi în cazul lui, e normal să fie plat. [...] Ceea ce o polemică ar fi face profitabil (este chiar foarte posibil ca ea să fi fost necesară din cauza anumitor tendințe ale literaturii sovietice) este compromis din start de prostia şi arbitrariul celui care o dirijează. Acolo, ca peste tot, cuvântul de ordine vine din exterior. Cei însărcinați să conducă dezbaterile sunt figuranții, birocrații Uniunii Scriitorilor. Unul sau două discursuri de deschidere dau tonul şi scriitorilor nu le rămâne decât să se acordeze.[722]

Din întreaga discuție, mai precis, punere în scenă, Herbat nu reține nimic. În definitiv nu este vorba de un schimb de idei, ci de o incriminare în masă a unor noțiuni deja condamnate de Partid prin organul oficial, ziarul *Pravda*. În cele din urmă, scriitorul află ce este cu formalismul de la marele artist C..., abia întors de la Paris:

Dar, în fine, am strigat eu exasperat, ce e în fapt formalismul?
— Presupun, răspunse marele artist cu acel surâs puțin trist al oamenilor inteligenți trebuind să suporte criticile imbecililor, presupun că zebra o fi fiind un cal formalist...[723]

Herbat surprinde minunat mecanismul reajustării operei în funcție de cititor, astfel că problemele scriitoriceşti sunt dezbătute foarte serios de muncitorii din uzină conform indicațiilor primite de către *Pravda*. Critica a coborât nu în stradă, ci direct în uzină. Judecata de valoare vine de acolo după o matură lectură a ziarului Partidului care trasează ca de obicei „linia". Muncitorii din uzină, dintre care mulți semianalfabeți, trimit o scrisoare Uniunii Scriitorilor pentru a condamna formalismul ca „supraviețuire a putreziciunii burgheze" şi naturalismul ca „o deviație de stânga", ambele contrarevoluționare, recomandând grabnica lor lichidare. Este ceea ce, în timpul unei alte sesiuni la Uniunea Scriitorilor, activistul Babel numeşte „revolta cititorilor". Herbat interpretează vindicta la care este supus formalismul ca un refuz al modernității, deşi termenul nu este întrebuințat ca atare. Ea reprezintă mai mult decât atât. În cuprinsul acestui termen similar celui de „decadent" intră cu prisosință tot ceea ce este novator şi valoros, teatrul lui Meyerhold, incriminat la rândul său de revista *Pravda*; regizorul de teatru Aleksandr Tairov acuzat de a fi estetizant, de asemenea, regizorul de film Eisenstein căzut la rândul său în dizgrație etc. Cine sunt Meyerhold, Tairov şi Eisenstein? Orice enciclopedie îi include. Cine sunt criticii lor multiplicați până la indistinct de colectivele de oameni ai muncii din uzine şi colhozuri? Nu ne vom aminti niciodată. Acuza de formalism, constată cu stupoare Herbat, se poate extinde cu uşurință la nivelul

întregii culturi franceze moderne, o bună parte din ea apreciată de Vechiul Regim în Rusia.

Deşi Tudor Arghezi nu se întâlneşte cu scriitorii sovietici, în schimb rememorează o posibilă (fictivă?!) întâlnire, în tinereţea sa agitată, cu Ilia Ehrenburg, dublată de o alta în cadrul unei conferinţe la Bucureşti cu acelaşi. Suvenirul oportun constituie un bun prilej şi pentru o filipică la adresa guvernanţilor, a clasei burgheze româneşti, o altă strategie, alt fel de a desăvârşi encomionul prin imprecaţia adresată inamicilor statutari ai celui elogiat.

> Ehrenburg nu scrie ca majoritatea contemporanilor din ţările supercivilizate cu dulciuri şi arome de cofetărie. Fiecare cuvânt al lui e o gravură cu vitriol pe aramă. El este unul dintre scriitorii care nu s-au jucat niciodată cu misiunea lor, în amabilităţi concesive şi aproximaţii de cugetare.[724]

Veştejindu-i pe filistini, Arghezi îl elogiază pe scriitorul sovietic pentru o serie de virtuţi încredinţate în general marilor scriitori. Formalismului şi scriiturii artistice caracteristice societăţii capitaliste, burgheze, devitalizate, aflate în declin, Ehrenburg le opune complementul unei cruzimi acide a revelărilor. Scriitorul român adresează simbolic o patetică epistolă către Cehov, pe care Arghezi îl copleşeşte cu familiarisme şi bonomisme, încredinţându-l de o postumitate glorioasă în care se reflectă fictiv o întreagă galerie de scriitori ruşi celebri, care trec drept precursori ai comunismului.

> Iubitule, toate neamurile pământului iubesc arta rusă.
> Ţi-aş mai spune că le-am făcut câte o vizită mai tuturor contemporanilor, mai mult sau mai puţin ai d-tale, contemporani, dacă nu exact pe orologiu – printre preocupări şi idealuri ei aduceau în ghiozdanul cu manuscrise, fiecare cu semnul lui, făgăduiala epocii leniniste.[725]

Este vorba despre Puşkin, Gogol, Dostoievski, Tolstoi şi, desigur, Gorki. Privind înapoi cu îngăduinţă, Arghezi fabrică revoluţionari. Acest fapt nu reprezintă decât un excurs liric, o vastă licenţă poetică pe care maestrul o poate profesa de acum în voie.

Demostene Botez evită relatările de la unica dezbatere la care ia parte în Uniune, însă reţine ideea esenţială cu privire la perniciosul formalism „legată de o injustă concepţie a «noului» limitat la expresie". Un eveniment-ecou are loc în luna iunie 1961, o întâlnire a scriitoriilor sovietici cu români, pe tema poeziei, Fadeev fiind din nou prezent. Fadeev prevede dispariţia oricărui act critic ca urmare a instaurării unei „generalizate stări de conştiinţă". „Criticismul" care-i displace scriitorului sovietic care şi-a

ales ca temă centrală omul şi relaţiile interumane poartă marca trecutului şi a unei societăţi divizate antagonist. Omogenizarea societăţii comuniste ar scoate de pe listă orice conflict, astfel că exerciţiul critic ar urma să devină inutil în viitor. Toate, în U.R.S.S., inclusiv literatura, se află într-o stare tranzitorie către ceva perfect, incoruptibil.

> În trecut, scriitorul avea o atitudine criticistă. În viitor, el va înfăţişa realizările poporului care, ajuns la un nivel înalt de conştiinţă, nu mai are nevoie să fie îndemnat a pune în serviciul binelui colectiv puterea sa de muncă.[726]

Henri Barbusse, în *Russie*, stabileşte în ce constă „literatura nouă", literatura proletară, printr-o serie de severe delimitări, de excluderi. Acest fapt nu reprezintă nimic nou, platforma-program a literaturii proletare fiind foarte explicită în chestiunile care privesc raţiunile sale constitutive care se pot extrage din critica literară a lui Barbusse orientată spre literatura franceză. Se poate observa că definiţia apelează o maieutică partinică, pe criterii de clasă, procedând prin eliminări succesive; restul poate fi considerat drept literatură proletară.

> Noua literatură are de ce să atace vechea „intelectualitate" şi, în special, să întreprindă o critică (prin intermediul unei secţiuni speciale a scriitorilor ei de acţiune), a literaturii burgheze care exprimă în toate privinţele societatea capitalistă. O astfel de marfă trebuie hotărât şi straşnic distrusă. Le-am vorbit deja, acum câteva luni, ascultătorilor mei de la Moscova despre această literatură artificială, superficială şi decadentă, care conservă încă un anumit prestigiu ca urmare a virtuozităţii tehnice a unora dintre reprezentanţii săi, industriaşi opulenţi ai literelor. Această harababură de cărţi se caracterizează prin dezordine, incoerenţă, vid, banalitate (revizuirea imaginii muncitorilor nefiind decât superficială), gust pentru detaliu, frivolităţi mondene à la Marcel Proust, cultura viciului à la André Gide, aceea a superstiţiei à la Paul Claudel, căutarea efectelor, a cazului excepţional (nebunii şi perverşii se înmulţesc printre alte asemenea personaje artificiale care încearcă în van să se pună pe picioare pentru a trece de cealaltă parte a baricadei), divizionismul în exces, analiza chintesenţializată (se taie şi se adaugă din Stendhal şi din Dostoievski în serie), pe scurt, pe toată linia, sufocarea vieţii prin divizare, egoism şi disecţie. Din acest anarhism diluat nu iese decât o teorie cu totul negativă: aceea a artei pentru artă.[727]

Literatura burgheză, vechea „intelectualitate" – ghilimelele precizează poate impostura acestei intelectualităţi arătând că Barbusse nu-i recunoaşte legitimitatea – constituie ţinta criticii scriitorilor de acţiune. Vechea literatură păcătuieşte în multiple feluri, indentificate astfel ca atribute ale ei. Artificialitatea, superficialitatea, decadenţa, virtuozitatea tehnică, dezordinea,

vidul, banalitatea, incoerența, a se citi poate incomprehensibilitatea, misticismul, gustul pentru detaliu, descrierea mondenității, viciul, individualismul, egoismul, analitismul constituie tot atâtea trăsături-culpă în rechizitoriul proletar. I se întocmeşte scriitorului un fel de dosar penal pe baza operei sale. Ea pot fi subsumată *artei pentru artă*, marota criticismului proletar în care Barbusse se dovedeşte deja inițiat. Vulgata acestui criticism care exclude pe criterii tematice, de clasă, aproape tot ceea ce reprezintă literatură valoroasă se bazează pe o reducție ideologică a fenomenului literar. Critica ideologică a lui Barbusse, o mutație etic-partinică, îi asigură un culoar convenabil scriitorului mediocru, care, odată excomunicați ceilalți, se descoperă singurul competitor. Prezentând dezideratele-program ale literaturii proletare, Barbusse îi elimină din literatura franceză pe Marcel Proust, André Gide, Paul Claudel, Jean Cocteau, Jean Giradoux etc. Demers tolerabil în Țara Sovietelor, dar de un ridicol spectaculos şi riscant în Franța.

> Iată Marcel Proust, în jurul căruia s-a făcut la Paris o publicitate care a răzbătut până aici. E o personalitate măruntă. A fost un funcționar de salon şi un croitor pentru păpuşi, un colecționar înşiruind plicticos nimicuri. A mărunțit toată viața, atom cu atom, minunt cu minut, faptele şi gesturile şi psihologia unei caste dintre cele mai stupide, casta mondenă. [...] Iată, dotat cu calități mai serioase de atât, André Gide, care a ridicat homosexualitatea la înălțimea unei arte şi care a dobândit grație acestui fapt o mare influență morală. El vorbeşte astăzi despre toate cele cu solida autoritate pe care i-o conferă scandalul şi a devenit arbitru.[728]

Incriminatorul „iată“ de efect retoric garantat se va transforma într-una dintre particularitățile acestei critici: denunțul ca modalitate de a certifica pe criterii moral-ideologice cine e vinovat. Purismul homofob şi refuzul analiticei şi introspecției se înscriu printre virtuțile proletare transcrise ca virilitate heterosexuală angajată şi determinare ca rezultat a unei simplificări fără problematizare a datelor conştiinței. O altă vulgată a acestei critici rudimentare constă în a întreține confuzia între planuri, cel al ficțiunii şi cel al realității. Barbusse, intenționat sau din simplă ignoranță, judecă faptul literar ca fapt empiric, element al realității, personajele şi temele îl incriminează pe autor ca purtător al viciilor sau al caracterului personajelor sale de care nu s-a delimitat ideologic. Astfel că evenimentele şi trăsăturile meprizabile ale personajelor – criticul proletar este înainte de toate un moralist – sunt transcrise biografic.

Urmând sfatul unui scriitor sovietic care decretează stilul „scurt“, adică „în fel de fel de povestiri, cât mai scurte, cât mai concise“ şi „cât mai repede“, subsumând literatura eficienței inginereşti a epurei, Petru Groza îşi aminteşte despre romanele „interminabile“, „care ni se ofereau odinioară

pretutindeni, storcându-ne ochii în nopți târzii și injectându-ne tinerețea cu romantism bolnăvicios".[729] Petru Groza își descoperă competențe de critic literar intrând decis în substanța ideologică a „Călărețului de aramă" al lui Pușkin, oferind drept cheie de lectură a declinului personajului individualismul său mic-burghez. „Pentru că eroul nostru de fapt se închisese în sine, trăind în mod egocentric, cu sufletul și mintea pline de simțiri și gânduri pur individualiste, menținându-se înlăuntrul propriilor sale interese și preocupări, refuzând să se încadreze în colectivitate și să ocupe un loc de muncă în cadrul ei, astfel încît fatal avea să sucombe."[730] Concluzia este copioasă, dar emblematică pentru noua grilă de lectură realist-socialistă: „Tragedia lui Evgheni din «Călărețul de aramă» este tragedia omului izolat, care se rupe de interesele colectivității."[731]

Zaharia Stancu își organizează teatral-pedagogic dialogurile, în maniera lui Alexandru Sahia, astfel încât moralitățile să fie livrate fără compromisurile unei dezbateri sub forma unor descărcări afective sau ale unor evidențe recuperate ușor tardiv de publicul românesc. În spiritul unui ecumenism ideologic, scriitorii voiajori din toate părțile lumii asimilează lecția de viață nouă a U.R.S.S. Îl găsim aici și pe scriitorul Pablo Neruda, sosit direct de la Paris, pentru a sărbători alături de alți scriitori, pe 6 iunie 1949, 150 de ani de la nașterea lui Pușkin. Întâlnirea cu scriitorii progresiști se realizează organizat, scriitorul român descoperindu-i ca tovarăși de drum. Astfel îi cunoaște pe italianul Libero Bigaretti, pe coreanul Li Ghi En, care îndeplinește directivele lui Kim Ir Sen, pe Jack Lindsay și pe scriitorul de culoare numit semnificativ Peter Blackman, pe chinezul Emi Siao, pe poetul bulgar Dimitr Polianov, care scrie și un poem despre Stalingrad într-un moment de inspirație, pe norvegianul Inger Hagerup, pe scriitorul maghiar Gergely Sándor, pe cehul Jan Drda, pe Haldór Laxness din Islanda, pe francezul Theun de Vries, pe italianul Libero Bigiaretti etc. Scriitorilor progresiști din diferite țări europene Zaharia Stancu le opune literatura stricată, decadentă a Apusului, constând în literatură fascistă, mistică și pornografică.

> Mi-am amintit atunci ceea ce văzusem cu două luni înainte la Paris: librării încărcate cu literatură americană pornografică și cu literatură mistică, fascistă, obscurantistă. Mi-am amintit de chioșcurile încărcate de reviste, între care una mi-a atras atenția, „Sexual digest". Pe prima ei pagină, chipul unui ofițer nazist și mai jos titlul „Eva Braun m-a preferat lui Adolf Hitler". Câtă deosebire între Apusul vechi și acest Răsărit nou, sănătos, viguros, în plină înflorire, în care exploatarea omului de către om a fost nimicită.[732]

Operele marilor clasici ai literaturii universale au dispărut din librăriile și anticariatele din Paris, în schimb ele s-au refugiat în Uniunea Sovietică, devenită un leagăn al culturii sănătoase, viguroase. Zaharia Stancu afirmă tranșant

că aproape toţi oamenii citesc în U.R.S.S. literatură clasică, dar şi literatură progresistă.[733] Pe măsura corupţiei artei şi a scriitorilor în societatea occidentală, societatea sovietică pare să fie un minunat loc de refugiu printre clasici.

— Dragostea oamenilor sovietici pentru oamenii lor de artă de azi şi de ieri este o dragoste sinceră şi adâncă.
— Nu numai pentru oamenii lor de artă, nu numai pentru Ruşi – ci pentru oamenii de artă progresişti din întreaga lume. Unul dintre scriitorii cei mai citaţi în Uniunea Sovietică e Dickens.
— Şi Mark Twain.
— Iar Verdi şi Puccini sunt aici, în Uniune, tot atât de populari ca Glinka şi Borodin…[734]

Oamenii sovietici îi recuperează pe scriitorii progresişti „de ieri şi de azi", inclusiv pe cei americani sau englezi, unii cu vederi socialiste sau abordând o tematică socială adecvată „luptei de clasă", care ţine de realismul critic, socotit drept precursor al realismului socialist. Sensul popularităţii de care se bucură o serie de scriitori sau de compozitori de talie mondială ţine de o strategie a receptării, pe de o parte, aceştia sunt utilizaţi ideologic, pe de altă parte, ecumenismul cultural constituie o strategie de îmblânzire a imaginii imperiului sovietic, o internaţionalizare a sa şi în latură culturală, vizând mai ales o serie de ţări care ar putea intra sub sfera sa de influenţă, spre exemplu ţările scandinave, începând cu Finlanda, iar în sud, Italia, care avea o mişcare comunistă importantă. De asemenea, se întreţine sentimentul că U.R.S.S. nu este numai interesată de cultură, dar este capabilă să întreţină şi o dinamică culturală internaţională, că asigură un spaţiu de reprezentare vast celor mai diverse opţiuni, că a ajuns la ceea ce se poate numi o perioadă clasică, a sintezelor, a acordurilor armonice, a decantărilor şi a afirmării unui echilibru de respiraţie largă, integrator şi democratic. Dialogul sentimental temperat oferă această impresie de calm în aşteptare pentru că sinteza să se petreacă definitiv.

China oferă la rândul ei un model de corectitudine politică, dialogul cu scriitorul chinez se angajează firesc, spontan, fără prejudecăţi, în spiritul cauzei comune a luptei de clasă. Ceea ce se comunică atinge chestiunile esenţiale, scriitorii merg drept la ţintă. În U.R.S.S., întâlnirile nu lasă loc trivialităţilor. În ce limbă are loc discuţia nu vom şti niciodată.

— Dumneata eşti Chinez?
— Da, răspunde Siao.
— Acum şi poporul vostru e liber. Am citit un ziar. Grozav îi bateţi pe bandiţi.[735]

La acestea se adaugă consideraţiile, stupefiante pentru Chadourne, ale comisarului Lunacearski, căruia îi aparţine prima teoretizare a conceptului

de realism socialist opus realismului burghez, considerații privitoare la colecția Şciukin care conține tablouri ale pictorilor moderni, Picasso, Renoir, Matisse, Manet etc., probabil o greşeală fatală prin care Chadourne şi nu numai el, ci o mare parte dintre scriitorii francezi oneşti sunt îndepărtați. Franța se afla cuprinsă de febra suprarealistă, de curentele de avangardă într-un sens larg, trăind din plin experiențele extrem de fertile cultural din prima jumătate a secolului XX. Or această artă reprezintă pentru funcționarul cultural sovietic o mostră de artă burgheză, prin urmare o artă impură, calificată drept artă decadentă. „Sunt acolo, îmi spune, în mijlocul unui mic grup de scriitori şi jurnalişti ca mărturie a descompunerii artei burgheze." La aceasta se adaugă inscripția care-l întâmpină pe vizitator la intrarea în sălile Ermitajului: „Lichidarea ignoranței artelor frumoase." Putem vedea acest vernisaj ca fiind similar cu expoziția de artă degenerată din Germania lui Hitler. Kirşon, secretarul Asociației scriitorilor proletari şi autor de drame populare în U.R.S.S., îl lămureşte în ce constă cultura proletară. Fiecare uzină importantă are un cerc literar şi fiecare jurnal are o pagină literară ai căror colaboratori sunt muncitori. Scriitorii avansați se ocupă de tinerele talente muncitoreşti, țin cursuri în uzină şi discută producțiile literare ale acestora. Pe această cale, îl asigură Kirşon pe Chadourne, au fost produşi circa 100 de poeți şi romancieri noi.

Scriitorii francezi, cum se observă atât la Gide, Chadourne, Beucler, dar mai ales la revoluționarul total, Panait Istrati, se aflau în căutarea nu atât a unei discipline, cât a fervorilor revoluționare. „Scopul nostru este să ştergem diferența dintre munca fizică şi munca intelectuală. Vrem să arătăm că cele două dimensiuni nu sunt incompatibile."[736] De aici nu mai e decât un pas până la definiția scriitorului proletar pe care i-o solicită Chadourne.

> Țelul, ideile, punctele de vedere ale unui scriitor sunt exact cele ale clasei muncitoare în aşa fel încât, continuă el, în munca sa de creație, acesta reflectă ideile şi opiniile clasei muncitoare conduse de partidul comunist către țelul ei şi actualmente către principalul ei mijloc: îndeplinirea planului cincinal.[737]

În ceea ce-i priveşte pe scriitorii apolitici, aceştia sunt criticați sever de Partid, numai că activistul nu precizează în ce fel se manifestă această severitate. Dezideratul eliminării oricărei diferențe dintre demersul intelectual şi cel manual se concretizează într-un fel de acționism, energetism plasat sub semnul muncii, care propune de fapt un limbaj comun, o clauză de comprehensibilitate, o nouă formă de angajare.

61
Receptarea critică a relatărilor de călătorie ale scriitorilor români în U.R.S.S.

Întrebarea legitimă pentru oricare scriitor este legată de moştenirea literară pe care o lasă, o întrebare pe care şi critica o formulează în absența autorului, chiar şi atunci când interesul pentru opera sa a scăzut simțitor sau a dispărut cu desăvârşire. Ce reprezintă această literatură de călătorie în U.R.S.S. pentru literatura română? Poate fi ea recuperată şi, dacă da, cum? Din păcate, această literatură nu poate fi clasată decât simplist ca literatură de consum ideologic, ca literatură de propagandă, prin urmare fără valoare literară propriu-zisă. Ea a reprezentat la vremea respectivă o formă de cauțiune a unui regim politic ostil libertății de gândire şi formei particulare de libertate pe care o reprezintă pe de o parte literatura şi pe de altă parte călătoria. Ea reprezintă în acelaşi timp şi o formă de minciună elaborată, o formă de laşitate căreia i-a fost împrumutat condeiul scriitorului, o formă de oportunism, un cadou făcut regimului comunist în faza sa de maximă sovietizare. Pe un anumit palier al existenței culturale româneşti, călătoria-hagialâc şi relatarea ei reprezintă demisia morală a scriitorului român în vremuri de restrişte, şi tocmai de aceea criticii literari, apelând nu la o *pia fraus*, ci la o amnezie discretă, au încercat să minimalizeze prezența acestor cărți în opera marilor scriitori. Spre deosebire de cărțile de călătorie în U.R.S.S. ale scriitorilor români de după 1945, cele ale scriitorilor francezi sunt mai nuanțate, chiar şi atunci când este vorba de o solidaritate şi o simpatie manifestă față de Uniunea Sovietică. În cele mai multe se poate observa un aliaj între examenul critic şi adeziunea la o cauză care purta însemnele generozității, cauza Sovietelor, ca o cauză a întregii umanități. Şi printre scriitorii francezi există un abandon al libertății condeiului, însă, de foarte multe ori, se poate vorbi de un entuziasm prostesc şi de o reală cecitate a unor îndrăgostiți de ideea de revoluție. În plus, dincolo de scriitorii francezi, scriitorii români au un model de sinceritate extremă, cazul Panait Istrati, un model care nu a fost urmat, poate şi pentru faptul că revolta lui Istrati exprima de fapt o adeziune profundă, autentică, la o cauză socotită nobilă, pe care acesta o vede trădată.

Nu există nimic similar în cazul scriitorilor români după 1945, nu există sentimentul real al adeziunii, ceea ce ar scuza până la un punct cecitatea. Există doar un contract oportunist pe care scriitorii îl semnează cu noua putere politică comunistă. Ei fabrică alibiul moral al sovietizării României descriind Uniunea Sovietică în termenii unui paradis terestru, ai unei societăţi perfecte, al unui model exemplar care trebuie numaidecât urmat. Din păcate, oricâte motivaţii i-ai aduce, acest gest de adeziune nu poate fi şters, ignominia rămâne, demisia morală iese în relief, acel relief pe care numai scriitorii ştiu să-l dea unei mârşăvii.

Ne putem face o idee despre caracterul circumstanţial, reprobabil şi evident infamant pe care îl au aceste relatări de călătorie urmărind receptarea „critică" a câteva dintre operele scriitorilor care au adunat într-o carte experienţa călătoriei lor în U.R.S.S. pe baza raportului dintre această carte şi restul operei. Pe fondul schimbărilor politice intervenite în special după moartea lui Stalin la 5 martie 1953, culminând cu retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României în 1958, dar şi ca un curs aproape firesc de recul la colonizarea forţată a culturii române, se pot vedea semnele retractilităţii în abordarea critic-literară a relatărilor de călătorie. Câteva exemple în acest sens sunt suficiente pentru a ilustra rolul atribuit de critică acestor „opere". În cele mai multe cazuri, ele sunt minimalizate printr-o referire pasageră într-o enumeraţie sau printr-o abordare neutră care le include într-un gen, cel al literaturii de călătorie. Încetul cu încetul, aceste relatări de călătorie sunt date uitării, excluse din opera scriitorului printr-un acord mutual al criticii. Constituind proba unui compromis ruşinos de care nimeni nu mai doreşte să-şi amintească, scriitorul cu atât mai puţin, ele nu mai reprezintă nimic şi nu-l mai reprezintă.

Unul dintre primele studii critice despre Geo Bogza după instaurarea regimului comunist apare în 1955 şi îi aparţine lui B. Elvin[738]. Investigaţia critică a lui B. Elvin este însă destul de neutră, atât cât putea fi, fără a elogia peste măsură reportajul de călătorie din *Meridiane sovietice*. De altfel, Stalin murise în 1953, şi Hruşciov avea să denunţe în 1956 abuzurile fostului regim, identificând un singur vinovat, pe Stalin însuşi. Ceauşescu nu va proceda altfel când va prelua puterea, punând pe seama lui Gheorghe Gheorghiu-Dej unele „excese" ale regimului din timpul „obsedantului deceniu", cum numea Marin Preda anii '50. În formatul de antologie critică despre un singur autor, „Autorul intepretat de...", aşa cum funcţionează el până la revoluţia din decembrie 1989, găsim un interesant tablou al receptării.[739] Din acest tablou al receptării lipsesc articolele privind cartea de călătorie în U.R.S.S. – aceasta apare invocată de Tudor Vianu, dar într-un mod neproductiv din punct de vedere ideologic. Tudor Vianu recuperează

literatura interbelică cu contribuțiile mai noi, ideologizate, într-o manieră „stilistică", pentru a evita pe cât se putea imixtiunea unei necesare abordări *politically correct*[740]. Astfel că relatarea de călătorie a lui Geo Bogza este investigată printre celelalte cărți de reportaje ale autorului sub aspectul limbii şi al stilului. De altfel, sintagma de „reportaj literar" – pe care Geo Bogza nu a agreat-o niciodată – scotea puțin textul de sub incidența transcrierii realității pentru a-l introduce în spațiul plin de ambiguități al literaturii, al expresivității stilistice şi al jocului la mai multe capete al interpretării. „Cadrul scrierilor lui Geo Bogza l-a alcătuit reportajul literar, adică acea formă a descrierii şi narațiunii în legătură cu aspecte ale actualității imediate, cu acele manifestări ale vieții sociale care reclamă o atitudine activă."[741] În articolul pe care i-l dedică Mircea Popa, „Geo Bogza sau treptele realului"[742], numele cărții de călătorie apar doar într-o enumerație. În monografia lui Doru Scărlătescu[743], cartea apare tot într-o enumerație, alături de *Porțile măreției* şi *Tablou geografic*, în calitate de „tablou, ilustrații cu caracter didactic". Cartea de călătorii a lui Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, apărută în 1953 şi reeditată în 1956, este menționată într-o enumerație în *Istoria...* lui Marian Popa, alături de „alte volume de reportaje monumental-triumfaliste".[744]

Însuşi autorul recunoaşte concesia pe care o reprezenta apariția acestei cărți, concesie pe care încearcă s-o minimalizeze în dialogurile[745] cu Diana Turconi în 1992, 1993. Ca şi în cazul lui Tudor Vianu, însă pe un cu totul alt palier, cel al autorului, şi nu cel al criticului, Geo Bogza transformă demersul său într-un fapt de stil:

— Erați, în acele timpuri, stalinist?
— Înțeleg aşa sensul întrebării tale: staliniştii erau aceia care, pentru depăşirea unor „enorme dificultăți", admiteau să se folosească de orice mijloace, invocând scuza scopului nobil. Pentru mine însă, mijloacele au contat întotdeauna, ca şi scopul. E vorba de stil – or eu sunt un fanatic al stilului, al formei. În *Meridiane sovietice* am pomenit o singură dată numele lui Stalin, deşi el era pe atunci în culmea puterii sale.
Nu, nu am fost stalinist.
— Dar leninist ați fost mai înainte.
— Am scris despre Lenin, sigur. Pune însă portretul lui pe acela pe care l-am făcut țarului Petru cel Mare şi compară-le.
— Ați scris multă literatură „pe linie"?
— Nu prea multă. Am devenit destul de repede conştient de ce se întâmplă în jurul meu. *Meridiane sovietice*, desigur. Poate că totul s-a întâmplat din pricina acelor burlaci zdrențăroşi, care trăgeau la deal corăbiile pe Volga.[746]

Detaliile pe care le invocă autorul, subtilități care implică cedări strategice pentru recâştigarea unor poziții mai avansate pe linia frontului de luptă contra cenzurii, sunt astăzi aproape insesizabile la lectură. Geo Bogza nu exclude, cu o ezitare nostalgică şi cu o undă de emoție, ca origine a demersului său „pe linie", acelaşi nucleu emoțional din care Istrati îşi extrăgea filipica sa împotriva bolşevismului, aşa cum era aplicat în Uniunea Sovietică. La 2 noiembrie 1948, Geo Bogza devine membru corespondent al Academiei R.P.R., iar la 2 august 1955, membru plin. Cu o ironie sarcastică, de altfel caracteristică pentru întreaga sa istorie a literaturii, Marian Popa explică adeziunea lui Geo Bogza în termenii patologiei trecute prin filtrul estetic al suprarealismului. Retorica monumentalistă trebuie să fi convenit reprezentării realizărilor sovietice, printr-un discurs a cărui figură nu numai stilistică, dar şi structurală este hiperbola. Geo Bogza preferă să-şi plaseze acest discurs în zona geologicului, şi nu a socialului. Marian Popa face o bună analiză a retoricii monumentale valabilă nu numai pentru discursul lui Geo Bogza, ci şi pentru o întreagă serie de discursuri encomiastice raportate la dimensiunile de toate felurile ale U.R.S.S., discursuri elaborate de scriitorii care profesează uimirea calificată în fața miracolului sovietic. Criticul revine la argumentul clasic care însoțeşte abordarea acestor cărți indezirabile: stilistica. Fragmentul merită reprodus integral: „Dar fie şi magistral realizată, monumentalitatea continuă e greu suportabilă, atunci când nu-şi pierde efectul pe distanțe mari; procedeele care-o produc n-o pot şi menține, ele sunt oricum puține, iar Bogza nu are sentimentul măsurii; monumentalitatea e multidimensională, dar descrierea ei rămâne obiectiv liniară, şi textul începe de la un moment dat să fie numai lung şi retoric, grandoarea apare drept produsul stereotip al unei maşini stilistice specializate în adjective (*enorm*, *fantastic*, *mare*, *uriaş*, *vast*, *măreț*, *monumental*, *nesfârşit*, *fără seamăn*, *prodigios*, *profund*, *splendid*, *superb*, *suprem*, *uluitor*, *teribil*, *înspăimântător*, *năprasnic*, *monstruos* etc.), asociații calificative superlative şi repetiții. Monumentalul nu are succesivitate, ci simultaneitate de ipostaze căreia i-ar fi utilă mai curând sugestia, decât torentul de precizare redundantă."[747]

Prima monografie despre Zaharia Stancu, apărută în 1957, i se datorează unui critic astăzi uitat, Sorin Arghir[748]. Analiza relatării de călătorie în U.R.S.S. se reduce pentru Sorin Arghir la o propoziție aproape neutră căreia abia adjectivul strecurat îi mai conferă un o oarecare „vivacitate": „O vivace carte gazetărească o constituie şi *Călătorind prin U.R.S.S.* (1951)."[749] Atitudinea criticului corespunde destalinizării treptate a României şi ține de acele demersuri critice similare prin care colaborările şi compromisurile

vizând implementarea regimului sovietic în România încep să devină stânjenitoare, ocupând nu prim-planul literaturii, ci spațiul destinat indexului, periferiei operei. În monografia *Zaharia Stancu*[750], Voicu Bugariu menționează cartea de călătorii alături de *Însemnări din lagăr*, cuprinzând memoriile legate de detenția scriitorului în lagărul de la Târgu Jiu în timpul războiului. Nu este o alăturare prea fericită, acest *act manqué* – în cazul în care nu este realizată intenționat –, cele două contexte nu au nimic în comun la prima vedere, lagărul de la Târgu Jiu şi lagărul socialist. „Scăparea" lui Voicu Bugariu este slab rectificată de acelaşi transfer al factologiei, al documentarului, în fapt literar, pentru că „nota reportericească lasă loc prozei artistice". În monografia lui Ovidiu Ghidirmic, *Zaharia Stancu sau interogația nesfârşită*[751], subiectul nici nu mai este pus pe tapet. Nici monografia din 1985 a Marianei Ionescu, *Introducere în opera lui Zaharia Stancu*[752], nu abordează subiectul acestei relatări de călătorie, făcută uitată, un subiect indezirabil pentru chipul forjat recent după o matriță națională marelui scriitor. Lui Zaharia Stancu, Marian Popa îi construieşte un profil al oportunistului prin excelență, menționând cartea sa de călătorii şi fiind unul dintre puținii, dacă nu chiar sigurul care subliniază caracterul contractual al scrierii ei: „Zaharia Stancu este preşedintele organizației scriitorilor în perioada ei de cea mai neagră existență şi nu va face nimic pentru scriitorii aflați în dificultăți politice, ba chiar dimpotrivă. Îşi întăreşte poziția vizitând minunata Uniune Sovietică, pentru a-şi aduna elogiile într-un volum: *Călătorind prin U.R.S.S.* (1950)."[753] Autorul fusese cooptat de către Iosif Chişinevschi în grupul activiştilor Secției de Propagandă şi Agitație, în 1955 devine academician, apoi membru al C.C. şi membru în Consiliul de Stat. Scriitorul era beneficiarul unei origini sănătoase, condiție *sine qua non* în selecția de cadre. Cândva discipol al lui Nae Ionescu, Zaharia Stancu se afişase alături de criterionişti, luând parte în 1932 la conferințele de la Fundația „Carol I" alături de Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Haig Acterian etc., pentru ca apoi să opteze pentru direcția stângistă, socialistă, alături de Mihail Sebastian, Miron Radu Paraschivescu, Eugen Jebeleanu, Alexandru Sahia etc. În opinia lui Alex Mihai Stoenescu[754], pe lângă publicistica de scandal pe care o practica, era şi informator al Siguranței, iar Marian Popa îl descrie mai târziu ca pe un executant fidel al ordinelor Partidului, oportunismul său fiind dublat de o mobilitate extraordinară în spațiul compromisului. Ca şi Mihail Ralea, Zaharia Stancu a probat o extraordinară capacitate de a se adapta şi de a-şi reformula opiniile în perfectă adecvare cu noul regim.

În monografia pe care i-o consacră Simion Bărbulescu la 10 ani de la dispariția poetului, *Demostene Botez. Viața ca roman trăit*[755], aprecierea

excursiei de reflecție pedagogică prin U.R.S.S. alunecă într-un orizont al secundarului, neutru. Criticul analizează pe un ton aparent neimplicat, diplomatic, demersul vilegiaturist. Călătoriile în U.R.S.S. nu mai sunt de mult la modă, iar menținerea bunelor relații de vecinătate este tot ce a mai rămas din condiționatul avânt prosovietic al obsedantului deceniu. Campaniile naționalist-comuniste din deceniul următor reformulând teze revizioniste şi rusofobe din perioada interbelică aduc pe tapet mai vechi idiosincrazii, iar pe această turnantă, Ceauşescu[756] se desparte de Răsărit, semnalizând strategic orientarea spre Occident, pentru a ajunge în cele din urmă în Extremul Orient, Coreea de Nord, China, Vietnam, cu formele cele mai radicale de comunism. Demostene Botez este prezentat în postura diplomatului, cartea reprezentând o concesie în vederea consolidării relațiilor bilaterale.

> Prin această carte de călătorii, cum şi prin cea următoare intitulată *Prin U.R.S.S.*, Demostene Botez țintește la optimizarea relațiilor dintre țări și națiuni vecine, prin înlăturarea mentalităților de izolare ce duce la înstrăinare, după cum demonstrează artistic Anatole France în *Insula pinguinilor*, în care pinguinii urăsc pe marsuini fiindcă le sunt vecini...[757]

Ne aflăm în 1983, când, departe de a mai fi călduroase, relațiile dintre cele două țări „vecine şi prietene" s-au răcit considerabil pe fondul politicii inițiate de Nicolae Ceauşescu, începând chiar cu lovitura de imagine pe care liderul politic de la Bucureşti o dă în 1968 condamnând intervenția trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia împotriva „Primăverii de la Praga". Astfel, „pinguinii" şi „marsuinii" din estul Europei, împrumutați printr-o transpoziție sensibilă literaturii cu caracter alegoric a lui Anatole France, trebuie să se tolereze reciproc, în ciuda faptului că sunt vecini pe acelaşi ghețar în derivă.

În ceea ce-l priveşte pe Cezar Petrescu pot fi luate ca exemplu două monografii. Prima, apărută în 1963, îi aparține lui Mihai Gafița, cel care-i prefațează în mod constant diferitele volume şi care menționează pasager cartea de călătorie a scriitorului în U.R.S.S. Nu este loc pentru o analiză, pentru o critică amănunțită, deşi scriitorul făcuse nu mai puțin de trei călătorii în U.R.S.S. În cea de-a doua monografie, care-i aparține lui Ion Bălu, apărută în 1972, *Însemnările de călător...* sunt menționate *en passant* abia la sfârşitul cărții, în ultima frază, dar fără a trimite la călătoriile propriu-zise, ci la „reflecțiile de scriitor", partea de eseu a cărții. Disproporția este evidentă într-un raport simplu între atenția acordată chiar şi modestelor nuvele şi această carte unică în felul ei. Explicația este aceeaşi, atât scriitorii, cât şi criticii lor cu „voie de la poliție" doreau să uite această relație de vasalitate față de U.R.S.S. şi mai ales faptul că aparatul comunist

de partid își dobândise astfel legitimitatea politică, ca și mulți dintre scriitori, de alfel.

Acest scurt periplu prin critica vremii ne demonstrează ceea ce regimul acceptă să se recupereze și ce nu. Perioadei nebuloase a stalinismului pur și dur, perioda „obsedantului deceniu“[758], îi urmează una de reafirmare a spiritului național și în consecință a independenței României față de U.R.S.S. În deceniul șapte, printre studenți și tinerii intelectuali, la modă este filmografia franceză, noul roman, textualismul și ecourile venite dinspre Parisul unei revolte studențești. Uniunea Sovietică devine un continent din ce în ce mai îndepărtat, o țară străină care nu merită vizitată.

Ce rămâne din această „literatură“ de călătorie și ce loc ocupă ea în istoria literaturii române? Înclin să cred că ea oferă dintr-un alt unghi, mai puțin frecventat, o perspectivă asupra unei epoci terifiante și obscure deopotrivă. Sub raport literar sunt puține realizările care să reziste minciunii flagrante pe care a reprezentat-o propaganda, însăși întrebuințarea pe care au dat-o acestor cărți autorii lor le-a scos din sfera literaturii autentice. Această maculatură a concesiilor era destinată uitării încă de la apariție, semnatarii ei doreau ca ea să cadă în uitare, iar cititorii nu erau interesați de ea nici atunci, așa cum nu sunt interesați nici acum. Ceea ce rezistă sub raport stilistic la G. Călinescu sau Geo Bogza este numaidecât contracarat de falsitatea funciară a acestor relatări de călătorie, o altă expresie a „trădării cărturarilor“. Am putea spune că, într-un singur fel, aceste cărți servesc postum ideea de liberate pe care o reprezintă literatura: ca exemplu negativ. Dincolo de aceasta, ele servesc ca documente valabile într-un trist contencios al istoriei literaturii române cu scriitorii care au trădat-o, documente care radiografiază rolul nociv jucat de scriitori într-un regim totalitar.

62
În loc de concluzie

Ce a însemnat proiectul sovietic din perspectiva experiențelor viatice? În primul rând, ocazia unică de a vizita o utopie şi altfel decât prin lectură şi exercițiul imaginației. Că ea a devenit în curând distopie pentru cetățenii sovietici ține de acelaşi mecanism şi de aceleaşi forțe care prezidează la naşterea utopiei, un dispozitiv totalitar care nivelează voințele, dorințele şi credințele tuturor simplificând procustian complexitatea ființei umane până la epura de pe planşeta unui „inginer de suflete". Ce forțe uriaşe au fost puse în joc pentru a menține simulacrul utopic, pentru a crea iluzia, pentru a statua minciuna, totul în beneficiul utopiei revoluționare servite vizitatorilor curioşi? Acest teatru al minciunii, o epopeică potemkiniadă, a pus în mişcare energii incalculabile, la o scară fără precedent. Nici o agenție turistică nu a lucrat mai mult pentru un călător pentru a întreține o iluzie aurită decât a făcut-o Inturist-ul sovietic. Meritau aceşti călători, fie ei şi scriitori valoroşi sau numai populari, efortul? Răspunsul este fără doar şi poate: Da. Dacă în această carte i-am ales drept reper central al relatărilor viatice pe scriitori, aceasta este din cauza faptului că ei reprezintă ambasadorii culturali ai oricărei țări, prin ei memoria dobândeşte acel profil inefabil, de neînlocuit, vocea lor traversează secolele. O auzim de departe, o ascultăm şi încercăm să o înțelegem. Nu atât ei, cât prin ei lumea întreagă trebuie mințită, trebuie convinsă de viabilitatea proiectului bolşevic. Nimeni altul decât un scriitor nu este mai potrivit să spună o poveste sau, mai degrabă, o minciună, iar minciuna se cheamă „U.R.S.S.".

La o retrospectivă care prelungeşte intervalul temporal decupat de mine, se poate spune că spectacolul numit U.R.S.S. a avut succes în numeroase stagiuni. Şi grație multor scriitori devotați sovietelor, minciuna a fost durabilă şi ea alimentează în continuare imaginația unei infatigabile inteli-ghenții amnezice sau nostalgice. Paradoxal, U.R.S.S. a dispărut tocmai când, prin glasnostul şi perestroika gorbacioviene, un alt ciclu de existență

în granițele utopiei se prefigura pentru observatorii occidentali. Prăbuşirea ca un castel de cărți a întregului lanț de dictaturi-satelit rotindu-se în jurul planetei-mamă, U.R.S.S., oferă o altă deschidere perspectivală asupra a ceea ce au însemnat călătoriile în Uniunea Sovietică. Există o deosebire majoră între scriitorii francezi care călătoresc în Țara Sovietelor şi scriitorii români de după 1945, când, după Tratatul de la Ialta (4–11 februarie 1945), România intră în sfera de influență sovietică, devenind republică populară după abdicarea forțată la 30 decembrie 1947 a regelui Mihai I. Scriitorii francezi beneficiază de libertatea de a scrie după cum le dictează conştiința, scriitorii români scriu după 1947 în baza angajamentului ideologic pentru a supraviețui sau pentru a parveni. Diferența nu este totuşi atât de mare, pentru că o bună parte dintre scriitorii francezi scriu la rândul lor după cum le dictează angajamentul ideologic, aşa cum o mare parte dintre scriitorii români, în urma unui examen de conştiință, ar fi putut foarte bine să nu scrie nimic. Că falsa lor depoziție ca martori mincinoşi ai miracolului sovietic contează pentru legitimizarea şi poziționarea lor într-o ierarhie socială o demonstrează tocmai asiduitatea cu care fundamentează minciuna, şi unii, şi ceilalți. Faptul că aceste mărturii viatice sunt semnate de nume prestigioase ale literaturii române, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Cezar Petrescu, Geo Bogza, Petru Dumitriu, Tudor Arghezi, Zaharia Stancu, Demostene Botez, este în măsură să contureze un profil moral al literaturii române sub comunism. Manuscrisele nu ard, cum credea Bulgakov, ceea ce înseamnă că nu numai cărțile meritorii au şansa de a supraviețui, ci şi cărțile ruşinoase. Demisia morală rămâne conservată şi printr-o carte care nu poate fi ştearsă din biobibliografia autorului. Turnesolul demisiei morale îl constituie nu atât depozițiile călătorilor cu o clară agendă antisovietică precum Louis-Ferdinand Céline, cât cei care şi-au păstrat intact discernământul, fie ei şi simpatizanți ai Revoluției Bolşevice, precum André Gide, sau cei care, asemenea lui Panait Istrati, nu au acceptat, nu au putut să tacă în mod convenabil, revoluționarii autentici puşi în fața minciunii.

Ce ne mai arată toate aceste relatări de călătorie? Ele ridică chestiunea capitală a discernământului şi curajului în fața minciunii totalitare. Pentru cei care nu vor să vadă nimic nu este de văzut, pentru cei care se situează sub zodia discernământului detaliile devin semnificative, perdeaua de ceață a propagandei este risipită chiar şi preț de câteva clipe, iar ceea ce văd aceşti scriitori este edificator, asemenea „oului de Wyasma" pentru Louis de Villefosse. Un singur detaliu poate zdruncina eşafodajul complicat al minciunii, un singur gest conduce reflecția către o ipoteză curajoasă. Experiența viatică concretizată printr-o mărturisire a adevărului dobândeşte o

pondere substanțială în contextul definiției pe care Kolakowski o dă comunismului ca „supremație a minciunii". Prin urmare, adevărul cu privire la Uniunea Sovietică are o miză considerabilă, aşa cum Dostoievski menționa, într-una dintre scrisorile lui, o miză care depăşeşte intervalul istoric de existență al acestei entități monstruoase. Cifrul se regăseşte în răspunsul ezoteric pe care Stalin îl dădea scriitorilor care-i cereau servili opinia despre ceea ce ar trebui să scrie. Stalin le recomanda misterios: „Scrieți adevărul." Nu numai scriitorii sovietici, dar şi o parte dintre cei francezi şi toți scriitorii români după 1945 au transcris acest „adevăr" stalinist.

În ce măsură o „gândire captivă" (Czesław Miłosz), expresie a prizonieratului ideologic totalitar al proiectului comunist, mai poate via în secolul XXI, după traversarea, în secolul trecut, a unor experiențe totalitare edificatoare pentru patologiile umanității? Resurecția unei „noi stângi" atât în Europa, cât şi în România reflectă potențialul emulativ şi fascinatoriu pe care utopia totalitară îl exercită în continuare, caracterul ei proteic. O serie de cărți esențiale au pus în ecuație tocmai acest cântec de sirenă al utopiei totalitare sovietice, de la *Opiul intelectualilor* a lui Raymond Aron la *Principalele curente ale marxismului* a lui Leszek Kolakowski, de la *Istoria unei iluzii* a lui François Furet la *Cadavrul răsturnat* a lui Bernard-Henri Lévy sau *Despre 1989. Naufragiul utopiei* a lui Vladimir Tismăneanu. În *Marea Paradă. Eseu depre supraviețuirea utopiei socialiste*, analiză excelentă a mistificărilor intelectuale, Jean-François Revel relevă ca parte a codului genetic aparent indestructibil al utopiei totalitare comuniste o falsificare sentimentală, un umanitarism pervers: „În toate apologiile retrospective ale comunismului regăsim acest apel la afectivitatea care ar scuza cele mai mari fărădelegi." Există un „tovarăş de drum" al acestui umanism, o altă formă de sentimentalism, estalgia, formă specifică a nostalgiei după riturile totalitare, după marşurile şi paradele comuniste, după confortul unei iresponsabilități generale generate de un stat nu doar autoritar, ci şi asistențial etc. Istoria acestui sistem defunct se scrie tot mai des în termenii estalgiei, cu speranța, pentru unii, că zorii unor noi utopii vor deschide drumul către noi călătorii.

Note

Introducere

1. Adrien Pasquali, *Le Tour des Horizons. Critiques et récits de voyage*, Avant-propos de Claude Reichler, Paris, Klinksieck, 1994, p. 18.

2. „Aşa cum secolul XIX a trăit sub farmecul hipnotic al Revoluţiei Franceze, aşa şi secolul XX a fost hipnotizat de Octombrie al lui Lenin." Martin Malia, *History's Locomotives. Revolutions and the Making of the Modern World*, Edited and with a Foreword by Terence Emmons, Yale University Press, New Haven and London, 2006, p. 254.

3. Vezi Benedict Anderson, *Comunităţi imaginate. Reflecţii asupra originii şi răspândirii naţionalismului*, Editura Integral, Bucureşti, 2000.

4. Aleksandr Zinoviev, *Homo sovieticus*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

PARTEA ÎNTÂI

1 De ce călătorii români şi francezi?

1. Puţini însă, fapt neplăcut pentru orgoliul naţional, îşi mai amintesc şi restul frazei: „...într-un sat mare".

2. Cartea sa se intitulează chiar aşa, în spirit cartezian, *Petite manuel de la Russie nouvelle* (Librairie de Paris Firmin-Didot et Cie, 1931).

3. *Mémoires du comte de Ségur*, tome III, p. 214.

4. Codruţ Constantinescu, *Tintin, un reporter curajos în Ţara Sovietelor*, în *22*, anul XXII, nr. 5 (1090), 25–31 ian. 2011, p. 12.

5. Édouard Herriot, *La Russie nouvelle*, J. Ferenczi et Fils, Éditeurs, Paris, 1922, p. 40.

2 Francezi şi români în Ţara Sovietelor

1. Fred Kupferman, *Au pays de Soviets*, Gallimard, Paris, 1977. Titlul cărţii constituie şi numele unui important film de propagandă difuzat prin A.U.S. în rândul fidelilor şi celor interesaţi de U.R.S.S.

2. Într-adevăr, la sfârşitul secolului proliferează, în special în Franţa, lucrările care, conţin în titlu sintagma „gloria/grandoarea şi decadenţa“. Celebrul poem al lui Verlaine *Langueur* (*Melancolie*, 1883) îi menţionează pe barbarii albi care vor năvăli pentru a distruge civilizaţia occidentală, act superb, eclatant, a cărui măreţie poetul o contemplă obosit-melancolic.

3. *Ibidem*, p. 162.

4. Andrei Siniavsky, *Ivan the Fool. Russian Folk Belief*, Translated by Joanne Turnbull and Nikolai Formozov, Glas Publishers, Moscow, 2007, p. 257.

5. Am avut această experienţă la Sankt-Petersburg, unde, într-o biserică, am făcut imprudenţa să ajut un astfel de „cerşetor“ beteag să ajungă la locul unde se aprindeau lumânările, scurtându-i un chin care evident, nu şi pentru mine, era asumat şi indispensabil. Am fost potopit de injurii la care nimeni nu a reacţionat, pioasă, lumea îi aşeza în gulerul hanoracului soios hârtii de câte zece ruble, fără ca acesta să fie nevoit să întindă mâna. Forţa credinţei dă aici măsura blasfemiei şi invers.

6. Rachel Mazuy, *Croire plutôt que voir? Voyages en Union sovietique*, Odile Jacob, Paris, 2002.

7. Rachel Mazuy, *Les „Amis de l'U.R.S.S.“ et le voyage en Union soviétique. La mise en scène d'une conversion* (*1933–1939*), în *Politix*, nr. 18, vol. 5, 2002, p. 109.

8. Paul Hollander, *Political Pilgrims. Western Intellectuals in Search of the Good Society*, Fourth Edition, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 2004, p. 27.

9. *Ibidem*, p. 28.

10. Pacea încheiată între Germania şi Rusia constituie unul dintre episoadele cele mai compromiţătoare şi mai nebuloase ale Revoluţiei Bolşevice. Lenin sacrifică Rusia, predând-o inamicului în condiţii umilitoare, pentru a putea prelua puterea într-o perioadă de criză şi de imponderabilitate politică. Relaţiile oblice în care Lenin intră cu guvernul german, prin interpuşi precum Alexandr Lazarevic Helphand, cunoscut şi sub numele de Parvus, şi Iakov Stanislavovici Fürstenber (alias Ganeţki, Hencki, Borel, Hendriczek, Frantiszek, Nikolai, Marin Keller, Kuba etc.), sunt descrise cu acribie de Dmitri Volkogonov, unul dintre reputaţii biografi ai lui Lenin, care a avut acces la arhivele secrete sovietice (*Lenin. O nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Editura Orizonturi, Editura Lider, Bucureşti, 1994). Mai precis, Lenin este finanţat de Germania, pentru a destabiliza Rusia, cu care Germania se afla în război. Întoarcerea lui Lenin de la Zürich în Rusia aflată în preajma revoluţiei, pentru a prelua puterea, se face cu sprijinul şi cu acordul Germaniei, pe care Lenin o tranzitează fără probleme, ameninţat fiind de a fi capturat de englezi. Acest sprijin va conta foarte mult în stabilirea condiţiilor Tratatului de la Brest-Litovsk. Dmitri Volkogonov îl citează pe social-democratul Bernstein, care, după 1917, a încercat să afle sursa banilor investiţi în Lenin şi în Revoluţia Bolşevică. „Din surse demne de toată încrederea am aflat că suma a fost foarte mare, aproape incredibilă, fără îndoială peste cincizeci milioane de mărci-aur, o sumă a cărei provenienţă e prea bine cunoscută de Lenin şi tovarăşii lui. Una dintre consecinţele acestei situaţii a fost Tratatul de la Brest-Litovsk. Generalul Hoffmann, care a negociat cu Troţki şi cu ceilalţi membri ai delegaţiei bolşevice de la

Brest, îi avea la mână pe bolşevici cu două chestiuni şi a făcut în aşa fel încât aceştia să o simtă" (Dmitri Volkogonov, *op. cit.*, pp. 154–155).

11. Foarte pe scurt, explicaţia pe care o oferă Michael Lynch în *Stalin şi Hruşciov: U.R.S.S., 1924–1964* (Editura All, Bucureşti, 1998, p. 32): „În esenţă, această politică se baza pe o relaxare a controalelor economice severe (cunoscute drept «comunismul de război») făcute în forţă de guvern în timpul războiului civil. Sub NEP, ţăranilor li s-a permis să-şi vândă surplusul de produse cu un profit, au fost aprobate pieţele tradiţionale şi s-a dat voie să se folosească din nou banii. Aceste concesii erau o deviere de la linia socialismului dur. [...] Lenin considera NEP-ul o măsură temporară, dar, deoarece acesta şi-a atins principalul obiectiv de a procura suficientă hrană pentru populaţia Rusiei, a fost păstrat ca politică bolşevică oficială în legătură cu ţărănimea."

12. Stalin decide în mai, la al V-lea Congres al Sovietelor, colectivizarea generală ca deculacizare, („culacii" reprezentând acea clasă ţărănească de mijloc, prosperă în urma înlesnirilor acordate de NEP, asimilată, în România deceniilor cinci şi şase, în acelaşi registru peiorativ, cu chiaburii) şi recurgerea la forţă pentru a înfrânge orice rezistenţă ţărănească.

13. Acest prozelitism evidenţiat de Kupferman are însă şi semnificaţia unei importante schimbări nu atât de atitudine (există de asemenea sceptici, care întreţin polemica în jurul subiectului U.R.S.S.), cât mai ales de pondere simbolică: nu Franţa acordă asistenţă Rusiei revoluţionare, aflate în impas, într-un moment de răscruce, determinant pentru evoluţia ei ulterioară, ci Franţa intuieşte în Rusia un factor de echilibru pentru a contrabalansa ascensiunea agresivă a Germaniei naziste, ca dominantă într-o Europă incapabilă să găsească un *modus vivendi* comun. În această situaţie, Rusia sovietică pare să joace rolul de garant al păcii, de protector şi opozant creditabil contra unui stat din ce în ce mai puternic şi mai agresiv, Germania lui Hitler, evident nemulţumit de felul în care s-au rezolvat lucrurile prin Pacea de le Versailles.

14. Fred Kupferman, *op. cit.*, pp. 101–102.

15. Membru fondator al P.C.R. în 1921, Petre Constantinescu-Iaşi avea să devină şeful Catedrei de istoria artelor în cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti, între anii 1944 şi 1948, şi ulterior şeful Catedrei de istoria României la Universitatea din Bucureşti, până în 1952, anii stalinizării profunde a României. Temporar a fost şi drector al Institutului de Ştiinţe Româno-Sovietice, între 1962 şi 1964, primind şi titlul de *doctor honoris causa* al Universităţii „Lomonosov" din Moscova.

16. În mod ironic, data coincide cu cea a sărbătoririi ulterioare a „Revoluţiei antifasciste şi antiimperialiste", cum va fi intitulată „Insurecţia armată" de la 23 august 1944 din România, având drept consecinţă o altă anulare a unei alianţe militare, România–Germania.

3 Călători români şi francezi: noi şi ceilalţi

26. Tzvetan Todorov, *Noi şi ceilalţi*, traducere de Alexandru Vlad, Institutul European, Iaşi, 1999, pp. 463–464.

27. *Ibidem*, p. 467.

28. *Ibidem*, p. 472.

29. Jean Baudrillard împreună cu Marc Guillaume, în cartea lor *Figuri ale alterității* (Editura Paralela 45, Pitești-București, 2002, pp. 64–65), fac o interesantă lectură a tipologiei propuse de Tzvetan Todorov. Astfel: „*Alegoristul*: ia străinul ca metaforă critică, el călătorește «metaforic». Nu se află niciodată cu totul în țară străină, ci rămâne în raport cu propria cultură, dar într-un raport critic. Altfel spus, cealaltă țară îi servește de alegorie, de figură, pentru a emite o judecată, pentru a lua o distanță față de propria sa teritorialitate. Este, așadar, într-o anume măsură, un călător inteligent, dar care nu se descentrează cu adevărat. El rămâne centrat pe propria sa cultură, nu-și pierde rădăcinile, nu se exilează nici măcar mental, ci scoate din asta o mare complexitate."

30. În *The Rhetoric of Fiction* („Retorica romanului"), Wayne C. Booth realizează o clasificare a naratorilor în funcție de participarea lor la narațiune. Astfel, naratorul implicat este cel care ia parte la narațiune ca personaj, și nu ca instanță care povestește. Călătorul francez este implicat în desfășurarea evenimentelor nu numai în sensul că participă la ele, dar el are o teză dacă nu de apărat sau de infirmat, atunci cel puțin de verificat.

31. Normand Doiron, „Les rituels du départ. Des quelques voyageurs renaissants", în *L'Art de voyager. Le déplacement à l'époque classique*, Les Presses de l'Université Laval, Klincksieck, 1995, p. 50.

32. *Ibidem*, p. 51.

33. Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia. Rusia în 1839*, trad. de Irina Negrea, ed. pref. și dosar de Pierre Nora, Humanitas, București, 2007, p. 87.

4 Călătorii și călătorii: călătoria clasică, călătoria romantică

34. Liviu Papadima (*Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 121) constată amuzat că și cel care susține această aserțiune, Florin Faifer, în *Semnele lui Hermes* (Minerva, București, 1993), nu se abține de la a furniza propria taxonomie. În cele din urmă, și Liviu Papadima caută o modalitate de a ordona, sub raport perspectival de data aceasta, vasta experiență a călătoriei. Acceptând din start aceste amendamente, mai ales faptul că o taxonomie nu epuizează varietatea și profunzimea relatărilor și a experiențelor viatice, acceptând deopotrivă eteroclitul constitutiv al acestor relatări, reluarea unor modele taxonomice nu repezintă în acest studiu decât jaloanele, reperele pe care ți le oferă o hartă, prin urmare doar aproximări utile. Dar în nici un caz nu poți asimila desenul hărții cu amplitudinea reliefului.

35. *Ibidem*, p. 120.

36. Vezi și Marian Popa, *Călătoriile epocii romantice*, Editura Univers, București, 1972, pp. 393, 397.

37. Normand Doiron, *L'art de voyager*, pp. 89–90, 97.

5 Călătoria în Cythera *vs* Călătoria în Utopia

38. Normand Doiron, *op. cit.*, pp. 85–86.

39. *Ibidem*, p. 87.

40. Romul Munteanu, *Iluminism şi romantism european*, Casa Editorială Odeon, Bucureşti, 1998, p. 54.

41. Pasquali, Adrien: *Le Tour des Horizons. Critiques et récits de voyage*, Avant-propos de Claude Reichler, Paris, Klinksieck, 1994, p. 79.

42. *Ibidem*, p. 85.

43. André Gide, *Întoarcerea...*, p. 19.

6 Călătorie şi statistică

44. Vezi Jean Baudrillard, în *Strategiile fatale*, traducere şi cuvânt înainte de Felicia Sicoe, Polirom, Iaşi, 1996.

45. A se vedea în acest sens studiul lui Ioan Stanomir „Despre o anume fericire" din *Explorări în comunismul românesc*, vol. II, Editura Polirom, Iaşi, 2005, pp. 139–168.

46. Marcel Roncayolo, „Le paysage du savant", în *Les lieux de mémoire* (sons la direction de Pierre Nora) tome II, *La Nation*, vol. 1, Paris, Gallimard, 1986.

47. Acesta nu exclude neapărat şi o rezultantă estetică. În opinia lui Marcel Roncayolo, „lectura savantă nu este străină esteticii, stereotipurilor călătoriei sau descoperirii exotice, elaborării peisajului ca spectacol sau obiect de consum. Ea nu este, de asemenea, străină modalităților perceptive şi fabricării imaginilor: avântul fotografiei, apoi al vederilor aeriene, utilizarea fotogrametriei, mesajele sateliților cu ambiția resuscitată grație puterii ustensilei de a cuprinde întregul" (p. 488).

48. În *Călătoriile epocii romantice*, Marian Popa face o distincție importantă pentru abordarea subiectului, aceea dintre asumarea unui model, în speță a modelului romantic, a tipului de scriitură romantică, şi înclinația particulară, propria sensibilitate care poate fi romantică sau nu. De asemenea, această sensibilitate poate fi prezentă în contexte străine perioadei romantice, sau în scrieri cu un alt profil, un profil de exemplu iluminist. Acest fapt face necesară o discuție de la caz la caz, dar şi utilizarea unui model operațional, al unei tipologii pentru a fi confruntată cu nuanțele pe care le aduce fiecare călător în parte. Această relativizare se bazează pe o permanentă tensiune între modelul teoretic şi ipostazierile sale, dar şi pe extracția modelului din relatări de călătorie afine.

7 Cum vorbim despre U.R.S.S.? „Ceea ce am văzut..."

49. Normand Doiron, „Les rituels du depart. De quelques voyageurs renaissant", în loc. cit., p. 50.

50. Kupferman îşi manifestă îndoiala în privința onestității depline a scriitorului, întrucât vizita în U.R.S.S. îi oferă şi prilejul de a semna un contract extrem de avantajos pentru traducerea cărților lui.

51. Anatole de Monzie, *Petite manuel de la Russie nouvelle*, Librairie de Paris Firmin-Didot et Cie, 1931, p. 3.

52. Victor Boret, *Le paradis infernal (U.R.S.S., 1933*), Librairie Aristide Quillet, Paris, 1933, p. 14.

53. *Ibidem*, p. 9.

54. Andre Gide, *Întoarcere...*, p. 35.

55. Georges Duhamel, *Le Voyage de Moscou*, vingt-sixième édition, Mercure de France, Paris, 1927, p. 17.

56. Liviu Papadima, *Literatură şi comunicare. Relaţia autor-cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă*, Polirom, Iaşi, 1999, p. 58.

57. Fracis Affergan, *Exotisme et alterité*, PUF, Paris, 1987, p. 121 *sq.* apud. „Le tour des horizons", p. 140.

58. Henri Béraud, *Ce am văzut la Moscova*, în româneşte de A.P.N., cu un articol de D. Merejkowsky, Editura Societăţii Anonime „Universul", 1926, p. 32.

59. *Ibidem*, p. 28.

60. Georges Duhamel, *op. cit.*, p. 23.

61. André Gide, *Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.*, Gallimard, Paris, 1937, pp. 9–10.

62. Atitudinea lui Georges Duhamel este eblematică pentru mulţi scriitori francezi.

63. Fascinaţia unor astfel de bruscări ale unor mecanisme economice cu propriile lor legităţi va da naştere unor dezastre nu numai în plan economic. Remarcabil este ceea ce s-a numit în Republica Populară Chineză, în timpul lui Mao, *Marele Salt Înainte*. În timpul *Marelui Salt* s-a ajuns la o foame endemică, la moartea prin inaniţie a milioane de oameni, înregistrându-se şi acte de canibalism.

64. André Gide, *Întoarcerea...*, pp. 51–54.

65. Iată rechizitoriul memorabil pe care-l face revoluţionarul Rubaşov prezentând „cuceririle" revoluţiei bolşevice: „Atât de consecvenţi, încât în interesul unei juste împărţiri a pământului am lăsat în mod deliberat să moară de foame aproximativ cinci milioane de ţărani şi familiile lor într-un singur an. Atât de consecvenţi am fost în procesul de eliberare a fiinţelor umane din lanţurile exploatării industriale, încât am trimis vreo zece milioane de oameni la muncă forţată în regiunile polare şi în junglele din Orient, în condiţii asemănătore celor de pe galerele de sclavi din Antichitate. Atât de consecvenţi, încât, pentru a pune capăt unor divergenţe de opinii, cunoaştem un singur argument: moartea, fie că este vorba de submarine, de îngrăşăminte sau de linia pe care trebuie s-o urmeze Partidul în Indochina. [...] Acţionând consecvent în interesul generaţiilor viitoare, am impus celei actuale privaţiuni atât de cumplite, încât media sa de viaţă s-a redus cu un sfert. [...] Nivelul de trai al poporului e mai scăzut decât înainte de Revoluţie; condiţiile de lucru sunt mai grele, disciplina mai inumană, munca în acord e o corvoadă mai cumplită decât cea a hamalilor din ţările coloniale; am scăzut limita de vârstă pentru pedeapsa capitală la doisprezece ani; legile noastre sexuale sunt mai înapoiate decât cele din Anglia, adularea conducătorilor este la noi mai bizantină decât cea a dictaturilor reacţionare. Presa şi şcolile noastre cultivă şovinismul, militarismul, dogmatismul, conformismul şi ignoranţa. Puterea arbitrară a guvernului este nelimitată şi fără precedent în istorie; libertate presei, libertatea de opinie şi de mişcare sunt atât de conştiincios exterminate, de parcă Declaraţia Drepturilor Omului n-ar fi existat niciodată. Am construit cel mai gigantic aparat poliţienesc, făcând din informatori o instituţie naţională şi deţinând cel mai rafinat sistem ştiinţific de tortură fizică şi mentală" (Arthur Koestler, *Întuneric la amiază*, ediţia a II-a, trad. din engleză de Sanda Aronescu, Humanitas, Bucureşti, 2008, pp. 151–152.)

66. Astfel se argumentază foarte des şi în România avantajele totalitarismului dejist sau ceauşist de esenţă stalinistă prin „realizări" incontestabile: asigurarea locului de

muncă, industrializarea, lichidarea analfabetismului etc. Toate aceste lucruri pot fi citite şi altfel, prin intermediul *complexului polarităţilor interdeterminate*, drept calitatea precară a desfăşurării muncii şi obligativitatea normelor suplimentare, distrugerea în acelaşi ritm cu industrializarea a satului românesc prin proletarizarea forţată şi absurdă a ţăranilor, distrugerea elitei intelectuale româneşti care nu a pactizat cu noul regim etc. Nu poţi invoca în sprijinul unui regim totalitar o realizare care să nu fi avut cele mai grave consecinţe negative în acelaşi plan, metabolismul acestuia are la bază distorsiunea binelui pe care îl produce.

67. André Gide, *Întoarcere...*, p. 18.

68. Marchizul de Custine, *op. cit.*, , p. 101.

69. Mai mult chiar, în mod indirect, după Marchizul de Custine, ruşii chiar fac elogiul tiraniei, al acestei mobilităţi a eroului fondator, ţarul, capabil să comande după bunul-plac apariţia unui edificiu, a unui oraş chiar sacrificând pentru proiectul său anonime vieţi. Merită amintită în acest context replica unuia dintre personajele lui Caragiale: „Ne-ar trebui o tiranie ca-n Rusia.“ În contextul momentului respectiv personajul suferă de o intemperanţă care coboară în verbiajul incomprehensibil, în delicioase anacoluturi, un fel de instabilitate psihomotorie. Brusc, personajul recomandă remediul general, un regim discreţionar capabil să fixeze printr-o voinţă unică, totalitară, mişcarea sa browniană, dar şi cea a unei societăţi mult prea flexibile. Dorinţa personajului se va împlini abia peste câteva decenii.

70. Marchizul de Custine, *op. cit.*, pp. 46–47.

71. Georges Duhamel, *op. cit.*, pp. 8–9.

8 INTURIST. Traseul convenţional, U.R.S.S., o singură realitate. „Cine nu e cu noi e împotriva noastră“

72. Marchizul de Custine, *op. cit.,* pp. 159–160.

73. *Ibidem*, p. 159.

74. Vezi Jacques Derrida, *Despre ospitalitate. De vorbă cu Anne Dufourmantelle*, trad. de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

75. Marc Chadourne, *L'U.R.S.S. sans passion*, Plon, Paris, p. 18.

76. *Ibidem*, p. 10.

77. *Ibidem*, pp. X–XI.

78. Henri Béraud, *op. cit.*, p. 123.

79. Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinşi*, trad. şi cuvânt înainte de Alexander Talex, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 32.

PARTEA A DOUA

9 Mit şi parabolă în context revoluţionar: călătorie în Nostalgia

80. Fred Kupferman, *Au pays de Soviets*, p. 25.

81. Virginia Baciu, în postafaţa la Andrei Makine, *Testamentul francez*, trad. de Virginia Baciu, Polirom, Iaşi, 2002, p. 288.

82. François Furet, *Revoluția în dezbatere*, prefață de Mona Ozouf, trad. de Gabriela Scurtu Ilovan, Polirom, Iași, 2000, pp. 68–69.

83. *Ibidem*, pp. 169–170.

84. „Explicația poate fi simultană cu el sau decalată în amonte. De fapt, ea poate depinde de condițiile care au însoțit fenomenul interpretat și care i-au putut altera funcționarea teoretică, din motive de supraviețuire practică. În felul acesta a fost prezentată de Stalin și mișcarea comunistă internațională ascuțirea luptei de clasă, ca motiv al vigilenței și represiunii din Uniunea Sovietică, din anii '30 sau '50. Dacă regimul nu era perfect democratic, acest lucru s-a datorat faptului că a rămas revoluționar, obligat să combată neîncetat o contrarevoluție extrem de îndârjită: o infirmitate provizorie, secundară, impusă de circumstanțe. [...] „Barbaria" săvârșită de Imperiul Rus în 1917 explică astfel sălbăticia represiunii staliniste. Istoriografia revizionistă a lumii sovietice și-a făcut un fel de titlu de glorie din acest tip de argument, fără a-și da seama că, implicit, instaurează o continuitate istorică și logică între Vechiul și Noul regim, atentând astfel chiar la sensul revoluției. Căci istoricul revizionist nu merge niciodată până la miezul problemei" (Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Humanitas, București, 1993, pp. 15–17).

85. Rămâne de precizat însă la Canetti deosebirea dintre mase și națiuni, primele nu sunt suficiente să constituie o națiune. Ce anume transformă o masă într-o națiune? Nu-și pierde întru câtva masa caracterul ei de masă odată transformată într-o națiune? Se poate deduce că masa se transformă în națiune prin manipularea conștientă sau nu a unui simbol menit să-i confere legitimitate.

86. Elias Canetti, *Masele și puterea*, trad. din limba germană de Amelia Pavel, Nemira, București, 2000, p. 146.

87. André Gide, *Întoarcere ...*, p. 19.

10 „Nici într-un chip cu Rusia"

88. Radu Rosetti, *Scrieri*, colecția „Restituiri", Editura Minerva, București, 1980.

89. *Ibidem*, p. XIII.

90. Radu Rosetti, *Prin pravoslavnica Rusie. Note de călătorie*, ediția III-a, Cultura Națională, București, 1923, p. 5.

91. *Ibidem*, p. 8.

92. *Ibidem*, p. 14.

93. *Ibidem*, p. 13.

94. Radu Rosetti, *Prin pravoslavnica Rusie. Note de călătorie*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1913, p. 114.

95. Colonel Al. Averescu, *Misiunea mea în Rusia în vara anului 1899*, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, București, 1901.

96. Al. Averescu, *Deux mois en Russie. Impressions militaires sur les Troupes de la circonscription de Kiew*, traduction française du Capitaine M. Margaritesco, Etablissement Graphique J.V. Socecu, Bucarest, 1903.

97. Radu Rosetti, *Acțiunea politicii rusești în Țările Române*, Tipografia și Stabilimentul de Arte Grafice „George Ionescu", București, 1914. Va fi republicată cu titlul

Acțiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze, Cartea Românească, București, 2000.

98. Mai important decât calificarea științifică a acestor studii pe care o las istoricilor este complexul mentalitar pe care-l relevă raționamentul. Că are sau nu dreptate, Radu Rosetti avertizează asupra pericolului pe care-l reprezintă Imperiul Rus pentru Țările Române. Această anxietate, care nu-și primește certificatul de naștere acum, se continuă în perioada interbelică, amplificată de o amenințare suplimentară și neașteptată ce se forjează în timpul anilor Primului Război Mondial, comunismul sovietic. Putem spune că desfășurarea ulterioară a evenimentelor nu i-a dat dreptate istoricului?

99. Una dintre cele mai mari artere din București poartă acest nume: Șoseaua Kiseleff.

100. *Ibidem*, p. 16.

101. *Ibidem*, p. 7.

102. *Ibidem*, pp. 25–26.

103 *Ibidem*, pp. 23, 26.

104. Pentru o repoziționare și reevaluare a conceptului din perspectiva valențelor sale pozitive vezi Daniel Șandru, *Reinventarea ideologiei*, Institutul European, Iași, 2009.

105. Tudor Arghezi, „O alianță cu Rusia?" (*Seara*, an. IV, nr. 1476, 25 feb. 1914, p. 1. Editorial. Semnat: I.N. Theodorescu), reprodus în *Opere IV. Publicistică (1914–1918)*, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, Ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, prefață de Eugen Simion, București, 2003, p. 97.

106. *Ibidem*, p. 98.

107. *Ibidem*, p. 98.

108. Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, trad. din franceză de Aurelia Dumitrașcu, Humanitas, București, 2000.

109. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, trad. din franceză de Maria Carpov, Humanitas, București, 2002, p. 336.

110. *Ibidem*, pp. 336–337.

11 Paradoxul român: latinii Orientului într-o mare slavă

111. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Univers, București, 1998, p. 33.

112. *Ibidem*, p. 35.

113. *Ibidem*, pp. 37–38.

114. Pe atunci Adrian Poruciuc era doar asistent la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași. Actualmente este profesor la aceeași universitate și un foarte bun anglist.

115. Robert D. Kaplan, *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie*, trad. de Diana Grad, Editura Antet, Filipeștii din Târg, Prahova, 2002.

116. Se pot evidenția cu ușurință câteva dintre *parti-pris*-urile autorului, iar uneori acestea influențează într-un mod aproape hilar argumentul. Spre exemplu, episodul în care Kaplan o transformă pe frumoasa amantă a lui Carol al II-lea, Elena Lupescu,

într-un fel de Judith, o eroină oferindu-şi corpul pentru a se salva de la un destin teribil, cu argumente extrase din romanul *Cronică de familie* al lui Petru Dumitriu, unul dintre puţinele romane tolerate în perioada de stalinism dur urmând abdicării forţate a regelui Mihai I, pe 30 decembrie 1947. Romanul denigra exemplar casa regală, păstrând scrupulos tăcerea asupra episoadelor inoportune, a accederii comuniştilor la putere cu concursul U.R.S.S., servind excelent propaganda antimonarhică.

117. Robert D. Kaplan, *op. cit.*, p. 136.

118. Ernest Bernea, *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român*, ediţia a doua, revizuită, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.

12 Martorii Apocalipsei

119. Într-un film de animaţie american, *Anastasia* (1997), al lui Don Bluth şi Gary Goldman, prinţesa îşi pierde familia, iar Rasputin joacă rolul geniului malefic în locul lui Lenin. Însă totul se termină cu un happy-end. Desigur, nu are loc nici o revoluţie bolşevică, iar ticăloşii îşi primesc pedeapsa cuvenită.

120. Serge de Chessin, *Au pays de la démence rouge*, Librairie Plon, Paris, 1919.

121. Serge de Chessin, *L'Apocalypsse russe – La Revolution bolchevique 1918–1921*, Librairie Plon, Paris.

122. *Ibidem*, p. I.

123. *Ibidem*, p. II.

124. *Ibidem*, p. II.

125. Peste câţiva ani diavolul îşi va lua misiunea în serios şi îşi va face apariţia liniştit la Moscova pe Cistîie Prudî, provocând un haos total în viaţa respectabililor oameni sovietici care-l decretaseră inexistent, scoţându-l din istorie. De data aceasta, nu în superstiţiile locale eradicate de comunismul ştiinţific, ci în romanul *Maestrul şi Margareta* al lui Mihail Bulgakov. Acest diavol aparent jovial apare într-o apocalispă veselă nu pentru că violenţa şi ticăloşia sunt în toi – ceea ce de altfel este perfect adevărat –, ci pentru că ea a atins un asemenea grad, încât oamenii au devenit total insensibili la orice referent transcendent. Diavolul a venit să-l apere într-un fel şi pe Dumnezeu, complet înstrăinat de regimul illuminist-electrificator al sovieticilor. Aliaj straniu de bună-dispoziţie, optimism, cruzime şi perversitate, Diavolul seamănă teroarea printre funcţionarii regimului, dând un curs hilar discursurilor lor triumfaliste şi ipocriziei lor funciare.

126. *Ibidem*, p. II.

127. Constantin Constante, *Colindând prin Rusia Sovietică. Note şi impresii de călătorie 1916–1918*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2004. Informaţiile biografice le-am selectat din „Notă asupra ediţiei“, datorată Mariei Grigorescu.

128. Diplomatul va elabora împreună cu A. Golopenţia „o culgere de izvoare în trei volume despre românii din dreapta Dunării – Românii din Timoc – publicată sub egida Societăţii Române de Statistică, cu o prefaţă de dr. Sabin Manuilă şi o introducere de Emanoil Bucuţa (Bucureşti, 1943). Traducerile din limba franceză ale mai multor texte, precum şi un studiu etnic şi statistic despre românii din Serbia îi aparţin lui C. Constante. Lucrarea a fost premiată de Academia Română, reprezentând şi astăzi

o importantă sursă de documentare privind acest subiect." (Maria Georgescu, în „Notă asupra ediției", p. 10)

129. *Ibidem*, pp. 41, 87.

130. Nikita Mihalkov, în filmul său *Bărbierul din Siberia*, pune în scenă această energie sentimentală.

131. Se poate vedea în filmul mut al lui Vladimir Vilner, *Benya Krik* (1926), un astfel de neostoit mâncător de *semeciki*, cu o figură abrutizată, absentă, de rumegător.

132. Constantin Constante, *op. cit.*, pp. 40, 43–44.

133. *Ibidem*, p. 64.

134. Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, Tipografia A. Mureşianu: Branisce & Comp., 1926. vol. I, p. 9.

135. Un astfel de episod apare descris în romanul lui Cezar Petrescu, *Întunecare*.

136. *Ibidem*, p. 23.

137. *Ibidem*, p. 35.

138. *Ibidem*, p. 37.

139. *Ibidem*, p. 38.

140. *Ibidem*, p. 40.

141. *Ibidem*, p. 51.

142. *Ibidem*, p. 59.

143. *Ibidem*, p. 60.

144. *Ibidem*, p. 147.

145. *Ibidem*, pp. 62–63.

146. *Ibidem*, p. 100.

147. *Ibidem*, p. 293.

148. *Ibidem*, p. 248.

149. *Ibidem*, p. 249.

150. *Ibidem*, pp. 96–97.

151. Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, Tipografia A Mureşeanu Branisce & Comp, Braşov, 1926, p. 88.

152. *Ibidem*, p. 126.

153. *Ibidem*, pp. 19–20.

154. *Ibidem*, p. 209.

155. *Ibidem*, p. 39.

156. *Ibidem*, p. 48.

157. Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia anii 1918–1919*, vol. II, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, p. 18.

PARTEA A TREIA

13 U.R.S.S. şi perioada interbelică în România: tinerii furioşi

158. În privința constructelor utopice în spațiul cultural românesc un reper esențial îl constituie studiul lui Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura*

română (Editura Polirom, Iaşi, 1999.) Trebuie subliniată însă şi filiera franceză a inspiraţiei anarhiste şi nu cea rusească, fapt deplâns de Cezar Petrescu în ceea ce-i privea pe Dobrogeanu-Gherea şi Constantin Stere. Unul dintre cele mai importante nuclee culturale la sfârşitul şi începutul secolului este constituit în jurul lui Alexandru Bogdan-Piteşti, care aducea din Franţa, de unde fusese expulzat, şi un episod anarhist tulbure şi poate exagerat în sensul mitologiei personale. Anarhismul mai mult sau mai puţin livresc şi contrafăcut al personajului, un veritabil Mecena şi un rafinat cunoscător de artă, rima foarte bine cu o atitudine de frondă a unei noi generaţii artistice filofranceze pe cale de a-şi promova propriile sale valori.

159. François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, trad. din franceză de Emanoil Marcu şi Vlad Russo, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 243.

160. *Ibidem*, p. 264.

161. Nichifor Crainic, în *Calendarul*, 2 nov. 1932, *apud* Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, trad. din franceză Monica Anghel şi Dragoş Dodu, cu o prefaţă de Zoe Petre, Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 241. Situaţia este cumva amuzantă şi tragică în acelaşi timp, pentru că şi liderii comunişti vor utiliza acealşi termen de „cosmopolitism" pentru a defini o eroare gravă, una dintre deviaţiile de la linia sacrosanctă a partidului.

162. I.P. Culianu, *Mircea Eliade*, Editura Nemira, Bucureşti, 1995, pp. 225–226.

163. Analiza fiecărei personalităţi în parte, deşi interesantă, nu face obiectul acestei cărţi. M-am rezumat la a pune în evidenţă o serie de repere importante care pot servi ulterior unei analize aprofundate.

164. Scriitorul argentinian, Arturo Mon, ar fi fost martor la următoarea afirmaţie a lui Lenin: „Charlie Chaplin e singurul om din lume pe care aş fi vrut să-l cunosc" (vezi Anatole de Monzie, *Petite manuel de la Russie nouvelle*, Librairie de Paris Firmin-Didot et Cie, 1931, p. 298).

165. „Spiritualitate" – aşa cum se intitulează articolul – este un termen-cheie pentru criterionişti (vezi *Criterion*, nr. 1, anul I, 15 oct. 1934, pp. 3–4). Într-un articol de direcţie, Mircea Vulcănescu îi precizează trei accepţii, trăire cu sens, trăire pentru o idee, pentru o valoare şi trăire religioasă, oferind adiţional o bibliografie şi prezentând o poziţionare a grupării Criterion în contextul direcţiilor culturale ale vremii.

166. Ne aflăm în preajma introducerii conceptului de realism socialist după cel de proletcultism, primul dovedindu-se mai eficient şi mai apt să preia ştafeta.

167. Eliade se punea în acord şi cu teza articolului publicat de C. Rădulescu-Motru în *Revista Fundaţiilor Regale* pe aceeaşi temă.

168. Vezi Mircea Eliade, „Intelectualii e fascişti!", în *Vremea*, anul VIII, nr. 381, 24 mart. 1935.

169. Ilie Cristea, „Omul nou", în *Bluze albastre, revistă de literatură proletară*, anul I, no. 1, duminică 5 iun. 1932, p. 4. La revistă descoperim colaboratori reprezentativi precum: Ilie Cristea, Maxim Gorki, Haig Acterian, Theodore Dreiser, Alexandru Sahia, Eugen Reglis, Alfons Adania, Ghiţă Ionescu, Kathe Kollwitz, Zaharia Stancu, Fedor Gladkov, Serghei Esenin, V. Grumă, Solo Paşkela, Serghei Tretiakov, Vladimir

Maiakovski, Ludvig Renn etc. Alfons Adania scrie un articol de fond intitulat „Linia generală“, iar Alexandru Sahia își publică aici unele nuvele, dintre care *Uzina vie* etc.

170. „Reabilitarea spiritualității“, în *Criterion, revistă de arte, litere și filosofie*, an II, nr. 6–7, ian.-feb. 1935, p. 1.

171. Stagiul indian al scriitorului și dedicația cu care istoricul religiilor și-a construit opera, atât cea ficțională, cât și cea științifică, vorbesc despre realizarea exemplară a unei vocații și nu a unei cariere politice.

172. Pe care din păcate nu o dezvoltă. Asasinarea în condiții neelucidate a profesorului Ioan Petru Culianu a întrerupt o serie de proiecte a căror anvergură o putem decela și prin aceste intuiții rămase la nivel embrionar. A se vedea și Horia-Roman Patapievici, *Ultimul Culianu* (Humanitas, București, 2010).

173. Indiferent de validitatea teoriei lui I.P. Culianu, sesizăm aceeași preocupare pentru a delimita cele două sfere, cea românească de cea rusească și acceași anxietate fondatoare a punerii în relația imperiului cu o țară de mici dimensiuni.

174. Alain Besançon, în *Originile intelectuale ale leninismului* (Humanitas, București, 1993), face o analiză remarcabilă a acestui fenomen, deconstruind mecanismul justificativ-mentalitar. „Vrând să scoată Rusia din «subdezvoltare», țarul făcea totodată din temele slavofile o apologie a ceea ce rămânea ca subdezvoltare. Deosebirea între starea Rusiei și cea a Europei putea să devină gloria celei dintâi și rușinea celei de-a doua dacă decurgea nu dintr-o întârziere, ci dintr-o diferență de esență. Pentru a ajunge din urmă printr-un marș forțat Europa, regimul rus și-a accentuat caracterul despotic creând astfel o nouă distanțare, de această dată ireparabilă: ea putea fi transfigurată printr-o mitologie care nega raportul statal real pentru a pune în locul său un raport imaginar de iubire. Nu mai exista tară a Rusiei care să nu fi putut fi prezentată ca o superioritate religioasă.“ (p. 77)

175. I.P. Culianu, *Mircea Eliade*, p. 207.

176. Mircea Eliade, *Memorii. 1907–1960*, ediție revăzută și indice de Mircea Handoca, Humanitas, 2003.

177. Petru Comarnescu *apud* Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, trad. din franceză Monica Anghel și Dragoș Dodu, cu o prefață de Zoe Petre, Humanitas, București, 2005, p. 228.

178. Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, p. 232.

179. *Ibidem*, pp. 237–238.

180. *Ibidem*, p. 238.

181. Zaharia Stancu, *Antologia poeților tineri*, cu 55 chipuri de Margareta Sterian și o postfață de Ion Pillat, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II“, București, 1934.

14 Călători interbelici: Ion Manu și Petre Nemoianu

182. I. Manu, *Din Lumea sovietică. Note de călătorie*, Editura Ziarului „Universul“, București, 1936, pp. 7–8.

183. *Ibidem*, pp. 12–13.

184. Petre Nemoianu, *Trei luni la Moscova. 24 noiembrie 1940–4 martie 1941*, Bucureşti, 1945.

15 P.C.d.R. în economia călătoriilor în U.R.S.S.

185. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, Editura Polirom, Iaşi, 2005, p. 66.

186. „Cele 21 de condiţii erau gândite în aşa fel încât să confere comunismului mondial o structură strict ierarhică şi militaristă, care subordona complet Moscovei organizaţiile locale (naţionale), să instituţionalizeze asaltul lenininst asupra Internaţionalei a II-a (acuzată de trădare din cauza atitudinii adoptate în Primul Război Mondial) şi, nu în cel din urmă rând, să creeze o armată de revoluţionari total devotaţi cauzei sovietice“ (Vladimir Tismăneanu, *Stalinism...*, p. 70).

187. „Două grupuri principale au fost atrase de comunism în România din motive etnice: unul a fost acela al „popoarelor respinse“, fără o bază teritorială sau o clară identitate etnică (în România, evreii erau principalul grup din această categorie); al doilea era alcătuit din iredentiştii statelor limitrofe, care erau nemulţumiţi de a fi incluşi în România şi de tratamentul lor de acolo. Pentru evrei, ideologia universală a comunismului promitea o nouă identitate ce depăşea etnicul“ (Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej 1948–1965*, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 35, *apud* R.R. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Standford, 1980, p. 24).

188. Stelian Tănase, *Elite şi societate...*, p. 37.

189. Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005, p. 43. Vezi şi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, prefaţă de Mircea Mihăieş, postfaţă de Cristian Vasile, traduceri de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Diana Roţcu, Laura Sion, Bogdan Cristian Iacob, Humanitas, Bucureşti, 2008.

190. Cercetările de după 1989 arată că, atunci când a avut loc lovitura de stat de la 23 august 1944, P.C.R. avea numai 80 de membri în Bucureşti şi mai puţin de 1 000 în întreaga ţară, incluzându-i şi pe cei din închisori şi din lagăre de concentrare (se pare însă că aceste statistici nu-i includ şi pe comuniştii români aflaţi în U.R.S.S., în Franţa şi în alte ţări occidentale) (Vladimir Tismăneanu, *Stalinism...*, p. 109).

191. A se vedea o prezentare a cazului la Stelian Tănase, „Campanii“, în *Clienţii lu' tanti Varvara*, Humanitas, Bucureşti, 2005, pp. 79–97.

192. A se vedea interesanta polemică dintre cei doi în *Idei în dialog*: Andrei Pippidi, „Prezumţia de nevinovăţie“ (*Idei în Dialog*, anul II, nr. 1(4) ian. 2005, pp. 37–38) şi Stelian Tănase, „Henri Barbusse la Bucureşti“ (*Idei în Dialog*, anul I oct. 2004, pp. 41–42.)

193. Stelian Tănase este în drept să sublinieze că aceste acţiuni umanitare sunt unilaterale, ele nu se organizează niciodată pentru injustiţia din U.R.S.S., deşi semnalările nu lipsesc în acest sens. „Aceşti intelectuali îngrijoraţi de drepturile omului, de încălcarea libertăţilor cetăţeneşti nu au protestat la nici unul din marile procese intentate de regimul bolşevic bisericii, intelectualilor, militanţilor opoziţiei în anii ’20,

sau mai târziu în anii ’30. Un paradox face ca mulți dintre cei apărați de asemenea comitete și proteste, condamnați de justiția română la diferite termene conform unor proceduri democratice, și amnistiați frecvent, au fost mai târziu judecați în procese înscenate în U.R.S.S. și executați (Marcel Pauker, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, David Fabian etc.). Bineînțeles, nici Romain Rolland, nici Albert Einstein, nici alții nu au scris un rând în apărarea lor. Nu s-au dus în U.R.S.S. să facă anchete despre felul cum decurg procesele, să observe dacă drepturile omului sunt respectate. Ideologia «eliberării omului prin revoluția mondială proletară» și cultul lui Stalin constituiau anestezice mult prea puternice. Complicitatea a fost extrem de vastă ca și orbirea“ (Stelian Tănase, *Clienții...*, p. 85). Pentru Münzenberg, vezi Michael Scammell, *Koestler. The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic*, Random House, 2009, dar și Jonathan Miles, *The Dangerous Otto Katz: The Many Lives of a Soviet Spy*, London: Bloomsbury, 2010.

194. Dintr-un vast repertoriu al teoriilor conspiraționiste avem și varianta propusă de Alex Mihai Stoenescu în *Istoria loviturilor de stat în România. 1821–1999* (vol. 1–3, Editura Rao, București, 2002) a apartenenței mișcării comuniste la o facțiune a ocultei iudeo-masonice. Propaganda anticomunistă în România, și nu numai, s-a servit cu asupra de măsură de această marotă.

195. Vezi Stelian Tănase, capitolul „Portretul unui spion“ în *Clienții...*, pp. 164–198.

16 Cioran și Revoluția Bolșevică

196. Culmea ironiei, Rusia Sovietică va acuza în repetate rânduri România de „imperialism“, în componența sa teritorială aflându-se regiuni precum Basarabia, pe care Imperiul Rus le anexase în secolul al XIX-lea.

197. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București, 1936, pp. 9, 13.

198. Chiar urmând firul demonstrației cioraniene, utilizând același criterii, putem susține contrariul tezei sale și implicit teza caracterului polemic și revoluționar al acestei culturi și expresia sa politică, abundența de momente revoluționare, opus raționalității luminilor sau seninătății și domniei regulii în clasicismul francez. Metafizica culturală pe care o practică Cioran are toate datele fervorii romantice și putem vedea în Cioran un postromantic întârziat.

199. Vezi capitolul „...Gândul unei alte Românii...“, în Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004, pp. 209–247.

200. Emil Cioran, *op. cit.*, pp. 13–15.

201. Am văzut că acest complex fondator pe care-l remarca și André Gide este preluat de către Revoluția Bolșevică și inoculat fiecărui cetățean prin intermediul propagandei. Desigur, pentru revoluționari, anul zero este 1917, anul Revoluției din Octombrie.

202. *Ibidem*, pp. 17–19.

203. *Ibidem*, p. 19.

204. *Ibidem*, p. 21.

205. *Ibidem*, pp. 69–70.

206. *Ibidem*, p. 68.
207. Marta Petreu, *op. cit.*, p. 234.
208. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, p. 111.
209. *Ibidem*, p. 127–128.
210. *Ibidem*, p. 228.
211. *Ibidem*, pp. 228–229.

17 Panait Istrati – revoluționarul rătăcitor

212. O excelentă recenzie a cărții o realizează Monica Lovinescu în articolul „Boris Souvarine despre Panait Istrati“, care poate fi regăsit în volumul *Etica neuitării*, antologie și prefață de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, București, 2008.

213. Stelian Tănase, *Clienții...*

214. Panait Istrati, *Spovedanie...*, p. 38.

215. Panait Istrati era și el un client al bordelurilor, pe care le critica cu aplomb revoluționar și nu pentru a desprinde o zolistă felie de viață pariziană.

216. *Panait Istrati – fotograf și în fotografii*, studiu introductiv, antologie de imagini și cronologie de Constandina Brezu Stoian, versiunea franceză Ion Herdan, Ediura Meridiane, București, 1984.

217. Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică. Scrisoare deschisă oricui, 1930–1935*, vol. III, Ediție îngrijită de Ion Ursulescu, Humanitas, București, 2005, pp. 316–317.

218. „Divorțul de lume se plătește, diferențierea este sancționată promt. Citind, apoi scriind, Istrati nu câștigă o iluzie; de fapt, le pierde, una câte una, pe toate – iluzia familială, iluzia socială, iluzia politică și, mai târziu, iluzia artei“ (Mircea Iorgulescu, *Celălalt Istrati*, Polirom, Iași, 2004, p. 92).

219. Panait Istrati, *Spovedanie...*, p. 31.

220. Mircea Iorgulescu, *op. cit.*, pp. 67–68.

221. Istrati cunoaște o ascensiune fulminantă, cu atât mai mult cu cât pare să pornească fără nici o șansă. În 1927, când pleacă în U.R.S.S., era membru al PEN Clubului, vicepreședinte al A.U.S., membru al „Comitetului pentru apărarea victimelor terorii albe din Balcani“, tradus în 27 de limbi, conferențiase în Germania și Austria, prezent la mitingurile de la „Wagram“ și „Salle de Société Savantes“ (vezi și Alexandru Talex, *Panait Istrati*, Editura Vremea, București, 1944). Acesta uită să precizeze o serie de alte distincții care nu conveneau în momentul respectiv.

222. Interesat, acest club legionar își afirmase disidența și o poziție separată în cadrul mișcării legionare. Poate că tocmai acest statut marginal, disident, al grupării l-a atras pe Istrati. În cele din urmă, la rândul său era un proscris printre ai săi, privit cu mefiență deopotrivă de foștii amici și inamici.

223. Mircea Iorgulescu mai precizează că articolul fusese inițial destinat publicației pariziene de dreapta *Gringoire*, fără a mai fi trimis. De asemenea, trebuie menționat dosarul bine pus la punct pe care criticul îl face privitor la contribuția lui Panait Istrati la *Cruciada românismului* și la situarea acestui ziar în contextul publicistic românesc al timpului. Acest viraj spre dreapta, extrema dreaptă, acolo unde Istrati mai găsește poate o tribună, dat fiind divorțul său de U.R.S.S., nu poate decât să probeze

ironia sorţii. Scriitorul urmează traseul clasic al reformulării adeziunilor într-un context nou, traseu pe care-l vor urma mulţi intelectuali români după 1944, reciclându-se cu succes. Un exemplu în acest sens este chiar Alexandru Talex, redactorul-şef, dar şi primul traducător al *Spovedaniei pentru învinşi* în România de după revoluţia din decembrie, ca şi primul ei traducător, P. Ioanid, de fapt, Ion Pas, devenit ministru al culturii în primii ani de instalare a regimului sovietic, sau chiar a generalului Nicolae Rădescu, omul din umbră, anticomunist care ar fi finanţat revista, prim-ministru al României între 6 decembrie 1944 şi 28 februarie 1945 (vezi în acest sens articolul lui Mircea Iorgulescu, „Cruciada românismului şi Panait Istrati", în *Celălalt Istrati*, pp. 255–271). Chiar dacă Panait Istrati rămâne şi în acest context un *freelancer*, nu poate evita ulterioara asimilare abuzivă la o direcţie cu care nu avea în mod real afinităţi. Uneori prejudecata „Spune-mi unde scrii ca să-ţi spun cine eşti" funcţionează. Cartea mai cuprinde şi un studiu interesant privind recuperarea lui Istrati de către regimul comunist, de fapt o instrumentalizare propagandistică a cazului Istrati cu sprijinul aparatului de partid. Mircea Iorgulescu face o analiză interesantă a acestui caz în *Afacerea „Dosarul de la Siguranţă al lui Panait Istrati"* (pp. 245–254), arătând în ce măsură Al. Oprea constituie instrumentul unei manipulări, printr-o selecţie comandată a documentelor privind supravegherea lui Panait Istrati de către Siguranţă, evitând poziţia tranşantă a autorului cu privire la bolşevism şi Uniunea Sovietică, după vizita efectuată de scriitor în Uniune.

224. Există o sugestie pe care o propune Mircea Iorgulescu, cu reticenţa faptului neacoperit documentar, că Panait Istrati ar fi putut juca un rol ceva mai apăsat politic pe lângă Cristian Racovski, acela de „curier secret". Cazul similar în epocă îl oferă Valeriu Marcu, fiul reprezentantului în România al societăţii germane AEG, care joacă acest rol pentru Racovski în comunicarea sa cu Lenin. Ipoteza de lucru ţine de fapt de integrarea lui Racovski într-un cerc puternic al conspiraţiei care-l include şi pe Alexander Helphand-Parvus, revoluţionar rus radical care mediază relaţia lui Lenin cu guvernul german, înlesnind întoarcerea acestuia în Rusia la momentul oportun şi chiar finanţând partidul bolşevic. Un argument în sprijinul ipotezei lui Mircea Iorgulescu ar fi că Panait Istrati mai făcuse oficiile de curier special pentru Racovski în 1910, când îi transmite acestuia în Bulgaria, unde se afla expulzat temporar de către guvernul român, o corespondenţă confidenţială din partea liderilor socialişti români. În afară de faptul că Istrati trecuse fraudulos graniţa, aventura trebuie să-i fi produs satisfacţie, Istrati se întoarce cu răspunsul lui Racovski. Prin urmare, se putea avea încredere în el, nu numai ca publicist ardent, ci şi ca om de acţiune. Chiar dacă a avut vreun rol, acesta nu putea fi decât unul minor, Istrati era mai întâi un justiţiar şi un moralist integru pentru a putea fi şi un jucător în culisele politicii mondiale.

225. Mircea Iorgulescu deconstruieşte discursul critic vaticinar al lui Panait Istrati, subliniind motivaţiile de profunzime ale scriitorului, disociindu-l pe acesta de „vina" de a se fi raliat tezelor cominterniste privitoare la Unirea din 1918, confirmată prin tratatele de pace din 1920, dar considerată în tezele invocate drept „anexiune" imperialistă. „Incontestabilă, apropierea dintre atitudinile lui Istrati şi ceea ce avea să devină platformă politică oficială a cominternului ţine astfel mai puţin de o pretimpurie

înregimentare sau de o adeziune cu implicații ideologice, cât de o afinitate situată predominant, de nu şi exclusiv, în spațiul sensibilitățiii. O sensibilitate de revoltat, căreia socialismul îi oferise o formă şi un cadru şi pentru care bolşevismul apărea ca o soluție certă de realizare a utopiei" (Mircea Iorgulescu, *Celălalt Istrati*, Polirom, Iaşi, 2004, p. 212). Perspectiva lui Istrati, una internaționalistă, îmbrățişând orizonturile unei umanități generice sub semnul mesianic al bolşevismului în floare, trece magnific pe lângă evenimentul în sine, sesizându-i abil dedesubturile. Se poate spune că Panait Istrati nu vede pădurea din cauza copacilor, nu sesizează *somația tragică* (H.-R. Patapievici) a momentului, şansa istorică pe care România o are, al cărei interes ar trebui să treacă dincolo de asumarea victoriei de către partidele istorice. Partidul Conservator, care îşi are contribuția sa la eveniment, va dispărea după Unire. Analiza resortului intim care declanşează filipica funcționează la Mircea Iorgulescu parțial ca o disculpare a scriitorului idealist, uitând faptul că dincolo de bunele intenții opiniile exprimate nu oblic, în spațiul livresc, ci tranzitiv, tranşant în publicistică, fie ele şi ale unui spirit mare precum Panait Istrati, pot avea consecințe dramatice. Faptul că scriitorul şi le asumă eroic nu exclude influența nocivă a unora dintre ele, entuziasmul lipsit de discernământ şi lipsa unui control mai atent al afectelor conduce adesea la confiscarea propriului discurs în beneficiul unor interese meschine şi străine de chiar premisele acelui nobil discurs.

226. P. Istrati, *Spre altă flacără. Spovedanie pentru învinşi*, trad. şi cuvânt înainte Alexandru Talex, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 13

227. Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică*, ediție îngrijită de Ion Ursulescu, Humanitas, vol. II, Bucureşti, 2004.

228. Boris Souvarine, *Panait Istrati et le communisme*, *apud* Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, antologie şi prefață de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 213.

229. Monique Jutrin-Klener, *Panait Istrati, un chardon déraciné*, François Maspero, Paris, 1970, pp. 81–82.

230. Panait Istrati, *Spovedanie...*, p. 19.

231. O plecare în pripă (apărut prima oară în *Monde*, 16 iun. 1928) în *Panait Istrati. Trei decenii de publicistică. Între banchet şi ciomăgeală, 1919–1929*, vol. II, Humanitas, Bucureşti, 2005, pp. 356–357. Acest articol face parte dintr-o serie de şapte episoade apărute toate în *Le Monde*, scrise la Odessa şi la Ialta, în mart. 1928, cu titlul generic de „Notes et reportages d'un vagabonde du monde". Vezi nota 1, p. 348.

232. „Cristian Racovski", în *Panait Istrati. Trei decenii de publicistică. Între banchet şi ciomăgeală, 1919–1929*, vol. II, ed. cit., p. 271. Articolul, scris în februarie 1927, nu a mai apărut în revista *Ogoniok* din U.R.S.S., deoarece Racovski căzuse în dizgrație. Vezi nota 1, p. 264.

233. Putem lua ca reper şi cele două scrisori pe care Istrati le trimite tovarăşului Gherson, secretarul G.P.U.-ului, datate Novîi Afon (Abhazia), 4 decembrie 1928, şi Hotel Passage (Moscova), 19 decembrie 1928, şi pe care Romain Rolland îi solicită să nu le publice. Panait Istrati se întoarce la Paris pe data de 15 februarie 1929.

234. „Mărturia unui scriitor proletar. Panait Istrati ne vorbeşte“, în *Panait Istrati. Trei decenii de publicistică. Între banchet şi ciomăgeală, 1919–1929*, vol. II, ed. cit., p. 412. Interviul a fost luat de Magdeleine Paz şi publicat în *Contre le Courant* pe 23, 25 februarie. Chiar titlul publicaţiei în care apare spune ceva despre poziţia în care se plasează Istrati după revenirea din Uniunea Sovietică.

235. Édouard Raydon, *Panaït Istrati, vagabond de génie*, Les Éditions Municipales, Paris, 1968, p. 121.

236. Vezi Monique Jutrin-Klener, *Panait Istrati un chardon déraciné*, François Maspero, Paris, 1970, p. 84.

18 Amicii U.R.S.S., A.R.L.U.S. şi alte legături cu U.R.S.S.

237. În română, termenul nu este poate cel mai fericit ales, cuvântul „amic“ este un termen căruia opera lui Caragiale îi conferă o conotaţie aparte, spre deosebire de sinonimul său, prieten. „Amicul“ caragialean este un versatil, de fapt, un inamic.

238. Adrian Cioroianu realizează un studiu de caz, în volumul *Pe umerii lui Marx*, privitor la constituirea şi funcţionarea acestei asociaţii atât în ipostaza sa interbelică, sub numele de *Amicii U.R.S.S.*, cât şi în perioada sa postbelică după 1944, sub numele de *A.R.L.U.S.* (Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică). Informaţiile privind asociaţia *Amicii U.R.S.S.* provin din acest studiu.

239. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, trad. din engleză de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2006, pp. 454–455.

240. Adrian Cioroianu, *op. cit.*, pp. 116–117.

241. N.N. Matheescu, *U.R.S.S. Istoricul revoluţiei ruseşti*, Editura „Revista de Studii Socilogice şi Muncitoreşti“, Bucureşti, 1934, p. 3.

242. *Ibidem*, p. 6.

243. *Ibidem*, p. 9.

244. *Ibidem*, p. 15.

245. Ion Sachelarescu, *Francmasoneria sau Sinagoga Satanei în lumina Sfintei Scripturi şi în planul anticreştin şi antinaţional al evreimei. (Cu liste de masoni şi amici ai U.R.S.S. din România)*, Tip. Românească C. Ştefănescu, Bucureşti, 1941.

19 Sahia – pionierul călătoriilor în U.R.S.S.

246. Alexandru Sahia, *op. cit.*, p. 3.

247. Un studiu avizat asupra a ceea ce vede Alexandru Sahia în U.R.S.S. îi aparţine lui Ioan Stanomir, „Un om aşteaptă răsăritul...“, în *Explorări în comunismul românesc*, vol. II, Polirom, Iaşi, 2004, pp. 83–138.

248. Gh. Dinu, „Alexandru Sahia“, în *Lupta de clasă*, anul XXXVII, nr. 8, 1957, pp. 76–83), *apud Alexadru Sahia interpretat de...*, antologie, prefaţă, cronologie şi bibliografie de Emil Vasilescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1976.

249. Cu Eugen Jebelanu susţinuse rubrica „Mişcarea literară“ în ziarul *Rampa* între 6 martie şi 23 mai 1931, un alt temei al apropierii dintre cei doi scriitori cu vederi de stânga.

250. „Veni-va de la Răsărit./ Am fost în țara-i fără moarte. // [...] Hei, ce-am văzut!... Mă, frate, noaptea-i mică/ Să-ți spun ce e puterea bolşevică". Eugen Jebeleanu, *În satul lui Sahia*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1952, pp. 30, 33.

251. Saşa Pană, „Alexandru Sahia, un antemergător", în *Veac nou*, Organ săptămânal al Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu U.R.S.S., anul I, nr. 37, duminică 18 aug. 1945, p. 8.

252. *Veac nou*, anul II, nr. 37, sâmbătă 17 aug. 1946, p. 7.

253. Vezi şi Pompiliu Marcea, *Alexandru Sahia*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961, p. 16.

254. *Veac nou*, anul I, nr. 1, duminică 10 dec. 1944, p. 12.

255. George Macovescu, *Viața şi opera lui Alexandru Sahia*, EPLA, Bucureşti, 1950, p. 61.

256. *Ibidem*, p. 59.

257. *Ibidem*, pp. 59, 61.

258. Pompiliu Marcea, *op. cit.*, pp. 20–21.

259. *Ibidem*, p. 52.

260. *Ibidem*, p. 49.

261. *Ibidem*, p. 48.

262. *Ibidem*, p. 46.

263. *Ibidem*, p. 46–47.

264. *Ibidem*, p. 48.

265. Emil Vasilescu, *Al. Sahia dimensiuni şi repere*, Editura Minerva, Bucureşti, 1979, p. 136. Ironic, *U.R.S.S. azi* este singurul volum apărut sub semnătura lui Sahia înainte de moartea sa prematură, consacrarea sa scriitoricească vine de la această carte, la care s-a adăugat o operă adunată ulterior în volume.

266. *Ibidem*, pp. 138–139.

20 Alt pionier al călătoriilor în U.R.S.S. – M. Gh. Bujor

267. „Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. Impresii şi aprecieri din marele stat sovietic de M.Gh. Bujor", în *Veac nou*, anul I, nr. 37, duminică 18 aug. 1945.

268. M.Gh. Bujor, *U.R.S.S. Impresii de călătorie*, Bucureşti, 1944, p. 10.

269. *Ibidem*, p. 11.

21 U.R.S.S. după 15 ani

270. *Veac nou*, anul I, nr. 1, duminică 10 dec. 1944, p. 1.

271. B. Zaharescu, „Martiriul unei cărți despre Uniunea Sovietică şi a autorilor ei", în *Veac nou*, anul I, nr. 2, duminică 17 dec. 1944, p. 3.

272. *Orizont*, anul III, nr. 1–4, noiembrie 1946.

273. A. Gălățeanu, „Panait Muşoiu, un prieten devotat al Uniunii Sovietice", în *Veac nou*, anul I, nr. 31–32, duminică 8 iul. 1945.

274. Radu Savin, Victor Florescu, *U.R.S.S. după 15 ani*, Biblioteca Revistei Ideei, Bucureşti, 1932, p. 7.

275. *Ibidem*, p. 7.

276. Autorul, care călătorise şi în Camerun, şi în China, nu era deloc favorabil U.R.S.S., ci păstra distanţa sanitară a unui reporter dublat de un romancier.

277. Radu Savin, Victor Florescu, *op. cit.*, p. 92.

278. *Ibidem*, p. 112.

279. *Ibidem*, p. 139.

280. *Ibidem*, p. 141.

22 *Le Nouveau Régime* – zorii unor noi călătorii

281. O analiză pertinentă a transferului de putere în România postbelică o găsim atât la Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc 1948–1965*, traducere de Lucian Leuştean, cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română, Polirom, Iaşi, 2001, cât şi la Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate, op. cit.*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, postfaţă de Mircea Mihăieş, Polirom, Iaşi, 2005.

282. Cu acest prilej, cu un prim lot, este condamnat la şapte ani de muncă silnică filozoful român Mircea Vulcănescu. Nici unul dintre membrii marcanţi ai intelectualităţii româneşti nu protestează. Acesta va muri la scurt timp în închisoare.

283. Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 73.

284. Vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, ed. cit., pp. 119–128.

285. Printre primele victime, Ştefan Foriş este eliminat în stil mafiot, ucis cu o rangă. Ulterior şi mama acestuia va fi executată în aceeaşi manieră brutală, corpul ei fiind aruncat în apa râului Criş, cu pietre de moară legate de gât.

286. Soţul acesteia fusese deja eliminat din schemă, executat de sovietici în timpul Marii Epurări având ca pretext asasinarea lui Serghei Kirov comandată de Stalin. În ceea ce priveşte biografia Anei Pauker vezi Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere Ioana Gagea, Cristina Pupeza, Polirom, Iaşi, 2002 şi cartea de memorii a lui Gheorghe Brătescu, *Ce-a fost să fie*, Humanitas, Bucureşti, 2003.

287. Pentru analiza detaliată a fenomenului politic a se vedea Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit.

288. În climatul de răcire tot mai pronunţată a acestor relaţii, va fi repusă pe tapet chestiunea legată de Basarabia, iar după decenii bune de prohibiţie va fi scoasă la lumină poezia *Doină* a lui Mihai Eminescu, voce a unei autorităţi profetice, unde rusul-muscalul apare ca un invadator-barbar venit din stepele asiatice pentru a distruge o civilizaţie autentică, deja constituită. La cenaclul Flacăra al lui Adrian Păunescu, celebrul poet de curte al lui Ceauşescu, dar şi un animator talentat, sunt cântate „cu voie de la poliţie“ cântece patriotice legate de Basarabia, cu un pronunţat caracter militant. Încercările recente de reabilitare a bardului ceauşist fac abstracţie de rolul nociv jucat de acesta în edificarea cultului personalităţii dictatorului comunist, cât şi în falsificarea autenticului sentimentului naţional al tinerei generaţii.

289. Interesant şi simptomatic din acest punct de vedere este romanul lui Marin Preda, *Delirul*, unde imaginea mareşalului apare în antiteză cu monarhia devirilizată.

290. Totuşi, cupletul său a rămas memorabil: „Rău era cu «*der*, *die*, *das*»/ Da-i mai rău cu «davai ceas»/ De la Nistru pân'la Don/ Davai ceas, davai palton/ Davai ceas,

davai moşie/ Haraşo, tovărăşie." Nu este dificil să ne imaginăm ce soartă ar fi avut Constatin Tănase în cadrul „democrației populare" după 1947.

291. Despre utilizarea propagandistică a acestei figuri simbolice, poetul romantic Mihai Eminescu, a se vedea eseul lui Paul Cernat, „În numele lui Eminescu", din *Explorări în comunismul românesc*, vol. I şi II, Polirom, Iaşi, 2004, 2005.

23 U.R.S.S. după 1945

292. *Veac nou*, anul I, nr. 3, duminică 24 dec. 1944, p. 3.

293. Articolul este semnat A.J., probabil de la Athanase Joja, în *Veac nou*, anul I, nr. 2 duminică 17 dec. 1944, p. 7.

294. Adrian Cioroianu face de altfel o analiză atentă a caracterului sistemic al acestei organizații care instituie un control strâns asupra elitei intelectuale şi instituționale româneşti. „Tabloul secțiilor A.R.L.U.S. arată o ramificare ce depăşeşte pretențiile sau necesitățile unei obişnuite organizații de prietenie între două state. Nu riscăm deloc afirmând că A.R.L.U.S. rivalizează acum, prin multilateralitatea preocupărilor sale, cu Universitatea şi cu Academia, instituții pe care, de altfel, le va depăşi în complexitate. În fapt, în scurt timp va deveni evident că structura A.R.L.U.S. este reconstituirea mimetică a modelului funcțional ce stă la baza statului român însuşi, cu toate componentele sale: de la Biserică la Armată, cei ce fac legile şi cei ce le respectă, economia şi învățământul, presa şi arta, cultura şi sportul etc. Începând din 17 decembrie 1944, România are un guvern paralel (pe lângă Comisia Aliată de Control şi guvernul propriu-zis), deocamdată virtual, dar care nu peste mult timp, printr-o suită de selecții şi fuzionări controlate cu infinită atenție, va îngloba conducerea reală a statului. A.R.L.U.S. este o largă pepinieră de cadre a căror plantare, în diverse domenii spre care aceştia pot emite pretenții, nu aşteaptă decât momentul politic propice" (pp. 123–124).

295. *A.R.L.U.S. Activitatea în cifre şi imagini 20 mai 1945,* Imprimeriile Independența, 1945, p. 23. Cartea cuprinde 8 fotografii-portret: M.S. Regele Mihai, Lenin, Mareşalul V.I. Stalin, M.I. Kalinin, V. Molotov, A.I. Vîşinski, V.S. Kemenov, prof. dr. C.I. Parhon, garanți ai noii asociații. De asemenea, elocvent-ritualică este şi telegrama A.R.L.U.S.-ului trimisă Mareşalul Stalin cu prilejul zilei constituției sovietice, care se încheie elocvent cu sloganele: „Trăiască Constituția Sovietică, Trăiască marele popor Sovietic, Trăiască prietenia Româno-Sovietică, Trăiască Mareşalul Stalin" (p. 8). Deja „Amicii U.R.S.S." îşi însuşiseră jargonul encomiastic adecvat.

296. *Ibidem*, p. 6.

297. V. Kemenov, *Descompunerea artei burgheze*, Editura Ziarului „Scânteia", Bucureşti, 1947. Alături de broşura lui Andrei Jdanov, *Raport asupra revistelor „Zvezda" şi „Leningrad"*, Editura Partidului Comunist Român, Bucureşti, 1947 vor constitui rețeta care va servi unui alt celebru publicist, Sorin Toma, pentru elaborarea unui atac exemplar asupra poetului „burghez" Tudor Arghezi, atac ce va da semnalul unei campanii de eliminări spectaculoase din viața culturală românească a unor personalități care nu aderaseră la regimul comunist şi care erau astfel potrivnice ocupației sovietice. Antisovietismul va fi socotit ca o crimă de lesmajestate.

298. *Veac nou,* anul I, nr. 25–26 duminică 3 iun. 1945, p. 20.

299. *Veac nou*, anul I, nr. 31–32 duminică 8 iul. 1945.

300. Interviu apărut în *Scânteia*, Seria III, anul XVI, nr. 465, sâmbătă 2 mart. 1946, sub titlul „Am avut impresia că păşesc pe alt pământ şi străbat alte privelişti".

301. Athanase Joja „Un prieten al U.R.S.S. Romain Rolland", în *Veac nou*, anul I, nr. 5 duminică 7 ian. 1945, p. 5.

302. *Ibidem*, p. 5.

24 Constituţia U.R.S.S. între evanghelie şi ghid turistic

303. *Veac nou*, anul II, nr. 1, sâmbătă 8 dec. 1945, p. 2.

304. *Ibidem*, p. 6.

305. Mihail Sadoveanu, *Lumina vine de la Răsărit*, Editura „Cartea Rusă", A.R.L.U.S., Bucureşti, apr. 1945.

306. Idem, *Caleidoscop. Impresii din Uniunea Sovietică*, Editura de Stat, Bucureşti, 1946, p. 21.

307. G. Călinescu, *Kiev, Moscova, Leningrad*, Editura pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1949.

308. Cezar Petrescu, *Însemnări de călător. Reflecţii de scriitor*, Editura Cartea Rusă, Bucureşti, 1958.

309. *Veac nou*, nr. 1, anul III, sâmbătă 7 dec. 1946, p. 1.

25 Trădarea cărturarilor – scurtă anamneză asupra unei abdicări morale

310. Leszek Kołakowski, *Principalele curente ale marxismului*, vol. III (*Prăbuşirea*), trad. din limba engleză de S.C. Drăgan; prefaţă de Vladimir Tismăneanu, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010, p. 74.

311. Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, traducere de Laura Lipovan, Polirom, Iaşi, 1997, p. 28.

312. *Ibidem*, p. 78.

313. *Ibidem*, p. 78.

314. Bernard-Henri Lévy, *Cadavrul răstunat. Stânga la răscruce*, trad. din limba franceză de Ioana Ilie, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2009, p. 50.

315. Raymond Aron, *Opiul intelectualilor*, ediţia a II-a, trad. din limba franceză de Adina Diniţoiu, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008, p. 58.

316. *Ibidem*, p. 58.

317. Gabriel Liiceanu, *Despre ură*, Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 117.

318. *Ibidem*, p. 118.

319. *Ibidem*, p. 119.

320. *Ibidem*, p. 104.

321. Vezi Eugen Negrici, *Literatura română sub communism – Poezia*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2003 şi *Literatura română sub communism – Proza*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2006.

322. Robert Conquest, *Marea teroare. O reevaluare*, trad. din engleză de Marilena Dumitrescu, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 366.

323. Monica Lovinescu, „Puterea şi scriitorii", în *Etica neuitării*, antologie şi prefaţă de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 185.

324. *Ibidem*, p. 188.

325. „Pentru că maghiarii şi polonezii avuseseră această mişcare de stânga foarte consistentă, cu serioasă participare intelectuală. Au avut-o în mod constant de-a lungul întregii perioade dintre cele două războaie mondiale. Aveau o tradiție care era a lor, a maghiarilor, a polonezilor, nu au simțit-o niciodată *implantată de o putere străină* în momentul în care au intrat în zona de ocupație sovietică. Ei aveau *propria* lor mişcare şi în atari condiții aveau şi nuanța care îi diferenția în interiorul «blocului» din care făceau parte – şi de care noi fusesem pur şi simplu absorbiți şi, ca atare, aliniați „din oficiu". (Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 145–146).

326. Vezi Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ed. cit., pp. 58–59.

327. Czesław Miłosz, *Gândirea captivă*, trad. din polonă de Constantin Geambaşu, prefață de Vladimir Tismăneanu, postfață de Włodzimierz Bolecki, Humanitas, Bucureşti, 2008.

328. *Ibidem*, p. 128.

329. Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conştiința românească*, Editura Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1998.

330. George Ardeleanu, *Nicolae Steindhardt şi paradoxurile libertății*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2009.

331. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (editori), *Comisia prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Humanitas, Bucureşti, 2007, p. 309. A se vedea întreg capitolul „Ideologie şi teroare. Monopolul asupra vieții culturale" (pp. 308–331).

26 Cooperarea scriitorilor români după 1945 şi călătoria-delegație sau hagialâcul

332. Virgil Ierunca, *Româneşte*, Humanitas, Bucureşti, 2010, p. 213.

333. *Ibidem*, p. 214.

334. Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940–1975)*, prefață de Ion Cristoiu, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999. Cum era de aşteptat, Mihai Beniuc a pus între paranteze rolul de culturnic nociv pe care l-a jucat în timpul obsedantului deceniu.

335. Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, ed. cit., 2008, p. 36.

336. *Ibidem*, p. 41.

337. Cum se poate vedea există o reprezentanță intelectuală şi una muncitorească în organizarea evenimentului, a vizitei. Pe de o parte elita culturală a Rusiei Sovietice, pe de alta controlul muncitoresc asupra culturii.

338. A se vedea articolul lui Ion Pop, „Între Gheorghe Dinu şi Stephan Roll", în *România literară*, nr. 20, 2004.

339. *Veac nou*, anul II, nr. 16, sâmbătă 23 mart. 1946.

340. *Veac nou*, anul II, nr. 22, sâmbătă 4 mai 1946, p. 2.

341. *Veac nou*, anul II, nr. 13, sâmbătă 2 mart. 1946, p. 1.

342. Ge. Călinescu, *op. cit.*, pp. 8–9.

343. *Veac nou*, anul III, nr. 2, sâmbătă 14 dec. 1946.

344. Articolul cu acest titlu îi aparține lui Ion Simuț (*România literară*, nr. 36, 2007). George Macovescu va parcurge scara ierarhică, îndeplinind funcția de președinte al Uniunii Scriitorilor între 1977 și 1981, ca ulterior să-l însoțească pe Ceaușescu în călătoriile sale în țările lumii a treia. Cutremurul din 4 martie 1977 îl găsește alături de Ceaușescu, aflat în vizită în Nigeria. Autor al unui *Jurnal* (Editura Domino, București, 2006), George Macovescu ar face parte din categoria „comuniștilor decepționați" spre deosebire de „comuniștii înverșunați" precum Dumitru Popescu, mâna dreaptă a lui Nicolae Ceaușescu. Oricum, amândoi au împărțit privilegiul de a se afla în preajma secretarului general. Pentru o mai bună poziționare a personajului în ecuația politică, a se vedea articolul lui Vladimir Tismăneanu, „PCR și fascismul stalinist", în *www.newspad.ro/SENATUL-EVZ-PCR-si-fascismul-stalinist, 250084.html.*

345. *Veac nou*, anul VIII, nr. 616, Vineri 13 dec. 1946.

346. *Ibidem.*

347. În acest sens, evoluția sa instituțională, cu arcanele ei, este evaluată cu acribie de către Cristian Vasile în *Literatura și artele în România comunistă 1948–1953* (cu o prefață de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, București, 2010). Istoricul remarca menajarea liderului social-democrat chiar în condițiile în care asaltul împotriva ministerelor conduse de ei este amânat din considerente tactice. O explicație cred că se găsește și în această formulă viatică de adeziune informală a scriitorului care-și consolidează cum poate poziția tot mai fragilă politic.

348. Ion Pas, *Noi în U.R.S.S. Kiev, Moscova, Leningrad*, Editura Socec & Co., S.A.R., București, 1947, pp. 7–8.

349. *Ibidem*, p. 8.

350. Dr. Petru Groza, *Am văzut cu ochii Țara Păcii*, vol. I, Editura Cartea Rusă, București, 1954. vol. II, 1956, p. 8

351. *Ibidem*, p. 22.

352. *Ibidem*, p. 23.

353. *Ibidem*, p. 15.

354. Gheorghe Dinu, „Cunoașterea Uniunii Sovietice", în *Veac nou*, anul III, nr. 5, sâmbătă 11 ian. 1947, p. 2.

355. „Urmele războiului în Uniunea Sovietelor. Conferința d-lui Tudor Teodorescu-Braniște la Ateneul Român", în *Jurnalul de dimineață*, nr. 611, anul VIII, sâmbătă 7 dec. 1946.

356. Miron Constantinescu, „Nou realism românesc. Geo Bogza: Țări de piatră, de foc și de pământ", în *Cadran*, anul I, nr. 3, seria a 2-a, nov., 1939, pp. 1–3. *Apud Geo Bogza interpretat de...*, Eminescu, București, 1976, p. 52.

357. Geo Bogza, *Oameni și cărbuni în Valea Jiului*, Editura de Stat, București, 1947.

358. Idem, *Meridiane sovietice*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1953.

359. Virgil Ierunca, *Dimpotrivă*, Humanitas, București, 1994, p. 272 (scris în sept. 1988).

360. Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Editura Compania, Bucureşti, 2004.

361. Tudor Arghezi, *Din drum...*, Editura Cartea Rusă, Bucureşti, 1957, p. 7.

362. Virgil Ierunca, *Româneşte*, ed. cit., p. 136.

363. *Scânteia*, 8 aug. 1956, p. 8.

364. *Ibidem*, p. 28.

365. *Ibidem*, p. 6.

366. *Veac nou*, anul II, nr. 16, sâmbată 23 mart. 1946, p. 11.

367. Vezi Oana Soare, *Petru Dumitriu & Petru Dumitriu*, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă. Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", Bucureşti, 2008. La rândul ei, mărturia scriitorului este elocventă în acest sens: „Eu jucam un joc. Jucam «aşa cum se joacă» – cum se spune pe româneşte. Aşa am jucat, pe muzica lor, fiind din ce în ce mai hotărât."

368. Geo Şerban, „Grandoare şi degradări ale devenirii lui Petru Dumitriu", în *Lettre Internationale*, nr. 68, iarna 2008–2009, pp. 59–67.

369. Vezi şi Angelo Mitchievici în „Prefaţă" la Pavel Chihaia, *Opere*, vol. I, Editura Ex Ponto, Constanţa, 2010. Considerat ca o trădare a vocaţiei sale de scriitor şi a generaţiei din care făcea parte, gestul de obedienţă al lui Petru Dumitriu nu a fost niciodată iertat de Pavel Chihaia, aşa cum acesta mărturiseşte într-un interviu: „Nefericirea pentru noi a fost «colaborarea» lui Petru Dumitriu; a avut o mare vocaţie, pe care a pângărit-o."

370. A. E. Baconsky, *Remember. Jurnal de călătorie*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968, p. 246.

371. *Ibidem*, pp. 266–267.

372. *Ibidem*, p. 271.

PARTEA A PATRA

27 Prima impresie – experienţa frontierei, rituri de trecere sovietice

373. Alfred Fabre-Luce, *Russie 1927*, Bernard Grasset, Paris, 1927, p. 19.

374. *Ibidem*, p. 20.

375. *Ibidem*, pp. 21–22.

376. Luc Durtain, *L'autre Europe. Moscou et sa foi*, Gallimard, Paris, 1928, pp. 19–20.

377. Avem în cazul lui Luc Durtain, Georges Duhamel, Andrée Viollis etc. un interesant serial semnat de Ştefan Cazimir în *România literară* cu titlul „Minciuna vine de la Răsărit".

378. *Ibidem*, p. 21.

379. Andrée Viollis, *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, Librairie Gallimard, Paris 1927, pp. 19–20.

380. Henri Membré, *Un occidental en U.R.S.S.*, Les Édition Denoël et Steele, Paris, p. 12.

381. Pierre Dominique, *Oui, mais Moscou...*, Librairie Valois, Paris, 1931, p. 8.

382. Henri Béraud, *Ce am văzut la Moscova*, p. 19.

383. *Ibidem*, p. 1.

384. *Ibidem*, p. 26.

385. *Ibidem*, p. 27.

386. Alexandru Sahia, *op. cit.*, p. 9.

387. *Ibidem*, p. 10.

388. *Ibidem*, pp. 11–12.

389. I. Manu, *op. cit.*, pp. 12–13.

390. Geo London, *Elle a dix ans, la Russie rouge!*, Arthème Fayard et Cie, Éditeurs, Paris, 1927, p. 7, 9.

391. Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică. Între banchet și ciomăgeală 1919–1920*, vol. II, Humanitas, București, 2005, pp. 301–302.

392. Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși*, pp. 40–41.

28 „Dumnezeu a murit!" – Muzeele antireligioase

393. Radu Savin, Victor Florescu, *op. cit.*, p. 123.

394. *Ibidem*, pp. 123–124.

395. *Ibidem*, p. 124.

396. Alexandru Sahia, *op. cit.* O succintă analitică punere în ecuație a rolului jucat sau mai precis conferit lui Alexandru Sahia îl oferă Stelian Tănase în articolul său „Stafia lui Sahia" (*Idei în Dialog*, nr. 3 dec. 2004, pp. 20–21). După mărturiile lui Petre Pandrea din *Memoriile mandarinului valah*, Sahia și-ar fi scris cartea înainte de a vizita U.R.S.S., prin urmare aceasta e în bună măsură contrafăcută, rodul unei munci de laborator. Este posibil ca acesta s-o mai fi bricolat înainte de a o da la tipar. În mod cert, din ea lipsește episodul detenției sale într-o închisoare sovietică, Lubianka, scriitorul fusese arestat de GPU, luat – ironie a sorții – drept spion român. O bună parte din călătoria sa în Uniunea Sovietică și-ar fi petrecut-o în închisoare, fiind conjurat de prietenii săi comuniști să nu divulge acest lucru pentru cauza socialismului în România. Mă interesează nu atât experiența reală a lui Sahia, ci felul în care forjează o astfel de experiență lucrând probabil după model.

397. André Siniavski, *La civilisation soviétique*, traduit du russe par Annie Sabatier et Catherine Prokhoroff, Albin Michel, 1988.

398. *Ibidem*, p. 24.

399. Spațiul privilegiat acordat acestui subiect în cartea sa are și o altă explicație. Sahia e un răspopit, după doi ani de călugărie petrecuți la Cernica, unde primise numele monahicesc de Sahia, renunță și din călugăr devine comunist. Sahia e un caz elocvent, tipic, de convertit care-și reorientează fidelitățile către cauza proletariatului, din perspectiva unui activism care nu se împăcase niciodată cu tihna monahală.

400. Alexandru Sahia, *op. cit.*, pp. 54–55.

401. *Ibidem*, pp. 61–62.

402. Sahia nu precizează dacă se acordă sau nu și dispensă de vârstă, oricum, copilăria nu mai reprezintă o barieră atunci când este vorba de Partid. Pavlik Moruzov,

copilul nou, exemplar al unei lumi noi, îşi denunţă tatăl şi pe câţiva din vecini pentru că ascund o parte din cota pe care o datorează Sovietelor, manifestare ostilă care este pedepsită exemplar. Aceştia vor fi deportaţi. În U.R.S.S., copilul are rapid acces la maturitate şi la gesturile ei decisive, implicând viaţa şi moartea.

403. Alexandru Sahia, *op. cit.*, pp. 60–61.

404. Autor al unor romane critice, dar fără venin, de un comic savuros asupra vieţii monahale: *Călugări şi ispite* (1928), *Duhovnicul maicilor* (1929) *Alegere de stareţă* (1932) etc.

405. *Ibidem*, p. 62.

406. *Ibidem*, p. 63.

407. *Ibidem,* pp. 65–66.

408. I. Manu, *op. cit.*, pp. 8–9.

409. André Gide, *Întoarcere...*, p. 110.

410. *Ibidem*, p. 108

411. I. Manu, *op. cit.*, pp. 32–33.

412. Édouard Herriot, *La Russie nouvelle*, J. Ferenczi et Fils, Éditeurs, Paris, 1922, pp. 252–253.

413. A. E. Baconsky, *op. cit.*, p. 285.

29 Colhozul şi sovhozul. Paradisurile ştiinţifice. Pavlov la lucru si reflexul bine condiţionat

414. Mai există o mărturie de data aceasta romanescă a scriitorului rus Vasili Grossman, cu romanul *Panta Rhei*, publicat la Humanitas în 1990.

415. Studiul care alcătuieşte prefaţa şi pe care l-am rezumat îi aparţine lui Adam Ulam, directorul „Centrului de studii ruse“ de la Universitatea Harvard.

416. Danilo Kiš, *Criptă pentru Boris Davidovici*, trad. din limba sârbă de Simeon Lăzăreanu, prefaţă de Adriana Babeţi, Polirom, Iaşi, 2009. Cu o ironie devastatoare, Danilo Kiš face paralela dintre „colosul“ culturii franceze, Herriot, remarcabil orator, nuanţat observator, rafinat intelectual şi „celălalt“, insignifiantul A.L. Celiusnikov, „gură-spartă, lăudăros şi afemeiat“, jucător de poker, care-l joacă admirabil pe popa ortodox oficiind slujba în catedrala Sfânta Sofia din Kiev redată pentru foarte scurt timp întrebuinţării iniţiale cu ocazia vizitei călătorului francez. Cartea îi este dedicată lui André Gide.

417. Miron Dolot, *Les affamés. L'holocauste masqué. Ukraine, 1929–1933*, Editions Ramsay, Paris, 1986, pp. 14–15.

418. Serghei Tretiakov, „O zi într-un kolkhoz din Kuban“, în *Bluze albastre*, nr. 3, anul I, duminică 10 iul. 1932, p. 5.

419. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 42–43.

420. *Ibidem*, p. 43.

421. Petru Dumitriu (Laureat al Premiului de Stat), *Pentru demnitatea şi fericirea omului (note dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1954.

422. Mihail Sadoveanu, *Caleidoscop...*, p. 53.

423. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 127–129.

424. S. Berliand, *Cum au fost create soiurile de plante cultivate în U.R.S.S.*, Editura Agro-Silvică de Stat, Bucureşti, 1953, pp. 146–155.

425. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S. Note şi impresii de călătorie*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1950, pp. 163–164.

426. Lucian Boia, în *Mitologia ştiinţifică a comunismului* (Humanitas, Bucureşti, 1999), face o analiză a substratului politico-ideologic al teoriei miciuriniste, singurul fapt pentru care „teoria" sa a fost validată şi a devenit doctrină.

427. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, pp. 262–263.

428. *Ibidem,* p. 265.

429. Vezi Angelo Mitchievici, „S.F.-ul în slujba construcţiei socialismului" în *Explorări în comunismul românesc*, ed. cit., vol. I.

430. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, p. 267.

431. *Ibidem*, pp. 277, 278.

432. Bulgakov publică o excelentă povestire, *Ouăle fatale* (*Diavoliada*, Univers, Bucureşti, 1999), în care putem citi mai mult decât un ictus ironic al scriitorului faţă de bombardamentul mediatic privind realizările de plan şi creşterea nemăsurată a producţiei. Savantul Vladimir Ipatievici Persikov, profesor de zoologie, un erudit intransigent picând în mod constant marxişti la examene, descoperă printr-un fericit, dar în cele din urmă nefast concurs de împrejurări un anumit mod de difracţie a luminii, o rază capabilă să acţioneze asupra deuteroplasmei, putând astfel să accelereze creşterea unor organisme. Ideea în sine nu are nimic măreţ, Bulgakov îl citise cu atenţie pe un H.G. Wells, de exemplu, însă dezvoltarea ei în contextul politic dat e plină de maliţie şi subtilitate. Persikov devine celebru peste noapte, intră în atenţia poliţiei secrete, a GPU-ului, dar şi a unor instanţe străine care doreau să speculeze descoperirea savantului rus. Raza sa este botezată „raza roşie". Se scontează eficienţa care ar avea-o pentru un colhoz stalinist un astfel de stimul. Dar efectul acestuia asupra animalelor e devastator, faptul se petrece la sovhozul numit sugestiv „Raza Roşie", acestea cresc nemăsurat şi societatea sovietică se vede ameninţată de găini şi râme ajunse la proporţii gigantice. Invazia păsăretului multilateral dezvoltat pare de nestăvilit, catastrofa e oprită doar de un ger năprasnic la care noile produse ale „razei roşii" nu apucaseră să se adapteze darwinist. Atât profesorul, cât şi asistentul său sunt linşaţi de masele furioase. Capacitatea de dezvoltare a colhozurilor în viziune modelată admirativ de scriitorii români face actualitatea nuvelei lui Bulgakov.

433. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1962, p. 69.

434. *Ibidem*, pp. 64–67.

435. *Ibidem*, p. 201.

436. *Ibidem*, p. 204.

437. Zaharia Stancu, *op. cit.*, p. 159.

438. *Ibidem*, p. 102.

439. Georges Duhamel, *Le Voyage de Moscou*, pp. 102–103.

440. Academicianul D. Danielopolu menţionează o deplasare anterioară în U.R.S.S., în 1949, cu ocazia centenarului zilei de naştere a omului de ştiinţă rus Ivan Petrovici

Pavlov, devenit, alături de savanţi precum Miciurin sau Lîsenko, un reprezentant al cuceririlor ştiinţei sovietice.

441. *Învăţătura lui I.P. Pavlov baza înfloririi ştiinţelor medicale. Conferinţe ale membrilor delegaţiei medicale din R.P.R. care au vizitat U.R.S.S.*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1952, p. 11.

442. *Ibidem*, p. 122.

443. Geo London, *Elle a dix ans, la Russie rouge!*, Arthème Fayard et Cie, Éditeurs, Paris, 1927, p. 30.

444. André Gide, *Întoarcerea...*

30 Metropolitanul – cele 1001 de nopţi sovietice

445. Constantin Burducea, „Adevărul despre Biserica şi Poporul Pravoslavnic din U.R.S.S. văzut la faţa locului", în *Veac nou*, anul I, nr. 16 duminică 18 mart. 1945, p. 11.

446. *Veac nou*, anul I, nr. 31–32, duminică 8 iul. 1945, p. 3.

447. *Ibidem*, p. 73.

448. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 31–33.

449. *Ibidem*, p. 33.

450. Mikhail Epstein, *op. cit.*, pp. 180–181.

451. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 33–35.

452. Cezar Petrescu, *op. cit.*, pp. 90–91.

453. Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, p. 12.

454. Petre Nemoianu, *op. cit.*, pp. 34–35.

455. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1962, pp. 46–48.

456. *Ibidem*, p. 49.

31 Moscova şi Leningrad – feţele medaliei

457. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 26–27.

458. Vladimir Paperny, *Arhitecture in the Age of Stalin. Culture Two*, Translated by John Hill and Roan Barris in collaboration with the author, Cambridege University Press, 2002, p. 30.

459. *Contemporanul*, 7 sept. 1956.

460. Petru Groza, *Am văzut...*, p. 17.

461. În ceea ce priveşte o altă coincidenţă a opuselor servită ca paradox sovietic este remarcabil proverbul rus utilizat ca motto de către Zinoviev în cartea sa *Homo sovieticus*, menit să completeze oximoronul deja existent în text: „Vom lupta pentru pace până nu va mai rămâne piatră pe piatră." Regimul totalitar fondat pe exerciţiul sistematic al violenţei devine un garant al păcii şi echilibrului în Europa ameninţată de ascensiunea Germaniei naziste.

462. Zaharia Stancu, *Prin U.R.S.S.*, pp. 102–103.

463. Andrei Tudor, *Moscova. Reportaj despre metropola lumii noui*, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1947, p. 13.

464. Scarlat Callimachi, *Un călător prin U.R.S.S.*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1960, p. 44.

465. Mikhail Epstein, *op. cit.*, p. 29.

466. *Ibidem*, p. 29.

467. Marchizul de Custine, *op. cit.*, p. 61–62.

468. Pe râul Moscova se află un monument impresionant dedicat unuia dintre cei mai mari exploratori şi descoperitori, Cristofor Columb. Acesta descoperise o lume nouă, aşa cum Lenin era ipostaziat de Călinescu ca descoperitorul unui nou univers. Trupul gigantic al genovezului se înalță pe piramida construită din caravelele care l-au purtat departe, pe țărmul unui nou continent, mult visata Indie, America de azi. Columb ține în mână un document, poate harta noilor teritorii cărora le-a şi fost guvernator. Statuia lui Columb domină de departe întreaga Moscovă. Un mic detaliu însă, în locul capului lui Columb se află cel al lui Petru cel Mare.

469. Cezar Petrescu, *op. cit.,* p. 111.

470. André Gide, *Întoarcere...*, p. 38.

471. *Ibidem*, p. 35.

472. La Moscova se află reconstituită izba pe care Petru şi-ar fi construit-o el cu mâinile lui şi în care se spune că locuia temporar.

473. Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1956, p. 28, 29.

474. *Ibidem*, p. 31.

475. Pierre Herbart, *En U.R.S.S. 1936*, Gallimard, Paris, 1937, pp. 78–79.

476. Eugen Barbu, *Foamea de spațiu*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969, pp. 99–100.

477. *Ibidem*, p. 101.

32 Cetățile de foc – oraşele industriale. Oraşul şantier

478. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, pp. 5–6.

479. Anatole de Monzie, *op. cit*, 1931.

480. Trenurile personale care fac legătura între Moscova şi diferitele localități limitrofe mai poartă încă numele de *Elektricika*. În *Elektricika* întâlneşti populația de navetişti, oameni cu venituri modeste şi o serie de vânzători ambulanți care-şi prezintă marfa printr-o demonstrație cu ceva de *stand-up comedy*.

481. Anatole de Monzie, *op. cit.*, pp. 134–135.

482. *Ibidem*, pp. 168–169.

483. Remarcabil în acest sens este filmul lui Terry Gillian, *Brazil*, unde oraşul a devenit principalul inamic al eroului. În locul balaurului, oraşul-închisoare se înfățişează asemenea unui cavaler japonez în echipament tradițional, însă de dimensiuni copleşitoare, luptând cu eroul care-l întruchipează pe Icar.

484. *Ibidem*, pp. 186–187.

485. *Ibidem*, pp. 167–168.

33 Puşcăria-model şi condiţiile de locuit în U.R.S.S.

486. Leonte Ivanov, *Imaginea rusului şi a Rusiei în literatura română, 1840–1948*, Editura Cartier, Chişinău, 2004, p. 191, 192.

487. Ludovic Nadeau, *En prison sous la terreur russe*, Librairie Hachette, Paris, 1920, p. 17.

488. Geo London, *op. cit.*, p. 107.

489. *Ibidem*, p. 108.

490. *Ibidem,* p. 109.

491. *Ibidem*, p. 110.

492. În mare măsură piesa a avut un succes nebun, atât timp cât, în ciuda eşecului dezastruos al modelului sovietic, comunismul le mai apare europenilor ca o alternativă viabilă, în măsura în care i se aduc unele îmbunătăţiri.

493. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 124.

494. Bulgakov a locuit în acest fel câţiva ani. În bucătăria pe care o foloseau mai multe familii de muncitori aceştia se fabrica samagon, un fel de vodkă făcută în casă. Scriitorul era oripilat de vecinătatea acestor întreprinzători etilici. Se mai pot vedea în fotografii chipurile locatarilor care i-au fost vecini. Pe aceste chipuri se poate citi un primitivism care vine din noaptea timpului, feţe în care fruntea şerpuieşte extrem de timid între sprâncene şi implantul capilar. Drama locuinţelor, a delaţiunilor vizând adesea ocuparea unui spaţiu ceva mai mare, este ipostaziată în afacerea Rusakov pe care o face publică Panait Istrati.

495. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, pp. 127–128.

496. Vasile Ernu, *Născut în U.R.S.S.,* Polirom, Iaşi, 2006.

497. Petru Dumitriu, *Pentru demnitatea şi fericirea omului (note dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1954, p. 11.

34 Mumia faraonului Lenin

498. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, trad. din engleză de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 468.

499. Boris Groys, *Stalin – Opera de artă totală*, Traducere de Eugenia Bojoga şi George State, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2007, p. 55.

500. *Ibidem*, p. 55.

501. Deşi intrarea era liberă, cu un anumit program de vizitare, am renunţat să-l văd pe Lenin mumificat. Am privit însă coada de turişti curioşi. Pentru mulţi dintre ei atracţia nu o depăşea pe aceea pentru Disneyland. Despre mumie mi s-a spus că n-ar fi chiar aceea a lui Lenin, ci a unei sosii, sau, în altă variantă mai speculativă, că nu ar fi nici măcar vorba de o mumie, ci de un simulacru de ceară. Turiştii străini sunt încă foarte atraşi de această păpuşă încărcată de istorie ca o baterie reîncărcabilă, iar coada celor care doreau să-l vadă se prelungea până în dreptul intrării în Kremlin.

502. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, p. 38.

503. Marx îşi începe *Manifestul Partidului Comunist*, cu celebra frază: „O stafie bântuie astăzi prin Europa." Incarnată temporar de Lenin, acesta se întoarce la stadiul iniţial, cel spectral, de apariţie. În ciuda aspectului rizibil şi macabru pe care-l are chiar

şi un cadavru bine conservat, Duhamel înţelege că puterea lui Lenin constă de fapt în caracterul spectral al capacităţii de reprezentare pe care o are legenda Lenin.

504. *Ibidem*, pp. 163–164.

505. André Beucler, *Paysages et villes russes*, 4ème édition, Paris, Librairie Gallimard, Éditions de la Nouvelle Revue Française, pp. 68–69.

506. Geo London, *op. cit.*, pp. 40–41.

507. Romanele „balzaciene“ *Enigma Otiliei*, *Bietul Ioanide* sau *Scrinul negru* aduc în scenă caractere construite cu o sensibilă plasticitate defăimătoare. Numai că, deşi începe în acest registru, romancierul se corectează, revenind la tonul encomiastic corespunzător abordării personalităţii lui Lenin.

508. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 135–136.

509. Un alt tablou, care poate fi văzut la Galeria Tretiakov, este, de asemenea, edificator în ce priveşte poziţia periferică a lui Stalin în ierarhia de partid, după revoluţia din 1917, cât încă Lenin trăia. Tabloul are un puternic caracter genealogic înfăţişându-l pe Lenin în mijloc, centrul universului (sovietic), de la el pornind pe diagonală braţele unei stele, urmând distincţia ierarhică prin simpla dimensiune a personajelor. Se înţelege, Lenin este cel mai mare. La scară relativ redusă, ocupând un important loc trei, poate fi observat şi Stalin cu costumul lui de impiegat de mişcare. Altfel, Kalinin, Zinoviev, Kamenev, Troţki, cu barbişonul său, ocupă locurile imediat următoare în ierarhia de partid. Stalin avea să-i înlăture, pe rând, pe toţi ceilalţi.

510. Zaharia Stancu, *Călătorind...*, pp. 24–25.

511. Scarlat Callimachi, *op. cit.*, p. 9.

512. *Ibidem*, pp. 10–11.

513. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 51.

514. De altfel, imaginea lui Lenin este prezentă peste tot, de la statui, basoreliefuri, faţă, profil, la tricourile vândute pe *Starîi Arbat* turiştilor amuzaţi, unde Lenin îşi foloseşte degetele mijlocii de la ambele mâini pentru a-şi exprima satisfacţia de a fi tras pe sfoară întregul Occident.

515. Zinovy Zinik, „*Sots Art*“, în *Tekstura. Russian Essays on Visual Culture*, Edited and translated by Alla Efimova and Lev Manovich, with a Foreword by Stephen Bann, The University of Chicago Press, 1993, p. 73.

516. André Beucler, *op. cit.*, pp. 99–100.

517. Cezar Petrescu, *op. cit.*, p. 27.

518. Geo Bogza, *Meridiane Sovietice*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1956, p. 10.

519. Pe 14 aprilie 1932, poetul Vladimir Maiakovski se sinucide. Această sinucidere rămâne încă misterioasă, controversată. Cu dificultate pot fi găsite raţiunile acestui gest, altfel decât de a-l explica printr-o execuţie stalinistă. De altfel, nici Geo Bogza nu insistă asupra evenimentului şi nici măcar nu foloseşte cuvântul indezirabil, periculos, „sinucidere“, şi nu dintr-o reţinere pioasă. Era cel puţin straniu, în totală neconcordanţă cu entuziasmul colectiv, ca poetul raţiunilor luminoase şi al fervorilor revoluţionare ale umanităţii sovietice victorioase să se autosuprime.

520. Geo Bogza, *Meridiane Sovietice*, p. 16.

521. Vasul, denumit poetic de către Bogza „corabia“, poate fi văzut şi astăzi ancorat în apropierea ţărmului pe un braţ al Nevei. El nu a încetat să constituie pentru ruşi altceva decât simbolul unei mari victorii şi trece încă drept un obiectiv turistic.

522. Geo Bogza, *Meridiane Sovietice*, p. 34.

523. *Scânteia*, 6 sept. 1956, pp. 29–30.

524. G. Călinescu, *op. cit.*, p. 38.

525. Andrée Viollis, *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, Librairie Gallimard, Paris 1927, p. 29.

35 Gigantul Stalin – omul desăvârşit

526. Victor Erofeev, *Enciclopedia sufletului rus*, Paralela 45, Piteşti, 2003, traducere, note şi prefaţă de Iulian Ciocan, postfaţă de Ion Bogdan Lefter, p. 42.

527. Boris Souvarine, *Stalin*, trad. din franceză de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 13.

528. Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, ed. cit., p. 18.

529. André Siniavski, *op. cit.*, p. 112.

530. Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*, Vintage Books, A Division of Random House, Inc., New York, 2008.

531. André Siniavski, *op. cit.*, pp. 131, 134.

532. Boris Souvarine, *Stalin*, ed. cit., p. 16.

533. Boris Groys, *Stalin – Opera de artă totală*, p. 57.

534. La Biblioteca Academiei din Bucureşti, singurul loc unde cartea poate fi găsită, ea mai poartă încă menţiunea interzis pe copertă, pentru că Maurice Laporte critica sistemul din interior, ca şi Panait Istrati, ceea ce era intolerabil şi desigur extrem de riscant pentru comunişti, atât ca imagine, cât şi ca devoalare a unor mecanisme intime şi deloc ortodoxe ale sistemului.

535. Maurice Laporte, *Les mystères du Kremlin (Dans les Coulisses de la IIIème Internationale et du Parti Français)*, La Renaissance Moderne, Paris, 1928, pp. 175–176.

536. André Siniavski, *op. cit.*, p. 119.

537. *Viaţa lui Stalin, măcelarul din Rusia. Omoruri, jafuri, desfrâu*, Editura „Excelsior“, Bucureşti, 1941.

538. Numele are savoarea lui, fiind compus prin reunirea a două cuvinte din limba germană: *gutt* („bine, bun“) şi *mann* („bărbat“), împreună, „om bun“.

539. *Viaţa însângerată a lui Stalin, măcelarul roşu de la Kremlin*, ed. cit.

540. *Ibidem,* p. 13.

541. N.N. Matheescu, *op. cit.*

542. *Ibidem*, p. 88.

543. „Note din uniune“, în *Veac nou*, anul II, nr. 15, sâmbătă 16 mart. 1946, p. 5.

544. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, p. 12.

545. André Gide, *Întoarcere din Rusia*, în româneşte de Al. Mironescu, Vremea Editura Cultura Poporului, Bucureşti, pp. 68–69.

546. Henri Barbusse, *Staline. Un monde nouveau à travers un homme*, Ernest Flammarion, Paris, 1935, pp. 6–7.

547. Vezi eseul Angelo Mitchievici, „Eroul muncii şi metamorfozele inocenţei" din vol. *În căutarea comunismului pierdut*, ed. cit., pp. 125–148.

548. Fereastra biroului la care lucrează preşedintele, dacă vreodată lucrează, poate fi văzută din curtea Kremlinului şi, înclin să cred, şi din Piaţa Roşie. Oricum, cineva trebuie să i-o fi indicat lui Zaharia Stancu, aşa cum mi-a fost arătată şi mie.

549. Există în *soţ-art*-ul sovietic şi o tratare umanist-revoluţionară a temei geniului, acesta fiind prezentat într-o atitudine domestică. Aceste aparente derogări de la canon rămân totuşi în spaţiul ordonat al doctrinei, indică doar o perversă variaţiune pe o temă dată în perimetrul dialecticii partinice. De altfel, eroul devine cu adevărat eroic când face lucruri domestice. Pictorul mizează pe aceast paternalism jovial al tătucului, grijuliu cu milioanele de nepoţi. De pildă Gheorghi Rubliov, cu *Portretul lui Iosif Stalin* (ulei pe pânză, inv. MC-6101, 1935, Galeria Tretiakov), în care Stalin este înfăţişat într-o postură mai degrabă mic-burgheză, odihnindu-se într-un fotoliu alb, stând picior peste picior şi citind *Pravda* cu un căţel tolănit şi el la picioare. Aerul de familie al scenei, respiraţia calmă a siestei, integrarea într-un topos al lentorii (chiar ostentativ mic-burghez) faţă de toposul clasic revoluţionar, cel al datoriei, face din Stalin aproape un bunic fermecător. Licenţa poetică era poate permisă în ceea ce-l privea pe marele om, jucând şi rolul unui *pater familias* faţă de poporul lui, un tătuc. Singura verigă care restabileşte judicios ecartul faţă de reprezentările tradiţionale o constituie ziarul *Pravda*.

550. Tabloul din 1925 al lui Klement Redko intitulat *Revoltă* (ulei pe pânză, inv. JS-5009, Galeria Tretiakov) îi prezintă pe cei mai importanţi colaboratori ai lui Lenin înainte de a se fi produs schimbarea atât de dramatică la nivelul forului superior, terminată prin eliminarea lui Troţki şi ulterior a lui Kamenev şi Zinoviev. În centrul pânzei se află Lenin şi, deasupra lui, o fabrică. Din fiecare colţ al tabloului se îndreaptă spre Lenin masele, revoluţionari, muncitori etc. Pe colţurile unui romb sunt dispuşi, în ordine descrescătoare a mărimii, în funcţie de importanţa ocupată în partid, principalii colaboratori ai acestuia. Fiecare ramură are câte cinci personaje. În colţul din stânga sus îl descoperim pe Stalin, este al treilea. Cei mai apropiaţi sunt Troţki, Zinoviev, în stânga jos, dar şi Kalinin şi Mikoian, Kaganovici şi Krupskaia. Imediat ce Stalin va prelua puterea, astfel de ierarhii vor fi dizolvate, propaganda forjând un Stalin ca mână dreaptă şi continuator prin vocaţie testamentară a proiectului leninist.

551. Zaharia Stancu, *Călătorind în U.R.S.S.*, p. 50.

36 Oraşul şi stepa. Dimensiunile sovietice ca fapt de stil

552. *Ibidem*, p. 78.

553. „În tren", în *Jurnalul de dimineaţă*, nr. 603, anul VIII, joi 28 nov. 1946.

554. „La Moscova", în *Scânteia*, 22 aug. 1956, pp. 20–21.

555. *Scânteia*, 22 aug 1956, p. 22.

556. Poetul Arghezi reia o sintagmă care trimite la ciclul de poezii al *Psalmilor*, unde încerca să iniţieze un dialog, o comunicare cu divinitatea care nu răspunde tânguirilor psalmistului. Într-unul dintre aceşti psalmi, poetul revendică această unică

favoare în nume personal, a unei epifanii, o concretizare fie şi fulgurantă a naturii divine, ca probă indeniabilă a existenţei acesteia. Rugămintea rămâne fără răspuns, efectul dramatic al acestor *Psalmi* se bazează tocmai pe această distanţă fluctuantă între eu şi Dumnezeu, măsurată doar de fervoarea psalmistului. Acum, ieşind din sfera tensiunilor generate de un puternic sentiment religios, Arghezi ne încredinţează de concreteţea viziunii sale, de materializarea epifaniei. Ea este U.R.S.S. Mica apostazie a poetului, fost călugăr, nu supără pe nimeni, ea merge în sensul caracterului nu doar ateu, ci militant antireligios al noului regim.

557. *Ibidem*, p. 5.

558. *Ibidem*, pp. 16–17.

559. *Ibidem*, p. 17.

560. *Ibidem*, pp. 20–21.

561. *Ibidem*, pp. 14–17.

562. Găsim o refomulare fermecător ironică a acestui paradox al *inegalităţii celor egale*, în cartea lui George Orwell, *Ferma animalelor*, referitoare la statutul porcilor în raport cu celelalte animale. În fabula politică a lui Orwell, porcii joacă rolul reformatorilor-revoluţionari care pun mâna pe întreaga fermă şi o organizează disciplinar-autoritarist. Principiul egalităţii fondatoare admite însă acest codicil esenţial, „Toate animalele sunt egale, dar unele sunt mai egale decât altele", ceea ce proiectează acest privilegiu într-o transcendenţă cu atât mai ambiguă cu cât este afirmată în cuprinsului unui legat democratic. Cu alte cuvinte, Călinescu susţine că există acelaşi etalon, metrul, pentru orice apreciere a dimensiunilor (metrul în sine nu este decât o convenţie, englezii nu o respectă, spre exemplu, sau o utilizează în paralel cu propriul sistem de măsuri), dar cu toate acestea, metrul din U.R.S.S. este mai mare decât metrul din Europa. Astfel, apoftegma profesorului rimează cu raţionamentul porcilor din „fabula" lui George Orwell.

563. Călinescu se apropie în felul său de anxietatea cioraniană provocată de complexul unei culturi mici, care ar putea să se impună numai prin gesturi grandioase, printr-o exemplară lipsă de măsură, similară Rusiei sovietice. Îl desparte de Cioran tocmai mesianismul, vizionarismul celui din urmă, captat în sfera sovietică. E inutil să căutăm contraargumentele pentru o astfel de critică „cadastrală", Călinescu avea la îndemână filozofia lui Blaga din *Orizont şi stil* cu definirea matricii stilistice a culturii române ca alternanţă a dealului cu valea, cu propriile armonice. Scopul criticului însă nu este să contrapună un argument grandiosului sovietic, ci să-l susţină cu asupra de măsură prin autodefăimarea programatică în care teoria îmbracă ceremonialul oriental al temenelei.

564. *Ibidem*, p. 99.

565. Acest raţionament este complet eronat. Mongolia este mai mare decât Anglia şi cu toate acestea nu are anvergura culturală a Angliei, în ciuda faptului că a trecut prin faza de imperiu. La fel, în ceea ce priveşte impactul cutural, putem compara o ţară precum Italia sau Franţa cu Australia, care este un continent numai pe baza suprafeţei teritoriului? Cum apreciem astfel rolul cultural al Cehiei sau Olandei, al Portugaliei sau Elveţiei? Principiul dimensiunilor elimină din discuţie contextul istoric, politic

etc. O excelentă relativizare a dimensiunilor o regăsim în fabula călătoriilor swiftiene, pe care le invocă intenţionat pervers şi inept Arghezi. Gulliver se confruntă atât cu enormul, cât şi cu infimul la scară fizică. Cu toate acestea, nu dimensiunile propriu-zis fizice constituie enormitatea, ci aceasta se află în discurs, în structura societăţilor frecventate. Măreţia nu se regăseşte în gradaţiile unei scări. Societăţile explorate de Gulliver sunt societăţi dezechilibrate, iar dimensiunea se regăseşte transpusă la nivelul aparatului de stat, al orgoliilor personale etc. într-un mod scandalos şi hilar. Nu raportul dimensiunilor fizice stabileşte excelenţa sau insignifianţa, ci lipsa măsurii şi a raţiunii identificată în iritarea umorilor. Experienţa lui Gulliver ne îndeamnă să reflectăm asupra „dimensiunilor" propriei noastre interiorităţi, care nu se măsoară cu metrul. Un alt raţionament fals, Călinescu acordă acest primat al inefabilului viziunii, în baza acestei alchimii prin care dimensiunea în plan fizic se transformă calitativ în dimensiune transcendentă în plan metafizic, o nemărturisită filiaţie hegeliană. Profesorul însă condiţionează calitatea viziunii de cantitatea spaţiului, trădând astfel raţiunea subtilă a demersului alchimic întru obţinerea pietrei filozofale a cunoaşterii.

566. Mihail Sadoveanu, *Caleidoscop*...

567. Numele este interesant şi cred că e legitimă chestionarea unei posibile filiaţii între numele acestui personaj legendar, sau chiar mitic, şi eroul care a dobândit o reală notorietate, din romanele lui Marin Preda, Ilie Moromete. Pentru Ovidiu Pecican, filiaţia este evidentă. Ilie Muromeţ este chiar unul dintre cei trei bogatâri, personaje fabuloase ilustrate memorabil în tabloul lui Vasneţov, expus la Galeria Tretiakov din Moscova. Dintre cei trei bogatâri care apără hotarele Rusiei, Ilie Muromeţ este şi singurul personaj legendar canonizat vreodată de Biserica Rusă. „*Moromeţii*, o capodoperă românească, îşi trage numele nu doar de la protagonistul Ilie Moromete, ci şi de la faimosul erou popular rus Ilia Muromeţ, a cărui onomastică mimează că ar împrumuta-o vicleanul scriitor valah. O concesie făcută stalinismului în plin deceniu şase, fără putinţă de a fi negată" („Despre combustia numită prietenie", în *Dilema*, nr. 418, anul IX, 2–8 mart. 2001, p. 13). Articolul reprezintă un răspuns în cadrul dezbaterii iniţiate de către Gáspár Tamás cu ocazia publicării unei scrisori adresate intelectualilor români în nr. 416 al aceleiaşi publicaţii. Tema este din nou adusă în discuţie într-un alt articol: „Chiar dacă Ilie Moromete nu e un personaj justiţiar, oricum e un păstător al tradiţiei şi al unor reflexe mentalitare ale vechii lumii ţărăneşti ce urmează a fi dizlocată din deprinderile ei prin ingineriile sociale colectiviste de inspiraţie sovietică pe care le întruchipează, le personifică această apariţie. Prin urmare, utilizarea numelui eroului legendar rus e cel puţin bizară, dacă nu vedem în ea un simplu conformism circumstanţial" (*Observator cultural*, nr. 60, 17–23 apr. 2001).

568. Mihail Sadoveanu, *Caleidoscop*..., p. 36.

569. Penultima întruchipare a uriaşului Ilie Muromeţ, tot după Sadoveanu fusese Petru Veliki, Petru cel Mare, un admirabil model pentru despotul luminat. Geo Bogza îl socoteşte pe Lenin un descendent în linie simbolică al acestuia.

570. Mikhail Epstein, *op. cit.*, pp. 174–175.

571. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1962, p. 13.

572. *Ibidem*, pp. 18–20.

573. Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*, trad. de Irina Bădescu, pref. de Mircea Martin, Editura Paralela 45, Pitești, 2005, p. 223.

574. Gaston Bachelard definește acest termen în modul următor: „În această orientare, anchetele noastre ar merita numele de topofilie. Ele țintesc să determine valoarea umană a spațiilor de posesiune, a spațiilor apărate împotriva unor forțe adverse, a spațiilor iubite. Pentru motive adeseori foarte diverse și cu diferențele pe care le comportă nuanțele poetice, acestea sunt *spații lăudate*. Valorii lor de protecție, care poate fi pozitivă, i se adaugă și valori imaginate, iar acestea din urmă devin în curând valori dominante" (*op. cit.*, p. 29).

37 Despărțirea de Rusia

575. Edouard Herriot, *La Russie nouvelle*, J. Ferenczi et Fils, Éditeurs, Paris, 1922, pp. 288, 290.

576. Andrei Tudor, *op. cit.*, p. 167.

577. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, Editura Tineretului, București, 1962, pp. 220–221.

578. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 198.

579 *Ibidem*, pp. 200–201.

580 André Gide, *Întoarcere...*, pp. 89–90.

PARTEA A CINCEA

38 Burghezul, revoluționarul, omul nou

581. Adrian Cioroianu, „Lumina vine de la răsărit", în *Miturile comunsimului românesc*, vol. I, editor și coordonator Lucian Boia, Editura Universității din București, 1997.

582. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, pp. 75–76.

583. Aleksandr Zinoviev, *op. cit.*

39 Bolșevicul, „omul revoltat" al lui Panait Istrati

584. André Siniavski, *op. cit.*, p. 165.

585. *Ibidem*, p. 166.

586. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 99.

587. *Ibidem*, pp. 97–98.

588. André Beucler, *op. cit.,* p. 158.

589. Andrée Viollis, *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, Librairie Gallimard, Paris, 1927, p. 26.

590. André Siniavski, *op. cit.*, p. 167.

591. Panait Istrati, *Spovedanie pentru învinși*, cuvânt înainte și traducere de Alexandru Talex, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pp. 22–23.

592. *Ibidem*, pp. 53–54.

593. *Ibidem,* p. 24.

594. *Ibidem,* p. 21.

595. Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 117. Vezi întreg capitolul, „Omul nou“, pp. 108–118.

40 Apocalipsa proletară şi decadenţa burgheziei

596. *Ibidem,* p. 68.

597. La rândul lui, Panait Istrati duce o viaţă dacă nu libertină, atunci extrem de liberă, se îndrăgosteşte repede şi tot atât de repede îşi schimbă obiectul pasiunii, femeile din viaţa lui trec de la agitatoarea evreică la prostituată, pe una dintre ele nu ezită s-o scoată temporar din bordel. Se înţelege că Istrati se conduce numai după fervoarea pasiunilor sale, păstrându-şi nealterată puritatea.

598. *Ibidem,* p. 28.

599. Pascal Bruckner, *Euforia perpetuă*, traducere Cristina şi Costin Popescu, Editura Trei, Bucureşti, 2000, pp. 117–118.

41 Băile de umanitate gidiene. Personajele la ele acasă

600. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 23, 31.

601. G. Călinescu, *op. cit.,* pp. 118–120.

602. Călinescu face asta şi în romanele sale ulterioare instalării la putere a comuniştilor. În cele două romane ale sale, *Bietul Ioanide*, apărut într-un moment de mare criză a romanului românesc, şi *Scrinul negru*, scriitorul prezintă într-un mod caricatural-teatral lumea vechii burghezii, îngheţată în manierismele şi tabieturile ei, o lume care mai păstrează ceva din energia vilă a unei glorii apuse, care continuă să-şi performeze ritualurile domestice, de clasă. Călinescu obţine mai degrabă un efect de caricatură prin şarjă ironică şi exagerări. Clanul de profesori şi avocaţi îl are în mijlocul ei, ca vedetă, pe arhitectul Ioanide, intelectual rafinat, un indecis împărţit între opera sa şi o vagă datorie paternă, un bovaric, imaginând un Bucureşti strălucitor edificat după planurile sale. Şi în acest caz, Călinescu nu sesizează decât dimensiunea estetică a lumii în care a intrat confundând practica socială şi sociologia cu moralitatea caracterelor.

603. „Drumul spre Moscova“, în *Veac nou*, anul II, nr. 13, sâmbătă, 1946, p. 6.

604. Émile Schreiber, *Comment on vit en U.R.S.S.*, Librairie Plon, Paris, 1931, p. 199.

605. Henri Béraud, *Ce am văzut...,* p. 64.

606. Panait Istrati, *Spovedanie...*, p. 32.

607. Luc Durtain, *L'autre Europe. Moscou et sa foi*, Librairie Gallimard, Paris, 1928, p. 44.

608. Andrée Viollis, *op. cit.*, p. 45.

42 Ordine şi disciplină: armonia sovietică

609. Geo London, *op. cit.*, p. 21.

610. Mihail Sadoveanu, *Caleidoscop...*, p. 40.

611. „Impresii din U.R.S.S.“, în *Veac nou*, anul II, nr. 14, sâmbătă 9 mart. 1946.

612. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 38–39.

43 Omul nou ca *Homo universalis*

613. Henri Barbusse, *Russie*, Flammarion, Paris, 1930, p. 233.

614. Louis-Ferdinad Céline, *Mea culpa suivi de la vie et l'oeuvre de Semmelweis*, Les Éditions Denoël et Steele, Paris, 1937, p. 13.

615. Tudor Andrei, *op. cit.*, p. 17.

616. *Veac nou*, anul II, nr. 15, sâmbătă 16 mart. 1946, p. 1.

617. Scarlat Callimachi, *op. cit.*, p. 97.

618. *Ibidem*, p. 99.

44 La început a fost Oblomov. Fenomenul Stahanov şi udarnicii

619. Proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie, cum este intitulată proprietatea colectivă, era la început concepută şi ca proprietate comună a mijloacelor de reproducţie.

620. Mikhail Epstein, *op. cit.*, p. 176.

621. *Ibidem,* p. 167.

622. *Ibidem,* p. 170.

623. *Ibidem*, p. 94.

624. André Gide, *Întoarcere...*, p. 44.

625. *Ibidem*, pp. 44–45.

626. Pierre Herbart, *op. cit.*, pp. 14–15.

627. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 17–18.

45 *Ciornîi rabotnik* şi noua sclavie

628. André Gide, *Retouches à mon Retour de L'U.R.S.S.*, Gallimard, Paris, 1937, p. 30.

629. Pierre Herbart, *op. cit.*, pp. 106–107.

46 Omul statistic şi mistica planului

630. *U.R.S.S. în 20 de ani (în cifre),* Agenţia „Tass“, Bucureşti, 1938.

631. Alexandru Sahia, *op. cit.*, p. 25.

632. Marc Chadourne, *op. cit.*, p. 44.

633. *Ibidem*, p. 47.

634. *Ibidem*, pp. 48–49.

635. *Ibidem*, p. 49.

636. Andrée Viollis, *op. cit.*, p. 63.

637. *Ibidem*, pp. 53–56.

638. *Ibidem*, p. 58.

639. *Ibidem,* pp. 60–61.

640. E straniu, constatări similare în ce privea profilul clar militarist al acţiunilor civice întreprinse de poporul german în timpul ascensiunii lui Hitler au suscitat îngrijorarea şi ulterior aceste aprecieri, intuiţii grave au fost găsite corecte, dar, în cazul U.R.S.S., această militarizare a reflexelor în ordine civică nu a fost sesizată la fel de acut. U.R.S.S. pregătea o agresiune, faptul că nu a fost prima pe care să o iniţieze i-a permis să joace atât rolul victimei, cât şi pe cel al salvatorului într-o dramă în care îşi

pregătea rolul agresorului. Ulterior, invazia statelor din est a fost trecută sub semnul unei asimilări strategice. U.R.S.S. şi-a disimulat de cele mai multe ori agresiunea cu concursul unor cecităţi interesate ale statelor occidentale.

47 Despre o altă fericire

641. Arhipelagul Solovki ascundea un celebru lagăr de muncă care a funcţionat din 1923 până în 1939; aici bolşevicii au deprins arta de a distruge inamicii. Soljeniţîn prezintă, în *Arhipelagul Gulag*, aceste teritorii ale terorii staliniste.

642. În piesa *Caligula*, a lui Camus, ea devine unica preocupare a împăratului roman, fericirea inaccesibilă oamenilor. „Oamenii trăiesc şi nu sunt fericiţi". În chiar persoana sa se află acest eşec, el, cel care dispune de cele mai puternice mijloace pentru a-şi procura fericirea. Şi, dacă nu poţi fi fericit, atunci ce îţi mai rămâne? În ceea ce-l priveşte pe omul sovietic, lucrurile stau exact pe dos. Oricât de proastă este calitatea vieţii sale, el găseşte în acel puţin resursele pentru a fi fericit. Nu e de mirare că Gide este uimit.

643. André Gide, *Întoarcere...*, p. 50.

644. Două lucruri lipsesc în capitala Moscovei astăzi. Iniţial nu le-am remarcat absenţa din cauza faptului că erau atâtea lucruri care să-mi atragă atenţia. Apoi am început să caut. Nu am văzut nici o firmă, nici un loc unde se putea fotocopia ceva. Internet café-urile lipseau şi ele. Am găsit unul în apropiere de staţia Novokuzneţkaia, din greşeală, rătăcind drumul, pe o stradă care se îndrepta spre vechi depozite. Era un club de noapte cu un aspect extrem de dubios. Explorarea mea s-a oprit în faţa unei uşi asemănătoare intrării într-un buncăr.

645. Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia...*, p. 65.

646. Victor Boret, *Le Paradis infernal (U.R.S.S. 1933)*, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1933, pp. 39–40.

647. *Ibidem*, p. 74

648. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 147.

48 Dragostea şi revoluţia: moda şi avatarurile unui nou puritanism

649. „Entretiens avec Charles-André Julien" *apud* Fred Kupferman, *Au pays des Soviets*, Gallimard, Paris, 1977, pp. 42–43.

650. Luc Durtain, *L'autre Europe. Moscou et sa foi*, Librairie Gallimard, Paris, 1928.

651. Pierre Herbat, *op. cit.*, pp. 16–17.

652. Scarlat Callimachi, *op. cit.*, p. 98.

49 Cosmetică şi burghezie

653. Alexandru Sahia, *op. cit.*, p. 22.

654. Geo London, *op. cit.*, p. 18.

655. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 102, 109.

656. *Ibidem*, pp. 103–104.

657. *Ibidem*, p. 109.

658. *Ibidem*, pp. 111, 121–122.

PARTEA A ŞASEA

50 Poporul sovietic şi imponderabilele sufletului rus

659. Exerciţiul lui Horia-Roman Patapievici privitor la asumarea unei identităţi româneşti din *Discernământul modernităţii* poate fi reluat în context rusesc: „Cum este posibil să fii rus?"

660. Găsim aici încifrată şi prezenţa sacrului cu metabolismul său contrastiv, aşa cum îl defineşte Rudolf Otto (*Sacrul*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992), ca *mysterium fascinans et tremendum.* Astfel se explică oroare şi fascinaţia pe care o exercită în spaţiul moralităţii mistice gesturi de o incomensurabilă devoţiune sau de o maximă ferocitate.

661. Grigory Tulchinsky, „Culture and Mythocracy", în Ellen E. Berry, Anesa Miller-Pogacar (Editors), *Re-entering the Sign. Articulating New Russian Culture*, The University of Michigan Press, 1995, p. 66.

662. Dmitri Merejkovsky, *Rusia bolnavă*, Editura Fides, Iaşi, 1996, pp. 52–53, 59.

663. Interesant e că şi Nietzsche face o apreciere similară privitoare la minciuna fondatoare pe care se întemeiază creştinismul, la falsul argument al milosteniei, ca slăbiciune ce inversează din punctul de vedere al lui Nietzsche ordinea cauză-efect, făcând să treacă efectul drept cauză. Filozoful considera acest argument falacios şi extrem de nociv.

664. Grigory Tulchinsky, *op. cit.*, p. 63.

665. În acest fel am putea socoti întemeiată critica partizanilor radicali ai U.R.S.S., care îi acuză pe occidentali de a fi incapabili să înţeleagă realităţile sovietice din cauză că sunt lipsiţi de viziune. Din punctul de vedere al stalinismului ei au probabil dreptate, lumea stalinistă este foarte diferită de cea occidentală, liberă. George Orwell foloseşte un termen interesant în distopia sa, *1984*, acela de dublu-gândit, *double-thinking*, pentru a descrie această modificare esenţială.

666. Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia*, pp. 190–191.

667. Vezi Jean Baudrillard, *Strategiile fatale*, traducere şi cuvânt înainte de Felicia Sicoie, Polirom, Iaşi, 1996.

668. *Ibidem*, p. 220

669. Din motive uşor de înţeles am evitat să utilizez un termen cu efect catartic reconsiderat la nivelul experienţei empirice de lector şi potrivit pentru o bună parte din situaţiile şi discursurile caraghioase care apar în acest volum, şi anume prostia.

51 Adevărul şi inocenţa. Copiii şi miturile sovietice fondatoare

670. Pascal Bruckner, *Tentaţia inocenţei*, trad. de Muguraş Constantinescu, Editura Nemira, Bucureşti, 1998.

671. André Beucler, *op. cit.*, pp. 25–26.

672. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, p. 173.

673. Poetul-activist, un adevărat *poeta vates*, Adrian Păunescu, inspirat probabil de sloganele sovietice, va lansa o variantă mai rafinată şi la fel de edificatoare: „Nici muncă fără pâine, nici pâine fără muncă!"

674. Mihail Roller, supranumit şi Kontroller, unul dintre stalinişti impenitenți ai partidului, mâna dreaptă a lui Leonte Răutu, a sfârşit prin a se sinucide după ce fusese tras pe linie moartă de către decidenții ierarhici.

675. Mihail Roller, *Despre pedagogia în U.R.S.S.*, Editura Partidului Comunist din România, Bucureşti, 1945, p. 156.

676. Vezi şi Miron Dolot, *op. cit.*, p. 49.

677. Panait Istrati, *Către o altă flacără*, p. 168.

678. Georges Duhamel, *Le Voyage de Moscou*, pp. 81–82.

679. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 55–56.

680. *Ibidem*, p. 56.

52 Râsul şi tăcerea

681. Cezar Petrescu, *op. cit.*

682. Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, p. 7.

683. Marchizul de Custine, *op. cit.*, p. 115.

684. Probabil că scriitorul se referă la *medved*, forma corectă, în limba rusă, pentru cuvântul *urs*.

685. H. Béraud, *Ce am văzut...*, p. 80.

53 Parada

686. Victor Erofeev, *Enciclopedia sufletului rus*, p. 111.

687. Marchizul de Custine, *op. cit.*, p. 50.

688. *Supliment no. 2 la Ziarul „Socialismul“*, Tipografiile Române Unite, S.A.C., Bucureşti, 1923, pp. 28–29.

689. Alexander Zakharov „Mass Clebrations in a Totalitarian System“, în *Tekstura. Russian Essays on Visual Culture* (Edited and Translated by Alla Efimova and Lev Manovich with a Foreward by Stephen Bann), p. 216.

690. Alexandru Sahia, *op. cit.*, p. 29–30.

691. Panait Istrati, *Spovedanie...*, pp. 56–57.

692. *Ibidem*, pp. 44–45.

54 Sufletul rus şi comisarul poporului ca artist

693. André Beucler, *op. cit.*, pp. 112–113.

694. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, p. 24.

695. André Beucler, *op. cit.*, p. 142.

696. Demostene Botez, *op. cit.*, p. 87.

55 Crimă şi pedeapsă

697. Grigory Tulchinsky, *op. cit.*, p. 67.

698. *Ibidem*, pp. 67–68.

PARTEA A ŞAPTEA

56 Critica scriitorilor francezi

699. Pasquali, Adrien: *Le Tour des Horizons. Critiques et récits de voyage*, pp. 52–53.

700. G. Călinescu, *op. cit.*, pp. 6–7.

701. *Ibidem*, p. 8.

702. Andrei Tudor, *op. cit.*, p. 11.

703. *Ibidem*, p. 12.

57 A fi sau a nu fi „pe linie“ şi *samokritica*

704. Sanda Cordoş, *Literatura între revoluţie şi reacţiune. Problema crizei în literatura română şi rusă a secolului XX*, ediţia a doua adăugită, Editura „Biblioteca Apostrof“, Cluj-Napoca, 2002.

705. O bună parte din scriitori sunt deportaţi, spre exemplu Osip Mandelştam, care scrisese câteva versuri ironice la adresa lui Stalin. Alţii scriitori care nu scriu *pe linie*, precum Mihail Bulgakov, sunt traşi pe line moartă. În ciuda notorietăţii sale internaţionale, Mihail Bulgakov este evitat de oficialităţile ruse, care acordă o palidă preţuire marelui scriitor. Andrei Platonov este cruţat, însă fiul său este deportat în Siberia. Regimul are astfel de rafinamente în administrarea pedepsei.

706. Louis-Ferdinad Céline, *op. cit.*, p. 12.

707. „Structura sufletului nou se revelează, în modul cel mai brutal, tocmai în conduita sa politică, dar explicaţia se află în ermetismul său intelectual. Omul mediu se pomeneşte că are «idei», însă nu are facultatea de a le produce. El nici măcar nu bănuieşte în ce element subtil trăiesc ideile. Vrea să emită o părere, dar nu vrea să accepte condiţiile şi postulatele pe care le presupune actul de a-ţi face o opinie. De aceea «ideile» sale nu sunt efective, ci doar dorinţe legate de cuvinte, aşa cum sunt cuvintele în romanţe.

A avea o idee înseamnă a crede că îi posedăm argumentele, înseamnă deci să credem că există un argument, o lume de adevăruri inteligibile. A gândi, a ne face o părere e acelaşi lucru cu a recurge la o anumită instanţă superioară ei, a te încredinţa ei, a-i accepta codul şi sentinţele şi a crede deci că forma cea mai elevată a relaţiilor umane este dialogul; dialogul în care realmente se discută argumentele ideilor noastre. Dar omul-masă s-ar simţi pierdut dacă ar accepta discuţia şi, instinctiv, el respinge obligaţia de a respecta instanţa supremă care se află în afara lui. (Jose Ortega Y Gasset, *Revolta maselor*, Humanitas, Bucureşti, 2002, pp. 112–113).

708. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 51–52.

709. Boris Groys, *Post-scriptumul comunist*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2009, p. 35.

58 Scriitorii sovietici – întâlnirile imposibile

710. Victor Serge, *Soviets 1929*, Les Édition Rieder, Paris, 1929, p. 184.

711. *Ibidem*, p. 186.

712. Victor Serge, *op. cit.*, pp. 186–189.

713. Robert Conquest, *op. cit.*, p. 359.

714. *Ibidem*, p. 364. Trebuie să recunoaştem că gesturi de o asemenea anvergură au lipsit semnificativ în spaţiul literaturii române.

715. „Omul sovietic şi realizările sale", în *Veac nou*, anul II, nr. 15, sâmbătă 16 mart. 1946, p. 4.

716. A se vedea, în acest sens, Angelo Mitchievici, „Cezar Petrescu în Ţara Minunilor", în *Explorări în comunismul românesc*, vol. III, Polirom, Iaşi, 2008, pp. 61–101.

59 Gorki cel dulce-amar

717. Henri Guilbeaux, *Du Kremlin au Cherche-Midi*, Gallimard, Paris, 1933, p. 210.

718. Leonte Ivanov, *op. cit.*, pp. 198–199.

719. A se vedea şi capitolul „Sinucideri în înalta nomenklatură comunistă. Cazul Mirel Costea" din volumul *Despre comunism. Destinul unei religii politice* (Humanitas, Bucureşti, 2011), unde Vladimir Tismăneanu realizează o analiză nuanţată a mentalului partinic în raport cu decizia autosuprimării unor figuri de prim rang în ierarhia politică a statului totalitar comunist.

60 Formalismul

720. Este totuşi posibil ca Alexandru Sahia să nu fi participat cu adevărat la un astfel de congres, având în vedere detenţia sa la Lubianka. Oricum, relatarea sa respectă un canon uşor de regăsit în darea de seamă a ziarului oficial, *Pravda*. Sahia nu avea nevoie să inventeze, întrucât scenariul era derulat cu minuţie de ziarele oficiale. Era suficient ca scriitorul român să transforme prin parafrază conţinutul articolelor oficiale

721. André Gide, *Întoarcere...*, pp. 81–82.

722. Pierre Herbart, *op. cit.*, pp. 27–28.

723. *Ibidem*, pp. 31–32.

724. T. Arghezi, *Din drum*, pp. 41–42.

725. *Ibidem*, p. 45.

726. Demostene Botez, *Prin U.R.S.S.*, pp. 82–83.

727. Henri Barbusse, *Russie*, Flammarion, Paris, 1930, pp. 165–166.

728. Henri Béraud, *Ce am văzut...*, pp. 172–173.

729. *Ibidem*, p. 29–30.

730. Dr. Petru Groza, *Am văzut cu ochii Ţara Păcii*, vol. II, 1956, pp. 35–36.

731. *Ibidem*, p. 36.

732. *Ibidem*, p. 221.

733. Zaharia Stancu, *Călătorind prin U.R.S.S.*, p. 221.

734. *Ibidem*, p. 90.

735. *Ibidem*, p. 66.

736. *Ibidem*, p. 120.

737. Marc Chadourne, *op. cit.*, p. 37.

61 Receptarea critică a relatărilor de călătorie ale scriitorilor români în U.R.S.S.

738. B. Elvin, *Geo Bogza. Studiu critic*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, pp. 34–37.

739. Antoaneta Tănăsescu (ed.), *Geo Bogza intepretat de...*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1976.

740. Un excelent eseu, „Tudor Vianu: atitudinea stilistică“, găsim în cartea lui Sorin Alexandrescu, *Identitate în ruptură* (Univers, Bucureşti, 2000, pp. 83–97). Acesta deconstruieşte strategiile şi metodologia adoptată de critic pentru a face faţă onorabil constrângerilor de ordin ideologic pe care le presupunea publicarea unui text.

741. Tudor Vianu, „Observaţii asupra limbii şi stilului lui Geo Bogza“, în *Limba română*, an. II, nr. 2, mart. apr. 1954, pp. 18–27.

742. Articolul este selectat din revista *Tribuna, anul* XV, nr. 10 (737), 11 mart. 1971, pp. 4–5.

743. Doru Scărlătescu, *Geo Bogza*, Minerva, Bucureşti, 1983, p. 46.

744. Marian Popa, *Istoria literaturii române. 23 august 1944–22 decembrie 1989*, vol. I, Fundaţia Luceafărul, Bucureşti, 2001, p. 679.

745. Diana Turconi realizează o foarte interesantă retrospectivă într-un dialog cu autorul după Revoluţia din Decembrie. Geo Bogza se repoziţionează critic faţă de o serie de evenimente din actualitatea imediată, dar mai ales faţă de anii obsedantului deceniu, încercând să justifice, ca şi alţi intelectuali, poziţia sa de stânga. Mai puţin importantă decât „demonstraţia“ oportunităţii unor acţiuni sau afilieri este însă chiar exerciţiul de memorie pe care scriitorul îl face, cu puţin înainte de a muri, în această carte de interviuri, *Eu sunt ţinta, 18 iul. 1992–14 sept. 1993*, Editura De Style, Bucureşti, 1996.

746. Geo Bogza, *Eu sunt ţinta*, p. 232.

747. Marian Popa, *Istoria literaturii române. 23 august 1944 – 22 decembrie 1989*, vol. I, Fundaţia Luceafărul, Bucureşti, 2001, p. 676.

748. Sorin Arghir, *Zaharia Stancu*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1957.

749. *Ibidem*, p. 77.

750. Voicu Bugariu, *Zaharia Stancu*, Albatros, Bucureşti, 1974.

751. Ovidiu Ghidirmic, *Zaharia Stancu sau interogaţia nesfârşită*, Scrisul Românesc, Craiova, 1978.

752. Mariana Ionescu, *Introducere în opera lui Zaharia Stancu*, Minerva, Bucureşti, 1985.

753. Marian Popa, *op. cit.*, p. 689.

754. „Jucând diversionist confruntarea de pe poziţii politice de Stânga, pentru a acoperi misiunea primită de la Siguranţă şi şantajul pentru bani făcut împotriva unor emuli ai grupării Criterion, Zaharia Stancu, fost ucenic al lui Nae Ionescu, va trece în ochii lumii drept comunist. El va transforma două procese de calomnie, din care a fost scăpat de Siguranţă, în «agresiuni» ale burghezo-moşierimii împotriva curajului de a-i spune adevărul în faţă. După 23 august 1944, el va specula din plin această imagine şi

își va asigura un loc sigur în nomenclatura Partidului Comunist" (Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România, 1821 – 1999*, pp. 166–167).

755. Simion Bărbulescu, *Demostene Botez. Viața ca roman trăit*, Albatros, București, 1983.

756. În discursurile lui Ceaușescu, mai ales în ultimii ani, revine obsedant sintagma „neamestecul în treburile interne". Acest neamestec viza în mai mare măsură pe vecinul de la Răsărit decât un Occident de care Ceaușescu se apropiase la început. Un Ceaușescu nemulțumit de glasnostul și perestroika gorbacioviste își manifesta aproape deschis reticența în fața oricărei de măsuri de reformă care ar fi vizat destalinizarea sau demaoizarea României.

757. *Ibidem*, pp. 82–83.

758. Sintagma îi aparține scriitorului Marin Preda și a făcut carieră „critică", una dintre acele formulări care sondează straturi mai profunde ale conștiinței. Obsesiilor legate de deportarea și încarcerarea a sute de mii de oameni, a proiectelor distructive de inginerie socială și a eliminării oricărei rezistențe, a colectivizării forțate și a terorii îi corespund și aceste relatări de călătorie ca certificate de fidelitate față de ocupantul sovietic. O recunoaștere implicită a dovezilor de obediență față de U.R.S.S., dar și a manipulării efective și eficiente a clasei politice de după 1945, aservită total puterii de la Răsărit, era inconceptibilă. Tot ceea ce semnează într-un fel sau altul acest pact devenit indezirabil între U.R.S.S. și România începe să fie în mod intenționat lăsat uitării.

Bibliografie

Anderson, Benedict, *Comunităţi imaginate. Reflecţii asupra originii şi răspândirii naţionalismului*, Editura Integral, Bucureşti, 2000.

Ardeleanu, George, *Nicolae Steindhardt şi paradoxurile libertăţii*, Humanitas, Bucureşti, 2009.

Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, Editura Univers, Bucureşti, 1998.

Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură*, Editura Univers, Bucureşti, 2000.

Affergan, Francis, *Exotisme et alterité*, PUF, Paris, 1987.

Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, trad. din engleză de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2006.

A.R.L.U.S. Activitatea în cifre şi imagini 20 mai 1945, Imprimeriile Independența, 1945.

Aron, Raymond, *Opiul intelectualilor*, ediția a II-a, trad. din limba franceză de Adina Dinițoiu, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008.

Baudrillard, Jean, *Strategiile fatale*, traducere şi cuvânt înainte de Felicia Sicoe, Polirom, Iaşi, 1996.

Baudrillard, Jean; Guillaume, Marc, *Figuri ale alterităţii*, Editura Paralela 45, Piteşti-Bucureşti, 2002.

Bălu, Ion, *Cezar Petrescu*, Editura Albatros, Bucureşti, 1972.

Bărbulescu, Simion, *Demostene Botez. Viaţa ca roman trăit*, Albatros, Bucureşti, 1983.

Berry, Ellen E.; Miller-Pogacar, Anesa (ed.), *Re-entering the Sign. Articulating New Russian Culture*, The University of Michigan Press, 1995.

Bachelard, Gaston, *Poetica spaţiului*, trad. de Irina Bădescu, pref. Mircea Martin, Paralela 45, Piteşti, 2005.

Berdiaev, Nicolai, *Originile şi sensul comunismului rus*, trad. de Ion Muşlea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.

Berliand, S., *Cum au fost create soiurile de plante cultivate în U.R.S.S.*, Editura Agro-Silvică de Stat, Bucureşti, 1953.

Bernea, Ernest, *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român*, ediția a doua revizuită, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005.

Besançon, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, trad. de Lucreția Văcar, Humanitas, Bucureşti, 1993.

Besançon, Alain, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea „Șoah"-ului*, Humanitas, București, 1999.

Boia, Lucian (coord.), *Miturile comunsimului românesc*, Vol. I, II, Editura Universității din București, 1997.

Boia, Lucian, *Mitologia științifică a comunismului*, Humanitas, București, 1999.

Bugariu, Voicu, *Zaharia Stancu*, Albatros, București, 1974.

Butor, Michel, *Le Génie du lieu*, Minuit, 1974.

Canetti, Elias, *Masele și puterea*, trad. din germană de Amelia Pavel, Nemira, București, 2000.

Cernat, Paul; Manolescu, Ion; Mitchievici, Angelo; Stanomir, Ioan, *Explorări în comunismul românesc*, vol. II, Polirom, Iași, 2005.

Cernat, Paul; Manolescu, Ion; Mitchievici, Angelo; Stanomir, Ioan, *Explorări în comunismul românesc*, vol. III, Polirom, Iași, 2008.

Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conștiința românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.

Cioran, Emil, *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București, 1936.

Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx*, Editura Curtea Veche, București, 2005.

Conquest, Robert, *Marea teroare. O reevaluare*, trad. din engleză de Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 1998.

Constantinescu, Mitiță, *Continentul U.R.S.S. Sinteză geoeconomică*, Imprimeriile „Independența", București, 1944.

Cordoș, Sanda, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, ediția a doua adăugită, Editura „Biblioteca Apostrof", Cluj-Napoca, 2002.

Culianu, I.P., *Mircea Eliade*, Nemira, București, 1995.

Deletant, Dennis, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, trad. de Lucian Leuștean, cu o prefață a autorului pentru ediția în limba română, Polirom, Iași, 2001.

Derrida, Jacques, *Despre ospitalitate – De vorbă cu Anne Dufourmntelle*, trad. de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iași, 1999.

Dima, Marin, *Antisovietismul. Manifestări – cauze – efecte*, Editura „Cartea Rusă", București, 1948.

Djuvara, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, trad. de din franceză de Maria Carpov, Humanitas, București, 2002.

Dolot, Miron, *Les affames. L'holocauste masqué. Ukraine 1929–1933*, Editions Ramsay, Paris, 1986.

Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, trad. din franceză de Aurelia Dumitrașcu, Humanitas, București, 1982.

Faifer, Florin, *Semnele lui Hermes*, Minerva, București, 1993.

Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, trad. de Mihaela Eftimiu, Paideia, București, 2000.

Furet, François, *Revoluția în dezbatere*, prefață de Mona Ozouf, trad. de Gabriela Scurtu Ilovan, Polirom, Iași, 2000.

Furet, François, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, trad. din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, București, 1996.

Geo Bogza interpretat de..., Editura Eminescu, Bucureşti, 1976.

Gafiţa, Mihai, *Cezar Petrescu*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1963.

Gasset, Jose Ortega, *Revolta maselor*, trad. din spaniolă de Coman Lupu, Humanitas, Bucureşti, 2002.

Ghidirmic, Ovidiu, *Zaharia Stancu sau interogaţia nesfîrşită*, Scrisul Românesc, Craiova, 1978.

Gopner, S., *Dezvoltarea culturii în U.R.S.S.*, Editura Partidului Social-Democrat, Bucureşti, 1945.

Groys, Boris, *Stalin – Opera de artă totală*, trad. de Eugenia Bojoga şi George State, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2007.

Groys, Boris, *Post-scriptumul comunist*, trad. de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2009.

Hollander, Paul, *Political Pilgrims. Western Intellectuals in Search of the Good Society*, Fourth Edition, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 2004.

Hosking, Geofrey, *Rusia popor şi imperiu, 1552–1917*, Polirom, Iaşi, 2001.

Ierunca, Virgil, *Româneşte*, Humanitas, Bucureşti, 2010.

Ionescu, Mariana, *Introducere în opera lui Zaharia Stancu*, Minerva, Bucureşti, 1985.

Iorgulescu, Mircea, *Celălalt Istrati*, Polirom, Iaşi, 2004.

Istrati, Panait, *Trei decenii de publicistică. Între banchet şi ciomăgeală, 1919–1920*, vol. II, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Ivanov, Leonte, *Imaginea rusului şi a Rusiei în literatura română, 1840–1948*, Editura Cartier, Chişinău, 2004.

Învăţătura lui I.P. Pavlov baza înfloririi ştiinţelor medicale. Conferinţe ale membrilor delegaţiei medicale din R.P.R. care au vizitat U.R.S.S., Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1952.

Kemenov, V., *Descompunerea artei burgheze*, Editura Ziarului „Scânteia“, Bucureşti, 1947.

Kołakowski, Leszek, *Principalele curente ale marxismului*, Vol. III (*Prăbuşirea*), trad. din engleză de S.C. Drăgan; prefaţă de Vladimir Tismăneanu, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010.

Kupferman, Fred, *Au pays de Soviets*, Gallimard, Paris, 1977.

Lévy, Bernard-Henri, *Cadavrul răstunat. Stânga la răscruce*, trad. din franceză de Ioana Ilie, Curtea Veche, Bucureşti, 2009.

Levy, Robert, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, trad. de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Polirom, Iaşi, 2002.

Liiceanu, Gabriel, *Apel către lichele*, ediţia a III-a revăzută, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Liiceanu, Gabriel, *Despre ură*, Humanitas, Bucureşti, 2007.

Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, antologie şi prefaţă de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Lynch, Michael, *Stalin şi Hruşciov, U.R.S.S., 1924–1964*, Editura All, Bucureşti, 1998.

Macovescu, George, *Viaţa şi opera lui Alexandru Sahia*, EPLA, Bucureşti, 1950.

Malia, Martin, *History's Locomotives. Revolutions and the Making of the Modern World*, Edited and with a Foreword by Terence Emmons, Yale University Press, New Haven and London, 2006.

Marcea, Pompiliu, *Alexandru Sahia*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961.

Mazuy, Rachel, *Croire plutôt que voir? Voyages en Russie soviétique (1919–1939)* Paris, Odile Jacob, 2002.

Miles, Jonathan, *The Dangerous Otto Katz, The Many Lives of a Soviet Spy*, London, Bloomsbury, 2010.

Miłosz, Czesław, *Gândirea captivă*, trad. din polonă de Constantin Geambaşu, prefaţă de Vladimir Tismăneanu, postfaţă de Włodzimierz Bolecki, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Matheescu, N.N., *U.R.S.S. Istoricul revoluţiei ruseşti*, Editura „Revista de Studii Sociologice şi Muncitoreşti", Bucureşti 1934.

Molotov, V.M., *Despre ratificarea pactului sovieto-german de neagresiune, Comunicare făcută de V.M. Molotov, preşedintele consiliului comisarilor poporului U.R.S.S. şi comisar al poporului la afcerile străine, la a IV-a sesiune extraordinară a sovietului suprem al U.R.S.S., 31 august 1939*, Editura în Limbi Străine, Moscova, 1939.

Montefiore, Simon Sebag, *Young Stalin*, Vintage Books, A Division of Random House, Inc., New York, 2008.

Munteanu, Romul, *Iluminism şi romantism european*, Casa Editorială Odeon, Bucureşti, 1998.

Negrici, Eugen, *Literatura română sub communism – Poezia*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2003.

Negrici, Eugen, *Literatura română sub communism – Proza*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2006.

Nora, Pierre (dir), *Les lieux de mémoire* II, Paris, Gallimard, 1986.

Învăţătura lui I.P. Pavlov baza înfloririi ştiinţelor medicale. Conferinţe ale membrilor delegaţiei medicale din R.P.R. care au vizitat U.R.S.S., Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1952.

Papadima, Liviu, *Literatură şi comunicare. Relaţia autor-cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă*, Polirom, Iaşi, 1999.

Paperny, Vladimir, *Arhitecture in the Age of Stalin. Culture Two*, Translated by John Hill and Roan Barris in collaboration with the author, Cambridge University Press, 2002.

Pasquali, Adrien, *Le Tour des Horizons. Critiques et récits de voyage*, Avant-propos de Claude Reichler, Paris, Klinksieck, 1994.

Petreu, Marta, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la faţă a României*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2004.

Popa, Marian, *Călătoriile epocii romantice*, Editura Univers, Bucureşti, 1972.

Popa, Marian, *Istoria literaturii române. 23 august 1944 – 22 decembrie 1989*, Fundaţia Luceafărul, Bucureşti, 2001.vol I şi II.

Revel, Jean-François, *Marea Paradă. Eseu depre supravieţuirea utopiei socialiste*, trad. din frnceză de Vlad Russo, Humanitas, Bucureşti, 2002.

Roller, Mihail, *Despre pedagogia în U.R.S.S.*, Editura Partidului Comunist din România, Bucureşti, 1945.

Rosetti, Radu, *Nici într-un chip cu Rusia*, Bucureşti, Tipografia şi Stabilimentul de Arte Grafice, „George Ionescu", 1914.

Rosetti, Radu, *Acţiunea politicii ruseşti în Ţările Române*, Tipografia şi Stabilimentul de Arte Grafice „George Ionescu", Bucureşti, 1914.

Rosetti, Radu, *Acţiunea politicii ruseşti în ţările române povestită de organele oficiale franceze*, Cartea Românească, Bucureşti, 2000.

Sachelarescu, Ion, *Francmasoneria sau Sinagoga Satanei în lumia Sfintei Scripturi şi în planul anticreştin şi antinaţional al evreimei. (Cu liste de masoni şi amici ai U.R.S.S. din România)*, Tipografia Românească C. Ştefănescu, Bucureşti, 1941.

Scammell, Michael, *Koestler. The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic*, Random House, 2009.

Serge, Victor, *Soviets 1929*, Les Édition Rieder, Paris, 1929.

Siniavski, André, *La civilization soviétique*, traduit du russe par Annie Sabatier et Catherine Prokhoroff, Edition Albin Michel, Paris, 1988.

Siniavsky, Andrei, *Ivan the Fool. Russian Folk Belief*, Translated by Joanne Turnbull and Nikolai Formozov, Glas Publishers, Moscow, 2007.

Soare, Oana, *Petru Dumitriu & Petru Dumitriu*, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă. Institul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", Bucureşti, 2008.

Souvarine, Boris, *Stalin*, trad. din franceză de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999.

Stoenescu, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România. 1821–1999*, vol. 2, Editura Rao, Bucureşti, 2002.

Tănase, Stelian, *Clienţii lu' tanti Varvara*, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Tekstura. Russian Essays on Visual Culture (Edited and Translated by Alla Efimova and Lev Manovich with a Foreward by Stephen Bann).

Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, trad. de Laura Lipovan, Polirom, Iaşi, 1997.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate*, Polirom, Iaşi, 2005.

Tismăneanu, Vladimir; Dobrincu, Dorin; Vasile, Cristian (editori), *Comisia prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Humanitas, Bucureşti, 2007.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, prefaţă de Mircea Mihăieş, Postfaţă de Cristian Vasile, Traduceri de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Diana Roţcu, Laura Sion, Bogdan Cristian Iacob, prefaţă de Mircea Mihăieş, postfaţă de Cristian Vasile, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Tismăneanu, Vladimir; Vasile, Cristian, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989. Naufragiul utopiei*, Humanitas, Bucureşti, 2009.

Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism. Destinul unei religii politice*, Humanitas, Bucureşti, 2011.

Ţurcanu, Florin, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, trad. din franceză de Monica Anghel şi Dragoş Dodu, cu o prefaţă de Zoe Petre, Humanitas, Bucureşti, 2005.

U.R.S.S. în 20 de ani (în cifre), Agenţia „Tass" Bucuresti, 1938.

Vasile, Cristian, *Literatura și artele în România comunistă 1948–1953*, cu o prefață de Vladimir Tismăneanu, Humanitas, București, 2010.
Vasilescu, Emil (ed.), *Alexandru Sahia interpretat de...*, Editura Eminescu, București, 1976.
Vasilescu, Emil, *Al. Sahia dimensiuni și repere*, Editura Minerva, București, 1979.
Volkogonov, Dmitri, *Lenin, o nouă biografie*, trad. de Anca Irina Ionescu, Editura Orizonturi, Editura Lider, București, 1994.

Memorii, jurnale, reportaje, consemnări.

Averescu, Al., *Misiunea mea în Rusia în vara anului 1899*, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, București, 1901.
Averescu, Al., *Deux mois en Russie. Impressions militaires sur les Troupes de la circonscription de Kiew*, traduction française du Capitaine M. Margaritesco, Etablissement Graphique J.V. Socecu, Bucarest, 1903.
Baconsky, A. E., *Remember. Jurnal de călătorie*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
Barbusse, Henri, *Russie*, Flammarion, Paris, 1930.
Beucler, André, *Paysages et villes Russes*, Paris, Gallimard, 1928.
Béraud, Henri, *Ce que j'ai vu à Moscou*, Les Éditions de France, Paris, 1925.
Béraud, Henri, *Ce am văzut la Moscova*, trad. de A.P.N., Editura Societății Anonime „Universul“, București, 1926.
Bogza, Geo, *Meridiane sovietice*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1953.
Bogza, Geo, *Meridiane Sovietice*, Editura Tineretului, București, 1956.
Bogza, Geo, *Eu sînt ținta, 18 iulie 1992–14 septembrie 1993*, Editura De Style, București, 1996.
Boret, Victor, *Le Paradis infernal (U.R.S.S. 1933)*, Librairie Aristide Quillet, Paris, 1933.
Botez, Demostene, *Prin U.R.S.S.*, Editura Tineretului, București, 1962.
Brătescu, Gheorghe, *Ce-a fost să fie*, Humanitas, București, 2003.
Callimachi, Scarlat, *Un călător prin U.R.S.S.*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1960.
Călinescu, G., *Kiev, Moscova, Leningrad*, Editura pentru Literatură și Artă, București, 1949.
Céline, Louis-Ferdinad, *Mea culpa suivi de la vie et l'oeuvre de Semmelweis*, Les Éditions Denoël et Steele, Paris, 1937.
Chadourne, Marc, *L'U.R.S.S. dans passion*, Plon, Paris, [s.d.]
Chessin, Serge de, *Au pays de la demence rouge*, Paris, Librairie Plon, 1919.
Chessin, Serge de, *L'Apocalypsse russe – La Revolution bolchevique, 1918–1921* Paris, Librairie Plon.
Constante, Constantin, *Colindând prin Rusia Sovietică. Note și impresii de călătorie, 1916–1918*, Editura Curtea Veche, București, 2004.
Constantinescu, Mitiță, *Impresii din Uniunea Sovietelor*, Editura „Cartea Rusă“, București, 1945.

Dominique, Pierre, *Oui, mais Moscou*, Librairie Valois, Paris, 1931.

Dumitriu, Petru, *Pentru demnitatea şi fericirea omului (note dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1954.

Duhamel, Georges, *Le Voyage de Moscou*, vingt-sixième édition, Paris, Mercure de France, 1927.

Durtain, Luc, *L'autre Europe. Moscou et sa foi*, Librairie Gallimard, Paris, 1928.

Eliade, Mircea, *Memorii, 1907–1960*, ediție revăzută şi indice de Mircea Handoca, Humanitas, 2003.

Ernu, Vasile, *Născut în U.R.S.S.*, Polirom, Iaşi, 2006.

Fabre-Luce, Alfred, *Russie 1927*, Bernard Grasset, Paris, 1927.

Groza, Petru, *Am văzut cu ochii Țara Păcii*, Editura Cartea Rusă, Bucureşti, 1954.

Herbart, Pierre, *En U.R.S.S. 1936*, Gallimard, Paris, 1936.

Herriot, Edouard, *La Russie nouvelle*, J. Ferenczi et Fils, Éditeurs, Paris, 1922.

Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, Humanitas, Bucureşti, 1994.

Kaplan, Robert D., *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie*, trad. de Diana Grad, Editura Antet, Filipeştii din Tîrg, Prahova, 2002.

Laporte, Maurice, *Les mystères du Kremlin (Dans les Coulisses de la IIIème Internationale et du Parti Français),* La Renaissance Moderne, Paris, 1928.

London, Geo, *Elle a dix ans, la Russie rouge!*, Arthème Fayard et Cie Éditeurs, Paris, 1927.

Macovescu, George, *Jurnal, 1952–1982*, vol. I, Editura Dominor, Bucureşti, 2006.

Manu, I., *Din Lumea Sovietică. Note de călătorie*, Editura Ziarului „Universul", Bucureşti, 1936.

Membré, Henri, *Un occidental en U.R.S.S.*, Les Édition Denoël et Steele, Paris.

Michelet, Jules, *Légendes démocratiques du Nord*, Paris, Garnier Fréres, Librairies-Editeurs, 1854.

Monzie, Anatole de, *Petite manuel de la Russie nouvelle*, Librairie de Paris Firmin-Didot et Cie, 1931.

Nabokov, Vladimir, *Vorbeşte memorie*, trad. de Sanda Aronescu, cuvînt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, 1994.

Nadeau, Ludovic, *En prison sous la terreur russe*, Librairie Hachette, Paris, 1920.

Nemoianu, Petre, *Trei luni la Moscova. 24 Noiembrie 1940–4 martie 1941*, Bucureşti, 1945.

Nițescu, Voicu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, Tipografia A. Mureşeanu Branisce & Comp, Braşov, 1926.

Pas, Ion, *Noi în U.R.S.S. Kiev, Moscova, Leningrad*, Editura Socec & Co., S.A.R., Bucureşti, 1947.

Petrescu, Cezar, *Însemnare de călător. Reflecții de scriitor*, Cartea Rusă, Bucureşti, 1958.

Tudor, Andrei, *Moscova. Reportaj despre metropola lumii noui*, Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1948.

Viața însîngerată a lui Stalin, măcelarul roşu de la Kremlin, Imprimeriile „Independeța", Bucureşti, 1941.

Viața lui Stalin măcelarul din Rusia. Omoruri, jafuri, desfrîu, Editura „Excelsior", Bucureşti, 1941.

Viollis, Andrée, *Seule en Russie. De la Baltique à la Caspienne*, Librairie Gallimard, Paris, 1927.
Sadoveanu, Mihail, *Caleidoscop. Impresii din Uniunea Sovietică*, Editura de Stat, Bucureşti, 1946.
Sahia, Alexandru, *U.R.S.S. azi*, Editura Librăriei „Ion Creangă“, Bucureşti, 1935.
Stancu, Zaharia, *Călătorind prin U.R.S.S.*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1950.

Beletristică

Bogza, Geo, *Oameni şi cărbuni în Valea Jiului*, Editura de Stat, Bucureşti, 1947.
Erofeev, Victor, *Enciclopedia sufletului rus*, trad., note şi prefaţă de Iulian Ciocan, postfaţă de Ion Bogdan Lefter, Paralela 45, Piteşti, 2003.
Goncearov, Ivan, *Oblomov*, trad. din rusă Ştefania Velisar-Teodoreanu şi Tatiana Berindei, Cartea Rusă, Bucureşti, 1958.
Jebeleanu, Eugen, *În satul lui Sahia*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1952.
Kiš, Danilo, *Criptă pentru Boris Davidovici*, trad. din sârbă de Simeon Lăzăreanu, prefaţă de Adriana Babeţi, Polirom, Iaşi, 2009.
Koestler, Arthur, *Întuneric la amiază*, ediţia a II-a, trad. din engleză de Sanda Aronescu, Humanitas, Bucureşti, 2008.
Makine, Andrei, *Testamentul francez*, trad. de Virginia Baciu, Polirom, Iaşi, 2002.
Merejkovski, Dmitri, *Rusia bolnavă*, trad., cuvânt înainte şi note de Emil Iordache, Editura Fides, Iaşi, 1996.
Stancu, Zaharia, *Antologia poeţilor tineri*, cu 55 chipuri de Margareta Sterian şi o postfaţă de Ion Pillat, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II“, Bucureşti, 1934.
Rosetti, Radu, *Scrieri*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.
Zinoviev, Aleksandr, *Homo sovieticus*, trad. din rusă de Andi Ştefănescu, Dacia, Cluj, 1991.

Publicistică

Veac nou, *Bluze albastre, Facla, Scânteia, Vremea, România literară, 22, Dilema, Politix, Idei în Dialog*, *Lettre Internationale*, *Observator cultural*
Cazimir, Ştefan, „Minciuna vine de la Răsărit“, *România literară* nr. 4, 2 feb. 2007,
www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=8479
tismaneanu.wordpress.com/.../un-dandy-al-realismului-socialist-metamorfozele-lui-petru-dumitriu/
www.newspad.ro/SENATUL-EVZ-PCR-si-fascismul-stalinist,250084.html

Indice

Cuprins

PARTEA A PATRA

PARTEA A CINCEA

PARTEA A ŞASEA

PARTEA A ŞAPTEA

Fin analist al meandrelor comunismului românesc, cunoscător subtil al relației dintre intelectuali și totalitarism în veacul numit de Hannah Arendt al furtunilor ideologice, Angelo Mitchievici realizează în *Umbrele paradisului* un adevărat tur de forță, o arheologie a avatarurilor fascinației exercitate de U.R.S.S. asupra atâtor personalități culturale și politice din România și Franța. De la Romain Rolland și Henri Barbusse la Panait Istrati, Alexandru Sahia, Geo Bogza, Zaharia Stancu, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu și Tudor Arghezi, descoperim în cartea lui Angelo Mitchievici o veritabilă panoramă a orbirii umane, a angajamentelor și fervorilor puse în slujba unei iluzii. Într-adevăr, nimeni nu este mai orb decât cel care refuză să vadă. Ceea ce am numit cândva frenezia supunerii este tratat aici cu minuțioasă, aș spune chirurgicală, rigoare.

Angelo Mitchievici explorează cu luminoasă putere explicativă circumstanțele în care a fost posibilă trădarea cărturarilor, care au fost acele „icoane" sovietice grație cărora cele mai abjecte abdicări păreau drept tot atâtea triumfuri. În această carte el reușește să surprindă, coerent și persuasiv, modul în care fascinația exercitată de U.R.S.S. a depășit cadrele unei intoxicări ideologice pasagere pentru a deveni matricea altor asemenea patologii ale distrugerii spiritului critic.

Vladimir Tismăneanu

ISBN 978-973-50-3353-8

Pe copertă:
Kuzma Sergheevici Petrov-Vodkin,
Fantezie (Călărețul roșu), detaliu